

**ВИДАННЯ ПІДГОТОВЛЕНО В РАМКАХ РЕАЛІЗАЦІЇ
ПРОЄКТУ ЕРАЗМУС + «ТРАНСКАРПАТСЬКИЙ ЦЕНТР
ЖАНА МОНЕ З ДОСЛІДЖЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКИХ
СТРАТЕГІЙ РОЗВИТКУ»**

(Грантова угода № – 619688-EPP-1-2020-1-UA-EPPJMO-CoE)

**THE EDITION IS PREPARED WITHIN THE ERASMUS +
PROJECT «JEAN MONNET TRANSCARPATHIAN CENTER FOR
THE STUDY OF EUROPEAN DEVELOPMENT STRATEGIES»**

(Grant agreement № – 619688-EPP-1-2020-1-UA-EPPJMO-CoE)

With the support of the
Erasmus+ Programme
of the European Union

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДВНЗ «УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
Науково-навчальний інститут євроінтеграційних досліджень

ЄВРОПЕЙСЬКІ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ: ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ

Монографія

(українською та англійською мовами)

Ужгород – 2023

With the support of the
Erasmus+ Programme
of the European Union

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
STATE UNIVERSITY 'UZHGOROD NATIONAL UNIVERSITY'
Research and Educational Institute of European Integration Studies

EUROPEAN DEVELOPMENT STRATEGIES: EXPERIENCE FOR UKRAINE

Monograph

(in Ukrainian and English)

Uzhhorod – 2023

У монографії узагальнено результати реалізації проекту «Транскарпатський центр Жана Моне з дослідження європейських стратегій розвитку в Ужгородському національному університеті» (2020 – 2023 рр.).

Досліджуються концептуальні аспекти динаміки і результативності євроінтеграційного поступу України в умовах російської агресії. Акцентовано увагу на процесах діалектичного розвитку і вироблення безпекової стратегії України та використання досвіду сусідніх країн Карпатського регіону. Здійснено аналіз і узагальнення досвіду країн ЄС з вирішення проблем міграції і демографії, який використовується Україною для мінімізації існуючих викликів у період війни Росії проти України.

Досліджено використання європейських стратегій розвитку у забезпеченні інноваційної спрямованості освіти в контексті сучасних викликів і трендів. На основі аналізу досвіду і практик кращих університетів європейських країн та провідних ЗВО України розроблено проєкт Стратегії розвитку УЖНУ на період 2023-2032 рр.

Автори:

Артёмов І.В. (керівник авторського колективу), **Андрейко В.І., Віднянський С.В., Вовканич І.І., Гладун О.М., Капленко Г.В., Луговий В.І., Малиновська О.А., Месежніков Г., Руденко О.М., Свежєнцева О.І., Слюсаренко О. М., Таланова Ж. В., Тодоров І.Я., Токар П.В.**

Рецензенти:

А.І. Кудряченко – доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАН України, заслужений діяч науки і техніки України, директор Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України»;

М.М. Шелемба – кандидат політичних наук, доцент, заступник декана факультету історії та міжнародних відносин ДВНЗ «Ужгородський національний університет».

Підтримка Європейською Комісією випуску цієї публікації не означає схвалення змісту, який відображає лише думку авторів, і Комісія не може нести відповідальність за будь-яке використання інформації, що міститься в ній.

**Рекомендовано до друку Вченою радою ДВНЗ «УжНУ»
(протокол № 7 від 20 червня 2023 р.)**

© Колектив авторів, 2023

© ДВНЗ «УжНУ»

ISBN 978-617-8276-49-2

*Науково-навчальний інститут
євроінтеграційних досліджень, 2023*

The monograph contains summarized results of the implementation of the project 'Jean Monnet Transcarpathian Center for Studying European Development Strategies at Uzhhorod National University' (2020-2023).

The conceptual aspects of the dynamics and effectiveness of Ukraine's European integration progress in the conditions of Russian aggression are studied. Attention is focused on the processes of dialectical development and development of the security strategy of Ukraine and the use of the experience of the neighboring countries of the Carpathian region. The analysis and generalization of the experience of the EU countries in solving the problems of migration and demography, which is used by Ukraine to minimize the existing challenges during the war between Russia and Ukraine, was carried out.

The use of European development strategies in ensuring the innovative orientation of education in the context of modern challenges and trends is studied. The project of the UzhNU Development Strategy for the period 2023-2032 was developed based on the analysis of the experience and practices of the best universities in European countries and the leading higher education institutions of Ukraine.

Authors:

Artyomov I.V. (head of the author's team), **Andreyko V.I.**,
Vidnyanskyi S.V., **Vovkanych I.I.**, **Hladun O.M.**, **Kaplenko H.V.**,
Lugovyi V.I., **Malynovska O.A.**, **Mesežnikov G.**, **Rudenko O.M.**,
Sviezhentseva O.I., **Slyusarenko O.M.**, **Talanova Zh.V.**,
Todorov I.Ya., **Tokar P.V.**

Reviewers:

A.I. Kudriachenko – Doctor of Historical Sciences, Professor, Corresponding Member of the NAS of Ukraine, Honored Worker of Science and Technology of Ukraine, Director of the State Institution 'Institute of World History of the National Academy of Sciences of Ukraine';

M.M. Shelemba – Candidate of Political Sciences, Associate Professor, Deputy Dean of the Faculty of History and International Relations of SU 'Uzhhorod National University'.

The European Commission's support for this publication does not imply endorsement of the content, which reflects the views only of the author, and the Commission cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

Recommended for printing by the Academic Council of Uzhhorod National University (protocol № 7 of 20 June, 2023)

© The autor's team, 2023

© SU «UzhNU»

Educational and Research Institute of European Integration Studies, 2023

ЗМІСТ

Передмова (Андрій Кудряченко)	10
Розділ I. ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИЙ ПОСТУП УКРАЇНИ: СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВСТУПУ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ	16
1.1. Європеїзація як пріоритет внутрішньої і зовнішньої політики України (<i>Ольга Руденко, Галина Капленко</i>).....	16
1.2. Реалізація Україною рекомендацій Європейської Комісії, отриманих разом з наданням статусу кандидата на вступ до ЄС (<i>Степан Віднянський</i>).....	37
1.3. Європейський досвід регіонального співробітництва Чехії і Словаччини: уроки для України (<i>Віталій Андрейко</i>).....	61
Розділ II. БЕЗПЕКОВІ СТРАТЕГІЇ КРАЇН КАРПАТСЬКОГО РЕГІОНУ В УМОВАХ ЕСКАЛАЦІЇ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ: ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ (Ігор Тодоров)	83
2.1. Особливості регіональної безпеки.....	83
2.2. Концептуальні напрями політики безпеки Польщі	88
2.3. Безпекові стратегії Румунії.....	94
2.4. Стратегія безпеки Словаччини	102
2.5. Забезпечення національної безпеки в Угорщині	111
Розділ III. ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМ МІГРАЦІЇ І ДЕМОГРАФІЇ В КРАЇНАХ ЄВРОСОЮЗУ: ДОСЯГНЕННЯ І ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ	122
3.1. Дослідження міграції в сучасний період глобалізації та її вплив на ситуацію в Україні та країнах ЄС (<i>Петро Токар</i>).....	122
3.2. Зовнішня міграція в умовах війни: невідомі масштаби, нетиповий склад, невизначені перспективи (<i>Олена Малиновська</i>)	131
3.3. Демографічні тенденції та перспективи України (<i>Олександр Гладун</i>)	158

3.4. Міграція в країнах Євросоюзу: політичний аспект проблеми на прикладі Словаччини <i>(Григорій Месежніков)</i>	176
Розділ IV. ВИКОРИСТАННЯ ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТРАТЕГІЙ РОЗВИТКУ ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІННОВАЦІЙНОЇ СПРЯМОВАНOSTІ ОСВІТИ, ЇЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ У КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ І ТРЕНДІВ	186
4.1. Два виміри і дві стратегії розвитку Європейського простору вищої освіти: досягнення і досвід для України <i>(Володимир Луговий, Олена Слюсаренко, Жанна Таланова)</i>	186
4.2. Університетські стратегії розвитку на принципах політики інтернаціоналізації та стійкості <i>(Оксана Свеженцева, Іван Вовканич)</i>	211
4.3. Стратегія розвитку УжНУ на період 2023-2032 рр.: концептуальні засади формування <i>(Іван Артёмов)</i>	224
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	291

CONTENT

FOREWORD (<i>Andriy Kudriachenko</i>)	13
Section I. EUROPEAN INTEGRATION PROGRESS OF UKRAINE: STATUS AND PROSPECTS OF ACCESSION TO THE EUROPEAN UNION	294
1.1. Europeanization as a priority of Ukraine's domestic and foreign policy (<i>Olga Rudenko, Halyna Kaplenko</i>)	294
1.2. Ukraine's implementation of the recommendations of the European Commission, received together with the granting of candidate status for EU accession (<i>Stepan Vidnyanskyi</i>)	313
1.3. European experience of regional cooperation between the Czech Republic and Slovakia: lessons for Ukraine (<i>Vitaliy Andreyko</i>)	334
Section II. SECURITY STRATEGIES OF THE CARPATHIAN REGION COUNTRIES IN THE CONTEXT OF THE ESCALATION OF RUSSIAN AGGRESSION: EXPERIENCE FOR UKRAINE (<i>Ihor Todorov</i>)	354
2.1. Peculiarities of regional security.....	354
2.2. Conceptual directions of Poland's security policy	359
2.3. Romania's security strategies	364
2.4. Slovakia's security strategy	371
2.5. Ensuring Hungary's national security	379
Section III. RESEARCH OF THE PROBLEMS OF MIGRATION AND DEMOGRAPHY IN THE EU COUNTRIES: ACHIEVEMENTS AND EXPERIENCE FOR UKRAINE	390
3.1. Study of migration in the modern period of globalization and its impact on the situation in Ukraine and EU countries (<i>Petro Tokar</i>)	390
3.2. External migration in conditions of war: unknown scale, atypical composition, uncertain prospects (<i>Olena Malynovska</i>).....	399
3.3. Demographic trends and prospects of Ukraine (<i>Oleksandr Hladun</i>).....	425

3.4. Migration in the countries of the European Union: the political aspect of the problem on the example of Slovakia <i>(Grigorij Mesežnikov)</i>	441
Section IV. USE OF EUROPEAN DEVELOPMENT STRATEGIES FOR ENSURING INNOVATIVE DIRECTION OF EDUCATION, ITS TRANSFORMATION IN THE CONTEXT OF MODERN CHALLENGES AND TRENDS	451
4.1. Two dimensions and two strategies for the development of the European Higher Education Area: achievements and experience for Ukraine <i>(Volodymyr Lugovyi, Olena Slyusarenko, Zhanneta Talanova)</i>	451
4.2. University development strategies based on the principles of internationalization and sustainability policies <i>(Oksana Sviezhentseva, Ivan Vovkanych)</i>	476
4.3. UzhNU Development Strategy for the period 2023-2032: conceptual principles of formation <i>(Ivan Artyomov)</i>	488
INFORMATION ABOUT THE AUTHORS	549

ПЕРЕДМОВА

Монографія, яку читач тримає в руках, має вельми промовисту назву – «Європейські стратегії розвитку: досвід для України». Вона підготовлена колективом науковців, об'єднаних Науково-навчальним інститутом євроінтеграційних досліджень Ужгородського національного університету в рамках реалізації проекту «Транскарпатський центр Жана Моне з дослідження європейських стратегій розвитку УжНУ», схваленого Європейською Комісією. Знаючи солідний науковий доробок співробітників Інституту та залучених до підготовки цього видання дослідників із інших установ, хотів би підкреслити, що це ґрунтовне видання є їх узагальнюючою працею кількох напружених років роботи з обраної проблематики. Колектив авторів провів глибокий науковий аналіз актуальної наукової та практичної теми, яка стосується широкого спектру діяльності України у напрямі європейської інтеграції як до, так і після отримання статусу кандидата на вступ до Європейського Союзу в 2022 році. Відомо, що офіційний Київ ще за президентства Л.Д. Кучми визначився з обранням власної стратегії на євроатлантичну інтеграцію. Проте саме роки, в межах яких досліджується актуальне коло пов'язаних з інтеграцією питань, виявилися для України як періодом найбільш рішучих кроків, так і водночас великих труднощів, з огляду на геополітичні виклики та гальмівну, а то і воєнну протидію окремих сусідніх держав. Загальновідомо, що агресія Росії, розпочата у 2014 р. і повномасштабне вторгнення її армії 24 лютого 2022 року в Україну, окрім всього іншого, стали реакцією та втіленням імперських наративів кремлівського керівництва на неухильне впровадження євроатлантичного курсу нашою державою.

Відтак однозначно слід вказати на слушність твердження відомих і авторитетних авторів монографії стосовно того, що «євроатлантична інтеграція є незмінним стратегічним пріоритетом державної політики України», який впливає із національних інтересів та перспектив успішного розвитку нашої Батьківщини. Тож ґрунтовний аналіз окресленого кола питань, пов'язаних із станом та перспективами європейської інтеграції України, зокре-

ма в умовах російсько-української війни, нині є вкрай актуальним для наукового дискурсу і має практичне, навіть прикладне значення для країни і українського суспільства.

Як свідчить знайомство і аналіз монографії, її автори спираються на ґрунтовне науково-теоретичне вивчення, аналіз доволі широкого кола джерел та літератури, оригінальних матеріалів. Автори пропонують високий науково-теоретичний рівень осмислення стану та перспектив вступу України до ЄС, безпекові стратегії Карпатського регіону, міграційних та демографічних проблем, які так чи інакше постають на тернистому шляху поглиблення та розширення інтеграційних процесів та їх сучасних неоднозначних явищ, які є імперативними викликами не лише для країн євроатлантичного ареалу, але й перед українським суспільством.

Аналіз подій і фактів у монографії проведено на засадах історизму та системності, завдяки яким досліджено проблеми у тісному взаємозв'язку з конкретними історичними умовами та врахуванням всієї повноти історичних складників процесів та явищ. Водночас дослідники послуговуються відомими соціологічними та міждисциплінарними прийомами: історико-політологічним та структурним методами, а також компаративістським інструментарієм.

У монографії глибоко проаналізовано й дохідливо викладено теми, пов'язані з оригінальним конкретно-історичним матеріалом та соціологічними опитуваннями. Це стосується, скажімо, проведених досліджень з проблематики особливостей зовнішньої і внутрішньої міграції в Закарпатській області України, ціннісних орієнтирів студентської молоді щодо міграції та інших соціальних викликів, а також питань молодіжного громадського активізму українських мігрантів у країнах Європейського Союзу тощо.

Кожний із запропонованих чотирьох розділів монографії по-своєму цікавий і логічно вписується у загальну канву дослідження. У структурі роботи виділено не лише розділи, але і п'ятнадцять підрозділів, що досить рельєфно унаочнює авторський підхід та бачення широкого спектру досліджуваної проблематики і її суттєвих складників.

За моєю оцінкою, колективна монографія є вагомим відповіддю науковців на суспільний запит та відповідає високим вимогам сучасної історичної доби. Цей солідний доробок підсумовує кількарічну працю його авторів з проблематики європейських стратегій розвитку та досвіду для України. Він покликаний сприяти

глибокому переосмисленню місця та ролі України в Європі та сучасному світі, у новій системі геополітичних координат, яка формується значною мірою і завдяки поступу України, її боротьби за власний вибір та європейські демократичні цінності.

Слід відзначити належний ступінь обґрунтованості низки наукових положень, висновків і рекомендацій, зроблених авторами дослідження. Все це додає впевненості, що монографія витримає не одне видання та буде корисною для всіх тих фахівців, які цікавляться європейською інтеграцією України, складовими її успіху та глобальними проблемами, що наразі постали не лише перед нашою Вітчизною і суспільством, але й перед Європою та світом.

Андрій Кудряченко,
*доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАН
України, заслужений діяч науки і техніки України, директор
Державної установи
«Інститут всесвітньої історії НАН України»*

FOREWORD

The monograph the reader is holding in hands has a very eloquent title: “European Development Strategies: Experience for Ukraine”. It was prepared by a team of scholars united by the Research and Educational Institute for European Integration Studies of Uzhhorod National University within the framework of the implementation of project “Jean Monnet Transcarpathian Center for Studying European Development Strategies of UzhNU” approved by the European Commission. Knowing the solid scientific work of the Institute’s staff and the researchers from other institutions involved in the preparation of this publication, it would be desirable to emphasize that this solid edition is their summarizing work of several intensive years of work on the chosen issue. The personnel of authors conducted an in-depth scientific analysis of a topical scientific and practical topic that concerns a wide range of Ukraine’s activities towards European integration both before and after obtaining the status of a candidate for accession to the European Union in 2022. It is known that official Kyiv decided on its own strategy for Euro-Atlantic integration during the presidency of L.D. Kuchma. However, the years within which the current range of integration-related issues is being studied turned out to be a period of both the most decisive steps and great difficulties for Ukraine, in view of geopolitical challenges and inhibitory or even military counteraction of some neighbouring states. It is well known, that Russia’s aggression, which began in 2014, and the full-scale invasion of Ukraine by its army on February 24, 2022, were, apart from other things, a reaction and embodiment of the Kremlin leadership’s imperial narratives to our state’s steadfast implementation of the Euro-Atlantic course.

Therefore, it is necessary to point out that the expedience of statement of the well-known and reputable authors of the monograph with regard to the fact that “Euro-Atlantic integration is a constant strategic priority of Ukraine’s state policy”, which emerges from the national interests and prospects of successful development of our Motherland. Therefore, a thorough analysis of the outlined range of issues related to the condition and prospects of Ukraine’s European integration, in particular under the conditions of the Russia-Ukraine war, is extremely

relevant for scientific discourse and has practical, even applied significance for the country and Ukrainian society.

As indicated familiarity and analysis of the monograph, its authors rely on a thorough scientific and theoretical study, analysis of a fairly wide range of sources and literature, and original materials. The authors offer a high scientific and theoretical level of understanding of the condition and prospects of Ukraine's accession to the EU, the security strategy of the Carpathian region, migration and demographic problems that somehow arise on the thorny path of deepening and expanding of integration processes and their current ambiguous phenomena, which are imperative challenges not only for the countries of the Euro-Atlantic area, but also for Ukrainian society.

The analysis of events and facts in the monograph is conducted on the basis of historicism and systematicity, due to which the problems are studied in close connection with specific historical conditions and taking into account the fullness of historical components of processes and phenomena. At the same time, the researchers use well-known sociological and interdisciplinary techniques: historical, political science, and structural methods, as well as comparative instrumentation.

In the monograph, the topics related to the original certain historical material and sociological surveys are deeply analysed and intelligibly presented. This applies, for example, conducted researches on the peculiarities of external and internal migration in the Transcarpathian region of Ukraine, the value orientations of student youth regarding migration and other social challenges, as well as the issues of youth civic activism of Ukrainian migrants in the countries of the European Union, etc.

Each of the four proposed sections of the monograph is interesting in its own way and logically fits into the general framework of the study. Not only sections were highlighted in the structure of the work, but also fifteen subsections, which quite clearly illustrates the author's approach and vision of a wide range of the studied issues and its essential components.

In my estimation, the collective monograph is a weighty response of scholars to the public need and meets the high requirements of the modern historical era. This solid work summarizes the several years of work of its authors on the issues of European development strategies and experience for Ukraine. It is intended to promote a deep reinterpretation of Ukraine's place and role in Europe and the modern world, in the new system of geopolitical coordinates, which is being formed to

a large extent due to Ukraine's progress, its struggle for its own choice and European democratic values.

It is worth to note an appropriate degree of validity of a number of scientific positions, conclusions and recommendations made by the authors of the study. All this gives confidence that the monograph will withstand more than one edition and will be useful for all those experts who are interested in Ukraine's European integration, the components of its success and the global challenges that are currently emerging not only our country and society, but also Europe and the world.

Andrii Kudriachenko

Doctor of Historical Sciences, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Sciences of Ukraine, Honoured Worker of Science and Technology of Ukraine, Director of the State Institution "Institute of World History of the National Academy of Sciences of Ukraine"

Розділ I

ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИЙ ПОСТУП УКРАЇНИ: СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВСТУПУ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

1.1. Європеїзація як пріоритет внутрішньої і зовнішньої політики України

Специфіка нинішнього етапу євроінтеграції обумовлена комплексом різноспрямованих впливів, викликів і загроз. На євроінтеграції України позначається вплив внутрішніх і зовнішніх чинників: турбулентність геополітичних процесів, проблемні тенденції на теренах ЄС, вплив російської агресії на рух України до євроспільноти тощо.

Європеїзація передбачає переорієнтацію напрямів та форм політики держави на європейські норми та стандарти. Європейські політичні та економічні принципи стають складовою національної практики держави. У глобалізованому світі уникнути взаємовпливів неможливо, більше того, країни, привабливіші економічно й політично, формують важелі свого впливу на ті країни, які прагнуть досягти такого самого рівня привабливості. Досягти ж його можливо через внутрішні перетворення, механізми яких різняться у кожній країні.

При цьому успіх процесу європеїзації та його ефективність залежить не лише від впливу Європейського Союзу. У першу чергу він визначається внутрішньою підтримкою реформ і перетворень у країні, в якій відбуваються процеси європеїзації, та залежить як від позиції влади, так і від готовності громадян країни до змін.

Європеїзація України – ось у чому збігаються інтереси України та Європейського Союзу. Україна потребує європейських норм і стандартів, щоб реформувати систему публічного управління та забезпечити функціонування власної демократії у повсякденному режимі. Європейський Союз заснований на таких цінностях (цінності ЄС викладені в статті 2 Лісабонського договору та Хартії ЄС про основні

права): людська гідність; свобода (свобода пересування, індивідуальні свободи); демократія; рівність (рівність прав усіх громадян перед законом); верховенство права; права людини. Саме до цього прагнуть українці: свободи, працювати, займатися політикою, їздити світом, самим вирішувати, де мати свій дім. Всі розуміють, що тільки свобода активізує ініціативу – економічну, соціальну, духовну.

Процес європеїзації доцільно розглянути через його виміри, виділені за критерієм об'єкта змін, за яким дослідники виділяють щонайменше п'ять можливих варіантів цього процесу:

1. Зміна зовнішніх кордонів. Європеїзація у цьому вимірі стосується територіального розширення системи європейського врядування та ступеня перетворення Європейського континенту на єдиний політичний простір. Наприклад, європеїзація відбувається тоді, коли ЄС розширює свої зовнішні кордони за рахунок прийняття нових членів.

2. Розбудова інститутів управління на рівні ЄС. Європеїзація у такому вимірі означає розбудову центру прийняття політичних рішень, який би був спроможний до колективної дії, а також забезпечував певний ступінь політичної координації та згуртованості. Легітимні інститути й відповідна нормативно-правова база посилюють спроможність органів влади до прийняття та імплементації обов'язкових рішень, а також накладення санкцій за їх невиконання.

3. Поширення впливу інститутів ЄС на національні та субнаціональні регіональні й місцеві системи управління. Європеїзація тут полягає у розподілі повноважень та відповідальності між різними рівнями управління. Всі багаторівневі системи управління потребують пошуку та встановлення балансу між єдністю та багатоманітністю, координацією з центру і місцевою автономією. Отже, цей вимір європеїзації означає адаптацію національних та субнаціональних систем управління до центру прийняття політичних рішень (інститутів) і законодавства ЄС.

4. «Експорт» типових і характерних для ЄС форм політичної організації та врядування за межі Спільноти. У цьому контексті європеїзація стосується відносин із третіми країнами, їх інститутами та гравцями, а також місця і ролі ЄС у світі. З огляду на це, європеїзація означає формування позитивного «експортно-імпортного» балансу з третіми країнами, оскільки вони більше беруть від ЄС, ніж навпаки, а рішення ЄС мають більший вплив на міжнародній арені.

5. Політичний проект, націлений на об'єднання та політичне зміцнення Європи. Ступінь перетворення Європи на сильну та згуртовану політичну одиницю залежить як від територіального простору, розбудови інститутів і законодавства ЄС та внутрішньої адаптації до них, так і від того, наскільки події, що відбуваються на Європейському континенті, впливають на події та політичні системи за його межами. Однак складність такого політичного об'єднання, на думку експертів, полягає у відсутності необхідної кореляції між вищезазначеними чотирма вимірами європеїзації, а також між кожним з них та політично міцною Європою.

Процес європеїзації має принаймні три зовнішніх виміри, які можна класифікувати у такий спосіб:

1 – європеїзація держав-членів, яка полягає у постійному та цілеспрямованому впливі ЄС на держави, що вже є членами Союзу. Говорячи про перший її вимір, мають на увазі вплив євроінтеграційних процесів на держави-члени ЄС. Мета такої європеїзації – формування та консолідація політики Європейського Союзу;

2 – європеїзація країн-кандидатів, яка охоплює країни, що отримали чітку та недвозначну перспективу набуття членства в Союзі, і діє переважно у формі обумовленості ЄС з виразними елементами асиметричності. Європеїзація приєднання стосується тих держав за межами ЄС, які мають чітку перспективу членства, так званих держав-кандидатів. Відповідно європеїзація передбачає їхнє пристосування до існуючої європейської моделі та норм. Прикладом такої європеїзації є країни Центрально-Східної Європи;

3 – європеїзація третіх країн, яку можна охарактеризувати як явний чи опосередкований вплив ЄС на країни, що є його сусідами або партнерами, декотрі з яких прагнуть вступити в Союз, але поки що не мають чіткої перспективи членства.

Співпраця Європейського Союзу з державами, які не є ані членами, ані потенційними кандидатами на членство в ЄС, передбачає інший формат. Європеїзація сусідства проходить у країнах, які мають спільний кордон з ЄС або знаходяться в безпосередній близькості до нього. Таким країнам офіційний Брюссель запропонував різні форми співпраці, наприклад, через Європейську політику сусідства (2004 р.), Чорноморську синергію (2008 р.) чи Східне партнерство (2009 р.). Країни, які підпадають під європеїзацію сусідства, адаптують свої внутрішні реалії до норм ЄС із метою досягнення відповідного рівня демократизації, підвищення економічної співпраці, посилення захисту прав людини тощо. Єв-

ропеїзація сусідства не передбачає вступ держави до ЄС, але привносить норми та принципи ЄС у саму державу. До таких країн належала й Україна до 2022 року [1].

Історична ретроспектива показує, що Україна тривалий час не мала стабільної та передбачуваної зовнішньої політики, помітно коливалась між двома – «східним» (євразійським) і «західним» (європейським) – векторами інтеграції та намагалась поєднати їх. Зрештою, у 2014 році Україна обрала «західний» вектор, що було підтверджено у Конституції в 2019 р. (Закон України від 07.02.2019 р.). В інституціональному контексті глобального розвитку такі коливання зовнішньої політики значною мірою пояснюються специфікою процесів становлення демократії в пострадянських суспільствах.

Ратифікація українським парламентом у вересні 2014 році Угоди про асоціацію з Європейським Союзом стала початком стрімкого прискорення євроінтеграційних процесів в Україні. Водночас активізувалася її діяльність у рамках спеціальних інтеграційних ініціатив ЄС, насамперед ініціатив «Східне партнерство», «Транс'європейська транспортна мережа (TEN-T)», «Горизонт 2020», «Євратом», «Еразмус+», «Креативна Європа», «Дім Європи» в Україні тощо. За оцінкою Єврокомісії, протягом 2014-2020 років загальна фінансова (кредитна і грантова) підтримка Євросоюзу в рамках сприяння процесу стабілізації та реформ в Україні становила 16,5 млрд євро (European Commission, 2020).

28 лютого 2022 року Україна направила заявку на членство в ЄС. 17 червня 2022 року Європейська Комісія представила свої висновки щодо заявки на членство в ЄС, поданої Україною, Грузією та Республікою Молдова. Висновки ґрунтувалися на оцінці Комісії в світлі трьох наборів критеріїв для вступу до ЄС, узгоджених Європейською Радою: політичні критерії, економічні критерії та здатність країни взяти на себе зобов'язання щодо членства в ЄС (acquis ЄС). У Висновках також врахували зусилля України, Молдови та Грузії щодо виконання їхніх зобов'язань згідно з Угодами про асоціацію, включаючи поглиблені та всеосяжні зони вільної торгівлі, які охоплюють значну частину acquis ЄС.

Європейська Комісія встановила, що Україна загалом просунулася в досягненні стабільності інститутів, які гарантують демократію, верховенство права, права людини та повагу і захист меншин; продовжила свою значну макроекономічну історію, демонструючи гідну уваги стійкість з макроекономічною та фінан-

совою стабільністю, водночас потребуючи продовження амбітних структурних економічних реформ; і поступово наблизилася до істотних елементів *acquis* ЄС у багатьох сферах. На цій основі Комісія рекомендувала надати Україні перспективу стати членом Європейського Союзу.

Зовнішня політика – загальний курс держави в міжнародних справах, який регулює взаємовідносини з іншими державами та інституціями відповідно до потреб, принципів і цілей внутрішньої політики. Слід зауважити, що зовнішня політика держави визначається її внутрішнім життям і внутрішньою політикою. Саме остання зумовлює напрями і засоби зовнішньої політики держави. З іншого боку, зовнішня політика не лише задовольняє інтереси внутрішнього життя, а й вносить певні корективи до внутрішньополітичних курсів, впливає на зміну загальнополітичної ситуації в країні. Взаємодіючи з іншими державами та їх об'єднаннями, кожна з держав впливає також на міжнародний клімат, визначає характер міжнародних (міждержавних) стосунків.

Попри те, що війна з Росією триває з 2014 року, повномасштабне вторгнення у 2022 році посилило увагу вищого політичного керівництва України до дипломатичного фронту роботи з іноземними та міжнародними партнерами. Активна робота над розширенням напрямів пошуку солідарності партнерів з Україною тривала вже з січня. До вже знайомих і традиційних напрямів посилення превентивного санкційного тиску на Росію з метою мінімізації ризиків масштабної агресії українські високопосадовці та дипломати займалися посиленням військових спроможностей України, що проявлялося у відповідних заявах та політичних позиціях. Утім, 24 лютого 2022 року стало новою точкою відліку у побудові повноцінної дипломатії воєнного часу. З перших годин повномасштабного вторгнення дипломатична комунікація перейшла у формат цілодобового антикризового менеджменту з великою щільністю контактів із партнерами та широким порядком денним.

Найбільшу увагу у географічному вимірі українські політики та високопосадовці приділяли співпраці з партнерами, які входять до Групи семи, Європейського Союзу та Північноатлантичного альянсу. Саме політична увага до системної дипломатичної роботи з цими державами, формування паралельних треків рішень на рівні міжнародних організацій та у двосторонньому порядку з членами цих об'єднань домінувала серед задач українського політичного керівництва та дипломатичного корпусу.

У лютому 2022 року Україна отримала унікальний політичний шанс у наближенні до членства в ЄС. Подача заявки на членство супроводжувалась значною мобілізацією урядових, парламентських та експертних спроможностей для підготовки та проведення адвокаційної кампанії. Визнання Європейським Союзом європейської перспективи України, а також надання статусу кандидата на членство в червні стало історичним моментом. Утім, попри значну активізацію, до кінця 2022 року українській владі не вдалося виконати всі сім побажань Європейської Комісії.

У 2022 році з наданням Україні Європейською радою статусу кандидата на членство в ЄС інтеграція України до ЄС набула нових форм. Уже у перші дні повномасштабного вторгнення серед різних гілок влади відчувався консенсус щодо необхідності подання заявки на членство. 28 лютого відповідна заявка була підписана Главою держави у присутності Голови ВРУ та Прем'єр-міністра України, що свідчило про спільну політичну позицію. Про співробітництво з ЄС та європейську інтеграцію України йшлося у всіх основних зовнішньополітичних виступах Президента та міністра закордонних справ протягом року. Акцент робився на невідворотності європейського вибору, реформах та перспективі пришвидшеної процедури вступу.

Рішення про надання Європейською радою Україні європейської перспективи та статусу кандидата на членство в ЄС є вагомим дипломатичним досягненням України, яке на роки вперед визначатиме динаміку та спрямування інтеграційних зусиль. Утім, після набуття статусу Україна продемонструвала недостатній рівень внутрішньої роботи з виконання поставлених семи вимог Європейської Комісії. То ж станом на кінець 2022 року не було проведено саміту Україна – ЄС, щорічного двостороннього заходу високого рівня, де могла бути нагода представити успіхи України, а також зажадати від партнерів оголошення наступних кроків в інтеграції. Відповідно і Європейська Комісія не надала оцінку другій частини опитувальника, що стосується всіх сфер наближення законодавства, за якими надалі будуть вестись перемовини щодо членства в ЄС. Ще в грудні Верховна Рада України намагалася активно виправити ситуацію з голосуванням низки законів на виконання рекомендацій Європейської Комісії та напередодні проведення зібрання останньої у 2022 році Європейської ради.

Поряд з тим на практичному рівні Україні у комунікації з європейськими інституціями та членами ЄС вдалося досягти

значного поступу у секторальних вимірах інтеграції. Відповідно до урядової комунікації Україна у 2022 році отримала у відносинах з ЄС енергетичний, економічний, транспортний та митний «безвіз». Сторони підписали угоди про участь України у програмах ЄС «Митниця» для співробітництва в митній сфері та «Fiscalis» для співробітництва в галузі оподаткування. Також Україна стала учасником програми для фінансування проєктів цифровізації та ІТ-технологій «Цифрова Європа» із загальним бюджетом близько 7,5 млрд євро. У середині березня завдяки злагодженій роботі української дипломатії та представників енергетичного сектору Україна, з випередженням графіку на рік, приєдналася до європейської енергомережі ENTSO-E, європейської мережі операторів системи передачі електроенергії. У квітні НЕК «Укренерго» отримав статус члена-спостерігача ENTSO-E. Приєднання до енергомережі дозволило значно наростити експорт української електроенергії. Попри оптимістичні плани нарощувати експорт в ЄС, у жовтні від цих планів довелося відмовитись через російські атаки на українські об'єкти критичної інфраструктури. З червня терміном на один рік ЄС повністю зняв торгові обмеження для українського експорту у вигляді імпорتنих мит, а також антидемпінгових та захисних заходів. Також у червні з терміном на один рік було укладено угоду між ЄС та Україною про вантажні перевезення автотранспортом, яка скасувала для українських водіїв необхідність ліцензій на двосторонні та транзитні перевезення територією ЄС. Ці заходи значно полегшили торгово-економічні зв'язки України з державами ЄС на тлі катастрофічного падіння економіки країни під час повномасштабної війни. 1 жовтня для України набрали чинності положення Конвенції про процедуру спільного транзиту. Це дало можливість міжнародного переміщення товарів з 35 іншими країнами-учасницями за одним транзитним документом, що значно спрощує та пришвидшує проходження митного контролю. Експорт до країн ЄС незначно зріс порівняно з показниками 2021 року і становив майже 28 млрд євро, що зробило ЄС головним торговим партнером України.

ЄС з початком повномасштабної агресії Росії підтвердив свій статус стратегічного партнера України. Починаючи з Декларації високого представника ЄС з питань зовнішньої політики та безпеки Ж. Борреля 24 лютого, всі подальші рішення самітів ЄС та засідань Ради ЄС підтверджували незмінну позицію щодо засудження агресії та підтримку системної допомоги Україні. Протягом року

Європейський парламент виступав одним із головних політичних адвокатів рішень на підтримку міжнародної протидії агресії. У березні ЄС затвердив Директиву про тимчасовий захист, що надає можливість громадянам України, які рятуються від війни, право на проживання в державах-членах ЄС, доступ до необхідних послуг та допомоги. У жовтні ЄС продовжив дію директиви до березня 2024 року. Станом на кінець 2022 року на території країн ЄС було зареєстровано близько 4 млн осіб, що потребують тимчасового захисту. Станом на грудень Європейській раді, попри деструктивну позицію Угорщини, вдалося прийняти дев'ять санкційних пакетів щодо Російської Федерації, серед яких особливого удару завдали обмежувальні заходи у сфері фінансових послуг, енергетичного сектору, високоточних технологій та продукції подвійного призначення, а також замороження активів російських олігархів на території країн ЄС. Окремо слід згадати підтримку економіки України та бюджетної сфери зокрема. Протягом року надана або гарантована підтримка з боку ЄС склала 11,6 млрд євро, з яких до України надійшло 10,4 млрд (макрофінансова допомога 7,2 млрд євро, 1,8 млрд євро кредитів та 1 млрд у вигляді грантів). У грудні Європейська рада схвалила масштабний пакет у сумі 18 млрд євро допомоги Україні у вигляді пільгових кредитів на 2023 рік. Завдяки новому позабюджетному інструменту – Європейському фонду миру офіційний Брюссель зміг профінансувати надання Україні військової допомоги державами-членами ЄС на суму 3,1 млрд євро. У листопаді було засновано Місію ЄС з військової підтримки України, яка станом на грудень вже тренувала понад тисячу українських військовослужбовців на території держав ЄС. З травня ЄС спільно з Україною та Молдовою ініціювали так звані «Шляхи солідарності» для транспортування зерна та іншої агропродукції з української території, а також доставлення до України важливих вантажів. Це дозволило відвантажити українським аграріям близько 23 млн тонн зернових та отримати близько 20 млрд євро експортних надходжень. У рамках Механізму цивільного захисту ЄС з початку повномасштабного вторгнення до України було доставлено понад 82 тис тонн гуманітарних вантажів з держав ЄС та партнерів на загальну суму близько 527 млн євро.

Президент України Володимир Зеленський підписав указ № 448/2021, яким увів у дію рішення Ради національної безпеки і оборони України від 30 липня 2021 року «Про Стратегію зовнішньополітичної діяльності України». Цей документ затверджує

Стратегію зовнішньополітичної діяльності України, яку розробило Міністерство закордонних справ за дорученням Глави держави. Таким чином вперше за тридцять років незалежності, за президентства Володимира Зеленського, Україна отримала системний стратегічний документ щодо зовнішньої політики.

Стратегія є комплексною, вона складається з 254 пунктів, які детально визначають напрями, параметри та пріоритети зовнішньої політики України. Пріоритетами зовнішньополітичної діяльності зокрема є: забезпечення суверенітету й територіальної цілісності України; протидія агресивній політиці Російської Федерації; курс на членство в ЄС і НАТО; захист прав та інтересів громадян України за кордоном; просування українського експорту та залучення іноземних інвестицій; технологічна й екологічна трансформація України; просування позитивного іміджу нашої держави у світі.

Важливою складовою Стратегії є аналіз поточних процесів у міжнародному середовищі, місця та ролі в них України, а також перспективних шляхів розвитку національної зовнішньої політики.

У зовнішньоекономічній площині очевидні переваги в результаті європеїзації та європейської інтеграції Україна отримала через зростання обсягів торгівлі з Євросоюзом. Насамперед це свідчить про ефективність дії поглибленої та всеохопної зони вільної торгівлі. Переговори щодо Угоди про асоціацію, включаючи поглиблену та всеохопну зону вільної торгівлі між ЄС та Україною, велися між 2007 та 2011 роками та були підписані 21 березня та 27 червня 2014 року. ПВЗВТ тимчасово застосовується з 1 січня 2016 року. Угода про асоціацію офіційно набула чинності 1 вересня 2017 року після ратифікації всіма державами-членами ЄС. Угода про асоціацію є головним інструментом зближення України та ЄС: вона сприяє поглибленню політичних зав'язків, міцнішим економічним зв'язкам та повазі до спільних цінностей. План пріоритетних дій щодо посиленої імплементації ПВЗВТ між Україною та ЄС у 2023-2024 роках містить комплекс конкретних дій для прискорення та моніторингу цілковитої імплементації ПВЗВТ, що забезпечить Україні подальший доступ до єдиного ринку ЄС: *Roam Like at Home* (Ukrainian nationals travelling to/in the EU will not have to pay additional charges when using their phones in the EU, and EU visitors will have the same treatment in Ukraine // Громадяни України, які подорожують до/в ЄС, не платитимуть додаткові збори при користуванні телефонами в ЄС, і гості з ЄС матимуть таку ж ситуацію

в Україні); *Free Circulation of Industrial Goods* (Goods covered by the Agreement on Conformity Assessment and Acceptance (ACAA) will be able to circulate freely between the Goods covered by the Agreement on Conformity Assessment and Acceptance (ACAA) will be able to circulate freely between the EU and Ukraine, increasing diversity, reducing costs for producers and lowering prices for consumers // Товари, на які поширюється Угода про оцінку відповідності та Прийняття (АСАА), зможуть вільно використовуватися між ЄС та Україною, збільшення різноманітності, зниження витрат для виробників та зниження цін для споживачів); *Smoother, More Secure Customs Clearance* (A Mutual Recognition Agreement of Authorised Economic Operators between the EU and Ukraine will improve supply chain security and facilitate customs procedures, making trade easier // Угода про взаємне визнання уповноважених економічних операторів між ЄС та Україною посилить безпеку ланцюга постачання та полегшить митні процедури, спрощуючи торгівлю); *Electronic Trust Services* (Further cooperation on electronic trust services will allow EU and Ukrainian citizens to interact with public or private entities in the EU in a trustable way // Подальша співпраця щодо електронних довірчих послуг дозволить громадянам ЄС та України взаємодіяти з державними чи приватними структурами в ЄС надійним способом); *Ukrainian Access to the Single Euro Payments Area (SEPA)* (Fast and safe cashless euro payments will be possible between Ukraine, the EU and a number of non-EU countries in SEPA // Швидкі та безпечні безготівкові розрахунки в євро стануть можливими між Україною, ЄС та низкою країн поза ЄС у SEPA).

ЄС є найбільшим торговельним партнером України, на нього припадало 39,5% її торгівлі у 2021 році. Україна є 15-м за величиною торговельним партнером ЄС, що становить близько 1,2% загальної торгівлі ЄС. Загальний обсяг торгівлі між ЄС та Україною досяг майже 52,4 млрд євро у 2021 році, майже подвоївшись з моменту набуття чинності ПВЗВТ у 2016 році. Експорт України до ЄС у 2021 році сягнув 1,2021 млрд євро, що є значним зростанням більш ніж на 47% порівняно з попереднім роком. Основними статтями експорту України до ЄС є залізо та сталь (20,8% від загального обсягу експорту), руди, зола (12,5%), жири та олії тваринного та рослинного походження (8,5%), зокрема соняшникова олія, електричні машини (7,8%) та зернові культури (7,3%). Експорт ЄС до України у 2018 році становив 3,2021 млрд євро. Експорт ЄС до України з 2022 року зріс на 4,20%. Основними статтями експорту ЄС до Укра-

їни є машини (14,8% всього експорту), транспортне обладнання та транспортні засоби (10,2%), мінеральне паливо (9,4%), електричні машини (9,3%) та фармацевтична продукція (5,9%). УА/ПВЗВТ має на меті активізувати торгівлю товарами та послугами між ЄС та Україною шляхом поступового зниження тарифів та приведення правил України у відповідність до правил ЄС у певних галузях промисловості та сільськогосподарській продукції.

Для кращої інтеграції з ринком ЄС Україна приводить своє законодавство у відповідність до норм і стандартів ЄС щодо промислової та агропродовольчої продукції. Україна також наближає своє законодавство до законодавства ЄС у сферах, пов'язаних з торгівлею, таких, як: конкуренція; технічні бар'єри в торгівлі (ТВТ); санітарні та фітосанітарні (SPS); митниця та сприяння торгівлі; захист прав інтелектуальної власності.

Загалом структура торгівлі з країнами ЄС свідчить про те, що підприємства України досить повільно інтегрувалися в європейські мережі доданої вартості. Така інтеграція відбувалася переважно на початкових (експорт сировини) та фінальних стадіях (імпорт готової продукції) таких мереж з незначною концентрацією доданої вартості саме в українських компаніях. Це впливало на визначення місця України в європейському геоeкономічному просторі. Водночас російська військова агресія у 2022 році призвела до фактичного переривання таких економічних мереж між Україною та відомими європейськими компаніями. Наприклад, БМВ та «Фольксваген» вимушені були зупинити частину своїх заводів в Європі внаслідок тимчасового закриття українських підприємств, які постачали комплектуючі для електрообладнання автомобілів. Отже, з одного боку, у воєнні часи ускладнюються контакти України з ЄС в окремих галузях (сталеливарні виробни, електрообладнання). Але, з іншого боку, війна пришвидшує інституціональну, секторальну (в окремих галузях) інтеграцію національної економіки до внутрішнього ринку ЄС, трансформацію структури експорту шляхом товарної диференціації. Майбутній розвиток зовнішньої торгівлі України у цілому та з країнами-членами ЄС значною мірою залежатиме від відновлення зруйнованої експортної структури країни та доступу до морів. Тому принципово важливим є рішення ЄС започаткувати спеціальну Платформу відбудови України, яку очолюють Єврокомісія та Уряд України. Єврокомісія також запропонувала створити фонд «RebuildUkraine». Цей фонд, інтегрований до бюджету ЄС, розглядається як основний

інструмент відновлення України. Він надаватиме кредити та гранти, а фінансове управління пов'язуватиметься з інвестиціями та реформами. В основу діяльності «RebuildUkraine» буде покладено досвід фонду відновлення та стійкості ЄС, який вже має практику подолання кризових ситуацій у різних країнах Євросоюзу. Більш проблемною для України (в т.ч. у плані реалізації переваг статусу кандидата в умовах війни) залишається інвестиційна привабливість. За Звітом про глобальну конкурентоспроможність Всесвітнього економічного форуму 2017-2018 років Україна за критерієм втрати бізнесу від тероризму посідала 122 місце з 137 країн. Після початку активної фази російської агресії показники інвестиційної привабливості країни погіршилися. З лютого по серпень 2022 року Міжнародне рейтингове агентство Fitch знизило рейтинг України з В до ССС та С (переддефолтний). Згодом Україні вдалося домовитися з власниками євробондів, яких було емітовано у 2015-2021 роках на суму приблизно €17 млрд, про відтермінування відповідних виплат на 24 місяці [2].

У лютому-березні 2023 року соціологічною службою Центру Разумкова в усіх регіонах України, за винятком тимчасово окупованих територій Донецької, Запорізької, Луганської, Харківської, Херсонської областей, Криму та територій, на яких відбуваються бойові дії, було проведено опитування. За його результатами майже 80% громадян оцінюють зовнішню політику української влади позитивно: 38,2% оцінюють позитивно, 39,9% – скоріше позитивно. Негативні відповіді дали 6% опитаних: 4,3% – скоріше негативно, 1,5% – негативно, 16,1% – важко відповісти. За результатами опитування, на думку громадян, українська зовнішня політика є досить ефективною за всіма напрямками. Зокрема, політику зміцнення відносин України з країнами світу і міжнародними організаціями позитивно оцінюють 85,6%, політику поширення об'єктивної інформації – 86,2%, покращення міжнародного іміджу та авторитету України – 86,2%, забезпечення зовнішньої підтримки для опору російській агресії – 86%, просування українських ініціатив на міжнародних майданчиках – 85,6%, інтеграцію до ЄС – 81,2%, інтеграцію до НАТО – 77,6%, захист прав українців за кордоном – 72,4%, просування інтересів українського бізнесу на світових ринках – 67%.

У 2022 році ЄС скасував торговельні обмеження для українських виробників, щоб допомогти вітчизняному бізнесу витримати навантаження війни та зміцнити свої позиції на європей-

ському ринку. Для Брюсселя це рішення стало безпрецедентним з точки зору надання торговельних поступок. В умовах війни такий крок сприяє експорту вітчизняної продукції та поглиблює торговельні відносини з ЄС, а також третіми країнами, до яких транзитом прямує українська продукція. Найбільше виграють виробники товарів, які мали невеликі квоти на експорт без сплати мит, як-то мед, оброблені томати, ячмінна крупа та борошно, солод, пшенична клейковина, цукор, крохмаль, овес, м'ясо птиці, яйця, часник, кукурудза, гриби, виноградний та яблучний соки, тютюнові вироби. Скасування мит є важливим кроком для виробників харчових продуктів, мінеральних та хімічних добрив, виробів з алюмінію тощо.

6 жовтня 2022 року Парламент України схвалив Постанову «Про звернення до Європейського Парламенту та Ради ЄС щодо поглиблення економічної співпраці та продовження дії тимчасових заходів з лібералізації торгівлі» з проханням продовжити термін дії пільгового режиму до завершення переговорів про членство України в ЄС.

Попри війну, протягом 2022 року здійснювалася робота з повноцінного функціонування секторальних «безвізів» з ЄС: енергетичного, митного, цифрового, транспортного тощо. Це нові можливості для українського бізнесу та додаткові прибутки. Так, з 1 жовтня 2022 року запрацював «митний безвіз», завдяки якому Україна отримала: можливість здійснювати обмін митною інформацією щодо транзитних вантажів із 36-ма країнами в режимі реального часу; спеціальні транзитні спрощення; рівні фінансові умови.

Триває робота над впровадженням «промислового безвізу» – Угоди про оцінку відповідності та прийняття промислової продукції (АСАА). Останніми роками було ухвалено ряд законів, серед яких «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації актів законодавства Європейського Союзу у сфері технічного регулювання» [3]. «Промисловий безвіз» – інструмент усунення технічних бар'єрів у торгівлі між Україною та ЄС, що дозволить українським експортерам маркувати свою продукцію знаком СЕ та вільно продавати її на європейському ринку без додаткової сертифікації. Наразі сторони продовжують підготовку до підписання Угоди, зокрема здійснюється моніторинг результатів адаптації законодавства, включно з нормативно-правовими актами у сфері енергоефективності.

Протягом вересня-жовтня 2022 року було досягнуто ряд важливих домовленостей з європейськими партнерами:

1. Угода про участь України у програмі ЄС для співробітництва в митній сфері з бюджетом майже €1 млрд., яка дозволить підвищити кваліфікацію українських митників та брати участь у використанні європейських електронних систем.

2. Угода про участь України у програмі ЄС щодо співпраці в податковій сфері Fiscalis, що дозволяє Державній податковій службі України обмінюватись інформацією з ЄС.

3. Угода про надання Україні бюджетної підтримки на €500 млн. на забезпечення житлом внутрішньо переміщених осіб, а також на підтримку фермерів.

4. Угода про збільшення на €122 млн. бюджету грантів для України для пріоритетних проєктів [4].

Скасування обмежень для українських товаровиробників, реалізація «безвізових» режимів у різних сферах співробітництва сприятиме подальшому зміцненню економічних контактів і прискоренню інтеграції України до внутрішнього ринку ЄС. Це, по-перше, допомагає імплементації Угоди про асоціацію і забезпеченню умов для нового етапу євроінтеграції – переговорів про вступ до ЄС. По-друге, підтримує стабільність внутрішньої ситуації в Україні, зміцнює потенціал як для опору російській інтервенції, так і для наступного відродження нашої країни.

За результатами опитування, проведеного Соціологічною групою «Рейтинг» 4-10 липня 2023 року серед громадян України, котрі сьогодні проживають на її території, а також українців, котрі сьогодні знаходяться за кордоном, більше 80% опитаних підтримали б вступ України до Євросоюзу у разі проведення референдуму. Підтримка вступу до ЄС серед тих, хто проживає сьогодні в Україні, становить 85%, серед тих, хто знаходиться у Європі, – 83%. Проти вступу до ЄС: в Україні – 4%, у Європі – 8%. У порівнянні з опитуванням у лютому підтримка вступу до ЄС серед тих, хто проживає в Україні, практично не змінилася (у січні 2023 року – 87%). Рівень підтримки в усіх макрорегіонах України – вище 80%.

Опитування проведене на замовлення Національної платформи стійкості та згуртованості. (Формула стійкості України: основні складові під час війни та у поствоєнний період, 6-11 червня 2023 року). За результатами дослідження 67% опитаних вважають, що справи в Україні рухаються у правильному напрямку, 18% – протилежної думки, ще 15% – не змогли оцінити. Хоча у всіх регіо-

нах та серед усіх вікових і майнових груп продовжує домінувати оцінка напрямку як правильного, є певні відмінності. Дещо нижчі оцінки щодо середніх є серед мешканців південних та східних регіонів, жителів сіл, представників середньої вікової групи та найбідніших.

Абсолютна більшість опитаних (82%) вважають Україну успішною державою; лише 16% – протилежної думки; 56% опитаних вважають основною ознакою успішної держави сильну армію; третина – вважають такими ознаками розвинуту економіку, верховенство права та єдність суспільства; по 19% – соціальний захист громадян та міжнародний авторитет країни; по 14-16% – сучасну науку та технології, політичну стабільність, рівноправне суспільство та міцні демократичні інституції; 11% – вважають фактором успішності національну ідею.

Повномасштабне вторгнення в лютому 2022 року змінило партійно-політичний ландшафт в Україні, але не призвело до монополізації законодавчої влади чи зникнення партійної політичної конкуренції. За останній рік майже повністю зникла політична конкуренція. Сьогодні будь-які спроби конкуренції виглядають як спроби дестабілізації ситуації в країні або підігрування ворогу. Якщо і є конкуренція, то вона відбувається здебільшого на рівні регіональних еліт або академічних протистоянь. Політичний дискурс щодо майбутнього держави майже не ведеться. Він зберігається лише в експертному середовищі. Війна дуже посилила владу і ослабила будь-яку опозицію. Партіям, які не у владі, важко знайти себе в нових реаліях. Коли влада очолює боротьбу за незалежність, суверенітет, опозиційним представникам залишається лише волонтерська діяльність, яка не дає швидких конкретних політичних дивідендів. Надзвичайно сильно на внутрішню політику вплинула нова єдина інформаційна політика в державі.

Важливе значення для стабілізації внутрішньої ситуації має поглиблення економічного співробітництва з ЄС, поступове розширення присутності України на європейських ринках. Уже під час війни зроблено ряд важливих кроків у напрямі активізації економічних контактів Києва і Брюсселя. ЄС скасував квотні і тарифні обмеження, лібералізувавши торгівлю з Україною. Паралельно запроваджені безвізові режими на різних напрямках секторального співробітництва Україна-ЄС. Це сприятиме як процесу подальшої євроінтеграції України, так і зміцненню її протистояння країні-агресору.

Співробітництво Україна-ЄС у сфері енергетики є одним із важливих напрямів секторальної євроінтеграції, який розвивався досить динамічно та останнім часом, унаслідок російського ракетного терору, набув вирішального значення. Слід нагадати, що в березні 2022 року електромережі України та Молдови було успішно синхронізовано з Європейською енергетичною мережею операторів систем передачі (ENTSO-E), що забезпечувало стабільність мережі для України та можливість експорту/імпорту електроенергії. Переваги для України були очевидними – кращі інвестиційні можливості та стимули працювати в європейському енергетичному просторі відповідно до правил і стандартів, зрозумілих інвесторам. Своєю чергою, для ЄС це означало зміну енергетичного ландшафту в регіоні та отримання нового гравця в енергосистемі – України, яка має стати потужним і надійним джерелом постачання електроенергії. У контексті енергетичної кризи через війну, розв'язану Росією, українська електроенергія для ЄС мала посилити енергетичну безпеку, диверсифікувати ринки та забезпечити можливість отримувати енергію з нейтральним викидом вуглецю.

Допоки тривають військові дії і продовжується руйнування енергетичної інфраструктури та електромереж, розвиток ситуації у цьому секторі важко передбачити. Необхідно ініціювати проведення технічного аудиту для визначення масштабу втрат і надання достовірних даних для партнерів. Загальна сума збитків, завдана інфраструктурі України через повномасштабне вторгнення РФ, на лютий 2023 року сягнула \$143,8 млрд. За оцінкою експертів проекту KSE «Росія заплатить», продовжують зростати збитки таких сфер, як інфраструктура, освіта, енергетика, транспорт, торгівля та охорона здоров'я. Сума збитків від руйнувань житлового фонду оцінюється на рівні \$53,6 млрд. Загалом пошкоджено або зруйновано понад 150 000 житлових будинків, серед яких приватні, багатоквартирні будинки та гуртожитки. На другому місці за сумою завданих збитків – сфера інфраструктури. За рік війни збитки цієї сфери оцінюються у \$36,2 млрд. За цей час зруйновано або пошкоджено понад 25 000 км доріг державного та місцевого значення і 344 мости та мостові переходи. У нових обрахунках вперше додана сума збитків, завдана лісам України, яка за підсумками року війни становить \$4,5 млрд. Продовжуються пошкодження та руйнування освітніх закладів – таких наразі 3170. З-поміж них майже 1500 закладів середньої освіти, 909 – дошкільної, 528 – вищої. Станом на кінець лютого 2023 року на \$300 млн у порівнянні з груд-

невими обрахунками зросли збитки сфери освіти – до \$8,9 млрд. Зросли також збитки, завдані енергетиці України, сума яких сягає \$8,1 млрд. Збільшення оцінки втрат відбулось щодо раніше завданих збитків ядерній енергетиці, а також у зв'язку з оновленням розрахунків про пошкодження об'єктів з транспортування природного газу. Ще на \$2,1 млрд зросла сума прямих втрат, завдана агропромисловому комплексу та земельним ресурсам. Наразі оцінка збитків цієї сфери становить \$8,7 млрд. На кінець лютого 2023 року суттєво зросла також кількість пошкодженого та зруйнованого транспорту. У порівнянні з обрахунками на кінець 2022 року кількість таких авто зросла на 28 500. Загалом внаслідок війни зруйновано або пошкоджено 223 400 автомобілів на \$3,1 млрд. Збільшилися також прямі витрати сфер торгівлі та охорони здоров'я. За обрахунками експертів проекту на кінець зими 2023 року сума збитків, завдана торгівлі, зросла до \$2,6 млрд. А медичній галузі завдано руйнувань інфраструктури ще на \$100 млн, відтак загальні прямі збитки цієї сфери оцінюються у \$1,8 млрд [5]. З іншого боку, широкомасштабна війна Росії проти України спричинила поглиблення енергетичної кризи на теренах ЄС: порушилися ланцюги постачання енергоносіїв та підвищились ціни на природний газ та електроенергію [6].

Слід зазначити, що за умови відновлення мереж і об'єктів Україна матиме потенційні можливості щодо експорту надлишкових обсягів електроенергії до ЄС (до 3-4 ГВт/рік з перспективою збільшення до 6 ГВт/рік) – атомної чи навіть відновлюваної енергії (у разі наявності відповідних сертифікатів походження). Поширеною є теза про те, що відновлення економіки України необхідно планувати вже сьогодні, і фактично її відродження ґрунтується на енергетичній галузі, яка має бути стійкою, інвестиційно привабливою і забезпечувати споживачів чистою, доступною і надійною енергією. При цьому неприпустимим є повернення до колишніх моделей. Уже розроблено чимало концепцій і стратегій, заходів відновлення, які згруповані відповідно до певних часових рамок (невідкладні, середньострокові та довгострокові), однак прогнозувати завершення війни та масштаб руйнувань вкрай важко, поки тривають військові дії, а країна повністю залежна від підтримки зовнішніх партнерів. Так, План відновлення України вартістю \$750 млрд було оприлюднено в Лугано (Швейцарія). Зокрема енергетична незалежність і зелений перехід України оцінюються в \$130 млрд. В енергетичному блоці Плану загалом

зроблено наголос на атомній, відновлюваній та гідроенергетиці, виробництві водню та біопалива, проєктах підвищення гнучкості енергетичної системи та будівництві маневрових і акумулюючих потужностей, що концептуально є прийнятним, але потребує ретельних фінансових розрахунків і економічних обґрунтувань. Процес відновлення неможливий без участі європейських партнерів, які надають регулярну макрофінансову, військову, гуманітарну та іншу допомогу. Зокрема, Єврокомісія у травні 2022 року висловила готовність бути ключовим партнером з відновлення нашої держави, створивши відповідну платформу закупівлі енергії Євросоюзу, відкриту для України, а також Молдови, Грузії та Західних Балкан, щоб сприяти спільним закупівлям газу та водню. Водночас статус кандидата відкриває для України доступ до нових фінансових інструментів ЄС, можливості більш активного виконання енергетичної складової Угоди про асоціацію та оновлення Порядку денного інтеграції України до ЄС, про що йшлося на засіданні Ради Асоціації у Брюсселі 5 вересня [7].

Попри величезні руйнування в енергетичному секторі, розвиток ВДЕ є незворотним. Донедавна ця галузь в Україні розвивалася досить динамічно. Станом на середину 2021 року її загальна потужність досягла близько 9 ГВт, що становило 15% загального балансу Об'єднаної енергетичної системи України. З 2011 року по 2021 рік обсяг інвестицій у галузь перевищив €10 млрд. За даними Держенергоефективності та енергозбереження, кількість домогосподарств, які встановили сонячні станції, у 2021 році зросла до 44,88 тис [8].

На Конференції ООН у Глазго в листопаді 2021 року Україна представила свій Другий національно визначений внесок (НВВ-2), спрямований на скорочення викидів ПГ на 65% до 2030 року порівняно з 1990 роком. Україна також приєдналася до кількох міжнародних ініціатив, зокрема щодо скорочення викидів метану на 30% до 2030 року, порівняно з 2020 роком, а також припинення використання вугілля для виробництва електроенергії до 2035 року, ЄС прийняв масштабну програму перетворення Європи на перший кліматично нейтральний континент у світі до 2050 року (Європейська зелена угода). Київ також оголосив про своє зобов'язання співпрацювати з Брюсселем у цьому напрямі. Національною економічною стратегією України передбачено досягнення вуглецевої нейтральності до 2060 року [9]. ЄС усвідомлює необхідність надання допомоги сусіднім країнам для подолання енергозалежності, зо-

крема через Стратегію зовнішньої енергетичної взаємодії ЄС [10]. У рамках цієї програми Україна отримала допомогу від Європейського співтовариства, включаючи закупівлю товарів термінової потреби через Фонд підтримки енергетики України, створений Енергетичним співтовариством для протидії наслідкам російського вторгнення. Очікується, що донорами Фонду будуть переважно країни ЄС, а також міжнародні компанії та корпорації [11].

Дедалі більша прозахідна та патріотична політична орієнтація українців стала об'єднуючим фактором у всій країні. Незважаючи на руйнівну війну та оголошення воєнного стану з лютого 2022 року, суспільна підтримка демократії значно зросла, про що свідчать кілька опитувань та аналіз результатів опитувань. Цифровізація останнім часом стала однією з базових складових секторальної інтеграції Києва і Брюсселя. Саме на цьому напрямі Україна досягла помітного прогресу в імплементації Угоди про асоціацію, розпочавши масштабну цифрову трансформацію системи послуг, процесів управління на державному та місцевому рівнях. Останнім часом Україна значно розвинула систему електронного врядування, у рамках якої громадяни можуть отримати доступ до державних послуг в online-режимі. Широкої популярності набув портал «Дія», ставши інструментом зв'язку громадян із владою. Найбільш затребувані online-держпослуги: е-Малятко, е-робота, отримання паспорту, субсидій, пенсійного забезпечення, зміна місця проживання, витяг з реєстру платників єдиного податку, відкриття ФОП, оформлення допомоги по безробіттю, група послуг з безпеки та правопорядку/навколишнє середовище/здоров'я/підприємництво тощо. Отже, Україна знаходиться на крок попереду деяких цифрових трендів – наразі в ЄС працюють над запровадженням подібного до «Дії» європейського гаманця цифрової ідентифікації. Електронне врядування підвищило ефективність і прозорість діяльності Уряду, посилило діалог з громадянами. За Індексом розвитку електронного уряду (EGDI) у 2022 році Україна посіла 46 місце серед 193 країн і увійшла до групи держав з досить високим рівнем розвитку електронного врядування [12]. У 2020 році та 2018 році Україна посідала 69 та 82 місце відповідно. Говорячи про здобутки у сфері цифровізації, доцільно також згадати, що Україна стала першою країною у світі, яка запровадила цифровий паспорт, який має таку ж юридичну силу, що й паперовий [13]. Україна стала також однією з перших країн, чий цифровий COVID-сертифікат був визнаний ЄС. Важливою є участь України в

загальноєвропейській Програмі Digital Europe, яка діятиме до 2027 року і є частиною «цифрового безвізу» з ЄС. ЄС звільнив Україну від сплати внесків на період 2021-2022 роки та надав знижку 95% на внески протягом 2023-2027 років.

Останнім часом Україні вдалося досягти поступу в наближенні законодавства до відповідних європейських норм. Також важливою складовою цифрової євроінтеграції є взаємне визнання електронних підписів. Нині Україна знаходиться на етапі узгодження сумісності національної системи ідентифікації електронних підписів із європейською. триває співпраця Мінцифри з європейськими партнерами з приєднання України до роумінгового простору ЄС. Це важливо, зважаючи на воєнний стан та необхідність підтримувати зв'язок громадян України з рідними, які евакуювалися до країн ЄС.

Проведення належних реформ згідно з нормами та практиками ЄС, послідовність у внутрішній та зовнішній політиці, економічна стабільність, дотримання європейських цінностей та принципів політичним класом матимуть позитивний вплив на підтримку європейського вектору та ідеї Європи з боку населення. При цьому успіх процесу європеїзації та його ефективність залежить не лише від впливу Європейського Союзу. У першу чергу він визначається внутрішньою підтримкою реформ і перетворень у країні, в якій відбуваються процеси європеїзації, та залежить як від позиції правлячого класу, так і від готовності населення до змін. Ефективність процесів європеїзації в Україні залежатиме, у першу чергу, від Української держави, яка виступає «реципієнтом» європейських норм і цінностей, «проектіваних» Європейським Союзом.

При цьому процеси європеїзації не означають завтрашній вступ до ЄС. Їхнім завданням є створення умов життя, праці та розвитку в Україні на рівні, що відповідають стандартам ЄС.

1. Gawrich A. Neighbourhood Europeanization through ENP. The Case of Ukraine. A. Gawrich, I. Melnykovska, R. Schweickert. KFG Working Paper Series. No3. August 2009. 27 p. P. 5
2. EU-Ukraine trade and investment relations and the impact of Russia's war, [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2022/639321/EXPO_BRI\(2022\)639321_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2022/639321/EXPO_BRI(2022)639321_EN.pdf). Fitch знизив рейтинг України з CCC до переддефолтного C // Українські новини, 25 липня 2022р., URL: <https://ukranews.com/ua/news/871281-fitch-znyzyv-rejtyng-ukrayiny-z-sss-dopereddefoltnogo-s>.

3. У Раді заявили про підписання Зеленським двох важливих законів. РБК-Україна, 8 липня 2019р. URL: <https://www.rbc.ua/ukr/news/rade-zayavili-podpisanii-zelenskim-dvuh-vazhnyh-1562580801.html>.
4. Україна та ЄС підписали п'ять євроінтеграційних угод. Ліга. Закон, 5 вересня 2022 р. URL: https://biz.ligazakon.net/news/213714_ukrana-ta-s-rpdpsali-pyat-vrontegratsynikh-ugod.
5. За рік війни РФ завдала збитків інфраструктурі України майже на \$144 млрд – KSE // Журнал Forbes Ukraine. URL: <https://forbes.ua/news/za-rik-viyni-rf-zavdala-zbitkiv-infrastrukturi-ukraini-mayzhe-na-144-mlrd-kse-22032023-12556>
6. Станом на початок жовтня 2022 р. ціни на газ на газовому хабі ТТФ (Нідерланди) склали €171,390/МВт-год., або €1798,2 за 1 000 м3. Спотова ціна на електроенергію в Німеччині, яка виступає регіональним орієнтиром ціноутворення, сягнула €450/МВт-год., що в 10 разів вище порівняно з середніми показниками за останнє десятиліття.
7. Спільний прес-реліз за підсумками 8-го засідання Ради Асоціації між ЄС та Україною // Урядовий портал. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/spilnyi-pres-reliz-za-pidsumkami-8-ho-zasidannia-rady-asotsiatsii-mizh-ies-ta-ukrainoiu>.
8. Декарбонізація української енергетики (економіки): вплив російської агресії, амбітні цілі та потенційні можливості для України в післявоєнний період. Центр Разумкова, 2022. URL: <https://razumkov.org.ua/images/2022/10/26/2022-Decarbonisation.pdf>
9. Постанова КМУ «Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року» від 3 березня 2021 р.
10. Joint communication to the European parliament, the council, the European economic and social committee? And the committee of the regions EU, external energy engagement in a changing world join/2022/23 final. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=JOIN%3A2022%3A23%3AFIN&qid=1653033264976>.
11. Energy Community Secretariat to act as fiduciary of the Ukraine Energy Support Fund. URL: <https://www.energy-community.org/news/Energy-Community-News/2022/04/05.html>.
12. E-Government Survey 2022. The Future of Digital Government. UN. URL: <https://desapublications.un.org/sites/default/files/publications/2022-09/Annexes%2B%20cover.pdf>.
13. Digital identification: A key to inclusive growth. Report. McKinsey Digital, 17 April 2019. URL: <https://www.mckinsey.com/capabilities/mckinsey-digital/our-insights/digital-identification-a-key-to-inclusive-growth>

1.2. Реалізація Україною рекомендацій Європейської Комісії, отриманих разом з наданням статусу кандидата на вступ до ЄС

23 червня 2022 р. Європейська Рада одногolosно визнала Україну (разом із Молдовою) офіційним кандидатом на вступ до Європейського Союзу, що стало історичною подією у взаємовідносинах України та ЄС, важливим політичним сигналом та свідченням реальної підтримки Євросоюзом і усіма його 27 державами-членами європейської перспективи України [1]. Слід наголосити, що жодна інша держава в історії Європейського Союзу не отримувала цей статус так швидко після подання заявки на вступ – менш ніж через 4 місяці.

Здобувши офіційний статус кандидата на вступ до Європейського Союзу як перший етап на шляху до повноправного членства в ЄС, Україна отримала нові важливі для неї переваги. Насамперед позитивне рішення Європейської Ради є потужним політичним сигналом, що ЄС змінює своє ставлення до України від «політики сусідства та східного партнерства» до «політики розширення», і одного дня Україна стане членом цього елітного європейського об'єднання. А сам процес приєднання розпочнеться після того, як усі нинішні держави-члени ЄС одногolosно підтримають рішення про початок переговорів про вступ, тривалість яких, як свідчить практика, може бути різною в кожному окремому випадку.

Нагадаємо, що нині, окрім України, статус кандидата мають ще шість країн: Туреччина (отримала статус у 1999 році), Північна Македонія (2005), Чорногорія (2010), Сербія (2012), Албанія (2014), Молдова (2022). Подали заявку на вступ та вважаються потенційними кандидатами Боснія і Герцеговина, Косово та Грузія. У процесі переговорів країні-кандидату потрібно привести своє законодавство у відповідність до законодавства ЄС, а також імплементувати політичні, соціальні, економічні, судові та адміністративні реформи. Отже, надання статусу кандидата стане потужним політичним поштовхом до прискорення розпочатих трансформацій в усіх визначених ЄС 35 політичних сферах та подальшої інтеграції України до спільного ринку Євросоюзу.

Окрім політичного аспекту, важливими є і економічні переваги від отримання Україною статусу кандидата на членство в ЄС. Країна-кандидат отримує доступ до фінансових інструментів Євросоюзу, які допоможуть швидше проводити необхідні реформи.

Йдеться, зокрема, про т. зв. Єдиний передвступний інструмент – IPA, спрямований на інвестування в соціально-економічну сферу країн-кандидатів. Діюча на сьогодні програма IPA розрахована на 2021-2027 рр., її загальний бюджет становить 14,1 млрд. євро. Частиною цього інструменту є програма IPARD, у рамках якої ЄС надає країнам-кандидатам фінансову й технічну допомогу для розвитку сільських територій і сталого сільськогосподарського сектору, що є особливо актуальним для України. Також Україна може отримати доступ до індивідуальних програм і проєктів економічної допомоги Європейського Союзу. Досвід використання цих інструментів фінансування та програм ЄС, а також прямих іноземних інвестицій іншими країнами-кандидатами свідчить про їхній вплив на зростання ВВП за паритетом купівельної спроможності. Крім того, Україна зможе отримувати довгострокові кредити від ЄС, а також допомогу у вигляді грантів на освіту, культуру, охорону здоров'я тощо.

За прогнозами аналітиків Центру «Нова Європа», Україна може стати привабливим місцем для європейських інвестицій уже після завершення російсько-української війни. Унікальність ситуації з Україною полягає в тому, що вона подала заявку на вступ до ЄС і отримала статус кандидата у розпал війни та потребуватиме значних фінансових надходжень для відбудови після її завершення, що може передбачати і особливий підхід з боку Європейського Союзу, зокрема розробку унікального комплексного механізму з відновлення України, який паралельно допомагав би їй у підготовці до повноправного членства в ЄС [2].

Утім, одночасно із затвердженням статусу кандидата Брюссель надав Києву рекомендації/умови/вимоги щодо проведення реформ, що являють собою список із семи пунктів, які треба виконати для того, щоб Україна змогла зберегти зазначений статус. Тут варто зауважити, що європейські посадовці не вживають термін «умови» чи «вимоги» щодо переліку реформ, які має виконати Україна. У Брюсселі кажуть про «перелік із семи кроків». Київ також уникає зобов'язуючої термінології, підкреслюючи, що робить ці реформи з власної волі, а не з примусу. Тому в українському уряді зазвичай кажуть про втілення «семи рекомендацій». Але як би це не називалось, йшлося, по суті, про сім блоків реформ, виконання яких Європейська Комісія визначила як умову того, що статус кандидата на вступ України до ЄС як першого етапу на шляху до її повноправного членства збережеться, а саме про необхідність:

1. Ухвалити та впровадити законодавство про процедуру добору суддів Конституційного Суду України, яке запроваджує попередній відбір суддів на основі оцінки їхньої доброчесності та професійних навичок, як рекомендувала Венеційська комісія.

2. Завершити перевірку доброчесності Радою з етики кандидатів у члени Вищої ради правосуддя та відбір кандидатів до Вищої кваліфікаційної комісії суддів України.

3. Посилити боротьбу з корупцією, зокрема на високому рівні, з ефективним її розслідуванням та судовими рішеннями; завершити призначення нового керівника Спеціалізованої антикорупційної прокуратури, затвердивши визначеного переможця конкурсу; провести відбір та призначення на посаду нового директора Національного антикорупційного бюро України.

4. Забезпечити відповідність законодавства про боротьбу з відмиванням грошей за стандартами FATF; прийняти комплексний стратегічний план реформування правоохоронного сектору.

5. Втілити у дію «антиолігархічний закон» для обмеження надмірного впливу олігархів на економічне, політичне та суспільне життя; це має бути зроблено юридично обґрунтованим способом та враховувати майбутній висновок Венеційської комісії.

6. Подолати вплив корисливих інтересів через узгодження закону про ЗМІ з Директивою ЄС про аудіовізуальні медіапослуги та передачу повноважень незалежному регулятору ЗМІ.

7. Завершити реформу законодавства про національні меншини згідно з рекомендаціями Венеційської комісії, разом з механізмами його негайного та ефективного впровадження.

Таке рішення Єврокомісії щодо України (а також щодо Молдови, воно майже ідентичне), теж не має аналогів в історії ЄС. Звичай Брюссель або каже, що держава готова до кандидатства, і рекомендує розпочати з нею переговори про членство, або визнає, що вона не готова, і пропонує повернутися до питання пізніше, коли претендент стане більш європейським (таке рішення ЄК ухвалила щодо Грузії). По суті, Брюссель сказав, що Україна ще не готова повністю бути кандидатом, але, попри це, отримує статус просто зараз. При цьому, на відміну від усіх інших держав, яким давали статус кандидата, в українському висновку немає фрази про запрошення України (як і Молдови) до переговорів про членство навіть за виконання умов. А сім блоків реформ, перелічених вище, необхідно виконати для того, щоб зберегти статус кандидата. Немає у висновках Європейської Комісії і дедлайну

виконання цих умов, а лише йдеться про регулярну оцінку прогресу.

Водночас Україна на найвищому рівні пообіцяла втілити рекомендації ЄС якнайшвидше і навіть взяла конкретні зобов'язання щодо часу. Так, віцепрем'єрка з питань європейської та євроатлантичної інтеграції України О. Стефанішина ще до офіційного ухвалення рішення про кандидатство заявила, що Київ виконає всі сім умов до кінця року, а згодом зазначила, що реалістичним часом відкриття переговорів про членство України в ЄС вважає 2023 р. Президент України В. Зеленський своєю чергою заявив, що очікує від Верховної Ради «пріоритетного схвалення євроінтеграційних законів», а в українському парламенті пообіцяли до 2025 р. ухвалити всі закони, необхідні для вступу в ЄС.

Сьогодні найбільш оптимістичним терміном виконання Україною умов Брюссель і Київ вважають середину чи другу половину 2023 р. З приводу цього 15 лютого 2023 р. під час візиту в Україну прем'єра-міністра Швеції, яка головує в Євросоюзі, український президент В. Зеленський заявив: «Ми робимо все, щоб підготувати старт переговорів щодо членства у ЄС... І в нас є й необхідне лідерство, і необхідна воля для того, щоб уже цього року мати переговори щодо членства. Україна в цьому відчуває підтримку партнерів, і я дякую за це». Прем'єр-міністр України Д. Шмигаль, своєю чергою, заявив про амбітний план набуття членства в ЄС протягом двох років. А представник України при Європейському Союзі посол В. Ченцов вважає, що вступити до ЄС у цьому десятиріччі – це реальна мета для України, і що «підготовка до членства буде щільно пов'язана з процесом реконструкції і відновлення України». Цікаво відзначити, що переважна більшість українців теж вірять у вступ України до ЄС у найближчі роки – «щойно скінчиться війна» і в перспективі до 5 років.

В Європарламенті теж вважають, що переговори з Україною щодо її вступу до ЄС мають розпочатися 2023 р. «І ми хочемо, щоб вони проходили так, як із Центральною Європою. У Литви на переговори з ЄС пішло три роки, у Польщі чотири роки – це країна велика, співмірна з Україною», – зазначив у зв'язку з цим, наприклад, євродепутат, колишній прем'єр-міністр Литви Андрюс Кубілюс. З огляду на цей досвід, за його словами, в Європарламенті оцінюють, що переговори з Україною можуть добігти кінця до 2027 р, коли Литва головуватиме в Євросоюзі. Ще рік-два потрібно на ратифікацію договору в усіх 27 країнах-членах ЄС. «Якщо пра-

цювати в гарному темпі, то можна сподіватися, що вже 2029 р. Україна зможе брати участь у виборах Європейського парламенту як повноцінний член ЄС», – додав А. Кубілюс [3]. Між тим, на саміті 9 лютого 2023 р. Європейський Союз обмежився заявою про те, що ЄС «визнає рішучість України виконати усі необхідні вимоги, щоб якнайшвидше почати переговори про вступ», але утримався від конкретніших заяв щодо початку цих переговорів.

У зв'язку з цим слід нагадати, що, окрім виконання вимог Єврокомісії, Україна повинна продовжувати роботу з реалізації Угоди про асоціацію з Європейським Союзом 2014 р., яка «мала і продовжує мати важливе значення для посилення та просування подальшої інтеграції України в ЄС». Зокрема, під час 24-го саміту Україна-ЄС, який відбувся у Києві 3 лютого 2023 р., віцепрем'єр-міністерка з питань європейської та євроатлантичної інтеграції О. Стефанішина заявила, що Україна виконала вже понад 70% зобов'язань, передбачених Угодою про асоціацію з Європейським Союзом. «В умовах повномасштабної війни російської федерації проти України ми продовжували процес адаптації українського законодавства до європейського. Маємо зростання прогресу з імплементації Угоди про асоціацію на рівні 9% порівняно з показником 2021 року», – повідомила вона. Також Україні треба максимально відповідати т. зв. «Копенгагенським критеріям» для вступу 1993 р., згідно з якими європейська країна-аплікант, яка хоче долучитися до Євросоюзу, повинна мати:

- стабільні інституції, що забезпечують демократію, верховенство права, права людини та повагу до прав меншин;
- функціонуючу ринкову економіку, що буде конкурентоздатною на ринку ЄС;
- здатність взяти на себе зобов'язання стосовно членства, зокрема і щодо дотримання цілей політичного, економічного та монетарного союзу.

Зокрема, відповідно до оновленої методології розширення ЄС, розробленої Європейською Комісією для кращого оцінювання відповідності країни-аплікантки Копенгагенським критеріям, процес вступу розбитий на 35 розділів та шість кластерів, і для кожного розділу існують умови для відкриття та закриття переговорів, які визначають стан відповідності цим критеріям. Фактично після надання кандидатства та під час переговорів про вступ Єврокомісія здійснює регулярні оцінки прогресу країн-кандидатів по кожному розділу і надає цільові рекомендації для досягнення

Копенгагенських критеріїв. На сприяння виконанню Копенгагенських критеріїв спрямовані й сім рекомендацій, надані Україні одночасно зі статусом кандидата у члени ЄС.

Таким чином, і Копенгагенські критерії, і рекомендації, надані Україні на її шляху до членства, тісно переплетені. Наприклад, описуючи економічні проблеми України, Європейська Комісія дуже чітко вказує на те, що посилення макроекономічної стабільності та збереження ринкової економіки мають забезпечуватися, зокрема, за рахунок зниження корупції, зменшення участі держави у функціонуванні економіки, скорочення суттєвого впливу олігархів, зміцнення прав власності та збільшення гнучкості ринку праці. Тобто із семи рекомендацій, які надала Єврокомісія, фактично шість так чи інакше стосуються покращення функціонування української економіки. Не менш важливим є імплементація в українське законодавство актів права ЄС, а їх майже 27 тисяч.

Отже, після отримання в унікальному для Європейського Союзу форматі статусу кандидата на вступ до ЄС перед Україною поставили нові/старі завдання й виклики, які ще більш ускладнювалися драматичним перебігом російсько-української війни, адже під час воєнного стану дуже важко проводити системні реформи. Але як довго збережеться нинішній рівень солідарності, підтримки й допомоги європейців Україні – невідомо, тому Київ повинен впроваджувати необхідні реформи просто зараз, не відкладаючи їх на потім, після переможного завершення російсько-української війни. До того ж, цю ситуацію в Україні добре розуміють дедалі більше європейських лідерів. Прем'єр-міністр Польщі М. Моравецький, наприклад, у своєму виступі на Мюнхенській конференції з безпеки 17 лютого 2023 р. заявив, що Євросоюз має створити для України прискорений процес вступу до ЄС. «Ми не можемо зіставляти те, що відбувається в Україні, з нормальним або майже нормальним процесом вступу. Слід мислити нестандартно. Ми живемо в поворотний момент історії, ми повинні змінити майже все в Європі. І тому ми повинні створити новий процес для України. Прискорений шлях – синонім цього», – наголосив він [4]. Такої ж думки дотримується глава європейської дипломатії Ж. Боррель, який на тій ж конференції заявив: «Україна належить до сім'ї ЄС і буде членом Євросоюзу. Точно. Після всього, що сталося, після бомбардувань і вбивств Росією. Те, як вони справляються, свідчить, що майбутнє України у ЄС. Це зобов'яже нас змінити наші процедурні правила... Україна – член ЄС, європейської сім'ї, куль-

тури, європейської цивілізації. Це просто має бути інституційно оформленим. Вони повинні виконати свою домашню роботу, ми маємо допомогти їм. І ми підготуємося, щоби прийняти Україну до нас» [5].

Наприкінці липня 2022 р. Європейський Союз опублікував щорічний звіт про виконання Україною Угоди про асоціацію, в якому позитивно оцінив кроки, здійснені Києвом на шляху європейської інтеграції з моменту опублікування останнього звіту 1 грудня 2020 р. і до початку відкритої воєнної агресії Росії проти України 24 лютого 2022 р. «Незважаючи на виклики, зокрема з боку Росії, Україна зробила важливі кроки щодо імплементації Угоди про асоціацію. Реформи, здійснені на сьогоднішній день в цьому контексті, дозволяють Україні з впевненістю розпочати новий етап відносин з ЄС після рішення Європейської Ради про надання Україні статусу країни-кандидата. Нелегітимна й неспровокована військова агресія Росії проти України не заважатиме ЄС підтримувати програму реформ в Україні», – запевнив високий представник ЄС із зовнішньої політики і політики безпеки Ж. Боррель [6].

У звіті також відзначається, що Україна зазнала викликів через дестабілізуючі дії Росії, війну на Сході й пандемію коронавірусу, але, попри це, продовжує надавати пріоритет асоціації і подальшій інтеграції з ЄС, а ключові реформи набули нового імпульсу. Водночас у звіті Європейського Союзу наголошується на необхідності подальших зусиль України, зокрема у сферах боротьби з корупцією, відмивання коштів, запобігання й боротьби з організованою злочинністю.

Варто зазначити, що у 2022 р. після початку широкомасштабного російського вторгнення українська економіка зазнала колосальних втрат: за даними Держмитслужби України ВВП країни обвалився на понад 30%, а експорт товарів скоротився на 35% – до 44,2 млрд. дол. Проте обсяг експорту з України до ЄС продовжує зростати: згідно з даними Мінекономіки України, за попередніми оцінками відповідно до методології торгового балансу експорт товарів до Євросоюзу в 2022 р. збільшився на 4,2% порівняно з експортом у 2021 р. й досягнув 28 млрд. дол., що становить понад 63% від усього товарного експорту України. Загалом завдяки Угоді про асоціацію між Україною та Європейським Союзом обсяг експорту товарів з України до ЄС зріс з 2015 по 2022 р. майже в 2,5 разу.

5 вересня 2022 р. Україна вперше провела засідання Ради асоціації Україна-ЄС у новому статусі – як країна-кандидат на членство

в Європейському Союзі. Українська делегація на чолі з прем'єр-міністром Д. Шмигалем презентувала чіткі пропозиції (подальші кроки) для формування Порядку денного приєднання України до ЄС. Зокрема було заявлено, що за останні місяці Україна «чітко продемонструвала спроможність на інституційному рівні ефективно втілювати в життя євроінтеграційний порядок денний навіть в умовах війни», і тому «очікуємо рішучих кроків з боку ЄС для поступової повної інтеграції України до внутрішнього ринку ЄС з його чотирма свободами». Також на Раді асоціації було офіційно закріплено приєднання України з 1 жовтня до митних конвенцій про процедуру спільного транзиту і спрощення торгівлі, а отже, Україна стала 36-ю учасницею конвенцій держав щодо «митного безвізу». Крім того, було підписано угоди щодо участі України у програмах «Митниця» та «Фіскаліс», і Україна стала учасницею програми ЄС «Цифрова Європа» з бюджетом 7,5 млрд євро.

А 24 березня 2023 р. український уряд представив детальний звіт про виконання Угоди про асоціацію з ЄС за 2022 р. Згідно зі звітом, оприлюдненим на Урядовому порталі, наразі Україна виконала 72% всіх зобов'язань, передбачених Угодою про асоціацію, яка є важливим елементом інтеграції України до внутрішнього ринку Євросоюзу. Загальний прогрес виконання Угоди за 2022 р. збільшився на 9%. Загалом за 2014-2022 роки головні виконавці зобов'язань демонструють такі показники: Кабінет міністрів виконав 70% заходів, а також 1% в процесі виконання, Верховна Рада – 61% заходів. Інші органи державної влади виконали 59% заходів [7].

Інтенсивність й ефективність виконання завдань щодо вступу України до Європейського Союзу залежать, насамперед, від стану справ на російсько-українському фронті і дієвої підтримки та допомоги західних союзників, а також у не меншій мірі від активної, цілеспрямованої й узгодженої праці усіх гілок української влади в цьому напрямі та консолідації всього суспільства. Розгортання масштабних воєнних дій Росії проти України після 24 лютого 2022 р. сприяло консолідації українського суспільства і підвищення його довіри до своєї влади і держави. Російське повномасштабне вторгнення стало також причиною дуже різкої зміни у масовій свідомості українців: відбувся показовий ріст громадянської самоідентифікації жителів України. «Але головна, фундаментальна зміна, яка відбулась за цей рік – це поява величезної довіри українців до своєї держави. Раніше вона була представлена у рейтингах довіри лише фрагментарно, люди могли любити «свою

землю», довіряти якимось інституціям, але державі – ні. Тепер же влада і держава – у лідерах довіри, українці нарешті повірили у свою країну», – вважає директор соціологічної групи «Рейтинг» О. Антипович. А заступник директора Київського міжнародного інституту соціології А. Грушецький відзначає ріст довіри насамперед до всіх інституцій в Україні, які залучені до оборони країни. Зокрема, за даними опитування цього інституту, проведеними в грудні 2022 р., Збройним силам України довіряли 96% опитаних людей, президенту України і волонтерам – по 84%, Службі безпеки України – 63%, Національній поліції – 58%, українським ЗМІ – 57%, уряду України – 52%, Верховній Раді України – 35%, а судам і прокуратурі – відповідно 25 і 21%. Водночас 76,5% опитаних громадян України вважають, що децентралізація позитивно вплинула на відбиття російської агресії та вважають, що їхні громади готові до опору, а підтримка створених під час війни воєнних адміністрацій становила 74%.

Проведене агенцією «Рейтинг» у листопаді 2022 р. соціологічне опитування, своєю чергою, засвідчило, що 90% опитаних українців вважають, що обороноздатність країни зросла, 86% переконані у поліпшенні міжнародного іміджу України і майже 90% громадян вважають, що справи в Україні розвиваються у правильному напрямі. Загалом, як вважає відомий український філософ і соціолог Євген Головаха, українці показали себе в 2022 р. оптимістами: «В те, що життя в найближчий рік більш-менш налагодиться, зараз вірять втричі більше наших співвітчизників, ніж це було до 24 лютого минулого року». Зокрема, через рік повномасштабного вторгнення РФ в Україну, в лютому 2023 р., соціологи зафіксували рекордні показники підтримки українцями вступу в Європейський Союз – 87% та НАТО – 86% і 95% опитаних українців вірять у перемогу України над Росією. Водночас понад 70% українців підтримують вимоги ЄС про реформи в Україні для відкриття переговорів щодо її членства в Європейському Союзі [8].

Маючи таку значну підтримку громадян України, українська влада приступила до виконання насамперед тих умов Євросоюзу, процес по яких є досить тривалим. Зокрема, найпріоритетнішими були визначені схвалення Верховною Радою України законів про національні меншини та про медіа, які імплементують норми, що увійшли до критеріїв ЄС, а також забезпечення чесних конкурсів до Національного антикорупційного бюро України (НАБУ) та до Конституційного Суду (КС) і здійснення реформування правоохо-

ронного сектору України загалом. Вже 28 липня 2022 р. відбулося призначення керівником Спеціалізованої антикорупційної прокуратури (САП) фіналіста конкурсу О. Клименка, яке тривалий час блокувалося і тому стало першою позитивною новиною на шляху виконання вимог ЄС. У царині судової реформи такою новиною стало обрання 15 серпня 2022 р. двох нових членів Вищої ради правосуддя (ВРП), до яких не було жодних претензій з боку громадянського суспільства. Також були напрацьовані законопроекти про національні меншини та про медіа, почалася робота над законодавством про реформу Конституційного Суду.

В середині серпня 2022 р., через півтора місяці, як Україна отримала статус кандидата на членство в ЄС, консорціум експертів аналітичних організацій під проводом Центру «Нова Європа» здійснив експертну оцінку семи блоків реформ за 10-бальною шкалою. Цей перший незалежний моніторинг виконання Україною рекомендацій ЄС показав такі результати:

- Реформа Конституційного Суду – 0 балів;
- Реформа ВРП та ВККС – 7 балів;
- Антикорупція: САП та НАБУ – 6 балів;
- Боротьба з відмиванням коштів – 5 балів;
- Антиолігархічна реформа – 2 бали;
- Законодавство про медіа – 6 балів;
- Законодавство про нацменшини – 5 балів.

Загальна оцінка виконання Україною 7 умов ЄС на той час становила 4,4 бала.

У жовтні 2022 р. і в січні та в кінці квітня 2023 р. українські експерти ще три рази перевіряли прогрес у втіленні цього переліку реформ. Результати останньої з цих перевірок засвідчили, що через 10 місяців після отримання статусу кандидата на вступ до ЄС Україна наблизилася до того, щоби виконати сім критеріїв, які вона отримала від ЄС разом зі статусом кандидата. Підсумкова оцінка виконання цих критеріїв склала 6,8 бала з 10, а саме:

- Реформа Конституційного Суду – 2 бали;
- Реформа ВРП та ВККС – 8 балів;
- Антикорупція: САП та НАБУ – 8 балів;
- Боротьба з відмиванням коштів – 6 балів;
- Антиолігархічна реформа – не оцінювалась, але за попередньою оцінкою становила 2 бали;
- Законодавство про медіа – 9 балів;
- Законодавство про нацменшини – 8 балів [9].

Отже, Україна суттєво просунулася у виконанні визначених ЄС критеріїв, пов'язаних із реформам. В цілому на початок травня 2023 р. виконання семи рекомендацій ЄС сягнуло понад дві третини. На цьому тлі початок переговорів про вступ України до Європейського Союзу у другій половині 2023 р. видається цілком реальним завданням. Водночас залишаються два проблемні критерії – це реформа Конституційного Суду, точніше, системи відбору його суддів, та впровадження антиолігархічної реформи.

Зокрема, попри рекомендацію Венеційської комісії не призначати нових суддів Конституційного Суду до розробки нового законодавства, в Україні було призначено 4 нових судді. А 13 грудня 2022 р. парламент ухвалив законопроект про реформу Конституційного суду, який вже 20 грудня підписав президент України, наступного дня після того, як Венеційська комісія офіційно заявила про невідповідність реформи європейським критеріям щодо деполітизації складу Конституційного Суду через запровадження професійного та ціннісного вибору кандидатів до нього. Щоправда, після закликів ЄС переглянутим цей закон, уряд України визнав проблему і анонсував зміни до нього. Таким чином, комплексне та послідовне впровадження судової реформи відповідно до рекомендацій Венеційської комісії, у тому числі реформи Конституційного Суду та процедури відбору політично незалежних і кваліфікованих суддів Конституційного Суду, залишається життєво важливим завданням для посилення стійкості України та для забезпечення прогресу у процесі просування до Євросоюзу.

До позитивних зрушень у впровадженні судової реформи слід віднести те, що у січні 2023 р. Україна нарешті отримала повноважну Вищу раду правосуддя, до складу якої наразі обрано 15 з 21 члена. А 1 червня 2023 р., вже після четвертої експертної оцінки виконання рекомендацій Єврокомісії, ВРП з відібраних попередньо в ході співбесід 32 кандидатів призначила усіх 16 членів нової Вищої кваліфікаційної комісії суддів, що було одним із принципових завдань для України, які вона отримала разом зі статусом кандидата на вступ до ЄС. Це розблокувало роботу ВККС, діяльність якої була припинена ще у 2019 р., що дозволить проводити нею набір суддів на понад 2 тис. вакантних посад та завершити кваліфікаційне оцінювання суддів [10].

Рекомендація Європейської Комісії щодо обмеження надмірного впливу олігархів на економічне, політичне та суспільне життя з врахуванням висновку Венеційської комісії теж залишається

поки що проблемним. Йдеться про т. зв. «антиолігархічний закон» 2021 р., який дуже повільно впроваджується в Україні і ще не отримав висновку Венеціанки через різне тлумачення цієї рекомендації ЄК. Хоча певні зміни відбуваються, вплив та потужність окремих олігархів в Україні поступово зменшуються. Наприклад, Р. Ахметов через небезпеку санкцій з боку закону позбавився своєї медіаімперії, а медіа П. Порошенка змінили офіційних бенефіціарів. Розпочався процес націоналізації стратегічних підприємств, які належали до війни олігархам К. Живаго, І. Коломойському, В. Богуслаєву, К. Григоришину, В. Новинському.

З виконанням Україною інших рекомендацій Єврокомісії справи виглядають краще. Щодо посилення боротьби з корупцією, то, як вже відзначалося, відбулося призначення нового керівника Спеціалізованої антикорупційної прокуратури – переможця тривалого конкурсу, прийнято кілька антикорупційних законів, у т. ч. про запровадження процедури верифікації кінцевих бенефіціарів власників, була створена і розпочала діяльність конкурсна кваліфікаційна комісія з відбору кандидатів на посаду директора Національного антикорупційного бюро України, якою 25 лютого 2023 р. до наступного етапу відбору було допущено 11 кандидатів, а вже 3 березня проголосовано за трьох переможців конкурсу, з яких остаточного переможця має обрати Кабмін України. Того ж дня уряд затвердив Державну антикорупційну програму, яка є ключовим інструментом реалізації Антикорупційної стратегії 2021-2025 і містить заходи, спрямовані на підвищення ефективності системи запобігання корупції в різних сферах суспільного життя, формування негативного ставлення до корупції в суспільстві та забезпечення невідворотної відповідальності за неї. А 6 березня 2023 р. під час позачергового засідання уряду Кабінет міністрів призначив директором НАБУ Семена Кривоноса, який займав посаду голови Державної інспекції архітектури та містобудування України, а також закликав його призначити заступниками 2 його конкурентів, які вийшли у фінал конкурсу, – С. Гуляка та Р. Осипчука. Під час засідання уряду прем'єр-міністр Д. Шмигаль назвав конкурс щодо обрання голови НАБУ «прозорим», нагадавши, що кандидатів обирала комісія, зокрема за участі міжнародних партнерів, і заявив: «Тепер Україна виконала всі 7 рекомендацій ЄС, які були визначені при отриманні статусу кандидата. Це демонструє нашу цілеспрямованість вже цього року перейти до початку перемовин про вступ». Позитивно оцінила прогрес України на анти-

корупційному напрямі, зокрема затвердження Антикорупційної стратегії й призначення нового директора НАБУ, і глава Єврокомісії Урсула фон дер Ляєн, про що заявив Президент В. Зеленський після розмови з нею 9 березня 2023 р. [11].

Також останнім часом в Україні було оголошено підозри низці колишніх і нинішніх топ-посадовців, включно з народними депутатами, членами уряду та представниками судової гілки влади, проведено дієві розслідування і низку справ скеровано до суду тощо. Наприклад, 10 червня 2023 р. Верховна Рада України підтримала зміни щодо відбору суддів Конституційного Суду України відповідно до висновку Венеційської комісії і у першому читанні ухвалила проект закону щодо уточнення положень про конкурсний відбір кандидатур на посаду судді КСУ [12]. А 1 липня 2023 р. президент України В. Зеленський своїм указом увів у дію рішення РНБО від 23 червня 2023 р. «Про прискорення судової реформи та подолання проявів корупції у системі правосуддя», згідно з яким, зокрема, за корупцію в судах позбавлятимуть волі на 10 – 15 років з конфіскацією майна [13].

Водночас експерти вважають, що для посилення ефективності роботи антикорупційних органів необхідними є: відновлення декларування топ-посадовців, зупинене на початку широкомасштабної агресії РФ проти України, посилення інституційної незалежності САП, подальше системне реформування КСУ і внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України.

Останнє стосується і боротьби з відмиванням коштів. І хоча вже набув чинності схвалений Верховною Радою України у листопаді 2022 р. закон про запобігання та протидію відмиванню коштів, він втілюється в життя досить повільно. В Офісі генпрокурора розробляється комплексний стратегічний план щодо реформи правоохоронних органів, при цьому розвиток правоохоронного сектору відбувається з огляду на реалії війни – прокуратура і органи досудового розслідування значні ресурси витрачають тепер на розслідування воєнних злочинів та злочинів у сфері національної безпеки.

Досить успішно, на думку експертів, реалізуються реформи у медійній сфері та законодавства щодо національних меншин. 13 грудня 2022 р. парламент України ухвалив закон про медіа, який 29 грудня підписав президент. Цей законопроект був суттєво дорацьований перед ухваленням з урахуванням висновку Єврокомісії та Ради Європи, а також рекомендацій національних гравців. До

другого читання у законі також було виправлено норми, що могли послабити механізми захисту української мови та національного культурно-інформаційного простору. Утім, для завершення виконання рекомендації Україна має ухвалити зміни до закону про рекламу, що втілять додаткові положення аудіовізуальної директиви ЄС. Проект цього закону розроблений та надісланий в ЄК. Новий Закон «Про медіа» суттєво посилює роль Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення та надає регулятору широкі можливості для обмеження доступу до каналів та сервісів провайдерів РФ, а також контенту лінійних каналів на платформах спільного доступу до відео. Він набув чинності 31 березня 2023 р. «Сьогодні, нарешті, набирає чинності Закон України «Про медіа», до якого Україна прямувала понад 10 років. Перш за все, закон забезпечує прозорість медійного простору та сприяє реалізації права на свободу вираження поглядів, отримання різнобічної, достовірної та оперативної інформації та її вільного поширення. Що не менш важливо, державної мови на національному телебаченні стане більше. Мінімальна частка зросте з 75% до 90%, що значно посилює позиції української мови в медіасфері», – наголосив міністр культури та інформаційної політики О. Ткаченко [14]. 30 травня 2023 р. з метою впровадження європейських норм до закону про рекламу Верховна Рада України проголосувала в другому читанні за зміни до законів України «Про рекламу», «Про медіа» і «Про суспільні медіа в Україні» [15].

Нарешті, ще одним успіхом в реалізації рекомендацій Європейської Комісії стало ухвалення рамкового законодавства щодо прав меншин, на необхідності прийняття якого особливо наполягала Угорщина. 13 грудня 2022 р., після довгих дебатів, критики з боку українських експертів та з урахуванням позиції Ради Європи, до якої був надісланий законопроект, Верховна Рада України ухвалила Закон «Про національні меншини (спільноти) України». Цей закон, за оцінкою експертів, відповідає вимогам конвенції щодо захисту меншин, стороною яких є Україна, однак його ухвалення відбулося не без проблем. По-перше, Україна не зверталася до Венеційської комісії з проханням надати висновок щодо законопроекту (натомість використала попередні висновки ВК та запитала думку інших інституцій Ради Європи). По-друге, закон був ухвалений у першому та другому читаннях дуже швидко, через що між читаннями не було консультацій з представниками меншин, вони проходили лише перед першим читанням.

Між тим, 31 березня 2023 р. у Страсбурзі відбулися робочі зустрічі делегації України з представниками Венеційської комісії, Консультативного комітету Рамкової конвенції про захист національних меншин та Комітету експертів Європейської хартії регіональних мов або мов меншин, під час яких українська сторона детально розповіла про особливості закону про національні меншини (спільноти) України та хід роботи щодо розроблення нормативно-правової бази, спрямованої забезпечити його належну імплементацію та дієвість. Також представники цих європейських інституцій були запрошені в Україну для зустрічей з представниками органів державної влади, місцевого самоврядування та громадських об'єднань задля кращого розуміння стану ситуації із забезпеченням прав національних меншин та корінних народів [16].

Незважаючи на це, закон викликав зауваження з боку окремих країн ЄС, передусім Угорщини та Румунії, які послідовно виступають за зміну інших законів про національні меншини, насамперед щодо мови освіти. Україні доведеться вести з ними діалог для досягнення взаємопорозуміння. Одна з ідей – це продовження перехідного періоду освітнього закону, втілення якого припало на часи російсько-української війни. Тому цілком очікувано 10 червня 2023 р. Верховна Рада України схвалила законопроект № 9332 щодо продовження переходу на українську мову шкіл, в яких викладання ведеться однією з мов країн ЄС, на один рік, тобто до 1 вересня 2024 р. Як зазначається на сайті українського парламенту, законопроект вносить зміни до прикінцевих і перехідних положень Закону «Про освіту». Тепер у ньому йдеться, що «особи, які належать до національних меншин України, мови яких є офіційними мовами Європейського Союзу, і розпочали здобуття загальної середньої освіти до 1 вересня 2018 року мовою відповідної національної меншини, до 1 вересня 2024 року продовжують здобувати таку освіту відповідно до правил, які існували до набрання чинності цим законом, з поступовим збільшенням кількості навчальних предметів, що вивчаються українською мовою» [17]. 1 липня 2023 р. цей закон був підписаний Президентом України В. Зеленським. Разом з тим, експерти відзначають, що для повного виконання цієї рекомендації Європейської Комісії України ще потрібно розробити імплементаційні механізми (підзаконні акти), а не лише ухвалити рамковий закон. Одним із таких актів може бути прийняття Концепції Державної цільової програми

для забезпечення розвитку єдності у розмаїтті національних меншин (спільнот) на 5-10 років, проєкт якої представлений на обговорення Державною службою України з етнополітики та свободи совісті.

3 лютого 2023 р., під час розгортання т. зв. «великого наступу» російських військ в Україні, у Києві відбувся саміт Україна – ЄС, який став головною міжнародною подією, що зібрав разом Президента України В. Зеленського, президента Європейської Ради Ш. Мішеля і президентки Європейської Комісії У. фон дер Ляен. Його результатом став важливий документ – «Спільна заява за підсумками 24-го саміту Україна-ЄС», що відбиває позиції та вимоги обох сторін. «Ми підтвердили, що майбутнє України та її громадян – у Європейському Союзі», - таким був головний сигнал, з яким лідери приїхали до Києва. Водночас у спільній заяві знайшло відображення бачення сторін щодо процесу зближення та вступу України до ЄС. Загалом, з огляду на воєнний час, Європейський Союз задоволений темпом реформ в Україні. Про це чітко зазначено в заяві: «ЄС визнав значні зусилля, які Україна продемонструвала протягом останніх місяців у досягненні цілей, що лежать в основі її статусу кандидата на членство в ЄС, привітав реформаторські зусилля України у такі важкі часи та закликав країну продовжити цей шлях і виконувати умови, визначені у висновку Комісії щодо заявки України на членство, з метою просування до майбутнього членства в ЄС».

Під час спілкування з журналістами 12 березня 2023 р. віцепрем'єрка України з євроінтеграції Ольга Стефанішина заявила, що перша оцінка Єврокомісії щодо прогресу України у виконанні «кандидатських критеріїв» буде представлена у травні, і до того часу Київ завершить виконання більшості з них. «Декілька блоків у нас вже політично завершені, лишилися технічні питання. Залишаться завдання щодо імплементації закону про національні меншини», – пояснила вона. Зокрема, за оцінкою віцепрем'єрки, Верховна Рада до травня 2023 р. ухвалить закон щодо структурування рекламного ринку в Україні, що дозволить Києву заявити про виконання критерію щодо реформи медіа. «Очільник НАБУ призначений; концепція реформування правоохоронних органів підготовлена і має бути схвалена рішенням президента; завершиться процес відбору членів ВККС. Таким чином ми закриваємо антикорупційний, правоохоронний і судовий блок», – наголосила Стефанішина.

Утім, наприкінці квітня 2023 р. посол Європейського Союзу в Україні Матті Маасікас заявив, що Єврокомісія у червні оприлюднить попередню оцінку щодо прогресу України у реформах, необхідних для відкриття переговорів про членство у ЄС. «Цього року буде два звіти. Перший – це усна оцінка, і вона відбудеться в червні щодо виконання Україною семи рекомендацій Євросоюзу, яку були надані під час отримання статусу кандидата», – сказав М. Маасікас в інтерв'ю «Суспільному». Але додав: «Другий звіт стосуватиметься політики розширення ЄС, і цього року він вперше стосуватиметься України. Його оприлюднять восени», наголосивши, що Україні відомі очікування ЄС: потрібно ухвалити закон про рекламу, відновити електронне декларування майна, переглянути закони про Конституційний суд та відмивання грошей, сформувавши Вищу кваліфікаційну комісію суддів [18].

26 квітня 2023 р. віцепрем'єрка України О. Стефанішина зустрілась з послами 27 країн Європейського Союзу. Співрозмовники детально обговорили подальші кроки на шляху європейської інтеграції України та виконання семи рекомендацій, отриманих від Європейської Комісії разом зі статусом кандидата в ЄС. «Ці сім рекомендацій не є новими для України. Але вони, по суті, стали стимулом для прийняття найскладніших рішень протягом всієї війни. Рішучість, яку ми отримали разом зі статусом кандидата, дозволила нам швидко ухвалити ряд рішень, необхідних для нашої держави, зокрема щодо боротьби з корупцією, створення та забезпечення повноцінного функціонування судових інституцій, та інші законодавчі зміни», – заявила віцепрем'єрка України під час зустрічі. Зокрема вона наголосила на тому, що Україна завершила формування всіх антикорупційних інститутів, які нині повноцінно функціонують – Антикорупційного суду, Спеціалізованої антикорупційної прокуратури, Національного агентства з запобігання корупції, а також головного правоохоронного органу в цій сфері – Національного антикорупційного бюро. Водночас Стефанішина зазначила, що сьогодні Україна не зупиняється на кроках, визначених у рекомендаціях, і продовжує процес реформ, зокрема в реалізації антикорупційної реформи, а також наполегливо працює над виконанням рекомендації про боротьбу з відмиванням грошей. Європейські дипломати, своєю чергою, відзначили зусилля України на шляху європейської інтеграції і запевнили у непохитній підтримці у проведенні необхідних реформ [19]. Про це йдеться і в передмові О. Стефанішиної до опублікованого в травні

2023 р. дослідження Європейського ліберального форуму на тему відносин між Україною та Європейським Союзом: «Ми розуміємо, що процес приєднання до ЄС не буде легким, але він забезпечить необхідну стратегічну основу для післявоєнної реконструкції та відновлення країни. Саме тому ми вважаємо за необхідне розпочати переговори наприкінці 2023 року. Це рішення стане тим останнім політичним кроком з боку лідерів ЄС, який відкриє шлях до структурних перетворень в Україні, коли ми спільно відбудовуватимемо країну та зміцнюватимемо ЄС» [20].

Нарешті, 22 червня 2023 р., рівно через рік після отримання Україною статусу кандидата на вступ до ЄС, Європейська Комісія дала офіційну проміжну оцінку тому, як Україна втілює критерії для початку переговорів про вступ до ЄС. У цьому, нестандартному за формою усному звіті, йдеться про те, де перебуває саме зараз імплементація необхідних реформ і які подальші кроки повинна зробити Україна для виконання рекомендацій ЄК у повному обсязі. Отже, на думку Єврокомісії, Україна наразі виконала повністю два з семи критеріїв, які стосуються судової реформи та медіазаконодавства. Щодо інших п'яти – прогрес також є, і в Україні ще є час, аби втілити всі рекомендації Єврокомісії до жовтня 2023 р., коли ЄС вже формально визначатиме, чи впоралась Україна з рекомендаціями, які були висунуті рік тому. Загалом усі джерела та експерти наголошують, що цей звіт щодо України позитивний, а показник «2 з 7» не повинен лякати: «Той факт, що країни не завершили виконання якогось із критеріїв, не означає, що вони не досягли значного прогресу. Будь-хто, хто слідкує, - знає, що навіть там, де не всі процедури завершені, все одно багато рішень вже ухвалено, багато критично важливих законів проголосовані в першому читанні» [21].

Водночас Єврокомісія у своєму звіті наголосила, що низка важливих кроків все ще очікують на виконання Києвом, включаючи «посилення системи боротьби з відмиванням грошей» та кроки для «комплексного реформування правоохоронних органів». Відзначаючи хороший прогрес щодо реформи Конституційного Суду України, разом з тим ЄК вказує на необхідність продовжувати реформи, зокрема внести поправки у процедуру відбору суддів Конституційного Суду згідно з рекомендаціями Венеційської комісії та розпочати процес відбору, а також збільшити кількість іноземних членів Дорадчої групи експертів, яка і відбирає суддів Конституційного Суду. Констатуючи певний успіх України у виконанні

чотирьох наступних рекомендацій – боротьба з корупцією, відмиванням грошей, деолігархізації та питання національних меншин, Єврокомісія порекомендувала Україні продовжити боротьбу із корупцією, а також створити послужний список з корупційних справ на високому рівні. Зокрема наголошується на необхідності реформувати правоохоронні органи та посилювати боротьбу із відмиванням грошей, а також ухвалити законопроект про відновлення визначення політично значущих осіб та продовжити приведення законодавства у відповідність до стандартів FATF. Крім того, Україні рекомендовано відновити систему декларування та реалізувати прийнятну антикорупційну державну програму, продовжувати знижувати вплив олігархів, згідно з наявним планом, а також виконати поради Венеційської комісії щодо антиолігархічного законодавства та законодавства про національні меншини [22]. Утім, на думку українських високопосадовців та експертів, усі ці рекомендації цілком реально виконати до кінця 2023 р. А щодо претензій Угорщини до українського законодавства про національні меншини, то, на думку експертів, ця сусідня країна навмисно використовує тему угорської нацменшини в Україні (Закарпатті), аби блокувати вступ України в Європейський Союз.

Загалом, як наголосила голова Європейської Комісії Урсула фон дер Ляен 21 липня 2023 р. під час виступу в Нью-Йорку, Україна успішно працює над низкою реформ – «від незалежності судової системи до боротьби з корупцією, від прав меншин до свободи ЗМІ». «Мушу сказати, що дуже приємно бачити, як швидко і рішуче Україна впроваджує ці реформи, незважаючи на війну. Вони захищають свою країну і здійснюють реформи», – підкреслила вона [23]. Отже, процес реалізації рекомендацій Єврокомісії Україною як кандидата на вступ до ЄС триває, і є сподівання, що наприкінці цього року, після позитивного звіту ЄК, можуть нарешті розпочатися переговори щодо вступу нашої країни до Європейського Союзу, а сам вступ, за найбільш оптимістичними прогнозами, може відбутися у 2029 році.

Щодо подальших європейських інтеграційних зусиль України, то насамперед слід наголосити, що йдеться про наявність проблем, складніших, ніж досягнення т. зв. копенгагенських критеріїв членства в ЄС 1993 р. або виконання рекомендацій Європейської Комісії, наданих Україні разом зі статусом кандидата на вступ до ЄС у 2022 р. Їхнє розв'язання потребує якісної суспільної еволюції. Очевидно, що прискорене впровадження європейських стандар-

тів у соціальній, гуманітарній, правовій, бізнесовій та інших сферах не може бути забезпечене лише зусиллями влади. Входження до європейської спільноти не може бути тільки результатом перемоги прибічників цієї ідеї над її опонентами, воно потребує органічного зникнення останніх як масового суспільно значущого явища, що, по суті, вже сталося внаслідок російсько-української війни: за даними соціопитування, проведеного на початку серпня 2022 р., 92% українців хочуть приєднання України до ЄС, 79% – за вступ до НАТО [24]. А на початку жовтня 2022 р. за вступ України до ЄС проголосувало 86% опитаних, до НАТО – 83%. Отже, повномасштабне вторгнення Росії в Україну 24 лютого 2022 р. максимізувало підтримку українцями євроінтеграції, яка стала водночас запорукою стійкості та здатності до боротьби з російськими окупантами [25]. Сьогодні можна і навіть потрібно дискутувати з питань переваг і ризиків вступу України до ЄС, шляхів забезпечення й захисту специфічних інтересів окремих прошарків населення та галузей економіки, але щодо цінностей європейської цивілізації має існувати широкий загальнонаціональний консенсус.

По-друге, Україна не має розглядати вступ до ЄС як самоціль. Завданням має бути забезпечення цілком конкретних переваг, як політичних, так і економічних. Ще важливішими є суспільно-політичні та гуманітарні аспекти європейської інтеграції країни. Особливу увагу слід приділити відомій тріаді: права і свободи людини, демократія, верховенство права, в т. ч. міжнародного. Окрім того, в процесі підготовки до вступу необхідно всіляко сприяти формуванню позитивної суспільної думки щодо європейського вибору України як безальтернативного шляху до демократичної, правової і процвітаючої європейської держави і водночас розширювати українську присутність у Європі та зробити це складовою національної політики в культурній та гуманітарній сфері.

По-третє, аби зберегти перспективу реального членства України в ЄС у найближчі п'ять-десять років для вирівнювання економічної відсталості, національна економіка України має не лише повністю відновитися після переможного завершення російсько-української війни, але й розвиватись удвічі швидше, ніж у нинішніх країнах-членах ЄС (за обсягом ВВП на душу населення ми на 140 місці – 7500 дол.).

Загалом, на думку фахівців, є принаймні 3 засадничі проблеми української євроінтеграції: 1) політико-законодавча, тобто відсутність в Україні головного закону про європейську інтеграцію

або чіткої і послідовної стратегії розвитку відносин між Україною та ЄС і окремими його державами-членами (що дало б, наприклад, можливість ратифікувати Римський статут, зобов'язання про що взяла на себе Україна) і єдиного національного органу з питань європейської інтеграції, відповідального перед президентом і парламентом, наділеного відповідними правами та повноваженнями; 2) професійно-кадрова проблема, пов'язана з відсутністю в країні, зокрема в українському уряді, необхідної кількості дипломованих «євроінтеграторів», високофахової команди експертів-професіоналів (про необхідність формування нового покоління державних службовців, які будуть спроможні вести перемовини з ЄС, говорила віцепрем'єрка України з європейської та євроатлантичної інтеграції О. Стефанішина у програмному інтерв'ю для «Європейської правди» 29 серпня 2022 р.); 3) брак політичної волі не лише вищого керівництва України, але й на усіх рівнях української влади, і європейського стилю (насамперед прозорості, професійності та відповідальності) в діях євроінтеграторів як у центрі, так і на місцях [26].

До цього можна додати і прорахунки та зайву обережність у політиці Європейського Союзу щодо України, про які вже йшлося. Актуалізується необхідність розуміння європейською політичною елітою, а також суспільствами країн-членів ЄС того, що без України великий проект формування об'єднаної Європи не може вважатися завершеним, а членство України в ЄС лише зміцнить це об'єднання демократичних держав, адже, за влучним висловом Юрія Андруховича, «Європа без України – це Недо-Європа» [27].

Нарешті, серед об'єктивних і суб'єктивних причин, що гальмують реалізацію європейського вибору України, слід назвати ще один вагомий, чи не найголовніший чинник – російський, який, навіть за умов поразки РФ у війні з Україною, залишиться відчутним у європейській політиці й міжнародних відносинах. Тому нейтралізація або принаймні зменшення російського впливу як на внутрішню, так і на зовнішню політику України, а також політику держав-членів Європейського Союзу і суспільно-політичну думку європейської громадськості – принципове завдання української влади та дипломатів, у тому числі громадянського суспільства, т. зв. публічної та культурної дипломатії. Вони повинні бути щиро переконаними і переконувати світ у тому, що в європейській інтеграції України немає альтернативи, що вона вигідна як Україні, так і Європейському Союзу, всім його держа-

вам-членам, що, врешті-решт, якщо Україна хоче зберегти свою незалежність та відновити територіальну цілісність, зміцнити демократичність національної влади та підвищити добробут населення, вона має за допомогою західних союзників перемогти у російсько-українській війні і не лише відродити, але й побудувати сучасну, квітучу, спрямовану в майбутнє Україну та стати справжньою демократичною європейською державою, а не проміжною, євразійською країною.

Саме цю мету переслідує, наприклад, урядова комунікаційна кампанія «Embrace Ukraine. Strengthen the Union» на підтримку України, започаткована у травні 2022 р. Зокрема, у квітні 2023 р. вона була запущена у Франції, Німеччині, Австрії, Італії та Португалії для ширшого ознайомлення громадян цих держав-членів ЄС про те, як Україна розвивається і буде своє європейське майбутнє попри широкомасштабне вторгнення РФ. «Україна є постійною мішенню російської пропаганди, створених нею стереотипів і міфів про нас, які Росія роками підживлювала в країнах ЄС. Тому дуже важливо розкривати сильні сторони України, розповідати про нашу стійкість, наш характер, відданість цінностям вільної Європи і про те, що ми не просто виживаємо під час війни – ми розвиваємось і готуємо країну до вступу в ЄС. З цією метою ми ініціювали комунікаційну кампанію, щоб продемонструвати, що Україна є частиною європейської родини, і є історією успіху, відтак сильна Європа, Європа майбутнього, можлива тільки з Україною», – наголосила віцепрем'єрка України О. Стефанішина про значення цієї кампанії [28].

1. Україна офіційно отримала статус кандидата на вступ в ЄС. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2022/06/23/7141922/>
2. Фахурдінова М. Фінансування та поштовх до реформ: що дасть Україні статус кандидата на членство в ЄС. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2022/05/11/7139235/>
3. В Європарламенті бачать перспективу членства України в ЄС у 2029 році. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2023/03/2/7157224/>
4. Прем'єр Польщі: Необхідно створити прискорений процес вступу України до ЄС. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2023/02/18/7389888/>
5. Боррель: «Україна належить до сім'ї ЄС і точно буде членом Євросоюзу». URL: <https://zn.ua/ukr/europe/borrel-ukrajina-nalezhit-do-simji-jesi-bude-chlenom-jevrosojuzu.html>

6. Україна стане членом Європейського Союзу – Боррель. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3672086-ukraina-stane-clenom-evropejskogo-souzu-borrel.html>
7. Уряд заявив про виконання 72% зобов'язань за Угодою про асоціацію Україна – ЄС. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2023/03/24/7158599/>
8. Рустем Халілов. Оптимісти і циніки. Українці часів війни в дзеркалі соціології – інтерв'ю з Євгеном Головахою 9 березня 2023 р. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2023/03/9/7392553/>
9. Громадські експерти підвищили оцінку виконання Україною рекомендацій ЄС. Прес-центр УКМЦ. URL: <https://uacrisis.org/uk/gromadski-eksperty-pidvyshhyly-otsinku-vykonannya-ukrayinoyu-rekomendatsiyyes>; Сидоренко С. «Майже готові» до переговорів про вступ: що показала оцінка України за 7 критеріями ЄС. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2023/05/4/7161006/>
10. Вища рада правосуддя обрала нову ВККС, що є одним з «кандидатських» завдань для України. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2023/06/1/7404823/>
11. Див.: Сидоренко С. Шлях до ЄС. Що має зробити Україна, щоб почати переговори про членство. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2022/08/22/7145358/>; Україна на шляху до ЄС: де ми є і куди рухаємося далі. URL: <https://zn.ua/ukr/international/ukrajina-nashljakhu-do-jes-de-mi-je-i-kudi-rukhajemosja-dali.html>; Зеленський та Урсула фон дер Ляен обговорили прогрес України у виконанні рекомендацій Єврокомісії щодо вступу України в ЄС. URL: https://lb.ua/news/2023/03/09/548412_zelenskiy_ursula_fon_der_lyaienml
12. Офіс віцепрем'єрки з питань європейської та євроатлантичної інтеграції. Верховна Рада підтримала зміни щодо відбору суддів КСУ відповідно до висновку Венеційської комісії. URL: <http://surl.li/hxvle>
13. Погорілов С. За корупцію в судах світитиме до 15 років: Зеленський підписав указ. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2023/07/1/7409368/>
14. Сьогодні набирає чинності Закон України «Про медіа». URL: <https://eu-ua.kmu.gov.ua/novyny/sogodni-nabyraye-chynnosti-zakon-ukrayiny-pro-media>
15. Офіс віцепрем'єрки з питань європейської та євроатлантичної інтеграції. Які основні зміни очікуються завдяки ухваленню законопроекту щодо впровадження європейських норм до закону про рекламу? URL: <https://www.facebook.com/UA.EU.NATO/posts/pfbid06S8TFizo4L4FM2X55rqvUJCDGiXrWT3Js5oJCaCzCigtbn5V7Fwz6bvi5Sk81SQ4l>
16. Українська делегація обговорила питання забезпечення прав нацменшин у Раді Європи. URL: <https://eu-ua.kmu.gov.ua/novyny/>

- ukrayinska-delegaciya-obgovoryla-pytannya-zabezpechennya-prav-nacmeshyn-u-radi-yevropy
17. Тищенко К. ВР продовжила перехідний період на українську для шкіл з мовами країн ЄС. URL <https://www.pravda.com.ua/news/2023/06/10/7406297/>
 18. Посол ЄС підтвердив: попередню оцінку євроінтеграційних реформ в Україні відклали // <https://www.pravda.com.ua/news/2023/04/27/7399757/>
 19. Офіс віцепрем'єрки з питань європейської та євроатлантичної інтеграції. URL:<https://www.facebook.com/UA.EU.NATO/posts/pfbid0jrSMNB2KXqpjWsqC37vK3Yb4kRVTXpuWu2ESP4aJ79yW1Gx1GCdQjJrkjZzsn7bl>
 20. Офіс віцепрем'єрки з питань європейської та євроатлантичної інтеграції. Необхідно розробити ефективну дорожню карту інтеграції України до ЄС. URL:<https://www.facebook.com/UA.EU.NATO/posts/pfbid02og9PAx9UCXZwR5eAo1pdMUAkXmYPFELkV6k1qYjecmMY1dbXajzt2jJ6rWlroC1Rl>
 21. Див.: Бжозовські А., Сидоренко С. Два бали з семи, прогноз позитивний: що думає ЄС про початок переговорів про вступ України у 2023 році. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2023/06/21/7164104/>; Єврокомісія констатує прогрес України у виконанні «кандидатських» рекомендацій. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2023/06/22/7408052/>; Вонс Р. Єврокомісія оцінила прогрес України на шляху до членства в ЄС. URL: <https://glavcom.ua/world/world-politics/jevrokomisija-otsinila-prohres-ukrajini-na-shljakhu-do-chlenstva-v-jes-936494.html>; Назаренко С. «Вони на правильному шляху»: Єврокомісія представила усну оцінку реформ в Україні. URL: https://24tv.ua/vstup-ukrajini-do-yes-yevrokomisiya-dala-usnu-otsinku-reformam_n2339870
 22. Див.: Шевченко С. «Два з семи». Чи встигне Україна виконати усі критерії, щоб почати переговори про вступ до ЄС? URL // <https://www.radiosvoboda.org/a/ukraine-eu-eurointegration-reforms/32472741.html>; Проміжна оцінка від Єврокомісії: над чим ще треба працювати Україні? URL https://24tv.ua/vstup-ukrajini-do-yes-yevrokomisiya-dala-usnu-otsinku-reformam_n2339870
 23. Голова Єврокомісії похвалила “дивовижний” темп реформ в Україні. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2023/07/21/7166261/>; Україна вписує нову сторінку в історію Європи – голова Єврокомісії. URL // <https://www.pravda.com.ua/news/2023/07/22/7412435/>
 24. 92% українців хочуть приєднання України до ЄС, 79% – за вступ до НАТО. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/09/20/7368314/>

25. Див.: Резнік О. Євроінтеграційні прагнення українців: від амбівалентності до увиразнення. URL: <https://dif.org.ua/article/evrointegratsiyni-pragnennya-ukraintsiv-vid-ambivalentnosti-do-uviraznennya>
26. Стефанішина: Вікно для вступу України до НАТО може відкритися ще до завершення війни з Росією. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/interview/2022/08/29/7145770/>
27. Україна на експорт. URL: https://zn.ua/ukr/ART/ukrayina_na_eksport.html
28. У Франції, Німеччині, Австрії, Італії та Португалії запустили комунікаційну кампанію на підтримку України. URL: <https://mail.ukr.net/desktop#readmsg/16818367522303525632/f0>

1.3. Європейський досвід регіонального співробітництва Чехії і Словаччини: уроки для України

Сьогоднішні виклики, що постають перед Україною в умовах, пов'язаних з військовим вторгненням на територію незалежної і суверенної держави та повномасштабною війною, зумовлюють не тільки необхідність закінчення військових дій, але й у подальшому, в мирний час, пошуку інноваційних підходів до формування нової регіональної політики, модернізації системи управління регіональним розвитком та майбутньої регіональної співпраці загалом. Це передбачає запровадження нової регіональної політики, покликаної поєднати завдання повоєнної відбудови та модернізації економіки країни із забезпеченням комплексного збалансованого розвитку регіонів [16, 138-170].

Позитивний досвід розвитку у напрямі реалізації регіональної політики накопичено в країнах Центральної та Східної Європи, які вже майже 20 років є членами Європейського Союзу. Мова йде про Чеську і Словацьку Республіки, які в результаті злагодженого розподілу держави утворили нові країни і у своїй співпраці використовують цілісну, якісно нову систему міждержавних відносин.

Зародившись у середині ХХ століття у формі заходів надзвичайного характеру, сьогодні регіональна політика перетворилася у постійно діючий фактор, без якого неможлива повноцінна інтеграція [6].

Аналіз останніх досліджень і публікацій проблеми свідчить, що вона є предметом уваги українських науковців. Зокрема, у монографії «Регіони України: проблеми та пріоритети соціаль-

но-економічного розвитку», підготовленій співробітниками Національного інституту стратегічних досліджень при Президентові України, висвітлено проблему приведення механізмів та інституційно-правової бази регіональної політики України до стандартів ЄС, країни якого мають цінний для України досвід у сфері регулювання регіонального розвитку. Розвиток регіонального співробітництва України в контексті європейської інтеграції досліджували Л.Прокопенко [14], О.Рудік [15], І.Шумляєва [15], транскордонне співробітництво в контексті регіональної політики ЄС, а також регіональну політику ЄС та стратегічні імперативи для України – Є.Кіш [7, 133-157; 8]. Аналізу регіональної політики країн європейського континенту з позицій впливу на Україну присвячено роботи вітчизняних фахівців Б.Дубовик [5], М.Кушнір [10, 146-149], Н.Мікули [11, 284-301], С.Мітряєвої [12], І.Студеннікова [16], В.Чужикова [18, 72-78]. Але в українській історіографії поки ще немає окремого ґрунтовного дослідження, присвяченого питанням розвитку регіонального співробітництва України та країн Центральної Європи після військового вторгнення Росії в Україну. Водночас сучасний стан регіональної політики ЄС, тенденції її подальшого розвитку і значення для України досліджені ще недостатньо.

Аналіз джерельної бази порушеної проблеми засвідчує увагу сучасних науковців до дослідження важливих векторів сучасних процесів регіональної співпраці Чехії і Словаччини [21; 22; 23; 24; 25; 26; 27; 28], а також історичної ретроспективи цього питання [32; 33]. Також потрібно відзначити, що Чеська Республіка і Словаччина, їхні напрями внутрішньої і зовнішньої політики, питання міждержавного співробітництва, включення до процесів євро регіонального співробітництва, участі в міжнародних організаціях є предметом досліджень науковців Ужгородського національного університету [1, 101-109; 2, 180-197].

Нами становилося завдання провести аналіз регіонального співробітництва Чехії і Словаччини, дослідити окремі напрями регіональної політики Європейського Союзу, основні етапи її історичного розвитку та визначити перспективи регіональної співпраці на найближче майбутнє, зробити найважливіші висновки та окреслити уроки для України.

* * *

Чеська Республіка і Словаччина об'єктивно зацікавлені в стабільному розвитку незалежної демократичної України, так само як і в економічному співробітництві з нею. Для країн Центральної

Європи Україна залишається стратегічним транзитним шляхом до ринків країн пострадянського простору. Словаччина і Чехія по-різному визначають свої концепції розвитку співробітництва з Україною, хоч визначальними й спільними в цьому процесі є такі чинники: динамічний розвиток двосторонніх міждержавних стосунків, пошук можливостей регіонального інтеграційного зближення, інтенсифікація співробітництва в загальноєвропейських структурах.

Цікавий досвід розвитку регіональної політики накопичено в Європейському Союзі. Регіональна політика ЄС найбільш яскраво демонструє характерні риси підходу Євросоюзу до формування напрямів своєї політики, її оперативність і гнучкість.

Необхідність збалансованого розвитку через зменшення розриву між європейськими різними регіонами, а також допомоги найбільш відсталим територіям визначено у преамбулі Римського договору 1957 р. Однак на початковому етапі європейської інтеграції вважалося, що інтеграція автоматично призведе до вирівнювання міжрегіональних диспропорцій, відповідно, і заходи регіональної політики вважалися другорядними [13].

Період становлення регіональної політики ЄС тривав з середини 70-х і до середини 80-х років ХХ століття. Він пов'язаний зі вступом до ЄС Великобританії, Данії та Ірландії, виникненням необхідності відродження старих промислових регіонів Великобританії, що занепали. В цей час створювалися засади активної регіональної політики ЄС через організацію низки спеціалізованих структурних фондів, передусім Європейського фонду регіонального розвитку (ERDF). Ресурси фонду спрямовувалися на подолання регіональних і структурних диспропорцій всередині Спільноти.

Наступний період розвитку регіональної політики ЄС тривав з середини 80-х років ХХ століття і до початку ХХІ століття. Це – період удосконалення регіональної політики ЄС. В Єдиному Європейському акті прописується необхідність економічної та соціальної єдності, чим закладаються основи для проведення спільної регіональної політики, яка ґрунтується на засадах солідарності.

Третій період регіональної політики ЄС розпочався на початку ХХІ століття і пов'язаний з впливом процесів глобалізації. У цей час відбувається докорінна реструктуризація фондів. Кожний напрям спільної політики ЄС набуває регіонального забарвлення. Постійно зростає увага до ролі та меж застосування принципу субсидіарності, а також до взаємодії різних спільних політик на регіо-

нальному рівні. В текстах Європейського Союзу регіональна політика дедалі частіше замінюється поняттям політики згуртування, що означає переплетіння регіональної і соціальної політики, які вже не розглядаються ізольовано. Політика згуртування передбачає одночасне згуртування як по горизонталі – між регіонами, так і по вертикалі – тобто соціальна політика [3]. Відбувається трансформація мети і сутності регіональної політики. Вона спрямовується на формування нової, активної ролі регіонів у розвитку ЄС.

В умовах глобалізації регіони починають відрізнятися між собою вже не тільки за соціально-економічними критеріями, а й за «глобальним критерієм» – рівнем включення в глобальні процеси. Розвивається взаємозв'язок між регіональними і глобальними партнерами на субрегіональному рівні, а не з державами. Тим самим формується новий принцип територіальності без звичного поділу на «центр» і «периферію».

На думку британського фахівця М. Кітінга, формуються важливі відмінності у відносинах між регіонами, глобальним ринком, міжнародними режимами і державою в традиційних і глобалізаційних формах територіального управління [4].

В традиційних формах вони опосередковані державою. Регіони тут слугують політичною опорою держав та урядів і представлені в державній політиці. Натомість держава надає регіонам заступництво та субсидії. Ці відносини порушуються глобалізацією, європейською інтеграцією та розвитком ринку. Регіони стають активними складовими простору побудови нової політики і самостійними учасниками глобальної політики.

Держава втрачає свою монополію посередника і спроможність контролювати власний економічний простір, у той час як у регіонів розвиваються прямі зв'язки з міжнародними режимами і глобальним ринком. Положення регіонів на міжнародному ринку тепер залежить не від політичних чинників, а від їх конкурентних переваг та уміння ефективно їх використовувати.

Регіоналізм проявляється в різноманітних економічних, політичних і культурних формах. Через невизначеність регіональних меж і різних типів систем, до яких належать регіони, вони розглядаються не як самодостатні спільноти, а як відкриті, тимчасові соціальні системи, функціонально пов'язані з іншими рівнями влади й управління. Регіоналізм не стає альтернативним державному принципу організації територій. Однак це не означає, що регіони не можуть чинити суттєвий вплив на діяльність держави, а

поява впливових регіонів не може змінювати рівень впливу держави в країні [15].

Незважаючи на тривалу світову фінансову та економічну кризи, а також боргову кризу в ЄС, останній продовжує вважати регіональну політику однією з найбільш важливих спільних політик. У повідомленні Європейської Комісії Європейському Парламенту та Раді ЄС зазначалося, що регіональна політика безпосередньо сприяє розумному зростанню Європи [11]. Про це свідчив і зміст Політики єднання країн Євроспільноти на 2014–2020 роки [24].

Одним з найбільш важливих шляхів регіонального зростання у сучасній регіональній політиці ЄС визначено кластери, про що свідчить флагманська ініціатива «Промислова політика епохи глобалізації». Вважається, що кластери можуть стати мостом до сучасної промислової політики та полегшити перехід до регіональної конкурентоспроможності, заснованої на модернізації традиційної господарської діяльності за рахунок інновацій. В Європі ініціатива щодо створення кластерів, як правило, надходить з боку місцевих і регіональних зацікавлених сторін, які краще знають свої конкурентні переваги у регіоні й активно співробітничать з регіональними бізнес-структурами та науковими колами [9].

Таким чином, регіональна політика країн Європейського Союзу, і Чеської та Словацької Республік зокрема, найбільш яскраво демонструє характерні риси підходу ЄС до формування напрямів своєї політики, її оперативність і гнучкість.

Повертаючись до досвіду регіонального співробітництва Чехії і Словаччини, потрібно відзначити таке. Так, Чехія не має спільного кордону з Україною, і тому її «східна політика» концептуально відійшла на другий план порівняно з розвитком відносин із країнами Європейського Союзу. Словаччина ж, маючи спільні границі, має і більше спільних інтересів з Україною, зокрема в Карпатському регіоні. Українсько-словацькі відносини після розпаду єдиної чехословацької держави розвивались більш динамічно порівняно з українсько-чеськими зв'язками. У 1993 р. 29–30 червня у Києві було підписано Договір про дружбу і співробітництво зі Словаччиною. Важливою була і є фіксація відсутності територіальних претензій з боку обидвох країн. Політичне порозуміння між Україною і Словаччиною, підтримка останньою України під час війни проти Росії на міжнародній арені і в рамках європейської та євроатлантичної інтеграції – все це сприяє плідному розвитку політичних та економічних зв'язків [34].

Що стосується Чехії, то у Празі 26 квітня 1995 р. було підписано Договір про дружні відносини та співробітництво між Україною і Чеською Республікою. Діє спільна комісія з питань торговельно-економічного співробітництва. В українсько-російській війні сьогоднішній чеський політичний істеблїшмент займає таку ж позицію, як і словацькі політичні лідери.

Дуже важливе в політиці і Чехії, і Словаччини щодо України є залучення її до регіональних інтеграційних процесів. Завдяки позиції Чехії та Словаччини Україна в червні 1996 р. стала членом Центральноевропейської ініціативи. На жаль, через військове вторгнення Чехія та Словаччина дуже обережно ставляться до можливої перспективи вступу України у Вишеградський блок (V 4) і до можливості приєднання України до Центральноевропейської зони вільної торгівлі (CEFTA) [14].

Словаччина, Україна і Чехія активно співпрацюють у Раді Європи. З більшості проблем сучасної європейської політики концептуальні парадигми України, Чехії, Словаччини гармонують та реально сприяють розбудові нової інтегрованої Європи. Відзначаємо, що регіональний розвиток є процесом, що потребує дієвих та ефективних інститутів, вимагаючи тісної співпраці між урядами, бізнес-організаціями і соціальними групами на кожному рівні. Європейська регіональна політика орієнтована на перетворення проблем на можливості.

Більше двадцяти років пройшло з початку процесу інтеграції Чеської та Словацької Республік до європейських та євроатлантичних структур. Бажаючи створити у себе в країнах потужну економіку, забезпечити своїм громадянам заможне життя, і з цією метою вивчаючи досвід своїх європейських сусідів, ЧР і СР зрозуміли, що для цього необхідно змінити систему управління, зробити її більш ефективною, більше уваги приділити такій сфері, як регіональна політика [31].

Після 1990 р. процес творення політики регіонального розвитку у Словаччині може бути розділений на два етапи. Перший – початок 1990-х може бути охарактеризований як період вирішення найболючіших проблем тих регіонів, які зазнали найбільшого впливу через перехід від планової до ринкової економіки. Другий – після 1998 р. – підготовка до вступу в ЄС. Системний підхід до регіонального розвитку виник лише після того, як уряд обраний у 1998 р., почав працювати і було сформульовано більш реальні перспективи членства в ЄС. Складність трансформаційного про-

цесу привела творців нової регіональної політики до висновку, що для початку потрібно дати відповідь на деякі елементарні питання: чи справді необхідно впроваджувати активну регіональну політику на етапі трансформації економіки, і на якому рівні найкраще можна вирішувати регіональні проблеми (центральний чи субнаціональний) [34].

У Словаччині (площа 49 034 кв.км, чисельність населення 5, 5 мільйона, густота населення 109,7 жителів/кв.км) простежувалася велика різниця між окремими регіонами. Регіональна диференційованість обумовлена географічно, історично, культурно, політично; економічним та демографічним розвитком, етнічним складом, віросповіданням, давніми культурними та адміністративними центрами. На неї дуже впливали цілеспрямовані втручання держави у діяльність регіонів (особливо до 1989р.), рівень урбанізації та індустріалізації, рівень освіти, соціальної сфери, економічна потужність.

Демократія, яка ставала міцнішою, вимагала децентралізації державного управління, тобто передачі більшої частини повноважень з центрів на місця; вимагала здійснення адміністративно-територіальних реформ для пошуку найоптимальніших структур влади, розвитку місцевого самоврядування та створення системи горизонтальних зв'язків між регіонами [9].

Паралельно з послідовними економічними перетвореннями та децентралізацією державного управління у Словаччині було зроблено виважені і в той же час рішучі кроки щодо підготовки та запровадження нового законодавства з регулювання регіональних відносин. У 2003 р. було прийнято остаточне рішення про децентралізацію і проведення територіальної реформи. Найбільш важливим документом у сфері регіональної політики протягом перших років трансформації була Резолюція Уряду № 390/1991 про принципи регіональної економічної політики. Регіональна політика була визначена поруч з макроекономічною і галузевою (секторальною) як специфічна форма економічної політики.

По вертикалі регіональна політика підтримувалась з метою взаємної координації діяльності органів місцевого самоврядування, територіальних і центральних органів державного управління. По горизонталі вона була необхідною для територіальної координації політики в окремих галузях. Одним з ключових принципів регіональної політики було те, що центральні органи, використовуючи економічні важелі, створюють умови для розвитку муніци-

палітетів, які будуть функціонувати здебільшого за рахунок власних ресурсів. Передбачалось, що заходи регіональної політики впроваджуватимуться за рахунок ринкових механізмів [33].

Після зміни політичного представництва в результаті виборів 1998 р. перспективи Словаччини щодо членства в ЄС також змінились на краще. У березні 2001 р. Словаччина розпочала переговори щодо вступу в ЄС по 21-му розділу «Acquis Communautaire», який мав назву «Регіональна політика і координація структурних механізмів». Після скандалу про присвоєння посадовцями Словаччини коштів ЄС переговори були надзвичайно складними. Стурбованість щодо здатності Словаччини відповідним чином адмініструвати грошові кошти проходила червоною ниткою через увесь процес переговорів. Словаччина стикнулася з проблемою переконання представників ЄС, що фонди ЄС, які Словацька Республіка отримає після вступу, будуть використовуватись за призначенням [33].

Згідно з матеріалами звіту, який опублікувала Європейська Комісія, Словаччина показала незначний прогрес у створенні міцних структур для використання фондів ЄС після набуття повноправного членства. У звіті Словаччина отримала добру оцінку за прийняття кількох законів (включаючи закон про підтримку регіонального розвитку), прийняття Національного плану регіонального розвитку, створення Агенції з питань впровадження заходів регіонального розвитку і інші дії [22].

Сучасні інституційні рамки регіональної політики Словаччини значною мірою були визначені на початку 2000-х років. Здавалося, що тодішній уряд сприйняв критику з боку Європейського Союзу щодо незадовільних процесів у сфері регіонального розвитку в Словаччині. Було утворено посаду віцепрем'єр-міністра з питань регіонального розвитку, також створено управління з питань прав людини, національних меншин і регіонального розвитку. Для того, щоб підкреслити важливість регіонального розвитку, у якості структурного підрозділу управління було створено окремий департамент регіонального розвитку. Офіс Словацької Республіки з питань стратегії розвитку суспільства, науки і технології було скасовано, а його повноваження передані міністерству будівництва і суспільних споруд. У цьому ж році завдяки переданим йому повноваженням міністерство було перейменовано в міністерство будівництва і регіонального розвитку.

Це міністерство і сьогодні є флагманом регіонального розвитку і творцем регіональної політики Словаччини. В інституційних

рамках регіонального розвитку Словаччини є ще один орган – Рада Кабінету з питань регіональної політики. За ідеєю створення це мав бути дорадчий орган для уряду, до якого входили представники всіх зацікавлених у регіональному розвитку сторін. Її статус змінився після набуття Словаччиною членства в ЄС. Після 1 травня 2004 р. Рада відповідає за нагляд за структурними операціями та відповідною координацією. Передбачається, що Рада буде проводити обговорення та погоджувати кожні пів року звіти про прогрес країни у її здатності залучення фінансової допомоги від фондів ЄС [34].

Після вступу Словаччини до ЄС у країні були законодавчо здійснені широкомасштабні зміни устрою та організації місцевого державного управління. Понад 400 повноважень державного управління було передано населеним пунктам та вищим територіальним одиницям з метою підвищити ефективність та якість управління в державі. Інтегроване місцеве державне управління було ліквідоване, зникли обласні адміністрації; їм на зміну прийшли крайові та районні адміністрації у відомчому підпорядкуванні міністерству внутрішніх справ. Одночасно законодавчо у відомчому підпорядкуванні інших міністерств було створено самостійні органи спеціалізованого місцевого державного управління із специфічними назвами і специфічними територіальними сферами діяльності.

Як відомо, адміністративно-територіальний устрій у країнах Європи класифікується за системою NUTS (The Nomenclature of Territorial Units for Statistics). Це – єдина система територіального поділу регіонів Євросоюзу, запроваджена в 1998 р., відповідно до якої у Словаччині також було виокремлено три регіональних та два місцевих рівні. Територіальна систематизація СР виглядає так: NUTS 1 – 1 Словаччина; NUTS 2 – 4 охоплює: Братиславський край, Західну Словаччину, Центральну Словаччину, Східну Словаччину; NUTS 3 – 8 – це вісім країв: Братиславський, Трнавський, Нітранський, Тренчинський, Бансько-Бистрицький, Жилінський, Кошицький, Прешовський.

Для структури населених пунктів Словаччини характерним є високий рівень роздрібності. 67% – це малі населені пункти (до 1000 жителів), у яких проживає 16% населення. Загалом у невеликих населених пунктах мешкає 44% населення. Водночас існують середні та великі міста (понад 50 тисяч жителів), у яких проживає майже 25% населення Словаччини. Такі міста виступають свое-

рідними центрами, через які підтримуються зв'язки між окремими регіонами [36].

Останні статистичні дослідження підтверджують, що у Словаччині й надалі простежується ситуація більш заможного Заходу та біднішого Сходу. Говорячи про західну Словаччину, часто згадується «золотий трикутник» – Братислава-Нітра-Трнава. Це відповідає актуальній загальноєвропейській концепції розвитку, яку називають «Червоний спрут». Специфікою Словаччини є вигідне розташування для включення до природних транскордонних агломерацій. У південно-західній частині СР йдеться про область Відень–Братислава–Дьор; на півночі це Сілезія–Острава–Жиліна–Мартін; на сході Кошице–Пряшів з виходом на Західну Україну та північний схід Угорщини.

Для зниження рівня економічних і соціальних асиметрій у Словаччині використовуються, головним чином, Європейські інструменти, так звані структуральні фонди та Європейський фонд з розвитку провінції. Наступними інструментами виступають гранти уряду у регіонах з високим рівнем безробіття [23].

Отже, підсумовуючи, можна сказати, що питання трансформації та оптимізації адміністративно-територіального устрою є складним і потребує часу. Успішність цих процесів залежить від усілякого сприяння з боку держави; послідовності впровадження оптимізації адміністративно-територіального устрою держави; та головне – від внутрішнього усвідомлення громадськістю необхідності таких процесів і дотримання субсидіарності, тобто принципу, за яким керівна складова суспільства (наприклад, держава) повинна виконувати лише ті завдання, які не в змозі виконати підпорядкований їй орган. Успішний розвиток регіональної політики у Словаччині, однак, не є наслідком випадкового збігу обставин. Навпаки, він є результатом історичного протиборства різних тенденцій.

На підставі аналізу досвіду Словаччини можемо сформулювати рекомендації щодо підвищення спроможності виконувати вимоги європейської регіональної політики і вдосконалення регіонального розвитку:

- повна децентралізація державного управління, включаючи покращення фінансового стану субнаціонального самоврядування. Децентралізація і субсидіарність є одними з принципів регіональної політики Європейського Союзу. Це означає розподіл повноважень між різними рівнями

державного управління, центральним урядом і субнаціональним територіальним самоврядуванням. Досвід Словаччини доводить той факт, що поки не буде проведено повномасштабну децентралізацію, здатність територіальних урядів до розвитку відповідних територій є обмеженою. Недостатньо передати лише повноваження. Необхідно забезпечити відповідний рівень фінансової автономії з метою створювати і використовувати результативні інструменти регіонального розвитку на найнижчому рівні державного управління;

- повне запровадження партисипативного планування на всіх територіальних рівнях;
- планування і програмування не повинно проходити у певних часових рамках, а пройти широке публічне й експертне обговорення;
- визначення пріоритетів у програмуванні. Досвід Словаччини показав, що поспішне і нечітке визначення пріоритетів призводить до марного витрачання ресурсів (людських і фінансових) у процесі імплементації програм;
- заходи і механізми державної регіональної політики повинні бути чітко визначені разом з механізмами їх моніторингу та оцінки впливу. З метою забезпечення ефективного використання виділених на регіональний розвиток ресурсів необхідно чітко визначити відповідні інструменти;
- необхідно чітко розподілити завдання і сфери відповідальності серед усіх стейкхолдерів регіонального розвитку;
- необхідно створити комунікаційні канали між стейкхолдерами і надати допомогу їх функціонуванню. Хороші комунікаційні канали у обох напрямках – ключ до відповідного й ефективного вироблення і реалізації регіональної політики [20].

Грунтуючись на чіткій проєвропейській позиції, уряд СР наразі здійснює активні кроки. Що стосується секторальних політик, уряд СР приділяє першочергову увагу створенню європейського правового середовища у сфері енергетики, транспортних інфраструктур, розвитку внутрішнього ринку, захисту навколишнього середовища та заходам щодо пом'якшення наслідків зміни клімату, а також формуванню європейської торгової політики щодо зовнішніх партнерів ЄС. Основою положною лінією зовнішньої політики уряду СР в її регіональному вимірі є політика добросусід-

ських відносин на основі партнерства, рівноправності держав та діалогу з Чехією, Польщею, Австрією, Угорщиною та Україною – з метою сприяння економічному та соціальному розвитку, територіальній згуртованості та солідарності. Крім того, Словацька Республіка є і надалі залишатиметься активним членом Вишеградської групи, в рамках якої зосереджуватиметься на пошуку тем і сфер, які країни В-4 можуть спільно представляти в Європейському Союзі на інших відповідних форумах [29].

Організаційний, переговорний, законодавчий та інституційний досвід Словаччини на шляху інтеграції в ЄС уявляється надзвичайно корисним для України з огляду на схожі історично-цивілізаційні, внутрішньо- та зовнішньополітичні трансформаційні проблеми. Для передачі цього досвіду доцільним є отримання консультаційно-технічної допомоги з боку Словаччини із залученням до цієї роботи словацьких фахівців і політиків, які були безпосередньо задіяні в процесі підготовки країни до вступу у Євросоюз.

Зокрема, в організаційному плані викликають інтерес напрацьовані механізми координації взаємодії та розподілу повноважень між різними гілками влади, центральними та місцевими органами у сфері євроінтеграції, методи ведення переговорного процесу щодо вступу країни в ЄС [19].

На окрему увагу заслуговують здійснені в СР заходи, спрямовані на оптимізацію та прискорення законотворчого процесу в контексті гармонізації національного законодавства з правовими нормами Євросоюзу [4].

Доцільним є також вивчення словацького досвіду щодо кардинального покращення інвестиційного та інноваційного клімату в країні, умов ведення бізнесу, здійснення структурних економічних реформ, а також регіонального розвитку за активного використання фінансової і технічної допомоги ЄС.

Практичний інтерес для України може становити й досвід Словаччини стосовно підготовки державних службовців, задіяних у рамках інтеграційного процесу, а також здійснення інформаційної стратегії з підготовки населення до вступу СР у Євросоюз.

* * *

Що стосується регіональної політики Чеської Республіки, то ми не випадково звертаємо увагу саме на регіональну політику. По-перше, це вкрай важлива область політики, друга з найбільш важливих в ЄС. По-друге, чехи мали дуже слабе уявлення про регіональну політику до 1990 р, коли їм довелося все починати «з

нуля». По-третє, вона містить масу норм, які необхідно виконувати. По-четверте, це сфера, в якій чеський уряд не має наміру боротися з гравцями, що мають міцні ідентичності, глибокі кишені і значні організаційні можливості, які вони успадкували від колишнього порядку і мають намір захистити від можливої загрози з боку ЄС [30].

Колись прагнення Вацлава Клауса у Чехії все контролювати з єдиного центру заважало навіть чисто формальному створенню провідників регіональної політики і довгий час давало ЄС привід для критики. Коли ж уряд Клауса нарешті погодився змінити регіональну політику, число таких регіональних органів влади було «роздуто». Хронологія основних кроків на шляху створення сучасної регіональної політики в Чеській Республіці, спрямованої на євроінтеграцію, може бути представлена такими ключовими подіями:

1990 р. – демонтаж центрального планування і відмова від прийняття відповідальних за регіональне планування.

1991 р. – Акт про регіональну політику окреслює чеську регіональну політику. Головна мета її – досягнення мінімальних стандартів життя і умов праці для всіх громадян.

1992 р. – Акт про принципи регіональної економічної політики. Головна мета такої політики – розвиток ринкової економіки, особливо через розвиток малих і середніх підприємств.

1994 р. – ЄС започатковує програму транскордонного співробітництва між Чехією, Австрією і Німеччиною.

1996 р. – сформовано міністерство регіонального розвитку Чехії.

1998 р. – уряд використовує Принципи регіональної політики як тимчасовий захід, до прийняття відповідного законодавства.

1998 р. – засновано Координаційний комітет і Агентство регіонального розвитку. Обидва органи було створено для полегшення переходу до регіонального управління.

1998 р. – Євростат і Статистичне управління Чехії домовилися про створення 8 єврорегіонів «NUTS II» з 14 старих областей. Кожен з єврорегіонів мав мати своє власне Управління та Моніторинговий комітет.

1999 р. – прийнято Акт про підтримку регіонального розвитку. Визначено сфери відповідальності нових чеських регіонів і створено рамки для національної координації регіональної політики. Уряд оголосив про програму підтримки 18 проблемних районів. ЄС запускає пілотний проект в Північно-Західній Богемії.

2000 р. – прийнято конституційний Акт про формування регіонів, що створює 14 регіональних урядів. Оpubліковано Національну стратегію розвитку Чеської Республіки, що підкреслює значення ресурсів із структурних фондів ЄС [31].

Перш ніж обговорювати регіональну політику ЧР, потрібно відмітити дві речі: багато чехів вважали, що регіональна політика прийшла на заміну зруйнованій у 1990 р. соціалістичній системі центрального планування. Однак вона була і тоді, але в сильно урізаному вигляді. Друге – між 1990 і 1992 роками невпевненість чеської держави кинула тінь і на будь-яку думку про регіональну політику. До 1993 р. «оксамитове розлучення» розділило країну на незалежні Чехію і Словаччину [32].

Виник ряд серйозних економічних проблем, включаючи занепад важкого машинобудування, колективного сектора сільського господарства, знизився рівень мобільності робочої сили (частково через брак доступного житла), екологічні проблеми. Деякі політики почали замислюватися над вирішенням цих проблем у регіональному розрізі. Створення робочих місць у регіонах промислового спаду стало пріоритетним, коли зростаюче безробіття ще більше посилює відмінності між різними частинами країни.

Уряд Клауса не виявляв особливого ентузіазму в передачі влади регіональним структурам, незважаючи на всі заклики Європейської Комісії. Сформована патова ситуація ґрунтувалася на складному внутрішньому балансі влади. Він був змінений не відразу, але багато в чому завдяки ЄС. У січні 1996 р. Чехія подала заявку на членство в ЄС, і Європейська Комісія розпочала процес оцінки її готовності до вступу. Відповідь її була така: «Зараз Чехія не має регіональної політики. Рішення про регіональний розвиток приймаються за галузевим принципом на національному рівні». Комісія звернула увагу на те, що в Чехії створено міністерство регіонального розвитку. У той же час вона зазначила, що міністерство має обмежені фінансові можливості, і «чеській владі все ще необхідно провести важливі реформи ... фінансові ресурси регіонів повинні бути збільшені, створені інструменти для їх використання ...» і т.д. [30].

Відповідь Єврокомісії ініціювала нову дискусію про необхідність нової регіональної політики. Міністерство регіонального розвитку вважало себе цілком відповідальним органом, але в кабінеті Клауса воно мало слабкий голос. Фактично деякі з найбільш цікавих ініціатив народилися поза урядом. В основному

їх розвивали ті люди, які вже встигли попрацювати у фондах ЄС типу «Phare». Єврокомісія почала шукати партнерів у Чехії. Першим з них стало міністерство регіонального розвитку, другим – міністерство праці та соціальної політики. Вони організували підрозділ програми «Phare» на чолі з Євою Пішовою і Національний тренінговий фонд (НТФ). В основному через явне небажання Вацлава Клауса ділитися владою з регіонами делегація Євросоюзу вела підготовчі програми для проведення адміністративної реформи через ці організації.

Вирішальні зміни відбулися в 1997 р., коли вибухнув корупційний скандал, пов'язаний з партнерами Клауса по правлячій коаліції. Всього за шість місяців, до квітня 1998 р. уряду Йозефа Тодоровського вдалося розблокувати процес адміністративної реформи, формування нової регіональної політики і відкрити шлях майбутнім реформам. Соціал-демократичний уряд Мілоша Земана, утворений після виборів 1998 р., вирішив, нарешті, почати змістовний діалог з Комісією. Його найважливішим кроком у питанні регіональної політики і територіальної реформи стало призначення нового заступника міністра внутрішніх справ – Івонн Стречкової, відповідальної за проведення адміністративної реформи і проведення територіальної реформи. Новий уряд прийняв Принципи урядової регіональної політики. Цей документ містив принципи регіональної політики ЄС і визначив два типи проблемних регіонів: економічно слабкі регіони та структурно слабкі регіони. Їх визначення було погоджено з нормами ЄС: структурно слабкі регіони мають високу концентрацію промисловості, високий рівень урбанізації і безробіття. Економічно слабкі регіони охоплюють переважно сільські області з низьким рівнем урбанізації та економічного розвитку [4].

Для Комісії це був реальний прогрес. Делегація Комісії розпочала пілотний проект за програмою Phare в Північній Богемії. У цьому проекті брали участь як представники уряду, так і регіонів з муніципалітетами. До створення об'єднань територій (проведення територіальної реформи) у січні 2000 р., регіональними діячами були в основному мери міст і представники регіональних агентств розвитку, незалежних агентств, які користувалися фінансовою підтримкою Phare. У 1999 р. регіональні діячі сформували спеціальні регіональні координаційні комітети, до яких увійшли представники державної адміністрації. Ці комітети фактично стали інформаційними урядами на субнаціональному рівні. Зі ство-

ренням територіальних об'єднань вищого рівня в 2000 р. і після наступних регіональних виборів регіони ввели ці координаційні комітети в свої адміністративні структури. Ось так завдяки тиску Європейської Комісії, фінансової допомоги Phare, зміні уряду для регіональної політики Чехії настали кращі часи [3].

Хоча в цьому короткому нарисі і не підкреслюється вирішальна роль європейських норм, ми можемо встановити ті найважливіші з них, які ЄС дав країнам-кандидатам. По-перше, ЄС встановив, що країни повинні мати регіональні інститути, які мають право формулювати цілі регіональної політики. Коли ж уряд блокує створення таких інститутів, Комісія посилює тиск на нього й ініціює створення неформальних інститутів (регіональних комітетів).

По-друге, ЄС виступає за координацію регіональної політики між центральним урядом і регіональними органами влади.

По-третє, ЄС розуміє регіональну політику не як механізм перерозподілу ресурсів, а як інструмент створення робочих місць і розвитку інвестиційних ініціатив [3].

Висновки і уроки для України. Таким чином, регіональна політика Чеської і Словацької Республік найбільш яскраво демонструє характерні риси підходу ЄС до формування напрямів своєї політики, її оперативність і гнучкість. Виходячи з цього, інноваційність підходів до регіонального розвитку в Україні має ґрунтуватися на використанні каталізаторів регіонального розвитку; мотивації регіонів до саморозвитку, диверсифікації сфер економічної активності; подоланні патерналістських очікувань.

Основною метою регіональної політики держави в соціально-економічній сфері має бути активізація коопераційних зв'язків між господарськими комплексами різних регіонів.

Застосування інноваційних підходів до регіонального розвитку має бути спрямовано на посилення на регіональному рівні внутрішньої мотивації до соціально-економічного зростання; створення на регіональному рівні конкурентоспроможних підприємницьких структур, зорієнтованих на інтенсивне використання місцевих ресурсів; формування на регіональному та міжрегіональному рівнях конкурентних виробничих систем інноваційного типу [37].

Важливим напрямом інтенсифікації економічного розвитку регіонів має стати створення кластерів і промислових парків на основі шостого і сьомого технологічних укладів.

29 березня 2023 р. у Кошице (Словаччина), на форумі «Clusters meet regions», було підписано угоду щодо співпраці між Українським кластерним альянсом (УКА) та 5 європейськими кластерними асоціаціями в підтримці кластерного руху України. Ось деякі пункти цієї угоди: «Ми, що нижче підписалися, національні асоціації кластерів Чеської Республіки, Польщі, Литви, Румунії, Словаччини та України, за підтримки Європейського кластерного альянсу, цим заявляємо про наше спільне зобов'язання просування та підтримувати національний кластерний рух в Україні. Нашими довгостроковими цілями є швидша інтеграція українських кластерів у європейські ланцюжки створення вартості та інноваційний простір. Усвідомлюючи важливість цих цілей для наших країн і ширшої міжнародної спільноти під час війни в Україні, ми зібралися разом, щоби підтвердити наші спільні наміри щодо просування сталого та інклюзивного кластерного зростання в наших регіонах» [38].

Спільна заява, прийнята учасниками форуму, спрямована на створення нової програми підтримки кластерів, зосередженої на міжрегіональній співпраці країн Східної Європи з Україною, її адресовано для розгляду Європейській Комісії. Така програма має суттєво прискорити розвиток кластерного руху в Україні з огляду на поточні та майбутні виклики й можливості української економіки в перспективі інтеграції до Європейського Союзу.

Війна в Україні спричинила кардинальні зміни на геополітичній арені в Європі та світі, спровокувавши втрату східних ринків та всесвітню турбулентність. Після COVID-19 у Європі знову постали стратегічні питання стійкості ланцюжків створення вартості та екосистем. Але вони зростають сьогодні з безпрецедентною амплітудою політичних, соціальних і гуманітарних криз, яких Європа не знала з часів Другої світової війни. Щодо економічних аспектів, під час COVID-19 було доведено, що європейські кластери відіграють важливу роль у стійкості промислових екосистем, на які спрямована промислова політика ЄС. Зіткнувшись із цими новими викликами української кризи, надзвичайно важливо якомога швидше інтегрувати українські ланцюжки створення вартості в європейські промислові екосистеми. У цьому контексті стає очевидною важливість сильного та консолідованого кластерного руху в Україні [38].

Підбиваючи підсумки 2022 р., можна констатувати, що українські кластери не отримали необхідної підтримки з боку між-

народних чи місцевих державних інституцій. Доволі молодим та об'єднаним в Український кластерний альянс (УКА) лише у 2022 р., українським кластерам бракує багатьох видів спеціальної політики підтримки та програм, які зазвичай доступні для кластерів ЄС, включаючи існуючу програму ЄС для Східного сусідства.

Навпаки, 2022 р. показав, наскільки продуктивною та плідною може бути міжрегіональна співпраця між Україною та країнами Східної Європи, Балтії за підтримки центральних інституцій ЄС. Такі ініціативи, як Marketplace на платформі ЕССР, Supply chain resilience platform, Solidarity Lane тощо – лише деякі приклади такої співпраці у 2022 р.

Спеціальні зустрічі та конференції, присвячені Україні, за підтримки Європейської Комісії та Європейського кластерного альянсу тісно пов'язані з підтримкою країн Східної Європи. У 2022 р. Український кластерний альянс розпочав першу продуктивну співпрацю з кластерними асоціаціями та кластерами з Польщі, Чехії, Словаччини, Румунії та Литви. Ці країни знаходяться в найкращому становищі для розвитку нової співпраці з Україною щодо розвитку кластерів. Координація з боку Європейського кластерного альянсу може забезпечити залучення інших країн ЄС залежно від напряму чи пріоритету [38].

Отже, необхідність спеціальної програми, орієнтованої на підтримку кластерів та малого й середнього бізнесу, виглядає очевидною для УКА, і ми, національні об'єднання кластерів, які підписалися нижче, просимо Європейську Комісію підтримати цю пропозицію.

Ці методи були підтверджені як найдієвіші та визнані ефективними в попередні роки. Вітаються інші нові механізми або впровадження існуючих. Кращі практики та досвід Вишеградської програми, а також інших існуючих програм міжрегіонального співробітництва також мають бути проаналізовані та запроваджені в Україні.

Такі програми можуть принести багато переваг 5 цільовим європейським країнам і загальній кластерній співпраці в ЄС: а) добре знаючи норми та стандарти ЄС, 5 національних кластерних асоціацій, координованих на рівні Європейського кластерного альянсу, забезпечать набагато швидшу інтеграцію українських кластерів у промислові екосистеми ЄС;

б) ці країни матимуть доступ до всіх програм і проєктів відновлення та зможуть краще залучати своїх членів;

в) що стосується інших європейських кластерів, ми можемо розглянути багато аспектів кращої стійкості, вдосконалення поточних програм і уточнення або профілювання для всіх кластерів майбутніх можливостей на українських ринках, кращого зв'язку зі своїми сусідами [38].

З огляду на отримання Україною у 2022 р. статусу кандидата на вступ до Європейського Союзу, до пріоритетів державної регіональної політики слід віднести: державну підтримку реалізації стратегій регіонального розвитку, зорієнтованих на активізацію кожного регіону у співробітництві з регіонами країн-членів ЄС; розширення повноважень місцевих органів влади щодо визначення та фінансування спільних міжнародних проєктів; більш активне залучення місцевих органів влади до формування зовнішньоекономічної політики через розроблення та реалізацію програмних документів у сфері міжнародного співробітництва; налагодження дієвих комунікативних зв'язків на рівні регіони України – регіони Європейського Союзу.

1. Андрейко В. Системний підхід до вивчення еволюції новітніх міждержавних стосунків Чехії і Словаччини // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : Історія. Випуск 14. – Ужгород: Вісник Карпат, 2005. С.101-109.
2. Андрейко В. Проблеми координації чесько-словацьких міждержавних відносин у контексті євроатлантичної інтеграції // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. Вип. 22: Міжвідомчий збірник наукових праць / ред. кол.: С. В. Віднянський (відп. ред.). НАН України. Інститут історії України. К.: Інститут історії України. 2013 р. С. 180-197.
3. Волес В., Волес Г. Творення політики в Європейському Союзі / Пер. з англ. Р.Ткачук. К.: Основи, 2004. С.44-49.
4. Дайнен Д. Дедалі міцніший союз. Курс європейської інтеграції / Пер. з англ. – К.: КІС, 2006. – С.65-66.
5. Дубовик Б. Досвід міжнародної співпраці в рамках євро регіонів. Перспективи України. [Електронний ресурс]. URL: <http://www.uspishnaukraina.com.ua/index.php?long=uk&theme=analytics>.
6. Європейська регіональна політика: натхнення для країн, що не входять до ЄС? Застосування принципів та обмін досвідом / Office of the official publications of the European Union. Luxembourg, 2009. 16 с.
7. Кіш Є. Регіональна політика Європейського Союзу: стратегічні імперативи для України // Незалежний культурологічний часопис «І» 2002. № 23. С. 133-157.

8. Кіш Є. Транскордонне співробітництво та регіональна політика Європейського Союзу. URL: <http://ewi.org.ua/chastyna-1>.
9. Консолідовані версії договору про Європейський Союз та Договору про заснування Європейської Спільноти / Пер. з англ. Г. Заворітньої / за заг. ред. Т. Качки. К.: Центр європейського та порівняльного права, 2004. 126 с.
10. Кушнір М. Сучасні стратегічні орієнтири європейської регіональної політики // Стратегічні пріоритети. 2013. №1(26). С. 146–149.
11. Мікула Н. Єврорегіональна співпраця і Україна // Спільний європейський економічний простір: гармонізація мегарегіональних суперечностей: монографія / за заг. ред. Д. Г. Лук'яненка, В. І. Чужикова. К.: КНЕУ, 2007. С. 284–301.
12. Мітряєва С. Карпатський єврорегіон – інструмент євроінтеграційної стратегії України URL: http://www.niisp.gov.ua/vydanna/panorama/issue.php?s=gpgs0&issue=2005_1.
13. Мусис Н. Усе про спільні політики Європейського Союзу / Пер. з англ. К.: КІС, 2005. 196 с.
14. Розвиток регіонального співробітництва України в контексті європейської інтеграції : монографія / Л.Л. Прокопенко, О.М. Рудік, І.Д. Шумляєва; [за заг. ред. Л.Л. Прокопенка]. Д. : ДРІДУ НАДУ, 2008. 132 с.
15. Регіональна політика : правове регулювання. Світовий та український досвід / Василь Куйбіда, Анатолій Ткачук, Тетяна Забуковець-Ковачич; за заг. ред. Р. Ткачука. К. : Леста, 2010. 224 с.
16. Студенников І. Регіональна політика в країнах Європи: Уроки для України / за ред. С. Максименка. К.: Логос, 2000. С. 138–170. URL: <http://www.crs.org.ua/data/transkord.doc>.
17. Східне партнерство. [SEC(2008) 2974]. URL: http://www.kmu.gov.ua/kmu/control/uk/publish/article?showHidden=1&art_id=227401910&cat_id=223345569&ctime=1247064584304
18. Чужиков В. І. Чеська модель регіонального розвитку // Економіка України. 2004. №7. С. 72–78.
19. 2018 rok protestov. Rozhovory Tomasa Galisa s Grigorijom Meseznikovom. N Press, s.r.o.v.roku 2018. 181 p.
20. Buzalka Juraj. Antropologia vylucenia a integracie. Slovensko v kontexte europskych transformacii. Univerzita Komenskoho v Bratislave. Bratislava, 2021. 197 p.
21. Commission staff working document. Document accompanying the Commission Communication on Regional Policy contributing to smart growth in Europe 2020 COM (2010)553final. URL: http://www.ec.europa.eu/regional_policy/sources/docoffic/official/communic/smart_growth/annex_comm2010_553.pdf.

22. Communication from the Commission to the Council and the European parliament. Financial Perspectives 2007-2013, Brussels, 14.7.2004 COM (2004) 487 final. URL: <http://www.eur-lex.europa.eu/lex/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2004:0487:FIN:EN:PDF>.
23. ENPI Eastern Regional Strategy Paper for 2007 to 2013. URL: http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/country/enpi_eastern_rsp_en.pdf.
24. EU Cohesion Policy 2014 – 2020: legislative proposals. URL: http://www.ec.europa.eu/regional_policy/what/future/proposals_2014_2020_en.cfm.
25. EU Common Strategy for the Mediterranean Region. URL: http://europa.eu/legislation_summaries/external_relations/relations_with_third_countries/mediterranean_partner_countries/r15_002_en.htm
26. EU Common Strategy for the Mediterranean Region. URL: http://europa.eu/legislation_summaries/external_relations/relations_with_third_countries/mediterranean_partner_countries/r15_002_en.htm
27. EU Strategic Partnership with the Mediterranean and the Middle East. URL: <http://consilium.europa.eu/uedocs/cmsUpload/Partnership%20Mediterranean%20and%20Middle%20East.pdf>.
28. European Commission 29.6.2011 Communication from the commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee of the Regions A Budget for Europe 2020 – Part II : Policy fiches. URL: http://ec.europa.eu/health/programme/docs/maff_2020_fiches_en.pdf.
29. Gyarfasova Olga, Meseznikov Grigorij. V4 v nazoroch verejnosti. Skusenosti a novevyzvy. Institut pre verejne otazky. Bratislava, 2021. – 53 p.
30. Krejci Oskar. Geopolitika Číny. Praha: Professional Publishing, s.r.o., 2021. 492 s.
31. Krejci Oskar. Geopolitika středoevropského prostoru. Pohled z Prahy a Bratislavy. 5. doplněné vydání. Praha: Professional Publishing, 2016. 426 s.
32. Krejci Oskar. Mezinárodní politika. 6. upravené vydání. Praha: Ekopress, 2021. 804 s.
33. Meseznikov Grigorij, Marosi Viktor. 20 rokov samospravných krajov na Slovensku 2001-2021. Institut pre verejne otazky. Bratislava, 2022. 277 p.
34. Meseznikov Grigorij. Slovensko po troch desiat`rociach slobody. Demokracia, verejna mienka, občianska spoločnosť`. Institut pre verejne otazky. Bratislava, 2021. 159 p.
35. Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council on specific provisions concerning the European Regional Development Fund and the Investment for growth and jobs goal and repealing Regulation (EC) No 1080/2006. URL: <http://www.pippi.euwiki.org/doc/CELEX:52011PC0614:EN>.

36. Regional Project List. Ukraine. URL: http://www.enpi-info.eu/main.php?id=18293&id_type=4.
37. Regions for Economic Change. Transforming Regional Economies: “The Power of Research and Innovation Strategies for Smart Specialisation”. URL: http://www.ec.europa.eu/regional_policy/conferences/strategies2020/index_en.cfm.
38. Regions Clusters meet. Cluster Forum Ukraine – European Union. URL: <https://www.clusters.org.ua/blog-single/clusterny-forum-ukrayina-es/>

Розділ II

БЕЗПЕКОВІ СТРАТЕГІЇ КРАЇН КАРПАТСЬКОГО РЕГІОНУ В УМОВАХ ЕСКАЛАЦІЇ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ: ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ

2.1. Особливості регіональної безпеки

«Ієрархія потреб» (піраміда Маслоу) встановлює потреби людини на п'яти рівнях. На першому рівні знаходяться первинні потреби (вода, їжа, житло, повітря). На другому рівні – особиста безпека. Це лише одна з причин, чому в будь-якій демократичній державі безпека громадянина є суттю політики безпеки держави.

Громадянин відчуває, що робить для нього держава, коли відводить свою дитину в школу, не думаючи про те, що школа може злетіти в повітря внаслідок теракту. Можна навести багато прикладів, що підтверджують необхідність безпеки.

Національна безпека має кілька складових. Перші три є спільними для будь-якої країни: національна оборона, громадський порядок і розвідувальні служби. До цього додаються медична безпека, продовольча безпека, охорона праці, енергетична безпека та інші. Національна безпека є динамічним процесом, оскільки характер і спосіб загроз динамічні. Перші три компоненти присутні у всіх дослідженнях національної безпеки. Інші присутні чи ні, залежно від країни, від політичної кон'юнктури, від впливу міжнародної ситуації на національну безпеку. Безпека – це складна і динамічна сфера, яка діє по всьому спектру загроз. Безпеківі стратегії не лише вказують на основні загрози державі, а й передбачають основні способи дій.

Сучасні геополітичні виклики спільним демократичним цінностям поставили перед країнами Карпатського регіону і всією західною цивілізацією першочергове питання адекватної реакції на російську агресивну політику. Російська Федерація в березні 2014 р. порушила всі основні принципи міжнародного права, зокрема

принципи суверенної рівності держав, незастосування сили та загрози силою, непорушності державних кордонів, територіальної цілісності (недоторканості) держав, мирного вирішення міжнародних суперечок, невтручання у внутрішні справи, загальної поваги прав людини, сумлінного виконання взятих на себе зобов'язань тощо. Більшість цих принципів зафіксовані у численних міжнародних правових актах: Статуті ООН [1], Декларації про принципи міжнародного права 1970 р. [2], Заключному акті Наради з безпеки і співробітництва в Європі [3] та інших, учасником яких була і формально залишається Російська Федерація як правонаступниця СРСР. Це стало першою, з часів закінчення Другої світової війни, спробою силової зміни європейських кордонів. Країни Європейського Союзу, США, Японія, Канада, Австралія та інші почали запроваджувати санкції проти порушника міжнародного права. Проте в країнах Заходу майже безкарно відбувалася потужна пропагандистська діяльність РФ. Механізми її реалізації були різними: власне проросійська дезінформація, спотворення фактів війни на Донбасі, створення проросійських організацій та відповідних сайтів, які висвітлюють новини у потрібному ракурсі. Основні її меседжі: створення ворожого образу США та поширення дезінформації щодо «нацистської» влади в Києві й буцімто великої кількості неонацистських організацій в Україні. Всі держави Євросоюзу та НАТО виявилися надзвичайно уразливими до поширюваних Росією пропаганди і дезінформації.

Військова агресія Росії для багатьох у світі стала повною несподіванкою, так само як руйнація нею засадничих принципів міжнародного публічного права. Проте ще чверть століття тому кремлівський ідеолог О. Дугін у своєму посібнику вказував, що існування України у визнаних міжнародним правом кордонах тотожне нанесенню «жахливого удару» по геополітичній безпеці Росії, рівнозначне «вторгненню на її територію...Українська проблема – головна та найсерйозніша проблема, що стоїть перед Москвою» [4, с.10, 379, 382]. Втім, безумовно, з приходом до влади В.Путіна російський експансіонізм набув нового змісту. Програмне значення мала промова Путіна на Мюнхенській безпековій конференції 2007 р. Бухарестський саміт НАТО (2008 р.) фактично видав Росії карт-бланш на пострадянському просторі, хоча і до нього Захід абсолютно індиферентно спостерігав за російською підтримкою самопроголошених Придністровської Молдавської республіки, Абхазії, Південної Осетії, Нагірного Карабаха... Напад на Україну є лише однією з ланок агресивної політики керівни-

цтва РФ, яке прагне взяти реванш за поразку в «холодній війні» та відновити імперію на пострадянському просторі.

Для Росії підкорення України є кроком до перебудови світового порядку у власних інтересах, необхідною передумовою для подальшого наступу на Європу, прикладом для залякування непокірних. Заходу доведеться зупиняти її не на Сіверському Донці, а на Віслі та Ельбі. Виклики демократичним цінностям в умовах вторгнення Російської Федерації в Україну включають міжнародно-правові, економічні, політичні та інформаційні аспекти. Росія розглядає Україну, як і Захід, як свого екзистенційного ворога. Вона не просто не поділяє, а агресивно заперечує такі цінності, як: права людини, лібералізм, демократію, свободу особистості, свободу совісті, право власності та свободу підприємництва, право народу на самовизначення, мирне співіснування та повагу до суверенітету країн, ідеологічний плюралізм. Методом контраверсії російські теоретики намагаються формулювати власні цінності у такий спосіб, аби вони заперечували західні [5, с. 385]. Перемога над російською агресією, зокрема і гібридною, можлива лише шляхом консолідації Заходу (і України як його невід'ємної частини).

Початок російської агресії в Україну в 2014 р., гібридні дії РФ проти Заходу поставили на порядок денний необхідність посилити стратегічну солідарність у Карпатському регіоні. Критерієм безпечного партнерства в регіоні має бути ставлення до російської агресії в Україні. Наприклад, Румунія розглядає Росію як загрозу безпеці Румунії. Це зазначено в Національній стратегії оборони, затвердженій у червні 2020 р. [6]. Водночас варто згадати, що в регіоні не всі країни чітко бачать російські загрози через економічні та енергетичні інтереси. Відсутнє усвідомлення того, що об'єктами російської агресивної політики є єдність ЄС та НАТО, бажання зруйнувати ці організації. Карпатський регіон фактично знаходиться в епіцентрі боротьби різних світів. Російська агресія в Україну суттєво вплинула на країни Центрально-Східної Європи. Втім, цей вплив не був однорідним. Для більшості це був не лише шок і обурення, але й розуміння того, що регіон розглядається Кремлем як сфера свого впливу, за панування в якій він готовий боротись всіма засобами, включно з військовою агресією. Саме ці країни (зокрема Польща, Румунія, певною мірою Словаччина) перейшли на позиції різнобічної підтримки України в збереженні її суверенітету та відновленні територіальної цілісності.

В агресивній політиці РФ, безумовно, великою є роль В.Путіна. Проте індивідуальна провина керівника держави та його природні

кримінальні нахили не пояснюють того, що абсолютна більшість населення Росії з ентузіазмом і радістю сприймають злочини свого президента проти України. В колективній свідомості громадян РФ є приховані психічні пласти, до яких невимушено достукався їх лідер. Коли відбулося поєднання прихованих масових почуттів з агресивними діями влади, російське суспільство відчуло гармонію та внутрішнє задоволення.

З початку російської інвазії в Україну (задовго до повномасштабного вторгнення) всі країни Центрально-Східної Європи (як члени ЄС та НАТО) підтримували територіальну цілісність України під час всіх голосувань в ООН та інших міжнародних організаціях і висловлювали занепокоєння мілітаризацією окупованого Криму. Російська агресія в Україну посилила стратегічне партнерство України з Польщею, країнами Балтії та стала каталізатором розбудови стратегічного партнерства з Румунією. Спільність цілей посилює сприяння з боку цих країн євроатлантичній і європейській інтеграції України.

Після російського вторгнення в Україну 2014 р. країни Центрально-Східної Європи побудували нову форму регіональної безпекової співпраці – Бухарестський формат. Він був започаткований у 2015 р. на задля зміцнення стратегічної стійкості нашого регіону як східного флангу НАТО. Країни групи Б-9, що об'єднує країни східного флангу Альянсу (Румунія, Болгарія, Чехія, Естонія, Угорщина, Латвія, Литва, Польща та Словаччина) підкреслюють важливість подальшої присутності НАТО від Балтійського моря до Чорного моря і підтримують консолідовану військову присутність США та Канади в Європі, особливо на східному фланзі НАТО. Польща і Румунія стали головними прихильниками збільшення військової присутності НАТО та створення системи оборони на східному фланзі НАТО як чинника приборкання російської агресії. На саміті в Бухаресті в 2015 р. країни східного крила Північноатлантичного альянсу домовились про необхідність постійної військової присутності НАТО в регіоні. Представники дев'яти держав заявили у спільній заяві, що вони серйозно стурбовані постійною агресивною позицією Росії та наполягають на посиленні співпраці між Європейським Союзом та НАТО [7].

У квітні 2018 р. учасники першого парламентського саміту Бухарестського формату виступили за оптимізацію політичного порядку денного НАТО до найбільш нагальних потреб та очікувань громадської думки в союзних державах. Президент Палати депутатів Руму-

нії Лівіу Драгnea підкреслив, що розвиток середовища безпеки здійснюється на основі комплексного підходу та унітарного розуміння. Формат Б9 дав позитивні результати, що підтверджує його додану вартість та високий ступінь відповідності в середовищі безпеки [8].

У Варшаві 4 квітня 2019 р. відбулася дводенна зустріч міністрів оборони «Бухарестської дев'ятки». На ній було зазначено, країни, що входять до групи Б9, особливо постраждали у ХХ столітті, зокрема пережили трагедію тоталітаризму, ув'язнень та позбавлення можливості самим приймати рішення щодо себе. Країни східного флангу завжди готові допомогти своїм союзникам [9]. Безпека Карпатського регіону розглядалася в контексті не лише ініціативи Б9, а й проекту «Тримор'я» [10].

Президенти країн «дев'ятки» до лютого 2022 р. неодноразово зазначали, що підхід НАТО до Росії базується на позиції стримування, а оборона та відкритість для політичного діалогу залишалася актуальною [11].

На Мадридському саміті НАТО 2022 р. було наголошено на необхідності посилити 8 багатонаціональних бойових груп НАТО біля східних кордонів [12]. У рамках поточних Сил Реагування НАТО держави-учасниці можуть надати приблизно 40 тис. військовослужбовців за 15 днів, а після цілковитого впровадження нової моделі Сил НАТО зможе забезпечити понад 300 тис. особового складу у високій бойовій готовності. Такі результати можуть стати реальними за умови реалізації трьох опор: 1) збройні сили I рівня –більш ніж 100 тис. осіб – до 10 днів; 2) збройні сили II рівня –близько 200 тис. осіб – за 30-40 днів; 3) збройні сили III рівня –принаймні 500 тис. осіб – за 30-180 днів. Перехід на цю модель планують завершити вже в 2023 р. [13].

Рівень оборонних витрат у державах Карпатського регіону перманентно збільшується, хоча з певними відхиленнями:

Таблиця 2.1

Витрати на оборону (процентна частка ВВП) [14]

Країна	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Польща	1,87	2,22	2,00	1,89	2,01	1,98	2,23	2,22	2,42
Румунія	1.35	1,45	1,43	1,73	1,79	1,84	2,01	1,86	1,75
Словаччина	0,98	1,11	1,12	1,10	1,22	1,70	1,96	1,77	1,76
Угорщина	0,89	0,90	1,00	1,19	1,01	1,34	1,76	1,68	1.74

Станом на осінь 2022 р. НАТО активізувало 8 багатонаціональних бойових груп, розташовані вони в Болгарії, Естонії, Угорщині, Латвії, Литві, Польщі, Румунії, Словаччині. Війська для цих груп виділяють всі країни-учасниці НАТО. Окрім збільшення кількості бойових груп, починаючи з лютого 2022 р. НАТО також надало винищувачі для виконання місії НАТО з патрулювання повітряного простору, розширило присутність військ у Середземному та Балтійському морях, а також розгорнуло в Румунії підрозділи Сил реагування [15].

Альянс також повинен бути присутнім у Чорному морі, бо існує необхідність підтримувати союзню солідарність і тривалі трансатлантичні зв'язки [16].

Отже, руйнування архітектури безпеки, викликане російською агресією, розпочатою в 2014 р., що охопило регіон Центрально-Східної Європи і Карпатський регіон зокрема, стало імпульсом для посилення співпраці держав у межах цього регіону, які вбачали в таких діях Росії величезні ризики для системи безпеки.

2.2. Концептуальні напрями політики безпеки Польщі

Основою для визначення цілей і завдань польської політики національної безпеки є Конституція 1997 р. У статті 5 зазначено, що «Республіка Польща стоїть на варті незалежності і непорушності своєї території, забезпечує свободу і права людини та громадянина, а також безпеку громадян, береже національну спадщину, а також забезпечує охорону навколишнього середовища, керуючись принципами зрівноваженого розвитку» [17]. Завдання, які покладені на Польщу у сфері її життєво важливих інтересів, тобто щодо національної безпеки, закріплені також в Стратегії безпеки РП та Стратегії оборони РП. Провідним концептуальним напрямом зовнішньої політики і політики безпеки Польщі був стратегічний курс повернення до Європи, який від початку 90-х років залишався безальтернативним і ґрунтувався на прагненні стати рівноправним членом європейських процесів, що передбачало насамперед набуття членства в НАТО і ЄС.

У Стратегії безпеки РП відзначається важливість глобалізації, що характеризується значним ступенем взаємних економічних зв'язків. Факторами, які безпосередньо впливають на безпеку

Польщі, є стабільність і передбачуваність економічного середовища держав-сусідів та її головних торгових і фінансових партнерів. Тому Польща в міру своїх можливостей підтримує процеси економічної трансформації та демократичні зміни в регіоні. Збройна атака на територію НАТО з будь-якого напрямку зустрине реакцію, відповідно до статей 4 і 5 Північноатлантичного договору. Польща не залишиться байдужою у разі порушення основних принципів і цінностей, що могло б загрожувати безпеці. Реакція на російську інвазію в Україну це яскраво підтверджує.

Важливою передумовою реалізації Стратегії безпеки РП є утримання, реструктуризація і модернізація національного оборонного комплексу. У зв'язку з цим вироблено заходи, що забезпечують умови для стабільного розвитку потенціалу національного оборонного комплексу та пристосування його розміру і структури до сучасних і майбутніх потреб польських збройних сил та експортних можливостей. Стосовно відносин з Україною, у Стратегії зазначається, що «Польща прагне розвивати стратегічне партнерство з незалежною і демократичною Україною, котра є одним з найважливіших чинників стабільності і безпеки в Європі. Відповідно до своїх можливостей вона надаватиме підтримку демократичній владі в Києві у її прагненні щодо зміцнення незалежного і стабільного буття України, а також зміцнення зв'язків з європейськими інтеграційними структурами». Польща після вступу до НАТО отримала вагомі гарантії безпеки, а відчуття безпеки зміцнилося після вступу в ЄС [18].

Співзвучність конституційних норм, що регламентують компетенції та обов'язки президента і збройних сил, є очевидною, оскільки суб'єкти покликані служити Польщі беззастережно. Компетенції президента в межах безпеки і оборони держави виявляються у його верховенстві над збройними силами, а також у повноваженнях, передбачених для нього на випадок війни. Треба зазначити, що РНБ не займається національною безпекою систематично, а діє згідно з принципом *ad hoc*, розглядаючи поточні та невідкладні проблеми [19].

Крім того, механізм забезпечення безпеки держави окреслюється не лише правовими нормами, а й іншими факторами, зокрема принципами політичної культури. Політика безпеки РП нерідко залежить від суперництва між урядовою коаліцією та парламентською опозицією, хоча насправді повинна відображати національні інтереси держави та її громадян. В усій історії

Польщі важко знайти ще один такий період, який би характеризувався подібними сприятливими з погляду безпеки умовами. Це є наслідком радикальної зміни європейської ситуації і значною мірою – результатом нової реальності та ефективної політики національної безпеки Польщі [20].

На антитерористичній конференції ще 6 листопада 2001 р. президент РП А. Квасневський переконував, що завдання Польщі у світі після 11 вересня полягають у тому, щоб керувати введенням держав Східної Європи у західний табір і переконати Захід у необхідності прийняття цих країн. За цим криється переконання, що Польща, з огляду на свою історію, внесок у повалення комунізму і приклад вдалої системної трансформації, найбільше гідна цієї ролі. З одного боку, вона прагне вивільнити регіон з-під неоімперських впливів Росії, з іншого, покласти край російській експансії, створивши за східними кордонами Польщі демократичний кордон держав [21].

Все ж є три моменти, які тривалий час були причиною непорозуміння Польщі з її союзниками в Європі. По-перше, хоч ситуація поступово еволюціонувала, все ж у Польщі домінувало бачення НАТО як традиційного оборонного союзу, головними завданнями якого є оборона своїх союзників перед зовнішньою агресією. По-друге, на початковій фазі дискусії про розвиток оборонної політики ЄС в Польщі існувала тенденція гіперболізації міри, в якій ця політика могла б призвести до розпаду Альянсу і розірванню відносин із США. Зокрема роль Франції сприймалася як неконструктивна. По-третє, деякі європейські держави дедалі частіше розглядали Польщу як державу, яка може стати «троянським конем» Америки і участь якої в ЄС може негативно вплинути на майбутню політичну інтеграцію Європи у сфері безпеки та оборони. Такі підозри ускладнювали намагання Польщі знайти своє місце в системі європейської безпеки. З аналізу офіційних документів та висловлювань польських політиків можна зробити висновок, що у системі європейської безпеки РП насамперед прагнула впливати на формування та реалізацію східного вектора зовнішньої політики ЄС [22].

Принципову роль в реалізації політики національної безпеки грало Бюро національної безпеки. Ключовою причиною створення цієї інституції було здійснення функцій президента як голови Комітету національної оборони (органу, до компетенції якого входять питання оборони і безпеки держави). Другою причиною створення Бюро національної безпеки було надання президенту

Республіки Польща широким повноважень у питаннях, пов'язаних з функціонуванням польських збройних сил, та делегування компетенцій у сфері національної безпеки [23].

Наразі організація та сфера діяльності Бюро національної безпеки регулюється Указом президента Республіки Польща від 21 червня 2022 р. Бюро здійснює моніторинг стратегічних умов міжнародної та національної безпеки в контексті можливостей, викликів, ризиків і загроз безпеці Республіки Польща, готує звіти для президента Республіки Польща, що містять середньостроковий та довгостроковий аналіз та прогнози у сфері міжнародної та національної безпеки, аналізує та оцінює союзницькі стратегії та оперативну практику з точки зору потреб національних інтересів Республіки Польща; аналізує та оцінює співробітництво з міжнародними суб'єктами у сфері національної безпеки, ініціює стратегічні огляди національної безпеки, надає висновки на проекти стратегічних документів (Стратегія національної безпеки, Директива про політичну та стратегічну оборону Республіки Польща) тощо.

Аналізуючи правові інструменти, що знаходяться у розпорядженні президента, не можна ігнорувати повноваження, пов'язані із забезпеченням внутрішньої безпеки держави. Якщо використання збройних формувань і підрозділів поліції виявиться недостатнім, президент може прийняти рішення, на прохання прем'єр-міністра, про використання підрозділів і підрозділів Збройних сил Республіки Польща для надання допомоги поліції. Такі ж повноваження президента стосуються і сприяння прикордонній службі. У разі виникнення загрози громадській безпеці або порушення громадського порядку в межах території пункту пропуску через державний кордон та в прикордонній зоні, зокрема: 1) безпосередньої загрози посягання на недоторканність державного кордону або його вчинення, 2) створення безпосередньої небезпеки життю, здоров'ю чи свободі громадян, 3) безпосередньої загрози нападу на об'єкти чи пристрої, що використовуються прикордонною службою, 4) загрози терористичного злочину або його вчинення щодо об'єктів чи пристроїв, що використовуються прикордонною службою [24].

Водночас польська оборонна система потребує трансформації, щоб вона могла ефективно реагувати на сучасні загрози. Посприяти цьому може реалізація постулатів, що містяться в новій Стратегії національної безпеки Республіки Вона була затверджена 12 травня 2020 р. і складається з чотирьох стовпів: Безпека держави

і громадян, Польща в системі міжнародної безпеки, Ідентичність та національна спадщина, Соціально-економічний розвиток та захист довкілля. Потреба в безпекових реформах впливає найменш з двох причин. По-перше, еволюція загроз у навколишньому середовищі Польщі закономірно повинна впливати на трансформацію системи безпеки. Багато що змінилося в цьому сенсі за останні роки, в основному через Російську Федерацію, яка взяла на озброєння неоімперіалістичну риторику, анексувала Крим і спровокувала конфлікт на Донбасі. По-друге, польське законодавство у сфері оборони, цивільного захисту та врегулювання криз не утворюють єдиного цілого, а це б повністю відповідало б природі сучасних загроз. Стратегія 2020 р. розглядає оборону набагато ширше, ніж просто через призму збройних сил та їхні потреби. Польське законодавство дає можливість реагувати на кризові загрози безпеці держави двома шляхами. У разі загрози стихійного лиха, наприклад, чи великої техногенної катастрофи, запускається система антикризового управління. При виникненні кризи з політико-військовими ознаками, джерелом якої є інша держава, запускається система оборони. Її засади включені до Закону про загальний обов'язок оборони Республіки Польща та Акта про воєнний стан та компетенції командувач збройними силами, принципи його підпорядкування конституційним органам Республіки Польща. Слід зазначити, що концепція кризової ситуації не має універсального значення і диференціювалася залежно від джерела і характеру загрози. Один з головних постулатів нової Стратегії полягає в адаптації польської системи антикризового управління до рішень НАТО таким чином, щоб вони регулювали питання, пов'язані з реагуванням на кризи політичного і військового характеру, і забезпечували плавний перехід від стану миру до стану кризи і війни, а також дозволили ефективно запобігати та боротися з загрозами, у тому числі гібридними. Ще однією помітною ідеєю стратегії було створення комунікаційної системи управління безпекою, включаючи підвищення готовності до оборони та управління обороною держави.

Один з найважливіших постулатів Стратегії є побудова системи універсальної оборони із залучення всієї нації. Системи, яка створена не тільки на базі збройних сил як інструменту держави для оборони, але також за участі влади, державного управління на всіх рівнях, вищої та шкільної освіти, громадських недержавних організацій, підприємців, місцевих громад та громадян.

Залучення соціального потенціалу для потреб оборони має поєднуватися з формуванням і розвитком у мирний час специфічних умінь, які можуть виявитися необхідними для виживання або корисними у військовій службі (перша допомога, навички стрільби). Це особливо важливо в ситуації, коли в Польщі резерв не проходить базової військової підготовки. Польща, будучи прифронтовою країною НАТО, повинна мати обороноздатність не тільки у вигляді сучасних збройних сил, але також у формі всеосяжної, цілісної системи, що поєднує військовий і невійськовий потенціал держави [25].

Задовго до початку російсько-української війни, у 2013 р. була опублікована Біла книга з національної безпеки. Це був інноваційний аналіз стану національної безпеки Польщі, а його зміст і висновки призначені для всіх державних інституцій, громадських і негромадських організацій та громадян. Саме Біла книга також стала основою для Стратегії національної безпеки Республіки Польща [26].

У сучасних умовах ескалації російської агресії в Україну прем'єр-міністр М.Моравецький оптимістично відзначив, що Європа має бути такою, як Польща, – країною з твердим характером, моральним хребтом, згуртованим населенням, сильною економікою і залізною відданістю зміцненню європейської безпеки. Він підкреслив, що в останні роки Польща фактично самотужки попереджала континент про небезпеку, яку становлять російські трубопроводи, енергетичне домінування та вплив у Європі. Європа обеззброїла себе, дивлячись на російську агресію. Заклики Польщі перед повномасштабним вторгненням Росії в Україну в 2022 р. в Брюсселі, Берліні, Парижі та Римі здебільшого ігнорувалися або відкидалися. Прямим результатом байдужості стали нинішні геноцид і руйнування в Україні, а також підрив світового порядку та глобальної економіки. М.Моравецький рекомендував подвоїти або й потроїти військові бюджети по всій Європі, щоб відповідати зобов'язанням Польщі у розмірі 4% від ВВП. Польща має намір створити найбільшу в Європі сухопутну армію, вдвічі більшу за німецьку, й інші європейські держави повинні зробити те ж саме, оскільки російська загроза ще далека від завершення. Він застеріг Європу від посилення залежності від потенційно ненадійного та небезпечного Китаю, номінального союзника Росії [27].

Показово, що на початку травня 2023 р. Верхня палата польського парламенту прийняла резолюцію, в якій закликала при-

йняти Україну у Північноатлантичний альянс за процедурою Фінляндії і Швеції. Саміт НАТО у Вільнюсі мав стати важливим етапом підготовки України до повноправного членства в Альянсі. Росія представляє вторгнення в Україну як захист від НАТО. Тому у разі поразки України вона не зупиниться на її західному кордоні. Віцеспікерка Сенату Габрієла Моравська-Станецька нагадала, що Україна вже отримувала гарантії безпеки, наприклад, за Будапештським меморандумом, укладеним у 1994 р., за яким США, Росія та Велика Британія зобов'язалися поважати суверенітет і територіальну цілісність України, і ці гарантії не захистили її від російського нападу [28].

Отже, безпекові стратегії Польщі засвідчують відданість країни північноатлантичним цінностям та всебічну підтримку України.

2.3. Безпекові стратегії Румунії

Національна безпека Румунії передбачає стан законності, рівноваги та соціальної, економічної і політичної стабільності, необхідних для існування та розвитку румунської національної держави як суверенної, унітарної, незалежної та неподільної держави, для підтримки верховенства права, а також для необмеженого здійснення прав, свобод та основних обов'язків громадян відповідно до стійких демократичних принципів та норм Конституції. Загрозами національній безпеці Румунії є: плани і дії, спрямовані на ослаблення суверенітету, єдності, незалежності або неподільності румунської держави; дії, спрямовані, прямо чи опосередковано, на провокування війни проти країни або громадянської війни, сприяння іноземній військовій окупації, поневолення іноземною державою або допомога іноземній державі чи організації у здійсненні будь-якого з цих діянь; зрада, допомога ворогові; збройні дії або будь-які інші насильницькі дії, спрямовані на ослаблення державної влади тощо.

Національна безпека забезпечується відповідно до чинних законів і зобов'язань, взятих Румунією через міжнародні конвенції та договори, що стосуються прав людини, учасником яких вона є. Державними органами, які мають повноваження у сфері національної безпеки, є: Румунська інформаційна служба, Служба зовнішньої інформації, Служба охорони та безпеки, а також Міністерство на-

ціональної оборони, Міністерство внутрішніх справ та Міністерство юстиції. Діяльність із забезпечення національної безпеки організовує і координує Вища рада оборони країни [29]. Вища рада національної оборони є автономним адміністративним органом у Румунії, який має атрибути в унітарній організації та координації діяльності, пов'язаної з обороною країни та національною безпекою. Вона представляє звіти про проведену діяльність на спільному засіданні Палати депутатів і Сенату. Президент Румунії займає посаду голови Вищої ради національної оборони, а прем'єр-міністр уряду Румунії виконує функцію віцеголови. Засідання Вищої ради національної оборони мають закритий характер, їх очолює президент, а за його відсутності – прем'єр-міністр [30].

Від початку російської агресії в Україну в 2014 р. позиція Румунії завжди була чіткою і однозначною. За цей час Україна уклала з Румунією понад 20 нових договорів [31].

4 червня 2020 р. було оприлюднено нову Національну стратегію оборони Румунії на період 2020 – 2024 рр. Документ чітко вказує на те, що головним гарантом безпеки Румунії є Північноатлантичний альянс, а Російська Федерація є загрозою, бо її дії впливають на регіональну стабільність і європейський шлях України, Республіки Молдови та Грузії. Стратегія спрямована на здійснення необхідних кроків для зміцнення стратегічного авторитету Румунії шляхом сприяння спадкоємності та передбачуваності, що впливають зі статусу держави-члена Північноатлантичного альянсу та Європейського Союзу. З метою забезпечення ефективного захисту від кібератак авторитарні держави ввели поняття національного інтернету, в якому контролюється доступ населення, і відкритого інтернету, з якого влада витягує інформацію, яка вважається токсичною для уряду. Енергетична безпека є особливо важливим елементом забезпечення національної безпеки. Залежність від єдиного постачальника енергії призводить до політичної залежності від держави-постачальника. Стратегія надає великого значення суспільній складовій національної безпеки, зокрема підвищенню стійкості та зменшенню внутрішньої вразливості, у тому числі шляхом боротьби з корупцією, а також належному функціонуванню верховенства права та демократії та зміцненню адміністративної спроможності. За своїми цілями та змістом Стратегія стосується оборони країни та національної безпеки в цілому. Зміна парадигми щодо концепції оборони та національної безпеки країни пов'язана з дедалі більш непередбачува-

ною динамікою безпекового середовища, зумовлює необхідність перегляду її та, у найближчій перспективі, оновлення національної правової бази.

Стратегія спрямована на встановлення необхідних кроків для зміцнення стратегічного авторитету Румунії шляхом сприяння спадкоємності та передбачуваності, що впливають зі статусу держави-члена Північноатлантичного альянсу та Європейського Союзу. Водночас наголошено на необхідності розширювати і зміцнювати стратегічне партнерство зі Сполученими Штатами Америки та інші стратегічні партнерства, а також відносини співпраці з іншими міжнародними акторами.

З цієї точки зору цілі та напрями дій щодо національної безпеки спрямовані на зміцнення національних військових та цивільних спроможностей до стандартів, які дозволяють запобігати, стримувати та захищатися від будь-яких агресивних дій проти держави. Не менш важливою є активна участь Румунії у колективній обороні в рамках НАТО, у виконанні положення про солідарність та взаємну допомогу відповідно до положень Лісабонського договору Європейського Союзу та у розвитку Європейської спільної політики безпеки та оборони, в операціях, пов'язаних із забезпеченням європейського простору свободи, безпеки та справедливості.

Отже, головним гарантом безпеки Румунії є Північноатлантичний альянс, трансатлантичний зв'язок, який є стратегічною сполучною ланкою, яка забезпечує узгодженість і послідовність дій НАТО. Міцність трансатлантичних відносин залежить від збереження участі США в Європі, а також від того, як європейські союзники і партнери виділятимуть ресурси на розвиток власної обороноспроможності. Румунія зосереджує свої стратегічні зусилля на захисті своїх громадян, своєї національної території, а також на наданні підтримки союзним та партнерським державам відповідно до зобов'язань, взятих на себе міжнародними договорами. У цьому контексті необхідно як розвивати спроможність реагувати на нові виклики безпекового середовища, так і готувати населення і територію до оборони [32].

Російська агресія в Україну суттєво вплинула на румунське суспільство. Вона викликала не лише шок і обурення, але й розуміння того, що Чорноморський регіон, країни Центрально-Східної Європи, а отже і Румунія, розглядається Кремлем як сфера свого впливу, за панування в якій він готовий боротись всіма засобами, включно з військовою агресією. Румунія перейшла на пози-

ції різнобічної підтримки України, збереження її суверенітету та територіальної цілісності. Адже така мета цілком відповідає фундаментальним національним інтересам самої Румунії. Звісно, ресурси цієї країни не такі вже й великі. Проте її статус та можливості, які надають членство в ЄС та НАТО, примножують не тільки амбіції, а і вплив [33].

Одразу після початку ескалації російської інвазії в Україну парламент Румунії 28 лютого 2022 р. ухвалив відповідну декларацію. В ній було засуджено агресію Російської Федерації. Заяву зачитав депутат від Союзу українців у Румунії Мирослав Петрецький. Парламент Румунії рішуче засудив масовану збройну агресію Російської Федерації проти України, якій передувало визнання Російською Федерацією «незалежності» самопроголошених (а фактично створених РФ) сепаратистських утворень у Донецьку та Луганську, складових частинах України. Така поведінка підриває основи міжнародних відносин і нинішній порядок міжнародного права. Парламент Румунії підтвердив свою повну солідарність з Україною та українським народом і висловив підтримку наданню гуманітарної допомоги громадянам України, включаючи тих, хто вирішив знайти захист на румунській території [34]. Президент партії «Сила правих» депутат Л.Орбан тоді заявив, що Росія стала «терористичною державою» під керівництвом В.Путіна. Він наголосив, що необхідно приймати тверді рішення, щоб РФ була повністю ізольована. Україну треба підтримати всім необхідним, щоб витіснити російські війська з її території [35].

Проте у перші місяці повномасштабної інвазії Румунія була, за офіційними даними, однією з держав, яка найменше допомагала Україні зброєю. Підтримка українських біженців, які вирішили тимчасово жити в Румунії, було дуже конкретним внеском. З лютого 2022 р. кордони Румунії перетнули понад 2,1 мільйона українських біженців. Незалежно від інтенсивності потоку біженців, дії румунської влади та громадян характеризувало бажання допомогти тим, хто рятується від війни, а також зберегти безпеку та захищеність на території Європейського Союзу. Спрощення транзиту зернових було ще однією ініціативою Румунії на підтримку не лише України, а й підходу міжнародної спільноти до забезпечення продовольчої безпеки. Уряд Румунії постійно реагував на запити України та надавав, серед іншого, пальне, медикаменти, продукти харчування та автомобілі швидкої допомоги; через міжнародний гуманітарний хаб, який функціонував у Сучаві, 9 берез-

ня 2022 р. на кордоні з Україною Румунія сприяла перевезенню 56 гуманітарних вантажів з Італії, Франції, Болгарії, Австрії, Словенії, Кіпру, Греції, Німеччини та Північної Македонії. Гуманітарні заходи, прийняті для понад 2,65 мільйона біженців, які вже прибули до Румунії, та понад 86 500 українців, які залишилися, включали, серед іншого, створення мобільних таборів у повітах у прикордонних районах, надання безкоштовного доступу до медичних послуг, освіти, ринку праці, громадського транспорту.

Водночас 26 липня 2022 р. уряд Румунії започаткував Національний план заходів з інтеграції українських біженців у Румунії, спрямований на середньострокові та довгострокові заходи з їх підтримки. Організація Бухарестського форуму 8-9 вересня 2022 р. була спрямована на Європейську платформу діалогу у сфері інтеграції біженців в Україні. Організація потоків потребувала часу і інвестицій. Понад 60% зернових, експортованих Україною, йшли транзитом через Румунію, або за сприяння Румунії [36].

Прем'єр-міністр Румунії Н.Чука 6 вересня 2022 р. заявив, що російська агресія нагадала всім, що принципи, які обґрунтовують ЄС і євроатлантичне партнерство, важливі і повинні підтримуватися. Ерозія цих принципів, їх демонізація або монетизація через популістський та екстремістський дискурси негативно впливають на фундамент суспільств, заснованих на правах, свободах та верховенстві права. Не можна допустити, щоб право сили замінило заснований на правилах міжнародний порядок і верховенство права [37].

З перших днів від початку цієї кризи безпеки, найсерйознішої кризи в Європі за останні десятиліття, румунська влада діяла скоординовано, у цілковитій солідарності з українським народом, щоб надати екстрену допомогу.

Румунія виступила співавтором, разом з 75 іншими державами-членами ООН, резолюції Генеральної Асамблеї від 12 жовтня 2022 р., яка засудила незаконну анексію Росією українських територій. Найважливішими віхами посиленого діалогу з Україною були, зокрема, візит міністра закордонних справ України Д.Кулеби до Бухареста 22 квітня 2022 р., візит делегації на чолі з прем'єр-міністром Н.Чука до Києва 26 квітня 2022 р., участь прем'єр-міністра Румунії у саміті Кримської міжнародної платформи 23 серпня 2022 р., візит до Києва президента Клауса Йоганніса разом з президентом Франції, канцлером Німеччини та прем'єр-міністром Італії. 16 червня 2022 р. відбулася перша тристороння зустріч міні-

стрів закордонних справ Румунії, України та Республіки Молдова в Одесі. Румунія була першою країною ЄС, яка почала імпортувати електроенергію з України влітку 2022 р. Водночас Румунія однією з перших країн ЄС оголосила про відновлення роботи свого посольства в Києві. Воно продовжувало працювати у складних умовах масованих ракетних ударів, розпочатих Російською Федерацією восени 2022 р. Румунія подала 13 вересня 2022 р. Декларацію про втручання у провадження, ініційоване Україною проти Російської Федерації, до Міжнародного суду ООН. 16 вересня 2022 р. Румунія подала до Секретаріату Європейського суду з прав людини заяву про підтримку Румунією України у справі, порушеній проти Російської Федерації. Уряд Румунії виділив 100 тисяч євро до Трастового фонду Міжнародного кримінального суду для підтримки розслідування міжнародних злочинів, скоєних в Україні. В жовтні 2022 р. Міністерство закордонних справ Румунії оголосило про надання добровільного внеску до фонду НАТО, спрямованого на зміцнення стійкості та обороноздатності України [38]. До того ж варто додати, що документи, що просочилися з Пентагону навесні 2023 р., свідчать про причетність Румунії до підтримки України, яку уряд намагався тримати в таємниці. Внесок Румунії з точки зору тактичної підготовки та відновлення українських воїнів так само важливий, як і внесок Польщі. Румунія відіграє ключову роль у передачі техніки, що надходить із Заходу, інформаційному моніторингу фронту та підготовці солдатів. Втім, було незрозуміло, чому К.Йоханніс заборонив уряду надавати дані та інформацію про військову підтримку, яку Румунія надає Україні. Єдине можливе пояснення полягало в тому, що влада в Бухаресті не хотіла ставити під загрозу нейтралітет Молдови і піддавати Кишинів ще більшому тиску з боку Москви [39].

Звісно, не можна забувати, що в Румунії є політичні актори, які відкрито підтримують Росію. Однією з них є сенаторка Д.Шошоакє. Вона внесла до парламенту законодавчу ініціативу про анексію українських територій, що належали Румунії [40]. Проте не вони визначають порядок денний.

На початку квітня 2023 р. Румунія закликала до політичного зміцнення відносин Україна-НАТО, в тому числі шляхом пропозиції створити поглиблений механізм політичних консультацій між НАТО і Україною, а також перетворити Комісію Україна-НАТО на Раду Україна-НАТО, з розширенням компетенції. Йшлося про підтримку необхідних реформ в Україні та підвищення опе-

ративної сумісності з Північноатлантичним альянсом, а також полегшення шляху до вступу. Тобто румунська влада продовжує тверду підтримку України в усіх вимірах, у тому числі щодо її євроатлантичних прагнень на основі рішень, ухвалених на Північноатлантичному саміті в Бухаресті у 2008 р. Міністр Б.Ауреску закликав до активізації підтримки України з боку союзників і НАТО, як політично, так і практично, і представив суттєву багатомірну підтримку, яку пропонує Україні Румунія, в тому числі в плані транскордонного взаємозв'язку, що також матиме важливе значення на етапі відбудови. Міністр Б.Ауреску анонсував новий внесок Румунії на підтримку України, у розмірі 830 тисяч доларів, до Волонтерського фонду за Комплексним пакетом допомоги Україні (NATO Ukraine Comprehensive Assistance Package Trust Fund). Цей новий внесок ілюструє тверду та послідовну відданість Румунії Україні та слідує за минулорічним фінансовим внеском (400 000 доларів США), спрямованим на зміцнення стійкості та обороноздатності України. 13 квітня 2023 р. у Бухаресті відбулася міжнародна конференція під егідою Кримської міжнародної платформи, присвячена безпеці Чорноморського регіону[41].

Президент Клаус Йоханніс 11 квітня 2023 р. скликав засідання Вищої ради національної оборони, на якому головною темою обговорення була безпекова ситуація в Чорноморському регіоні та її наслідки для Румунії, враховуючи події, пов'язані з агресією Росії проти України та зовнішнім втручанням Росії у демократичний процес в Республіці Молдова. Члени Ради наголосили на необхідності комплексного підходу до забезпечення безпеки і стабільності регіону та продовження підтримки України і Молдови. Йшлося також про розвиток спроможностей військової авіації Румунії, включаючи закупівлю F-35, та необхідність посилення можливостей протиповітряної та протиракетної оборони країни [42].

Таким чином, проаналізувавши реакцію Румунії на агресивну війну Росії в Україні, можемо зазначити, що такі дії держави-агресора, порушника міжнародних норм стали найбільш серйозним викликом для системи міжнародної безпеки та національної безпеки Румунії після Другої світової війни. Проте сучасна російсько-українська війна впливає на зміцнення національної безпеки Румунії, зокрема через всебічну допомогу Україні. Румунія отримала шанс посилити власні позиції в європейській та євроатлантичній спільноті та утвердитися в якості регіонального лідера.

У сфері бойової розвідки Румунія першою з країн НАТО поставила на театр військових дій структури HUMINT (збір інформації з людських джерел), SIGINT (аналіз електромагнітного спектра в аудіодіапазоні) і IMINT (пошук і аналіз зображень) шляхом отримання зображень за допомогою безпілотних літальних апаратів [43].

Інформаційна діяльність для національної безпеки здійснюється Інформаційною службою Румунії, державним органом, що спеціалізується на питаннях інформації всередині країни, Службою зовнішньої інформації, державним органом, що спеціалізується на отриманні даних, що стосуються національної безпеки з-за кордону, і Службою охорони та безпеки, державним органом, що спеціалізується на забезпеченні захисту високопосадовців Румунії та іноземних високопосадовців під час їх присутності в Румунії, а також на забезпеченні безпеки їхніх робочих місць і місць проживання [44].

Румунія також бере активну участь у сприянні транспортуванню та транзиту українських зернових на міжнародні ринки, комплексних заходах з розширення транзитних потужностей, включаючи логістичні потужності портів Констанца та Галац, що дозволило наразі експортувати понад 5,2 млн тонн українських зернових, до яких додано понад 5,5 млн тонн інших товарів, вироблених в Україні [45].

Водночас керівництво Румунії змушено реагувати на заходи Києва, які шкодять румунським інтересам. Після річниці початку російсько-української війни румунсько-українські відносини знову загострилися після того, як Міністерство інфраструктури Києва повідомило, що вперше в історії незалежної України навігаційна глибина каналу Бастро збільшилася з 3,9 м до 6,5 м, а судноплавство між Чорним і Дунайським морями стане більш ефективним. Завдяки більшій глибині канал може використовуватися і морськими суднами. Канал Бастро використовується як вхід до порту Рені, значення якого зросло після початку війни. На думку Бухареста, днопоглиблювальні роботи української сторони можуть поставити під загрозу фауну і біорізноманіття дельти Дунаю, яка на 80% знаходиться в Румунії, крім того, крок, зроблений Києвом, суперечить положенням численних природоохоронних контрактів. Уряд Румунії був змушений втрутитися і закликав Київ відповісти за все, що сталося, а також сигналізував Єврокомісії про порушення українцями міжнародних природоохоронних контрактів. За повідомленням угорських медіа, части-

на населення починає втомлюватися від безумовної підтримки українців, а політичні сили, які раніше вдавалися до екстремістських, антиугорських меседжів, намагаються підтримувати атмосферу невдоволення. Після того, як через стан війни Україна посіла центральне місце в румунських медіа, знов згадали про становище румунів в Україні, яких налічується близько 400 000. Відповідно до Закону України «Про освіту» 2017 р. передбачено, що починаючи з 2022/2023 навчального року викладання здійснюватиметься державною мовою. Згадується як позитивний приклад угорський уряд, який пріоритетно ставиться до становища угорців на Закарпатті [46].

Проте в Румунії існує чітке усвідомлення, що її безпека та безпека Центрально-Східної Європи в цілому безумовно залежать від оборони України, яка знаходиться на передньому краї боротьби демократичного світу з рашизмом.

2.4. Стратегія безпеки Словаччини

Основними документами, що стосуються безпеки Словацької Республіки, є: Акт про функціонування Ради Безпеки Словацької Республіки в мирний час; Стратегія безпеки Словацької Республіки; Оборонна стратегія Словацької Республіки; Конституційний акт про безпеку Словацької Республіки; Закон про оборону; Державний закон про управління кризовими ситуаціями; Закон про мобілізацію економіки тощо.

Відповідно до Стратегії безпеки Словацької Республіки 2021 р. одним із основних завдань держави в демократичному суспільстві є забезпечення безпеки усіх своїх громадян, їхніх прав, свобод і власності. Виконання цього завдання вимагає підвищити готовність держави протистояти безпеці, загрозам і кризам, сприяти підтриманню міжнародного миру та безпеки, запобігати загрозливим ситуаціям щодо безпеки держави та її громадян і мати адекватні ресурси, інструменти та політику, а також довіру населення. Констатовано, що Словацька Республіка все ще залишається безпечною країною, але останніми роками безпека погіршилася. Загрози та виклики стають дедалі більш складними, взаємопов'язаними. Глобальна пандемія не тільки зробила видимими деякі вразливі місця, але й прискорила та поглибила вже існуючі

тенденції відновлення геополітичної конкуренції, нестабільності у Європі. Світ змінився, став менш стабільним, передбачуваним, а тому менш безпечним.

Підготовка нової Стратегії безпеки Словацької Республіки була реакцією на постійні зміни в середовищі безпеки та необхідність комплексного підходу до гарантування безпеки Словаччини в контексті членства в Північноатлантичному альянсі та Європейському Союзі.

Стратегія безпеки Словацької Республіки серед іншого базується на зобов'язаннях за Статутом Організації Об'єднаних Націй, Стратегічній концепції НАТО та Глобальній стратегії зовнішньої політики і політики безпеки Європейського Союзу.

Глобальне середовище безпеки характеризується високими темпами динаміки розвитку і, навпаки, низьким рівнем передбачуваності внаслідок зростання кількості факторів, що впливають на безпеку та їхню взаємозалежність. У такому середовищі навіть локальні події чи регіональні конфлікти, що відбуваються за межами Словацької Республіки, можуть мати вплив на її безпеку. Зовнішні загрози у взаємодії з існуючими або новими внутрішніми загрозами підсилюють їх вплив. Готовність і здатність різних акторів відстоювати свої інтереси за рахунок інших, навіть ціною порушення міжнародного права, постійно зростають. Також збільшується важливість загроз, здатних спричинити значні економічні збитки через ослаблення основних функцій держави або послуг, необхідних для нормального функціонування держави і суспільства. Зростає вплив авторитарних держав, які просувають недемократичні системи цінностей. Недружні актори можуть перенести конфлікт у демократичні суспільства, щоб погрожувати суспільному консенсусу щодо основних засад його функціонування. У цьому разі особливо піддаються ризику демократичні суспільства з високим ступенем відкритості. Конкуренція між державами за політичний, військовий та економічний вплив посилюється, що створює конфронтаційне середовище, впливаючи також на дії інших держав. Найближче сусідство з ЄС і НАТО значною мірою може вплинути на владні амбіції тих акторів, які не вагаючись використовують військову силу в порушення міжнародного права. Негативним явищем є намагання будувати сфери впливу з використанням інструментів політичного, економічного та військового примусу, а також операції у фізичному та дедалі більше в кіберпросторі. Наявність невіршених конфліктів і не-

стабільності в сусідстві з євроатлантичним регіоном має прямий негативний вплив на безпеку та процвітання Словацької Республіки та її союзників. Економічні, територіальні, політичні, етнічні чи релігійні суперечки всередині або між державами можуть призвести до збройних зіткнень.

Політика Словацької Республіки спрямовується на дотримання інтересів безпеки та реагування на загрози та виклики безпеці з метою підтримки та зміцнення безпеки держави. Словацька Республіка просуває свої інтереси безпеки через інструменти політики безпеки, внески та підтримку громадян і у співпраці з союзниками та партнерами.

Основним інструментом політики безпеки Словацької Республіки є безпекова система, яка повинна бути готова реагувати на загрози безпеці та зміни в безпековому середовищі. Основними пріоритетами є: забезпечення ефективної системи управління в усіх кризових ситуаціях; виявлення кризових ситуацій, що виникають, і забезпечення раннього попередження; аналіз впливу кризової ситуації на інтереси безпеки Словацької Республіки та пропозиції способів її вирішення; превентивні дії проти виникнення кризових ситуацій та підвищення стійкості держави і суспільства; реакція на підтверджені загрози та адаптація до змін у безпековій ситуації, включаючи реагування на несподівані загрози; забезпечення швидкої ліквідації наслідків кризової ситуації та відновлення первісного стану; покращення обміну інформацією між окремими елементами системи безпеки. Словацька Республіка забезпечить належні ресурси для функціонування системи безпеки та їхнє ефективне і прозоре використання. Словацька Республіка сприятиме зусиллям НАТО, ЄС та інших міжнародних організацій у боротьбі з гібридними загрозами з метою посилення їх ефективності, узгодженості та здатності діяти у цьому напрямі.

У боротьбі з дезінформацією та пропагандою Словацька Республіка зосередиться на створенні злагодженого національного механізму підвищення стійкості до дезінформації та інформаційних операцій. Мета полягає в тому, щоб зміцнити структури та процес прийняття рішень, процеси раннього виявлення, оцінки та реагування на впливову та дезінформаційну діяльність. Словацька Республіка підтримує розвиток критичного мислення, особливо серед молоді, та боротьбу з дезінформацією та пропагандою, використовуватиме передовий досвід і рекомендації міжнародних організацій, а також експертного середовища.

У рамках стратегічної комунікації Словацька Республіка зосередиться на активному представленні своєї зовнішньої політики та безпекових інтересів. Словацька Республіка сприятиме розвитку потенціалу державного управління та зміцненню ефективного механізму співпраці з експертним неурядовим, академічним та медійним секторами у сфері боротьби з дезінформацією та пропагандою [47].

Завданням нової Стратегії безпеки Словацької Республіки є досягнення консенсусу щодо того, як влада реагуватиме на виклики безпеці в нестабільному світі. Після схвалення документа в парламенті міністр внутрішніх справ Р. Мікулець очолив робочу групу, спрямовану на оновлення системи безпеки. В Урядовому офісі Словацької Республіки почалася підготовка національної концепції протидії дезінформації, а в оборонному секторі – концепція протидії гібридним загрозам.

Словацька Республіка взяла на себе зобов'язання забезпечити адекватні ресурси для функціонування системи безпеки та їх ефективного і прозорого використання. Документ нагадав, що НАТО є найкращим варіантом забезпечення національної оборони. У зв'язку з незаконним обігом зброї Словацька Республіка була повинна прийняти законодавчі поправки, що обмежують закупівлі зброї, яка згодом незаконно модифікується та використовується для вчинення злочинів всередині країни та за кордоном.

Словацька Республіка декларувала свою підтримку дотримання принципів і норм міжнародного права. Стратегія називала США стратегічним трансатлантичним союзником Словаччини в НАТО. Є згадка і про Росію, яка вважалася важливим учасником і партнером у вирішенні міжнародних загроз і викликів. Водночас, згідно зі Стратегією, конфронтаційний підхід РФ у військовій, безпековій та політичній сферах становить серйозний виклик безпеці євроатлантичного регіону. Китай є також важливим учасником і партнером у вирішенні глобальних викликів, а також економічним і технологічним конкурентом і системним суперником ЄС. Словацька Республіка заявила про свою підтримку адекватного прийняття санкцій ЄС як політичного інструменту для примусу до зміни поведінки третіх країн, фізичних та юридичних осіб, відповідальних за грубі порушення міжнародного права, прав людини та основних свобод. Словацька Республіка повинна розбудовувати стійкість держави та суспільства, відповідально підходити до захисту навколишнього середовища. Стратегія безпеки

має оновлюватися, як правило, кожні п'ять-сім років, або у разі фундаментальних змін у середовищі безпеки Словацької Республіки. Раз на рік Рада Безпеки Словацької Республіки подає уряду для обговорення доповідь про безпеку з пропозиціями щодо заходів її підтримки. Кабінет міністрів одностайно схвалив Оборонну стратегію Словацької Республіки та Стратегію безпеки Словацької Республіки у жовтні 2017 р. Проте документи не були подані до Національної ради Словацької Республіки, тому Словаччина остаточно їх не затвердила. Тобто останні стратегії затверджені парламентом ще в 2005р.

Управління національної безпеки є центральним органом державної адміністрації Словацької Республіки з питань захисту секретної інформації, служби шифрування, кібербезпеки та довірчих послуг. Контроль за діяльністю Управління здійснює Національна рада Словацької Республіки, яка з цією метою створює з числа парламентаріїв Спеціальний контрольний комітет Національної ради Словацької Республіки для контролю за діяльністю Управління національної безпеки.

Директор Управління національної безпеки обирається на посаду Національною радою Словацької Республіки строком на сім років. Правовими засадами діяльності Управління є: Конституційний акт про створення та діяльність Комітету Національної ради Словацької Республіки з перегляду рішень органу національної безпеки, Закон про захист інформації з обмеженим доступом та внесення змін до деяких законів зі змінами та доповненнями, Закон про довірчі послуги щодо електронних угод на внутрішньому ринку, Закон про кібербезпеку тощо.

Зокрема, Закон від 30 січня 2018 р. про кібербезпеку регулює організацію, сферу діяльності та відповідальність органів державної влади у сфері кібербезпеки, національну стратегію кібербезпеки, єдину інформаційну систему кібербезпеки, організацію реагування на інциденти, статус та обов'язки оператора та надавача цифрових послуг, цей закон встановив мінімальні вимоги до забезпечення кібербезпеки.

Управління у сфері кібербезпеки здійснює координацію діяльності, визначає стандарти, операційні процедури, розробляє методологію та політику поведінки у кіберпросторі, визначає принципи запобігання та вирішення інцидентів кібербезпеки, розробляє національну стратегію кібербезпеки та готує щорічний звіт про стан кібербезпеки у Словацькій Республіці у співпраці з відповід-

ними державними органами, є національним контактним пунктом з кібербезпеки за кордоном та забезпечує співробітництво з єдиними контактними особами держав-членів Європейського Союзу та Організації Північноатлантичного договору, виконує зобов'язання щодо нотифікації та звітності перед компетентними органами Європейського Союзу та Організації Північноатлантичного договору, бере участь і підтримує встановлення партнерства на національному та міжнародному рівнях у сфері кібербезпеки. У співпраці з міністерством закордонних та європейських справ розвиває міжнародне співробітництво та здійснює моніторинг впливу діяльності з кібербезпеки на зовнішньополітичні інтереси Словацької Республіки та партнерів у рамках Європейського Союзу та Організації Північноатлантичного договору [48].

Особливістю Словаччини є те, що ще до широкомасштабного вторгнення вона мала значну кількість людей, які із симпатією ставилися до Росії, сприймали наративи російської пропаганди, політику Путіна. Великий вплив на формування суспільної думки мала російська пропаганда, яку в Словаччині поширюють політичні, медійні та громадські спільноти. Ситуація змінилася із початком широкомасштабного російського вторгнення. Значна кількість людей підтримала Україну, українських біженців, а словацька влада першою із західних партнерів зробила суттєві та символічні кроки щодо передачі Україні оборонного озброєння – системи ППО С-300, гаубиці «Зузана», броньованої техніки, іншої важливої допомоги.

В той же час за рік великої війни підтримка словаками українців, зокрема біженців, зменшилася. Це пов'язано також із наративами, які поширюють, зокрема, деякі політичні сили. Серед них – критика передачі зброї, яка «послаблює захист Словаччини», «Росія перемаже все одно», «ми штовхаємо Словаччину до війни», «ми станемо ціллю Росії», «надсилання зброї тільки продовжить конфлікт», критика санкцій, «без російського газу ми замерземо, ми маємо торгувати із Росією» та інші. Важливою у боротьбі із дезінформацією та проросійськими наративами є стратегічна комунікація з боку влади, активна позиція громадянського суспільства та окремих громадян.

Результати спеціальної хвилі опитування «Як вам у Словаччині?» свідчать, що більшість словаків (78,2%) задоволені офіційною реакцією Словаччини на війну в Україні, яка засудила напад військ Російської Федерації. Цілком її схвалюють 42% респондентів,

з незначними застереженнями – 22,4%, з великими – 13,8%, не схвалюють – 21,8% респондентів. Найбільш підтримуваною реакцією Словаччини на російську інвазію в Україну є надання гуманітарної допомоги (підтримували 77,8% респондентів) і прийняття біженців із зони воєнного конфлікту (підтримували 74,6% респондентів). Також респонденти підтримують заборону поширення російської пропаганди про війну в Україні, запровадження жорстких санкцій проти Росії, а також жорстке обмеження видачі віз і перебування російських громадян у Словаччині. Навпаки, менше підтримки мають постачання української армії озброєння та військової техніки, припинення дипломатичних відносин з Росією та відмова для російських спортсменів в участі у заходах високого рівня. Відповіді респондентів суттєво відрізнялися залежно від того, як вони ставляться до членства Словаччини в НАТО. Респонденти, які не згодні з членством в НАТО, рідше виступають за відправку гуманітарної допомоги (63%) і прийом біженців із зони воєнного конфлікту (58,6%). Якщо запровадження жорстких санкцій проти Росії підтримували 70,2% респондентів, які згодні з членством Словаччини в НАТО, то серед тих, хто проти НАТО, лише 13,7%. 32,8% респондентів згодні з введенням жорстких санкцій проти Росії, навіть якщо це має знизити їх рівень життя, 33,1% не згодні, 34,1% респондентів не можуть відповісти. Більше половини респондентів (53,1%) переконані, що членство в НАТО наразі сприяє їхній безпеці, 29,1% респондентів дотримуються протилежної думки, а 17,8% респондентів не можуть прокоментувати це питання. 48,3% респондентів погоджуються з тим, що солдати НАТО допомагають захищати східний кордон Словаччини, 27,8% респондентів не погоджуються, 23,9% респондентів не змогли відповісти на це запитання. Зараз 54,5% респондентів схвалюють членство Словаччини в НАТО. Війна в Україні змінила ставлення респондентів до членства Словаччини в НАТО: 42,9% відповіли, що вони завжди були за членство в НАТО і схвалюють це сьогодні, 11,6% респондентів не були за членство в НАТО, але сьогодні вони його схвалюють, 9% респондентів були за членство в НАТО, але не схвалюють його сьогодні, а 36,5% не були за членство в НАТО і не схвалюють його навіть сьогодні.

На запитання «У зв'язку з війною між Росією та Україною громадянська також обговорює геополітичне становище Словаччини, як нам орієнтуватися у світі», 37,3% респондентів відповіли, що вона має завжди або радше стояти осторонь 47,1% відповіли, що слід шукати збалансовану позицію між Росією і Заходом,

7,4% – що скоріше або завжди варто бути на боці Росії, а 8,2% респондентів відповіли «інше». Найбільше на бік Заходу схилиються молодші респонденти, респонденти з Братиславського регіону та респонденти з вищою освітою.

З іншого боку, результати опитування агентства «Фокус», проведеного наприкінці вересня 2022 р., свідчать, що підтримка перемоги України у війні серед словаків продовжує зростати. Перемогу України підтримують 47% респондентів. 27% респондентів на запитання «Як би ви хотіли, щоб закінчилася війна в Україні?» відповіли, що однозначно перемогою України, ще 20% сказали, що, можливо, перемогою України. Підтримка Путіна в Словаччині значно впала, популярність НАТО зросла, дві третини людей бачать у Росії загрозу. Дві третини вважають, що конфлікт в Україні є неспровокованою та невинуватою агресією Росії. Підтримка президента Росії Володимира Путіна в Словаччині значно впала після вторгнення в Україну. Якщо в березні 2021 р. 55 відсотків населення Словаччини сприймали його позитивно, то в березні 2022 р. – лише 28 відсотків. Згідно з опитуванням, Путіна дуже позитивно сприймають 5,8 відсотка людей, ще 21,8 відсотка – швидше позитивно. Скоріше негативно його сприймають 31,6 відсотка респондентів, а цілком негативно – 39,3 відсотка [49].

Певним словацьким внеском є освітня онлайн-платформа «School to Go», розроблена у Словаччині. Завдяки їй всі українські діти, де б вони не були, мають доступ до онлайн-навчання українською мовою. Водночас Зузана Чапутова наприкінці 2022 р. заявила, що підтримка України в Словаччині «вичерпується матеріально і морально». Більшість словаків все ще готові приймати біженців з України, але багато хто вважає, що прийом біженців погіршив їхнє життя. Дезінформаційні атаки, на думку З. Чапутової, використовуються для зменшення суспільної підтримки дій Словаччини, і, відповідно, збільшення розриву між рішеннями, які приймає держава, та ставленням громадян. У зв'язку з підготовкою до дострокових парламентських виборів зростає ризик того, що суспільство все менше підтримуватиме зовнішню політику уряду. Необхідно постійно пояснювати словакам важливість допомоги Україні не тільки у зв'язку із захистом цінностей, а й для безпеки та економічних інтересів Словаччини.

У середині березня 2023 р. З. Чапутова заявила, що майбутні парламентські вибори 30 вересня стануть важливим випробуванням для Словаччини. За її словами, деякі партії відкрито пропону-

ють розворот у зовнішній політиці, і це може спрямувати Словаччину від демократії до автократії. Згідно з опитуваннями виборців, підтримка ліберальних партій і рухів знижується.

За словами колишнього проросійського прем'єр-міністра Словаччини Яна Чарногурського, у Словаччині діє уряд, який не має підтримки в парламенті, отримав вотум недовіри в грудні, тому дострокові вибори призначено на вересень. У 2022 р. в Україну відправили комплекс С-300, було прийнято рішення про поставку 13 винищувачів МіГ-29. Однак постачання військової техніки в Україну лише збільшує непопулярність політиків, які стоять за цим. Пояснення такої позиції звучать дивно: в інтернеті ми бачимо фотографії нацистських татувань, які носять деякі українські солдати.

За останній рік до Словаччини прибуло багато біженців з України. Насправді словаки все ще мають добрі стосунки з ними, але вже з'явилися повідомлення про прояви агресії з боку деяких українців та бездіяльність словацької поліції. Ворожість викликана ще й тим, що деякі біженці їздять на дорогих автомобілях. Проросійська опозиція доводила, в результаті практично без авіації залишилася вся країна, в робочому стані майже немає бойових літаків. Словацьке небо зараз охороняють польські та чеські літаки. Братислава пішла на такий крок «за власним бажанням», яке зініційоване не стільки Брюсселем, як сусідньою Прагою. «Політика Чапутової і Гегера призвела до того, що Словаччина втратила де-факто суверенітет. Тепер справжнім главою Словаччини слід назвати Петра Фіалу, прем'єр-міністра сусідньої Чехії. Прага фактично знову стала столицею Словаччини. Однак суверенітет в економічному і навіть внутрішньому плані також втрачено. Багато словаків працюють у Чехії, і економіки обох країн взаємопов'язані. Якщо малий бізнес все-таки словацький, то середнє підприємство вже чеське, а велике, звичайно, німецьке». Колишній прем'єр-міністр проросійський Роберт Фіцо вимагав розслідування рішення уряду про поставку зброї Україні. Він впевнений, що при постачанні зброї Словаччина була зобов'язана просити згоди у Росії. Уряд Гегера знав, що не отримає схвалення на поставку зброї не тільки від Москви, але і від власного парламенту або навіть від своїх партій. Тому все було оформлено рішенням Кабміну. Роберт Фіцо подав позов до суду за це порушення [50].

Отже, безпекові стратегії Словаччини загалом адекватно відповідають на виклики російської агресивної політики. Втім, існує реальна загроза реваншу з боку промосковських сил.

2.5. Забезпечення національної безпеки в Угорщині

Рубіжним в розбудові національної безпеки Угорщини був 1995 р., коли набрав чинності Закон про національну безпеку [51]. Цей закон вніс значні зміни в функціонування та структуру інституційної системи угорської секретної служби. Він замінив попередній тимчасовий регламент і створив конституційні умови для діяльності служб. Органи національної безпеки діють під цивільним контролем, визначеним законом, зокрема контролюються відповідним комітетом парламенту (національної безпеки та національної оборони і правоохоронної діяльності). Головою цього комітету може бути винятково представник нинішньої опозиції [52].

21 квітня 2020 р. було оприлюднено нову стратегію національної безпеки Угорщини. В ній зазначено, що військові рішення все більше виходять на перший план у нашому світі, і правильно вказується на дедалі гостріші суспільні дебати в кіберпросторі, а також на зростаючу важливість гібридної війни. В збройних силах Угорщини протягом двох десятиліть після зміни режиму не відбулося комплексного розвитку на системному рівні, а до 2010 р. відбулося свідоме скорочення можливостей, яке поставило під загрозу безпеку Угорщини [53]. Ще в березні 2013 р. уряд затвердив Національну стратегію кібербезпеки Угорщини. Метою цієї стратегії було визначення національних цілей, стратегічних напрямів, завдань та комплексних державних інструментів, на основі яких Угорщина може відстоювати свої національні інтереси в угорському кіберпросторі, який є частиною глобального кіберпростору. Угорщина приділяла особливу увагу регіону Центральної та Східної Європи, кібербезпека якого може бути посилена в рамках регіональної співпраці [54].

Наприкінці 2021 р. було затверджено Національну військову стратегію. Уряд, беручи до уваги основні принципи політики безпеки та оборони Угорської Республіки, визначив, що захист Батьківщини – справа національна. Наріжним каменем безпеки Угорщини було визначено колективну оборону, яка забезпечується в рамках Організації Північноатлантичного договору, але національна самостійність є головною умовою цієї союзницької співпраці.

Стратегічною метою Угорщини було визначено створення до 2030 року сучасних Угорських національних сил оборони. Угорщи-

на, як член НАТО та одна з домінуючих сил у регіоні, здатна гарантувати безпеку країни, стримувати можливу агресію, підтримувати загальний захист уряду від військових та невійськових загроз та викликів, а також здатна виконувати свої обов'язки, що випливають з її членства в НАТО та Європейському Союзі. В стратегії оптимістично заявлялося, що в сучасних війнах різниця між військовим і оперативним рівнями стирається, а концепція перемоги змінюється, оскільки для досягнення політичної мети атакуючій стороні не потрібно займати територію противника, знищувати його ресурси та збройні сили і повністю знищити його економічний потенціал. У великомасштабній та інтенсивній глобальній війні, як член НАТО, Угорщина може постраждати або навіть стати об'єктом атак як частина європейського театру війни. Під час потенційної війни, що ведеться на європейському полі бою, комунікаційна і транспортна інфраструктури Угорщини, а також інші життєво важливі елементи системи можуть зіграти певну роль або стати ціллю, тому вся територія країни, повітряний простір і кіберпростір можуть стати ареною військових операцій.

Поточна ситуація угорських сил оборони в основному визначається тим, що після закінчення холодної війни та політичних змін у Центральній та Східній Європі цьому питанню приділялося менше уваги і ресурсів. Коли закінчився термін служби основних військово-технічних комплексів, як правило, радянського виробництва, їхня заміна могла здійснюватися лише на окремих ділянках, а повного озброєння майже не існувало. При цьому практично повністю були знищені існуючі раніше оборонно-промислові потужності, а можливість мобілізації національної економіки на оборонні потреби практично припинена [55]. Виникає питання, як така констатація корегується з понад 20-річним перебуванням Угорщини в Північноатлантичному альянсі.

Ще в 2016 р. була започаткована урядом Програма ННР Zrínyi. Вона мала на меті створити всеосяжну національну оборонну спроможність, яка охоплює суспільство, економіку та державні організації в цілому. Найбільш помітним елементом цієї програми був розвиток військово-технічних систем та військової інфраструктури. Паралельно з програмою розвитку, що зачіпає всі види озброєнь, реалізовувала і програма розвитку ВПК. Завдяки цьому частина оборонних видатків окупиться і стимулюватиме економіку країни через ланцюжки поставок [56]. Цю програму спочатку планувалося завершити до 2026 р., проте це вочевидь не вдасться,

хоча у травні 2022 р. було ухвалено рішення про прискорення програми у зв'язку зі зміною безпекової ситуації в Європі. В середині листопада 2022 р. завершено доопрацювання проекту Програми розвитку збройних сил на наступні 10 років, що мало відповісти викликам, які стали очевидними з досвіду війни в Україні.

Завдяки своєму географічному положенню Угорщина може безпосередньо постраждати від викликів на південній та східній периферії Європи. В документі підкреслено, що Угорщина розташована на точці перетину східної та південної загроз, визначених НАТО, хоча Росія безпосередньо в якості загрози не згадується.

Трансатлантичне співробітництво, відповідно до статті 3 Вашингтонського договору (розвиток національних можливостей), здійснюється на основі скоординованого розвитку союзних сил і забезпечує довіру до колективної оборони, викладеної в статті 5 Договору, через постійну здатність до співпраці, готовність і стійкість національних сил. Водночас ідеться про необхідність розвитку європейського оборонного потенціалу, що обґрунтовується тим фактом, що, окрім гарантування власної безпеки, Європа також має діяти як актор зміцнення безпеки в сусідніх (кризових) регіонах з метою запобігання та зменшення загроз. Безпосередня безпека Угорщини невіддільна від безпекових процесів у регіоні. Тому також необхідна у сфері оборони, насамперед з Вишеградською четвіркою (V4), Центральноевропейським оборонним співробітництвом. Показово, що серед регіональних форматів безпекової співпраці не згадується Бухарестська дев'ятка.

Членство Угорщини в НАТО та Європейському Союзі, що є вирішальним з точки зору стримування та оборони на стратегічному рівні, і водночас розвиток незалежної національної спроможності також підвищує обороноздатність НАТО та Європейського Союзу, тим самим зміцнюючи стабільність і безпеку континенту. Таким чином, на додаток до завдань розвитку індивідуальної та колективної обороноздатності, згідно зі статтею 3 Вашингтонського договору, збройні сили Угорщини повинні бути здатні виконувати завдання колективної оборони згідно зі статтею 5 та статтею про взаємну допомогу Договору про Європейський Союз (стаття 42.7). Сили оборони Угорщини вважають своїм пріоритетом збереження спроможностей, які пропонуються НАТО та Європейським Союзом. Стратегічна мета – зробити конкурентоспроможним життєвий шлях, який забезпечує передбачуване та планомірне бачення, покращити умови праці, розвинути організаційну культуру та

водночас зміцнити професійну свідомість [57]. Показовий пункт Стратегії – відродження угорського патріотизму. Одразу виникає запитання: невже він був втрачений?

Найважливішим елементом захисту батьківщини є суспільство, готове до виконання своїх завдань у міру необхідності. Тому вкрай важливо встановити розгалужені, структуровані та практичні системи контактів і співпраці в мирний час, а також ефективно охоплювати та залучати громадян. Розвиток національної стійкості, який відповідає Системі кризового реагування НАТО, підтримує почуття безпеки громадян на високому рівні та готовність елементів, залучених до кризових дій [58].

Симптоматично, що в документі йдеться про необхідність перевірки лояльності до режиму В.Орбана. Мета перевірки надійності полягає в тому, щоб визначити, чи відповідна особа виконує свої службові обов'язки, передбачені законом. Орган, який проводить перевірку на благонадійність, може штучно створити життєві ситуації, які реально мають місце або можуть виникнути під час виконання роботи [59].

На початку повномасштабної агресії Росії в лютому 2022 р. Угорщина скупчила певні військові сили уздовж кордону України. Проте, на думку угорських експертів, ці сили не були наступальними. Вторгнення Путіна стало для уряду Угорщини несподіванкою. Орбан не вірив, що Росія скоїть настільки серйозну, критичну помилку, як напад на Україну. Мала місце координація з українською стороною як напередодні ескалації російської агресії, так і у перші дні повномасштабної війни. Декілька українських цивільних літаків вже після початку вторгнення перелетіли до Угорщини.

Водночас неможливо виправдати заяви Угорщини про «негайний мир», адже це означало б, що приблизно 18% території України залишиться під російською окупацією. Угорщина офіційно каже, що зброя не має йти через Угорщину до України. Але насправді західне постачання зброї часто проходить угорською територією або через угорський повітряний простір.

Проте угорсько-українські суперечності, що мали місце до повномасштабної російської інвазії, продовжують зростати. Головна вимога Угорщини стосується освітніх прав угорської меншини у Закарпатській області, причому В.Орбан вимагає, щоб ці права були закріплені на умовах Угорщини. Втім, нереалістично чекати, що Україна погодиться на такі вимоги. Отже, з одного боку – мов-

не і освітнє питання для угорської меншини, а з іншого – угорська блокада співпраці високого рівня між Україною та ЄС і НАТО [60].

У травні 2023 р. Угорщина оголосила про намір заблокувати фінансову допомогу Євросоюзу Україні і не підтримувати подальших санкцій проти Росії. Міністр закордонних справ Угорщини П.Сійярто назвав причини такого рішення: внесення Україною ОTR Bank, найбільшої фінансової установи Угорщини, до переліку міжнародних спонсорів війни; обмеження права етнічних угорців на освіту в Україні рідною мовою [61].

У цьому контексті Президент України вважає, що існує заплутаність серед політичних еліт в Угорщині і відповідно протиріччя, коли країна НАТО виступає за Росію й проти НАТО [62]. П.Сійярто у відповідь заявив, що його країна вже заплатила «надзвичайно високу ціну» за війну в Україні, бо на фронті загинуло кілька членів угорської громади із Закарпатської області [63]. Проте це ж плата не Угорщини, а України, бо загинули саме її громадяни.

Отже, Угорщина будує свої безпекові стратегії в умовах російської інвазії в Україну дуже суперечливо. З одного боку, членство в ЄС та НАТО зобов'язує до певних кроків у протидії російській агресії. В рамках Бухарестської дев'ятки Угорщина не заперечує набуття Україною членства в НАТО. З іншого боку, лунають абсолютно протилежні позиції з боку очільників країни. Бажання всидіти на двох стільцях веде до помилкової стратегії на кшталт тієї, яку обрала Угорщина в ХХ столітті під час світових воєн.

Висновки. Країни Карпатського регіону усвідомлюють, що Росія розпочала неспровоковану та жорстоку агресивну війну проти України. Росія в 2014 році почала нищити мир і безпеку в Європі, намагаючись силою підкорити Україну. Дії Кремля призвели до різкого погіршення середовища безпеки в євроатлантичному регіоні. Росія є найбільш значною та прямою загрозою безпеці НАТО. У відповідь на кровопролитну загарбницьку війну Росії союзники відреагували рішуче, згуртовано та відповідально. Альянс посилював військову присутність у країнах регіону. Стимування та оборона на всьому східному фланзі від Балтійського до Чорного моря є необхідними.

Країни Карпатського регіону засуджують загарбницьку війну Росії. Вони у більшості сповнені рішучості продовжувати міжнародний тиск на Росію і засуджують всіх, у тому числі Білорусь, хто активно сприяє веденню агресивної війни Росії проти України. Принципово важливо, що наші сусіди твердо підтримують євро-

атлантичні прагнення України. Це засвідчили результати саміту НАТО у Вільнюсі в липні 2023 р. В Комюніке саміту зазначено, що Україну зможуть запросити до НАТО, коли будуть згодні всі його члени і коли, відповідно, дозволять умови [64]. Виконання яких саме умов партнери хочуть від України, зрозуміло – дотримання базових принципів, що містяться у Преамбулі Північноатлантичного договору: «демократія, свобода особистості і верховенство права».

Безпекової альтернативи НАТО не існує. Жодна країна окремо не дасть гарантій, аналогічних 5-й статті Північноатлантичного договору. НАТО має низку вад, зокрема тих, що були продемонстровані на Вільнюському саміті. Проте ліпшої безпекової організації в світі немає. І це впевнено доводять Польща, Румунія, Словаччина та Угорщина.

Безпека Європи в цілому, і Центрально-Східної Європи зокрема, залежить від України, яка знаходиться на передньому краї боротьби, на кордоні демократичного світу з так званим «руським миром». Наше спільне з країнами регіону завдання полягає в тому, щоб, усвідомлюючи всю складність наших стосунків у минулому, наявність спільних ризиків і загроз у сьогоденні, впевнено, послідовно і разом будувати безпечне і гідне майбутнє для наших країн, регіону та Європи в цілому. Об'єктивно ми приречені на співпрацю. Ми приречені на зміцнення відносин у галузі безпеки, військової співпраці та оборони, нам потрібне стратегічне партнерство. Але задля реалізації цієї спільної мети потрібно побудувати довіру, створивши умови для необхідної відкритості щодо суспільної та політичної прийнятності цього шляху.

1. Статут Організації Об'єднаних Націй. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010#Text
2. Декларація про принципи міжнародного права 1970 року. Офіційний портал Верховної Ради України. URL: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/994_05.
3. Заключний акт Наради з безпеки та співробітництва в Європі (Гельсінський заключний акт) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_055#Text
4. Дугин А. (1997) Основы геополитики. Геополитическое будущее России. Москва, 451 с.
5. Руценко І.П. (2020) Війна цивілізацій: анатомія російсько-українського конфлікту. Київ: Видавничий дім «Киево-Могилянська академія». 436 с.

6. Ucraina spune "Pas!" unui parteneriat strategic cu România. Сайт Моніторингу оборони та Безпеки URL: <https://monitorulapararii.ro/ucraina-spune-pas-unui-parteneriat-strategic-cu-romania-1-33327>
7. Lídri východnej časti NATO sú za stálu prítomnosť aliancie v oblasti. URL: <https://spravy.pravda.sk/svet/clanok/372855-lidri-vychodnej-casti-nato-su-za-stalu-pritomnost-aliancie-v-oblasti/>
8. Debut al summit-ului Parlamentar al Formatului B9 – pledoarie pentru solidaritatea statelor aliante NATO. URL: <https://cursdeguvernare.ro/debut-al-summit-ului-parlamentar-al-formatului-b9-pledoarie-pentru-solidaritatea-statelor-aliante-nato.html>
9. Szczyt grupy B9. URL: <http://polska-zbrojna.pl/home/article-show/27993?t=Szczyt-grupy-B9#>
10. Wizyta Szefa BBN w Bukareszcie: mamy z Rumunią do odegrania istotną rolę na flance wschodniej. URL: <https://www.bbn.gov.pl/pl/wydarzenia/8968,Wizyta-Szefa-BBN-w-Bukareszcie-mamy-z-Rumunia-do-odegrania-istotna-role-na-flanc.html>
11. A B9-ek támogatják a nyitott ajtók politikáját a NATO-ban. URL: https://orientpress.hu/cikk/2018-06-08_a-b9-ek-tamogatjak-a-nyitott-ajtok-politikajat-a-nato-ban
12. Camir NATO – 2022. URL: https://www.nato.int/cps/uk/natohq/news_196144.htm?selectedLocale=uk
13. NATO New Force Model, 2022. URL: https://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_49755.htm
14. The Secretary General's Annual Report 2022. URL: https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/2023/3/pdf/sgar22-en.pdf
15. Військова присутність НАТО на сході Альянсу (2022). URL: https://www.nato.int/cps/uk/natohq/topics_136388.htm
16. Szczyt B9 w Koszycach: Zagrożeniem bezpieczeństwa imperialne ambicji Rosji. URL: <https://www.euractiv.pl/section/polityka-regionalna/news/szczyt-b9-w-koszycach-zagrozeniem-bezpieczenstwa-imperialne-ambicji-rosji/>
17. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. – Wydanie drugie. – Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 2002. – 96 s.
18. Strategia bezpieczeństwa Rzeczypospolitej Polskiej od 4 stycznia 2000 roku. URL: <https://www.bbn.gov.pl/pl/informacje-o-bbn/publikacje/8808,Strategia-Bezpieczenstwa-Narodowego-Rzeczypospolitej-Polskiej.html>
19. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. – Wydanie drugie. – Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 2002. – 96 s.
20. Polska na arenie. Galop do Kopenhagi // Rocznik strategiczny 2002/2003. – Warszawa: SCHOLAR, 2003. – S. 359–360.

21. Polska jako nowy aktor w euroatlantyckiej polityce bezpieczeństwa / pod red. O. Osicy, M. Zaborowskiego. – Warszawa: Fundacja Centrum Stosunków Międzynarodowych, 2002. – S. 6.
22. Bieleń S. Paradoxy polskiej polityki zagranicznej // Studia Europejskie. – 2004. – № 2 (30). – S. 15.
23. Historia oraz szefowie Biura Bezpieczeństwa Narodowego. URL: <https://www.bbn.gov.pl/pl/informacje-o-bbn/historia-bbn-1/6053,Historia-oraz-szefowie-Biura-Bezpieczenstwa-Narodowego.html>
24. Kompetencje Prezydenta RP w zakresie bezpieczeństwa i obronności państwa. URL: <https://www.bbn.gov.pl/pl/prezydenta-rp/kompetencje-w-zakresie/6076,Kompetencje-Prezydenta-RP-w-zakresie-bezpieczenstwa-i-obronnosci-panstwa.html>.
25. Zaniewski R. Nowa Strategia Bezpieczeństwa Narodowego – Fundusz Republikański. URL: fundacjarepublikanska.org
26. System bezpieczeństwa narodowego – charakterystyka ogólna – Zintegrowana platforma edukacyjna. URL: zpe.gov.pl
27. Френсіс Д.Тривога Польщі. Європейська канарка у вугільній шахті. URL: <https://glavcom.ua/world/world-politics/trivoha-polshchijevropejska-kanarka-u-vuhilnij-shakhti--922021.html>
28. Сенат Польщі одностайно схвалив резолюцію про вступ України до НАТО. URL: <https://www.polskieradio.pl>
29. Legea Securității Naționale a României, 2014. URL: http://www.dreptonline.ro/monitorul_oficial/monitor_oficial.php?id_monitor=11046
30. Consiliul Suprem de Apărare a Țării. URL: <https://csat.presidency.ro/ro/hotarari-emise-de-csat>
31. Україна і Румунія підписали міжурядову угоду про військово-технічну співпрацю. URL: <https://www.dw.com/uk/ukraina-i-rumuniia-pidpysalymizhuriadovu-uhodu-pro-viiskovo-tekhnichnu-spivpratsiu/a-54827368h>
32. Strategie Națională de Apărare a Țării: Federația Rusă încearcă să-și consolideze statutul de putere în plan regional. URL: https://www.defenseromania.ro/strategie-nationala-de-aparare-a-tarii-pentru-perioada-2020-2024_603549.html
33. Круглашов А. Україна-Румунія: від недовіри до партнерства. Сайт Центру аналізу регіональних ризиків. URL: <https://irac.com.ua/ukra%20na-rumun%20ya-v%20nedov%20ri-do-partn/>
34. Declarație adoptată de Parlamentul României: Agresiunea rusă aruncă Europa într-o eră care nu ar mai fi trebuit trăită. URL: <https://www.digi24.ro/stiri/actualitate/politica/declaratie-adoptata-de-parlamentul-romaniei-agresiunea-rusa-arunca-europa-intr-o-era-care-nu-ar-mai-fi-trebu-it-traita-niciodata-1854775>

35. Romania sprijina ucraina stirile zilei. URL: <https://www.agerpres.ro/politica/2022/04/04/romania-sprijina-ucraina-stirile-zilei-896934>
36. Amenințările Rusiei la adresa României. Cum folosește Moscova dezinformările create chiar de ea. URL: <https://romania.europalibera.org/a/amenintari-rusia-romania/31827287.html>
37. Nicolae Ciucă: Agresiunea rusă ne-a reamintit că principiile UE și parteneriatul euroatlantic trebuie susținute. URL: https://www.realitatea.net/stiri/actual/nicolae-ciuca-agresiunea-rusa-nea-reamintit-ca-principiile-ue-si-parteneriatul-euroatlantic-trebuie-sustinute_6317185e0da10e56275835b2
38. Cum a ajutat România Ucraina pe parcursul celor opt luni de război. URL: <https://www.digi24.ro/stiri/externe/cum-a-ajutat-romania-ucraina-pe-parcursul-celor-opt-luni-de-razboi-2128175>
39. Exclusiv Documentele scurse de la Pentagon arată implicarea României în sprijinul Ucrainei, pe care Guvernul s-a chinuit să o țină secretă. URL: <https://spotmedia.ro/stiri/opinii-si-analize/documentele-scurse-de-la-pentagon-arata-implicarea-romaniei-in-sprijinul-ucrainei-pe-care-guvernul-s-a-chinuit-sa-o-tina-secreta>
40. Ucraina a devenit un cartof fierbinte pentru România (presa maghiara). URL: https://www.stiripesurse.ro/ucraina-a-devenit-un-cartof-fierbinte-pentru-romania_2865715.html
41. Ministrul de Externe, Bogdan Aurescu, anunță o nouă contribuție a României în sprijinul Ucrainei, în valoare de 830.000 de dolari. URL: http://stiri.tvr.ro/ministrul-de-externe-bogdan-aurescu-anunta-o-noua-contributie-a-romaniei-in-sprijinul-ucrainei-in-valoare-de-830-000-de-dolari_928439.html#view
42. Klaus Iohannis a convocat CSAT: Amenințările la adresa securității Republicii Moldova, pe masa discuțiilor. URL: <https://unimedia.info/ro/news/6f-42c198e18db8d7.html>
43. Strategia de securitate națională a României în context european. URL: <https://monitorulapararii.ro/strategia-de-securitate-nationala-a-romaniei-in-context-european-1-35756/>
44. Legea 51/1991 privind securitatea nationala a Romaniei, republicata 2014. Lege nr. 51/1991. URL: https://www.dreptonline.ro/legislatie/le-gea_51_1991_securitatea_nationala_romaniei_republicata.php
45. Citește mai mult la. URL: <https://www.digi24.ro/stiri/externe/cum-a-ajutat-romania-ucraina-pe-parcursul-celor-opt-luni-de-razboi-2128175>
46. Forró krumplivá vált Ukrajna Romániában. URL: <https://magyarnemzet.hu/velemeney/2023/04/forro-krumpliva-valt-ukrajna-romaniaban>
47. BEZPEČNOSTNÁ STRTÉGIA SLOVENSKEJ REPUBLIKY URL: https://www.vlada.gov.sk/data/files/8048_bezpecnostna-strategia-sr-2021.pdf?c-srt=7737338243821820660

48. ZÁKON z 30. januára 2018 o kybernetickej bezpečnosti a o zmene a doplnení niektorých zákonov. URL: <https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/2018/69/#paragraf-7.odsek-2>
49. Prieskum Eurobarometra: podpora Ukrajiny zo strany občanov EÚ je stabilná. URL: <https://www.europarl.europa.eu/news/sk/press-room/20221205I-PR60901/prieskum-eurobarometra-podpora-ukrajiny-zo-strany-obcanov-eu-je-stabilna>
50. Podpora Ukrajiny na Slovensku «vysychá materiálne aj morálne». URL: <https://spolok-archa.info/podpora-ukrajiny-na-slovensku-vysycha-materialne-aj-moralne/>
51. 1995. évi CXXV. Törvény a nemzetbiztonsági szolgálatokról. URL: <https://ujbtk.hu/dr-fabian-peter-az-allambiztonsagtol-a-nemzetbiztonsagig-i/>
52. Dr. Fábián Péter: Az állambiztonságtól a nemzetbiztonságig I. URL: <https://ujbtk.hu/dr-fabian-peter-az-allambiztonsagtol-a-nemzetbiztonsagig-i/>
53. Moscow spooks return to Hungary, raising NATO hackles. URL: <https://www.politico.eu/article/moscow-spooks-return-to-hungary-raising-nato-hackles/>
54. Magyarország Nemzeti Kibervédelmi Stratégiája. 2013. URL: <https://nki.gov.hu/figyelmeztetesek/archivum/magyarorszag-nemzeti-kibervedelmi-strategiaja/>
55. Nemzeti Katonai Stratégia URL: <https://honvedelem.hu/hirek/nemzeti-katonai-strategia.html>
56. Honvédelmi és haderőfejlesztési program kezdődik. URL: <https://honvedelem.hu/hirek/hazai-hirek/honvedelmi-es-haderofejlesztesi-program-kez-dodik.html>
57. Emzeti Katonai Stratégia. URL: <https://honvedelem.hu/hirek/nemzeti-katonai-strategia.html>
58. Emzeti Katonai Stratégia. URL: <https://honvedelem.hu/hirek/nemzeti-katonai-strategia.html>
59. 2018. évi CXXXIX. Törvény Magyarország és egyes kiemelt térségeinek területrendezési tervéről. URL: <https://njt.hu/jogszabaly/2018-139-00-00>
60. Рік тому Угорщина стягнула війська до кордону України, але даю 100%, ми не готували напад. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/interview/2023/05/16/7161760/>
61. Назвав три причини. Угорщина блокуватиме європейську допомогу Україні та санкції проти Росії. URL: <https://biz.nv.ua/ukr/economics/nazval-tri-prichiny-vengriya-budet-blokirovat-evropeyskuyu-pomoshch-ukraine-i-sankcii-protiv-rossii-siyuarto-50325205.html>
62. За Росію і проти Альянсу. Угорщина перебуває в НАТО де-юре – Зеленський. URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/politics/zelenskiy-ugorshchina-perebuvaye-v-nato-tilki-de-yure-novini-ukrajini>

63. Будапешт відповів Зеленському на критику: угорці заплатили надзвичайно високу ціну за цю війну. URL: <https://hromadske.ua/posts/budapesht-vidpoviv-zelenskomu-na-kritiku-ugorci-zaplatili-nadzvichajno-visoku-cinu-za-cyu>
64. Vilnius Summit Communiqué. Issued by NATO Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council in Vilnius 11 July 2023. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_217320.htm?fbclid=IwAR0ye3F9ST8yECc-fdJyCcAuWLnn4231vK4qe9NZSkKVLrcT_Pkp8z89uYU

Розділ III

ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМ МІГРАЦІЇ І ДЕМОГРАФІЇ В КРАЇНАХ ЄВРОСОЮЗУ: ДОСЯГНЕННЯ І ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ

3.1. Дослідження міграції в сучасний період глобалізації та її вплив на ситуацію в Україні та країнах ЄС

Міграція українців – вікова місія наших предків, які за різних обставин, найперше зовнішніх загроз суверенітету своєї країни, змушені були мігрувати протягом усієї історії. Повномасштабна агресія коаліції РФ-РБ проти України спричинила потоки мільйонних міграційних хвиль утікачів від війни до Європи та Північної Америки, призвела до виникнення нових соціально-економічних проблем, всезагальних кризових явищ в усіх сферах суспільного життя, небачених дотепер масштабних загроз національній безпеці держави. Це викликало глибокі демографічні зміни та соціально-економічні втрати не лише в українській спільноті, а й в усіх країнах Європи і на глобальній політичній та міграційно-демографічній карті світу в цілому. В результаті агресії ці процеси в Україні стали незворотними і майже непрогнозованими.

Разом з тим і попри все, Україна і більшість цивілізованих країн за допомогою науковців та великої армії експертів ведуть науково-дослідницьку роботу, результати якої лягають в основу практик громадсько-політичних інституцій та діяльності урядів тих держав, які прагнуть скеровувати цей суспільний процес у раціональне і позитивне русло. Предметом досліджень багатьох науковців є ці процеси в їхніх країнах та в Україні, а також у країні агресора та його сателітів. І це попри те, що зазвичай ці дослідження закриті, і до них доступу немає, тому висновки робляться головним чином на основі опосередкованих ознак чи розвідданих союзників.

Чи не найбільша частина наукових досліджень спрямована на вивчення міграційно-демографічного процесу та інших, пов'язаних із його впливом проблем – утікачами від війни, біженцями

і вимушеними переселенцями, їх захистом та ціннісними орієнтаціями, нинішніми ціннісними орієнтирами і майбутніми намірами стосовно України, поведінкою і міжгруповими та міжособистісними відносинами в країнах їх перебування. У пропонованому розділі вміщено науково-аналітичні матеріали щодо систематизації наукових, зокрема соціологічних досліджень у контексті російсько-української війни, наведено деякі їх результати та посилення на них. Вони викладені системно за означеними вище головними напрямками пошукових наукових досліджень у сфері міграції та демографії в нашій країні та Євросоюзі.

В українській науці проблеми застосування практики наукових і, зокрема, соціологічних досліджень міграції як чинника соціально-економічних перетворень і демографічних змін у сучасний період глобалізації та їх впливу на ці процеси і ситуацію в Україні та в країнах ЄС, а також ставлення в цих країнах до українських мігрантів, біженців і утікачів від війни, вирішення соціальних проблем переселенців в Україні в такому контексті не досліджувалися. З початком повномасштабної війни проти України актуалізація тематики радикально підвищилася.

Зауважимо, що названими вище проблемами, а також соціологічними дослідженнями з питань ставлення українського населення до війни, стосовно базових цінностей типу власного громадянства, ідентичності, рівня національної стійкості, ставлення до РФ та росіян, щодо вступу до ЄС і НАТО, проблем релігії і церкви, наслідків для демографії, до населення окупованих територій, свого майбутнього та України і українськості найактивніше і системно опікуються Київський міжнародний інститут соціології (КМІС), Інститут соціології НАН України, Інститут демографії та соціальних досліджень імені Михайла Птухи, соціологічна група «Рейтинг», Центр ім. Разумкова та деякі інші [1;2;3;4] та Фонд «Демократичні Ініціативи» імені Ілька Кучеріва спільно з соціологічною службою Центру Разумкова [14].

Активно вивчається в країнах Євросоюзу проблема ставлення місцевого населення та урядів до втікачів від війни в Україні, їх намірів стосовно інтеграції та повернення на батьківщину. Зокрема найпомітнішими, окрім національних інституцій (наприклад, у Словаччині – це IVO та GLOBSEC) [5; 6; 7], є й інші центри, які здійснюють такі дослідження, вони є цілком доступними для науковців і тих, хто цікавиться проблематикою орієнтирів своїх громадян стосовно мігрантів [8].

Більше того, вже понад рік, як чітко окреслилися дослідницькі центри, які прагнуть, попри все, об'єктивно аналізувати процеси в РФ, і за певних умов з їх результатами ми також маємо можливість знайомитися і скласти певні уявлення про настрої в окремих регіонах та в цілому по РФ [9]. Є цікаві центри, які досліджують соціологічні проблеми в РФ, частина з них знаходиться за кордоном, з певних причин ми їх не називаємо, але на їхні соціологічні і не тільки матеріали, безперечно, зважуємо. Наприклад, дослідження з економічної проблематики в самій РФ об'єктивними апріорі бути не можуть, адже вся офіційна статистика там або брехлива, або прихована, тому інформацію зазвичай шукають поза РФ. У своєму недавньому інтерв'ю віцепрезидент Національної академії наук України Сергій Пирожков окреслив ґрунтовні дослідження відносин і етапи, через які наука і влада України прийшли до однозначного визначення щодо євроатлантичного курсу держави і народу України, а також чітко висловився, що Росія, власне, ніколи не вважала себе демократичною країною, а завжди – імперською та авторитарною, тому була повна ясність щодо її намірів задовго до 24 лютого 2022 року, але політики недостатньо зважали на висновки наукових досліджень. Більше того, на Сході України та на східних кордонах ЄС за усіма ознаками утворилася фашистська держава, в якій у ході масштабної агресії проти України викристалізувалася ідеологія, правова і соціальна база, зовнішня і внутрішня політика. Скоєні нею злочини не потребують якихось більш детальних наукових характеристик та систематизації, моніторингова фактологічна доказовість їх – у рішеннях Міжнародного суду, Ради Європи, Ради Безпеки ООН тощо. Наприклад, новий Міжнародний центр в Гаазі збиратиме докази воєнних злочинів Росії або про те, чи можна порівнювати путінську Росію та нацистську Німеччину, чому європейська політика щодо України буде її політикою щодо Росії та про те, як треба досліджувати Європу [15, 8]. Отже, наукова база досліджень у країнах ЄС та загальноукраїнських представлена в цьому та наступних підрозділах за тематикою міграції та демографії системно і обґрунтовано.

Важливе місце займають регіональні наукові і соціологічні дослідження в Україні, зокрема на Закарпатті, проведені серед вимушених переселенців [10], а також завдяки новим можливостям для досліджень, які відкрилися в рамках реалізації науково-освітньої програми ЄС Еразмус+ (напрямок Жана Моне), зокрема здійснені серед цільової аудиторії слухачів під час проведення літніх шкіл у

рамках реалізації міжнародного проекту «Транскарпатський центр Жана Моне з досліджень європейських стратегій розвитку УжНУ» (ТЦЖМ) [11; 12; 13]. Зазначені дослідження відіграли принципово важливу роль у відпрацюванні методології та методики подальшого їх проведення, до того ж стали пілотно-розвідувальним етапом підготовки та реалізації фундаментальних і навіть міжнародних науково-дослідницьких проектів до і після початку війни, що суттєво посилило їх актуальність і порівняльність. Мета саме цього важливого напрямку – здійснення власних наукових і зокрема соціологічних досліджень у рамках міжнародних дослідницьких проектів з партнерами та Центру Жана Моне УжНУ, аналіз їх актуального значення для науково-освітньої практики, зокрема в умовах війни, насамперед для розвитку суспільних наук в УжНУ.

Найперше слід зазначити, що реалізація міжнародного наукового проекту ТЦЖМ, а в цих рамках чи поза ним і соцдосліджень, розпочалася в умовах пандемії, а надалі відбувається в особливо гострих умовах великої війни, виживання нашого народу і держави, кардинальної трансформації світової політичної системи і змін у поведінці суб'єктів міжнародних відносин, існуючих та нових глобальних викликів і транснаціональних загроз, які переживає Україна, а з нею й увесь цивілізований світ. В таких умовах доводиться проводити нашу освітянську і наукову роботу, до того ж у цих умовах фактично завершується названий вище проект ТЦЖМ. При цьому його учасники і наразі не сповільнюють темпи, а розвивають багаті та напрацьовані зв'язки з партнерами в Україні та за її межами, а з окремими з них, попри усі виклики, змогли піднятися на вищій щабель співпраці.

Найперше йдеться про співробітництво в рамках зазначеного проекту з науковцями сусідніх країн – членів ЄС, сусідніх областей України, а також з більш «далекими» партнерами, зокрема з Республіки Казахстан, Грузії, Молдови та інших країн. Свідченням цього є те, що при проведенні науково-освітніх заходів Центру Жана Моне УжНУ співorganizаторами та активними учасниками є наукові та освітні заклади з Румунії, Словаччини, Чехії, Польщі, Угорщини, беруть у них безпосередню участь науковці зі Словаччини, а також наші колеги з Республіки Казахстан. З ними плідно контактуємо як у рамках реалізації науково-освітньої програми ЄС Еразмус+, напрям Жана Моне, так і співпраці між УжНУ – ЄНУ в цілому. До речі, науковці кафедри міжнародних відносин ЄНУ ім. Л.М.Гумільова (м. Астана) успішно завершили проект «Кафедра

Жана Моне» і своїми досягненнями щиро поділилися зі слухачами наших літніх шкіл, у наукових статтях та навчальних посібниках, підготовлених ТЦЖМ УжНУ.

Як дедалі більше пересвідчуємося, одним із найефективніших нині є співробітництво саме в рамках реалізації міжнародних проєктів типу ТЦЖМ. Тут відбуваються численні колективні наукові та освітні заходи, застосовуються системні підходи при аналізі наукових проблем чи проблемних ситуацій, відпрацьовуються набуті методології та методики їх досліджень, новітніх наукових пошуків, підготовки, організації та проведення різноманітних науково-освітніх заходів за їх результатами, запровадження за їх підсумками того чи іншого науково-освітнього та практичного досвіду, публікація наукових статей, монографій та навчальних посібників. Це своєрідний симбіоз наукових досягнень та їх запровадження у систему академічної освіти, свідчення прямого доступу викладачів і студентів до передового досвіду ЄС та міжнародних проєктів в Україні. Назвемо лише найголовніші з таких заходів, здійснених у рамках реалізації міжнародного проєкту Центру досконалості Жана Моне в УжНУ.

Так, упродовж 36 місяців команда Центру Жана Моне в УжНУ разом зі своїми колегами та партнерами із сусідніх країн ЄС, а також РК провели:

- 4 міжнародні науково-практичні конференції та засідання міжнародних круглих столів за актуальними науково-освітніми проблемами;
- 9 літніх, осінніх та зимових науково-освітніх шкіл, 3 цикли тренінгових курсів за науково-освітніми програмами ЄС Еразмус+ (напряом Жана Моне);
- опубліковано матеріали у 3 спеціальних випусках збірника наукових праць «Міжнародний науковий вісник» та фаховому журналі «Геополітика України: історія і сучасність» УжНУ;
- видано 9 навчальних посібників та 2 монографії, дидактичні матеріали та випуск «Міжнародного наукового вісника» англійською мовою;
- на базі ТЦЖМ пройшли стажування два зарубіжних партнери-докторанти та понад 40 магістрантів і студентів із УжНУ та ЗВО наших партнерів;
- цільовою аудиторією студентів та магістрантів УжНУ вивчено та оприлюднено в різних наукових публікаціях досвід Євросоюзу та окремих країн-членів ЄС (В-4, Німеччини, Франції,

Нідерландів, Іспанії та Болгарії) щодо міграційної політики та застосування права на соціальний захист у цих країнах втікачів від війни з України;

- команда ТЦЖМ опублікувала понад 70 наукових статей, у тому числі у виданнях наших партнерів-жанмоністів;

- проведено спільне із словацькими колегами з Інституту суспільних наук Словацької академії наук (м. Кошице) міжнародне соціологічне дослідження на тему «Міграція та зміни клімату», підготовлено нове соціологічне дослідження серед біженців України в країнах В-4;

- спільно з органами місцевого самоврядування здійснено низку просвітницьких заходів на території міста Ужгород і Карпатського регіону;

- як особливий напрям виділяємо плідне і тривале співробітництво Центру Жана Моне УжНУ з Інститутом соціальних проблем (м. Братислава, СР) та командою проекту «Кафедра Жана Моне» з ЄНУ ім. Л.М.Гумільова (м. Астана), які брали активну участь у низці міжнародних заходів, що відбулися на базі ТЦЖМ за цей період. Співпрацю і надалі плануємо активно продовжувати.

Висновки

1. Наведені вище приклади наукових досліджень – результат роботи команди ТЦЖМ (нагорода ЄС-21), взаємного корисного співробітництва з партнерами в її ході та науково-практичного запровадження досвіду ЄС в УжНУ, органах управління і самоврядування краю.

2. Зазначене співробітництво здійснюється в надскладній міжнародній ситуації, в умовах зменшення фінансових асигнувань на науково-освітню діяльність, особливо на розвиток суспільних наук. Між тим в ускладнених умовах вкрай важливо підвищувати значимість гуманітарних наук, оскільки їх подальший вплив на модернізацію і піднесення суспільної свідомості населення, донесення до громадян об'єктивної інформації щодо кардинальних змін, орієнтування у процесах, які відбуваються в країні та у світі, боротьбу з фальсифікаціями, дедалі посилюватиметься.

3. У нинішніх глобальних умовах вирішенню цих завдань ефективно сприяє співфінансування саме міжнародних проектів типу програми ЄС Еразмус+ Жана Моне, а також їм подібних, які допомагають вивчати і застосовувати досвід країн ЄС, наших сусідів, партнерів з інших країн на теренах України. Реалізація за-

значених проєктів не лише допомагає виживанню та розвитку гуманітарної науки, а й сприяє процесу подальшої взаємоінтеграції суспільних наук сусідніх країн, здійсненню євроінтеграційних прагнень науковців та освітян України, посиленню відчуття належності громадян до єдиної цивілізаційної європейської спільноти.

4. На Сході України та на східних кордонах ЄС за усіма ознаками утворилася фашистська держава, в якій у ході масштабної агресії проти України викристалізувалася ідеологія, правова і соціальна база, зовнішня і внутрішня політика. Скоєні нею злочини моніторяться і не потребують більш детальних наукових характеристик та систематизації, проте відносини між громадянами, спільнотами і державою в РФ та їх ставлення до війни потребують фундаментальних наукових досліджень та практичних висновків для ЄС, США, інших союзників України.

5. Нині стає цілком зрозумілим, що ілюзії постсоціалістичної доби в Європі розвіялися, настав період прозріння, епоха якісно нових інтеграційних процесів та соціально-структурних змін, що відбуватимуться за рахунок вливання мігрантів, насамперед з України, у зв'язку з чим спільнота ЄС оновлюється, зміцнює свою демографічну ситуацію і цементується українськістю. Про це аргументовано йдеться у наступних підрозділах.

1. Динаміка поширення серед населення наративів щодо розколу українського суспільства, 06.01.2023. URL:<https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1171&page=1&fbclid=IwAR1pdHwVJstJRJKzqcKi6TcNZH2se6R1caDvYTyZ6TA44nL5qOn-ms5SNyI> та Мова та ідентичність в Україні на кінець 2022 р. Володимир Кулик, 07.01.2023. URL:https://zbruc.eu/node/114247?fbclid=IwAR3hYhHRekiYpy5Q_0BCwtZlOCTbDxeJEoL8ewFNOGsei1T7eF6si7_R3E. Вхід: 09.01.2023 та https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1242&page=1&fbclid=IwAR0-l-kxCTFh_p18b3IfABbGZ9MsrFFRyfubG4o5dFTH5cMpiVzu1648cuI_aem_th_AZTkUwVOIhMf-EA0yXJWqPc12lUSafBpWnhOa4h8POMKbd2xjfNGznTiu8mjin5xIh10. Дата звернення: 10.06.2023
2. Високий рівень національної стійкості. URL: <https://life.nv.ua/ukr/socium/chim-vidriznyayutsya-rosiyani-ta-ukrajinci-sociolog-pro-te-shcho-viyavila-viyuna-novini-ukrajini-50248594.html>. Роман Фещенко, 9.06.2022. Дата звернення: 06.05.2022; Інтерв'ю Євгена Головахи, URL: https://m.youtube.com/results?search_query=https%3A%2F%2Fwww.youtube.com%2Fwatch%3Fv%3DA7XvTkzsvY8&fbclid=IwAR0YoeKD8k

- u7mmiFj9jbKOKrPkSFEgw_yU53JPGtcOJKDciN5bKPPSohVt0. 10.01.2023. Вхід: 12.01.2023. та Фонд Демократичні ініціативи ім. Ілька Кучеріва. <https://dif.org.ua/about>. Вхід: 12.06.2023. <https://zn.ua/ukr/POLITICS/jevhen-holovakha-koruptsiju-slid-vikrivati-tse-polipshhit-imidzh-ukrajini-v-jevropi.html>; Євген Головаха: «Корупцію слід викривати. Це поліпшить імідж України в Європі». Дата звернення: 18.03.2023.
3. У 2030 році нас буде 30 млн. URL: <https://life.nv.ua/ukr/socium/viyna-v-ukrajini-ta-evakuaciya-meshkanciv-skorotit-naselennya-do-30-mln-novini-ukrajini-50247390.html>. Ірина Крикуненко. 07.06.2022. Вхід: 08.06.2022.
 4. Як змінилися українці через війну. URL: <https://life.nv.ua/ukr/socium/viyna-v-ukrajini-yak-zminilosya-suspilstvo-rozpovidaye-doslidnicya-interv-yu-nv-50229391.html>; Ольга Духніч. 30.05.2022. Соціологічна група «Рейтинг».
 5. Slovensko a agresia Ruska proti Ukrajine: politika a verejnosc. Grigorij Mesežnikov, Zora Bútorová. <https://www.ivo.sk/8870/sk/projekty/slovensko-a-agresia-ruska-proti-ukrajine-politika-a-verejnosc>, Kto hrá ruskú ruletu na Slovensku. Grigorij Mesežnikov, Ján Bartoš. Vydavateľ: Inštitút pre verejné otázky, Bratislava 2021, http://www.ivo.sk/8765/sk/aktuality/nova-publikacia-ivo-kto-hra-rusku-ruletu-na-slovensku?utm_source=mailing_sk&utm_content=8765&utm_campaign=20210312. Російские нарративы в Словакии: кто и как их здесь распространяет. Grigorij Mesežnikov, 8.12.2020, reform.by. Вхід: 10.12.2022.
 6. Vojna Ruska proti Ukrajine Pohľad zo Slovenska. Zora Bútorová, Grigorij Mesežnikov. Vydavateľ: Inštitút pre verejné otázky, Bratislava 2022. <https://www.ivo.sk/buxus/docs//publikacie/subory>. Výzva pre demokraciu a európske hodnoty. Zora Bútorová, Grigorij Mesežnikov. Vydavateľ: Inštitút pre verejné otázky, Bratislava 2022. URL: https://www.ivo.sk/buxus/docs//publikacie/subory/Pravicovy_extremizmus_na_Slovensku_2022.pdf. Дата звернення: 16.12.2022.
 7. URL: <https://www.euointegration.com.ua/news/2023/06/5/7163047/>, URL: <https://www.globsec.org/sites/default/files/2023-05/GLOBSEC%20TRENDS%202023.pdf>, а також https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1255&page=1&fbclid=IwAR22EaO6GIKedquG1qrXzf-uXjxhjHMg4f5N7nh1oAbQhBKmiA8s94GO5LU_aem_AfQQYf4PHnpxH89nkcYXTCS-4JvbgzkutAplHAuY0Vd91W1yq2HiRPTCGU8C8ctuRSo. Ціна війни, стійкості та боротьби за демократичні цінності є рекордно високою. Опитування КМІС на замовлення NDI. Вхід: 30.06.2023.
 8. URL: https://tyzhden.ua/timoti-garton-esh-nam-potribna-dekolonizatsiia-zakhidnoi-dumky/?utm_source=fb&utm_medium=cpc&utm_cam

- paig=timoti-garton-esh-nam-potribna-dekolonizatsiia-zakhidnoi-dumky&fbclid=IwAR3TT26yeNnGeLuGo-SD0gcuhuhlj8gfP3N5psZ2wW-BtZU-3IresDKaxlGA_aem_AYVEAjEhsqB6lITdh1da6b8L97vMTU-rurqN-QRn7M773cH0kh8SYSrpv5pWgNax3-UDuo5HXutOSvGXC1NONM5W-wRV_SHxV1Zt9pgwDlkoB8M6_AdIDbOsumK2n8T41_f6M.
9. Ольга Крокинская. О социологии войны. URL: <https://freemoscowuniversity.pubpub.org/pub/p-3-1-krokinskaja/release/2?readingCollection=54fbd417>. Там же, Журнал Свободного университета «Палладиум», № 3.
 10. Ганна Мелеганич. https://ag.com.ua/publikaciyi-doslidzhen/doslidzhennya-problem-i-potreb-vnutrishno-peremischenih-osibrezultati_893/?fbclid=IwAR1ur_YfCeJ91A25LYq6r70eGDxqtOvm3JYzB16eK8spdTBVncA_NFi-O9g; Олександра Гліжинська, Андрій Єременко, Ірина Макарова, Олександр Позній. Українські біженці в Європі. Дослідження поведінки та настроїв українців, що вимушені були виїхати в Європу внаслідок війни в Україні. URL: <https://4service.group/ukrayinski-bizhentsi-v-yevropi-doslidzhennya-povedinki-ta-nastroyiv-ukrayintsiv-shho-vimusheni-buli-viyihali-v-yevropu-vnaslidok-vijni-v-ukrayini/>; Українські біженці в Європі встановили новий рекорд. URL: <https://www.unian.ua/world/u-yevropi-pobilshalo-bizhenciv-z-ukrajini-robito-rekord-12202806.html>. Вхід: 30.06.2023; Петро Токар. Ціннісні орієнтири студентської молоді щодо міграції та інших глобальних викликів напередодні російсько-української війни (за результатами соцдосліджень) // Геополітика України: історія і сучасність: зб.н.пр. Вип.1 (28). Ужгород: ДВНЗ «УжНУ», 2022. С. 89-97.
 11. Артёмов І.В., Віднянський С.В., Тодоров, І.Я, Токар П.В. Європейська та євроатлантична інтеграція України: стан і перспективи реалізації (2014-2022 рр.): монографія. Ужгород: ДВНЗ «УжНУ», 2022. 284 с.
 12. Імміграція і транснаціоналізм: навчальний посібник / Анакіна Т.М., Гай-Нижник П.П. та ін.; за ред. П.В. Токаря. Ужгород: ДВНЗ «УжНУ», 2023. 372 с.
 13. Петро Токар. Соціологія війни: дослідження та оцінки // Геополітика України: історія і сучасність: зб. наук. праць. Вип. (29). Ужгород: ДВНЗ «УжНУ», 2022. С. 182-200.
 14. Democratic Initiatives Foundation-Фонд «Демократичні Ініціативи» імені Ілька Кучеріва спільно з соціологічною службою Центру Разумкова з 23 по 30 березня 2023 року. URL:<https://www.facebook.com/100063633834989/posts/pfbid02CZGE8eBtnCcsen7SgNW9kX7JoeTPUnhV556Je5LrFHzqubciQrkuypAKCEPdp8yl/>
 15. Сергій Пирожков: «Росія ніколи не вважала себе демократичною країною. Завжди – імперською та авторитарною». <https://bintel.org>.

ua/analytics/politics/sergij-pirozhkov-rosiya-nikoli-ne-vvazhala-sebe-demokratichnoyu-krainoyu-zavzhdi-imperskoyu-ta-avtoritarnoyu/?fbclid=IwAR2SEXiqFqGgoGITNDmQ-D2gef-3m4l_0YmaGxi4iW3NpvZp3qazw35g4U0_aem_AYUyUmFjtWkaIXIFeKN_M4ciEgvtfajKazehx3Wi7CCK5E7MlODqNMttSdgegiJVE4. Інтерв'ю з віцепрезидентом НАН України. Записав Олег Махно. Вхід: 30.06.2023.

3.2. Зовнішня міграція в умовах війни: невідомі масштаби, нетиповий склад, невизначені перспективи

Вторгнення Росії в Україну призвело до найбільшої гуманітарної кризи в Європі з часів Другої світової війни. За оцінками, війна примусила щонайменше 14 мільйонів українців залишити свої домівки, спричинила масове внутрішнє переміщення, а також численний виїзд за кордон. Більшість біженців знайшли притулок у Європі. Деякі скористалися програмами допомоги, запропонованими США, Канадою та іншими країнами на всіх континентах. Міграційна хвиля такого масштабу не може не мати тяжкі економічні, соціальні та демографічні наслідки не лише для України, а й для країн, які прийняли біженців війни. Найкритичнішим є питання щодо перспектив сучасної української міграції, ймовірності повернення біженців на батьківщину. Спробуємо долучитися до процесу пошуку відповіді на нього. Наші припущення базуватимуться на аналізі специфіки сучасної міграції українців, складу та напрямів міграційного потоку, політики країн призначення та української держави, а також попереднього міграційного досвіду українців. Серед використаних джерел – звіти та дослідження міжнародних організацій, наукові праці українських та іноземних авторів, статистика, зокрема щодо перетину кордону та реєстрації біженців, результати опитувань. Хоча соціологічні дані не можуть бути репрезентативними в умовах війни, вони дають суттєве уявлення про склад біженців, їхні мотиви та наміри.

Воєнні дії тривають, небезпека для цивільного населення зберігається, вимушена міграція продовжується, хоча водночас частина біженців повертається на Батьківщину, тому точне число громадян України, які наразі перебувають за кордоном, невідоме. Оперувати можна лише оцінками. Найбільш вживаними з них є дані

Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (УВКБ ООН), яке акумулює інформацію з різних країн і систематично її оновлює. За даними УВКБ, на червень 2023 р. за кордоном перебували понад 6 млн вимушених мігрантів з України, з яких понад 5 млн користувалися тимчасовим притулком в Європі відповідно до Директиви ЄС 2001/55/ЄС про тимчасовий притулок [1], активованої Європейською Радою 4 березня 2022 р., яка передбачає надання вимушеним мігрантам з України тимчасового захисту на строк до трьох років, соціальну допомогу, доступ до ринку праці, освітніх та медичних послуг на території країн притулку. Найбільше українців зареєстровані в Польщі, Німеччині, Чехії (табл.1). Крім того, понад 117 тис. українців було прийнято США в рамках проголошеної президентом Д. Байденом програми «Разом з Україною», і 150 тис. прибули до США поза урядовою програмою [2]. Станом на квітень 2023 р. понад 150 тис. біженців війни з України прибули до Канади із спеціальними, запровадженими урядом дозволами [3].

Вибір країни перебування, як можна судити з даних про розміщення українських біженців в Європі, визначається передусім двома основними обставинами: близькістю до України та наявністю за кордоном родичів та знайомих [4]. У зв'язку з цим найбільше українців опинилися в сусідніх державах, а також у тих, куди був спрямований потік трудової міграції попередніх років і де внаслідок цього сформувалися численні українські громади.

Таблиця 3.1

Топ-10 країн за кількістю біженців з України, що перебувають в країні, а також громадян України, зареєстрованих як користувачі тимчасового захисту та інших форм притулку відповідно до національного законодавства, червень 2023, тис. осіб

Топ 10 країн притулку	Усього біженців	Зареєстрованих як користувачі притулку
Німеччина	1069,7	948,4
Польща	994,8	1618,8
Чехія	345,9	528
Велика Британія	203	0,6
Італія	183,7	183,7

Іспанія	183,5	183,5
Болгарія	160,6	161,4
Румунія	136	136
Молдова	110,8	7,9
Словаччина	102,9	118,9

Джерело: UNHCR. Operational data portal. Ukraine situation. https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine#_ga=2.125435210.1171454164.1680007933-2051047251.1651146256

Використовуючи дані УВКБ, однак, необхідно звернути увагу на в деяких випадках доволі велику різницю між оцінками чисельності біженців, які реально перебувають у країні, і тих, які формально зареєстровані в ній. Особливо великою ця різниця є в Польщі та Чехії, де чисельність зареєстрованих біженців значно перевищує чисельність перебуваючих. В Німеччині та Великій Британії, де також ці цифри різняться, ситуація зворотна. Наявних біженців більше, ніж зареєстрованих. Це пояснюється принаймні двома обставинами. По-перше, стосовно зареєстрованих біженців існує велика вірогідність подвійного рахунку, коли одні й ті самі особи могли бути зареєстровані в кількох країнах, оскільки українці мали можливість вільно пересуватися Європою, або виїжджати за її межі, зокрема до США та Канади. Тобто спочатку деякі вимушені мігранти реєструвалися як біженці одразу після перетину кордону, зокрема в Польщі, а згодом рушали далі і також отримували реєстрацію. Цілком вірогідно також, що залишаються зареєстрованими за кордоном також і більшість тих, які насправді повернулися додому, оскільки в умовах невизначеності воєнних перспектив вони зберігають за собою можливість повернутися в країну, де набули притулок. По-друге, як уже зазначалося, дані УВКБ постійно змінюються і відображають ситуацію на конкретну дату. Динаміка чисельності біженців відображає не лише інтенсивність вимушеної міграції з України, тобто прибуття нових вимушених мігрантів, або повернення на батьківщину, а й перерозподіл біженців між країнами перебування. Люди рушають туди, де вищі соціальні виплати, на які вони можуть розраховувати, легше знайти роботу та житло. У зв'язку з цим за кількістю наявних біженців Польща, що була першою країною призначення для втікачів від війни і де чисельність біженців була найвищою, поступово поступилася першістю Німеччині, де

державна допомога біженцям набагато вища. По-третє, потрібно мати на увазі, що чисельність зареєстрованих користувачів тимчасового захисту є більшою, ніж чисельність тих, хто залишив територію України після 24 лютого 2022 р., оскільки скористатися цією формою захисту могли також і громадяни, які на момент російського вторгнення уже перебували в європейських державах, працювали там, навчалися, перебували у приватних справах чи з туристичною метою. Оскільки найбільше робітників та студентів з України було саме в Польщі, доволі значна їх частина перебувала в Чехії, цілком вірогідно, що саме за рахунок цих українців чисельність зареєстрованих біженців у цих країнах є суттєво більшою, ніж наявних.

Крім того, потрібно мати на увазі, що стосовно реальної чисельності біженців йдеться лише про оцінки, і що, оприлюднюючи їх, Агентство ООН у справах біженців завжди в змозі верифікувати отриману від урядів інформацію, зокрема це стосується чисельності українських біженців у Росії. Починаючи з жовтня 2022 р. на сайті УВКБ була виставлена цифра 2,852,395 біженців з України в Росії, що означало, що на території країни-агресорки перебуває найбільше вимушених мігрантів з України, а загальна чисельність біженців з України в Європі перевищувала 8 мільйонів. Ці цифри справедливо викликали сумніви. По-перше, надана російською владою цифра залишалася незмінною протягом тривалого часу, хоча дані по інших країнах постійно оновлювалися, по-друге, чисельність біженців збігалася з чисельністю перетинів російського кордону громадянами України, яка наводиться на сайті УВКБ. Водночас дані про виїзд українців з РФ були відсутніми. Проте за інформацією сусідніх до Росії європейських країн, що публікувалася в пресі, цей потік доволі численний. Так, станом на 15 листопада з моменту початку війни понад 320 тис. українців в'їхали до Латвії через російський та білоруський кордони [5]. Станом на жовтень 2022 р. до Грузії в'їхали з Росії 160 тис. українців [6], а до Естонії – 109 тис. громадян України [7]. Таким чином, за неповними даними лише до країн Балтії та Грузії протягом півроку війни з Росії виїхали щонайменше 600 тис. українців. Логічно припустити, що в наступні місяці цей процес продовжувався.

Лише в червні 2022 р. інформація УВКБ ООН щодо Росії була доповнена. Незмінною залишилася кількість перетинів російського кордону, що, очевидно, неможливо. Водночас чисельність

українських біженців, наявних на території РФ, різко зменшилася і становила 1275,3 тис. осіб, а чисельність зареєстрованих біженців – лише 100 тис. Такі уточнення можна вітати, проте нова інформація також викликає застереження. Справа в тім, що чисельність наявних у Росії біженців збігається тепер не з чисельністю перетинів українцями російського кордону, а з чисельністю фактів постановки громадян України на міграційний облік в РФ.

За результатами діяльності Головного управління з питань міграції МВС РФ протягом 2022 р. таких фактів зафіксовано 1 069 896. Разом з даними за перше півріччя 2023 р. отримуємо цифру в 1,3 млн. Проте потрібно підкреслити, що водночас із постановкою на міграційний облік відбувалося й численне зняття українців із такого обліку – 831611 протягом 2022 р. [8]. Якщо навіть врахувати масову роздачу українських паспортів на окупованих територіях, набуття у 2022 р. громадянства РФ 296 901 громадянином України, тобто значну кількість українців, які не потребують додаткових, крім російського паспорту, документів для легалізації на території РФ і тому знімаються з міграційного обліку, очевидно, що чисельність українських біженців у Росії значно завищена. Що недвозначно підтверджує і наведена УВКБ отримана від російської влади офіційна цифра щодо зареєстрованих біженців – 100 тис. Разом з тим, враховуючи, що для багатьох мешканців тимчасово окупованих територій України єдиним можливим шляхом евакуації був виїзд до РФ, крім того, масового характеру набула примусова депортація українців до країни-агресорки, а за відсутності коштів і документів далеко не всі бажаючі змогли виїхати з її території, чисельність українців, які опинилися в Росії, є доволі значною.

Ще одним джерелом даних для оцінки обсягів вимушеної міграції українців за кордон є дані про перетини кордону. За даними УВКБ ООН, що акумулює інформацію, отриману від країн, які межують з Україною, тобто також і РФ, за період після початку війни станом на червень 2023 р. зафіксовано 23 млн перетинів кордону України у напрямку на виїзд, що враховує понад 2,8 млн виїздів до Росії. Водночас західний кордон України перетинали 20 млн разів з України і 13 млн в Україну. Можна припустити, що різниця між цими цифрами вказує на чисельність тих, хто виїхав, проте не повернувся в Україну, яка становить приблизно 7 млн. Однак потрібно зважати, що, по-перше, йдеться про факти перетину кордону, а не про осіб, які могли перетинати кордон неодноразово в обох напрямках; по-друге, в УВКБ відсутні дані щодо чисельності

в'їздів через угорсько-український кордон, до суми в'їзду їх не зараховано; по-третє, чисельність виїздів включає виїзди, що здійснювалися громадянами третіх країн, а в'їздів – лише громадянами України. Враховуючи ці застереження, експерти висловлювали думку, що протягом 2022 р. виїхали і не повернулися в Україну приблизно 3,3 млн осіб [9].

На думку інших експертів, зокрема директорки Інституту демографії та соціальних досліджень академіка НАНУ Е. Лібанової, яка базується на даних Державної прикордонної служби України (ДПСУ), чисельність громадян, які виїхали і не повернулися, ще менша і з 24 лютого минулого 2022 року до 20 лютого цього року становить 1 мільйон 830 тис. [10]. Потрібно, однак, зазначити, що дані українських прикордонників щодо виїзду не збігаються з даними прикордонників сусідніх країн щодо в'їзду, оскільки у перші тижні після початку широкомасштабної агресії було прийнято рішення про спрощення процедур перетину кордону, не вся інформація фіксувалася, зокрема щодо жінок з дітьми, крім того, значна частка українців не мала паспортів для виїзду за кордон і подорожувала з внутрішніми ідентифікаційними документами, навіть їх ксерокопіями. Так, опитування, проведене УВКБ ООН в семи європейських державах влітку 2022 р. серед біженців з України, показало, що не мали закордонних паспортів 19% з них [11]. Внаслідок цього прикордонниками країн ЄС від початку активної фази російсько-української війни і до 1 серпня 2022 зафіксовано на 780 тис. перетинів кордону з України більше, ніж за даними ДПСУ. Аналогічно в'їздів до Молдови виявилось на 300 тис. більше, ніж виїздів [12]. Таким чином, до наведеного вище сальдо в'їзду/виїзду за підрахунками ДПСУ потрібно додати принаймні мільйон. Тобто виїхали і не повернулися в Україну щонайменше 3 млн громадян. Потрібно також зважати, що оцінки, сформовані на основі сальдо перетинів кордону, не враховують тих українців, які прибули до європейських країн через територію РФ і західний кордон України не перетинали. Якщо орієнтуватися на наведені вище цифри щодо в'їзду українців до країн Балтії та Грузії, груба оцінка їхньої чисельності може сягати мільйона осіб.

Таким чином, на нашу думку, враховуючи наведені вище оцінки та застереження щодо них, можна припустити, що в Європі, США та Канаді, інших країнах знайшли притулок понад 4 млн біженців з України. На території РФ добровільно чи примусово опинилися від 1 до 2 млн громадян.

Дані щодо перетину кордону, хоча й не дають змогу точно визначити чисельність українців, які виїхали в результаті війни за кордон, проте чітко характеризують динаміку транскордонних переміщень, аналіз якої вкрай важливий для розуміння міграційних переміщень в умовах війни та їхніх перспектив. Згідно з прикордонною статистикою, найбільш інтенсивним виїзд з України був протягом перших тижнів після початку широкомасштабного вторгнення РФ, коли лише за два тижні кордон у напрямку на виїзд з країни перетнули 1,2 млн осіб (крім кордонів з РФ та Білоруссю). Пік було досягнуто між 3 та 10 березня 2022 р., коли з країни виїжджали понад 100 тис. осіб щоденно. Лише 7 березня кордон з Польщею перетнули 140 тис. громадян України [13]. Варто зазначити, однак, що за цей же період у країну повернулися 320 тис. українців [14], переважно чоловіків, готових захищати батьківщину. Уже в квітні 2022 р. чисельність перетинів кордону стабілізувалася на рівні 20-40 тис. на добу як на в'їзд, так і на виїзд. Влітку 2022 р. інтенсивність в'їзду в Україну зросла, особливо в кінці літа, перед початком навчального року. Зафіксована прикордонниками чисельність перетинів кордону у напрямку на в'їзд перевищувала чисельність перетинів у зворотному напрямку.

Початок масованих бомбардувань ворогом критичної інфраструктури країни восени 2022 р., що призвів до перебоїв у постачанні населенню тепла, води, електроенергії, а також погіршення погодних умов з настанням зими активізували виїзд за кордон лише незначною мірою. Проте взимку обсяги перетинів кордону з України дещо перевищували обсяги перетинів кордону в Україну. З приходом весни ситуація знову змінилася. Особливо значним в'їзд в Україну був у період Великодніх свят. У травні 2023 р. число прибулих уже помітно почало переважати число вибулих (рис.3.1).

Цілком зрозуміло, що коливання в обсягах та напрямках перетинів кордону великою мірою відображають воєнно-політичну ситуацію в країні. Звільнення українськими силами оборони частини захопленої окупантами території влітку 2022 р. дало змогу багатьом біженцям повернутися додому. Посилення обстрілів мирних міст та побутові проблеми, ними обумовлені, з якими українці увійшли в зиму, стимулювали виїзд, а надії на весняно-літній наступ ЗСУ та наближення перемоги у війні – повернення на батьківщину.

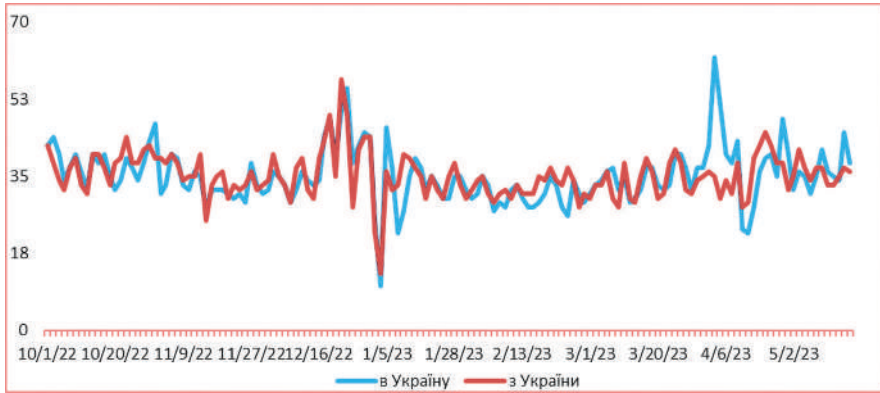

Рис.3.1. Чисельність перетинів державного кордону України в обох напрямках, 1.10.2022 – 29.05.2023

Джерело: Державна прикордонна служба України. <https://t.me/s/DPSUkr>

Дослідження на українсько-польському кордоні (в квітні-грудні 2022 р. було опитано понад 8 тис. українців, які подорожували з Польщі до України), проведене Міжнародною організацією з міграції (МОМ), показало, що серед тих, хто заявив про намір остаточно повернутися додому, 65% керувалися бажанням об'єднатися з родиною, 14% вважали, що безпекова ситуація в місцях їхнього проживання значно покращилася, що дозволяє повернутися. 7% спонукали до повернення виклики і негаразди перебування за кордоном, такі, як неможливість працевлаштуватися, знайти належне житло, відсутність необхідних коштів [15].

За даними Міжнародної організації з міграції (МОМ), яка здійснює систематичні телефонні опитування населення України щодо вимушеної міграції та повернення, можна говорити про принаймні 1,2 млн українців, які повернулися з-за кордону. Відповідно до опитувань МОМ частка поверненців із зарубіжних держав серед усіх вимушено переміщених осіб, які повернулися, стабільно зростає. Влітку 2022 р. вона становила 7%, у вересні – 15%, а наприкінці року зросла до 20% [16].

Разом з тим як соціологічні дані, так і дані прикордонної статистики дають підстави для висновку про те, що поширення набули маятникові переміщення. Одні й ті ж особи пересуваються через кордон неодноразово і в обох напрямках. Багато з тих, хто в'їхав у країну, перебувають вдома лише тимчасово, щоб відвідати домівку та рідних, забрати якісь речі чи допомогти з евакуацією членам сім'ї, і згодом знову покидають територію України. Цей

висновок зокрема підтверджується тим, що найбільше перетинів кордону України в обидва боки припадають на вихідні дні, що характерно для маятникової міграції. Його ілюструють також і дані згаданого вище опитування на українсько-польському кордоні. Причому ним зафіксовано зростання частки короткотермінових візитів. Так, лише тимчасово перебувати в Україні планували 56% подорожуючих, опитаних у грудні 2022 р., тоді як у квітні їх було лише 28%. Водночас частка тих, хто остаточно повертався в Україну, з часом зменшувалася: 62% у квітні 2022 р. та 26% у грудні [15].

Дані про переміщення через державний кордон та про динаміку обсягів виїзду та повернення є вкрай важливими не лише для розуміння актуальної міграційної ситуації, а й для усвідомлення перспектив її розвитку. Уже сьогодні ми спостерігаємо ознаки поширення циркулярної міграції, тобто чергування періодів перебування за кордоном із поверненням на батьківщину. Така форма міграційної поведінки була типовою для українських трудових мігрантів, які систематично виїздили на сезонну, тимчасову роботу за кордон протягом років. В умовах війни циркулярна міграція широко практикується біженцями. В майбутньому вона може стати типовою для поствоєнної міграційної ситуації і забезпечити поширення різноманітних транснаціональних практик, тісного зв'язку між країною перебування мігрантів та Україною. Модель циркулярної міграції в умовах значного впливу населення є найбільш прийнятною для України з точки зору збереження національного людського потенціалу, оскільки дає можливість залучати мігрантів, навіть тих, які орієнтуються на тривале чи постійне проживання за кордоном, до життя в Україні, використовувати їхні знання, зв'язки, досвід, їхні інвестиції для розвитку держави.

Вкрай важливими для прогнозування подальших перспектив українських біженців за кордоном є їхні соціально-демографічні характеристики. Хоча основним чинником сучасної міграції українців незаперечно є воєнна небезпека, люди по-різному реагують на виклики, застосовують різні стратегії у відповідь на них. Від індивідуальних якостей залежить не лише рішення про міграцію, а й здатність до адаптації за кордоном, перспективи перебування за межами батьківщини чи повернення на її територію. У зв'язку з цим вкрай важливо зазначити, що за своїм складом сучасна міграція громадян України кардинально відрізняється як від звичного для країн призначення складу біженців з інших регіонів світу, так і від міграції українців мирного часу.

Джерелами інформації про структурні характеристики біженців здебільшого є соціологічні дослідження, десятки яких протягом півтора року війни здійснили міжнародні організації, зарубіжні та українські аналітичні центри. При їх використанні, однак, необхідно враховувати, що в умовах вимушеної міграції неможливо створити репрезентативну вибірку, лише невелика частина опитувань відбувалася шляхом безпосереднього спілкування з респондентами, переважно людей опитували через соціальні мережі чи телефон, тому коло опитаних обмежено тими, хто користується інтернетом та мобільним зв'язком. Разом з тим, отримана завдяки опитуванням інформація видається цілком вірогідною, оскільки проведені різними установами та за різною методикою вони надають дуже близькі результати.

Наведемо деякі з них. Так, згідно з даними проекту Агентства ЄС з питань біженців (EUAA), яке збирало інформацію про українців в Європі з квітня 2022 по січень 2023 р. [17], серед дорослих біженців жінки становлять 78%, 80% з них у найбільш продуктивному віці 18-40 років. Опитування майже 20 тис. респондентів у шести сусідніх з Україною державах, здійснене УВКБ ООН, показало, що жінки працездатного віку становили серед респондентів 42%, чоловіки – 10%, діти – 36%, а особи старшого віку – 14%. (рис.3.2). Середній вік біженців війни за кордоном, за даними опитувань, приблизно 35 років.

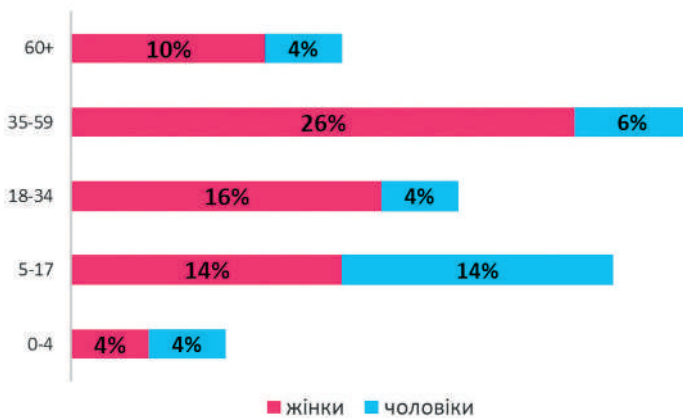

Рис.3.2. Статевий-віковий склад користувачів тимчасового захисту в країнах Європи за даними опитування УВКБ ООН

Джерело: UNHCR, Displacement patterns, protection risks and needs of refugees from Ukraine, April 2023. <https://data2.unhcr.org/en/situations/ukraine>

Для порівняння, під час міграційної кризи в Європі 2015-2016 років більшість (58%) шукачів притулку становили молоді чоловіки. Жінок було 17%, решта – діти [18]. Чоловіки переважали також і в складі трудових мігрантів з України. Понад те, за даними обстежень, проведених Державною службою статистики України, частка чоловіків серед мігрантів поступово зростала: в 2008 р. вона становила 62,3%, в 2012 р. – 65,6%, в 2017 р. – 70,4%. Жінок серед мігрантів було близько третини, хоча в деяких країнах (в Італії) пропорція була зворотною. Причому жінки порівняно з чоловіками вдавалися до міграції у старшому віці. За даними 2017 р., більшість з них були старшими за 40 років, а третина – старшими за 50 років [19, 20].

Статеві-віковий склад вимушених мігрантів з України в контексті подальших перспектив міграції дає підстави для низки міркувань. По-перше, жінки та діти, які становлять переважну більшість біженців, в умовах, коли виїзд чоловіків призовного віку з воюючої країни неможливий, залишили вдома своїх чоловіків та батьків. Тому емоційний зв'язок з батьківщиною у більшості вимушених мігрантів надзвичайно високий і є суттєво вищим, ніж у біженців з інших країн, де більшість становлять одинаки. Невипадково основним мотивом повернення в Україну, згідно з опитуваннями, як уже зазначалося, є бажання возз'єднатися з родиною. Водночас висока частка серед біженців дітей шкільного віку, які в країнах перебування охоплені освітнім процесом, є вагомим чинником інтеграції біженців за кордоном. Досвід інших міграційних потоків свідчить, що наявність у сім'ях мігрантів дітей, які виховувалися та здобували освіту не на батьківщині, а в країні перебування, в багатьох випадках є причиною неповернення мігрантів. З одного боку, батьки залишаються за кордоном, щоб забезпечити дітям кращу освіту, а з другого, – діти, які зазвичай легше і швидше старших осіб вивчають мову країни перебування, налагоджують тут особисті стосунки з однолітками, частіше сприймають країну імміграції як нову батьківщину і не готові повертатися на батьківщину батьків, унеможливаючи таким чином повернення всієї сім'ї.

Крім гендерної структури, особливою рисою українських біженців є також високий освітній рівень. Він суттєво вищий, ніж у біженців в Європі з інших країн, проте він також набагато вищий, ніж у трудових мігрантів з України попередніх років та зайнятого населення країни в цілому. За даними обстеження Держстату

2017 р. як працівники-мігранти за кордон виїжджали передусім особи робітничих професій. 64% з них мали середню освіту. Загалом трудові мігранти були відносно менш освіченими порівняно з працевлаштованим в Україні населенням.

Натомість за даними одного з опитувань українських біженців, проведеному УВКБ ООН влітку 2022 р., 47% з них мали повну вищу освіту, 2% – післядипломну освіту, 27% – професійну освіту, лише 21% середню освіту та 3% початкову [11]. В результаті опитування біженців у Німеччині було отримано навіть вищі показники. Відповідно до нього 71% біженців мали вищу освіту, 6% – незакінчену вищу, 7% – наукові ступені [21]. За даними згаданого вище опитування ЕУАА, 73% українських біженців в Європі, які взяли у ньому участь, мали вищу освіту (ступінь бакалавра чи магістра) [17]. Хоча дослідники вважають соціологічні дані дещо завищеними, мотивуючи це переважанням серед респондентів, які беруть участь в опитуваннях через електронні засоби зв'язку, відносно освіченіших біженців, адміністративні дані служб зайнятості країн перебування в основному їх підтверджують. Так, за даними швейцарської служби зайнятості 64% українських біженців, які до неї звернулися, мали вищу освіту. В Іспанії, за даними служби зайнятості, осіб з вищою освітою серед вимушених мігрантів 62% [22].

Крім освіти, біженці з України мають значний виробничий досвід. Відповідно до результатів різних опитувань, 75% респондентів на батьківщині працювали, причому, що вкрай важливо, половина з них на посадах, що вимагали високого рівня кваліфікації [22].

Високий освітній рівень та працевлаштування на керівних посадах обумовили той факт, що значна частина біженців війни мали в Україні доволі високий статус. Рішення про виїзд найоперативніше ухвалювали особи, які мали для цього матеріальні ресурси та володіли необхідною інформацією. Опитування на кордоні, проведене в перший період після початку війни, коли виїзд з країни був наймасовішим, показали, що серед вибулих майже 20% становили підприємці, 9% – керівники підприємств чи організацій, або їхніх підрозділів, 26% – висококваліфіковані спеціалісти, 17% – кваліфіковані робітники [23]. Дослідники, які опитували біженців війни в Польщі, з'ясували, що три чверті з них оцінили своє матеріальне становище до війни як добре і дуже добре (52%) та нормальне (25%) [24].

Втрата освічених і досвідчених працівників є, безумовно, болючою для економіки України. Водночас такі характеристики українських біженців забезпечують їм високі стартові умови для адаптації в країнах перебування, зокрема достатнє конкурентне становище на ринку праці. Це не означає, однак, що українці одразу можуть претендувати на посади, які відповідають їхній кваліфікації. Опинившись в чужій країні, мігранти, як правило, змушені задовольнятися менш престижною роботою. Проте високоосвічені люди легше і швидше здатні оволодіти мовою країни перебування, отримати нові знання та трудові навички або підтвердити свій професіоналізм.

Ситуація з працевлаштуванням біженців війни доводить, що уже через рік після прибуття українці посіли доволі поважне місце на ринку праці країн перебування, що значно відрізняє їх від біженців з інших країн, рівень працевлаштування яких і після набагато тривалішого перебування в країнах притулку залишається низьким. Так, за даними різних досліджень, рівень працевлаштування біженців з різних країн у Німеччині, Данії, Норвегії Фінляндії навіть через два роки після прибуття не досягає 20%. В середньому в країнах ЄС біженці досягають рівня зайнятості місцевого населення через 25 років після прибуття. Причому дослідники процесів інтеграції біженців в Європі підкреслюють, що жінки-біженки значно відстають у працевлаштуванні від чоловіків. Наприклад, після двох років після прибуття в Німеччині рівень працевлаштування жінок-біженок становить лише 11% від рівня працевлаштування чоловіків [25].

Враховуючи гендерний склад біженців з України, серед яких більшість жінки, в перші місяці масової вимушеної міграції експерти висловлювали серйозні занепокоєння щодо перспектив українок на ринку праці. Вони вказували на дефіцит «жіночих» робочих місць, а також на те, що багато біженок виїхали разом з малолітніми дітьми, про яких повинні піклуватися, що обмежує їхні можливості у працевлаштуванні. Проте такі прогнози виявилися хибними. Дійсно, вимушені мігрантки є носіями характерних переважно для жінок професій. За результатами дослідження УВКБ, яке опитало 43 тис. українців у багатьох країнах Європи у травні-листопаді 2022 р., 15% з них були на батьківщині зайняті в торгівлі, 14% – у сфері освіти, 9% – в охороні здоров'я, 5% – в готельно-ресторанному бізнесі, 5% – в салонах краси, по 4% у соціальних послугах, в адміністрації, в будівництві та видобувній промисло-

вості [26]. Проте ні професійна специфіка, ні родинні обов'язки не стали на перешкоді українським жінкам, які вимушено опинилися за кордоном, самореалізуватися та забезпечити належні умови життя для своїх дітей.

Дані з різних країн показують, що громадяни України, які користуються тимчасовим притулком за кордоном, є доволі успішними на ринку праці. Уже на кінець 2022 р. частка працевлаштованих серед біженців працездатного віку перевищила 40% і продовжувала зростати [22]. За даними дослідження, проведеного на замовлення Канцелярії прем'єр-міністра Республіки Польща, через рік після початку російсько-української війни 82% дорослих біженців з України були працевлаштовані в Польщі [27]. За словами міністра праці та соціальних справ Чехії, у 2022 р. в країні працювало понад 171 тис. вимушених мігрантів з України, насамперед у тих галузях, де було важко заповнити робочі місця [28]. У Сполученому Королівстві 56% дорослих біженців з України працювали в листопаді 2022 р., що є значним зростанням порівняно з 19% у червні 2022 р. [29].

За даними Європейського центрального банку, очікується, що приплив українських біженців спричинить поступове збільшення чисельності робочої сили в євросоні від 0,2% до 0,8%, що вдвічі більше, ніж масовий приплив біженців з Близького Сходу та Африки під час міграційної кризи 2015-2016 років. Це може допомогти ринку праці відреагувати на нинішній високий попит на робочу силу та вирішити проблему дефіциту кваліфікованих працівників, що посилюється [30].

Водночас це може сформувати доволі прихильне ставлення до тривалого перебування українців у країнах притулку як з боку громадськості, так і, що особливо важливо, бізнесу. Відтак ринкові механізми відіграватимуть свою роль у трансформації політики та законодавства на користь того, щоб затримати українців на довші строки. Таке припущення підтверджує і попередній розвиток політики країн-реципієнтів щодо українців, зокрема доволі ліберальне законодавство Польщі, відповідно до якого громадяни України могли тимчасово працювати в сусідній країні без оформлення дозволів на працевлаштування, лише за заявою працедавця про намір їх найняти. Внаслідок досвіду спілкування з трудовими мігрантами в Європі закріпився імідж українців не як користувачів соціальних виплат, у чому часто європейський обиватель звинувачує біженців з інших країн, а

як сумлінних працівників. Адже серед громадян третіх держав, представники яких мають найбільше дозволів на проживання в ЄС, саме в українців найбільше таких дозволів, виданих у зв'язку з працевлаштуванням (54,3% чинних на кінець 2020 р.), на відміну, наприклад, від марокканців, які становлять найчисельнішу громаду з-поза меж ЄС в Європі (лише 11,2% дозволів у зв'язку з працевлаштуванням).

Одразу після прибуття українські біженці дійсно потребували значної допомоги. Крім розміщення, харчування, перевезення внаслідок великої частки дітей серед біженців країни притулку змушені були витратити значні додаткові кошти на освіту та медичне обслуговування. За оцінками дослідників, протягом 2022 р. на одного біженця з України європейці витратили від 6 до 10 тис. євро. Якщо хоча б 2/3 зареєстрованих у ЄС українців отримували державну підтримку, то загальний обсяг видатків становив від 26.4 млрд до 73.3 млрд євро за рік [31]. Це означає, що Україні додатково було надано допомогу в обсязі, зіставлюваним або й більшим за обсяги підтримки, наданої країні державами та інститутами ЄС протягом 2022 року, що наблизилися до 60 млрд євро [32].

Проте поступово ситуація змінювалася. Приїзд українців не лише вимагав витрат, а й сприяв розвитку європейської економіки. Спочатку це було пов'язано зі значним зростанням споживчого попиту. Українці витрачали здебільшого власні кошти, заощадження, зарплату за дистанційну роботу на українського роботодавця, матеріальну допомогу, отриману від сімей, які залишилися вдома. За даними Національного банку України, внаслідок використання банківських карток українських банків за кордоном витрати на статтю платіжного балансу «особисті подорожі» збільшилися в 2022 р. у порівнянні з довоєнним роком у вісім з половиною разів (рис. 3.3). Згодом завдяки працевлаштуванню у країнах-реципієнтах українці своєю працею та сплаченими податками почали робити свій внесок у добробут приймаючої країни. За даними Центру досліджень міграції Варшавського університету, українські біженці не обтяжують, а підтримують польську економіку. Так, від початку війни до листопада 2022 р. українці заплатили 10 млрд злотих податків, при цьому отримали 3,5 млрд злотих допомоги від держави.

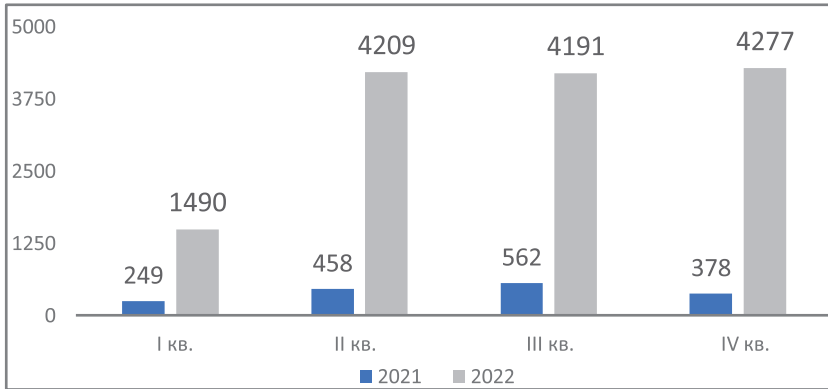

Рис. 3.3. Імпорт послуг за статтею «особисті подорожі», млн дол. США

Джерело: Національний банк України. Динаміка платіжного балансу України. https://bank.gov.ua/files/ES/BOP_q.pdf

Наразі трудові доходи, отримані українцями в країнах перебування, покривають значну частку витрат мігрантів. Більше того, частина біженців набуває можливість для накопичення заощаджень та фінансової підтримки членів сім'ї, які залишаються вдома. Можна припустити, що саме це є вагомою причиною стабілізації обсягів приватних валютних переказів, які надійшли протягом року війни в Україну. Адже, враховуючи безпекову ситуацію, а також той факт, що значна частина біженців війни прямувала до родичів, які жили і працювали в зарубіжних країнах, тобто внаслідок возз'єднання сімей за кордоном потреба в переказах мігрантів в Україну відпадала, можна було очікувати значне скорочення обсягів валютних надходжень від приватних осіб. Однак, за даними НБУ, у 2022 р. порівняно з 2021 р. їх сума скоротилися лише на 9%, проте залишилися більшою, ніж 2020 р. (рис. 3.4). Враховуючи катастрофічне падіння в результаті війни ВВП країни майже на третину, значення переказів для економіки зросло. Таким чином, втрата Україною в результаті вимушеної міграції за кордон людського капіталу частково надолужується надходженням капіталу фінансового.

Попри очевидні негативні наслідки вимушеної міграції, варто враховувати її позитивний потенціал. Давно доведено дослідниками та взято на озброєння політиками і практиками той факт, що перекази зароблених мігрантами за кордоном коштів на батьківщину та інвестиції з боку діаспори є для країн походження важ-

ливим джерелом додаткових ресурсів для розвитку. Створення умов для реалізації цього потенціалу розглядається ООН як одна із складових Цілей сталого розвитку (ціль 10). Хоча в основному перекази витрачаються на споживання, підвищення споживчого попиту сприяє прискоренню виробництва товарів широкого вжитку, інвестиції в житло, що є основним пріоритетом отримувачів, – зростанню будівельної та суміжних галузей, а в освіту – є інвестицією в майбутнє, створення активу, який з часом приноситиме прибуток. Приватні перекази з-за кордону підтримують платоспроможність держави, фінансування імпорту. Їх значення зростає в кризових умовах, оскільки обсяги переказів, попри погіршення ситуації в країні, залишаються відносно стабільними.

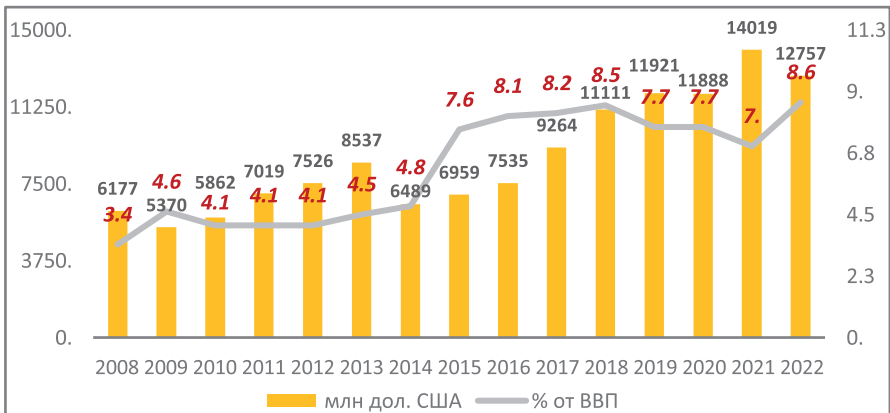

Рис. 3.4. Приватні перекази з-за кордону, млн дол. США

Джерело: Національний банк України. https://bank.gov.ua/files/ES/Perekaz_y.pdf

У зв'язку з цим варто навести дані НБУ за I квартал 2023 р. щодо приватних переказів та витрат на приватні подорожі. Якщо в 2022 р. такі витрати були відчутно більшими суми переказів (14167 млн дол. США проти 12757 млн дол.), то тенденція перших трьох місяців року свідчить, що витрати з карток українських банків за кордоном поступово скорочуються, а приватні перекази зростають і в березні 2023 р. вони несуттєво, проте перевищили суму витрат (рис. 3.5). У разі подальшої інтеграції вимушених мігрантів з України до ринків праці країн перебування така тенденція може зміцніти.

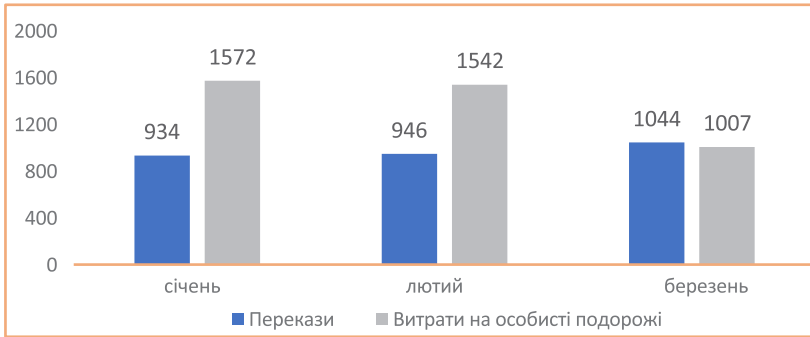

Рис. 3.5. Імпорт послуг за статтею «особисті подорожі» та приватні перекази з-за кордону в I кв. 2023 року, млн дол. США

Джерело: Національний банк України. Динаміка платіжного балансу України. https://bank.gov.ua/files/ES/BOP_m.pdf; Динаміка обсягів приватних грошових переказів в Україні. https://bank.gov.ua/files/ES/Perekaz_m.pdf

Хоча успішна інтеграція біженців війни за кордоном забезпечує їм краще і незалежніше становище, є джерелом отримання нових знань та досвіду, накопичення фінансових ресурсів, які частково мігранти переказують на батьківщину і використовують для відновлення зруйнованого війною добробуту своїх сімей, вона водночас підвищує ризики неповернення частини біженців додому, принаймні у найближчій перспективі.

Українське суспільство та влада цілком усвідомлюють, що виїзд за кордон мільйонів громадян є надзвичайним викликом для країни, її демографічної та соціально-економічної стійкості, подальшого розвитку. Хоча наданий українцям за кордоном притулок допоміг зберегти життя та здоров'я численних громадян, значно послабити гуманітарну кризу в країні, а також більш якісно і в більшому обсязі підтримати тих, хто залишався, враховуючи вкрай обмежені в умовах війни ресурси, втрати трудового потенціалу можуть суттєво загальмувати повоєнне відновлення. Тому життєво важливим є питання, наскільки ці втрати незворотні, тобто чи повернуться біженці на Батьківщину, хто, коли і скільки з них повернуться.

Відповідь на нього залежить від тривалості воєнних дій, рівня завданих агресором руйнувань, швидкості повоєнної відбудови, успіху (або неуспіху) адаптації біженців у країнах перебування та політики цих країн щодо них.

Перші опитування українських біженців війни свідчили про їхнє одностайне бажання щонайшвидше повернутися на батьківщину – понад 90%. Проте війна тривала, небезпека зберігалася, і наступні опитування виявили, що чітко визначитися із своїм майбутнім біженцям вкрай важко. За даними опитування, здійсненого УВКБ ООН взимку 2022/2023 років, лише 12% українських біженців планували повернутися на батьківщину найближчим часом, 65% мали надію повернутися колись, 18% не визначилися, 5% взагалі не планували повертатися. Відповіді респондентів великою мірою залежали від регіону походження, тривалості проживання за кордоном, віддаленості країни їхнього перебування від України та складу сім'ї. Так, намір повернутися виявився більш поширеним серед осіб старшого віку, домівки яких неушкоджені, вихідців з менш уражених війною регіонів України, які залишили вдома дітей або подружжя, нетривалий час перебували в сусідніх до України державах. Ті ж, хто повертатися наміру не мав, здебільшого знаходилися у віддалених країнах, виїхали в перші місяці війни, є молодими людьми, часто чоловіками, одинаками без утриманців, мають технічну освіту. Своє рішення ця група респондентів, крім міркувань безпеки, мотивувала відсутністю в місцях їхнього колишнього проживання роботи, засобів для існування, належних житлових умов та доступу до базових послуг (31%, 16% та 12% відповідно). Натомість у країні перебування вони знайшли стабільну роботу (19%) та відчують себе достатньо інтегрованими (11%) [33].

Хоча наразі частка тих, хто взагалі не планує повертатися, незначна, тривожним сигналом є високий відсоток тих, хто не визначився. Та й зміна намірів більшості біженців, які планують одного дня все ж повернутися, також не виключена. Вкрай вагомим є фактор часу. Чим тривалішим є перебування мігранта в країні, тим більша імовірність його інтеграції, орієнтації на тривале проживання за кордоном. Під час зимового опитування УВКБ ООН опитало повторно близько тисячі українців, які брали участь у попередньому опитуванні в серпні-вересні 2022 р. 9% респондентів, опитаних восени, повернулися на батьківщину, тобто здійснили плани, про які повідомляли свого часу. Серед тих, хто залишився за кордоном, планували повернення найближчим часом приблизно стільки ж респондентів, що й восени, проте частка респондентів, які мали намір колись повернутися, зменшилася з 78% до 66%, тих, хто не визначився, подвоїлася, а неповерненців зросла з 4% до 5% [33].

Великою мірою подальші плани біженців залежать від того, яку мету вони ставили перед собою, виїжджаючи за кордон. Безумовно, переважна більшість українців керувалася міркуваннями безпеки, проте були й такі, які використали можливість виїхати до більш благополучних і багатих країн. Їхні життєві плани, очевидно, полягають у тому, щоб залишитися в країні перебування на довші строки. Результати опитування, проведеного в 36 країнах Міжнародним дослідницьким холдінгом 4Science, свідчать, що серед тих, хто не планує повертатися в Україну, більшість планували еміграцію до Європи ще до війни (54%). В основному це молодь до 35 років з високим освітнім рівнем, 64% з них володіє однією або кількома іноземними мовами [4].

При оцінці перспектив повернення потрібно зважати на те, що притулок, наданий українцям, є тимчасовим і після нормалізації ситуації в Україні буде припинений, після чого кожна країна перебування мігрантів вирішуватиме, кому залишитися, а кому повернутися залежно від власних інтересів, ситуації на ринку праці. Зацікавлені у поповненні своїх людських ресурсів країни перебування, імовірно, докладатимуть зусиль для затримання на своїй території спеціалістів, молоді. Менше шансів залишитися за кордоном матимуть особи старшого віку, з нижчим освітнім рівнем.

Проте вирішальний вплив на рішення щодо міграції справляють життєві, сімейні обставини конкретної людини, її прагнення та надії. Оскільки за кордон виїхали переважно жінки та діти, їхні чоловіки, батьки залишилися в Україні, неабияким чинником подальшої міграційної поведінки біженців війни буде об'єднання сім'ї. Питання лише в тому, чи чоловіки приєднаються до своїх сімей за кордоном після закінчення війни, чи, навпаки, жінки повернуться до своїх чоловіків в Україну. У зв'язку з цим для рішення про повернення важливо, чи матимуть біженці куди повертатися. Тож не дивно, що за даними опитувань найменше орієнтовані на повернення вихідці із найбільш постраждалого від війни Сходу України, а також північного регіону, що зазнав окупації [21].

Навіть якщо сім'я, що втратила житло та майно, все ж вирішить відбудувати своє життя на батьківщині, необхідність накопичити для цього фінансові ресурси може бути вагомим спонукальним мотивом для виїзду на роботу в зарубіжні держави, де заробітна плата є суттєво вищою. Тобто навіть після переможного закінчення війни цілком вірогідною є перспектива інтенсифікації трудової міграції за кордон за принципом ланцюгової міграції,

коли біженці війни, що закріпилися в кранах перебування, сприятимуть у подальшому трудовій міграції своїх родичів чи знайомих, оскільки для ліквідації наслідків війни домогосподарства потребуватимуть значних коштів, заробити які в зруйнованій війною вітчизняній економіці буде складно. На користь такого висновку досвід трудової міграції, накопичений громадянами України, використання роботи за кордоном як стратегії виживання в несприятливих обставинах. Він підтверджується також тенденцією до виїзду за кордон, що поширюється серед внутрішніх переміщених осіб. Так, за даними опитувань, які проводилися REACH – організацією, мета якої полягає у моніторингу гуманітарних криз, число ВПО, які планують виїхати за кордон, в січні 2023 р. становила 11%, що майже вдвічі більше, ніж навесні 2022 р. (6%). Симптоматично, що основним мотивом еміграційних планів є бажання працювати за кордоном (61%), а також об'єднатися з родичами, які вже там перебувають (45%). Безпекові міркування спонукають до еміграції лише 30% тих, хто має намір виїхати [34].

На користь припущення про імовірну інтенсифікацію трудової міграції після війни також і той факт, що територіальне походження мігрантів воєнного часу значно відрізняється від такого попереднього періоду. Раніше за кордон виїздили передусім мешканці Західної України, які за даними опитування Держстату 2017 р. становили 69,4 % трудових мігрантів. Частка серед трудових мігрантів жителів Центру країни становила 9,2 %, Півдня – 8,6 %, Сходу – 6,8 %, Півночі – 6 %. Серед вимушених мігрантів, зрозуміло, представлені передусім мешканці Сходу, Півдня та Півночі, куди вторглися російські війська. За даними опитування українських біженців в семи сусідніх країнах, проведеного УВКБ ООН влітку 2022 р., серед них було лише 4% мешканців прикордонної до Польщі Львівської області, населення якої найактивніше брало участь у трудовій міграції за кордон у попередні часи, тоді як жителів південних областей (Запорізької, Миколаївської, Одеської, Херсонської) – 31%, Києва та Київської області – 15%, Харківської області – 11%, Донецької – 8% [11].

Трудові мігранти зазвичай практикували циркулярну міграцію, здійснюючи систематичні поїздки на заробітки, неодноразово працювали за кордоном. Проте серед біженців, як свідчать дані опитування, проведеного у Польщі міждисциплінарною лабораторією з вивчення війни в Україні, майже половина (48%) ніколи не була у Польщі раніше. 43 % перебували в Польщі лише протя-

гом короткого часу, 7% залишалися на довше, лише 2 % жили в країні рік, або більше [34]. Таким чином, у результаті російської агресії міграційний досвід отримує населення, яке раніше його не мало. Цей досвід, як і встановлені в країні притулку соціальні зв'язки, можуть виступати додатковим спонукальним чинником до застосування міграційної стратегії для подолання повоєнних труднощів.

Загалом можна припустити, що тривало залишатимуться в зарубіжних країнах найвірогідніше ті біженці, які мають там родину, виїхали до віддалених держав, завдяки професійним знанням та кваліфікації можуть знайти достойну роботу і забезпечити собі гідний рівень життя. Вагомим чинником неповернення виступатиме, безумовно, руйнування житла, втрата майна. До неповерненців з числа біженців приєднуються численні трудові мігранти, які намагатимуться розв'язати матеріальні проблеми своїх сімей в умовах зруйнованої національної економіки у спосіб заробітків за кордоном.

Таким чином, Україні доведеться стикнутися із значними втратами трудового та інтелектуального потенціалу, що може значно ускладнити повоєнне відновлення держави. Обсяги цих втрат прогнозувати наразі неможливо, вони залежать від численних невизначених чинників. Разом з тим, не можна погодитися з доволі песимістичними прогнозами щодо повернення українців додому, які висловлювалися деякими західними експертами. Вони базуються на тому, що, за досвіду попередніх міграційних хвиль, лише незначна частина біженців з менш розвинених країн, які отримали притулок у розвинутих державах, повертаються на батьківщину. Зокрема, частка поверненців серед біженців з Сирії не перевищує, за оцінками, 2% [35].

На заперечення такого прогнозу наведемо, по-перше, той факт, що Україна, попри всі воєнно-політичні негаразди, є все ж доволі розвинутою країною. По-друге, повоєнна відбудова, підтримана практично всіма державами світу, створить такі широкі можливості для творчості та самореалізації, які спонукатимуть до повернення навіть тих українців, які успішно інтегруються за кордоном. По-третє, емоційний зв'язок біженців з батьківщиною, більшість з яких становлять жінки та діти, є надзвичайно вагомим. І останнє, проте насправді головне, – високий рівень патріотизму, бажання і готовність українців захищати і розбудовувати свою країну. Війна, яка призвела до масового вимушеного пере-

міщення та створила умови, що штовхають людей до трудової міграції, водночас як ніколи консолідувала українську націю. Згідно з опитуванням Київського міжнародного інституту соціології, восени 2022 р. лише 7% респондентів були готові виїхати до ЄС чи США навіть за умови безпроблемного отримання громадянства цих країн. До війни, у жовтні 2020 р., таке бажання висловлювали 28% респондентів [36]. Незважаючи на це, очевидно, що держава має приділити проблемі відпливу населення за кордон серйозну увагу, активно протидіяти його негативним наслідкам. Основним напрямом консолідованих зусиль державної влади, місцевого самоврядування, бізнесу, суспільства в цілому має бути, безумовно, створення умов для повернення біженців війни в Україну та їхньої реінтеграції в українське суспільство. Необхідно розробити загальнодержавну та місцеві програми повернення та реінтеграції, створити відповідні виконавчі структури, забезпечити чітку міжвідомчу координацію. Реалізація політики повернення потребуватиме налагодження обліку переміщених осіб і вивчення їхніх потреб та намірів. Її складовою має бути детальне інформування біженців про ситуацію в місцях проживання в Україні, можливість працевлаштування та започаткування бізнесу, підтримку, на які поверненці можуть розраховувати.

Забезпечити повернення біженців допоможе розвиток співпраці з країнами їхнього перебування та міжнародними організаціями, наприклад, у спосіб досягнення домовленостей щодо адресного трансферту допомоги, яку українці отримували за кордоном, в Україну, її спрямування на відбудову зруйнованого житла, мікрокредитування дрібного бізнесу, фінансування професійного навчання тощо залежно від конкретних потреб особи.

Питання повернення має посісти належне місце у мирному процесі, передусім щодо створення умов для вільного прийняття рішення про повернення українцями, примусово депортованими до Росії.

Активізації вимагає також захист прав українців за кордоном, укладання з цією метою угод про соціальне та пенсійне забезпечення з країнами перебування біженців війни, удосконалення механізмів реалізації існуючих угод, інформування вимушених мігрантів, працевлаштованих за кордоном, про необхідні дії щодо документального підтвердження їхніх прав із соціального страхування, набутих за кордоном, та порядку трансферту цих прав в Україну після повернення, сприяння реалізації цих прав.

Варто спростити процедури доступу до посольств та консульств, посилити спроможність українських дипломатичних представництв у країнах, де перебуває найбільше втікачів від війни, розширити спектр адміністративних, публічних та соціальних послуг, які можуть надаватися вимушеним мігрантам консульськими установами України за кордоном, або українськими суб'єктами дистанційно.

Враховуючи перспективу неповернення частини біженців війни в Україну, важливим напрямом міграційної політики держави має стати зміцнення різнобічних зв'язків з громадянами за кордоном та підтримка транснаціональних практик мігрантів. Йдеться про створення умов для поширення дистанційної роботи та збереження трудових відносин з громадянами України, які отримали тимчасовий захист за кордоном, розвиток інформаційного забезпечення та української освіти в країнах перебування, підтримку самоорганізації діаспори. Поступове досягнення в процесі просування України до членства в ЄС вільного доступу української робочої сили на європейський ринок праці має розглядатися як важливий запобіжник незворотних втрат трудового потенціалу, оскільки, як доводить світовий досвід, можливість вільного пересування сприяє не одностороннім, а двостороннім переміщенням, тобто не лише еміграції, а й значному репатріаційному процесу.

Окремим важливим напрямом міграційної політики держави має стати заохочення фінансових, матеріальних та соціальних (знань, досвіду та зв'язків) переказів мігрантів на Батьківщину, їхнє найповніше використання у відновленні країни. Це має відбуватися з використанням засобів податкової, митної, кредитної політики, шляхом залучення коштів мігрантів та діаспори до реалізації державних цільових програм відновлення України, регіональних інвестиційних проектів.

Демографічна криза, посилена незворотними втратами населення в результаті війни, а також численним виїздом громадян за кордон, може мати за результат нестачу трудових ресурсів, зокрема висококваліфікованих. Якщо власних людських ресурсів для відновлення країни виявиться недостатньо, єдиним шляхом вирішення проблеми буде його поповнення за рахунок імміграції, як це вже протягом десятиліть відбувається в розвинутих державах. У зв'язку з цим необхідним видається розроблення ефективної системи залучення працівників з-за кордону, здатних сприяти

інноваційному розвитку країни. Варто розширити можливості виходу на український ринок праці іноземних студентів, які отримали освіту в Україні, як найбільш підготовленої та інтегрованої частини іноземців, забезпечити пільгові умови для працевлаштування висококваліфікованих іноземців, спрощення процедур оформлення дозвільних документів на працевлаштування іноземців дефіцитних професій та у пріоритетних напрямках діяльності. Удосконалення та приведення у відповідність до стандартів ЄС потребує законодавство України у сфері працевлаштування іноземців у цілому, зокрема спрощення процедур отримання дозвільних документів на працевлаштування та проживання, які досі переобтяжені рудиментами радянської зарегульованості. Для залучення фахівців з-за кордону варто посилити співпрацю з українською діаспорою, заохочувати висококваліфікованих спеціалістів з числа зарубіжних українців до надання практичної допомоги у відбудові України. Враховуючи імовірність збільшення у повоєнний період чисельності громадян зарубіжних держав, які залучатимуться як експерти, менеджери, працівники до відбудови України, перед державою постане завдання запровадження належних заходів з інтеграції прибулих в українське суспільство, забезпечення захисту їхніх прав, недискримінації, толерантного ставлення з боку місцевого населення.

1. Council Directive 2001/55/EC of 20 July 2001 on minimum standards for giving temporary protection in the event of a mass influx of displaced persons and on measures promoting a balance of efforts between Member States in receiving such persons and bearing the consequences. URL: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2001:212:0012:0023:EN:PDF>
2. Ainsley J. *U.S. has admitted 271,000 Ukrainian refugees since Russian invasion, far above Biden's goal of 100,000*. URL: <https://www.nbcnews.com/author/julia-ainsley-ncpn796096>
3. Government of Canada (2023), *Ukraine immigration measures: Key figures*, URL: <https://www.canada.ca/en/immigration-refugees-citizenship/services/immigrate-canada/ukraine-measures/key-figures.html>
4. Українські біженці в Європі. Дослідження поведінки та настроїв українців, що вимушені були виїхати в Європу внаслідок війни в Україні. URL: <https://4service.group/ukrayinski-bizhentsi-v-yevropi-doslidzhennya-povedinki-ta-nastroyiv-ukrayintsiv-shho-vimusheni-buli-viyhati-v-eyropu-vnaslidok-vijni-v-ukrayini/>

5. The PCPM Foundation is the first Polish organization to help Ukrainian refugees in Latvia. URL: <https://reliefweb.int/report/latvia/pcpm-foundation-first-polish-organization-help-ukrainian-refugees-latvia>
6. Прищепя Я. *Складно було слухати їхні історії – як Грузія приймає українських біженців*. Суспільне. Новини. 21.10.2022. URL: <https://suspiilne.media/297016-skladno-bulo-sluhati-ihni-istorii-ak-gruzia-prijmae-ukrainskih-bizenciv/>
7. Орбегозо М. *Непростий шлях українських біженців з Росії до Естонії*. Deutsche Welle. ЖОВТЕНЬ 22, 2022. URL: www.dw.com/uk/neprostij-slah-ukrainskih-bizenciv-z-rosii-do-estonii/a-63515859
8. Сайт Міністерства внутрішніх справ РФ. URL: <https://xn--b1aew.xn--p1ai/dejatelnost/statistics/migracionnaya>
9. Центр економічної стратегії. *Біженці з України: хто вони, скільки їх та як їх повернути? Проміжний звіт*. URL: <https://ces.org.ua/who-are-ukrainian-refugee-research/>
10. Підтвердження оцінки про 8 мільйонів біженців з України немає – директорка Інституту демографії. URL: <https://suspiilne.media/396044-pidtvverdzenna-ocinki-pro-8-miljoniv-bizenciv-z-ukraini-nemaє-direktorka-institutu-demografii/>
11. UNHCR. *Regional protection profiling & Monitoring. Profiles, Needs & Intentions of Refugees from Ukraine*. URL: <https://reliefweb.int/report/poland/regional-protection-profiling-monitoring-profiles-needs-intentions-refugees-ukraine-may-august-2022>
12. Курилюк Ю. *Російська агресія як фактор впливу на глобальні міграційні процеси // Migration & Law. 2022. Vol. 2 (issues 3–4)*. URL: <https://nam.kiev.ua/files/publications/mandl-20223-4.pdf>
13. UNHCR. *Ukraine Refuge Situation. The Operational Data Portal*. URL: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>.
14. *Захищати Україну з-за кордону повернулись понад 320 тисяч українців*. URL: <https://zn.ua/ukr/UKRAINE/zakhishchati-ukrajinu-z-za-kordonu-povernulis-ponad-320-tisjach-ukrajintsiv.html>
15. IOM, *Ukraine Response 2022 – Poland: Crossing to Ukraine Survey – End of Year Fact Sheet (12 April – 31 December 2022)*. URL: <https://dtm.iom.int/reports/poland-ukraine-response-2022-crossing-ukraine-end-year-fact-sheet-12-april-31-december-2022?close=true>.
16. IOM, *Ukraine Returns Report – (16 – 23 January 2023)*. URL: <https://dtm.iom.int/reports/ukraine-returns-report-16-23-january-2023?close=true>
17. *Surveys of Arriving Migrants from Ukraine (SAM – UKR). Factsheet: 2 February 2023*. URL: https://euaa.europa.eu/sites/default/files/publications/2023-02/2023_02_02_EUAA_SAM_UKR_Factsheet.pdf

18. Symons-Brown B. *European migrant crisis causing dangerous gender imbalance in region, expert warns*. URL: <https://www.abc.net.au/news/2016-01-11/european-migrant-crisis-triggers-gender-imbalance/7076924>
19. Зовнішня трудова міграція населення України/ Український центр соціальних реформ. Державний комітет статистики України. К., 2009. 118 с.
20. Зовнішня трудова міграція (за результатами модульного вибіркового обстеження). Статистичний бюлетень. К.: Державна служба статистики України, 2017. 36 с.
21. Panchenko T. *Prospects for Integration of Ukrainian Refugees into the German Labor Market: Results of the ifo Online Survey*. URL: <https://www.cesifo.org/en/publikationen/2022/article-journal/prospects-integration-ukrainian-refugees-german-labor-market>
22. OECD. *What we know about the skills and early labour market outcomes of refugees from Ukraine*. URL: <https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/c7e694aa-en.pdf?expires=1675082642&id=id&accname=guest&checksum=570EF0C7FE8C68FE75BA738B960CBF41>
23. Соціально-економічні та гуманітарні наслідки російської агресії для українського суспільства. Київ, Центр Разумкова, 2022. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2022_Gum.pdf
24. Nearly half of refugees in Poland want to return to Ukraine, says new report. URL: <https://scienceinpoland.pap.pl/en/news/news%2C92570%2C-nearly-half-refugees-poland-want-return-ukraine-says-new-report.html>
25. Kosyakova Y, Kogan I. *Labor market situation of refugees in Europe: The role of individual and contextual factors*. URL: <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fpos.2022.977764/full>
26. UNHCR. *Regional Protection Profiling & Monitoring: Profiles, Needs & Intentions of Refugees from Ukraine (November, 2022)*. URL: <https://reliefweb.int/report/poland/regional-protection-profiling-monitoring-profiles-needs-intentions-refugees-ukraine-november-2022>
27. EWL Migration Platform, *War refugees from Ukraine. A year in Poland. A survey*. URL: https://ewl.com.pl/wp-content/uploads/2023/02/REPORT_REFUGEES_YEAR_IN_POLAND_ENG_WWW-1.pdf
28. Seznam Zpravy, *Almost 8 billion crowns. This amount of taxes was paid by the employed immigrants*, URL: <https://www.seznamzpravy.cz/clanek/ukrajinski-novyny-maizhe-8-miliardiv-kron-taku-sumu-podatkov-splatili-pratsevlashtovatani-pereselentsi-224351> [in Ukrainian].
29. Office for National Statistics, *Visa holders entering the UK under the Ukraine Humanitarian Schemes: Follow-up survey (17 October to 7 November 2022)*, URL: <https://www.ons.gov.uk/peoplepopulationandcommunity/>

- populationandmigration/internationalmigration/datasets/visaholdersenteringtheukundertheukrainehumanitarianschemesfollowupsurvey
30. Botelho V. *The impact of the influx of Ukrainian refugees on the euro area labour force*, ECB Economic Bulletin, Issue 4/2022. URL: https://www.ecb.europa.eu/pub/economic-bulletin/focus/2022/html/ecb.ebbox-202204_03~c9ddc08308.en.html
 31. НБУ. *Вплив українських мігрантів на економіку країн-реципієнтів*. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Migration_impact_2022-12-15.pdf?v=4
 32. Польська К. *Що вже зробив для України її основний помічник – ЄС*. URL: <https://www.dw.com/uk/so-vze-zrobiv-dla-ukraini-ii-golovnij-pomicnik-es/a-64587965>.
 33. UNHCR. *Lives on Hold #3 – Intentions and perspectives of refugees from Ukraine: Regional Intentions Report (February 2023)*. URL: <https://reliefweb.int/report/world/lives-hold-3-intentions-and-perspectives-refugees-ukraine-regional-intentions-report-february-2023>
 34. REACH. *Arrival and Transit Monitoring*. URL: https://www.impact-repository.org/document/reach/a1c818c6/UKR2208_REACH_ATM_Round-6_Factsheet_February2023.pdf
 35. Dadush U., Weil P. *Will Ukraine's refugees go home?* URL: <https://www.bruegel.org/policy-brief/will-ukraines-refugees-go-home>
 36. Кількість українців, готових виїхати жити до США чи ЄС, знизилася вчетверо – опитування. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/09/22/novyna/suspilstvo/kilkist-ukrayincziv-hotovyh-vuyixaty-zhyty-ssha-chy-yes-znyzylasya-vchetvero-opytuvannya>

3.3. Демографічні тенденції та перспективи України

За останні 130 років у своєму демографічному розвитку Україна пройшла шлях трансформації і нині перебуває на останній стадії демографічного переходу, який розпочався наприкінці XIX століття. Як і в кожній країні, цей шлях має свою специфіку: на першу половину XX століття її історії припало багато соціальних потрясінь (війни, голод, епідемії, терор), на початку XXI століття – війна з Російською Федерацією. У періоди демографічних катастроф, коли різко скорочувалася народжуваність і підвищувалася смертність, природний приріст населення змінювався на скоро-

чення. Під час демографічних катастроф головним чинником загального скорочення населення був саме природний, роль міграційного була значною під час Другої світової війни та повоєнного 1946 року, а також у 2022–2023 рр. після повномасштабного вторгнення РФ на територію України.

Увесь трансформаційний період можна умовно розбити на кілька періодів: 1) з кінця XIX століття до кінця 1940-х років; 2) з початку 1950-х до початку 1990-х; 3) з початку 1990-х до 2014 року; 4) з 2014 року.

Перший етап умістив у себе три демографічні катастрофи: перша (1914–1923 рр.): Перша світова війна, революційна доба, епідемії і голод 1921–1923 рр.; друга (1930–1936 рр.): колективізація і Голодомор; третя (1937–1947 рр.): Великий терор 1937–1938 рр., Друга світова війна і голод 1946–1947 рр. Другий та третій етап відбувались у мирний час, а четвертий – в умовах війни з РФ. Повномасштабне вторгнення РФ вже кардинально змінило демографічну ситуацію в Україні, а наслідки можна буде оцінити тільки через кілька років після закінчення війни.

У період до 2013 рр. інформаційною базою дослідження слугували реконструйовані суцільні ряди демографічної динаміки України. Ці ряди укладено завдяки багаторічній роботі О.П. Рудницького (Інститут демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України, далі – ІДСД). Повномасштабну реконструкцію зроблено для періоду 1795–2013 рр., але найбільший масив деталізованих показників реконструйовано від Всеросійського перепису 1897 року. Це уточнені дані у розрізі статі і місцевості проживання (міська, сільська): вікові профілі населення, померлих, сальдо міграції, народжуваність за віком матері. У певні історичні періоди територія сучасної України була у складі різних держав: до Першої світової війни це Російська та Австро-Угорська імперії, після – СРСР, Польська та Чехословацька республіки, Королівство Румунія. Але усі демографічні ряди приведені у відповідність до сучасних територіальних меж України.

За період після початку 2014 року використано офіційні дані Державної служби статистики України (далі – ДСС України). При цьому слід мати на увазі, що відомості щодо демографічних подій у Криму та на окупованих частинах Донецької і Луганської областей офіційною статистикою не враховувалися.

Демографічний прогноз до 2037 року є результатом колективної праці фахівців ІДСД.

Період з кінця XIX століття до кінця 1940-х років

Чисельність постійного населення України у 1890 році становила 25,9 млн осіб і невпинно (за винятком років демографічних катастроф) зростала до 51,9 млн осіб на початку 1993 року, після чого почала стрімко скорочуватись (рис. 3.6.).

Найвищі рівні народжуваності в Україні спостерігались у 1880–1890-х рр., коли загальний показник народжуваності в окремі роки становив майже 50 народжень на 1000 осіб населення [1, с. 296–297]. З другої половини XIX ст. до початку XX століття сумарний коефіцієнт народжуваності коливався у межах 7–8 живонароджених на одну жінку репродуктивного віку.

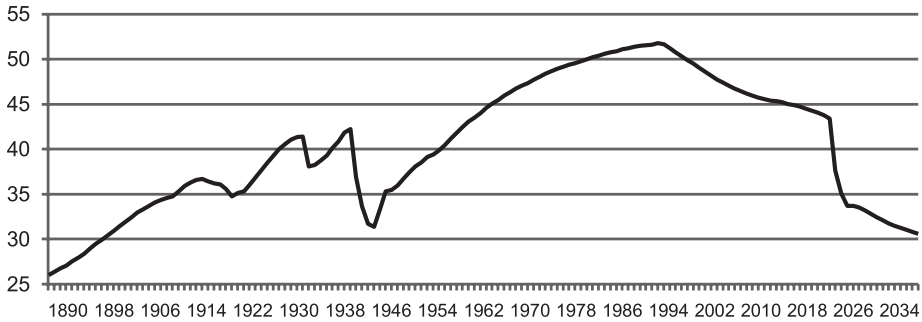

Рис. 3.6. Чисельність населення України, на початок року, 1890–2037 рр., млн осіб.

Джерело: 1890–2014 рр. – реконструйовані демографічні ряди, дані ДСС України; 2015–2022 рр. – оцінка автора; 2023–2037 – прогноз ІДСД.

За відсутності масового регулювання народжуваності (контрацепція, аборти тощо) високий рівень дітородної активності був визначений ранніми шлюбами і високим відсотком перебування у шлюбі українського жіноцтва. При цьому сім'ї здебільшого не прагнули обмежувати кількість дітей. Багато дітей було мати необхідно передовсім тому, що тільки діти могли забезпечити батьків у старості. Крім того, діти були додатковими робочими руками у родинному господарстві.

Зниження народжуваності в Україні розпочалось із вищого рівня і пізніше, ніж у країнах Західної Європи, у середньому на 30–40 років. Початковим поштовхом до зниження народжуваності послужила селянська реформа 1861 р. Падіння народжуваності в Україні відбувалось рекордними для Західної Європи темпами –

приблизно за 70 років Україна пододала відставання, завершивши у цілому перехід до низької народжуваності одночасно з західноєвропейськими країнами – до середини 1960-х років. Перехід до низької народжуваності в Україні значною мірою прискорився безперервним ланцюжком соціальних катаклізмів, під час яких репродуктивна поведінка населення адаптувалась до реальної дійсності. Одночасно населення набувало досвіду індивідуального контролю над народжуваністю.

Зниження рівня народжуваності в Україні розпочалося наприкінці XIX – на початку XX ст. У цей період набув стійкої тенденції процес скорочення смертності (рис. 3.7.). Практика регулювання народжуваності стала поступово входити в життя, спочатку у містах, потім у селах, в середовище освічених і багатих верств населення, а потім і серед міських низів та селянства. Однак аж до початку 1920-х років темпи регулювання не були високими, оскільки у цілому незмінним залишався шлюбно-сімейний уклад, який регламентував число дітей у сім'ї. Модернізація типу шлюбно-сімейних відносин і, як наслідок, народжуваності була пов'язана з індустріалізацією, колективізацією, урбанізацією, різким обмеженням ролі церкви у житті суспільства, зміною соціально-економічного і правового статусу жінки [2, с. LI–LIII].

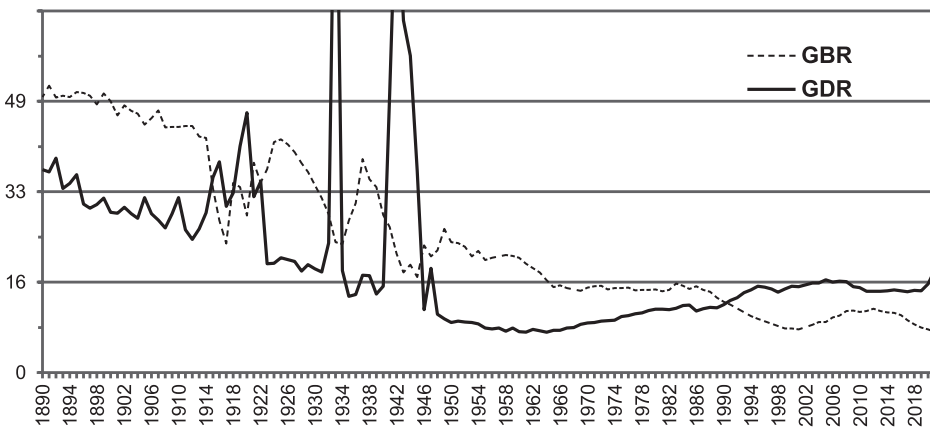

Рис. 3.7. Загальні коефіцієнти народжуваності та смертності, Україна, 1890–2021 рр., на 1 000 осіб.

Примітка. Смертність у 1933 р. – 107,0 на 1 000 осіб, 1942 р. – 89,4 на 1 000 осіб.

Джерело: 1890–2013 рр. – реконструйовані демографічні ряди; 2014–2021 рр. – дані ДСС (без урахування даних по Криму, Донецькій та Луганській областях).

Тенденції змін рівня народжуваності в Україні відповідають загальній спрямованості цього процесу на всьому європейському континенті. Але динаміка загального коефіцієнта народжуваності часом помітно відхиляється від еволюційного ходу цього процесу, відзначається екстремальністю падінь і наявністю коливань, пов'язаних не стільки з трансформацією моделі народжуваності, скільки з «відлунням» соціальних катаклізмів і демополітичних впливів.

Показовим у цьому сенсі є падіння народжуваності в періоди війн і соціально-економічних потрясінь і компенсаційне підвищення дітородної активності населення після них. Протягом радянського періоду демографічної історії України такі хвилеподібні коливання показників народжуваності спостерігалися неодноразово (рис. 3.7.).

Найвищий рівень дітородної активності у радянську добу в Україні зафіксовано у 1924–1926 рр. Високі темпи індустріалізації, примусової колективізації, Голодомор 1932–1933 рр., репресії 1930-х років – все це обумовило швидше зниження народжуваності, ніж у дореволюційний період. Форсована індустріалізація і стрімка урбанізація супроводжувалися масовим відпливом населення із сіл, руйнуванням традиційної селянської сім'ї, поширенням обмеження народжуваності [3, с. 73].

Впливовим чинником підвищення народжуваності у другій половині 1930-х рр., поряд із компенсаційними процесами, стала також законодавча заборона на аборти у 1936 р. Її метою було підвищення дітородної активності населення для компенсації втрат населення від Голодомору та репресій [3, с. 68]. Підвищення рівня народжуваності наприкінці 1930-х рр. виявилось нетривалим і було перерване Другою світовою війною.

Попри різноспрямовані коливання показників смертності, починаючи з кінця XIX століття провідною залишалася тенденція до її зниження.

До початку Першої світової війни в Україні домінував традиційний тип смертності, характерний для аграрних країн, відсталіх в економічному, культурному і санітарному відношенні [4, с. 397–398]. Зміни рівня смертності в Україні впродовж попередніх століть залежали в основному від перебігу інфекційних та паразитарних захворювань: у періоди спокійнішої епідеміологічної обстановки він знижувався, а під час її загострення зростав [5, с. 238].

Основна відмінність України від країн Західної Європи полягала у надзвичайно високій смертності дітей до 1 року. У 1913 р. коефіцієнт смертності немовлят в Україні становив 205,9 на 1000 новонароджених, тоді як у Західній Європі – 110,4 немовлят. Новонародженим хлопчикам передбачалося прожити у 1913 р. 36,5 року, а дівчаткам – 38,9 року. Очікувана тривалість життя в Україні для хлопчиків у 1897 р. була майже на 8, а для дівчат – на 10 років менша, ніж у їхніх однолітків у Західній Європі. [6, с. 231].

Смертність українських жінок як у дитячі роки, так і в дорослому і старшому віці, все ще залишалася дуже високою. Феномен жіночої надсмертності в Україні до початку Першої світової війни – результат сукупної дії низки чинників: умов праці та побуту, інтенсивної репродуктивної діяльності, високої материнської смертності тощо [2, с. LXXI–LXXII].

Після суттєвого підвищення смертності у 1914–1923 рр. ситуація з режимом доживання населення з другої половини 1920-х років поступово нормалізується, відновлюється довоєнний тренд зниження рівня смертності. Однак, як і в довоєнні роки, зрушення у смертності визначені перебігом дитячих інфекційних хвороб.

Динаміка смертності населення України впродовж 1923–1930 рр. характеризується швидшим зниженням смертності жінок, ніж чоловіків. Зниження жіночої смертності значною мірою пов'язане із загальним покращенням соціально-гігієнічних умов, особливо з поліпшенням умов для материнства та зниженням народжуваності. Розрив у тривалості життя між чоловіками і жінками наприкінці 1920-х рр. становив 3,4 року на користь жінок, а перед Другою світовою війною – вже 4,8 року.

Україна не встигла оговтатись від важких наслідків першої демографічної катастрофи 1914–1923 рр., коли розпочалась друга – катастрофічне загострення демографічної ситуації під час Голодомору 1932–1933 рр. Після голоду повільне зниження смертності мало місце у 1934–1936 рр., а в подальші роки її рівень знову підвищувався через терор 1937–1938 рр. та Другу світову війну [7, с. 450, 460; 8, с. 50, 99].

Внаслідок трьох демографічних катастроф у першій половині ХХ століття демографічні втрати України становили 17,3 млн осіб через надсмертність та 6,3 млн через скорочення народжуваності (дефіцит народжень).

Активна міграція в Україні розпочалася у другій половині ХІХ століття, коли українські селяни інтенсивно переселялись на Ку-

бань і Північний Кавказ. У 1880–1914 рр. на Північний Кавказ переселилося майже 1 млн українських селян. Міграція у Російській імперії мала найчастіше аграрний характер і сприяла не тільки сільськогосподарському освоєнню нових земель, але й пом'якшенню кризи, спричиненої аграрним перенаселенням [9, с. 212–213]. Протягом 1883–1914 рр. зі східноукраїнських земель в азіатську частину Російської імперії (Сибір, Південний Урал, Далекий Схід і Північний Казахстан) мігрувало 2,3 млн осіб, повернулося назад 0,6 млн. Роль українців у заселенні південних та східних окраїн Російської імперії у XIX – на початку XX ст. була надзвичайно вагомою: становлячи тільки 19 % загальної чисельності населення імперії, українці дали майже 40 % усіх землеробських переселенців [9, с. 412–414].

Одночасно з відпливом за межі України її мешканців відбувся приплив на цю територію мігрантів із інших регіонів імперії, здебільшого з російських губерній. Основний потік переселенців прибував у малозаселені райони Південної України, у міста. Протягом 1871–1914 рр. на південь України переселилися 1,1 млн росіян, а у 1923–1935 рр. – ще 0,8 млн [10, с. 40–41].

Активною була міграція до країн Північної та Південної Америки. Цей напрямок був актуальним як у міжвоєнний період, так і після Другої світової війни. Загалом за океан емігрувало з території західноукраїнських земель протягом 1881–1914 рр. понад 1 млн осіб, з них українців майже 0,4 млн осіб. Головна причина еміграції – аграрне перенаселення [9, с. 230]. Чергова міграційна хвиля припадає на роки Української національної революції (1917–1921): загальна кількість емігрантів тоді перевищила 240 тис. осіб. Значна їх кількість осіла в Польщі, Чехословаччині, Франції, США, Канаді та Аргентині [11, с. 82–85].

Міграційний рух населення із західноукраїнських земель тривав у міжвоєнний період (1919–1939). Усього із Західної України у цей період емігрувало 0,3 млн осіб, з них майже 180 тис. українців [12, с. 80–82].

Серйозних масштабів набула еміграція євреїв України. Основних причин єврейської еміграції в Америку і Західну Європу було дві: перша – це пряма загроза життю, безпеці та майну під час єврейських погромів, друга – низький рівень життя переважної більшості євреїв, скупчених у смузі осілості. У цілому за 1870–1914 рр. емігрувало з України майже 0,9 млн євреїв [13, с. 55–57]. Значно меншою за обсягом була еміграція євреїв з тери-

торії України у міжвоєнний період. З сучасної території України у 1919–1939 рр. емігрувало 318 тис. євреїв.

У 1930-ті роки радянський тоталітарний режим «практикував» масові насильницькі міграції з території УРСР: у 1930–1931 рр. у необжиті східні райони СРСР було примусово переселено 320 тис. розкуркулених селян. Напередодні Другої світової війни через ув'язнення в концтаборах Україна втратила понад 200 тис. мешканців [14, с. 157–159].

1936 року радянська влада депортувала у Казахстан 60 тис. поляків із прикордонних з Польщею районів [15, с. 157]. Чергова злочинна акція тоталітарного режиму припадає на 1940–1941 рр., коли здійснено три спецоперації по виселенню поляків із Західної України (усього – більше 210 тис. осіб) [16, с. 19–20].

У 1943–1946 рр. також відбувалась репатріація поляків з території Західної України до Польської народної республіки. У 1943 – першій половині 1944 рр. поляки виїздили самостійно через протистояння з ОУН-УПА. Пізніше евакуація поляків проходила у відповідності з урядовими угодами між Польщею та УРСР. Загалом за весь період територію Західної України покинуло майже 1,2 млн поляків. У зворотному напрямку – в Україну – було репатрійовано 0,5 млн етнічних українців зі східних воєводств Польської народної республіки [17, с. 46–48].

Міграцію як засіб політичного терору було використано сталінським режимом стосовно кримських татар, греків, болгар і вірмен наприкінці Другої світової війни. 18 травня 1944 р. розпочалася депортація кримських татар, яка тривала три дні. Всього було вивезено 190 тис. осіб [18, с. 19–20]. Приводом для цієї каральної акції було звинувачення їх у співпраці з окупантами.

Друга світова війна спричинила евакуацію населення України у тиллові райони, масштаби якої оцінюються майже у 2 млн осіб. 1947 року розпочалося повернення евакуйованого населення. Під час війни фашисти здійснювали тотальну мобілізацію робочої сили на примусові роботи. За період окупації було вивезено до Німеччини майже 2,4 млн осіб, з них 80 % повернулися після війни в Україну. Частина остарбайтерів і військовополонених ухилилися від повернення в УРСР і залишилися на Заході (понад 200 тис. осіб) [19, с. 88–90].

У перші повоєнні роки відбулося примусове переміщення населення за політичними мотивами у концтабори та на спецпоселення у східні райони СРСР. Так, із території Західної України у

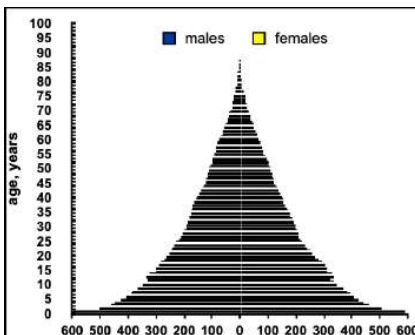
1944–1947 рр. було виселено понад 203 тис. активних повстанців та членів їхніх сімей [19, с. 92].

Перша половина ХХ століття була трагічною для України, соціальні катаклізми «підкосили» її демографічний потенціал, деформували статево-вікову структуру, запустили «демографічні хвилі», які самовідтворюються у майбутніх поколіннях. На рис. 3.8a та 3.8b наведено статево-вікові піраміди населення України станом на 1897 рік (перший перепис населення Російської імперії) та на 1959 рік (перший після Другої світової війни перепис населення СРСР). Їх порівняння наочно свідчить про катастрофічність подій в Україні.

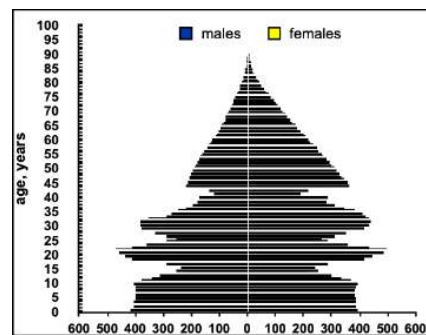
Період з початку 1950-х до початку 1990-х років

Наслідком Другої світової війни та голоду 1946–1947 рр. стало різке зниження народжуваності, що призвело до формування вкрай малочисельних поколінь і значне скорочення репродуктивного потенціалу населення України. Вступаючи у репродуктивний вік на межі 1950-х – 1960-х років, покоління народжених у 1941–1945 рр. визначили зниження чисельності народжених у 1960-х роках, заклавши, таким чином, основу формування подальших хвиль відносно нечисленних поколінь [20, с. 20].

У 1950-х рр. відбулося підвищення народжуваності, обумовлене компенсаторним піднесенням. Приріст числа народжених тоді об'єктивно був занижений статевою диспропорцією в основних репродуктивних вікових групах. Саме ж зростання народжуваності, розтягнуте в часі за рахунок поетапної повоєнної демобілізації, не мало чіткого піка: він охопив період від середини 1940-х до початку 1960-х рр. [21, с. 56–57].

a) 1897

b) 1959

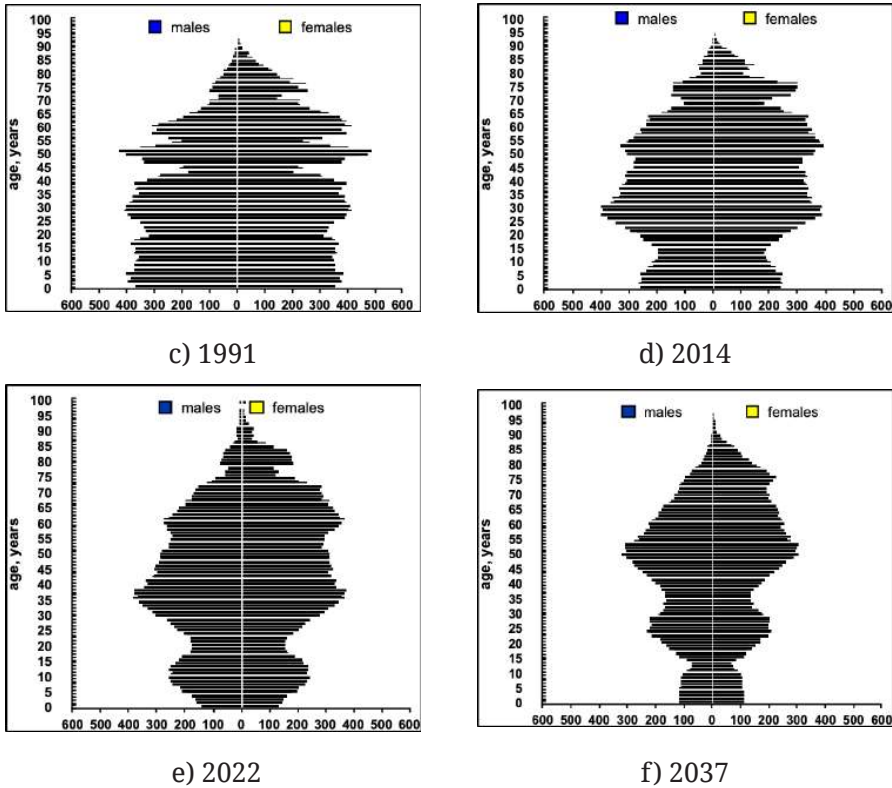

Рис. 3.8. Статеві-вікова структура населення України, на початок року, тис. осіб.

Джерело: 1897, 1959, 1991 рр. – реконструйовані демографічні ряди; 2014 – дані ДСС України; 2022, 2037 – прогноз ІДСД.

У 1950-х рр. відбувся остаточний перехід від традиційного до сучасного типу відтворення населення, оскільки нижчими стали втрати від смертності. Історичні зміни репродуктивної поведінки населення обумовлені загальним розвитком соціальної системи. Зламним моментом, що визначив перехід до сучасного типу відтворення в Україні, став перехід від неконтрольованої (біологічно обумовленої народжуваності) до контрольованої. Цей перехід зумовили чинники економічного і соціокультурного характеру, а саме: зменшення потреби у дітях як засобі підтримки батьків у старості і додаткових робочих руках у родині, лояльніше ставлення суспільства до засобів контрацепції, зняття заборони на аборти, зміна суспільної ролі жінок, зокрема більше залучення їх до зайнятості та суспільного життя.

Суть трансформації режиму відтворення населення України під час демографічного переходу можна окреслити так. У другій половині XIX ст. українки, що прожили у шлюбі весь репродуктивний період свого життя і мали добре здоров'я, народжували 7–10 разів, отже, на кожну жінку в Україні, разом з урахуванням безшлюбних, вдів та ін., припадало в середньому 7,3 дитини (3,8 хлопчиків і 3,5 дівчат), з них мали шанс дожити до віку 15 років 1,9 хлопчиків і 1,8 дівчат. Вже з них до кінця репродуктивного періоду (чоловіки до віку 60 років, жінки – до 50 років) доживали 1 чоловік і 1 жінка. У результаті 1,4–1,5 дорослих дівчат у середньому заміщали свою маму, і режим відтворення був розширеним. А наприкінці 1960-х рр. на заміну своєї матері приходило менше однієї дівчинки (0,96). Режим відтворення став звуженим, він більше не забезпечував навіть просте заміщення поколінь.

У середині 1960-х рр. сумарний коефіцієнт народжуваності знизився до рівня, який міг би у перспективі гарантувати просте відтворення населення. До кінця 1960-х число дітей, народжених у середньому однією жінкою за весь період дітородної діяльності, стало менше 2.

З кінця 1940-х років зміни смертності визначаються еволюційною компонентою, відбувається прискорена модернізація структури причин смерті. Класи причин смерті ендогенного походження починають домінувати за питомою вагою та інтенсивністю вимирання. Попри тривалий період соціальних катастроф (1914–1947 рр.), наприкінці 1940-х – початку 1950-х років коефіцієнт смертності вийшов на траєкторію, сформовану ще на початку століття (рис. 3.7). Певна стабілізація відбулася на початку 1960-х рр., після чого коефіцієнт смертності почав зростати.

Фактично всі досягнення у зниженні смертності і збільшенні тривалості життя – це успіхи у боротьбі зі смертністю немовлят, дітей, підлітків та юнаків, а також жінок. Смертність дорослих чоловіків змінилась несуттєво. Очікувана тривалість життя чоловіків при народженні протягом 1949–1964 рр. зросла на 11,8 року, жінок – на 10,4. Відставання України за показниками тривалості життя у 1964 р. скоротилося у чоловіків до 2 років, а у жінок тривалість життя навіть перевищила на 0,2 року показник західноєвропейських країн. Унаслідок зростання показників дожиття населення у повоєнний період Україна ввійшла до числа 15 європейських країн із найвищим рівнем тривалості життя.

Від середини 1960-х до початку 1980-х років відбуваються стагнація і навіть певний регрес показників смертності та тривалості життя. Так, рівень очікуваної тривалості життя при народженні у чоловіків, який у 1964 році становив 68,1 року, залишається недосяжним і досі. У жінок максимальний рівень очікуваної тривалості життя при народженні 1966 р. (74,9 року) був перевершений тільки у 2010 р. (75,2 року).

Основними чинниками зниження смертності населення України у 1949–1964 рр. стало помірне покращення добробуту, матеріальних і соціальних умов. У тому числі: забезпечення продуктами харчування, масове житлове будівництво у містах, розвиток житлово-комунальної інфраструктури, зростання рівня освіти і культури, підвищення рівня санітарно-гігієнічної культури та медичного обслуговування населення. Суттєві позитивні зрушення у смертності населення України стали можливими також завдяки імунізації населення, впровадження у практику охорони здоров'я сульфамідних препаратів та антибіотиків, їхньої доступності для широких верств населення [1, с. 323].

До кінця 1960-х років зниження смертності і зростання тривалості життя в Україні призупинилося. Почали переважати хронічні, важко виліковні недуги, а економічні та соціальні зміни призвели до посилення впливу таких несприятливих чинників, як забруднення довкілля, низький рівень охорони праці, застарілі технології, поширення гігієнічно нераціональних і навіть шкідливих моделей поведінки, а також історично-стереотипне нехтування цінністю людського життя як на державному, так і на індивідуальному рівнях. За таких умов відновлення тренду смертності на зменшення її рівня було можливим шляхом встановлення контролю над основними чинниками ризику та ефективної боротьби з хронічними захворюваннями і зовнішніми причинами смерті. Але тривожні зміни у смертності населення України, яка у цей період була у складі СРСР, не викликали адекватної реакції на державному рівні. Система охорони здоров'я виявилася непідготовленою до цього виклику. Склалася драматична ситуація, коли активно старіюче населення продовжувало накопичувати тягар хронічних патологій, які постійно підвищували рівень смертності. Унаслідок дії цих чинників починаючи з 1965 р. зниження смертності змінилося її тривалим зростанням: від 1965 р. у чоловіків та від 1969 р. у жінок рівень смертності починає підвищуватись.

У період 1950–1980-х років міграція, на відміну від попереднього періоду, мала «природний» характер. Міграція за межі України та в Україну у той час класифікувалась як внутрішньосоюзна, з позиції сьогодення її слід перекласифікувати у зовнішню (міжнародну). Причини міграції в основному мали економічний характер, а також частково політичний.

Окремий напрям міграції українців у 1950-х роках формувався в основному шляхом організованого набору на освоєння цілих земель у Північному Казахстані. Завдяки масовій пропаганді «добровільно» протягом 1954–1956 рр. до Казахстану та Сибіру з України виїхало більше 80 тис. осіб. Окрім того, працювати на цілих землях в цей період було вислано дві третини всіх випускників сільськогосподарських вищих навчальних закладів УРСР. Всього з України до Казахстану виїхало 150 тис. осіб. Приблизно стільки людей протягом 1970–1980 рр. у результаті трудової міграції виїхало в Західний Сибір (розробка та освоєння нафтових і газових родовищ) та Східний Сибір (будівництво Байкало-Амурської залізничної магістралі).

В 1970-ті роки, коли у період розрядки під тиском світової громадськості радянський уряд був змушений дещо послабити еміграційні обмеження, розпочалась активна еміграція євреїв на Захід. У ці роки з України в Ізраїль виїхало майже 81 тис. євреїв. Еміграція продовжилась і у 1980-ті роки [22, 23].

За період з 1950 по 1991 рік, незважаючи на підвищений рівень смертності та зменшення рівня народжуваності, чисельність населення України збільшилась на 15 млн осіб. Статеві-вікова піраміда мала доволі «стійку» основу (рис. 3.8с).

Період з початку 1990-х років до 2013 року

Перехід у нову фазу еволюції народжуваності в Україні відбувся у середині 1990 рр. Новий етап переходу у сфері народжуваності проявився як зростання середнього віку укладання шлюбу і материнства, збільшення інтервалів між родами, підвищення рівня народжуваності поза офіційним шлюбом, а також частки осіб, які ніколи не перебували у зареєстрованому шлюбі. До того ж від середини 1980-х років економічна ситуація почала погіршуватись. Сукупна дія цих факторів призвела до початку стрімкого падіння народжуваності. Рубіж, який відділяв населення України від депопуляції, був перейдений у 1991 р. (рис. 3.7.), коли країна переживала шок від початку радикальних економічних реформ. Під

впливом раптових змін соціально-економічних умов життєдіяльності населення у дію вступив чинник відкладання народжень. З першої половини 1990-х років і дотепер зрушення у розподілі народжень за черговістю в окремих вікових групах (головним чином у молодих жінок) свідчить про постійне збільшення ролі соціально-економічної кризи у детермінації дітородної поведінки. Зрушення у календарі народжень, тобто відкладання народжень дітей на пізніший час, призвело до постаріння материнства, що негативно впливає на здоров'я як немовляти, так і породіллі.

Після стрімкого падіння народжуваності наприкінці 1990-х – початку 2000-х років, у першому десятилітті XXI ст. з подоланням соціально-економічної кризи в Україні актуалізувалась роль держави, що сприяло деякому підвищенню народжуваності через відносну стабілізацію економічної ситуації й підвищення життєвого рівня, певну активізацію соціальної політики (виплати при народженні дітей), поступову адаптацію населення до нових соціально-економічних умов. Так, у першому десятилітті поточного століття зафіксовано збільшення чисельності народжених, яке стало наслідком компенсації відкладених у кризові роки народжень, та частково зумовлено вступом у дітородний вік численніших контингентів жінок 1983–1988 року народження. На позитивну динаміку народжених у 2000–2010 рр. вплинуло також введення з 01 квітня 2005 р. суттєвої одноразової допомоги при народженні дитини.

Кризова ситуація зі смертністю в Україні у 1990-ті рр. формувалася на тлі несприятливих тенденцій 1965–1984 рр., що були різко підсилені негативним впливом соціально-економічної кризи перехідного періоду. Смертність підвищилась практично в усіх вікових групах, за винятком дітей 0–14 років. Найбільших втрат зазнало у цей час населення працездатного віку, смертність якого підвищилася у чоловіків у 1,5, у жінок – в 1,2 разу.

Після максимального загострення кризи (1995 р.) смертність в Україні почала знижуватись. Протягом 1996–1998 рр. вона зменшилася на 10,8 % у чоловіків і 8,7 % у жінок, а у період 1999–2007 рр. – підвищилася на 8,5 % у чоловіків та на 4,2 % у жінок. У 2008 р. знову зафіксовано зниження рівня смертності і підвищення показників тривалості життя. У 2008 р. очікувана тривалість життя при народженні зросла у чоловіків на 2,1 року, у жінок – на 0,9 року. У 2009–2013 рр. підвищення тривалості життя продовжувалося, але уповільнено. Динаміка загального коефіцієнта смертності наведена на рис. 3.7.

Після набуття Україною незалежності активізувався процес повернення депортованих народів Криму. На кінець 2013 р. у Крим повернулося понад 200 тис. кримських татар [24].

За роки незалежності можна виділити три етапи розвитку міграцій населення України відповідно до їх обсягів, спрямованості та результатів. Перший з них охоплює 1991–1993 рр., другий – 1994–2004, третій почався 2005 р. і тривав до початку 2022 року.

Перший етап відрізняється значним позитивним міграційним сальдо: 493,6 тис. осіб, завдяки чому населення України ще продовжувало зростати, попри від’ємні показники природного приросту. Для другого періоду характерне різке зменшення чисельності в’їзду при певному збільшенні обсягів виїзду, через що формувалося від’ємне для України сальдо міграції (–1 221,4 тис. осіб). Протягом першого десятиліття міграційний обмін відбувався в основному між Україною та колишніми республіками СРСР. Протягом третього періоду (після 2005 року) сальдо міграції набуло додатного значення і коливалося на рівні кількох десятків тисяч осіб.

За період 1991–2013 рр. чисельність населення України скоротилася на 6,4 млн осіб, статевो-вікова структура зазнала деформації (рис. 3.8d).

Період після 2014 року

Після окупації РФ Криму та встановлення маріонеткових режимів так званих «ДНР» та «ЛНР» облік демографічних подій на цих територіях став неможливий. На підконтрольній уряду України території облік відбувався відповідно до встановленого порядку, тому при порівняльному аналізі цілком коректно можна говорити тільки про загальні демографічні тенденції.

Зменшення рівня народжуваності почалось після 2012 року, ця тенденція зберігалась до початку 2022 року. Так, загальний коефіцієнт народжуваності у 2021 році зменшився на 34,2 % порівняно з 2013 роком. Сумарний коефіцієнт народжуваності повторив історичний мінімум 2001 року (1,1 новонароджений у розрахунку на 1 жінку у віці 15–49 років). У період 2014–2019 рр. рівень смертності коливався у межах 14,5–14,9 померлих на 1 000 населення (рис. 3.7). У 2020 році почалось підвищення, у 2021-му відбувся стрибок до рівня 18,5. На нашу думку, підвищення рівня смертності у 2020–2021 рр. обумовлено епідемією COVID-19. Якщо у 2020 році COVID-19 обумовив 3,5 % смертей, то у 2021 – 12,3 %, що є другим показником серед причин смерті після хвороб системи кровообігу.

Сальдо зовнішньої міграції протягом 2014–2021 рр. весь час було додатним і коливалось у межах 9,3–22,6 тис. осіб.

Статеву-вікову структуру населення України на початок 2014 та 2022 років наведено на рис. 3.8d та 3.8e відповідно.

24 лютого 2022 року змінило життя держави загалом та кожної окремої людини зокрема. Повномасштабне вторгнення РФ призвело до загибелі військовослужбовців та цивільного населення, небаченої з часів Другої світової війни масової міграції, зниження народжуваності. Крім того, РФ депортувала значну кількість громадян України, у тому числі дітей, з окупованих територій на свою територію. Зруйновано долі мільйонів людей.

На початку після вторгнення не могла повноцінно працювати інформаційна система держави, у тому числі система обліку демографічних подій. Проте для повноцінного функціонування потрібна оцінка стану держави, у тому числі демографічної ситуації.

Фахівцями ІДСД здійснено експертну оцінку окремих демографічних показників і побудовано прогноз розвитку демографічної ситуації до початку 2037 р. Прогноз зроблено у міжнародно визнаних кордонах України 1991 року. У зв'язку з цим було оцінено чисельність населення Криму і окупованої частини Донбасу. Прогнозний період було поділено на три частини: період війни; три роки після закінчення війни; до кінця прогнозу. Часом закінчення війни було визначено до початку 2025 р. Для кожного періоду було визначено значення сумарного коефіцієнта народжуваності, очікуваної тривалості життя окремо для чоловіків та жінок. При оцінюванні реальної чисельності населення України на початок 2022 р. було враховано оцінку кількості трудових мігрантів, які після 2001 року залишились на постійне проживання за кордоном. Для оцінки вимушеної зовнішньої міграції з України після початку повномасштабного вторгнення РФ було досліджено дані з різних джерел, між якими є значні розбіжності. Наприклад, розбіжність між даними Управління верховного комісара ООН з питань біженців та даними Державної прикордонної служби України становить більше 2 разів. При оцінці зовнішньої міграції було використано консенсусну оцінку фахівців ІДСД, а також зроблено прогноз міграційної активності на весь період прогнозу.

За прогнозом на початок 2037 року чисельність населення України очікується 30,5 млн осіб. Динаміка чисельності населення наведена на рис. 3.6., а структура населення – на рис. 3.8f. Отримані прогнозні оцінки слід розглядати не як точні дані, а як порядок

величин. При суттєвих змінах гіпотези мають бути переглянуті, а прогноз перераховано.

Висновки

За останні 130 років Україна пройшла період демографічної трансформації: від високих рівнів смертності і народжуваності до ще відносно високої смертності та наднизької народжуваності. Рівень смертності у 2021 році відповідав рівню смертності початку 1930-х років, а рівень народжуваності був найменший за усю історію. Демографічний потенціал, який мала Україна наприкінці XIX століття, дозволив їй пройти усі соціальні катастрофи першої половини XX століття, зберегти тренд на збільшення чисельності населення. Після середини 1960-х років цей потенціал почав вичерпуватись, його інерції вистачило ще на одне покоління – до початку 1993 року, коли чисельність населення досягла свого максимуму. Після цього чисельність населення почала стрімко зменшуватись. Причинами цього були: зміна репродуктивних настанов населення, підвищений рівень смертності, зміна вікової структури (постаріння), економічні негаразди тощо. Війна з РФ суттєво прискорює демографічне «стиснення». Україна потребує розробки комплексної соціально-економічної стратегії для стабілізації демографічної ситуації.

1. Демографічна криза в Україні. Проблеми дослідження, витоки, складові, напрямки протидії / НАН України. Інститут економіки ; за ред. В. Стещенко. Київ, 2001. 560 с.
2. Корчак-Чепурківський Ю.О. Рух населення УСРР перед світовою війною / Ю.О. Корчак-Чепурківський // Природний рух населення України в 1924 році з оглядом природного руху перед світовою війною. Статистика України. № 106. Харків : ЦСУ УСРР, 1927. С. V–LXXIII.
3. Корчак-Чепурківський Ю.О. Подружність і народжуваність у жінок УРСР / Ю.О. Корчак-Чепурківський // Демографічні дослідження: Республіканський міжвідомчий збірник. Вип. 4. Київ : Наук. думка, 1979. – С. 47–75.
4. Птуха М.В. Очерки по статистике населения. М. : Госстатиздат, 1960. 459 с.
5. Птуха М.В. Вибрані праці. Київ : Наук. думка, 1971. 412 с.
6. Томилин С.А. Демография и социальная гигиена. М. : Статистика, 1973. 311 с.
7. Пирожков С.І. Демографические проблемы формирования общих границ трудового потенциала // Вибрані праці : У 2 т. Т. 1. Демографічний і трудовий потенціал. Київ : Київ. нац.торг.-екон.ун-т, 2008. 934 с.

8. Смертність та причини смерті в Україні у ХХ столітті / Месле Ф., Валлен Ж. за участю Школьников В., Пирожкова С., Адамця С. ; Пер. з франц. Є Марічева, за ред. С. Пирожкова. Київ : Стилос, 2008. 416 с.
9. Кабузан В.М. Украинцы в мире. Динамика численности и расселения. 20-е годы XVIII в. – 1989 г. Формирование этнических и политических границ украинского этноса. М., 2006. 658 с.
10. Бойко Я.В. Заселение южной Украины. Формирование этнического состава населения края: русские и украинцы (конец XVIII–XXI в.). // Этнический очерк. Выпуск 1. Черкасы : Вертикаль, 2007. 48 с.
11. Гіршфельд А. Міграційні процеси на Україні (в світі перепису 1926 р.). Харків : Господарство України, 1930. 87 с.
12. Качараба С. Еміграційна політика Польщі та її реалізація на Західній Україні (1919–1939) // Проблеми слов'язознавства. 2002. Вип. 52. С.73–85.
13. Ласінська М. Еміграція єврейського населення з українських земель наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. // ЕМІНАК. 2015. № 1–2. С. 50–59.
14. Земсков В.Н. Заключение, спецпоселенцы, ссыльнопоселенцы, ссыльные и высланные (статистико-географический аспект) // История СССР. 1991. № 5. С. 151–165.
15. Єфіменко Г.Г. Переселення та депортації в постголодоморні роки (1933–1936): порайонний зріз // Проблеми історії України: факти, судження пошуки. 2013. 22. С. 136–165.
16. Сорока Ю. Населення Західної України у 1939–1941 рр.: депортації, заслання, вислання // Етнічна історія народів Європи. 2002. Вип. 12. С. 16–20.
17. Калакура О.Я. Депортації українців і поляків під виглядом «обміну населенням» (до 70-річчя Люблінської угоди) // Історичний архів. Наукові студії: зб. наук. пр. Миколаїв : ЧДУ ім. Петра Могили, 2014. Вип. 13. С. 39–49.
18. Оцінка демографічних втрат кримськотатарського народу внаслідок депортації 1944 року / О.М. Гладун, Н.В. Кулик, О.П. Рудницький // Демографія та соціальна економіка. 2017. № 2. С. 11–28. doi: <https://doi.org/10.15407/dse2017.02.011>
19. Смертність та причини смерті в Україні у ХХ столітті / Месле Ф., Валлен Ж. за участю Школьников В., Пирожкова С., Адамця С. ; Пер. з франц. Є. Марічева, за ред. С. Пирожкова. Київ : Стилос, 2008. 416 с.
20. Урланис Б.Ц. Динамика уровня рождаемости в СССР за годы советской власти. // Брачность, рождаемость, смертность в России и в СССР: сб. статей / под ред. Вишневого А.Г. М. : Статистика, 1977. С. 827.

21. Населення України. Народжуваність в Україні у контексті суспільно-трансформаційних процесів. Київ : АДЕФ-Україна, 2008. 288 с.
22. Полян П.М. Эмиграция: кто и когда в XX веке покидал Россию // Россия и ее регионы в XX веке: территория – расселение – миграции / под ред. О. Глезер и П. Поляна. М.: ОГИ, 2005. С. 493–519.
23. Зисельс И. Динамика численности еврейского населения Украины. URL: <http://demoscope.ru/weekly/2007/0303/analit02.php>
24. Інтеграція кримських татар в українське суспільство: проблеми і перспективи (Аналітичні оцінки Національного інституту стратегічних досліджень). URL: <http://old.niss.gov.ua/book/krim.htm>

3.4. Міграція в країнах Євросоюзу: політичний аспект проблеми на прикладі Словаччини

Міграція як суспільне явище включає цілу низку аспектів – аспект соціально-економічний, що полягає у здатності держави забезпечити матеріальні умови для абсорбції мігрантів, що прибули, і скористатися присутністю нових груп населення як потенціалом для внутрішнього розвитку; аспект інтеграційний, що полягає у проведенні політики залучення мігрантів до повноцінного життя як інтегрованої частини суспільства в країнах, які прийняли їх на своїй території; гуманітарний аспект, пов'язаний з порятунком життя людей, які потрапили в екстремальні умови, з реалізацією їх основних прав і свобод у повному обсязі відповідно до міжнародно-правових норм.

Важливе значення має також і політичний аспект, пов'язаний з діяльністю політичних акторів, які займають певні позиції з питань міграції і приймають конкретні рішення у цій сфері. Саме від цих рішень залежать основні характеристики політики держави у сфері міграції. Причини міграційних хвиль можуть бути різними, але управління процесами міграції та підхід до їх наслідків повинні спиратися насамперед на універсальні принципи, вони повинні враховувати всі фактори, включаючи ті, які можуть допомогти досягти позитивних ефектів у соціальній, економічній, політичній та гуманітарній сферах.

Післявоєнна Західна Європа та міграція. Закордонна міграція в післявоєнній Європі (починаючи з середини 20-го століття і

до теперішнього часу) – це важлива складова загального соціально-економічного та політичного розвитку європейських держав, що безпосередньо супроводжує процес європейської інтеграції.

Різними були причини та обставини міграції в Європі у післявоєнний період. У Німеччині після її поразки у Другій світовій війні, внаслідок окупації військами країн антигітлерівської коаліції та прийняття плану Маршалла західна частина країни, яка перебувала під управлінням західних держав, почала розвиватися як відкрите демократичне суспільство. Післявоєнне відновлення Німеччини вимагало припливу робочої сили з-за кордону, що зрештою зумовило масову трудову міграцію з Туреччини, інших країн Південної Європи.

Держави, які володіли колоніями та заморськими територіями (Великобританія, Франція, Бельгія, Голландія, Португалія, Іспанія, Італія), також відчували на собі приплив мігрантів, насамперед із колишніх колоній в Африці та Азії, які стали у 50–70-х роках незалежними державами.

Міграція за умов європейської інтеграції: політичний аспект. Важливо було й те, що потоки мігрантів прямували до Європи з інших континентів у той самий час, коли було розпочато євроінтеграційний проект (від виникнення Співтовариства вугілля і сталі до формування Спільного ринку, Європейського Співтовариства та Європейського Союзу). Згадані міграційні потоки ніколи не припинялися, маючи різну інтенсивність залежно від зовнішніх умов, що спричиняють її посилення або, навпаки, ослаблення. В результаті цього процесу значні частки населення багатьох європейських держав (у відсотковому відношенні) нині становлять іммігранти та їх нащадки, причому з різним статусом (цивільним та соціально-економічним), являючи собою категорії населення зі специфічними культурними потребами та запитамі, з особливими політичними преференціями, ідеологічними уявленнями та конфесійними особливостями.

Динаміку потоків мігрантів до Європи багато в чому підживлювала м'яка сила Євросоюзу як практичного втілення євроінтеграційного проекту. Насамперед це була привабливість життя у вільному, демократичному та економічно сильному суспільстві, в умовах миру, стабільності та впевненості у завтрашньому дні.

Зважаючи на це, багато європейських держав приступили до розробки та здійснення програм соціальної інтеграції некорінно-

го населення (іммігрантів). Присутність у європейських країнах значних груп такого населення і соціальні проблеми, спричинені особливостями і складнощами інтеграційного процесу, позначилися на характері політичного ландшафту окремих європейських держав, посилюючи ксенофобські настрої частини населення. Ці настрої каталізувалися за допомогою праворадикальних націоналістичних антиміграційних політичних сил.

Міграція та її явище стали темою гострої внутрішньополітичної боротьби. Антиміграційні партії, поєднавши тему міграції з іншими суспільно значущими питаннями, перетворилися на помітну, багато в чому релевантну частину партійних систем у Франції, Голландії, Австрії, останніми роками також у Німеччині та Італії.

Проблема міграції в Центральній та Східній Європі. Міграція як особливе соціальне явище торкнулася у другій половині 20 століття не тільки західноєвропейських держав, а й країн Центральної та Східної Європи.

На початку 90-х років, після здійснення демократичних народних революцій у цих країнах, м'яка сила ЄС сприяла поглибленню бажання народів цих країн підключитися до процесу європейської інтеграції. Прагнення “повернутися до Європи” після чотирьох десятиліть перебування у східному блоці на чолі з СРСР стало однією з основних тенденцій у суспільному розвитку цих країн.

Свою роль в участі колишніх соціалістичних держав у процесі європейської інтеграції, а також пов'язаного з ним залучення до проекту трансатлантичного партнерства відіграли два фактори:

1. Здійснення політичних та соціально-економічних перетворень (реформ), внаслідок яких згадані країни своїми параметрами спочатку наблизилися, а потім і почали відповідати критеріям членства у Європейському співтоваристві/Європейському Союзі.

2. Готовність ЄС прийняти до своїх лав нових членів, втілена у виробленні і приведенні в дію особливого механізму, що передбачає здійснення процесу прийняття нових членів.

Другий зазначений чинник включав і вирішення питань, пов'язаних з реалізацією свободи переміщення населення. Ще до того, як розпочався безпосередньо процес підключення центрально- та східноєвропейських країн до євроінтеграційного проекту, набули чинності домовленості між згаданими країнами та державами – членами ЄС про реадмісію (повернення) закордонних мігрантів. Після вступу держав Центральної Європи до ЄС було

встановлено перехідні періоди щодо можливостей працевлаштування громадян держав – нових членів ЄС. Окремі країни вводили перехідні періоди різної тривалості, ці рішення впливали на інтенсивність міграційних потоків.

Після вступу центральноєвропейських країн до ЄС внаслідок трудової міграції суттєво збільшилися національні діаспори Польщі, Литви, Словаччини, Болгарії в окремих державах – членах ЄС (у Британії, Ірландії, Німеччині, Австрії, Іспанії), вони включали мешканців з різним громадянським статусом – працівників різних професій, студентів, членів сімей трудових мігрантів та ін.

Криза з біженцями у 2015 році, її відлуння у Центральній Європі та Словаччині. У 2015 році різко зросла кількість закордонних мігрантів, що прибувають до Європи. Вибухнула так звана криза з біженцями, коли жителі деяких країн Близького Сходу (Сирії, Іраку), Афганістану, Африки, інших держав, які страждають від тривалих воєн та громадянських конфліктів, рушили у бік Європи, прибуваючи до неї через Італію, Грецію та Балкани. Криза з біженцями стала одним із найважливіших викликів для ЄС.

Незважаючи на те, що кількість іноземних громадян, які звернулися у 2015–2021 роках з проханням про надання притулку, у країнах Вишеградської четвірки (В-4) виявилася незрівнянно нижчою, ніж у державах Західної Європи, і що ці країни (за винятком Угорщини) обійшов масовий потік біженців під час ескалації кризи у 2015 році, позиції урядів країн В-4 щодо міграції та біженців характеризувалися явним небажанням брати участь у розподілі відповідальності при вирішенні питань, пов'язаних з міграцією, з іншими державами – членами ЄС. Така позиція неодноразово демонструвалася у Брюсселі та інших західноєвропейських столицях правлячими елітами В-4 загалом, і навіть окремими посадовими особами та політиками держав – членів В-4.

Група В-4 була жорстким противником ідеї рівномірного розподілу мігрантів між окремими державами – членами ЄС. Вона фактично відмовилася приймати біженців на своїй території. Не дивно, що за таких обставин радикально-націоналістичні політичні сили зміцнили свої позиції. При цьому ситуаційні відмінності між країнами В-4 щодо прийому біженців не мали принципового значення.

Починаючи з літа 2015 року, питання про міграцію стало ареною гострої політичної боротьби в Словаччині. Тема міграції та

біженців набула на той час у Словаччині особливого значення не через реальний вплив імміграції на соціально-економічний розвиток країни або через серйозні наслідки, викликані прибуттям мігрантів (їх була дуже обмежена кількість), а через те, що дискусія про цю проблематику спалахнула незадовго до парламентських виборів 2016 року. Багато словацьких політиків включили проблематику міграції як центральний елемент у свої стратегії щодо мобілізації виборців. Одним із результатів такого підходу стало обрання до словацького парламенту правоекстремістської антисистемної партії, яку ксенофобська частина електорату вважала більш автентичним захисником населення від «іноземних загарбників», ніж партії з помірним профілем з числа тих, які також вирішили, виходячи з опортуністичних міркувань, задіяти антимиграцію у своїх виборчих кампаніях.

Агресія Росії проти України та українські біженці у Словаччині. У 2022 році багато європейських держав, включаючи Словаччину, знову зіткнулися з проблематикою міграції, причому в набагато гострішій, ніж у 2015 році, формі, безпосередньо пов'язаній з головною причиною нової міграційної хвилі – військовою агресією Росії проти України.

24 лютого 2022 року російська армія вторглася на територію України, суверенної сусідньої держави. З того часу вона постійно завдає ракетно-бомбових, артилерійських та мінометних ударів по українських містах і селах, нещадно вбиває мирних жителів, знищує об'єкти військової та цивільної інфраструктури, здійснює зіставні з геноцидом військові злочини проти мирного населення. Російська агресія викликала масову хвилю біженців з України, які прямують переважно до Європи, у тому числі й до сусідньої з Україною Словаччини.

Завдяки своєму політичному керівництву (президент, уряд, парламент) Словаччина зайняла чітку позицію щодо російської агресії. Вона рішуче засудила Росію, підтримала запровадження найжорсткіших санкцій проти агресора. Словаччина надає Україні всебічну політичну, дипломатичну, матеріальну, військову та гуманітарну допомогу. Важливою складовою останньої є прийняття українських біженців на території Словаччини.

Згідно з наявними на середину травня 2023 року статистичними даними, починаючи з 24 лютого 2022 року на територію Словаччини з України прибуло 1 мільйон 405 тисяч осіб, у зворотному

напрямку словацько-український кордон у той самий проміжок часу перетнуло 1 мільйон 205 тисяч осіб. За вказаний час загалом понад 115 тисяч осіб, громадян України, отримали у Словаччині тимчасовий притулок.

У 2022 році словацький уряд, скориставшись спеціальною програмою, що фінансується Євросоюзом, запровадив грошові виплати, призначені для розміщення українських громадян та покриття інших витрат на їхнє проживання. 2023 року Словаччина виокремила для допомоги українським біженцям значну частину своєї частки у пакеті Європейського фонду оновлення, яку їй не вдалося повністю витратити. Сума наданої у такий спосіб допомоги сягає пів мільярда євро.

Громадяни Словаччини та неурядові організації зібрали як допомогу українським біженцям, які перебувають на території Словаччини, а також громадянам, які залишилися в Україні, десятки мільйонів євро, підготували та відправили за призначенням багато тисяч тонн вантажів з матеріальною допомогою. Тисячі добровольців беруть участь у програмах допомоги українцям у Словаччині, деякі з них допомагають українцям прямо на території України.

Важливими були зміни, що відбулися у період війни, у поглядах жителів на присутність мігрантів із зарубіжних країн. Населення, в якому під час міграційної кризи 2015 року більшість політиків «виросчували» антиіммігрантські настрої, постало перед новим викликом – відкрити свої обійми вигнаним із їхніх будинків українським жінкам та дітям, надати їм як мінімум тимчасовий притулок. Хоча, згідно з опитуваннями громадської думки в січні 2022 року, 42% населення Словаччини, як і раніше, відчували соціальну дистанцію щодо біженців у загальному сенсі, через місяць, коли Росія напала на Україну, питання про ставлення до біженців перестало бути абстрактним. Йшлося вже про ставлення до конкретних людей, до громадян сусідньої держави, що рятуються від війни, насамперед до жінок і дітей. Згідно з опитуванням агентства FOCUS для газети Denník N, у лютому – березні 2022 року переважна більшість респондентів (86%) висловилися за їх прийом. Змінилися й погляди словаків на можливу присутність біженців по сусідству з їхнім житлом: біженці не стали б на заваді 71% опитаних (завадили б лише 29%). Це означало суттєве скорочення соціальної дистанції до біженців порівняно із січнем 2022 року. Більшість жителів Словаччини, отже, висловилися за допо-

могу українцям, незважаючи на те, що в той же час багато хто, як і раніше, побоювався прибуття біженців.

Зрушення у громадській думці протягом року війни. Російська агресія проти України вплинула на погляди словацьких громадян щодо питань зовнішньої політики. Відразу після вторгнення російських військ в Україну соціологічні опитування показали, що помітно підвищився рівень підтримки населенням членства Словаччини в ЄС і НАТО, що значно більша частка громадян стала вважати Росію загрозою безпеці своєї країни, що впав рівень довіри до російського лідера Володимира Путіна. Все це можна було вважати проявом більшого реалізму, раціональнішого підходу словацьких громадян до питань зовнішньої політики, свідченням зміцнення прозахідного вектора у зовнішньополітичних преференціях населення. Загалом це можна було розцінювати як позитивне зрушення у настроях суспільства, яке, крім іншого, передбачало зміцнення підтримки населенням політики держави, спрямованої на підтримку України як жертви агресії Росії.

Через рік після початку повномасштабної війни, однак, у громадській думці у Словаччині спостерігається зворотна динаміка. І хоча повного відкату від намічених позитивних тенденцій у поглядах на питання зовнішньої політики поки що не відбулося і дані опитувань не свідчать про повне повернення на попередні позиції, несприятливі зміни все ж таки не можна не помітити. При поясненні їх причин виокремлюються чотири фактори, які змогли протягом року вплинути на ситуацію:

- зниження довіри населення до правлячих партій та їх представників унаслідок внутрішніх конфліктів між ними;
- поглиблення соціально-економічних проблем у результаті загальної економічної ситуації у світі;
- активне проникнення в словацьке суспільство антизахідної та антиукраїнської пропаганди каналами російської державної медійно-дезінформаційної машини, а також її словацької агентури, що засіла на місцевих проросійських онлайн-платформах;
- діяльність опозиційних сил, що поєднують у своїх мобілізаційних стратегіях як критику внутрішньої та соціально-економічної політики правоцентристського уряду, так і проросійські та антиукраїнські позиції у питаннях зовнішньої політики, безпеки та оборони.

Два нижче наведені графіки з соціологічного опитування, проведеного у березні 2023 року словацьким аналітичним центром GLOBSEC, наочно показують відмінності у поглядах населення окремих держав Центральної та Східної Європи з двох питань, пов'язаних з агресією Росії проти України, а саме – відповідальність за розв'язання війни та ставлення до українських біженців.

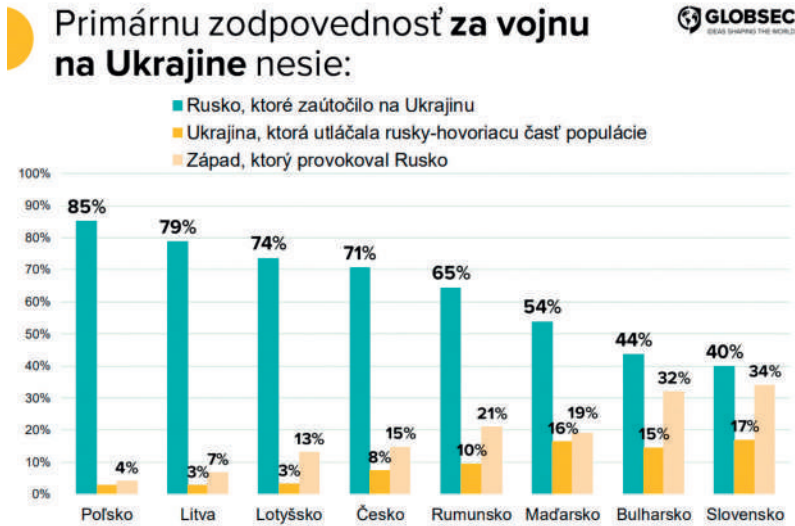

Рис. 3.9. Відповідальність за розв'язання війни: Польща, Литва, Латвія, Чехія, Румунія, Угорщина, Болгарія, Словаччина

Головна відповідальність за війну в Україні лежить на:

- Росії, яка напала на Україну;
- Україні, яка пригнічувала російськомовну частину населення;
- Заході, який спровокував Росію

Дані опитування, показані на рис. 3.9, свідчать про те, що акторам російської пропаганди та місцевим агентам російського впливу вдалося протягом року, що пройшов після розв'язання повномасштабної війни проти України, переконати більшу частину словацького населення в тому, що відповідальність за це не лежить на агресорові. Цей факт свідчить про знижену здатність частини населення Словаччини адекватно оцінювати інформацію, що надходить, і робити відповідні висновки з цих фактів.

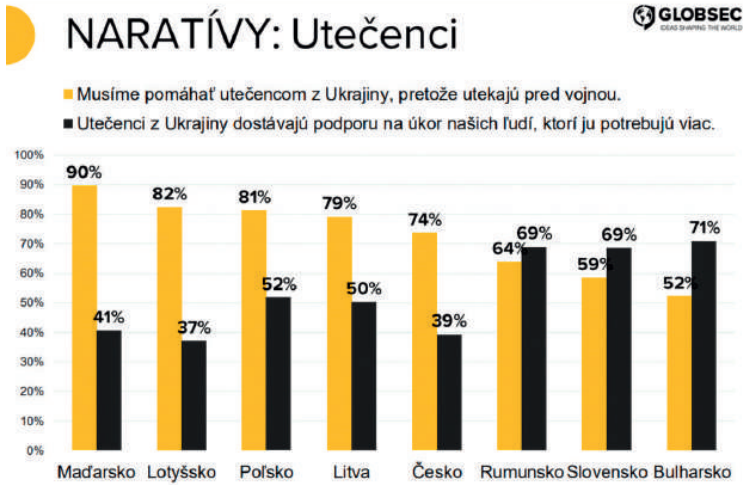

Рис. 3.10: Ставлення до українських біженців: Угорщина, Латвія, Польща, Литва, Чехія, Румунія, Словаччина, Болгарія

Наративи: Біженці

- Ми маємо допомагати біженцям з України, бо вони рятуються від війни.
- Біженці з України отримують допомогу за рахунок наших співгромадян, які її більше потребують

Дані, наведені на рис.3.10, показують, що значна частка населення Словаччини (на щастя, поки що не є більшою, проте аж ніяк не маргінальною) не вважає за потрібне прийти на допомогу людям, які рятуються від війни. Частка жителів, які вважають, що допомога українським біженцям погіршує соціальне становище словацьких громадян, перевищує частку тих, хто виступає за допомогу. Найімовірніше, це результат діяльності місцевих опозиційних проросійських діячів, які змогли переконати населення в тому, що за існуючих економічних проблем уряд має піклуватися винятково про своїх власних громадян.

Наприкінці вересня 2023 року у Словаччині відбудуться дострокові парламентські вибори. Одним із ключових питань, довкола якого ведеться боротьба між політичними партіями, є всебічна підтримка України. Від результатів виборів залежить продовження (або зміна) нинішньої політики з цього питання, а також можливі зрушення у громадській думці – або у напрямі

поглиблення солідарності з Україною та її громадянами, або у напрямі національного егоїзму, зростання віддаленості від Заходу та наближення до Росії.

1. Slovensko a agresia Ruska proti Ukrajine: politika a verejnosť. Grigorij Mesežnikov, Zora Bútorová. <https://www.ivo.sk/8870/sk/projekty/slovensko-a-agresia-ruska-proti-ukrajine-politika-a-verejnost>. Silná Európska únia je pre Rusko problém (rozhovor) o vzťahoch EÚ s Ruskom a Čínou.
2. Kto hrá ruskú ruletu na Slovensku. Grigorij Mesežnikov, Ján Bartoš. Vydavateľ: Inštitút pre verejné otázky, Bratislava 2021. http://www.ivo.sk/8765/sk/aktuality/nova-publikacia-ivo-kto-hra-rusku-ruletu-na-slovensku?utm_source=mailing_sk&utm_content=8765&utm_campaign=20210312.
3. Grigorij Mesežnikov. Российские нарративы в Словакии: кто и как их здесь распространяет. 8.12.2020, reform.by, а також: Григорий Месежников. Политические аспекты проблематики миграции в Словакии в период эскалации европейского кризиса с беженцами // Міжн. наук. зб.: Вип. 1 (21). Ужгород: ДВНЗ «УжНУ», 2020. С. 24-42.
4. Месежников Гр. Неліберальний регрес демократії і піднесення правого екстремізму у Словаччині: взаємопов'язані тенденції? // Геополітика України: історія і сучасність: зб.н.пр. Вип. 2 (25). Ужгород, 2020. С. 91-107.
5. Vojna Ruska proti Ukrajine. Pohľad zo Slovenska. Zora Bútorová, Grigorij Mesežnikov. Vydavateľ: Inštitút pre verejné otázky, Bratislava 2022. https://www.ivo.sk/buxus/docs//publikacie/subory/Vojna_Ruska_proti_Ukrajine_2022.pdf.
6. <https://www.eurointegration.com.ua/news/2023/06/5/7163047/> та <https://www.globsec.org/sites/default/files/2023-05/GLOBSEC%20TRENDS%202023.pdf>

Розділ IV

ВИКОРИСТАННЯ ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТРАТЕГІЙ РОЗВИТКУ ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІННОВАЦІЙНОЇ СПРЯМОВАНОСТІ ОСВІТИ, ЇЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ У КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ І ТРЕНДІВ

4.1. Два виміри і дві стратегії розвитку Європейського простору вищої освіти: досягнення і досвід для України

Авторами проаналізовано реалізацію двох вимірів і двох стратегій розвитку Європейського простору вищої освіти (ЄПВО). З'ясовано, що досягнуто істотного прогресу у першому (внутрішньому) вимірі «сумісність і порівнянність» («compatibility and comparability») і за відповідною стратегією розвитку (стратегією-1). У другому (зовнішньому) вимірі «конкурентоспроможність і привабливість» («competitiveness and attractiveness») і за відповідною стратегією-2 просування незначне і зумовлене насамперед не загальноєвропейським узгодженим Болонським процесом, а унікальними національними ініціативами із створення і підтримки лідерських університетів та їх елітних асоціацій. Якщо перший вимір і стратегія-1 пов'язані із забезпеченням мінімально достатньої якості, то другий вимір і стратегія-2 – із досягненням максимально досконалої якості. Серед причин ситуації, що склалася, – неувага Болонського процесу і частини країн-учасників до рейтингових механізмів оцінювання і мотивації університетської діяльності на найвищих рівнях складності та досконалості, натомість зосередження зусиль на акредитаційних механізмах та масовій вищій освіті. Аргументовано, що підтвердження та прагнення до конкурентоспроможності і привабливості ЄПВО у третій декаді років Болонського процесу (до 2030 р.) у Римському міністерському комюніке (2020 р.) зобов'язує сформуванню сильну загальноєвропейську політику реального під-

вищення глобальної конкурентоспроможності вищої освіти із залученням / розробленням адекватних рейтингових механізмів та стратегії-2 з розвитку університетського лідерства. У контексті зазначеного Україні бракує національної стратегії-2 щодо створення лідерських університетів та їх елітних інституційних і галузевих об'єднань, а також адекватних (рейтингових) механізмів виявлення конкурентоспроможних флагманських університетів як цілісних інституцій, так і за окремими галузями знань, що загрожує національній безпеці, гальмує формування умов для ефективного повоєнного відновлення України на новій, високоінтелектуальній, високотехнологічній і високомотивованій основі.

Вступ

Авторськими дослідженнями останніх років доведено дихотомічність Європейського простору вищої освіти (ЄПВО), що розвивається за Болонським процесом (Lugovyi, Slyusarenko & Talanova, 2022). З'ясовано, що з прийняттям Болонської декларації у 1999 р. і за усіма наступними міністерськими комюніке в ЄПВО виокремлюються два його характеристичні виміри. Ці (внутрішній і зовнішній) виміри стосуються з, одного боку, забезпечення «сумісності і порівнянності» («*compatibility and comparability*»), а з другого боку, досягнення «конкурентоспроможності і привабливості» («*competitiveness and attractiveness*»). У свою чергу, реалізація вимірів базується на забезпеченні мінімально достатньої якості за першим з них і на досягненні максимально досконалої якості вищої освіти за другим. Відтак в європейській практиці в руслі зазначених двох вимірів де-факто актуалізуються дві стратегії розвитку вищої освіти – стратегія-1 і стратегія-2. Ці стратегії мають різні цільові орієнтації і спираються на принципово відмінні механізми контролю та оцінювання, моніторингу та мотивації університетської якості – акредитаційні і рейтингові відповідно, які взаємно доповнюють, але не підміняють один одного. Однак в Україні, ряді інших країн-учасниць Болонського процесу і ЄПВО в цілому, як показують дослідження, другий вимір не набув необхідної реалізації, що становить загрозу національним інтересам країн, їх спільнот перед викликами сучасності. Адже це спричиняє ризики інтелектуального, технологічного відставання в швидко прогресуючому інноваційному і конкурентному розвитку від світових лідерів, зниження рівня самодостатності і, як наслідок, суб'єктності, суверенності, незалежності тощо (Калашнікова & Ор-

жель, 2022; Кремень та ін., 2022; Луговий, 2022; Луговий, Саух & Таланова, 2022; Луговий, Слюсаренко & Таланова 2018, 2021, 2022а, 2022б, 2022в, 2022г; Національна доповідь ..., 2021; Національне агентство ..., 2022; Огнев'юк & Луговий, 2022; Lugovyi, Slyusarenko & Talanova, 2019, 2020, 2021, 2022).

Мета роботи – розкрити сутність двовимірної дихотомії Болонського процесу, його продукту – Європейського простору вищої освіти, міру розвитку ЄПВО за кожним з двох вимірів і причини успіху / неуспіху їх здійснення, актуалізацію відповідних стратегій розвитку – стратегії-1 і стратегії-2, а також виявити провідний європейський досвід університетського прогресу для ефективного використання в Україні.

Виклад основного матеріалу

Болонською декларацією 19 червня 1999 р. проголошено формування Європейського простору вищої освіти (ЄПВО). Окреслені ще тоді ключові характеристики ЄПВО можна сутнісно визначити двома взаємодоповняльними парами слів: 1) сумісність і порівнянність (*compatibility and comparability*) та 2) конкурентоспроможність і привабливість (*competitiveness and attractiveness*), які становлять суть відповідно *внутрішнього і зовнішнього вимірів (спрямувань)* Болонського процесу і його задекларованого результату – ЄПВО. Заявлено також про забезпечення якості (quality assurance) в ЄПВО як головної умови досягнення болонських цілей (The Bologna ..., 1999; Lugovyi, Slyusarenko & Talanova, 2022).

У наступних десяти міністерських комюніке, прийнятих у період 2001-2020 рр., підтримано зазначені виміри Болонського процесу і ЄПВО (про запуск якого офіційно оголошено у 2010 р.) та забезпечення якості в кожному з них. Зокрема, у 2007 р. прийнято спеціальний документ «European Higher Education in a Global Setting. A Strategy for the External Dimension of the Bologna Process» задля розвитку конкурентоспроможності і привабливості ЄПВО (The Bologna ..., 1999; The European ..., 2005; European ..., 2007; Rome ..., 2020; Lugovyi, Slyusarenko & Talanova, 2022).

Водночас у публікації авторів (Lugovyi, Slyusarenko & Talanova, 2022) на підставі аналізу матеріалів відповідних міністерських конференцій з'ясовано, що ЄПВО впродовж двох декад Болонського процесу набув потужного, системного і послідовного розвитку у першому вимірі щодо сумісності і порівнянності. За цим виміром розроблено необхідні і достатні механізми та сформовано

відповідну культуру і стратегію (стратегію-1) забезпечення якості і значною мірою досягнуто потрібних результатів, чому присвячено багато болонських документів і публікацій. Також поступово значення первісно широкого і всеохоплюючого терміну «забезпечення якості» сутнісно звузилося до його чи невиключної орієнтації на перший вимір. Щодо другого виміру, то прогрес не очевидний і проблематичний, бракує переконливих свідчень успішності, а головне, розуміння відповідної цьому виміру якості та специфіки її «забезпечення», відтак і стратегії реалізації (стратегії-2).

Зазначений дисбаланс розвитку ЄПВО актуалізував важливість визначення міри здійснення другого (зовнішнього) виміру Болонського процесу упродовж останніх двох десятиріч і в перспективі до 2030, з'ясування сутності якості у цьому вимірі, виявлення факторів прогресу і причин гальмування, обґрунтування механізмів контролю й оцінювання, моніторингу і мотивації досягнення «конкурентоспроможності і привабливості», а також стратегічних засад інтенсифікації розвитку ЄПВО у цьому вимірі в загальноєвропейській і національних модальностях.

Слід зазначити, що для обґрунтування і розв'язання цієї проблеми надійну основу становлять:

По-перше, Болонська декларація (1999 р.) та наступні міністерські комюніке (2001-2020 рр.) щодо Болонського процесу (The Bologna ..., 1999; The European ..., 2005; Rome ..., 2020; Lugovyi, Slyusarenko & Talanova, 2022).

По-друге, матеріали щорічних Європейських форумів із забезпечення якості (European quality assurance forums) (2006-2022 рр.) (Shaping ..., 2022; Lugovyi, Slyusarenko & Talanova, 2022).

По-третє, матеріали і документи Європейського парламенту (European Parliament), Європейської ради (European Council), Європейської комісії (European Commission), Європейської асоціації університетів (European University Association) (Towards ..., 2000; University ..., 2015; EUA, 2022; Lugovyi, Slyusarenko & Talanova, 2022).

По-четверте, дослідження і обстеження Асоціації американських університетів (Association of American Universities), Організації європейського співробітництва і розвитку (OECD), Світового банку (World Bank) (Association ..., 2022; OECD, 2022a, 2022b; World Bank ..., 2019; Lugovyi, Slyusarenko & Talanova, 2022).

По-п'яте, системні дані провідних міжнародних університетських рейтингів: 1) Shanghai Ranking (за 20 років поспіль), 2) THE (Times Higher Education) World University Rankings і 3) QS World

University Rankings, які визнані українським урядом (Shanghai Ranking, 2022; THE ..., 2023; QS ..., 2023; Про затвердження ..., 2018).

По-шосте, аналітичні і монографічні праці, включно з авторськими, щодо поняття і характеристик якості, її різноаспектності і різнорівневості, механізмів оцінювання і мотивації досягнення певної якості вищої освіти, зокрема використання рейтингових механізмів для ідентифікації якості найвищої досконалості топових університетів, створення університетів світового класу, наукового обґрунтованих рекомендацій із стратегічного розвитку вітчизняної вищої освіти й інші (Калашнікова & Оржель, 2022; Кремень та ін., 2022; Луговий, 2022; Луговий, Саух & Таланова, 2022; Луговий, Слюсаренко & Таланова 2018, 2021, 2022а, 2022б, 2022в, 2022г; Національна доповідь ..., 2021; Огнев'юк & Луговий, 2022; Lugovyi, Slyusarenko & Talanova, 2019, 2020; 2021; 2022; Carnegie ..., 2022; Gibbons ..., 2022).

По-сьоме, ключові документи, пов'язані з розвитком вищої освіти, особливо під час воєнного стану та для повоєнного відновлення України (Питання ..., 2022; План ..., 2022; Про затвердження ..., 2022; Про схвалення ..., 2022; Єдина державна ..., 2022; Держстат ..., 2022; Шаров, 2022).

Відтак для досягнення поставленої мети застосовано таку *методологію* (Lugovyi, Slyusarenko & Talanova, 2022).

1. Проаналізовано ключові документи Болонського процесу за 1999-2022 рр. для з'ясування його основних характеристик та специфіки розвитку ЄПВО, зв'язку з іншими європейськими стратегічними ініціативами, зокрема з Лісабонською стратегією (2000 р.), рішенням щодо створення Європейського дослідницького простору (2000 р.), стратегією «Europe 2020» (2010 р.).

2. Для визначення вищої освіти найвищої досконалості, що якраз і характеризує конкурентоспроможність і привабливість ЄПВО загалом, національної вищої освіти зокрема, окремих лідерських університетів особливо, використано системні дані Shanghai Ranking за 2003-2022 рр. (Shanghai Ranking, 2022). Вибір саме цього рейтингу як механізму оцінювання топової університетської якості здійснено з огляду на його об'єктивність, валідність, вірогідність, інші переваги, що доведені і визнані впродовж 20-ти років функціонування. Крім того, для оцінювання стану конкурентоспроможності і перспектив розвитку кращих вітчизняних університетів залучені дані рейтингів THE World University Rankings та QS World University Rankings.

3. Досягнення високої якості вищої освіти розглянуто також з огляду на визначення перспектив і оцінювання успіху національних реформ, що зокрема актуалізовані у зв'язку з необхідністю повоєнного відновлення України на високоінтелектуальній, високотехнологічній і високомотивованій основі та обґрунтування відповідних практичних рекомендацій.

Здійснені за цією методологією дослідження (Lugovyi, Slyusarenko & Talanova, 2022) засвідчують, що на противагу категорії якості та її забезпечення для внутрішнього виміру Болонського процесу (сумісність і порівнянність ЄПВО) якості для зовнішнього виміру (конкурентоспроможність і привабливість) не набула системного осмислення і розвитку, інструменти її забезпечення і оцінювання в цьому разі чітко не окреслені.

Водночас з аналізу десяти комюніке можна зрозуміти, що якість вищої освіти у зовнішньому вимірі (конкурентоспроможність і привабливість) насамперед пов'язується із (Lugovyi, Slyusarenko & Talanova, 2022, с. 131):

- розвитком підготовки на складних «докторських і постдокторських рівнях»;
- зв'язком підготовки на всіх рівнях вищої освіти з «дослідженнями та інноваціями»;
- створенням «сильних» університетів;
- наданням допомоги у створенні таких університетів державою і суспільством;
- не лише із «забезпеченням», а й з «удосконаленням» якості.

Проте всупереч сучасній провідній світовій, включно з європейською, університетській практиці в жодному комюніке не визначаються необхідними рейтингові системи для моніторингу й оцінювання фактичного досягнення та мотивації розвитку конкурентоспроможної якості вищої освіти. Натомість Болонський процес де-факто сфокусований винятково на акредитаційних політиках і процедурах, стандартах і рекомендаціях, відповідних критеріях з їх відомими апріорно обмеженими можливостями (Луговий, Слюсаренко & Таланова 2018; Lugovyi, Slyusarenko & Talanova, 2022).

Так само щорічні, починаючи з 2006 р., Європейські форуми із забезпечення якості, які організовані Групою чотирьох (E4-Group) із супроводу Болонського процесу (до якої входять Європейська асоціація із забезпечення якості, ENQA; Європейський студентський союз, ESU; Європейська асоціація університетів,

EUA та Європейська асоціація закладів вищої освіти, EURUSHE) обходять тему якості найвищої досконалості та її ідентифікації. Натомість ці форуми, «формуючи спільне європейське розуміння забезпечення якості» («creating a common European understanding of quality assurance») і ставлячи за мету «вдосконалення якості забезпечення» («improving the quality of provision»), зосереджують увагу на різноманітних, безумовно важливих, однак все ж мінімально достатніх, масово доступних, а не максимально досконалих якісних характеристиках елітної вищої освіти, яка й визначає успіх у конкурентному *лідерському змаганні* на противагу *масовій згоді*. Загалом нинішнє забезпечення якості слабо мотивує «креативність та інноваційні практики у вищій освіті» («creativity and innovative practices in higher education»). Акредитаційні зобов'язання на відміну від рейтингових *заохочень* справляють обмежений вплив на досягнення конкурентоспроможної досконалості (Shaping ..., 2022; Lugovyi, Slyusarenko & Talanova, 2022, с. 131).

Оскільки в межах Болонської практики забезпечення якості у вимірі «конкурентоспроможність і привабливість» не отримало адекватної уваги і підтримки, у 2014-2015 рр. на запит Комітету з питань культури та освіти Європейського парламенту проведено дослідження «University quality indicators: A critical assessment», у якому порівняно сутнісні можливості забезпечення якості та рейтингування. Характерно, що в цьому дослідженні рейтингуванню протиставлено не акредитацію, а забезпечення якості. Таке, взагалі кажучи, некоректне, різнорідне співвіднесення певною мірою виправдане, якщо ядром останньої вважати акредитацію. Як показано, в авторських дослідженнях саме акредитація за місійною сутністю і функціональною спроможністю існує в опозиції до рейтингу і водночас доповнює його. Адже якість багаторівнева, на найнижчому рівні якої мінімально достатня якість, на найвищому – максимально досконала якість. Відповідно до оцінювання багаторівневої якості застосовують спектр адекватних механізмів, на крайніх полюсах якого – акредитація і рейтинг. Через принципово різний функціонал акредитації і рейтингу неможливо в один (лише акредитаційний або рейтинговий) спосіб «забезпечувати» різну якість. При цьому якраз на найвищих рівнях якості вищої освіти, яку визначає рейтинг, реально здійснюються проголошені конкурентоспроможність і привабливість (див. рис. 4.1) (Lugovyi, Slyusarenko & Talanova, 2022; University ..., 2019).

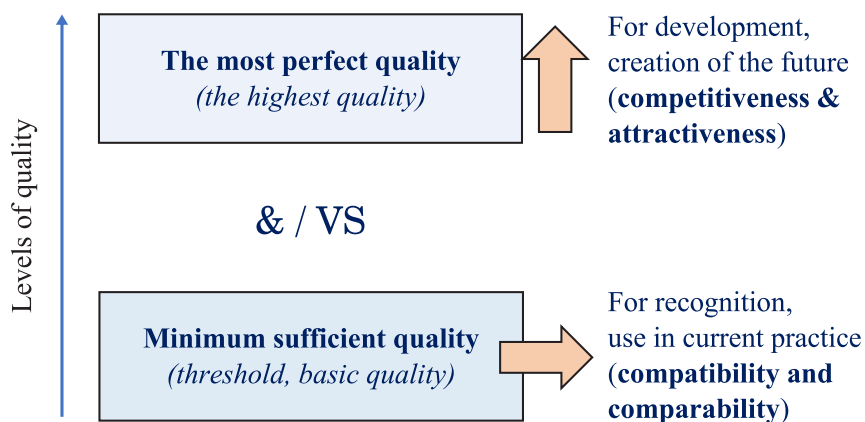

Рис. 4.1. Співвідношення між двома основними вимірами Болонського процесу (ЄПВО) і рівні якості вищої освіти

Джерело: Складено авторами (Lugovyі, Slyusarenko & Talanova, 2022, с. 132).

Системними авторськими дослідженнями підтверджено, що саме рейтинги діагностують найвищі університетські досягнення (що неспроможна зробити акредитація), а серед міжнародних університетських рейтингів найбільш адекватним для цих цілей в умовах інноваційного типу прогресу є Shanghai Ranking (Луговий, Слюсаренко & Таланова 2018, 2021, 2022а, 2022б, 2022в, 2022г; Lugovyі, Slyusarenko & Talanova, 2019, 2020, 2021, 2022).

Нижче наведено результати застосування цього рейтингу для оцінювання реальної динаміки Болонського процесу / ЄПВО у другому їх вимірі щодо конкурентоспроможності і привабливості (див. рис. 4.2, 4.3, 4.4) (Lugovyі, Slyusarenko & Talanova, 2022).

З рис. 4.2 можна зрозуміти, що впродовж 2004-2022 рр., коли методологія Shanghai Ranking не змінювалася, ЄПВО у другому вимірі з огляду на найкращі університетські досягнення загалом не поліпшив свої конкурентоспроможність і привабливість. Середнє місце 24 порівнюваних країн навіть дещо погіршилося з 207,3 до 210,4. Країни різною мірою змінили рейтингові позиції кращих університетів. Хоча в цілому кількісно переважають країни (15), що посилили університетські досягнення, однак це не компенсувало послаблення решти 9 країн за цим показником. При цьому кількість країн з університетами світового класу (у топ-502/500 групі) зростає з 20 у 2004 р. до 23 у 2022 р. (додалися Turkey, Serbia, Slovenia and Croatia, натомість вибула Hungary) (див. рис. 4.3).

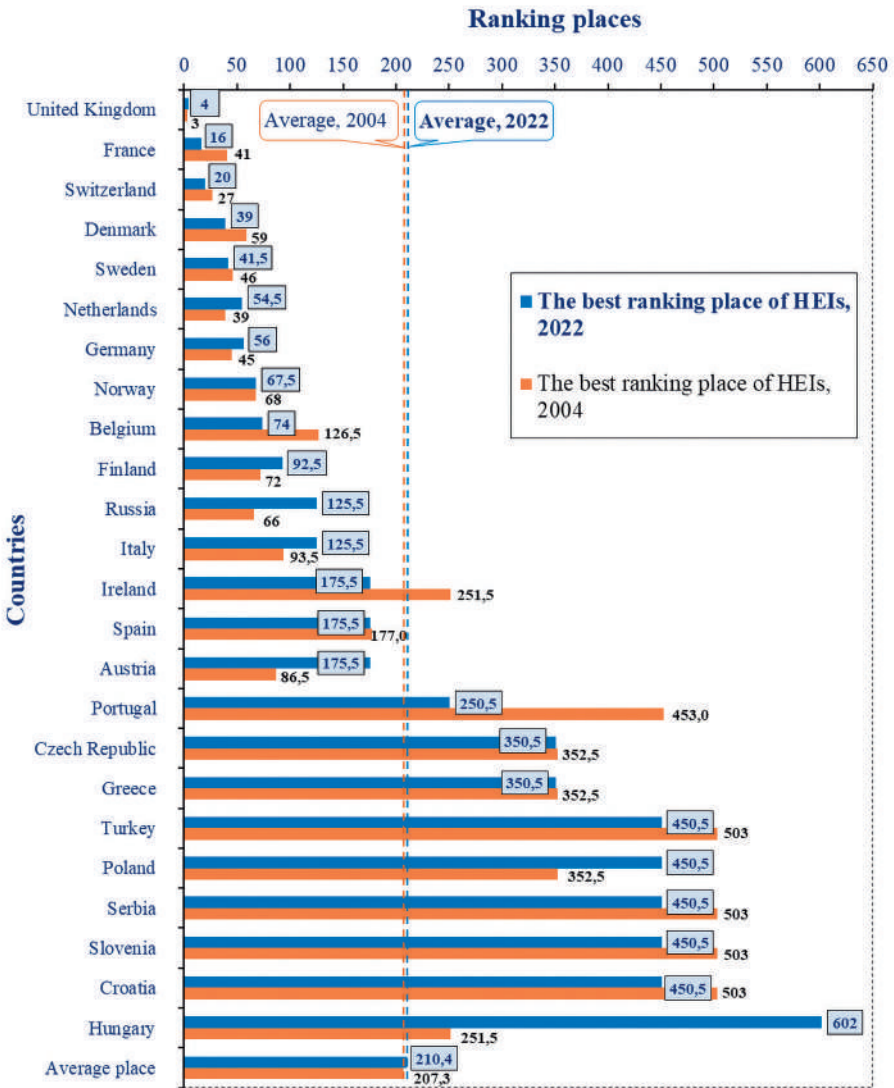

Рис. 4.2. Зміна кращих досягнень університетів світового класу (на рейтингових місцях 1-500/502) у країнах ЄПВО за Shanghai ranking у 2022 р. порівняно з 2004 р.

Примітка: Для зіставлення Turkey, Serbia, Slovenia and Croatia, які у 2004 р. не входили до рейтингу (1-502 місця), приписано місце 503. Натомість Hungary, яка у 2022, вийшовши з групи 1-500, перемістилася у групу 601-700, – 602 місце.

Джерело: Складено авторами (Lugovy, Slyusarenko & Talanova, 2022, с. 133).

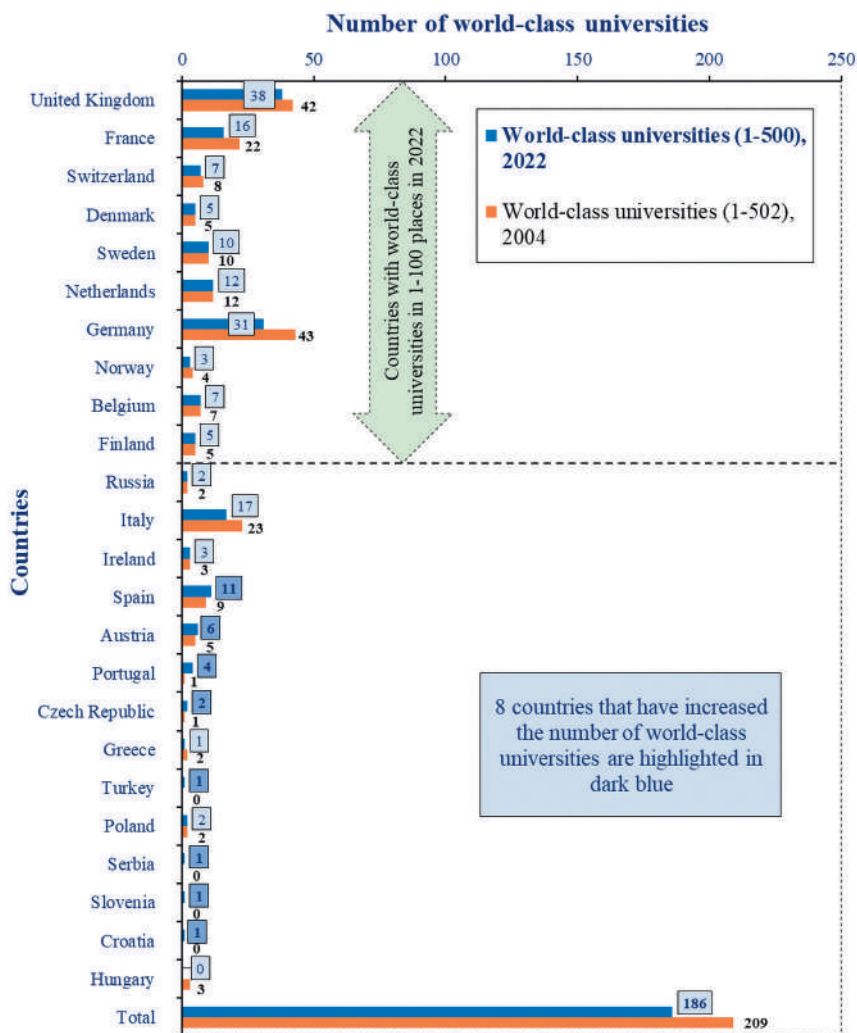

Рис. 4.3. Зміна кількості університетів світового класу (на рейтингових місцях 1-500/502) у країнах ЄПВО за Shanghai ranking у 2022 р. порівняно з 2004 р.

Джерело: Складено авторами (Lugovyi, Slyusarenko & Talanova, 2022, с. 134).

У цьому разі лише 8 країн збільшили кількість університетів світового класу, водночас 16 – зменшили або не змінили.

Зменшилася і кількість країн, які представлені закладами вищої освіти (ЗВО, HEIs) у групі 1-100 з 12 у 2004 р. до 10 у 2022 р.

Хоча знову таки, винятково завдяки національним зусиллям, Франція впродовж Болонського процесу, однак не через його вплив, увійшла до групи країн з університетами екстракласу (на 1-30 рейтингових місцях) (див. рис. 4.4).

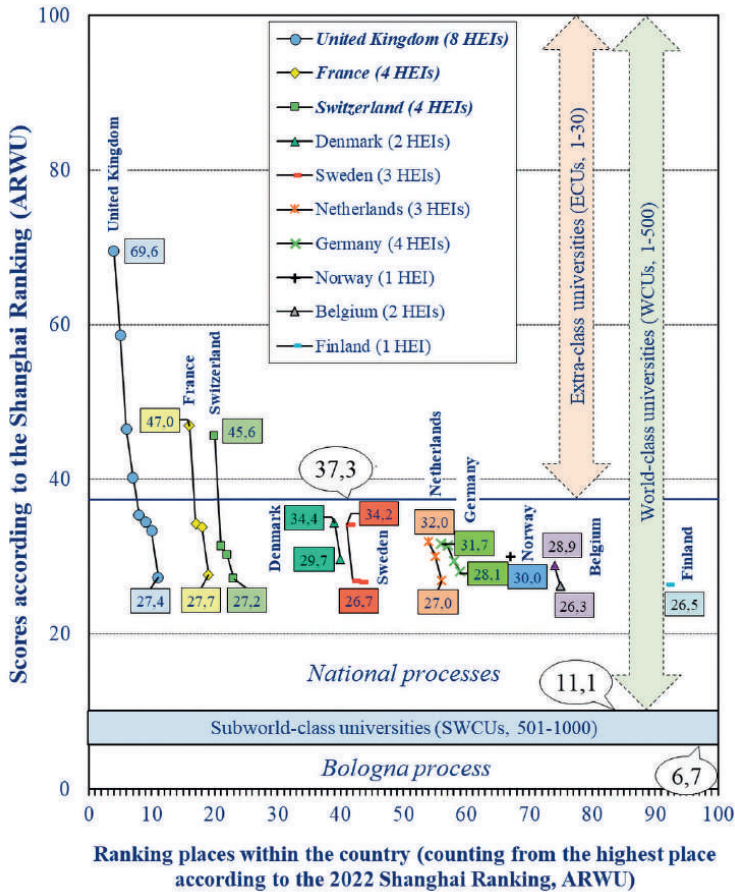

Рис. 4.4. Кількість університетів світового класу (на рейтингових місцях 1-500) в європейських країнах, представлених закладами вищої освіти в групі топ-100 Shanghai ranking 2022 р.

Джерело: Складено авторами (Lugovyi, Slyusarenko & Talanova, 2022, с. 135).

З рис. 4.2-4.4 зрозуміло, що ЄПВО упродовж 2004-2022 рр. загалом скоріше погіршив свої конкурентоспроможність і привабливість, ніж поліпшив.

Що стосується України, то ні загальна (інституційна) (ARWU), ні галузева (за академічними предметами) (GRAS) версії Shanghai Ranking

не бачать українських університетів взагалі. При цьому Україна відсутня серед 64 країн / територій загальної версії і 96 країн / територій галузевої версії за 54 академічними предметами Shanghai Ranking 2022 р. (Луговий, Слюсаренко & Таланова 2022а, 2022б, 2022в, 2022г; Lugovyi, Slyusarenko & Talanova, 2022; Shanghai Ranking, 2022)

У цій ситуації щодо України доводиться звертатися до менш об'єктивних THE World University Rankings (суб'єктивний на третину) and QS World University Rankings (суб'єктивний наполовину). Однак і згідно з ними спостерігається скоріше стагнація, ніж прогрес (див. рис. 4.5, 4.6) (Lugovyi, Slyusarenko & Talanova, 2022, THE ..., 2023; QS ..., 2023).

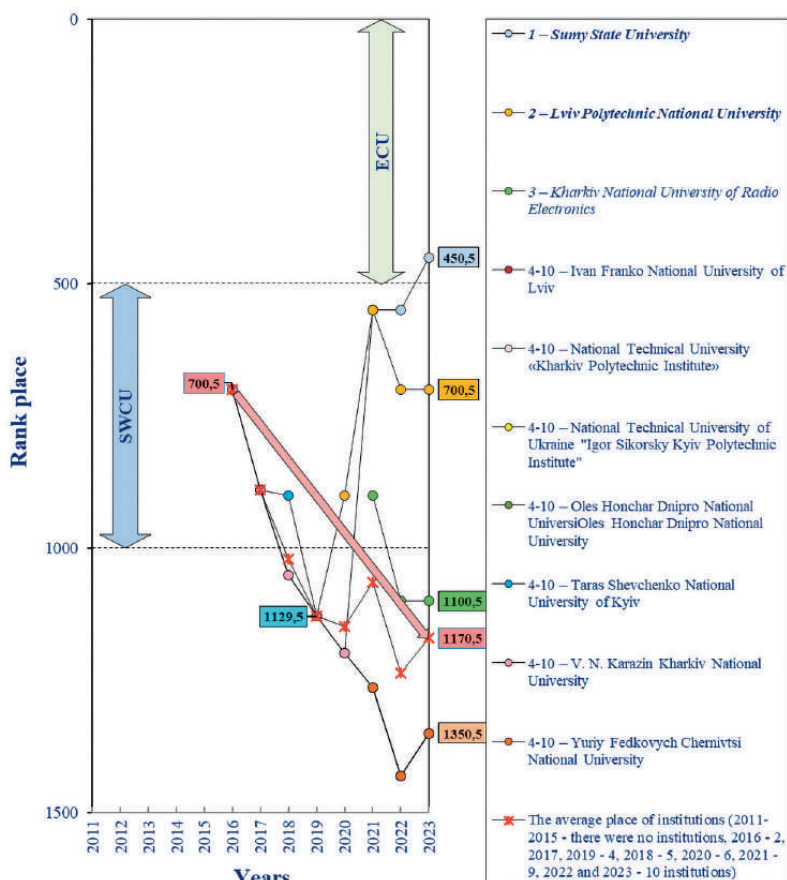

Рис. 4.5. Динаміка досягнень українських університетів за THE World University Rankings

Джерело: Складено авторами (Lugovyi, Slyusarenko & Talanova, 2022, с. 136).

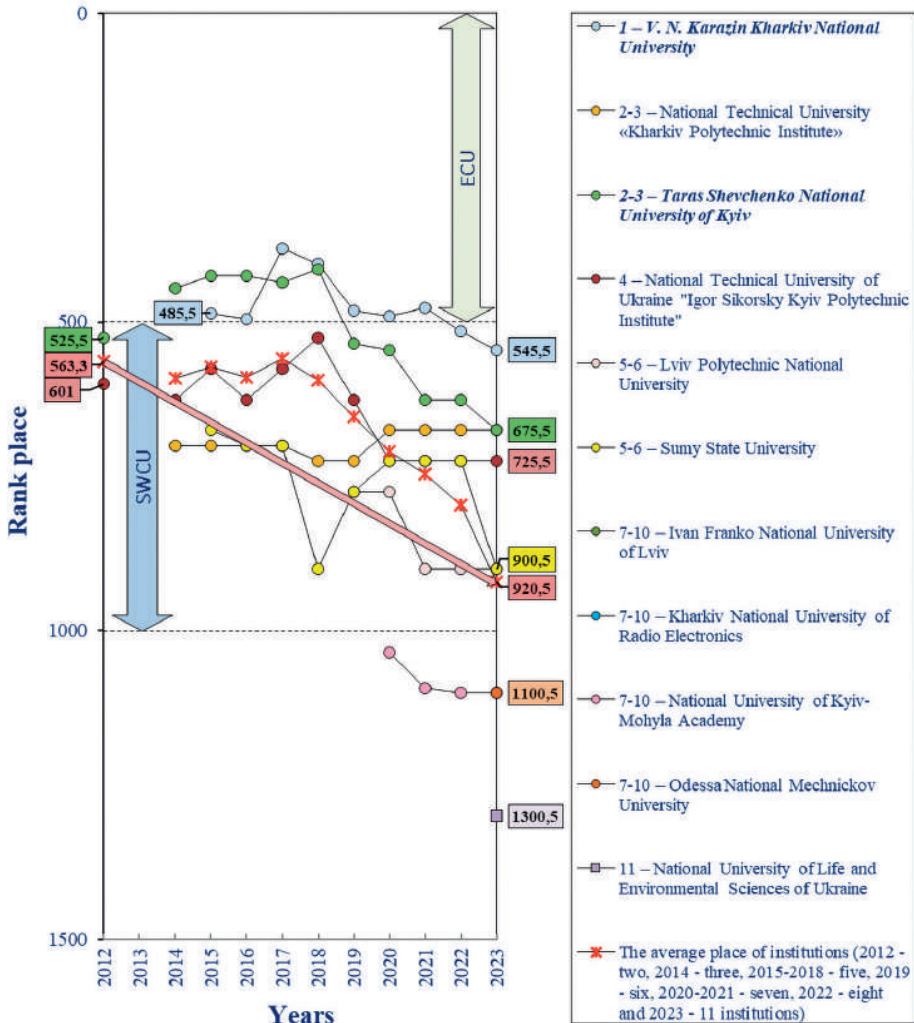

Рис. 4.6. Динаміка досягнень українських університетів за QS World University Rankings

Джерело: Складено авторами (Lugovy, Slyusarenko & Talanova, 2022, с. 137).

Загальне зростання кількості українських ЗВО, що значаться в рейтингах, пов'язане насамперед із розширенням рейтингового переліку, а не з університетськими досягненнями. Адже усереднені по вітчизняних закладах місця в цілому погіршилися. Виняток становить хіба що Сумський державний університет (СДУ), який єдиний перебуває у групі топ-500, тобто за версією THE World

University Rankings має міжнародний статус університету світового класу. Слід зазначити, що це заслуга передовсім колективу цього відносно молодого закладу, його власних зусиль. Спеціальних національних програм щодо його підтримки не здійснювалося. СДУ пройшов шлях від Сумського філіалу Харківського політехнічного інституту (тепер Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут») до провідного, міжнародно конкурентоспроможного і привабливого університету, випередивши свою альма-матер за згаданим рейтингом. Сьогодні в університеті через його привабливість іноземні студенти становлять 20 % (один з найбільших в Україні показників), кількість здобувачів ступеня доктора філософії становить близько 8 % від здобувачів бакалаврських і магістерських ступенів (найвищий в Україні показник), що підносить конкурентоспроможність закладу (Lugovyı, Slyusarenko & Talanova, 2022; Луговий, Саух & Таланова 2022).

Болонський процес де-факто виявився індиферентним до стагнації ЄПВО у вимірі конкурентоспроможності і привабливості, не спромігся розробити адекватний рейтинговий підхід для досягнення прогресу в цьому вимірі, тому Україна, за прикладом інших провідних країн-учасниць цього процесу, має самостійно виробити відповідну стратегію-2 з досягнення максимально досконалої якості вищої освіти (Луговий, Слюсаренко & Таланова 2021; Lugovyı, Slyusarenko & Talanova, 2021, 2022).

В авторських джерелах (Lugovyı, Slyusarenko & Talanova, 2021; Луговий, Слюсаренко & Таланова, 2022а, 2022б) докладно описано прориви французької і китайської університетської освіти на вищі рівні досконалості. Це здійснено з використанням даних Шанхайського рейтингу 2003-2021 рр. З'ясовано, що в конкурентній боротьбі за лідерство у сфері вищої освіти прогресуючі країни використовують різні національні модифікації стратегії-2 розвитку університетів світового класу. Стратегії-2, що реалізуються центральними урядами Франції та Китаю, заслуговують особливої уваги. Адже їх застосування забезпечило за короткий період часу видатні результати в досягненні університетської досконалості (рис. 4.7, 4.8). Ці стратегії є адекватною відповіддю на виклики прискороного людського розвитку, відтак їх доцільно, адаптуючи, впроваджувати у вітчизняну університетську практику (Луговий, Слюсаренко & Таланова, 2022а, 2022б).

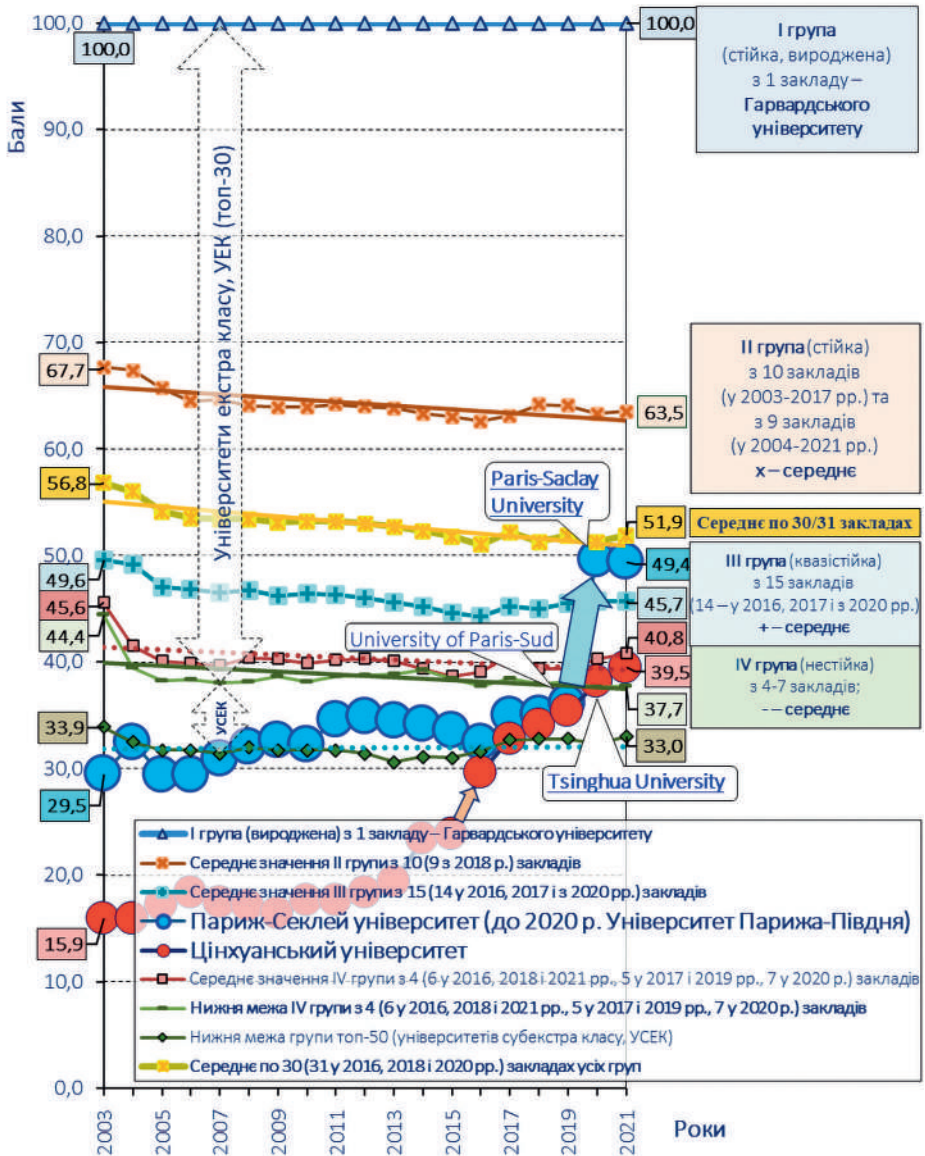

Рис. 4.7. Стійка стратифікація за рівнем досягнень мережі університетів екстракласу (УЕК) і субекстракласу (УЕК, група 31-50) і проривні сходження на топові рівні Париж-Секлей і Цінхуанського університетів за Shanghai Ranking упродовж 2003-2021 рр.

Джерело: Складено авторами (Луговий, Слюсаренко & Таланова 2022а, с. 8).

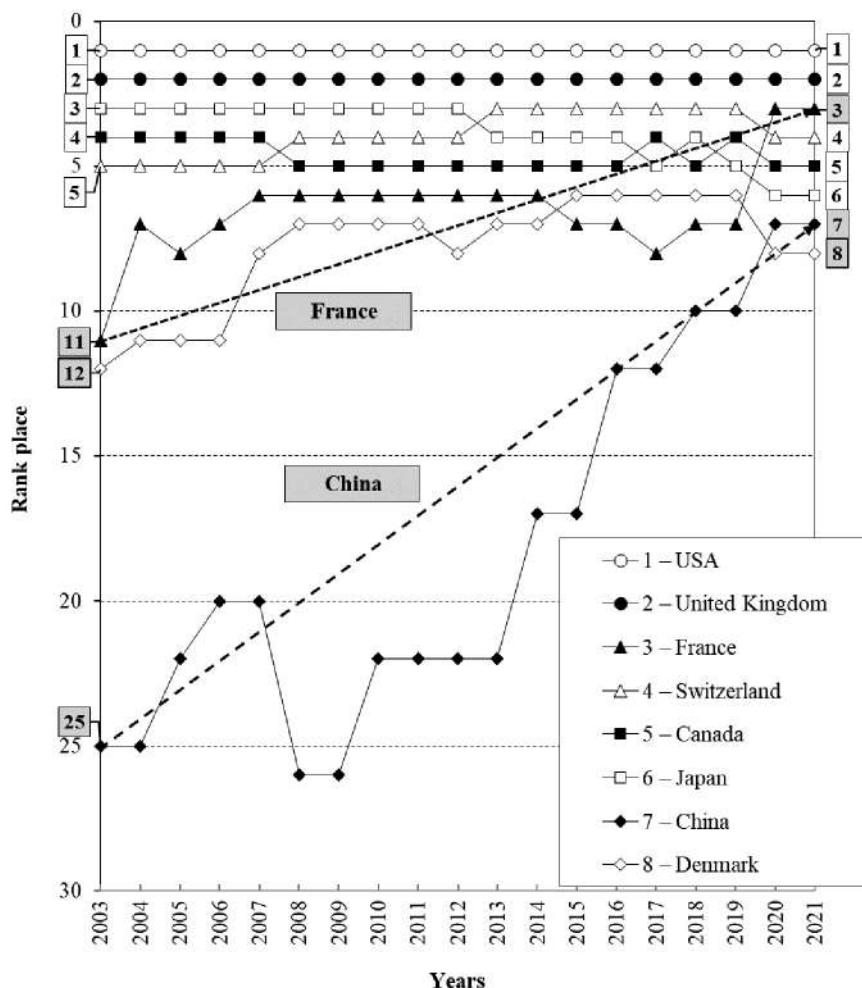

Рис. 4.8. Рейтингові позиції країн, представлених університетами в групі топ-30 Shanghai ranking 2021, упродовж 2003–2021 рр.

Примітка: У 2022 р. Франція і Китай зберегли свої позиції, водночас Данія вийшла з групи країн, представлених університетами на 1-30 місцях Shanghai ranking, поступившись до того ж восьмим місцем у переліку країн Австралії.

Джерело: Складено авторами (Lugovyi, Slyusarenko & Talanova, 2021, с. 95).

Загалом у публікаціях (Луговий, Слюсаренко & Таланова 2018, 2021, 2022a, 2022b; Lugovyi, Slyusarenko & Talanova, 2019, 2020, 2021) показано високу ефективність Shanghai Ranking для оцінювання топової якості вищої освіти та ідентифікації націо-

нальних стратегій розвитку найвищого університетського потенціалу у світовій практиці у 2003-2021 рр. Сильними сторонами цього рейтингу, що роблять його нині найдосконалішим, є об'єктивність, валідність, вірогідність, надійність, прозорість, зрозумілість, параметрична доцільність, місійна відповідність. Його застосування дає змогу з'ясувати основні модифікації університетської стратегії-2 (стратегії розвитку вищої освіти максимально досконалої якості). Зокрема, із використанням цього рейтингу з'ясовано, що найбільш проривними, як зазначалося, виявилися стратегічна ініціатива Франції щодо великої концентрації університетських ресурсів шляхом об'єднання провідних університетів та стратегія Китаю, яка полягає як в укрупненні університетів, так і в потужній цільовій підтримці закладів-лідерів. Водночас у Японії відсутність цілісної національної стратегії призвела до багатократних втрат як університетів світового класу (у групі топ-500 рейтингу), так і університетів екстракласу (у групі топ-30). Shanghai ranking засвідчив загострення конкуренції у сфері топової вищої освіти. Кількість країн, представлених університетами у групах топ-30, топ-100 і топ-500, збільшилась. Погіршили свої позиції США, хоча й залишаються абсолютними світовими університетськими лідерами. Друге рейтингове місце посідає Сполучене Королівство. На третє місце у конкурентній боротьбі перемістилася Франція. За даними Shanghai ranking Україна дедалі більше відстає від прогресу вищої освіти у світі, потребуючи невідкладного розроблення і реалізації національної стратегії-2 розвитку вищої освіти.

Дані Shanghai Ranking 2022 р. підтверджують ці висновки (Луговий, Слюсаренко & Таланова, 2022в; Lugovyi, Slyusarenko & Talanova, 2022; Shanghai Ranking, 2022).

У роботі (Луговий, Слюсаренко & Таланова, 2022а) на підставі узагальнення передового досвіду запропоновано загальну (рамкову) модель розвитку університетів-лідерів (рис. 4.9). Модель передбачає закономірні етапи концентрації (ресурсів вищої освіти) і комунікації (в університетському середовищі), прориву (індивідуального) і просування (колективного) до нового рівня складності діяльності, інституційну діяльність та національну допомогу в піднесенні університетів до вершин досконалості, а також застосування рейтингових і асоціативних, класифікаційних і акредитаційних механізмів оцінювання якості вищої освіти.

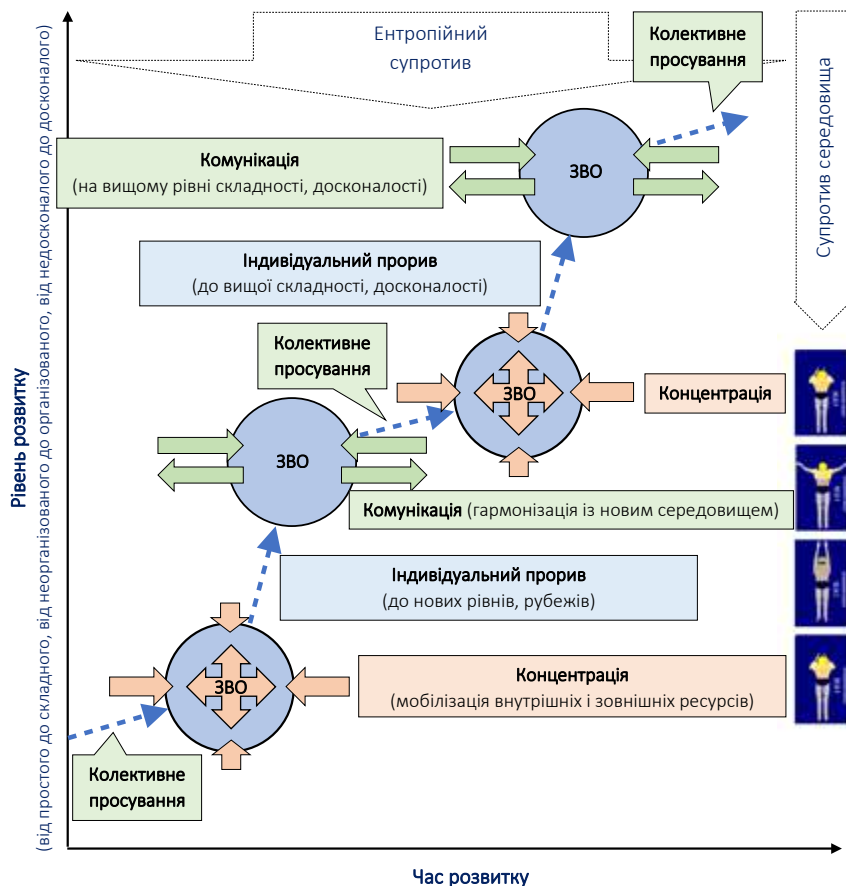

Рис. 4.9. Загальна (рамкова) модель розвитку університетів-лідерів.

Джерело: Складено авторами (Луговий, Слюсаренко & Таланова 2022а, с. 20).

Актуальність зазначеної моделі підтверджено фактологічними даними конкурентної боротьби університетів і країн за світове університетське лідерство в умовах прогресуючого інноваційного поступу людства. Модель враховує наявність дискретної структури університетської мережі за рівнями складності діяльності, на яких функціонують топові заклади і в межах яких будують взаємовигідну міжуніверситетську топ-комунікацію. Ця концентраційно-комунікаційна модель може слугувати основою і орієнтиром для формування стратегії університетського розвитку другого типу (стратегії-2) щодо створення університетів-лідерів. Аргументовано передумови для реалізації в Україні зазначених моделі та стратегії розвитку університетів. Ці передумови вклю-

чають розроблення національного рейтингу та національної класифікації закладів вищої освіти, створення лідерської Асоціації українських університетів. Згадані модель і стратегія необхідні для реформування української університетської мережі, яка не відповідає поточним і перспективним викликам суспільного розвитку (Луговий, Слюсаренко & Таланова, 2022а).

Отже, узагальнюючи результати авторських досліджень університетського розвитку в світі, можна стверджувати, що університету для успішного виходу (прориву) на найвищі рівні складності діяльності та закріплення на них потрібно:

- забезпечити та утримувати концентрацію ресурсів (людських, матеріально-технічних, інформаційних, фінансових, організаційних), які адекватні відповідному рівню складності діяльності;
- налагодити та забезпечувати синергічну міжуніверситетську комунікацію із закладами, що вже ефективно функціонують на відповідному рівні складності.

Представлена на рис. 4.9 концентраційно-комунікаційна модель як механізм досягнення більш організованої, відтак і більш інформаційно насиченої складності із доданням ентропійного супротиву менш організованого середовища, нагадує плавання брасом із додання дистанції, зокрема проти течії (Луговий, Слюсаренко & Таланова, 2022а).

У новій статті авторів (Луговий, Слюсаренко & Таланова, 2022в) на підставі узагальнення даних Шанхайського рейтингу (ARWU) 2003-2022 рр., рейтингових досягнень елітних об'єднань топ-університетів США (AAU), Сполученого Королівства (Russell Group), Канади (U15 Group), Японії (RU11), Китаю (C9 League), Австралії (Group of Eight), Німеччини (U15) з урахуванням політико-економічного контексту їх функціонування визначено чинники ефективності таких асоціативних об'єднань для забезпечення лідерства університетів-членів. З'ясовано, що найбільший синергічний ефект асоціювання досягається в невеликих об'єднаннях або їх частинах (з кількістю до 10-20 інституцій), котрі включають близькі за рейтингами заклади, які характеризуються значною (резонансною) внутрігруповою взаємодією та яким надається сильна національна підтримка. Діяльність на однопорядкових рівнях складності освітніх програм та досліджень і розробок, селективна значуща співпраця за принципом «рівний з рівним» (відтак із досягненням ефекту резонансної взаємодії) слугує запорукою успішного колективного просування до топ-рівнів досконалості всіх учасників

взаємодії. В іншому разі формальне об'єднання або занепадає, або зазнає неформального внутрішнього розшарування (диференціації) на більш однорідні за складністю діяльності групи, не всі з яких витримують конкурентну боротьбу за лідерство та здатність повною мірою користуватися перевагами формально відкритої науки через фактичну її закритість у частині складних знань для недостатньо спроможних університетів. Альтернативою селективного (вибіркового) асоціативного єднання університетів у межах країни може бути їх безпосереднє організаційне укрупнення за системної державної підтримки для перетворення в потужні університетські центри, як це здійснено у Франції, або сильна національна політика розвитку флагманських університетів, як у Швейцарії. Цей досвід особливо актуальний для України з метою подолання зростаючого глобального відставання її вищої освіти та в умовах специфіки відкритої науки і повоєнного відновлення країни на інноваційній, високоінтелектуальній і високотехнологічній основі.

Стратегія-2 в Україні, на відміну від стратегії-1 із забезпечення мінімально достатньої якості, має включати такі механізми та інструменти (Луговий, Слюсаренко & Таланова, 2021, 2022в; Lugovyi, Slyusarenko & Talanova, 2021).

Перше. Створення Національного рейтингу закладів вищої освіти, необхідного для оцінювання і моніторингу топової якості вітчизняної вищої освіти, профіль якої нині точно невідомий. Це дасть підстави для формування стратегії-2 з розвитку в Україні вищої освіти найвищої досконалості, зокрема створення університетів світового класу з числа провідних закладів за прикладом інших країн-членів ЄПВО. В основу має бути покладена методологія Shanghai Ranking, що зокрема передбачає:

– об'єктивність (відсутність суб'єктивних критеріїв / індикаторів, використання баз даних третіх сторін);

– валідність (здатність оцінювати топову якість відповідно до ключових місійних складових лідерських університетів – освіта, дослідження, інновація/творчість, що декларується, проте не забезпечується Болонським процесом);

– зрозумілість (гранична мінімізація кількості необхідних і достатніх критеріїв та індикаторів).

Друге. Національний рейтинг має бути унормований законом. Адміністрування рейтингу доцільно покласти на незалежний державний орган – Національне агентство із забезпечення яко-

сті вищої освіти (Національне агентство ..., 2022; Про вищу освіту ..., 2014) з відповідним фінансуванням, сумірним з видатками на акредитацію. Науково-методичний супровід (консультування) рейтингу можуть забезпечувати НАПН України, її Інститут вищої освіти. Для розроблення й узгодження критеріально-індикаторної бази рейтингу важливо долучити Спілку ректорів закладів вищої освіти України (Спілка ..., 2022) та регіональні ради ректорів. Результати рейтингування мають щорічно затверджуватися МОН України для офіційного використання в практичній діяльності.

Третє. Для формування ефективної політики розвитку конкурентоспроможності і привабливості університетів-лідерів в Україні доцільно утворити елітну Асоціацію українських університетів на кшталт Асоціації американських університетів (Association of American Universities) (Association ..., 2022). До складу доцільно включити ЗВО, які за результатами Shanghai Ranking, THE World University Rankings and QS World University Rankings посіли місця у групі 1-1000. На сьогодні це 6 ЗВО рейтингів THE і QS: один сумський, один львівський, два київських і два харківських (див. рис. 4.5, 4.6) (Shanghai Ranking, 2022; THE ..., 2023; QS ..., 2023; Про затвердження ..., 2018). Цим закладам має надаватися потужна цільова державна і суспільна підтримка в їх розвитку.

Четверте. Мережа інших ЗВО України має бути оптимізована шляхом укрупнення закладів, насамперед через об'єднання і концентрацію в них у такий спосіб необхідних ресурсів (Калашнікова & Оржель, 2022; Кремень та ін., 2022; Луговий, Саух & Таланова, 2022; Єдина державна ..., 2022; Держстат ..., 2022). Підставою для оптимізації ЗВО в Україні, як зазначає Світовий банк, може бути їх рейтингування, що потребує розроблення у короткостроковій перспективі рейтингових критеріїв (World Bank ..., 2019; Про вищу освіту ..., 2014).

П'яте. Створення в Україні глобально конкурентоспроможних університетів-лідерів дасть змогу здійснити ефективне повонення не просте відтворення зруйнованого, а відновлення України, її суспільства і економіки на новій, високоінтелектуальній, високотехнологічній і високомотивованій основі. Адже саме такі засади визначають успіх у переможній боротьбі українського народу проти російської воєнної агресії і подальшого успішного прогресу у світі (Питання ..., 2022; План ..., 2022; Про затвердження ..., 2022; Про схвалення ..., 2022; Єдина державна ..., 2022; Держстат ..., 2022; Шаров, 2022).

Висновки

З вище викладеного випливають такі висновки:

1. Болонський процес реалізується у двох його основних вимірах з огляду на якість вищої освіти. При цьому упродовж 1999-2022 р. досягнуто істотного прогресу у забезпеченні мінімально достатньої якості за першим (внутрішнім) виміром «сумісність і порівнянність» («compatibility and comparability»). За другим (зовнішнім) виміром «конкурентоспроможності і привабливості» («competitiveness and attractiveness») прогрес у досягненні максимально досконалої якості незначний і пов'язаний насамперед не із загальноєвропейським узгодженим Болонським процесом, а з унікальними національними ініціативами із створення і підтримки лідерських університетів та їх елітних асоціацій.

2. Серед причин ситуації, що склалася – неувага Болонського процесу до рейтингових механізмів оцінювання і мотивації університетської діяльності на вищих рівнях складності і досконалості, натомість зосередження зусиль на акредитаційних механізмах та масовій вищій освіті.

3. Підтвердження і прагнення до конкурентоспроможності і привабливості Європейського простору вищої освіти у третій декаді років Болонського процесу (до 2030 р.) у Римському міністерському комюніке (2020 р.) зобов'язує сформувати сильну загальноєвропейську політику реального підвищення глобальної конкурентоспроможності ЄПВО із залученням / розробленням адекватних рейтингових механізмів та стратегій розвитку університетського лідерства.

4. У контексті вимірів Болонського процесу Україні бракує національної стратегії-2 щодо створення лідерських університетів та їх елітних інституційних і галузевих об'єднань, що загрожує національній безпеці, гальмує формування умов для ефективного повоєнного відновлення України на новій, високоінтелектуальній, високотехнологічній і високомотивованій основі.

1. Єдина державна електронна база з питань освіти. (2022). *Реєстр суб'єктів освітньої діяльності*. URL: <https://registry.edbo.gov.ua/search/>
2. Держстат України. (2022). URL: <https://ukrstat.gov.ua/>
3. Калашнікова, С., & Оржель, О. (2022). Оптимізація мережі закладів вищої освіти: теоретичні особливості та практичні рекомендації. *International Scientific Journal of Universities and Leadership*, 13, 89-129. URL: <https://doi.org/10.31874/2520-6702-2022-13-89-129>

4. Кремень, В. Г., Луговий, В. І., Саух, П. Ю., & Таланова, Ж. В. (2022). Мережа державних закладів вищої освіти України: Аналітичний огляд конкурентоспроможності. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*, 4(1). URL: <https://doi.org/10.37472/v.naes.2022.4122>
5. Луговий В. І. (2022). Розділ 1. Світовий і вітчизняний досвід реалізації тенденцій і механізмів інтеграції освітньої і дослідницької діяльності університетів у контексті відкритої науки: уроки для України в умовах війни та повоєнного відновлення. *Аналіз провідного вітчизняного та зарубіжного досвіду з підвищення дослідницької спроможності університетів України в умовах війни та повоєнного відновлення у контексті імплементації концепції «Відкрита наука»: препринт (аналітичні матеріали)* / В. Луговий, І. Драч, О. Петрое, В. Зінченко, Ю. Мелков, І. Жилияєв, І. Регейло, В. Камишин, Н. Базелюк; за ред. В. Лугового, О. Петрое. Київ : Інститут вищої освіти НАПН України, 2022. 147 с. С. 8-23. https://ihed.org.ua/wp-content/uploads/2023/02/doslidn-univ_IVO-2022-147p.pdf
6. Луговий, В. І., Саух, П. Ю., & Таланова, Ж. В. (2022). Аспірантська підготовка як фактор університетської конкурентоспроможності: Аналітичний огляд стану в Україні. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*, 4(1). URL: <https://doi.org/10.37472/v.naes.2022.4136>
7. Луговий В., Слюсаренко О., Таланова Ж. (2018). Від акредитації до рейтингу (функціонування VS розвиток). *Міжнародний науковий журнал «Університети і лідерство»*. 2018. № 2(6). С. 3–20. URL: <https://ul-journal.org/index.php/journal/article/view/77/73>
8. Луговий В., Слюсаренко О., Таланова Ж. (2021). Дві стратегії розвитку вищої освіти: якої бракує Україні? *Університети і лідерство*. 2021. № 2 (12). С. 35-52. URL: <https://doi.org/10.31874/2520-6702-2021-12-2-35-52>
9. Луговий, В., Слюсаренко, О., & Таланова, Ж. (2022а). Концентрація та комунікація в моделі і стратегії розвитку університетів-лідерів. *Міжнародний науковий журнал «Університети і лідерство»*, 13, 5-25. URL: <https://doi.org/10.31874/2520-6702-2022-13-5-25>
10. Луговий В. І., Слюсаренко О. М., Таланова Ж. В. (2022б). Париж-стратегія & Пекін-стратегія розвитку університетського лідерства у 2003-2021 роках: досвід для України. *Шляхи розвитку закладів вищої освіти в новій соціальній реальності: монографія* / П. М. Куліков, М. З. Згуровський, В. І. Луговий та ін. Київ : КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2022. 244 с. С. 40-50.
11. Луговий, В., Слюсаренко, О., & Таланова, Ж. (2022в). Складна активність & селективна асоціативність: ефективність елітного асоціювання університетів. *International Scientific Journal of Universities and*

- Leadership*, (14), 64-80. URL: <https://doi.org/10.31874/2520-6702-2022-14-64-80>
12. Луговий, В. І., Слюсаренко, О. М., & Таланова, Ж. В. (2022г). Університетський портрет Києва: Проблема збереження науково-технологічного профіля: Аналітичний огляд спеціальностей підготовки. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*, 4(1). URL: <https://doi.org/10.37472/v.naes.2022.4101>
 13. Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні: монографія / Аніщенко О. В. та ін.; Нац. акад. пед. наук України; за заг. ред. В. Г. Кременя. Київ: КОНВІ ПРИНТ, 2021. 384 с. (До 30-річчя незалежності України). URL: <https://doi.org/10.37472/NAES-2021-ua>
 14. Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти (2022). URL: <https://naqa.gov.ua/>
 15. Огнев'юк, В., Луговий, В. (2022). Проблема кількості та якості у вищій освіті в контексті університетської мережі в Україні. *Освітнологічний дискурс*, т. 37, № 2. 1-17. URL: <https://doi.org/10.28925/2312-5829.2022.21>
 16. Питання Національної ради з відновлення України від наслідків війн : Указ Президента України від 21.04.2022 № 266. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/266/2022#Text>
 17. План відновлення України. (2022). URL: <https://recovery.gov.ua/>
 18. Про вищу освіту : Закон України від 1.07.2014 № 1556-VII. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>
 19. Про затвердження національного плану щодо відкритої науки : розпорядження Кабінету Міністрів України від 8.10.2022 № 892-р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/892-2022-%D1%80#Text>
 20. Про затвердження переліку світових рейтингів університетів для визначення особливої категорії іноземців та осіб без громадянства, які претендують на працевлаштування в Україні : розпорядження Кабінету Міністрів України від 14.03.2018 № 154-р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/154-2018-%D1%80>
 21. Про схвалення Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022-2032 роки : розпорядження Кабінету Міністрів України від 23.02.2022 № 286-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286-2022-%D1%80#Text>
 22. Спілка ректорів закладів вищої освіти України (2022). URL: <https://zvo.knu.ua/>
 23. Шаров, О. Тимчасово переміщені університети в контексті війни, реформи, онлайн навчання та набору студентів у 2022 році. І Міжнародна науково-практична конференція «Особистість, університет, суспільство: виклики взаємодії та розвитку» 30 листопада 2022 р.,

- Інститут вищої освіти НАПН України, м. Київ, Україна. URL: https://ihed.org.ua/wp-content/uploads/2022/12/30.11.22_Sharov.pdf
24. Association of American Universities. (2022). <https://www.aau.edu/>
 25. Carnegie Classification of Institutions of Higher Education. (2022, February 18). 2021 Update – Facts & Figures. Descriptive Highlights Indiana University Center for Postsecondary Research. URL: <https://carnegieclassifications.iu.edu/downloads/CCIHE2021-FactsFigures.pdf>
 26. EUA. European University Association. (2022). <https://eua.eu/>
 27. European Higher Education in a Global Setting. A Strategy for the External Dimension of the Bologna Process (2007). URL: http://ehea.info/media.ehea.info/file/2007_London/35/4/2007_London_Strategy-for-EHEA-in-global-setting_581354.pdf
 28. Gibbons, M. T. (2021). Higher Education R&D Increase of 3.3% Is the Lowest Since FY 2015: National Science Foundation. URL: <https://nces.nsf.gov/pubs/nsf22312/>
 29. Lugovyi, V., Slyusarenko, O. & Talanova, Zh. (2019). University rating & development: challenges and opportunities for Ukraine. *Education: Modern Discourses*, 2, 60-77. URL: <https://doi.org/10.32405/2617-3107-2019-1-8>
 30. Lugovyi, V., Slyusarenko, O. & Talanova, Zh. (2020). Challenge of developing quality profile of higher education in Ukraine. *Education: Modern Discourses*, 3, 57-77. URL: <https://doi.org/10.37472/2617-3107-2020-3-06>
 31. Lugovyi, V., Slyusarenko, O. & Talanova, Zh. (2021). Ratings and strategies for the development of higher education in world practice: experience for Ukraine. *Education: Modern Discourses*, 4, 90-102. URL: <https://doi.org/10.37472/2617-3107-2021-4-09>
 32. Lugovyi, V., Slyusarenko, O. & Talanova, Zh. (2022). Two dimensions of the Bologna Process: the problem of quality in each of them. *Education: Modern Discourses*, 5, 128-141. URL: <https://doi.org/10.37472/2617-3107-2022-5-10>
 33. OECD (2022a). *Education at a Glance 2021: OECD Indicators*, OECD Publishing, Paris. URL: <https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/b35a14e5-en.pdf?expires=1635685949&id=id&accname=guest&checksum=EEFA90B2E-2F14DC8C87A78C49BC220FD>
 34. OECD (2022b). *Main Science and Technology Indicators*. URL: https://stats.oecd.org/viewhtml.aspx?datasetcode=MSTI_PUB&lang=en
 35. QS World University Rankings 2023 (2022). URL: <https://www.topuniversities.com/university-rankings/world-university-rankings/2022>
 36. Rome Ministerial Communiqué. 19 November 2020 (2020). URL: https://aprei.com.ua/wp-content/uploads/2021/02/RomeCommuniqué_2020_NEO_final_ENG_UA.pdf
 37. Shanghai Ranking (2022). URL: <https://www.shanghairanking.com/>

38. Shaping or sharing? QA in a value-driven EHEA 2022 European Quality Assurance Forum. Draft programme (2022). URL: <https://eua.eu/events.html?task=euaevents.downloadDoc&id=3909>
39. The Bologna Declaration of 19 June 1999 (1999). URL: http://ehea.info/media.ehea.info/file/Ministerial_conferences/02/8/1999_Bologna_Declaration_English_553028.pdf
40. The European Higher Education Area – Achieving the Goals Communiqué of the Conference of European Ministers Responsible for Higher Education, Bergen, 19-20 May 2005 (2005). URL: https://mecc.gov.md/sites/default/files/bergen_communique_may_2005.pdf
41. THE World University Rankings (2022). URL: <https://www.timeshighereducation.com/world-university-rankings/2023/world-ranking>
42. Towards a European research area (2000). URL: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2000:0006:FIN:EN:PDF>
43. University Quality Indicators: A Critical Assessment: Study. 2015. URL: http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2015/563377/IPOL_STU%282015%29563377_EN.pdf
44. World Bank Group. (2019). Review of the Education Sector in Ukraine. Moving towards Effectiveness, Equity and Efficiency (RESUME3). Overview. URL: <https://bit.ly/30vLppl>

4.2. Університетські стратегії розвитку на принципах політики інтернаціоналізації та стійкості

Міжнародне співробітництво, інтернаціоналізація та модернізація вищої освіти і науки вважаються ключовими показниками визначення якості і водночас головними інструментами її забезпечення та підвищення. Заклади вищої освіти, залучені до міжнародної діяльності, прагнуть розширити співпрацю, демонструючи зміни завдань і засобів. Серед головних показників змін: участь у міжнародних асоціаціях, альянсах, консорціумах, мережах, залучення студентів, викладачів та науковців до міжнародної академічної мобільності, стимулювання залучення іноземних студентів, зростання кількості спільних або подвійних дипломів, розробка міжнародних/міжкультурних і глобальних компетентностей, здійснення спільних досліджень, розширення партнерства через проектну роботу, збільшення кількості дисциплін, програм і кваліфікацій, які зосереджуються на порівняльних

і міжнародних тематиках, збільшення позааудиторної діяльності з міжнародними або мультикультурними компонентами, запровадження нових регіональних та національних державних політик і програм підтримки академічної мобільності та інших ініціатив щодо інтернаціоналізації [7, 8].

Основні завдання цієї діяльності УжНУ окреслено у Стратегії інтернаціоналізації, схваленій Вченою радою університету 30 травня 2019 року [5]. Впровадження Стратегії обумовлено розвитком міжнародної співпраці в умовах економічної, політичної, соціальної та культурної євроінтеграції, додатковими можливостями, які пов'язані з новим статусом України – кандидата на членство у ЄС, а її пріоритетами є членство у міжнародних консорціумах, асоціаціях, товариствах, білатеральне партнерство, участь науково-педагогічних працівників у міжнародних конференціях, форумах, симпозіумах, проведення спільних наукових досліджень, залучення міжнародних грантів, заохочення студентів до участі в міжнародних програмах академічної мобільності тощо. Географічне розташування Ужгородського національного університету сприяє використанню ефективного досвіду вищих навчальних закладів центральноєвропейських країн у процесах євроінтеграції та поширенню його в загальнонаціональному масштабі.

Станом на початок 2023 р. ДВНЗ “УжНУ” активно співпрацює з 130 закордонними партнерами. Зокрема в 2022 році укладено 15 нових міжнародних міжінституційних угод. Найактивніша співпраця триває з Пряшівським університетом, Кошицьким технічним університетом, Університетом Матея Бела у м. Банська Бистриця, Університетом ім. Павла Йозефа Шафарика в Кошицях (Словаччина), Карловим університетом у м. Прага (Чехія), Дебреценським університетом (Угорщина), Сілезьким технологічним університетом (Польща), Північним університетським центром у Бая-Маре (Румунія), Політехнікою у м. Пожега (Хорватія).

Розпочалась активна співпраця з Університетом Центрального Ланкаширу UCLan (Велика Британія), Університетом Л'Аквили (Італія), Союзом українців Румунії (Румунія). Підписано договори та визначено нові напрями співробітництва з Університетом Олександра Дубчека в Тренчині (Словаччина), Варшавським університетом (Польща), Університетом м. Піза (Італія), Варненським університетом менеджменту (Болгарія) та ін.

Важливе значення для подальшої інтеграції в європейський науковий простір є членство ДВНЗ “УжНУ” у міжнародних асоціаціях,

кластерах, консорціумах: Magna Charta Universitatum, Дунайській конференції ректорів, Європейській асоціації університетів, Університетському кластері Східного партнерства, CS-DC UNESCO UniTwin.

28 червня 2022 р. відбулось підписання угоди про співпрацю між УжНУ та Університетом Центрального Ланкаширу (Велика Британія) в рамках проєкту Twinning “UK-Ukraine university twinning scheme”. Передбачено розвиток міжуніверситетських та міжфакультетських відносин, зокрема через активне залучення представників університетів до започаткування перспективних спільних проєктів та програм, включно програм подвійних дипломів. Партнерство розпочалося з ініціативи програми “Єднання”, метою якої є налагодження співпраці українських закладів вищої освіти з британськими університетами, персоналізація допомоги від партнерських ЗВО, яка спрямована на підтримку, відновлення та розвиток українського університету під час війни та у довгостроковій перспективі, формування стратегічних партнерств й альянсів для спільної роботи та подальшої взаємної інтернаціоналізації. Зауважимо, що в рамках партнерства з Університетом Центрального Ланкаширу вже реалізовано дві ініціативи щодо курсів англійської мови для студентів та працівників УжНУ, очікується передача придбаного у Великій Британії комп’ютерного обладнання та техніки.

У жовтні 2022 р. Ужгородський національний університет став одним із засновників Університетського кластеру Східного партнерства (EPUC), ініційованого Карловим університетом (Прага, Чеська Республіка). До кластеру увійшли 11 університетів країн-членів ЄС та асоційованих країн Східного партнерства. Завдяки університетському кластеру Східного партнерства розвиватимуться спільні дослідження та реалізуватимуться багатосторонні проєкти щодо запровадження інноваційних методів організації навчального процесу, популяризації місцевої культури та збереження спільної історичної спадщини, поширення досвіду в галузі енергоефективності та енергозбереження, розвитку сфери охорони здоров’я та посилення євроінтеграційних процесів.

Наприкінці року відділ міжнародних зв’язків підготував документи та подав заявку щодо вступу УжНУ до ATHENA European University Alliance та EMERGE European University Alliance.

Науковці та студенти УжНУ взяли активну участь у заходах та проєктах Конференції ректорів Дунайського регіону. Це об’єднання близько 70 університетів покликане розвивати співробіт-

ництво з питань, що становлять спільний інтерес, сприяючи стабільності і розвитку відкритого та демократичного суспільства Дунайського регіону. Представники факультету інформаційних технологій, юридичного факультету, факультету міжнародних економічних відносин виграли конкурс на участь в ініціативі DRC Strategic Foresight, стипендію на проведення дослідницької діяльності на базі Інституту дослідження Дунаю та Центральної Європи, проєкт Danube Initiative Fund. Науковці та студенти УЖНУ взяли участь у Літній школі Конференції ректорів Дунайського регіону та виступили з доповідями у секції, присвяченій навчанню і мобільності в умовах війни.

Одним із вагомих критеріїв успіху сучасних університетів є включення та позиціонування у міжнародних рейтингах [1].

З цією метою відділ міжнародних зв'язків здійснює аналіз та подачу статистичних даних для участі у шести провідних міжнародних рейтингах, серед них – Times Higher Education World University Rankings, Times Higher Education Impact Rankings, QS EECA University Rankings, QS World University Rankings, U-Multirank, UI GreenMetric World University Rankings.

У червні 2023 р. впливове британське агентство та видання Times Higher Education оприлюднило рейтинг 1591 університету University Impact Rankings. Його метою є аналіз впливу вищої освіти на розвиток суспільства та досягнення цілей сталого розвитку ООН. Рейтинг враховує досягнення університетів у виконанні кожної із 17 цілей, а також формує загальний список University Impact Rankings.

Ужгородський національний університет суттєво підвищив свої позиції в рейтингу і зараз займає 801–1000 позицію та має 54.3 бала за загальним рейтингом. До порівняння, у 2022 р. він мав 50.9 бала, у 2021 р. університет займав позицію 1001+ та 36.4 бала загального рейтингу. Таким чином, УЖНУ обіймає високе 3-6 місце серед 33 українських вишів [6].

За окремими цілями сталого розвитку УЖНУ взагалі увійшов у перелік 20-40% кращих університетів світу, зокрема за ціллю «Мир та справедливість» – 201-300 позиція серед 1591 університету. Також вперше діяльність університету була оцінена за ціллю сталого розвитку «Доступна та чиста енергія». За цим критерієм УЖНУ посідає 401-600 позицію.

Одним з відомих міжнародних рейтингів є QS World University Rankings. Із 2019 р. УЖНУ включено до світового рейтингу універ-

ситетів – QS World University Rankings: EESA. Наразі університет знаходиться на 251-300 позиції у цьому світовому рейтингу. Серед українських університетів за рейтингом QS World University Rankings: EESA УжНУ займає 14 місце. Також слід зазначити, що серед закладів вищої освіти України Ужгородський національний університет посів високу 4-ту позицію за кількістю іноземних студентів. У Web Impact УжНУ знаходиться на 8-й позиції. Цей індикатор базується на основі Webometrics ranking, який, у свою чергу, відображає рівень міжнародної співпраці та комунікації науковців університету. За кількістю цитувань протягом останніх п'яти років університет посів 11-те місце.

Укладачі рейтингу кращих закладів вищої освіти світу QS World University Rankings оцінюють університети за шістьма показниками: дослідницька діяльність, якість викладання, думка роботодавців і кар'єрний потенціал, кількість іноземних студентів і викладачів. Для того, щоб брати участь у рейтингу, університет повинен пропонувати абітурієнтам широкі можливості навчання на бакалаврських, магістерських та післядипломних програмах. Значну увагу рейтинг QS приділяє репутації університету в академічному середовищі та серед роботодавців, тобто моніторить думку академічних експертів про навчальний процес в університеті та думку роботодавців про випускників і якість освіти.

У 2022 р. до ранжування комплексного та популярного світового рейтингу U-Multirank, який вимірює якість освіти, допущено 2068 університетів з 91 країн світу. При цьому вагому більшість становлять європейські університети (1103). Цього року до рейтингу включено 91 український заклад вищої освіти, що надало вітчизняним вишам можливість порівняти свої показники з іноземними університетами. Ужгородський національний університет посів 18 місце серед 91 українського закладу вищої освіти у загальній таблиці рейтингу.

Найвищу оцінку УжНУ отримав у рубриці “Міжнародна орієнтація”, а саме: за високий показник спільних наукових міжнародних публікацій (6 місце) та міжнародну наукову співпрацю з іноземними інституціями загалом. За критеріями якості цього рейтингу для УжНУ пріоритетними є активізація таких напрямів діяльності: участь у міжнародних програмах обміну (кількість студентів, що відправляються університетом, та кількість студентів, що приймаються з-за кордону); кількість стажувань за кордоном та в регіоні розташування університету; кількість іноземних

лекторів; кількість програм, які повністю або частково забезпечуються англійською мовою.

Щодо GreenMetric World University Rankings, УжНУ зайняв серед українських університетів високе 9 місце із 17 університетів, які потрапили до рейтингу. Для порівняння, у 2021 р. УжНУ отримав 11 місце із 18 українських університетів, отже, позиція університету у рейтингу за один рік зросла на 2 пункти. GreenMetric – всесвітній рейтинг “екологічних” університетів світу. Цьогоріч у рейтингу GreenMetric World University Rankings взяли участь понад 1050 вишів з 85 країн світу. Рейтинг оцінює діяльність університетів за показниками сталого розвитку: енергоефективність, зміна клімату, інфраструктура, вода, поводження з відходами, екологічна освіта, транспорт тощо.

Вищезазначена характеристика та оцінка університету крізь призму міжнародних світових рейтингів відображає стійкість університету до сучасних глобальних викликів та здатність розвиватися в контексті загальних європейських стратегій.

Важливим напрямом інтернаціоналізації університетів є розвиток академічної мобільності студентів та викладачів. Зокрема, ДВНЗ “УжНУ” продовжує розвивати можливості участі у європейській програмі підтримки академічної мобільності Erasmus+. Попри обмеження, пов’язані із запровадженням воєнного стану, чимало наших студентів та науково-педагогічних працівників долучилися до цієї академічної програми, яка дозволяє забезпечити мобільність студентів та викладачів на основі стипендій, що надаються ЄС для покриття витрат на навчання й проживання. Відділом міжнародних зв’язків систематично проводиться робота щодо розширення та зміцнення договірних відносин з європейськими університетами. Пророблена робота створила можливість безкоштовно навчатися або стажуватися/викладати у провідних європейських вишах для здобувачів вищої освіти усіх освітніх рівнів та науково-педагогічних працівників.

Міжнародним освітнім співтовариством визначено й зафіксовано численні аспекти, що впливають на зростання міжнародної студентської мобільності, при цьому розвиток механізмів гарантування якості освіти та захисту іноземних студентів знаходиться в компетенції приймаючих країн.

Іншим кроком для розвитку академічної мобільності є автономія вищих навчальних закладів. Основним документом навчального процесу вишу є навчальний план. Навчальний план передба-

чає обов'язкові дисципліни та перелік тих предметів, які відображають спеціалізацію підготовки майбутнього фахівця. Навчальне навантаження вимірюється у кредитах ECTS. Ця система допомагає визначити періоди навчання за кордоном, збільшує якість і кількість студентської мобільності в Європі. Студентський обсяг робіт в ECTS включає час перебування на лекціях, семінарах, час для самостійних робіт, підготовки до іспитів, їх складання тощо. Одним із пріоритетних напрямів сучасної науково-методичної та навчально-методичної діяльності української вищої школи на її шляху до євроінтеграції у контексті Болонського процесу є розроблення, впровадження й удосконалення інноваційних методик підготовки спеціалістів на основі передового зарубіжного і вітчизняного досвіду. Модернізація навчального процесу на основі впровадження інноваційних методів і прийомів у практику викладання є важливою передумовою створення й підтримання іміджу вищого закладу освіти. Новітнім сучасним підходом є постійний творчий пошук, продукування і реалізація оригінальних (авторських і колективних), принципово нових ідей (наукових, управлінських, педагогічних). Допомогти вишам вивчати, розробляти, удосконалювати та впроваджувати нові перспективні технології, методи і форми навчання покликані спеціальні науково-методичні структури – інститути, відділи, інноваційно-освітні центри (лабораторії). Для подальшого розвитку академічної мобільності усіх учасників освітнього процесу (здобувачів, наукових, науково-педагогічних і педагогічних працівників та інших учасників) постановою Кабінету Міністрів України від 12.08.2015 р. № 579 затверджено Положення про порядок реалізації права на академічну мобільність [4]. Проаналізувавши її, можна виокремити такі принципові положення: 1. Академічна мобільність здобувачам освітнього простору надає такі можливості, як розширення культурного діалогу і кругозору, набуття нових унікальних професійних навичок та удосконалення навичок володіння іноземними мовами. 2. Для наукових, науково-педагогічних і педагогічних працівників та інших учасників освітнього процесу академічна мобільність надає можливість підвищення кваліфікації в контексті глобальних трендів розвитку науки і залучення до кращих світових практик, розширення професійного діалогу і підвищення конкурентоспроможності на ринку праці. 3. Академічна мобільність в Україні має такі особливості: 3.1. Академічно мобільні всі учасники освітнього процесу: науковці, науково-педагогічні працівники,

здобувачі (студенти), здобувачі ступенів доктора філософії та доктора наук. 3.2. Навчання за кордоном здобувача (студента) стало складовою частиною програми навчання в українському виші. Оцінки, отримані за кордоном, враховуються в Україні. 3.3. Немає потреби брати академічну відпустку чи узгоджувати індивідуальний план навчання. За здобувачем (студентом) зберігається місце постійного навчання в Україні. 3.4. Перезарахування прослуханих предметів відбувається винятково за змістом програм цих дисциплін [3].

До організації активностей за програмою Erasmus+ останніми роками додалися проекти з підтримки мобільності молоді. Впродовж 2022 р. чотири десятки студентів різних спеціальностей мали можливість удосконалити свої soft-skills та обмінятися досвідом із молоддю європейських країн. За програмою Erasmus + Youth Exchange відбувся міжнародний обмін в рамках проекту “Act it Out”. Він був націлений на сприяння особистісному розвитку та створення короткометражного фільму молоддю з Вірменії, Польщі, Словаччини, України та Угорщини. Міжкультурний обмін, спільні обговорення та дискусії сучасних тенденцій стали платформою пошуку актуальних тем для створення фільму та вільного самовираження молоді. У рамках проекту “Level App” студенти факультету історії та міжнародних відносин та факультету інформаційних технологій отримали нові знання і вдосконалення навичок у роботі з новітніми технологіями та їх впровадження як постійного елементу в повсякденній роботі. Крім українців, для обміну було відібрано також волонтерів з Вірменії, Польщі, Словаччини, Греції, Молдови та Польщі.

У жовтні цього року, за підтримки Союзу українців Румунії, два десятки наших студентів, здебільшого студенти факультету іноземної філології, пройшли тижневе стажування в румунському місті Тульча, також у рамках проекту Erasmus + Youth Exchange під назвою “Boost the European Feeling”. Проект зібрав молодь з Румунії та України, щоб ознайомити із цінностями Європейського Союзу. Молоді люди ознайомилися з концептуальними поняттями символіки та принципів ЄС, а також приділили багато уваги тому, як вони можуть зробити внесок у підтримку етнічної, мовної та культурної ідентичності.

Реалізація проектів має на меті вдосконалення навичок розмовної англійської мови та поповнення мультикультурних знань. Завдяки цим проектам виокремлюється важлива роль процесів

євроінтеграції через систематичну популяризацію української культури та обмін міжкультурним досвідом серед молоді.

Вже систематичним стало семестрове навчання студентів та навчання за програмами подвійних дипломів. Продовжилась активна співпраця в рамках попередньо укладених договорів з Поморською академією в Слупську (Польща), Кошицьким університетом імені Павла Йозефа Шафарика (Словаччина), Вищою школою економіки та менеджменту публічного управління у Братиславі (Словаччина), Економічним університетом у Братиславі (Словаччина) та розпочалась нова співпраця з двома зарубіжними партнерами. У 2022 р. було укладено нову угоду про співпрацю в рамках програми подвійних дипломів з Університетом Л'Аква (Італія). Завдяки цій співпраці студенти-магістри спеціальності «Прикладна математика» та «Системний аналіз» мають змогу навчатись одночасно у двох університетах – в Україні та Італії. Цього року можливістю скористались 6 студентів факультету математики та цифрових технологій. У червні цього ж року підписано також договір про навчання за програмою подвійних дипломів з Тренчинським університетом Олександра Дубчека (Словацька Республіка), за яким студенти УжНУ, які вступили на навчання у магістратуру з політології, отримують можливість одночасно навчатись у магістратурі з політології словацького партнера.

У Поморській академії в Слупську (Польща) за програмою подвійного диплому наразі навчається десятеро студентів-магістрів факультету історії та міжнародних відносин. Активно продовжувалися партнерські відносини із чеськими установами. Продовжувався академічний обмін студентів з Університетом у м. Градець-Кралове, Університетом у м. Пардубіце та Карловим університетом у м. Прага. Відповідно до чинної Угоди про співпрацю між Краєм Височина (Чеська Республіка) та Закарпатською областю шість студенток філологічного факультету стажувались два місяці в якості волонтерок-перекладачок у початкових класах шкіл, організованих для дітей вимушених переселенців на території Чеської Республіки.

Також активно здійснюється в Ужгородському національному університеті надання освітніх послуг іноземцям, підготовка іноземних громадян проходить українською та англійською мовами. Навчання англійською мовою для студентів спеціальностей «Лікувальна справа», «Стоматологія» розпочалося з 2014/2015 навчального року, а нині ця практика поширена на всі спеціальності

медичного спрямування, спеціальності «Міжнародні економічні відносини», «Готельний та ресторанний бізнес», «Право», «Міжнародне право», «Соціальна робота», «Менеджмент», «Комп'ютерна інженерія», «Економіка».

На жаль, в умовах повномасштабної агресії Росії проти України частина студентів з числа іноземних громадян перевелися для здобуття освіти в університети інших держав, де не існує загроз їх життю та безпеці. Водночас потрібно констатувати, що Ужгородському національному університету вдалося зберегти основний контингент здобувачів освіти іноземців та осіб без громадянства.

Більшість іноземних студентів є громадянами Індії – 1260 осіб. Також в УжНУ навчаються громадяни Йорданії, Бангладеш, Нігерії, Гани, Камеруну, Мальдівів, Зімбабве, Австрії, Чехії, Словаччини, Румунії, Угорщини, США, Нідерландів та інших країн. Студентський актив представлений вихідцями з 52 країн світу. Найбільш популярним серед іноземців є навчання на медичному №2, стоматологічному, медичному, інженерно-технічному факультетах, факультеті міжнародних економічних відносин та у клінічній ординатурі.

Розширення міжнародного співробітництва здійснюється також у контексті допомоги українцям, які постраждали від війни. Протягом року до Ужгородського національного університету з офіційними візитами прибували представники зарубіжних установ з метою надання міжнародної гуманітарної допомоги. Зокрема, варто відзначити офіційний візит представників США, головного виконавчого директора Кернел Корпорації Джеффри Поттер, ад'юнкт-лектора Шеллерського коледжу бізнесу Джоел Коуена, президента і генерального директора PASS Деніел Пулс та виконавчого віцепрезидента з охорони здоров'я PASS Хосе Е. Москер, які об'єднані ініціативою “Друзі Карпатського фонду”. Після підписання угоди у травні 2023 року налагоджено співпрацю у сфері організації медичної гуманітарної допомоги для постраждалих від війни.

Потужна міжнародна гуманітарна допомога надійшла від міжнародних партнерів – Асоціації “Парасолька” (Швейцарія), ПРООН в Україні, Міжнародної організації міграції / Агентства ООН з питань міграції, Університету ім. Васіле Голдіш у м. Арад (Румунія), Словацької асоціації зовнішньої політики (SFPA), Великого оркестру святкової допомоги (Польща), Асоціації підтримки та розвитку громад Tara Oasului (Румунія), Асоціації іммігрантів в

м. Гондомар української діаспори в Португалії, міжнародної організації “Лікарі без кордонів”, Університету Етвеша Лоранда м. Будапешт (Угорщина) та багатьох інших.

Підготовка та реалізація міжнародних проектів є одним з найважливіших напрямів інтернаціоналізації. До цілей та завдань міжнародних проектів, виконавцями яких протягом останніх років були представники УЖНУ, належать: здійснення гуманітарно-виховної діяльності для підтримки внутрішньоопереміщених осіб, модернізація вищої журналістської освіти в Україні, інтернаціоналізація стандартів підготовки медіафахівців; розширення оперативної системи “Аварійна космічна система” для моніторингу небезпечних природних і техногенних геопроцесів у прикордонному регіоні; збереження культурного надбання Карпатського євро регіону; підвищення енергоефективності та використання відновлюваних джерел енергії через освіту та практичну діяльність в громадах для підтримки сталого використання природних ресурсів; створення умов для активної та стійкої транскордонної співпраці в біомедичних дослідженнях між Україною та Румунією; створення і функціонування в Ужгородському національному університеті Транскарпатського центру Жана Моне з дослідження європейських стратегій розвитку; інтеграція дуальної вищої освіти, визначення напрямів підвищення компетентності студентів та випускників; зміцнення партнерських зв'язків для консолідації науково-практичного потенціалу задля просування і розвитку транскордонного співробітництва між Україною та європейськими країнами тощо.

Основні міжнародні проекти, реалізація яких здійснювалася у 2020-2023 роках [2]:

Проект за напрямом “Розвиток потенціалу вищої освіти” програми Європейського Союзу Erasmus+ KA2 реалізовувався на базі кафедри журналістики. Назва проекту: DESTIN – Журналістська освіта задля демократії в Україні: розробка стандартів, доброчесність та професіоналізм. Основна мета проекту – модернізація вищої журналістської освіти в Україні, інтернаціоналізація стандартів підготовки медіафахівців, налагодження довгострокової співпраці викладачів та експертів країн-партнерів, культивування європейських принципів вищої освіти і журналістської діяльності. У консорціумі спільно працюють науковці провідних українських вишів та університетів Великої Британії, Швеції, Австрії, Нідерландів, Польщі.

У рамках програми Європейського Союзу Erasmus+ KA2 (Cooperation Partnerships) здійснювалась реалізація проекту “Підтримка системи вищої освіти в контексті пом’якшення наслідків зміни клімату через регіональний рівень вуглецевого сліду, спричиненого виробництвом, будівництвом та організаціями”. Проект реалізовується в партнерстві з Технічним університетом в Кошице (Словаччина), Технічним університетом Клуж-Напока (Румунія) та Університетом Аліканте (Іспанія). Метою проекту є підвищення якості освіти щодо боротьби зі зміною клімату в університетах Східної, Центральної та Західної Європи.

Протягом 2021-2022 років здійснювалася реалізація ще одного проекту в рамках Міжнародного Вишеградського фонду на тему: “За транскордонним співробітництвом – європеїзація українських кордонів”. Партнерами у проекті є: Центральноевропейська служба транскордонних ініціатив (Будапешт, Угорщина), Інститут економіко-правових досліджень Національної академії наук України (Київ, Україна), Польська академія наук (Варшава, Польща), Пряшівський університет (Словаччина), Технічний університет у Ліберці (Чехія). Головна ціль полягає у зміцненні партнерських зв’язків між країнами Вишеградської групи та Україною для консолідації науково-практичного потенціалу задля просування і розвитку транскордонного співробітництва.

За програмою Erasmus+, напрям Жан Моне продовжується реалізація проекту “Транскарпатський центр Жана Моне з дослідження європейських стратегій розвитку”. Основною метою є створення і функціонування в Ужгородському національному університеті Транскарпатського центру Жана Моне з дослідження європейських стратегій розвитку.

Активно продовжувалась реалізація проекту за підтримки Erasmus+ KA2 “Інтеграція дуальної вищої освіти в Молдові та Україні”. Метою проекту є інтеграція дуальної вищої освіти в країнах-партнерах, а також розвиток навичок працездатності, підвищення релевантності навчання студентів відповідно до потреб професійного світу, досягнення більшої економічної ефективності та соціальної інтеграції. Протягом 2022 року, в рамках проекту, було здійснено ряд навчальних візитів до університетів-партнерів. А саме: до Кооперативного державного університету Баден-Вюртемберга (Німеччина) та Університету менеджменту м. Варна (Болгарія).

У 2022-2023 роках науково-педагогічні працівники УжНУ продовжили роботу в рамках проекту “Безпечний та інклюзивний

кордон між Словаччиною та Україною – SIBSU”. Зарубіжними партнерами у проекті є: Словацька асоціація міжнародної політики (SFPA); Норвезька GovTech компанія Apenhet AS. Мета проекту: сприяти обміну передовим досвідом між прикордонною поліцією та митними службами Словаччини та України, а також дослідити перспективи поглиблення інтегрованого управління кордоном, підвищуючи обізнаність громадськості та розуміння роботи прикордонних служб у регіоні прикордонних областей та муніципалітетів Словаччини та України.

У 2022 році розпочалась реалізація проекту “Менеджмент інтернаціоналізації та німецько-українського академічного співробітництва” за підтримки Німецької служби академічних обмінів DAAD у рамках програми “Підтримка інтернаціоналізації українських вищих навчальних закладів – програми підвищення кваліфікації адміністраторів українських вищих навчальних закладів у сфері освіти та академічного менеджменту (2022-2023 роки)”.

Метою проекту є підвищення кваліфікації штатних службовців (співробітників міжнародного відділу або менеджерів вищої освіти, відповідальних за координацію міжнародної діяльності) українських університетів. Проект покликаний надати учасникам можливість поглибити знання про різні аспекти інтернаціоналізації та сприяти управлінню процесами інтернаціоналізації у своїх університетах.

Отже, як ми можемо відслідковувати на фактичному матеріалі про напрямки міжнародної діяльності Ужгородського національного університету до головних внутрішніх факторів його інтернаціоналізації належить повага до культурних та історичних традицій та забезпечення якості професорсько-викладацького складу та надання якісних освітніх послуг, тоді як зовнішніми факторами інтернаціоналізації є престижність і репутація закладу на міжнародній арені, визначення головних тенденцій розвитку, оцінювання конкурентоспроможних можливостей закладу, просування іміджу університету як регіонального лідера у сфері надання освітніх послуг, впровадження інституційних інновацій.

1. Інтернаціоналізація як інструмент розвитку лідерського потенціалу університету: навчальний посібник К.: ДП «НВЦ «Пріоритети», 2017. 44 с.
2. Міжнародні освітні та інституційні проекти. Офіційний сайт ДВНЗ «УжНУ». URL: <https://www.uzhnu.edu.ua/uk/cat/irelations-projects>

3. Положення про академічну мобільність студентів у ДВНЗ «Ужгородський національний університет»: затверджено наказом ректора ДВНЗ «УжНУ» №379/01-17 від 25.02.2016 року. URL: <https://www.uzhnu.edu.ua/uk/infocentre/10>
4. Положення про порядок реалізації права на академічну мобільність» затвердженого постановою КМУ від 12.08.2015р. №579. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/248409199>
5. Стратегія інтернаціоналізації. Схвалена Вченою радою університету 30 травня 2019 року. URL: <https://www.uzhnu.edu.ua/en/infocentre/get/20139>
6. Шість українських вишів увійшли до світового рейтингу найбільш «стійких» університетів // Українська правда. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2023/06/8/254734/>
7. Hans de Wit Internationalisation of Higher Education in Europe and its assessment, trends and issues. – URL: http://www.nvao.net/page/downloads/Internationalisation_of_Higher_Education_in_Europe_DEF_december_2010.pdf.
8. Knight Jane Internationalization Remodeled: Definition, Approaches, and Rationales // Journal of Studies in International Education, Vol. 8 No. 1, Spring 2004. P.5-31 – URL: https://www.researchgate.net/publication/225084130_Internationalization_Remodeled_Definition_Approaches_and_Rationales

4.3. Стратегія розвитку УжНУ на період 2023-2032 рр.: концептуальні засади формування

Ужгородський національний університет – провідний освітній і науковий центр Карпатського регіону, що забезпечує зростаючі потреби економіки, соціальної, екологічної, науково-інноваційної, культурної та управлінської сфер у висококваліфікованих фахівцях, сукупний інтелектуальний потенціал яких дозволяє підтримувати високий рівень конкурентоспроможності Закарпаття і України в цілому, успішно інтегруватись в європейський освітній простір в умовах викликів.

Незважаючи на повномасштабну російську агресію, УжНУ вдалося вперше увійти до переліку тисячі найкращих університетів світу за версією престижного світового рейтингу Times Higher Education Impact (801-1000 позиція у світі, 3-5 місце серед 26 укра-

їнських університетів, що рейтинуються). Також УжНУ посідає провідні позиції серед українських університетів за іншими міжнародними рейтингами: 14 місце – у QS World University Rankings: EESA, 9 місце – у GreenMetric World University Rankings, 13 місце – у рейтингу Webometrics, 16–у SciVerse Scopus.

В університеті функціонують 19 факультетів, 3 навчально-наукових інститути, 108 кафедр, природничо-гуманітарний фаховий коледж.

Академічна спільнота УжНУ має достатньо освічених і креативних науково-дослідницьких та педагогічних кадрів, які знають, як втілити свій науковий потенціал і професіоналізм не лише в навчальному процесі, а й у знакових результатах, які б привернули увагу професійної громадськості в країні та за кордоном.

В освітньому процесі беруть участь 1252 штатних науково-педагогічних працівники, серед яких 177 докторів наук та 696 кандидатів наук, докторів філософії.

У 2022 році Ужгородський національний університет, окрім вже традиційної ролі інтегратора інтелектуального, освітнього, наукового та культурного розвитку регіону, виконував функцію сприяння внутрішньо переміщеним особам, надання волонтерської допомоги Збройним Силам України та мешканцям прифронтових територій.

УжНУ прагне зміцнити свої позиції як провідного закладу вищої освіти, стати популярним дослідницьким партнером у Європі, привабливим навчальним закладом як для національних, так і для іноземних студентів, збільшити свій вплив на економічні та соціальні процеси не лише в Закарпатті, а і в Україні. Формуючи вигідні партнерські відносини з роботодавцями, третім сектором та європейськими консорціумами, університет допомагає підвищити реальні шанси для своїх випускників знайти відповідну роботу та сприяти розвитку ключових галузей промисловості.

Досягнуті результати змушують колектив університету постійно шукати шляхи підвищення освітньо-наукового і дослідницького потенціалу, ставити перед закладом дедалі вищі цілі, переглядати й оновлювати стратегії розвитку.

Сьогодні в університеті реалізується Концепція інноваційного розвитку ДВНЗ «Ужгородський національний університет» на 2015-2025 рр. [1], Концепція інтернаціоналізації УжНУ [5], Концепція наукового парку Ужгородського національного університету [3], Політика стійкості та сталого розвитку УжНУ [4].

Попри реалізацію названих документів, доцільним є розроблення Стратегічного плану розвитку університету до 2032 року, обумовлене необхідністю визначення концептуальних засад діяльності УжНУ в найближчому майбутньому і пріоритетних характеристик його випускників.

Актуальність формування Стратегічного плану розвитку УжНУ на 2023-2032 рр. викликана дією таких основних чинників, як:

- Зростаюча конкуренція на ринку освітніх послуг та наукових досліджень в Україні, у тому числі у зв'язку із надходженням до споживачів в Україні пропозицій від провідних європейських та світових університетських центрів Європи та США.
- Зростаючі темпи науково-технічного прогресу, наслідком чого є постійна необхідність оновлення матеріально-технічної бази навчального процесу і досліджень.
- Міграційні процеси, викликані війною Росії проти України, наслідком яких є зменшення кількості абітурієнтів, а відтак і чисельності здобувачів освіти, негативні показники «відпливу інтелекту» з України.
- Динамічна зміна вимог ринку праці щодо професійних компетентностей працівників.
- Зміна поколінь науково-педагогічних і наукових працівників на більшості факультетів та інститутів.
- Трансформація класичного університету в умовах глобального інноваційного середовища, існуючих проблем, викликаних війною Росії проти України.

Оскільки пропонована наукова розробка щодо концептуальних засад формування Стратегічного плану розвитку УжНУ на 2023-2032 рр. виконувалася в процесі реалізації проекту «Транскарпатський центр Жана Моне з дослідження європейських стратегій розвитку» за фінансування Європейського Союзу, основну увагу було приділено вивченню практики стратегічного планування в університетах сусідніх із Україною держав ЄС. Узагальнено і враховано досвід Варшавського (Польща), Карлового (Чехія), Кошицького технічного (Словаччина) університетів, які мають престижні рейтингові показники не лише у Європі, а й у світі.

Вивчено також практику стратегічного планування провідних університетів України – Сумського, Київського ім. Шевченка, Харківського ім. Каразіна та ін.

На наше глибоке переконання, базовою основою Стратегічного плану розвитку УжНУ має бути Концепція інноваційного розвитку ДВНЗ «Ужгородський національний університет» на 2015-2025 рр., розроблена в процесі виконання наукового проекту «Інноваційний університет – інструмент інтегрування в європейський науковий простір» за фінансової підтримки Міжнародного Вишеградського фонду. Зазначену Концепцію схвалено Вченими радами УжНУ та Інституту вищої освіти НАПН України, вона отримала позитивні відгуки представників ЗВО і громадськості.

Як засвідчила результативність роботи УжНУ в останні роки, у названій Концепції правильно сформульовано довгострокові цілі і пріоритети діяльності університету, що успішно реалізуються.

При плануванні на перспективу слід також обов'язково врахувати пріоритети, визначені у затвердженій Вченою радою Політиці стійкості та сталого розвитку ДВНЗ «Ужгородський національний університет», яка орієнтує розвиток університету, крім інноваційного та економічного зростання, також на забезпечення екологічної стійкості, соціальної та гендерної справедливості. Зазначена Політика наголошує, що, крім виконання внутрішніх (статутних) функцій, сучасні університети мають значний вплив на економічну, соціальну, культурну, технологічну сфери та навколишнє середовище громад, регіонів, країн та глобальні умови загалом, відіграють фундаментальну роль у формуванні майбутніх поколінь.

Отже, мета формування Стратегічного плану розвитку УжНУ до 2032 року – задекларувати цілі і наміри, реалізація яких дозволила б забезпечити синергетичне поєднання сучасних підходів у наданні якісних освітніх послуг з фундаментальними і прикладними науковими дослідженнями світового рівня, задоволення потреб Закарпаття та інших регіонів у висококваліфікованих фахівцях, сукупний інтелектуальний потенціал і професійний рівень яких створює надійну платформу для сталої підтримки конкурентоспроможності регіону.

Реалізація Стратегічного плану дозволить УжНУ успішно інтегруватись в європейський освітній простір та продовжити відігравати стрижневу роль у цивілізаційному розвитку Закарпаття в складних умовах суспільних трансформацій і загострення викликів, спричинених війною Росії проти України.

Стратегічне бачення майбутнього розвитку УжНУ має бути сфокусовано на забезпеченні якісної підготовки висококвалі-

ліфікованих фахівців, неординарних особистостей, здатних мислити і діяти за межами загальноприйнятих уявлень, могли вирішити завдання, що досі не мали вирішення, та використувати отримані знання для забезпечення національних та економічних інтересів України.

Безперечно, Стратегія повинна базуватись на положеннях Конституції України, Угоди про асоціацію України з Євросоюзом, законів України «Про освіту», «Про вищу освіту», «Про наукову та науково-технічну діяльність», Стратегії розвитку освіти в Україні на 2022-2032 роки, інших нормативно-правових актах у галузі освіти.

При формуванні Стратегічного плану розвитку університету слід обов'язково обґрунтувати бачення його перспектив, сформулювати, так би мовити, його візію. Вона, на нашу думку, може бути визначена так:

Ужгородський національний університет – це дослідницький університет інноваційного типу, європейський за якістю освітніх і наукових послуг та загальнонаціональний за змістом, який:

- розвиває систему інноваційної освіти та наукових досліджень, що забезпечує випереджальну підготовку елітних спеціалістів, які відповідають вимогам глобальної економіки і суспільства, рівню сучасних кваліфікаційних вимог і компетентностей;
- функціонує як активно господарюючий суб'єкт ринкових відносин, що інтегрує у своїй діяльності академічні цінності і підприємницьку культуру, виступає стратегічним партнером держави, наукових установ, бізнесу;
- адаптований до викликів зовнішнього середовища, функціонує та інтенсивно розвивається в конкурентному середовищі вітчизняних і зарубіжних профільних ринків та активно впливає на формування структури і потреб цих ринків;
- реалізує стратегію інтеграції в європейський освітній і науковий простір, забезпечуючи активну міжнародну співпрацю, виконуючи завдання: зростання чисельності іноземних студентів, розвитку програми подвійних дипломів, збільшення обсягу залучених грантів освітньо-дослідницького спрямування;
- регулярно входить у десятку провідних наукових центрів України згідно з даними міжнародних наукометричних баз;

- забезпечує функцію інтегратора знань у Закарпатському регіоні через ефективну діяльність Наукового парку «УжНУ» з упровадження у виробництво наукових розробок, забезпечує комерціалізацію наукових продуктів, активно використовує і нарощує конкурентні переваги прикордонного регіону;
- формує та розвиває демократичні традиції студентського самоврядування, культ знань та науки, академічної свободи університету, в якому головними домінантами є СТУДЕНТ, ВИКЛАДАЧ, НАУКОВЕЦЬ;
- супроводжує випускників освітою упродовж життя з метою підтримки їх компетенцій на суспільно значимому рівні.

Для успішної реалізації Стратегічного плану розвитку УжНУ в ньому потрібно чітко визначити пріоритетні стратегічні цілі, реалізація яких забезпечить втілення його місії та бачення на перспективу. Пропонуємо таке визначення стратегічних цілей розвитку УжНУ:

➤ **СТРАТЕГІЧНА ЦІЛЬ 1**

Забезпечення інноваційної спрямованості освіти, її трансформація у контексті сучасних викликів і трендів, підготовка конкурентоспроможних фахівців, досягнення статусу освітнього лідера в Україні та Карпатському регіоні.

➤ **СТРАТЕГІЧНА ЦІЛЬ 2**

Інтегрування в міжнародний науково-освітній простір на основі підвищення результативності дослідницького потенціалу, генерації нових знань, досягнення статусу дослідницько-інноваційного університету.

➤ **СТРАТЕГІЧНА ЦІЛЬ 3**

Розширення міжнародного співробітництва, інтернаціоналізації освітньо-наукової діяльності та використання інноваційного потенціалу європейського освітньо-наукового простору.

➤ **СТРАТЕГІЧНА ЦІЛЬ 4**

Забезпечення інноваційної діяльності УжНУ у сфері трансферу технологій. Запровадження європейської моделі функціонування Наукового парку УжНУ.

➤ **СТРАТЕГІЧНА ЦІЛЬ 5**

Реалізація Політики сталого розвитку УжНУ задля досягнення інституційної та екологічної стійкості, соціальної інклюзії та

гендерної рівності. Розвиток регіональної системи неперервної освіти впродовж життя.

➤ **СТРАТЕГІЧНА ЦІЛЬ 6**

Підвищення ролі громадських організацій у забезпеченні конкурентоздатності УжНУ.

➤ **СТРАТЕГІЧНА ЦІЛЬ 7**

Створення адаптивної системи управління університетом, його адекватної новим завданням організаційної структури та кадрового забезпечення.

Окрім чіткого окреслення стратегічних цілей, у пропонованій науковій розробці для кожної з них сформовано інструменти і завдання щодо їх реалізації, а також індикатори оцінювання виконання.

Отже, розроблення Стратегії розвитку університету можна розглядати як важливий механізм його інноваційної трансформації, каталізатор прогресивних змін в університетському середовищі.

СТРАТЕГІЧНА ЦІЛЬ 1

Забезпечення інноваційної спрямованості освіти, її трансформація у контексті сучасних викликів і трендів, підготовка конкурентоспроможних фахівців, досягнення статусу освітнього лідера в Україні та Карпатському регіоні

Освітньо-наукова діяльність в УжНУ базується на положеннях законів України «Про освіту», «Про вищу освіту» та інших нормативно-правових актів України та Євросоюзу.

Контингент студентів ДВНЗ «Ужгородський національний університет» (за освітніми ступенями «бакалавр», «магістр» і освітньо-кваліфікаційним рівнем «спеціаліст») та природничо-гуманітарного фахового коледжу університету (освітньо-професійний ступінь «фаховий молодший бакалавр», освітньо-кваліфікаційний рівень «молодший спеціаліст») за формами навчання та фінансування станом на 31 грудня 2022 року **становить 16 477 студентів.**

Ліцензійний обсяг за рівнями вищої освіти у 2022 році становить:

- на першому (бакалаврському) рівні вищої освіти – 4635 осіб на рік;
- на другому (магістерському) рівні вищої освіти – 2457 осіб на рік;

- на третьому (освітньо-науковому) рівні вищої освіти – 277 осіб на рік.

Реформування освітньої системи України в напрямі інтеграції в європейський освітній простір передбачає розробку та впровадження інноваційних освітніх систем і технологій.

Діджиталізація – один із важливих факторів, який впливає на суспільство та вимагає готовності до цифрової трансформації процесу навчання, проектування індивідуальної траєкторії та організації самоосвіти.

Для забезпечення освітнього процесу у ДВНЗ «Ужгородський національний університет» використовується Google Workspace for education, Microsoft та Moodle.

Актуальним бонусом у рамках співпраці МОН та Google стала ліцензія Google Workspace for Education: Teaching and Learning Upgrade. Вона надає низку переваг, зокрема можливість здійснення відеозапису у Google Meet; створення опитування під час онлайн-зустрічі; функція розподілу учасників на сеанси підгруп для обговорення; запитання і відповіді під час онлайн-зустрічі; відстеження присутніх та автоматичне збереження інформації про зустріч.

У навчальному процесі активно використовуються сервіси Gmail, Meet, Drive, Chat, Classroom та інші.

При формуванні стратегічного плану розвитку університету слід подбати про посилення практичної сторони освіти для підготовки випускників до майбутнього професійного життя. Факультети мають розробляти освітні програми, спрямовані на співпрацю між університетом та зовнішнім світом. Важливо, щоб ці програми впливали з інтересів студентів та давали досвід, необхідний для майбутньої роботи.

Кризові явища у вищій освіті України, що виникли у результаті Covid-19, міграційно-демографічних викликів, які стали наслідками агресії Росії проти України, вимагають дотримуватися системної, довготривалої стратегії розвитку УжНУ, в першу чергу в освітньо-науковій діяльності, забезпечуючи підготовку конкурентоспроможних фахівців для України загалом та Закарпаття зокрема. Це вимагає трансформації традиційного університету в інноваційний для забезпечення європейської якості освіти, впровадження концептуальних засад дослідницько-інноваційного університету, що є довгостроковою стратегічною метою УжНУ на період 2023-2032 рр.

Концептуальним напрямом розвитку інноваційної складової освітньої діяльності університету є створення системи інноваційної освіти на базі нетрадиційних педагогічних і технологічних рішень, використання ідей і принципів нових наукомістких освітніх технологій, що забезпечують значне підвищення ефективності і якості педагогічної праці і навчання студентів.

Стратегія УжНУ в області створення, впровадження і використання освітніх інновацій у 2023-2032 рр. буде реалізовуватися за п'ятьма основними напрямками:

– **Перший** – утвердження в теорії і практиці освіти особистісно-орієнтованої результатної парадигми на основі компетентнісного підходу, що передбачає орієнтацію не на передачу знань, які постійно застарівають, а на оволодіння студентами базовими компетенціями, які в майбутньому дозволяють набувати знання самостійно.

– **Другий** – підвищення якості освіти за рахунок модернізації навчального процесу, створення нових навчальних матеріалів із застосуванням нових технологій, доступності навчальних матеріалів, системи контролю якості освіти.

– **Третій** – оптимізація витрат на реалізацію освітнього процесу за рахунок зниження аудиторного навантаження на викладача (збільшення частки його роботи над навчальними матеріалами), витрат на видання та оновлення навчальних матеріалів.

– **Четвертий** – підвищення загального культурного та освітнього рівня студентів за рахунок ефективної підготовки абітурієнтів та підвищення базового рівня знань майбутніх студентів, підвищення кваліфікації викладачів щодо нових освітніх технологій.

– **П'ятий** – підвищення престижу та конкурентоспроможності університету на внутрішньому і міжнародному ринку освітніх послуг.

Забезпечення європейської якості освіти та подальша інтеграція у світове освітнє середовище здійснюватиметься в університеті через досягнення задекларованої стратегічної цілі і передбачає виконання таких основних завдань:

– використання національних рамок кваліфікацій у процесах розроблення, оцінювання та визнання освітніх програм;

– розроблення методики позиціонування університетських освітніх програм у вищій освіті Європи;

- узгодження змісту університетських навчальних програм із зарубіжними закладами вищої освіти (партнерами), збільшення кількості програм, розроблених за участі і на основі їх досвіду;

- опрацювання інструментів розроблення освітніх програм на основі інтегрованого компетентнісного підходу.

У цьому контексті важливо те, що УжНУ відповідно до Закону України «Про вищу освіту» (п.3. ст.29) має право здійснювати підготовку фахівців за експериментальними освітніми програмами, а саме:

- спрямування освітньої програми на формування компетентностей, актуальних на ринку праці, шляхом залучення до формування змісту освітніх програм і навчальних планів експертних рад роботодавців;

- модернізація змісту освітніх програм, що базуватиметься на результатах самооцінки програм за освітніми ступенями «бакалавр» та «магістр» та на основі практичного досвіду, здобутого в рамках реалізації відповідних грантових проектів;

- порівняння змісту програм із програмами інших ЗВО, насамперед закордонних, що є лідерами на ринку освітніх послуг;

- заміна пріоритету кількості освітніх програм пріоритетом їх гарантованої якості, перегляд розроблення нового покоління інноваційних програм навчальних дисциплін, які поєднують завдання фундаментальної та прикладної складових змісту навчання, зокрема через посилення науково-теоретичного спрямування фахових дисциплін;

- реформування змісту навчальних програм (запровадження модульної системи, семестрової структури з новою системою оцінювання) як відповідь на зміну змісту навчальних дисциплін та посилення міждисциплінарної взаємодії;

- удосконалення вибіркового складника навчальних планів;

- розроблення у партнерстві з провідними вітчизняними і зарубіжними університетами конкурентоздатних освітніх програм і модулів випереджальної підготовки фахівців;

- створення нового покоління міждисциплінарних дослідницьких освітніх програм;

- відкриття міжфакультетських спеціалізацій, сертифікатних програм з метою забезпечення мобільності в межах університету;

- оновлення навчально-методичного забезпечення навчального процесу;
- реалізація гнучкої системи адаптації освітніх програм як до умов ринку праці, так і до особистісних запитів осіб, які навчаються;
- програми, в яких передбачається зменшення аудиторної роботи та відповідного збільшення обсягу самостійної роботи, зокрема як фактора «навчання упродовж життя»;
- програмне забезпечення для створення технологічної та інфраструктурної платформи щодо впровадження інструментів електронного й дистанційного навчання на всіх рівнях і формах підготовки.

Стратегічний план розвитку також має передбачати:

- розроблення навчально-методичних комплексів, що становлять завершені, унікальні і затребувані продукти, для яких характерні гнучкість, адаптивність, варіативність змісту завдань і освітніх технологій; перехід на триступеневу систему вищої освіти; забезпечення можливості переходу на трирічний бакалаврат за тими спеціальностями, де це не знижуватиме якість підготовки у рік першого випуску 12-річної школи. Перехід до дворічної магістратури та чотирирічної програми підготовки докторів філософії відповідно до Закону «Про вищу освіту»;
- зміцнення зв'язків з роботодавцями, удосконалення практичної підготовки студентів, розвиток волонтерської діяльності, яка має враховуватись при атестації практик.

Суть інноваційних технологій – впровадження у практику апробованих у ході експериментальної діяльності нових моделей і методів навчання, що підвищують ефективність навчального процесу, органічне поєднання науково-обґрунтованого змісту та організаційних форм активізації навчальної діяльності студентів.

Цілі інноваційних технологій:

- цілеспрямоване формування знань, умінь і методологічної культури студентів;
- розвиток креативних (творчих) здібностей і якостей особистості тих, хто навчається;
- сприяння самореалізації і самоствердженню студентів.

Сучасні інноваційні педагогічні технології, на відміну від традиційних, характеризуються тим, що:

- збагачують освітній процес за рахунок впровадження активних, аналітичних, комунікативних засобів навчання;
- забезпечують зв'язок теорії і фундаментального підходу до науки з практикою і прикладними дослідженнями;
- змінюють уявлення викладачів і студентів про освітню діяльність;
- формують сучасні компетенції у майбутніх спеціалістів, які відповідають вимогам ринку праці;
- забезпечують становлення аналітичних, організаційних, проектних, комунікативних навичок, розвивають здібності до прийняття рішення в нетипових ситуаціях, вміння будувати власні освітні програми;
- є ресурсом для зміни змісту освіти і структури освітнього процесу згідно з міжнародними вимогами;
- орієнтовані на стимулювання творчого потенціалу студентів і т.д.

Досягнення зазначеної стратегічної цілі можливе через впровадження в УжНУ таких груп технологій:

- структурно-логічні технології стосуються поетапної організації системи навчання, відбору змісту, форм, методів і засобів навчання на кожному етапі. Це зокрема технологія формування компетентностей (досягнення затребуваних ринком праці компетенцій) і оцінки готовності випускників до професійної діяльності; кредитно-модульна та модульно-рейтингова система;
- інтеграційні технології забезпечують інтеграцію міжпредметних знань і умінь різноманітних видів діяльності. До цього виду технологій належить проблемно-орієнтований міждисциплінарний підхід;
- технології групового і проектного навчання охоплюють ділові та рольові ігри, імітаційні вправи, відпрацювання певних алгоритмів, розв'язання практичних ситуацій («мозковий штурм», дебати, кейс-стаді);
- технології активного (інтерактивного) навчання включають такі методи, як лекції, дискусії, «мозковий штурм», дебати, майстер-класи; інформаційні комп'ютерні технології.

Інноваційний розвиток у сфері впровадження нових технологій досягатиметься в УжНУ через:

1) інформатизацію процесу навчання, що передбачає:

- впровадження сучасних методик навчання на базі нових інформаційно-комунікаційних технологій;
- подальше розширення технологій E-learning для усіх форм навчання, системи перепідготовки, підвищення кваліфікації, наближення до формату «інформаційної», «електронної» підготовки, реалізацію програм ОСW (відкритий електронний ресурс навчально-методичних матеріалів);
- використання комп'ютерних технологій для моніторингу та аналізу якості знань;
- розроблення та апробацію автоматизованих навчальних курсів;
- створення медіацентру навчальних курсів для самостійного навчання;
- підтримку нових форм навчання за рахунок дистанційних технологій, а також розвиток нових форм здобуття знань;
- забезпечення доступності щонайменше на 75% навчальних програм денної форми навчання до дистанційної форми організації навчального процесу, поширення дистанційної форми навчання, представлення матеріалів дистанційної форми українською та англійською мовами тощо;
- розвиток інституційного репозитарію університету;
- підключення спеціалізованих періодичних видань університету до світових наукометричних баз даних;
- вдосконалення навчально-інформаційного порталу університету з метою інформаційної підтримки самостійної роботи студентів, поточного та підсумкового контролю знань, організації системи дистанційного навчання;
- запровадження постійно діючих сервісів опитування користувачів, організацію електронного анкетування; організацію постійно діючих курсів підвищення комп'ютерної грамотності викладачів, використання дистанційних технологій, проведення сертифікації електронних навчальних курсів за результатами тренінгів підвищення кваліфікації науково-педагогічного персоналу;
- проведення конкурсів на кращу мультимедійну презентацію лекційного матеріалу, на кращий електронний навчальний курс;
- розширення доступу до публічної інформації університету та розроблення політики її оприлюднення;

- розроблення та запровадження для науково-педагогічних працівників університету стандарту інформаційних компетенцій щодо володіння та ефективного впровадження у навчальний процес інформаційно-комунікаційних технологій;

- впровадження системи «антиплагіат» для кваліфікаційних робіт усіх рівнів;

2) формування єдиного інформаційного середовища, що охоплюватиме:

- створення спеціалізованих навчальних WEB-сервісів;

- розвиток WEB-сайту університету та факультетів, удосконалення дистанційних освітніх технологій на основі віртуального навчання в режимі онлайн, відеоконференцій, Інтернет-семініарів;

- створення інформаційної платформи обміну знаннями «електронний університет», надання можливості студентам користуватися власними комп'ютерними пристроями в навчальному процесі;

- удосконалення та запровадження нових модулів системи управління освітньою діяльністю («Деканат», «Кафедра», «Інститут» та ін.);

- організацію постійних курсів для підвищення кваліфікації викладачів університету з інформаційних технологій;

- розвиток територіально-розподіленої структури організаційно-консультаційної підтримки дистанційної освіти (on-line студія, локальні центри дистанційної освіти) як на території України, так і за її межами;

3) упровадження автоматизованих інформаційно-пошукових бібліотечних систем, що охоплює:

- розвиток системи електронного формування бібліотечних фондів, електронного каталогу книг і періодичних видань бібліотеки;

- забезпечення доступу до цифрових засобів масової інформації, національних і міжнародних електронних бібліотек, наукових та інформаційних фондів;

- упровадження новітніх програмно-апаратних комплексів підготовки друкованих та електронних видань у видавництві університету;

- розширення можливостей доступу слухачів, наукових і науково-педагогічних працівників до освітніх і наукових інформаційних ресурсів через Інтернет;

– розвиток механізмів захисту прав інтелектуальної власності та забезпечення інформаційної безпеки.

Реалізація зазначених освітніх цілей в УжНУ можлива завдяки впровадженню концептуальних засад дослідницько-інноваційного університету, що забезпечить європейський рівень освіти з підготовки конкурентоспроможних фахівців. Тому поряд з іншими завданнями слід забезпечувати стабільну інноваційну трансформацію змісту і форм освіти, приведення навчального процесу в університеті у відповідність до сучасних умов ринку праці, що динамічно розвивається, забезпечення формування сучасних компетенцій студентів.

Індикатори ефективності інноваційної освітньої діяльності:

1. Частка осіб, що навчаються в університеті за пріоритетними напрямками розвитку ЗВО, у загальній кількості студентів.
2. Частка випускників університету, працевлаштованих за спеціальністю (в т.ч. тих, що навчалися за пріоритетними напрямками розвитку ЗВО).
3. Кількість осіб, прийнятих в аспірантуру і докторантуру із сторонніх організацій за пріоритетними напрямками розвитку.
4. Наявність нових освітніх технологій.

СТРАТЕГІЧНА ЦІЛЬ 2

Інтегрування в міжнародний науково-освітній простір на основі підвищення результативності дослідницького потенціалу, генерації нових знань, досягнення статусу дослідницько-інноваційного університету

Одним з найважливіших напрямів розвитку Ужгородського національного університету є сприяння активізації наукової, науково-дослідної та інноваційної діяльності.

Наукова діяльність університету забезпечується високопрофесійними науковими та науково-педагогічними працівниками, які виконують держбюджетні науково-дослідні роботи, міжнародні договори та грантові угоди. У процесі реалізації наукової діяльності здійснюється видання монографій, підручників та навчальних посібників, публікація статей у журналах, що входять до наукометричних баз даних, одержання патентів на винаходи та корисні моделі, розвиток різних форм наукової співпраці (зокрема міжнародної), організація та участь у наукових, науково-практичних,

науково-методичних семінарах, вебінарах, конференціях, олімпіадах, конкурсах.

Наукова діяльність в Ужгородському національному університеті здійснюється за основними пріоритетними тематичними напрямками:

- фундаментальні проблеми сучасного матеріалознавства;
- найважливіші проблеми фізико-математичних і технічних наук;
- фундаментальні проблеми наук про життя та розвиток біотехнологій;
- фундаментальні дослідження з актуальних проблем суспільних та гуманітарних наук;
- технології моделювання та прогнозування стану навколишнього середовища та ін.

Упродовж 2022 року науково-педагогічними працівниками виконувалися 103 ініціативні кафедральні науково-дослідні роботи на 108 кафедрах 19 факультетів університету та двох навчально-наукових інститутах. Результати досліджень наукових та науково-педагогічних працівників університету оприлюднено у монографіях, наукових статтях, навчальних посібниках і підручниках. У 2022 році науковці університету видали 75 монографій, 16 підручників, 100 навчальних та 83 навчально-методичних посібників, 3 словники та 3 довідники. Крім того, опубліковано 86 збірників наукових праць, у тому числі 76 випусків періодичних фахових видань з категорії Б (21 видання), серед яких 34 випуски “Наукових вісників УжНУ” з 11-ти серій. Також науковцями університету у 2022 році опубліковано 1521 наукову статтю та 1173 тези доповідей на наукових конференціях.

Зокрема, у 2022 році науковці університету, відповідно до пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки, виконували 13 наукових робіт (3 фундаментальні, 10 прикладних та 3 наукові роботи молодих вчених) за рахунок коштів державного бюджету з річним обсягом фінансування 8 млн. 854 тис. 003 грн. (фундаментальні – 2 593,703 тис. грн., прикладні – 3 000,300 тис. грн., наукові роботи молодих вчених – 3 260,000 тис. грн.).

У 2022 році науково-педагогічні працівники активно публікували статті у виданнях, індексованих у міжнародних наукометричних базах даних Scopus та Web of Science. Це, зокрема, 250 публікацій у Scopus та 194 публікації у Web of Science. Цього ж

року науково-педагогічні працівники стали авторами 17 патентів України на винахід та корисну модель, із яких 9 – патентів на винахід, 8 – патентів на корисну модель.

Наукова діяльність молодих вчених та студентів є невід’ємною частиною науково-дослідної роботи університету, сприяє формуванню готовності майбутніх фахівців до творчої реалізації отриманих знань, умінь і навичок, забезпечує оволодіння методологією наукового пошуку, а також дозволяє отримати дослідницький досвід. Координуючими органами організації науково-дослідної роботи молодих вчених та студентів в університеті є Рада молодих вчених і Наукове товариство студентів, аспірантів та докторантів.

Наукові дослідження є головною домінантою розвитку університету як дослідницького міжгалузевого центру загальнодержавного значення. Тому, виходячи з тенденцій розвитку європейської і світової систем вищої освіти, реалізуючи трансформуючу місію вищої освіти, необхідно поступово зменшувати розрив між науковою та освітньою компонентами діяльності, формувати таке науково-освітнє середовище, в якому наукові досягнення вчених університету суттєво впливали б на змістовність навчального процесу, а освітня компонента наповнювала б наукову сферу і високотехнологічний ринок праці талановитою молоддю – майбутніми вченими, керівниками виробництв і бізнесу.

Отже, існуючий науково-дослідницький потенціал УжНУ є потужним мотиватором інтегрування в міжнародний науково-освітній простір.

Цей потенціал здатний забезпечити інноваційний розвиток університету на довгострокову перспективу. Суттєвим резервом наукового потенціалу УжНУ є аспірантура, де за 57 спеціальностями навчається більше 300 осіб, та докторантура, де навчається 10 осіб.

Основними завданнями наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності університету на довгострокову перспективу є:

- одержання конкурентоспроможних наукових і науково-прикладних результатів;
- застосування нових наукових, науково-технічних знань під час підготовки фахівців з вищою освітою;
- формування сучасного наукового кадрового потенціалу, здатного забезпечити створення та впровадження інноваційних наукових розробок;

– розроблення та виконання пріоритетних наукових програм, проведення наукових досліджень, експериментальних розробок тощо на засадах поєднання кадрових, фінансових, технічних та організаційних ресурсів відповідно до законодавства.

Тому політика науково-інноваційної діяльності має спрямовуватись на формування новітнього середовища знань та інновацій, принципів і механізмів їх створення, збереження, використання і передачі наступному поколінню.

Реалізацією цієї стратегічної мети стане зростання престижу УжНУ як в Україні, так і в світі та позиціонування його результатів науково-освітньої, дослідницько-інноваційної роботи, створення засад і механізмів переходу на інноваційний шлях підготовки науково-педагогічних кадрів світового рівня.

Принципи досягнення стратегічної мети УжНУ в процесі трансформації в дослідницький університет передбачують:

– Об'єктивний перегляд організації, напрямів, пріоритетів науково-дослідних робіт та вироблення нових форм і механізмів дослідницько-інноваційної діяльності на основі прогнозування та упередження можливих викликів з урахуванням особливостей Закарпатського регіону.

– Підготовку кадрів нового типу, здатних:

- а) мислити за межами існуючих загальноприйнятих уявлень;*
- б) вирішувати завдання, які досі не мали вирішення;*
- в) діяти практично, беручи на себе відповідальність у ситуації невизначеності, обмеженості ресурсів і персонального ризику;*
- г) доводити свою ефективність реальними досягненнями і результатами.*

– Пріоритетність розвитку в університеті фундаментальних, проблемно-орієнтованих і прикладних досліджень, спрямованих на технологічну модернізацію реального сектору Закарпатського регіону.

– Довгострокове планування (на 5-10 років) конкретних заходів та перспективних науково-дослідних тематик інноваційного спрямування на потребу регіонального, бізнесового та економічного середовища.

– Формування системи стійких, взаємовигідних інноваційно-орієнтованих зв'язків університету з провідними ЗВО сусідніх країн: Словаччини, Чехії, Угорщини та Польщі з урахуванням ді-

яльності Міжнародного консорціуму університетів та Міжнародної асоціації випускників, створених в УжНУ.

– Підтримку нових перспективних напрямів наукових досліджень, що узгоджуються з пріоритетними напрямками регіону та держави, інноваційними тенденціями розвитку науки у світі; проведення науково-дослідних робіт, актуальних для Закарпаття, України та країн Євросоюзу.

– Інноваційне реформування системи організації та поглиблення змісту наукових досліджень у контексті інтернаціоналізації на основі положень Угоди про асоціацію з ЄС.

– Модернізацію матеріальної бази наукових досліджень в університеті, широке впровадження інноваційних методик, мультимедійних, тестових та дистанційних технологій.

– Використання інноваційного вітчизняного та зарубіжного досвіду наукового та науково-дослідного співробітництва. Забезпечення ефективної науково-дослідної співпраці.

– Забезпечення роботи Наукового парку «УжНУ» та трансферу технологічних розробок університету, комерціалізації результатів наукових досліджень та взаємодії з бізнес-середовищем.

Отже, стратегічною метою довгострокової перспективи розвитку УжНУ є підвищення конкурентоздатності наукової діяльності в процесі інтегрування в єдиний міжнародний науково-освітній простір та колективного вкладу в модернізацію реального сектору економіки Закарпаття.

Реалізація заявленої стратегічної цілі передбачає:

1. Широке залучення студентів, магістрів, аспірантів до прикладних досліджень із наданням їм можливостей:

- освоїти спосіб оновлення технологій у Закарпатському регіоні;
- «побачити» свою майбутню професію в динаміці, осмислити значимість освоєння фундаментальних знань.

2. Інтернаціоналізацію наукових досліджень.

3. Вивчення та використання міжнародного досвіду провідних університетів країн Вишеградської групи в контексті інноваційної діяльності в таких напрямках:

- організація наукових досліджень і системи управління;
- кадрова політика;
- взаємодія з реальним сектором і академічною наукою;
- модернізація освітнього процесу.

4. *Запровадження* системи прогнозування напрямів і обсягів фундаментальних і прикладних досліджень УжНУ, моніторинг стану впровадження перспективних наукових продуктів.

5. *Створення* системи наукового менеджменту університету з раціональним використанням можливостей Наукового парку «УжНУ», а також потенціалу науково-дослідних та навчально-наукових інститутів, інших інноваційних структур. Забезпечення координації спільної роботи.

6. *Суттєве розширення* переліку легітимних платних послуг у сфері наукової діяльності та комерціалізації конкурентних наукових продуктів за рахунок трансферу продуктів інтелектуальної власності УжНУ. Створення та наповнення ендаумент-фонду університету.

7. *Реформування* системи організації та поглиблення інноваційного змісту студентських наукових досліджень.

Досягнення УжНУ цієї стратегічної мети і отримання статусу дослідницького дасть право:

– використовувати у своєму найменуванні термін «дослідницький»;

– отримувати базове фінансування за окремою бюджетною програмою Державного бюджету України на провадження наукової діяльності в обсязі не менш як 25 відсотків коштів, що передбачаються на його утримання, для проведення наукових досліджень, підтримки та розвитку їх матеріально-технічної бази;

– на конкурсних засадах формувати тематику фундаментальних та прикладних наукових досліджень, науково-технічних розробок і самостійно затверджувати річний тематичний план; формувати на своїй базі інноваційні структури різних типів (наукові та технологічні парки, бізнес-інкубатори, малі підприємства тощо) на засадах поєднання інтересів високотехнологічних компаній, науки, освіти, бізнесу та держави з метою виконання і впровадження інноваційних проєктів;

– приймати остаточне рішення щодо присвоєння вчених звань;

– встановлювати нормативи чисельності осіб, які навчаються, на одну посаду науково-педагогічного та наукового працівника;

– самостійно визначати статті та обсяги витрат власних надходжень;

– у межах визначених в установленому порядку коштів загального фонду на оплату праці та в межах наявних у вищому на-

вчальному закладі власних надходжень самостійно формувати і затверджувати штатний розпис науково-педагогічних, наукових, педагогічних та інших працівників, у тому числі визначати штатні нормативи, найменування та чисельність посад працівників відповідно до структури вищого навчального закладу;

- здійснювати інші права, передбачені законодавством.

Дослідницько-інноваційна діяльність університету передбачає серйозний перегляд напрямів його науково-дослідних робіт. Якщо наукова діяльність спрямована на одержання нових знань і науково-технічних результатів, освітня – на використання цих знань і результатів у навчальному процесі, то інноваційна діяльність повинна бути спрямована на комерціалізацію знань, тобто на економічно вигідне використання нових знань у науковій та освітній сферах.

Індикатори інноваційності наукової та науково-технічної діяльності

1. Актуальність наукових досліджень.

- Наявність наукових шкіл, що мають статус провідних в Україні та у світі.
- Наявність грантів міністерств, відомств протягом ряду років.
- Наявність грантів міжнародних фондів та програм.
- Кількість наукових монографій, виданих центральними та закордонними видавництвами (в т.ч. англomовні).

2. Кількість статей у науковій періодиці, що індексуються міжнародними базами даних, в розрахунку на 1 науково-педагогічного працівника (Webometrics, Scopus, імпакт-фактор, індекс Хірша).

3. Частка фундаментальних та прикладних досліджень за пріоритетними напрямками розвитку у загальній кількості наукових досліджень та кількість комерціалізованих.

4. Показники рівня і значущості наукових досліджень.

- Премії міжнародного та національного рівня (більше 1 млн. грн.).
- Значні міжнародні і національні науково-технічні проекти та наявність патентів і ліцензій.
- Медалі та премії міжнародних і національних науково-технічних виставок (кількість у рік).
- Наявність у структурі ЗВО науково-дослідних інститутів, чисельність наукових лабораторій, оснащених високотехнологічним обладнанням, і штатного наукового персоналу.

- Наявність центрів високопродуктивних технологій.

5. *Показники ефективності науково-дослідної роботи, в першу чергу магістрів та аспірантів.*

- Державні премії молодим ученим (кількість, рівень).
- Кількість отриманих президентських грантів на підтримку молодих учених.
- Кількість грантів національних і зарубіжних фондів, отриманих студентами і молодими вченими.
- Кількість проведених студентських конференцій, олімпіад, конкурсів.
- Кількість студентів, аспірантів та молодих учених, що пройшли стажування у провідних наукових центрах України та за кордоном.
- Наявність центрів довузівської підготовки в структурних підрозділах університету.

6. *Наявність наукової та навчально-наукової бази.*

- Потужності наукової бібліотеки (фондів, технічного та програмного забезпечення діяльності).
- Потужності Інтернет-центру і телекомунікаційної мережі.
- Видавнича діяльність (у т.ч. зарубіжні видання); загальна кількість періодичних видань ЗВО по структурних підрозділах університету.

СТРАТЕГІЧНА ЦІЛЬ 3

Розширення міжнародного співробітництва, інтернаціоналізації освітньо-наукової діяльності та використання інноваційного потенціалу європейського освітньо-наукового простору

Одним з важливих напрямів формування сучасної освітньої політики є інтернаціоналізація та модернізація вищої освіти. Основні завдання цієї діяльності УжНУ затверджено у Стратегії інтернаціоналізації, схваленій Вченою радою університету 30 травня 2019 року (<https://www.uzhnu.edu.ua/en/infocentre/get/20139>).

Міжнародна співпраця, зорієнтована на сучасні вимоги і стандарти світового освітнього і наукового простору, європейського зокрема (European Research area (ERA)), є надзвичайно важливим і пріоритетним напрямом роботи інноваційного університету, що керується тенденціями на сучасному ринку освітніх послуг, технологій і розробок.

Інтеграція в європейський освітній і науковий простір, створення умов для міжнародної академічної мобільності – основні завдання Ужгородського національного університету у сфері співпраці із закордонними ЗВО. Сусідство Закарпаття з країнами-членами Європейського Союзу, наявність стійких зв'язків з Вишеградським фондом та низки угод про співпрацю із закордонними ЗВО формують переваги УжНУ серед інших університетів України.

Важливе значення для подальшої інтеграції в європейський науковий простір має членство ДВНЗ “УжНУ” у міжнародних асоціаціях, кластерах, консорціумах: Magna Charta Universitatum, Дунайській конференції ректорів, Європейській асоціації університетів, Університетському кластері Східного партнерства, CS-DC UNESCO UniTwin.

28 червня 2022 року відбулось підписання угоди про співпрацю між УжНУ та Університетом Центрального Ланкаширу (Велика Британія) в рамках проєкту Twinning “UK-Ukraine university twinning scheme”.

У жовтні 2022 року Ужгородський національний університет став одним із засновників Університетського кластеру Східного партнерства (EPUC), ініційованого Карловим університетом (Прага, Чеська Республіка). До Консорціуму увійшли 11 університетів країн-членів ЄС та асоційованих країн Східного партнерства.

Ужгородський національний університет у 2022 році суттєво покращив свої позиції в University Impact Rankings увійшов у тисячу кращих університетів світу: займає 801–1000 позицію та має 50.9 бала.

За окремими цілями сталого розвитку УжНУ взагалі увійшов у перелік 20-40% кращих університетів світу. Серед українських університетів за рейтингом QS World University Rankings: EESA УжНУ займає 14 місце. Також слід зазначити, що серед закладів вищої освіти України Ужгородський національний університет посів високу 4-ту позицію за кількістю іноземних студентів.

У 2022 році до ранжування комплексного та популярного світового рейтингу U-Multirank було включено 91 український заклад вищої освіти, що надало вітчизняним вишам можливість порівняти свої показники з іноземними університетами. Ужгородський національний університет посів 18 місце серед 91 українського закладу вищої освіти у загальній таблиці рейтингу.

Попри обмеження, пов'язані із запровадженням воєнного стану, у 2022 році ДВНЗ “УжНУ” продовжував розвивати можливості участі у європейській програмі підтримки академічної мобільності Erasmus+.

Вже систематичним стало семестрове навчання студентів та навчання за програмами подвійних дипломів. Продовжилась активна співпраця в рамках попередньо укладених договорів з Поморською академією в Слупську (Польща), Кошицьким університетом імені Павла Йозефа Шафарика (Словаччина), Вищою школою економіки та менеджменту публічного управління у Братиславі (Словаччина), Економічним університетом у Братиславі (Словаччина) та розпочалася нова співпраця з двома зарубіжними партнерами.

З метою об'єднання зусиль випускників усіх поколінь для розвитку університету, підвищення його престижу як провідного навчального закладу світового рівня в УжНУ створена та плідно працює Міжнародна асоціація випускників. Діяльність Асоціації створює діалектичну синергію з прискорення соціальної імплементації євроінтеграційного поступу університету. Важливу роль в цьому відіграють відокремлені підрозділи цієї громадської організації, які діють в Ізраїлі, США, Японії, а також сусідніх країнах ЄС – Угорщині, Словаччині, Польщі, Румунії. Зазначені відокремлені підрозділи Асоціації очолюють колишні випускники УжНУ, які є знаними науковцями далеко за межами України.

Важливою складовою реалізації принципів інтернаціоналізації вищої школи є навчання іноземних студентів. Протягом останніх років в Ужгородському національному університеті навчається до 2000 іноземців, зокрема це студенти з Азії. Навчання проводяться українською та англійською мовами.

Враховуючи кризу у системі вищої освіти, в контексті викликів національній безпеці держави як наслідку вторгнення та війни Росії проти України, значних міграційно-демографічних процесів гостро постала необхідність модернізації вищої освіти.

У Стратегічному плані розвитку УжНУ на 2023-2032 рр. слід передбачити запровадження концептуальної моделі розширення інтернаціоналізації освітньо-наукової діяльності на основі дієвої міжнародної співпраці із провідними університетами країн Європейського Союзу та світу.

Основними складовими концептуальної моделі УжНУ на довгострокову перспективу на шляху інтернаціоналізації доцільно визначити:

– впровадження механізму гарантії якості вищої освіти для створення необхідної взаємодовіри, гармонізації систем оціню-

вання навчання на шляху інтеграції до європейського простору вищої освіти;

- узгодження Національної рамки кваліфікацій з рамкою кваліфікацій Європейського простору вищої освіти для забезпечення академічної та професійної мобільності та навчання протягом життя;

- співпраця з Європейською мережею національних центрів інформації про академічну мобільність та визнання;

- впровадження на міжнародному ринку результатів наукових, технічних, технологічних та інших розробок УжНУ, продаж патентів та ліцензій; залучення коштів міжнародних фондів, установ, громадських організацій тощо для виконання наукових, освітніх та інших програм;

- забезпечення заходів щодо розвитку та зміцнення взаємовигідного міжнародного співробітництва у сфері вищої освіти і науки відповідно до двосторонніх і багатосторонніх міжнародних договорів;

- досягнення міжнародних стандартів якості в галузі дослідницьких і навчальних програм та забезпечення мобільності студентів, залучення професорсько-викладацького колективу до міжнародного науково-освітнього процесу;

- впровадження та реалізація програм спільних дипломів як ефективного засобу підвищення конкурентоздатності УжНУ на ринку освітніх послуг;

- розвиток міжнародної діяльності як засобу підвищення якості освітньої діяльності університету, посилення її виховної ролі;

- участь у формулюванні цілей, завдань та принципів входження університету в міжнародні освітні та наукові мережі та підвищення міжнародного авторитету УжНУ.

Інноваційний розвиток УжНУ у сфері міжнародного співробітництва передбачає:

- ефективне використання сприятливих умов для міжнародного співробітництва завдяки використанню географічного розташування Закарпаття, яке з'єднує Україну з Європейським Союзом;

- забезпечення дієвої співпраці із закордонними університетами-партнерами на основі двосторонніх угод, розширення напрямів з метою активного залучення викладачів, науковців, док-

торантів та аспірантів університету до виконання спільних міжнародних наукових проєктів із ЗВО країн Євросоюзу;

- надання послуг, пов'язаних із здобуттям вищої та післядипломної освіти іноземним громадянам в УжНУ;

- ефективність впровадження інтенсивних технологій вивчення іноземних мов для студентів та викладачів;

- використання потенційних можливостей Міжнародного консорціуму університетів для участі у виконанні міжнародних проєктів і програм у співпраці з іноземними університетами-партнерами, включаючи створення спільних науково-освітніх структурних підрозділів;

- реалізацію програм подвійних дипломів;

- активне використання зв'язків із випускниками та співробітниками УжНУ, які працюють у закордонних університетах, для спільної наукової діяльності та участі в міжнародних проєктах;

- участь у програмах двостороннього та багатостороннього міждержавного і міжуніверситетського обміну студентами, аспірантами, докторантами, педагогічними, науково-педагогічними та науковими працівниками;

- спільна видавнича діяльність та розроблення навчально-методичних комплексів нового покоління в контексті вимог Закону України «Про вищу освіту»;

- відрядження за кордон педагогічних, науково-педагогічних та наукових працівників для педагогічної, науково-педагогічної та наукової роботи відповідно до міжнародних договорів України, а також договорів між УжНУ та іноземними партнерами;

- забезпечення можливості самостійного вивчення іноземних мов, запровадження мовних стажувань для викладачів та співробітників університету;

- участь у спільній роботі з упровадження в УжНУ програм міжнародної аспірантури із подвійним керівництвом, створення сумісно із закордонними університетами-партнерами спецрад із захисту дисертацій за окремими спеціальностями;

- постійне збільшення міжнародних грантів різноманітної спрямованості (наукових, E-learning, соціально-гуманітарних, навчально-організаційних тощо), у тому числі індивідуальних, через угоди із закордонними університетами, програм сприяння мобільності викладачів, науковців, організацію стажування у ЗВО-партнерах, передусім високореєтингових.

Активізація процесу інтеграції до європейського освітнього і наукового простору можлива через:

- удосконалення змісту та підвищення якості освітніх програм шляхом вивчення та запровадження передових педагогічних і освітніх технологій, авторських курсів, майстер-класів у викладанні всіх дисциплін навчального плану;
- розвиток спільних аспірантських програм PhD із зарубіжними навчальними закладами-партнерами та підготовка іноземних студентів в УжНУ;
- фінансове та організаційне забезпечення щорічного стажування науково-педагогічних і наукових працівників, докторантів, аспірантів та студентів у провідних закордонних навчально-наукових центрах;
- запрошення молодих і перспективних учених для читання лекцій з перспективних і проблемних напрямів науки;
- залучення до публікацій у друкованих виданнях університету іноземних авторів – провідних фахівців з високими показниками у міжнародних наукометричних базах даних;
- входження в систему міжнародного науково-інформаційного і комунікаційного простору для залучення до наукової роботи учених і дослідників з інших країн;
- забезпечення впровадження досягнень закордонних наукових шкіл та передового наукового досвіду міжнародних партнерів університету в навчальний процес з використанням потенціалу та можливостей Міжнародного консорціуму університетів;
- створення міжнародних науково-дослідницьких колективів для виконання спільних досліджень з фундаментальних та прикладних проблем, підготовка і видання спільних монографій та підручників.

Подальше впровадження інноваційної концептуальної моделі інтернаціоналізації освітньо-наукової діяльності та розвитку міжнародного співробітництва УжНУ на 2023-2032 рр. можливе через:

- забезпечення ефективності виконання договорів із зарубіжними вищими навчальними закладами, науковими інститутами;
- розвиток взаємодії з міжнародними мережами, організаціями та фондами, міжнародними стипендійними програмами;

- впровадження активної роботи у стратегічних міжнародних альянсах, консорціумах, долучення до нових міжнародних освітніх та дослідницьких мереж;
- зміцнення авторитету у сфері наукових досліджень через збільшення кількості публікацій викладачів і співробітників університету в рейтингових зарубіжних виданнях;
- розроблення заходів щодо просування освітніх послуг за кордон, активізацію роботи з розширення кількості міжнародних симпозиумів, конференцій, семінарів, що проводяться ДВНЗ «УжНУ» за кордоном, участь у міжнародних виставках та ярмарках освітніх послуг;
- здійснення постійного моніторингу нормативних вимог міжнародних та національних рейтингів, з метою формування нових тактичних цілей інтернаціоналізації через нові суспільні виклики;
- систематичне ініціювання та підтримка академічної мобільності студентів (аспірантів) через поширення інформації, організацію індивідуальних графіків навчання, визнання засвоєних кредитів, вдосконалення механізмів підготовки спільних освітніх програм “два дипломи”, міжнародних програм, програм іноземними мовами;
- запровадження в університеті інформаційної, організаційної, навчальної та технічної підтримки студентів, аспірантів та молодих вчених, які прагнуть впроваджувати у виробництво інноваційні ідеї з ефективним застосуванням сучасних ІТ-технологій, що сприятиме у розвитку економічного мислення, комунікативних і лідерських якостей, навичок менеджменту, бізнесової діяльності;
- застосування системи мотивації співробітників до подачі проектних заявок та участі в міжнародних проектах і програмах. Визначення переліку пріоритетних наукових напрямів, за якими буде здійснюватися подача проектних заявок. Забезпечення ефективного використання коштів, виграних у міжнародних грантових фондах;
- стимулювання до участі структурних підрозділів у процесі інтернаціоналізації, мотивування підрозділів, співробітників до участі в міжнародній діяльності: подачі заявок, встановленні партнерських відносин, участь в академічній мобільності, проведенні рейтингування викладачів за міжнародною активністю;
- розширення та вдосконалення роботи із забезпечення англійських освітніх програм, навчальних курсів та навчально-ме-

тодичних комплексів для студентів (аспірантів), що навчатимуться в ДВНЗ «УжНУ» за програмою Erasmus+;

- постійне проведення мовної перепідготовки викладачів та адміністративного персоналу, застосування системи мотивації науково-педагогічних працівників і співробітників, які володіють іноземними мовами;

- застосування розробленої системи оцінки рівня знань іноземної мови у студентів, науково-педагогічних працівників, що спрямовуються на стажування;

- продовження роботи з тестування на знання української мови та іноземних мов (англійської, німецької, французької, іспанської, румунської, польської, угорської, чеської, словацької);

- залучення іноземних фахівців до проведення академічних занять і науково-дослідної роботи, проходження курсів підвищення кваліфікації у ДВНЗ «УжНУ»;

- удосконалення інфраструктурних умов ДВНЗ «УжНУ» для прийому іноземних студентів та викладачів (у тому числі за обміном);

- забезпечення високої якості програм освіти для іноземних студентів, в тому числі програми “Українська мова як іноземна”;

- підвищення ефективності роботи підрозділів, які є відповідальними за координацію та контроль дій з інтернаціоналізації, збір і аналіз звітів та матеріалів від працівників, інших підрозділів та зовнішніх партнерів;

- щорічне оцінювання показників грантової та публічної діяльності науково-педагогічних працівників, їх участь у міжнародних конференціях та глобальних дослідницьких мережах;

- опублікування разом з іноземними партнерами монографій, статей, інших наукових видань, у т.ч. тих, що входять до міжнародних наукометричних баз даних Web of Science, Scopus.

Індикатори успішності впровадження інновацій у сфері міжнародного співробітництва УжНУ:

- раціональне використання регіональної специфіки Закарпаття та переваг його географічного розташування;

- місце університету в міжнародних рейтингах та індекс Гірша в наукометричних базах;

- кількість публікацій науково-педагогічних працівників університету в міжнародних наукометричних базах;

- кількість міжнародних партнерів, з якими було налагоджено співробітництво, та стан виконання договорів про співпрацю;

- кількість іноземних громадян, що здобувають вищу освіту в університеті;
- кількість здобувачів вищої освіти, що брали участь в міжнародних програмах академічної мобільності;
- кількість викладачів, що брали участь в міжнародних програмах академічної мобільності, у т.ч. запроваджених в УжНУ, із провідних країн-членів ЄС;
- кількість проведених міжнародних конференцій, круглих столів, семінарів, майстер-класів та інших освітньо-наукових заходів.

СТРАТЕГІЧНА ЦІЛЬ 4

Забезпечення інноваційної діяльності УжНУ у сфері трансферу технологій. Запровадження європейської моделі функціонування Наукового парку УжНУ

Кардинальна технологічна модернізація економіки регіону – пріоритет поточного десятиліття, який потребує не тільки підготовки кадрів з новими компетенціями, а й формування потужного джерела інноваційної активності на базі Ужгородського національного університету.

Інноваційна діяльність у сфері трансферу технологій реалізується безпосередньо прикладними і фундаментальними дослідженнями науково-дослідних лабораторій, інститутів, центрів, технологічних платформ, відповідними факультетами прикладних наук та забезпечується менеджментом Центру трансферу технологій на базі Наукового парку «УжНУ» (у співпраці з Центром інновацій і розвитку).

При цьому особлива увага концентрується на:

- комерціалізації науково-дослідних розробок;
- тісній співпраці з виробництвом, орієнтованій на потреби виробника і ринку;
- розробленні і впровадженні прототипів;
- забезпеченні просування (маркетингу) продукції;
- захисті прав інтелектуальної власності.

У складі університету діють 34 науково-дослідні інститути, центри, лабораторії, навчально-наукові інститути.

У рамках реалізації наукового проекту «Інноваційний університет – інструмент інтеграції в європейський освітній і науковий простір» в УжНУ наказом МОН України №718 від 07.07.2015р. ство-

рено Товариство з обмеженою відповідальністю Науковий парк «Ужгородський національний університет» і затверджено перелік пріоритетних напрямів його діяльності.

Концептуальним напрямом розвитку інноваційної діяльності УжНУ є підвищення вкладу університету в технологічну модернізацію реального сектору економіки Закарпатської області за рахунок розвитку власного науково-дослідного та інноваційного потенціалу.

Реалізація цього напрямку передбачає дотримання таких основних принципів, як:

по-перше, концентрація організаційних заходів та ресурсів на пріоритетних напрямках розвитку інноваційної сфери з метою підвищення попиту реального сектору економіки на результати науково-технічних розробок ЗВО;

по-друге, співпраця з провідними науковими та навчальними установами ЄС і світу шляхом реалізації спільних проєктів та договорів, які мають на меті глобалізацію світової науки і практики;

по-третє, підвищення ефективності трансферу технологій, запозичення позабюджетних фінансових засобів, створення банку даних інноваційних розробок та організація системи їх моніторингу;

по-четверте, забезпечення тісної інноваційної співпраці з галузями, регіонами, концернами, підприємствами та іншими суб'єктами господарювання;

по-п'яте, залучення інвестицій, у т.ч. іноземних, до системи освіти з метою використання результатів спільної діяльності на внутрішньому та міжнародному ринках наукомісткої продукції;

по-шосте, створення системи підготовки та перепідготовки кадрів у галузі інноваційного підприємництва.

Забезпечення трансформації університету в інноваційний центр регіону та подальше налагодження трансферу технологій у рамках транскордонного співробітництва забезпечуватиметься через досягнення цілей, які обов'язково мають бути зазначені у Стратегічному плані розвитку УжНУ. Це передусім:

1. Розвиток інфраструктури взаємовідносин із зовнішнім середовищем, формування системи стратегічного партнерства університету з ЗВО, академічною наукою, промисловістю, бізнесом. Досягнення цієї стратегічної цілі передбачає виконання таких основних завдань:

- залучення університету до вирішення задач інноваційного розвитку регіону, країни;

- *розвиток інфраструктури взаємодії із зовнішнім середовищем;*
- *моніторинг зовнішнього середовища і маркетинг профільних ринків; розширення взаємодії і створення спільних структур із інститутами НАН України;*
- *залучення існуючих малих інноваційних підприємств до впровадження інноваційних розробок університету і створення нових «венчурних» компаній;*
- *спільна діяльність з крупними вітчизняними і транснаціональними промисловими підприємствами і корпораціями;*
- *залучення випускників до діяльності університету через Міжнародну асоціацію випускників УжНУ;*
- *взаємодія з довузівськими освітніми закладами, створення освітніх комплексів;*
- *кооперація із зарубіжними та вітчизняними університетами і науковими організаціями. Спільно з науковими установами та промисловими підприємствами УжНУ необхідно розвивати дослідницьку інфраструктуру, у тому числі центри колективного користування, бази знань та освітніх ресурсів, малі інноваційні підприємства:*
- *ефективна безперервна робота з міністерствами і відомствами;*
- *взаємодія з різноманітними українськими і зарубіжними асоціаціями, фондами та громадськими організаціями;*
- *активізація співробітництва із законодавчою та виконавчою владою на всіх рівнях.*

2. Створення інноваційної інфраструктури УжНУ, посилення блоків, які відповідають за дослідження та розробки, захист інтелектуальної власності.

Інноваційна діяльність УжНУ повинна здійснюватися структурами різних масштабів і, відповідно, з різним правовим статусом. Система управління інноваційною діяльністю університету має включати в себе як управлінські підрозділи, так і структури методичної, інформаційної та консультаційної підтримки суб'єктів науково-інноваційної діяльності ЗВО.

До суб'єктів науково-інноваційної діяльності ЗВО належать:

– викладачі, наукові співробітники, докторанти, аспіранти, магістранти та студенти, які беруть безпосередню участь в інноваційній діяльності УжНУ;

- тимчасові наукові колективи;
- кафедри, науково-дослідні лабораторії УжНУ та ін. підрозділи;
- університетські науково-дослідні інститути, науково-дослідні центри;
- підрозділи інноваційної інфраструктури, що включають в себе служби маркетингового, інформаційного, експертного, сертифікованого супроводу, охорони об'єктів інтелектуальної власності, інноваційного менеджменту та підготовки кадрів для інноваційної діяльності; Науковий парк університету;
- інноваційні центри, центри трансферу технологій, бізнес-інкубатори;
- підприємства та організації, що мають з університетом договори про співпрацю та беруть участь в інноваційній діяльності ЗВО.

Для ефективної організації науково-інноваційної діяльності УжНУ необхідно забезпечити:

- прозорість організаційно-управлінських структур університету, усунення дублюючих функцій ланок управління, коригування положень про структурні підрозділи з урахуванням зміни виконуваних функцій і робіт;
- впровадження інформаційних технологій та автоматизованих робочих місць фахівців університету, у тому числі автоматизованих робочих місць фахівців, що працюють у сфері інновацій і трансферу технологій;
- рівномірний, розподілений доступ всіх суб'єктів науково-інноваційної діяльності до інформаційних ресурсів МОН; постійну роботу і штат для підрозділів інноваційної інфраструктури університету;
- вдосконалення внутрішньої (локальної) нормативної бази УжНУ в галузі управління інтелектуальною власністю, стимулювання комерціалізації науково-технічних розробок, трансферу технологій.

Головними напрямками інтеграції наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності УжНУ є:

- 1) участь у розробленні та виконанні регіональних цільових програм економічного і соціального розвитку;
- 2) проведення наукових досліджень, експериментальних та інноваційних розробок тощо, у тому числі за рахунок державного бюджету та власних надходжень;

3) участь у створенні науково-навчальних, науково-дослідних об'єднань, інноваційних структур та інших організаційних форм кооперації;

4) впровадження створених інноваційних продуктів у виробництво, інші галузі економіки тощо;

5) забезпечення набуття, охорони та захисту прав інтелектуальної власності на результати наукової та науково-технічної діяльності;

6) провадження видавничої та інформаційно-ресурсної діяльності.

З метою розвитку інноваційної діяльності в УжНУ необхідно активно розвивати трансфер технологій на всіх наведених нижче рівнях кооперації:

- **перший рівень – пасивний** – наукові звіти, публікації, виступи й доповіді на семінарах і конференціях;
- **другий рівень – «прийняття» технологій** – співпраця між розробником і замовником;
- **третій рівень – реалізація технологій** – передача знань і ресурсів користувачеві та/або замовнику;
- **четвертий рівень – застосування технологій** – відповідає стадії комерціалізації продукту.

Для успішного вирішення сформульованих завдань необхідна організація жорстких зв'язків між учасниками трансферу. Найбільш важливими виступають такі форми прямого трансферу технологій:

1) від УжНУ – промисловим підприємствам:

– розробка технологій у рамках прямих договорів університету з підприємствами; відчуження прав користування об'єктами права інтелектуальної власності; організація малих інноваційних підприємств;

2) особистий трансфер технологій, що здійснюється:

– при підвищенні кваліфікації співробітниками; при призначенні молодого фахівця на підприємство; при роботі викладача та студента за сумісництвом на підприємстві; під час взаємних візитів, особистих контактів вчених, фахівців, студентів; при спостереженнях, спрямованих на збір науково-технічних відомостей; під час ярмарків, виставок, семінарів, конференцій, симпозіумів; як електронний трансфер технологій (бази даних, електронна комерція); як науково-технічні публікації.

Центр трансферу технологій (ЦТТ) формується у структурі Наукового парку. Мета його – пошук, відбір, передача технологій за запитом підприємств Закарпатської області, зарубіжних країн, венчурних інвесторів. Пріоритетним напрямом діяльності ЦТТ є обслуговування господарюючих суб'єктів, що діють на території регіону.

3. Забезпечення європейської якості підготовки кадрів для ефективного ведення інноваційного менеджменту.

В основу кадрової політики необхідно покласти принципи цільової підтримки найбільш продуктивно працюючих вчених, справжню конкурентність при заміщенні вакантних посад, стимулювання конкретних дослідницьких результатів. Це необхідно здійснювати як у рамках окремих контрактів університету на проведення дослідницьких робіт, так і в рамках введення нової системи оплати праці професорсько-викладацького складу, що передбачає її більшу диференціацію.

Для омолодження та оновлення кадрів слід передбачити спеціальну програму підтримки наукової активності молодих дослідників і викладачів. УжНУ має вийти на міжнародний кадровий ринок вчених, залучаючи до своєї роботи кращих світових фахівців. Особлива роль повинна бути відведена оновленню практики наукового керівництва, у тому числі роботи студентів.

Кадрове забезпечення інноваційної діяльності має здійснюватися за такими напрямками:

- включення навчання і підготовки кадрів в інноваційно-виробничі процеси;
- безперервність навчання та підвищення кваліфікації кадрів, що інтегровані системою виробництва інноваційної продукції;
- орієнтація на підготовку висококваліфікованих і високоінтелектуальних фахівців, системних менеджерів інноваційної діяльності; постійна націленість на генерацію перспективних науково-технічних ідей і визначення шляхів і методів їх практичної реалізації в інноваціях;
- спрямованість навчання на управління соціальними та психологічними аспектами створення нововведень;
- співпраця УжНУ з підприємствами, які реалізують інноваційні проекти, їхня спільна діяльність у сфері комерціалізації інновацій, апробації набутих навичок інноваційними менеджерами.

4. Створення в УжНУ ефективної системи фінансування інновацій.

Удосконалення системи фінансового забезпечення інноваційної діяльності УжНУ передбачає:

- оптимізацію і збільшення бюджетних асигнувань на наукові розробки та інші витрати, пов'язані з проведенням науково-дослідних робіт за рахунок активної участі науковців УжНУ в конкурсах Міністерства освіти та науки України;
- впровадження в практику проведення науково-пошукових робіт, які виконуються в рамках діяльності на госпрозрахунковій основі;
- удосконалення системи стимулювання діяльності науковців УжНУ;
- забезпечення ефективності використання коштів для функціонування і розвитку науки; створення фонду фінансування наукових досліджень за рахунок позабюджетних коштів університету;
- залучення донорської допомоги за рахунок коштів, отриманих за проектами міжнародних фондів і програм, у тому числі рамкових програм ЄС, Центральноевропейської ініціативи, Міжнародного Вишеградського фонду;
- залучення нових джерел фінансування.

У Стратегічному плані слід обов'язково зазначити проблеми, що вимагають першочергового вирішення. Це такі, як:

- оцінка інтелектуальної власності;
- розподіл прав на створену наукомістку продукцію;
- постановка об'єктів інтелектуальної власності на облік (баланс) в УжНУ.

Основним суб'єктом інноваційної діяльності Ужгородського національного університету є Науковий парк «УжНУ», створений з метою підтримки інноваційного підприємництва шляхом формування матеріально-технічної, соціально-культурної, сервісної, фінансової та іншої бази. Головне завдання – підтримка і підготовка до самостійної діяльності малих і середніх інноваційних підприємств, комерційне освоєння наукових знань, винаходів, ноу-хау і наукомістких технологій і передача їх на ринок науково-технічної продукції з метою задоволення потреби в цій продукції регіону.

У Закарпатській області актуальність появи наукового парку обумовлена також невідповідністю наявного в регіоні науково-технічного потенціалу та кінцевого результату інноваційного

процесу – комерціалізації або впровадження у промислове виробництво інновацій. Незважаючи на велику кількість науково-дослідних інститутів, недостатньою є ефективність їх взаємодії з підприємствами, що мають потенціал впровадження інноваційних продуктів і послуг.

Робота Наукового парку спрямовується на формування ланцюжка впровадження науково-технічних розробок, тобто надання розробкам комерційної вартості, виявлення і розвиток їх конкурентоспроможності на сучасному ринку продуктів і технологій.

Науковий парк покликаний зайняти центральне місце в інноваційній інфраструктурі Закарпатського краю. Сукупність організацій найближчого оточення Наукового парку буде включати в себе великі промислові підприємства та вищі навчальні заклади регіону, венчурні фонди і спілки, сервісні компанії та підприємства-якірні резиденти наукового парку.

Діяльність Наукового парку спрямовується на довгострокову підтримку інноваційної діяльності підприємств та організацій в областях спеціалізації. Відповідно до цілей і завдань діяльність НП буде підпорядкована: створенню і розвитку інфраструктурних об'єктів народного господарства, інкубації малих інноваційних підприємств, формуванню та підтримці спеціалізованих баз даних, організації та проведенню освітніх, ділових заходів, взаємодії з суб'єктами інноваційної діяльності, управлінню майновим комплексом.

Науковий парк УжНУ буде забезпечувати максимально сприятливі умови для стартапів і ІТ-компаній, що розвиваються. На етапах проектування, створення та виведення нового високотехнологічного продукту на ринок компаніям-резидентам будуть надаватися всі необхідні для роботи ресурси: каталоги проектів, сучасні технології, послуги та обладнання, наукова і ресурсна база.

Для запровадження європейської моделі функціонування Наукового парку в Стратегічному плані розвитку університету доцільно окреслити функції та завдання НП на довготривалу перспективу, серед них зокрема такі:

- інформаційно-методичне, правове та консалтингове забезпечення засновників і партнерів Наукового парку, надання патентно-ліцензійної допомоги; створення нових видів інноваційного продукту, здійснення заходів щодо їх комерціалізації;
- підтримка наукоємного виробництва та сприяння залученню іноземних інвестицій;

- залучення студентів, випускників, аспірантів, науковців та працівників Ужгородського національного університету до розроблення і виконання проєктів Наукового парку;
- впровадження інвестиційно-інноваційних проєктів для виходу на внутрішній і світовий ринок з новою високотехнологічною наукоємною продукцією;
- організація та забезпечення виробництва наукоємної, конкурентоспроможної на внутрішніх і зовнішніх ринках продукції;
- створення сприятливих умов становлення та розвитку, сприяння розвитку та підтримка малих і середніх інноваційних підприємств, що працюють у науково-технічному середовищі;
- організація підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації спеціалістів, необхідних для розроблення і реалізації проєктів Наукового парку;
- створення нових і збереження існуючих робочих місць;
- розвиток міжнародного і вітчизняного співробітництва у сфері науково-технічної та інноваційної діяльності, сприяння залученню іноземних інвестицій. Досягнення мети буде реалізовано через забезпечення розвитку Наукового парку як науково-виробничого комплексу у сфері високих технологій, «ядра» інноваційного сектора економіки Закарпатського регіону;
- впровадження енергоефективних, ресурсозберігаючих технологій, освоєння альтернативних джерел енергії;
- освоєння нових технологій виробництва матеріалів, створення індустрії наноматеріалів і нанотехнологій;
- технологічне оновлення та розвиток агропромислового комплексу;
- впровадження нових технологій та обладнання для високоякісного медичного обслуговування, лікування, фармацевтики.

До слова, конкретні завдання функціонування і розвитку Наукового парку окреслено у Концепції Наукового парку УжНУ, тому в Стратегічному плані немає сенсу їх деталізувати.

Індикатори оцінювання інноваційності УжНУ у сфері трансферу технологій та комерціалізації:

1. Наявність інноваційної інфраструктури (наукового парку) та обсяг робіт і послуг, що виконуються на базі інноваційної інфраструктури ЗВО.

2. Кількість студентів, аспірантів, науково-педагогічних працівників, що пройшли стажування і підвищення кваліфікації у

сфері інноваційного підприємництва і трансферу технологій на базі об'єктів інноваційної інфраструктури провідних вітчизняних і зарубіжних ЗВО.

3. Ефективність комерціалізації результатів наукових досліджень. Кількість діючих ліцензійних угод.

- Кількість зареєстрованих патентів на винаходи (результати впровадження трансферу технологій).
- Наукова новизна і публікація результатів досліджень. Зацікавленість замовника у розвитку технологій.
- Промислова привабливість і легкість організації виробництва.
- Ринковий потенціал і наступна генерація доходів.
- Кількість винаходів, які представлені до Центру трансферу технологій з метою експертизи на предмет того, чи був отриманий охороноздатний результат. Кількість винахідників, які отримали консультаційні чи інші види послуг у ЦТТ.
- Кількість поданих патентних заявок.
- Кількість заснованих малих інноваційних підприємств.
- Розмір доходу, отриманого від різних видів комерціалізації в абсолютних величинах і у процентному відношенні до дослідницького бюджету.

СТРАТЕГІЧНА ЦІЛЬ 5

Реалізація Політики сталого розвитку УжНУ задля досягнення інституційної та екологічної стійкості, соціальної інклюзії, гендерної рівності та розвиток регіональної системи неперервної освіти впродовж життя

Через ресурсну та економічну кризу, яку зараз переживають більшість країн світу, у тому числі й Україна, а також загальне погіршення стану здоров'я населення та забруднення природного середовища виникла нагальна потреба розглядати сталість головним пріоритетним напрямом розвитку суспільства, а також всіх його сфер, серед яких освіті належить роль випереджального чинника побудови ціннісних та світоглядних засад суспільства сталого розвитку.

Сьогодні стратегія сталого розвитку є провідною стратегією подальшого існування постіндустріального суспільства. Розумної альтернативи сталому розвитку немає, і світове співтовариство робить певні кроки для переходу на нову стратегію свого розвитку у XXI столітті. Україна у цьому процесі значно відстає від інших

країн. Прискорити цей процес може формування та функціонування нової системи освіти – **освіти для сталого розвитку**.

Це стимулює оновлення пріоритетів розвитку освітньої, наукової, інноваційної, економічної, соціальної та екологічної сфери життєдіяльності УжНУ в умовах непередбачуваності. Освіта є одним із пріоритетів Цілей сталого розвитку ООН та Стратегії сталого розвитку Європейського Союзу.

Освіта для сталого розвитку передбачає такі зміни в навчальному процесі:

для науково-педагогічних працівників – це перехід від передачі знань до створення умов для їх активного засвоєння та отримання практичного досвіду;

для студентів – це перехід від пасивного засвоєння знань до активного їх пошуку, практичного осмислення;

для керівництва навчальним закладом – це зміни у використанні ресурсів закладу, впровадження принципів сталості та демократизації в управлінні, налагодження діалогу із зацікавленими групами населення.

Створюється освітнє середовище, де можливо:

- висловлювати та відстоювати власну точку зору;
- робити свідомий вибір між альтернативами;
- відповідати за свій вибір та прогнозувати його наслідки;
- слухати та розуміти інших;
- вчитися поважати демократичні рішення;
- розв’язувати конфлікти цивілізовано;
- вчитися домовлятися та взаємодіяти.

Рішенням Вченої ради УжНУ від 21 лютого 2023 року схвалено Політику стійкості та сталого розвитку ДВНЗ «УжНУ» (*далі – Політика*) [4]. Структурним підрозділам університету рекомендовано впроваджувати положення цього документа в їхню діяльність.

Відповідно до Політики сталого розвитку УжНУ, поряд із місією освітньої та науково-дослідної, інноваційної діяльності, має важливе значення як осередок:

1. *збереження та розвитку людського і соціального капіталу;*
2. *формування лідерського потенціалу;*
3. *зміцнення громадянського суспільства;*
4. *формування громадянської культури та толерантної поведінки, відсутності практики дискримінації щодо різних груп осіб;*

5. *соціально-економічного розвитку;*
6. *екологічної безпеки регіону;*
7. *забезпечення стійкості та сталості розвитку регіону.*

Політика ґрунтується на застосуванні **комплексу принципів** змістового, функціонального й організаційного характеру, серед яких:

- дотримання демократичних цінностей і свобод, рівності, справедливості, демократії, верховенства права, егалітарності (рівності прав і можливостей), поваги до людської гідності, доступності, недискримінації та толерантності;
- системність, інклюзивність та широке, активне і значуще залучення жінок і чоловіків, всіх зацікавлених сторін до реалізації Політики;
- об'єктивність та обґрунтованість визначення проблем у сфері сталого розвитку, відповідність міжнародним нормам та зобов'язанням, оптимальність варіантів розв'язання проблем, орієнтація на кращі міжнародні стандарти та практики у сфері освіти.

Реалізуючи Політику, Ужгородський національний університет буде втілювати практики сталого розвитку та просувати його принципи на місцевому, регіональному, національному та міжнародному рівнях, що означатиме поєднання економічних, соціальних, гендерних, екологічних та культурних зобов'язань разом із освітніми, науково-дослідницькими, інноваційними та безпековими. Цей комплексний підхід зумовлює визначення основних складових Політики, а саме: **1) освітньої; 2) науково-дослідницької та інноваційної; 3) економічної; 4) соціальної; 5) екологічної; 6) організаційної.**

1. Реалізація **освітньої складової Політики** передбачає спрямування навчального процесу на формування компетентностей щодо раціонального та відповідального ставлення до природного середовища, а також гармонійного розвитку економічної та соціальної сфер.

Серед новел цього розділу Політики, які слід врахувати при формуванні Стратегічного плану розвитку університету, передує наступним важливими є:

- Запровадження освітніх інноваційних технологій, впровадження практик гендерночутливого підходу, досвіду соціальної інклюзії для осіб з інвалідністю та інших маломобільних груп осіб, розвитку неперервної освіти впродовж життя для дорослих.

- Проведення гендерної експертизи освітніх програм та робочих програм дисциплін, розробка практичних рекомендацій щодо включення гендерних аспектів до змісту освітніх та освітньо-наукових програм.
 - Забезпечення єдиного підходу на основі ідей сталого розвитку до розроблення освітніх програм усіх рівнів із обов'язковим урахуванням професійних стандартів, визначенням критеріїв оцінювання набутих компетенцій та кваліфікацій у двох аспектах: 1) інтегрування питань сталого розвитку в існуючі освітні програми, програми навчальних дисциплін, зміст просвітницьких заходів тощо; 2) впровадження нових освітніх програм, навчальних дисциплін, зокрема шляхом пропозиції у каталогах вибіркового дисциплін.
 - Впровадження ефективних методів і практик роботи з особами з інвалідністю та особливими потребами загалом для зміни сприйняття цієї категорії осіб у суспільстві.
2. Впровадження науково-дослідницької та інноваційної складової Політики передбачає передусім:
- Розробку та фінансування фундаментальних і прикладних досліджень з проблематики сталого розвитку та стійкості.
 - Здійснення наукових та науково-прикладних досліджень з дотриманням принципів міждисциплінарності, гендерного підходу, соціальної інклюзії та соціальної орієнтованості результатів досліджень.
3. Серед заходів економічної складової Політики стійкості, на яких слід акцентувати при формуванні Стратегічного плану розвитку УжНУ:
- диверсифікація джерел фінансування освітньої діяльності університету як основа академічної автономії і необхідна умова оновлення матеріально-технічної бази для надання якісних освітніх послуг та проведення наукових і прикладних досліджень;
 - забезпечення автономного електропостачання та теплопостачання будівель університету, продовження політики теплодернізації та енергоефективності.
4. При реалізації заходів соціальної складової слід обов'язково звернути увагу на такі пункти Політики, як:
- Забезпечення рівних прав та створення рівних можливостей працевлаштування і професійного зростання в університеті, зокрема для жінок, батьків із дітьми та осіб з інва-

лідністю, збільшення кількості жінок на посадах, які передбачають прийняття рішень в університеті.

- Сприяння в отриманні якісної освіти особам із вразливих груп населення та пільгових категорій (діти-сироти та позбавлені батьківського піклування, особи з інвалідністю, учасники бойових дій, особи з інвалідністю внаслідок російсько-української війни тощо).

5. Серед заходів екологічної складової пріоритет при формуванні Стратегічного плану слід надати таким, як:

- розвиток існуючих та започаткування нових напрямів наукових досліджень і розробок екологічної спрямованості, які мають міждисциплінарний характер та орієнтовані на актуальні потреби суспільства;
- становлення збалансованого підходу до цінностей споживання та ресурсозбереження у здобувачів освіти та працівників університету.

6. Організаційна складова Політики сфокусована на впровадження засад стійкості та сталості в управлінську діяльність ЗВО. При формуванні Стратегічного плану розвитку університету слід використовувати пріоритети Політики у прийнятті управлінських рішень, зокрема у сфері кадрового забезпечення, фінансів, розвитку кампусу, надання додаткових послуг, розвитку інфраструктури, обладнання, здійснення закупівель.

Отже, в процесі реалізації пріоритетів Політики, які будуть враховані при формуванні Стратегічного плану розвитку УжНУ, має бути закладено основу стійкості та сталості як важливих спільних цінностей, мобілізовано ресурси на всіх рівнях для активізації ідей сталого розвитку.

Індикатори ефективності запровадження Політики сталого розвитку детально сформульовані її розробниками [4].

З огляду на вагомість розвитку неперервної освіти впродовж життя для дорослих, про що зазначено в освітній складовій Політики, доцільно присвятити їй у Стратегічному плані особливу увагу.

Міста і регіони, що навчаються, – поширена концепція європейської регіональної політики в галузі освіти і науки. Адже саме регіони, що навчаються, стають важливим джерелом інновацій та економічного зростання, діють як «накопичувачі» ідей і знання, забезпечують підтримку навколишнього середовища та інфраструктури, що посилюють цей потік знання й ідей.

Освіта упродовж життя дедалі частіше розглядається в якості дієвого чинника організації регіонального розвитку, фактору конкурентоспроможності як окремих територій, так і держави в цілому. Формування і реалізація конкурентних переваг сприяє прискореному зростанню як в економічній, так і соціальній сферах. За таких умов ідея міст і регіонів, що навчаються, виступає маркером успішного економічного розвитку регіону, розвитку його людського потенціалу, основою регіональних політичних програм.

Враховуючи, що значний досвід у цій галузі мають багато країн ЄС, зокрема й Угорщина, Румунія, Польща, Словаччина, передбачається вивчення та узагальнення їхніх практик для впровадження в університетах України. Вважаємо, що дослідження зазначеної проблематики дасть відповіді на виклики, що стоять перед університетами України, включаючи проблеми якості навчання, поєднання складових трикутника знань, підготовку кваліфікованих кадрів.

Усвідомлення важливості освіти протягом життя для людського розвитку привело на початку ХХІ століття до модернізації європейської політики у сфері освіти. Лісабонський саміт Ради Європи у березні 2000 року прийняв «Меморандум освіти протягом життя». В Меморандумі підкреслюється, що безперервна освіта повинна стати головною політичною програмою громадянського суспільства, соціальної єдності й зайнятості.

18 грудня 2006 року Європейський Парламент та Рада ЄС прийняли Рекомендації 2006/962/ЄС «Про основні компетенції для навчання протягом життя». Основні компетенції тут визначаються як необхідні всім громадянам для особистої реалізації та розвитку, активного громадського життя, соціальної єдності та можливості працевлаштування.

Загальні знання мов, освіченість, обізнаність у сфері інформаційних та комунікаційних технологій – це необхідна основа для навчання, а навчання заради здобуття знань включає всю навчальну діяльність. Еталонними рамками є: критичне мислення, творчість, ініціативність, вміння вирішувати проблеми, оцінка ризику, вміння приймати рішення та вміння конструктивно керувати емоціями. Усі вони важливі для всіх восьми основних компетенцій [9].

У сучасних умовах для нашої країни у зв'язку з російською агресією проти України та окупацією частини східних територій

України дистанційна, а саме онлайн освіта, набуває особливе значення. Важливу роль у цьому процесі зможуть відіграти саме новітні форми освіти, які надають можливість готуватися до екзаменів, отримувати сучасні знання і кваліфікації.

Важливим напрямом впровадження новітніх технологій в освітні процеси є використання електронних підручників, що має високий потенціал для поліпшення якості й ефективності навчання. Утім, з метою дійсно широкого впровадження електронних навчальних матеріалів необхідно попередньо розробити єдині державні стандарти щодо електронних підручників, детально враховуючи можливості використання інтерактивності та представлення у них мультимедійного змісту.

Досвід провідних країн Європи та США свідчить про важливість стратегічного партнерства та взаємодії між навчальними закладами професійної освіти і навчання й організаціями регіонального розвитку, оскільки вона дозволяє усунути дублювання підготовки й навчання за однаковими спеціальностями і «перевиробництво» фахівців, незатребуваних на ринку праці.

Слід пам'ятати, що у майбутньому на розвиток неформальної освіти будуть впливати три глобальні тенденції. **Перша** – зростання так званої гігономіки (Gig Economy), яка проявляється в тому, що дедалі більше людей надають перевагу роботі на себе, перед зайнятістю на традиційній роботі. **Другий** глобальний тренд пов'язаний з прагненням сучасної людини до індивідуальної самореалізації. **Третій** полягає в децентралізації глобального освітнього ринку. Нинішні споживачі освітніх послуг тепер самі вирішують, що, коли і в який спосіб вони хочуть вивчати. Дистанційна освіта на основі інформаційних технологій дозволяє врахувати ці тенденції. Потрібно також відзначити підвищення ролі неформальної онлайн-освіти для кар'єрного зростання. Можна стверджувати, що в майбутньому така форма навчання дозволить освоїти необхідний рівень з кожної дисципліни, залежно від вимог професії.

Впровадження в діяльність УжНУ базових принципів освіти впродовж життя, що сформульовані у Хартії європейських університетів щодо навчання впродовж життя, зумовлює розроблення разом із органами державної влади та місцевого самоврядування концепції «Регіон, що навчається».

За приклад може слугувати Стратегічний план розвитку Сумського державного університету [7]. У такій концепції доцільно передбачити:

– оперативне реагування на зміни економічних і суспільних потреб, розроблення маркетингової стратегії просування на ринку праці відповідних освітніх послуг; пошук соціальних партнерів, замовників послуг, джерел фінансування;

– посилення соціального аспекту вищої освіти шляхом надання вразливим групам населення, соціальним та іншим меншинам можливості вступу, навчання та закінчення закладу;

– необхідність випереджальної модернізації системи підвищення кваліфікації з використанням альтернативних моделей професійного та особистісного розвитку, а саме:

- активізацію участі університету в програмах:
 - ✓ підвищення кваліфікації державних службовців, працівників органів місцевого самоврядування;
 - ✓ підвищення кваліфікації, що відповідають інтересам об'єднаних територіальних громад;
 - ✓ підвищення кваліфікації працівників інших навчальних закладів;

• розроблення на кожній кафедрі інноваційних тематичних програм підвищення кваліфікації відповідно до освітньо-наукової спрямованості діяльності кафедри, зокрема на замовлення роботодавців;

• створення на базі Наукового парку УжНУ бізнес-інкубаторів для підприємців-початківців, консультаційних центрів для професіоналів, які прагнуть самостійно підвищувати кваліфікацію, центрів міжнародної сертифікації з організацією відповідних навчальних курсів;

• створення на базі провідних підприємств та установ області відповідних навчальних центрів із реалізацією програм корпоративного навчання та підвищення кваліфікації;

– створення можливостей для навчання і здобуття освіти для різних груп і для якомога ширших вікових категорій населення – випускників шкіл, дорослого населення, літніх людей, безробітних, осіб з обмеженими можливостями, передбачивши водночас:

- урізноманітнення пропозицій освітніх послуг із метою заохочення широкого загалу верств населення щодо отримання сучасних компетенцій із питань бізнесу, права, ІТ, ерго-ефективності, мовної, медичної та іншої спрямованості;
- створення на замовлення центрів зайнятості безробітних та інших структур державного та місцевого рівнів відповідних університетських підрозділів щодо соціальної адапта-

ції військовослужбовців, учасників бойових дій і тих, що спрямовані на освітні потреби громадян із вадами здоров'я;

- впровадження міжнародного досвіду формування системи безперервної освіти та підвищення кваліфікації фахівців-андрагогів (організаторів процесу навчання дорослих).

– перетворення університетського центру післядипломної та професійної освіти на міжгалузевий центр професійної підготовки, підвищення кваліфікації професійної освіти та освіти дорослих, діяльність якого буде, зокрема, передбачати організацію:

- розвитку партнерства на локальному, регіональному, національному та міжнародному рівнях із метою впровадження актуальних навчальних курсів;
- поширення практики залучення сторонніх фахівців з інноваційним досвідом викладацької та тренінгової діяльності до впровадження популярних освітніх програм для населення;
- розширення форм надання послуг відповідної спрямованості, а саме: дистанційне навчання, тренінги, дискусійні майданчики, різнотермінові курси, автопідготовка тощо;
- проведення власних наукових досліджень за тематикою програми «Освіта впродовж життя», зокрема вивчення зарубіжного досвіду;
- забезпечення подальшого підвищення якості післядипломної освіти шляхом гнучкого використання та ефективного поєднання різноманітних форм навчання [7].

Реалізація в УжНУ завдань освіти впродовж життя на основі концепції «Регіон, що навчається» будуть сприяти такі формати інтеграції освітньо-наукового та регіонального розвитку, як:

– взаємодія з науково-дослідними організаціями Національної академії наук, Національної академії педагогічних наук України, міністерствами і відомствами України, науково-освітніх інституцій інших форм власності;

– дво- та багатостороння співпраця науково-педагогічного колективу УжНУ із суб'єктами економіки, підприємницької діяльності та соціально-культурної сфери області у процесі трансферу знань і технологій;

– інституціональна взаємодія з регіональними органами державної виконавчої влади та місцевого самоврядування, громадянським суспільством.

СТРАТЕГІЧНА ЦІЛЬ 6

Підвищення ролі громадських організацій у забезпеченні конкурентоздатності УжНУ

Для системного забезпечення конкурентоспроможності УжНУ, поряд із вищеназваними стратегічними цілями на перспективу, необхідно синхронізувати діяльність як внутрішніх, так і зовнішніх факторів розвитку.

Серед внутрішніх факторів – демократизація управління, повага до культурно-історичних традицій, оцінювання академічних програм, якість професорсько-викладацького складу, удосконалення організаційної структури УжНУ, підвищення ролі громадських організацій.

Відомо, що провідні університети, поряд з вирішенням завдань саморозвитку, одночасно сприяють розвитку регіону, а реалізація інтегральної регіональної інноваційної стратегії відкриває значні можливості посилення конкурентоспроможності ЗВО та регіону його локалізації на глобальному, регіональному і національному ринках завдяки підготовці кадрів, які будуть здатні захищати національні та економічні інтереси України в умовах глобальної конкуренції сучасності.

Поряд із внутрішніми орієнтирами розвитку університету, до яких належить і співпраця з громадськими організаціями, слід назвати і зовнішні, що впливають на престижність і репутацію закладу на міжнародній арені, визначення тенденцій його розвитку й можливостей їх реалізації на міжнародному ринку, оцінювання конкурентоспроможних можливостей закладу.

Тому пріоритетним у виборі стратегії міжнародного співробітництва та стратегічних партнерів ДВНЗ «УжНУ» визначено: членство у міжнародних консорціумах, асоціаціях, товариствах; білатеральне партнерство; участь науково-педагогічних працівників у міжнародних конференціях, форумах, симпозіумах; проведення спільних наукових розробок; забезпечення якості інтернаціоналізованої освіти; заохочення студентів до участі в міжнародних програмах, проектах, науковій діяльності.

На сьогодні ДВНЗ «УжНУ» активно співпрацює з 120 закордонними партнерами на основі міжнародних білатеральних договорів, партнерських угод з реалізації міжнародних проектів та з метою супроводу академічної мобільності Erasmus+. На основі домовленостей із зарубіжними науковими установами та вищи-

ми навчальними закладами визначено основні потенційні сфери співробітництва, враховуючи сильні сторони і потреби партнерів.

У квітні 2015 року з метою інтернаціоналізації на базі ДВНЗ «Ужгородський національний університет» утворено Міжнародний консорціум університетів, до якого увійшло 18 українських та зарубіжних ЗВО.

Важливе значення для подальшої інтеграції в європейський науковий простір мало приєднання ДВНЗ «УжНУ» до Великої Хартиї університетів у вересні 2018 року. Magna Charta Universitatum об'єднує понад 80 провідних університетів світу, закріплює основні цінності, права та обов'язки університету як ключового інституту суспільства.

У звіті ректора проф. Смоланки В.І. про результати діяльності УжНУ у 2022 році відмічено активну роль студентського самоврядування у науковій діяльності університету. Зокрема наукова діяльність молодих вчених та студентів є невід'ємною частиною науково-дослідної роботи університету, сприяє формуванню готовності майбутніх фахівців до творчої реалізації отриманих знань, умінь і навичок, забезпечує оволодіння методологією наукового пошуку, а також дозволяє отримати дослідницький досвід. Координуючими органами організації науково-дослідної роботи молодих вчених та студентів в Ужгородському національному університеті є Рада молодих вчених і Наукове товариство студентів, аспірантів та докторантів.

Підвищення ролі громадських організацій у забезпеченні конкурентоспроможності Університету дозволить активно впроваджувати соціальні інновації у громадському житті Закарпаття.

Свідченням цього є діяльність Центру інновацій та розвитку (ЦІР), Центру сталого розвитку (ЦСУ) та Центру гендерної освіти (ЦГО).

Центром інновацій та розвитку здійснювався моніторинг актуальних грантів, співробітництва, конкурсів, стажувань, тренінгів та практикумів, публічних комунікативних заходів (конференції, круглі столи, експертні дискусії, семінари / вебінари). Результати моніторингу формувались у вигляді дайджесту, а також розміщувались в google-календарі «Освітні та наукові заходи», google-календарі «Старти та дедлайни» та google-карті «Мапа освітніх та наукових заходів».

Реагуючи на виклики, пов'язані із російсько-українською війною, ЦІР було сформовано низку пропозицій щодо організації

освітнього процесу, здійснення педагогічної та наукової роботи, а також допомоги внутрішньо переміщеним особам, зокрема викладачам та студентам, які евакуювалися до Ужгорода. Зокрема мова йде про: організацію в рамках діяльності Волонтеріату УжНУ збору коштів для допомоги внутрішньо переміщеним особам, що проживають в гуртожитках УжНУ, розробку опитувальника та проведення анкетування ВПО, що мешкають в гуртожитках УжНУ, з метою виявлення актуальних потреб; залучення допомоги для ВПО у вигляді продуктів харчування, засобів гігієни, медикаментів, побутової техніки завдяки співпраці Волонтеріату УжНУ з ГО «Громадський холдинг «ГРУПА 90 ВПЛИВУ»; проведення просвітницьких заходів для школярів щодо важливості волонтерства.

Для сприяння реалізації міжнародних та державних програм для сталого розвитку, а також активізації науково-дослідної діяльності з цієї теми з 2015 року в Ужгородському національному університеті функціонує Центр сталого розвитку. У 2022 р. до основних здобутків ЦСР потрібно віднести участь у розробці проекту Концепції сталого розвитку ДВНЗ «Ужгородський національний університет», координацію у Закарпатській області акції «Озеленення планети» і висадження дерев разом з МВС Закарпатської області (весна 2022 року). Представниці ЦСР взяли участь у двох масштабних міжнародних заходах HWPL (Організація «Небесна культура, мир у всьому світі і відновлення світла» при ЕКОСОП ООН), зокрема у присвячених 8-й річниці саміту миру HWPL на тему «Інституційний мир: основа для сталого розвитку», конференції на тему: «Я хочу змінити світ. Що тепер?».

З початком повномасштабної російсько-української війни ЦСР було налагоджено плетіння маскувальних сіток та виготовлення окопних свічок для військових ЗСУ та інших сил оборони, співорганізовано дослідження щодо виявлення проблем і потреб ВПО (разом з Всеукраїнською ініціативою «Активна громада» та соціологічною компанією Active Group), проведено тренінги з комунікацій та лідерства для різних категорій громадян впродовж року.

У 2022 році у ДВНЗ «УжНУ» схвалено План дій з впровадження гендерно чутливих ініціатив і заходів на 2022-2024 роки, розроблений за координації Центру гендерної освіти УжНУ. Мета Гендерного плану дій – врахування гендерних аспектів та впровадження гендерного підходу у діяльності Ужгородського національного університету; формування гендерно чутливого освітнього простору на всіх рівнях та у всіх сферах життєдіяльності закладу.

Після 24 лютого 2022 року як відповідь на нові виклики російсько-української війни команді ЦГО спільно з депутатками рад різних рівнів та активістками жіночих організацій Закарпатської області вдалося організувати візити «жіночої дипломатії» до сусідніх держав, а саме до 12 країн Центральної та Західної Європи; 19 мерій та муніципалітетів; взяти участь у 47 акціях на підтримку України, зустрітися із Надзвичайними та Повноважними Послами, консулами та представниками/цями 8 країн світу.

Протягом 2022 року команда ЦГО брала участь у заходах з оновлення Національного плану дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2025 року (Національний план дій було оновлено 16 грудня 2022 року). Резолюція Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека», яка ухвалена 31 жовтня 2000 року, є однією з найбільш важливих резолюцій Ради Безпеки ООН у сфері політики безпеки. 23 грудня 2022 року ЦГО долучився до підписання Меморандуму про співпрацю у межах локалізації Національного плану дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2025 року та увійшов до новоствореної Коаліції 1325-Закарпаття.

В ДВНЗ «УжНУ» з 2017 року діє Міжнародна асоціація випускників УжНУ, яка з кожним роком посилює конкурентоспроможність УжНУ завдяки створенню відокремлених підрозділів громадської організації за межами України.

Основною метою створення Міжнародної асоціації випускників УжНУ, як зазначено в її Статуті, є об'єднання зусиль випускників усіх поколінь для розвитку Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет», збереження та примноження його традицій і духовних цінностей; захист законних соціальних, економічних, творчих та інших інтересів своїх членів.

Серед цілей Асоціації особливе місце займають проблеми збереження та забезпечення наступності в традиціях та духовних цінностях поколінь випускників університету; створення умов для спілкування випускників, студентів та викладачів, забезпечення інформаційного обміну між випускниками; підвищення престижу університету як провідного навчального закладу світового рівня; проведення постійного моніторингу можливостей залучення талановитої молоді з числа випускників шкіл для навчання в університеті, а також їх працевлаштування після отримання вищої освіти; сприяння отриманню університетом грантів,

благодійних і цільових коштів та майна, які безкоштовно надаються українськими та іноземними благодійними організаціями і громадянами; сприяння ресурсному забезпеченню освітніх, наукових, технологічних і культурних проектів вишу.

Громадською організацією започатковано системний підхід до реалізації багатьох складових роботи. Зокрема, цілеспрямовано ведеться робота з організації відокремлених підрозділів Асоціації в області та за межами України. Налагоджено контакти з випускниками, що працюють в Японії, Сінгапурі, Великобританії, Австрії та Німеччині. Успішно розпочали діяльність осередки Асоціації в ряді країн Європейського Союзу, США, Ізраїлі.

Розпочато підготовчу роботу з відродження баз відпочинку «Скалки», «Плішки», «Колочави». Розробляється Концепція створення науково-інформаційного і рекреаційно-культурного центру УжНУ шляхом реорганізації існуючих баз і профілакторіїв, які приходять у занепад через відсутність фінансування.

Радує те, що на звернення правління Асоціації щодо співпраці активно відгукуються наші випускники – визначні науковці університетів країн ЄС та США. Багато з них запропонували допомогу з проблем підготовки та стажування магістрів і аспірантів УжНУ на базі передових лабораторій в університетах Європи та США. Ця ідея успішно втілюється в життя І. Айзенбергом, доктором фізико-математичних наук, професором Манхеттенського коледжу в США. В той же час існує чимало питань щодо підключення випускників-ветеранів до роботи з шкільною молоддю та залучення кращих до навчання в університеті. Низка інших дуже цікавих проектів Асоціації знаходяться в стадії вирішення.

Основні завдання Міжнародної асоціації випускників на довгострокову перспективу такі:

- Сприяння реалізації навчальних, наукових, соціально-економічних і виробничих проектів розвитку Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет».
- Підвищення престижу університету як провідного освітнього закладу світового рівня.
- Встановлення постійного дієвого зв'язку з випускниками університету, в тому числі з тими, що живуть і працюють за кордоном. Зміцнення матеріальної бази університету та отримання можливостей фінансової підтримки від європейських, світових фондів та інше.

- Створення бази даних та проведення моніторингу професійних досягнень випускників університету.
- Проведення постійного моніторингу можливостей залучення талановитої молоді з числа випускників шкіл для навчання в університеті, а також їх працевлаштування після отримання вищої освіти.
- Зміцнення зв'язків і відносин університету з іншими навчальними закладами України та іноземних держав, сприяння ресурсному забезпеченню наукових, технологічних, культурних і освітніх проектів університету.
- Сприяння отриманню університетом грантів, благодійних і цільових коштів та майна, що надаються українськими та іноземними благодійними організаціями і громадянами.
- Сприяння співпраці університету з Міжнародним консорціумом університетів.
- Встановлення контактів та обмін досвідом з Асоціаціями випускників інших навчальних закладів, у тому числі закордонних.

Реалізація зазначених перспективних завдань зокрема охоплює такі напрями, як:

1. Зміцнення осередків громадської організації у нових адміністративно-територіальних структурах області. Базою цієї роботи, на нашу думку, мають стати відділи освіти в ОТГ разом із керівниками загальноосвітніх шкіл. Це сприятиме встановленню більш тісних зв'язків з майбутніми студентами УжНУ. Буде продовжено роботу із зміцнення і можливого розширення осередків Асоціації за межами України, а також залучення колишніх випускників до практичної допомоги університету – як наукової, так і матеріальної.

2. Активізація участі в роботі Асоціації всіх факультетів університету. Можливо є сенс ввести до складу Правління представників факультетів, які будуть координувати цю роботу. Необхідно завершити роботу зі створення бази даних випускників на кожному факультеті, використавши досвід декана фізичного факультету Володимира Лазура.

3. Пріоритетним є завдання об'єднання зусиль Асоціації, випускників університету, які живуть і працюють у територіальних громадах області, з органами державної влади і місцевого самоврядування з метою створення на базі санаторію-профілакторію «Скал-

ка» та високогірної біобази «Колочава» **рекреаційно-реабілітаційного центру для учасників бойових дій та ветеранів АТО.**

4. Членам Ради та Правління Асоціації доцільно виїздити в райони області для надання конструктивної допомоги щодо організації осередків та їх роботи.

5. Стратегічно важливим напрямом роботи Асоціації є організація потужного осередку в м. Києві, де працює значна кількість наших випускників, які мають великий авторитет, займають високі посади у Верховній Раді України, Кабміні, Конституційному Суді, Рахунковій палаті, підрозділах НАН України.

Реалізація зазначених завдань буде сприяти підвищенню ролі громадських організацій у забезпеченні конкурентоздатності Ужгородського національного університету на перспективу до 2032 року.

СТРАТЕГІЧНА ЦІЛЬ 7

Створення адаптивної системи управління університетом, його адекватної новим завданням організаційної структури та кадрового забезпечення

Реалізація стратегії розвитку університету, його масштаб зумовлюють необхідність підвищення ефективності управління та системних змін, зокрема в організації інноваційного менеджменту, впровадження моделі управління на основі безперервного підвищення якості. Сталий розвиток університету, атмосфера успішності та вдосконалення зумовлює і необхідність постійної трансформації системи управління, відповідної організаційної гнучкості прогнозування та оперативного реагування на зміни конкурентного глобального середовища, застосування нових форм управління змінами, управлінських інновацій та управлінської ефективності, більш широкого залучення до процесів управління осіб, які навчаються, та співробітників усіх рівнів. Для виконання завдань стратегії необхідна відповідна організаційна культура, етика управлінської діяльності, атмосфера творчої співпраці та довіри.

Ужгородський національний університет – це велика розгалужена структура, ефективне функціонування якої неможливе із жорстко централізованою системою управління, без розподілу повноважень за ієрархією по вертикалі, істотного поширення автономії з одночасним підвищенням відповідальності та вимогливості. Втілення принципу «так мало централізації, як можливо, і так багато,

як необхідно» потребує відповідної моделі управління із розробленням та впровадженням концептуальних, методологічних політик, які визначатимуть інституціональні, організаційні, кадрові складові менеджменту якості та відповідні організаційні підходи.

Тому основна стратегічна мета – раціоналізувати та динамізувати управління УжНУ, створити економічне середовище, яке приведе до позитивної мотивації складових університету, його співробітників і студентів.

Реалізація Стратегії на 2023-2032 рр. буде здійснюватися шляхом оптимізації управлінських процесів, виважених структурних змін через:

- поєднання колегіальних та єдиноначальних засад, посилення ролі Вченої ради як колегіального органу управління університетом;
- проведення аудиту усіх управлінських процесів університету та оптимізацію структур наявних підрозділів шляхом розмежування й збалансовування функцій та повноважень між ними;
- розширення колегіальності в управлінні університетом, посилення прозорості в прийнятті рішень;
- розробку плану дій для реалізації Стратегії розвитку університету на принципах успішного менеджменту, запровадження принципу модерації та посередництва для забезпечення ефективної колективної роботи, попередження та вирішення конфліктів;
- поліпшення взаємодії з органами виконавчої влади, роботодавцями, благодійними фондами для залучення їх до участі у фінансуванні університету;
- підвищення самостійності навчально-наукових інститутів та факультетів у кадровій політиці, у забезпеченні та впровадженні нових форм освітньої і науково-дослідної та інноваційної діяльності;
- посилення взаємодії між підрозділами та органами студентського самоврядування, впливу та відповідальності студентства щодо прийняття та виконання рішень;
- здійснення управління університетом на засадах корпоративної культури, що передбачає:
 - *виваженість прийняття рішень;*
 - *ефективність втілення рішень: делегування завдань, розмежування функцій, систематичний контроль;*

- *компетентність виконавців;*
- *персональну відповідальність та ініціативність;*

– створення ефективної системи управління персоналом, основними завданнями якої має бути проведення аудиту, підбір висококваліфікованих фахівців, їх навчання, розвиток, оцінювання, а також розроблення програм заохочення працівників.

Поряд з цим, активізація діяльності із створення освітньо-наукової та інноваційної платформи регіонального розвитку в рамках реалізації трикутника знань потребує від вищого навчального закладу змін в організаційній стратегії та додаткових заходів із підвищення ефективності діючої інноваційної інфраструктури університету. Вони передбачають зокрема:

➤ ***у короткостроковому періоді (з термінами 1-2 роки):***

– модернізацію інноваційної інфраструктури УжНУ як університету-інтегратора в таких її складових, як освітня інноваційна діяльність спеціалізованих кафедр, супровід інноваційних проєктів та захист прав інтелектуальної власності, регіональний розподіл результатів праці та згенерованих доходів, багатоканальне інвестування в експериментальні науково-виробничі потужності;

– поширення горизонтальних зв'язків між підрозділами ВНЗ відповідної компетенції у вигляді проєктних організаційних структур;

– підготовку та реалізацію програм створення «spin-off» академічних підприємств, побічних підприємств та малих інноваційних підприємств;

– відповідну корекцію та переорієнтацію форм і методів діяльності НДЧ, міжнародного відділу, центрів бізнесу, кар'єри, інновацій та розвитку, Наукового парку з центром трансферу технологій, контактного пункту та інших структурних підрозділів;

– утворення університетського Агентства із залучення інвестицій з відділом маркетингу НДДКР як провідного інструменту системи пошуку джерел фінансування проєктів на основі міжнародних грантів, програм міжнародної фінансової технічної допомоги, інвестиційного та венчурного капіталу та пільгового кредитування, в т.ч. для спільних проєктів регіонального розвитку, які реалізуються в рамках регіональної інтеграційної стратегії;

– створення бізнес-інкубатора та підприємницького клубу УжНУ для становлення студентських та академічних стартапів і їх подальшого просування в економіці регіону та держави, прове-

дення конкурсів бізнес-ідей та підприємницьких форумів, організації спілкування з бізнес-менторами з числа практиків інноваційного та інших видів бізнесу;

- напрацювання ефективної системи інформування учасників інтегральної регіональної платформи про науково-технологічні програми національних та міжнародних фондів, інвесторів;

- активізацію мереж неформальних контактів представників науково-освітніх та підприємницьких кіл на основі асоціювання випускників університету;

- внесення відповідних змін у систему рейтингування науково-педагогічного персоналу (відповідно до критеріїв ефективності);

- мотивацію науково-педагогічного та інших категорій персоналу, залучених до розвитку регіональної платформи, за рахунок коштів, згенерованих в її програмах.

➤ **у середньостроковому періоді (з термінами 2-5 років):**

- безперервний пошук та адаптацію до потреб реалізації ролі національного університету – регіонального інтегратора найбільш адекватної організаційно-правової форми інноваційного (підприємницького) закладу вищої освіти відповідно до прогресивних трендів, закладених у Законі України «Про вищу освіту»;

- постійну трансформацію економічного механізму функціонування університету як інтегратора регіональної економіки знань та інновацій з великими можливостями міжнародної і транскордонної співпраці;

- пілотні тести та аналіз можливостей, які створюють такі різні за ступенем концентрації повноважень, ресурсів і відповідальності типи інтеграційних структур, як регіональна асоціація навчальних та наукових закладів різних рівнів, регіональний університетський навчально-науковий округ, національний університет із статусом інтегрованої державної інноваційно-освітньої корпорації та підготовка пропозицій до владних інституцій щодо їх використання в умовах регіону.

Реалізація зазначених та інших кроків означатиме перехід до пакету управлінських заходів «проектно-орієнтованого університету», застосування у закладі вищої освіти методів стратегічного управління, зорієнтованих на інтенсифікацію взаємодії із зовнішніми фінансово-економічними, виробничими, науково-освітніми, владними та соціокультурними структурами, доповнення канонічної організаційної основи ЗВО у вигляді науково-освітніх шкіл

динамічною організаційною підсистемою, яка гнучко реагує на зміни зовнішнього соціально-економічного середовища.

Слідування розробленим принципам інноваційної діяльності дозволить традиційному університету системно і повноцінно перебудувати організаційне управління згідно з вимогами ринкової економіки і використанням сучасних методів і управлінських технологій.

Структура інноваційного університету та комплексна система управління ним повинна відповідати низці специфічних вимог і забезпечувати:

- функціональну повноту і цілісність інноваційного університету в умовах різноманітності видів і напрямів діяльності. Без функціональної повноти структура ЗВО не в змозі забезпечити необхідний рівень якості і ефективності впроваджуваних процесів;

- єдність наукової, навчальної та інноваційної діяльності для найбільш сприятливих умов становлення і розвитку творчої особистості, науково-педагогічних колективів, ефективної взаємодії з середовищем;

- повноту життєвого циклу діяльності по основних університетських процесах – навчальному, науковому та інноваційному. Повнота впроваджуваних етапів життєвого циклу сприяє підвищенню результативності діяльності науково-педагогічного колективу, більш повному задоволенню в кількісному і якісному сенсі запитів основних профільних ринків на спеціалістів, на нові знання, методи, техніку, технологію;

- спеціалізацію підрозділів ЗВО в рамках освітньо-професійних програм, наукових напрямів і етапів інноваційної діяльності з метою створення високопрофесійного творчого середовища;

- взаємодію і кооперацію спеціалізованих підрозділів ЗВО для забезпечення навчального процесу, виконання комплексних НДР, інноваційної діяльності; відкритість та гнучкість структури інноваційного університету, що забезпечує, з одного боку, можливість її розвитку і адаптації до нових умов на принципах самоорганізації, з іншого – можливість свободи вибору особистістю (студент, викладач, науковий співробітник) освітньої траєкторії і виду діяльності;

- взаємодію інноваційного університету з актуальним зовнішнім середовищем: вітчизняними і зарубіжними основними

профільними ринками, промисловістю, науковими організаціями, бізнесом, владними структурами; дискреційну багатоканальну базу фінансування інноваційного університету в умовах автономної діяльності;

- інформаційно-аналітичне обслуговування керівництва університету, реалізацію стратегічного планування трансформації ВНЗ;

- супровід випускників університету «освітою впродовж життя» з метою підтримки їхньої компетентності на суспільно значимому рівні; правовий захист інтелектуальної власності інноваційного університету;

- формування інноваційної інфраструктури вишу;

- проведення маркетингових досліджень основних профільних ринків;

- реалізацію процесів самоаналізу, самооцінки і самоатестації університету;

- підвищення ролі суспільних інститутів в управлінні університетом при одночасному збереженні сильного адміністративного ядра;

- гармонізацію системи управління з принципами загального управління якістю.

Ужгородський національний університет має достатньо потужний, висококваліфікований кадровий потенціал, який формується із досвідчених докторів наук, професорів та кандидатів наук, докторів філософії, доцентів. До викладацької діяльності в університеті залучаються висококваліфіковані фахівці у галузі економіки, новітніх комп'ютерних технологій, права, міжнародного бізнесу та міжнародних відносин, охорони здоров'я, які представляють провідні вищі навчальні заклади, наукові та інші установи України та зарубіжжя.

Станом на 2022 р. в університеті працюють за основним місцем роботи 1252 науково-педагогічних працівників, серед яких 177 докторів наук та 696 кандидатів наук, докторів філософії. За сумісництвом працюють 250 осіб, у тому числі 30 докторів наук, 98 кандидатів наук, докторів філософії. Частка докторів наук становить 13,8 відсотка, кандидатів наук, докторів філософії 52,9 відсотка. Найбільший відсоток кадрів вищої кваліфікації мають факультети: економічний (89%), біологічний (88%), математики та цифрових технологій (85%), фізичний (83%), навчально-науковий інститут хімії та екології (97%).

Основними видами підвищення кваліфікації в УжНУ є:

- ліцензовані програми формалізованого підвищення кваліфікації педагогічних та науково-педагогічних працівників з електронних засобів та дистанційних технологій навчання, а також з інноваційної педагогічної діяльності;
- короткострокові програми підвищення кваліфікації за різними напрямками, зокрема у формі стажування або за окремими модулями програм формалізованого підвищення кваліфікації, навчально-методичні семінари, семінари-тренінги, засідання «круглих столів» тощо.

Процедура відбору та призначення на вакантні посади науково-педагогічних працівників здійснюється за конкурсом відповідно до Закону України «Про вищу освіту» та Порядку проведення конкурсного відбору при заміщенні вакантних посад науково-педагогічних працівників та укладання з ними трудових договорів (контрактів) в Державному вищому навчальному закладі «Ужгородський національний університет», затвердженого та уведеного в дію наказом ректора. При цьому в університеті керуються такими принципами: компетентність викладацького складу, висока кваліфікація та професійність, активна наукова та навчально-методична робота.

Варто наголосити, що одним із основних ресурсів інноваційної економіки є кадровий потенціал науки, освіти і високотехнологічних секторів виробництва. Тому наголошується на ключовій ролі досліджень та підвищення якості підготовки кадрів вищої кваліфікації, передусім молодих науковців. Вирішення цієї проблеми потребує тісної співпраці науки та освіти.

Існує загальна тенденція щодо виїзду кваліфікованих фахівців за кордон, особливо на фоні воєнної агресії Росії проти України, тому рівень «відпливу інтелекту» з України є одним із найбільших у світі. При цьому країну покидають кращі, найбільш перспективні молоді вчені. Крім того, всередині України значна частина молодих учених залишає наукову діяльність і йде в інші сегменти господарства держави, що також є важливою причиною для здійснення реформ у цій сфері.

Таким чином, УжНУ також потребує суттєвого реформування системи підготовки кадрів вищої кваліфікації з урахуванням міжнародних тенденцій модернізації.

В основу кадрової політики необхідно покласти принципи цільової підтримки найбільш продуктивно працюючих вчених,

справжню конкурсність при заміщенні вакантних посад, стимулювання конкретних дослідницьких результатів. Це необхідно здійснювати як у рамках окремих контрактів університету на проведення дослідницьких робіт, так і в рамках введення нової системи оплати праці професорсько-викладацького складу, що передбачає її більшу диференціацію.

Для омолодження та оновлення кадрів слід передбачити спеціальну програму підтримки наукової активності молодих дослідників і викладачів. УжНУ має вийти на міжнародний кадровий ринок вчених, залучаючи до своєї роботи кращих світових фахівців. Особлива роль повинна бути відведена оновленню практики наукового керівництва, у тому числі роботою студентів.

Кадрове забезпечення інноваційної сфери повинно базуватися на таких принципах:

- включення навчання і підготовки кадрів в інноваційно-виробничі процеси;
- безперервність навчання та підвищення кваліфікації кадрів, що інтегровані системою виробництва інноваційної продукції;
- орієнтація на підготовку висококваліфікованих і високоінтелектуальних фахівців, системних менеджерів інноваційної діяльності;
- постійна націленість на генерацію перспективних науково-технічних ідей і визначення шляхів і методів їх практичної реалізації в інноваціях;
- спрямованість навчання на управління соціальними та психологічними аспектами створення нововведень; співпраця УжНУ з підприємствами, які реалізують інноваційні проекти, їхня спільна діяльність у сфері комерціалізації інновацій, апробації набутих навичок інноваційними менеджерами.

З урахуванням викладеного вище пріоритетними напрямами розвитку кадрового потенціалу університету є:

- підвищення кваліфікації професорсько-викладацького складу;
- залучення до навчального процесу та науково-дослідної роботи в університеті вчених з наукових установ і організацій НАН України, національних галузевих академічних наук, науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти України на основі трудових угод для впровадження освітньої діяльності, підготовки та експертизи підручників, навчаль-

- них посібників, освітніх програм та стандартів вищої освіти;
- створення регіональних докторських шкіл на базі кількох ЗВО та наукових установ для забезпечення повноцінного функціонування докторських програм;
- розроблення нової концепції і методичного супроводу студентських практик;
- розроблення нової моделі стратегічного партнерства з роботодавцями, закріплення випускників на робочому місці;
- запровадження командної роботи в рамках академічного менеджменту університету. Активізація участі деканів окремих факультетів та керівників інших підрозділів в управлінні університетськими процесами на благо університету в цілому;
- створення економічного середовища з мотиваційним впливом на всі ланки університету, весь персонал і студентів. Використання потенціалу фінансування з багатьох джерел;
- активне просування особистостей, які працюють в університеті, та досягнутих ними результатів серед академічної, професійної, а також широкої громадськості.

Індикатори розвитку кадрового потенціалу:

- Кількість молодих вчених (спеціалістів, викладачів) із сторонніх організацій, що пройшли професійну перепідготовку чи підвищення кваліфікації за пріоритетними напрямками розвитку ЗВО;
- Частка науково-педагогічних працівників й інженерно-технічного персоналу у вікових категоріях від 30 до 49 років;
- Частка науково-педагогічних працівників, що мають вчену ступінь доктора наук і кандидата наук;
- Частка аспірантів і науково-педагогічних працівників, що пройшли стажування у провідних наукових та університетських центрах;
- Кількість спеціалізованих рад з присудження наукового ступеня доктора наук. Загальна кількість місць аспірантури і докторантури.

Висновки. Для успішної реалізації стратегічних цілей розвитку УжНУ на довгострокову перспективу 2023-2032 рр. необхідно чітко організаційне забезпечення кожного етапу. В цьому аспекті

заслуговує на увагу та використання досвід Сумського державного університету, а саме:

Управління реалізацією Стратегічного плану розвитку має здійснюватися на таких рівнях:

- стратегічне управління планом – Наглядовою радою, Конференцією трудового колективу, вченою радою та ректоратом;
- інформаційно-аналітичні та експертні функції – міжнародними та вітчизняними акредитаційними агенціями, ключовими стейкхолдерами, іншим експертним середовищем, центром бенчмаркінгу та вебменеджменту та іншими підрозділами університету, на які покладені відповідні аналітичні функції;
- управління функціональними стратегіями – проректорами, керівниками відповідних функціональних підрозділів, дорадчо-консультаційними (дорадчими) та робочими органами.

У реалізації завдань стратегії передбачається участь керівних органів студентського самоврядування, профспілкових та громадських організацій.

Поточне планування буде здійснюватися укладанням річних робочих планів:

- на кафедральному рівні та на рівні заступників директорів (деканів) інститутів (факультетів) із затвердженням планів керівниками інститутів (факультетів);
- на рівні структурних підрозділів загальноуніверситетського рівня, інститутів (факультетів) та проректорів із затвердженням планів ректором.

Під час планування враховується поточний стан справ, визначаються ресурсне забезпечення, необхідне для виконання завдань річного плану, критерії оцінювання.

Велике значення в безперервному підвищенні якості діяльності університету має регулярна самооцінка результатів поточної діяльності, що здійснюються, зокрема, розглядом ключових питань на засіданнях колегіальних, робочих та дорадчо-консультаційних (дорадчих) органів за їх річними планами.

Про хід виконання завдань Стратегії посадові особи університету щорічно (у грудні – січні) доповідають:

- завідувачі кафедр – на засіданнях кафедр;
- директори, декани – на загальних зборах (конференціях) інститутів, факультетів, коледжів, технікумів;

- проректори, керівники департаментів та відділів – на засіданні ректорату;
- ректор – на Конференції трудового колективу університету.

Вимірювання прогресу руху за Стратегією розвитку здійснюється також і аналізом успішності участі університету в рейтингах світового, європейського та загальнонаціонального значення, що є важливим і як вплив на цільові аудиторії.

Успішність реалізації Стратегії відповідно до існуючих ефективних міжнародних практик буде також визначатися аудитом відповідних національних та міжнародних агенцій.

Аналіз виконання Стратегії розвитку зумовить необхідність удосконалення нормативної бази діяльності; довгострокові комплексні цільові програми повинні коригуватися та доповнюватися щонайменше один раз на два роки, концептуальні документи – щонайменше один раз на п'ять років.

Із метою забезпечення випереджального безперервного розвитку, гнучкого реагування на результати бенчмаркінгу та моніторингу тенденцій в освітньо-науковому глобальному просторі передбачається процедура періодичного оцінювання цілей і завдань та їх уточнення шляхом обговорення на вченій раді з подальшим затвердженням Конференцією трудового колективу університету оновленої редакції Стратегії [7].

Отже, стратегічні завдання подальшого розвитку внутрішньої системи забезпечення якості освітньої діяльності та якості вищої освіти, ціннісної її оцінки зумовлюються стратегією постійного підвищення якості діяльності, завданнями місії, ключовими стратегічними цілями, міжнародними вимогами та стандартами якості. Вони мають безпосередньо вдосконалюватися, визначати способи втілення політики якості, її моніторингу та перегляду і надавати відповідних імпульсів усім видам діяльності Ужгородського національного університету.

1. Концепція інноваційного розвитку ДВНЗ «Ужгородський національний університет. URL: <https://www.uzhnu.edu.ua/uk/infocentre/get/8662>
2. Звіт ректора Ужгородського національного університету за 2022 рік. URL: <https://www.uzhnu.edu.ua/uk/infocentre/get/55601>
3. Концепція наукового парку Ужгородського національного університету. URL: <https://www.uzhnu.edu.ua/uk/infocentre/get/8662>
4. Політика стійкості та сталого розвитку УЖНУ. URL: <https://www.uzhnu.edu.ua/uk/infocentre/get/56773>

5. Стратегія інтернаціоналізації УжНУ. URL: <https://www.uzhnu.edu.ua/uk/infocentre/get/20138>
6. Стратегічний план розвитку Київського національного університету імені Тараса Шевченка на період 2018-2025 року. URL: https://asp.knu.ua/doc/NP_Baza_univ/Development-strategic-plan_2018-2025.pdf
7. Стратегічний план розвитку Сумського державного університету на 2020 – 2026 роки. URL: <https://sumdu.edu.ua/uk/about-sumdu/gen-info/misiia-viziia-stratehiia.html>
8. Стратегія розвитку Каразінського університету на 2019–2025 роки. URL: https://karazin.ua/storage/documents/177_pFgimrX87pAHaRWAYtT9Vh8vG.pdf
9. Іщенко А.Ю., Зубченко С.О. та ін. Безпекові виміри освітньої політики: світовий досвід та українські реалії:аналіт.доп. К.: НІСД, 2017. 44 с.
10. Strategic Plan – Charles University. URL: <https://cuni.cz/UKEN-110.html>
11. Strategy of the university of Warsaw. URL: <https://en.uw.edu.pl/wp-content/uploads/2014/06/STRATEGY-OF-THE-UNIVERSITY-OF-WARSAW.pdf>
12. The Long-Term Strategic Plan of the Technical University of Košice. URL: <https://www.tuke.sk/wps/wcm/connect/fa831914-a5b8-446f-b650-5a237f0c1e83/LongTermStrategicPlanTUKE-2016-2023.pdf?MOD=AJPERES&CVID=nCJPA9Y>

**Експертний висновок
щодо наукової розробки концептуальних засад
формування Стратегії розвитку УжНУ на період 2023–
2032 рр. (директор НН Інституту євроінтеграційних
досліджень, к.і.н., доц. Артьомов І.В.)**

Концептуальні підходи до формування Стратегії розвитку Ужгородського національного університету на період 2023–2032 рр. розроблено в процесі виконання міжнародного наукового проекту «Європейські стратегії розвитку: досвід для України» (апліканти проекту НН Інститут євроінтеграційних досліджень – академічний координатор проекту – директор Інституту, к.і.н., доц. Артьомов І.В.). Ця наукова розробка є важливим орієнтиром і основою для формування довгострокового плану розвитку УжНУ на період 2023–2032 рр.

Документ базується на положеннях законів України «Про освіту», «Про вищу освіту», «Про наукову та науково-технічну діяльність», Угоди про Асоціацію України із Європейським Союзом та інших нормативно-правових актів України і ЄС.

Запропоновані автором підходи до формування довгострокової Стратегії розвитку УжНУ та інструментів їх реалізації є по суті добротною «дорожньою картою» на шляху трансформації університету і набуття ним статусу дослідницького, який прагне увійти в провідні українські, європейські та світові рейтинги.

Свідченням цього є те, що запропоновані концептуальні засади формування довгострокової Стратегії розвитку УжНУ базуються на основі вивчення досвіду провідних університетів як України, так і країн Європейського Союзу, а саме: Варшавського (Польща), Карлового (Чехія), Кошицького технічного та ім. Шафарика (Словаччина) університетів.

Обґрунтовані в науковій розробці пріоритети розвитку та концептуальні принципи трансформації університету в дослідницько-інноваційний і запропонована інноваційна модель розвитку УжНУ на основі «трикутника знань» і трансферу технологій забезпечить регіональне зростання економіки.

Інноваційними є і сформульовані стратегічні пріоритети розвитку УжНУ:

➤ **СТРАТЕГІЧНА ЦІЛЬ 1**

Забезпечення інноваційної спрямованості освіти, її трансформація у контексті сучасних викликів і трендів, підготовка конкурентоспроможних фахівців, досягнення статусу освітнього лідера в Україні та Карпатському регіоні

➤ **СТРАТЕГІЧНА ЦІЛЬ 2**

Інтегрування в міжнародний науково-освітній простір на основі підвищення результативності дослідницького потенціалу, генерації нових знань, досягнення статусу дослідницько-інноваційного університету

➤ **СТРАТЕГІЧНА ЦІЛЬ 3**

Розширення міжнародного співробітництва, інтернаціоналізації освітньо-наукової діяльності та використання інноваційного потенціалу європейського освітньо-наукового простору

➤ **СТРАТЕГІЧНА ЦІЛЬ 4**

Забезпечення інноваційної діяльності УжНУ у сфері трансферу технологій. Запровадження європейської моделі функціонування Наукового парку УжНУ

➤ **СТРАТЕГІЧНА ЦІЛЬ 5**

Реалізація Політики сталого розвитку УжНУ задля досягнення інституційної та екологічної стійкості, соціальної інклюзії та гендерної рівності. Розвиток регіональної системи неперервної освіти впродовж життя

➤ **СТРАТЕГІЧНА ЦІЛЬ 6**

Створення адаптивної системи управління університетом, його адекватної новим завданням організаційної структури та кадрового забезпечення.

Викладене вище дозволяє зробити експертний висновок про те, що наукова розробка концептуальних засад формування Стратегії розвитку УжНУ на період 2023–2032 рр. є результатом всебічного аналізу кращого досвіду провідних університетів України, Польщі, Чехії, Словаччини.

Отже, запропоновані автором Концептуальні засади формування Стратегії розвитку УжНУ на період 2023–2032 рр. є глибокою і детальною науковою розробкою, яка без сумніву, може бути основою зазначеної Стратегії.

*Перший віцепрезидент НАПН України,
національний експерт з реформування
вищої освіти в Україні,
доктор педагогічних наук, професор*

Луговий

Володимир ЛУГОВИЙ

Висновокний підпис
стверджую
Начальник загального відділу
Національної академії педагогічних
наук України

Луговий ВТ
Луговий ВТ

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Андрейко Віталій – кандидат історичних наук, доцент кафедри міжнародних студій та суспільних комунікацій Ужгородського національного університету;

Артьомов Іван – кандидат історичних наук, доцент, професор кафедри міжнародних студій та суспільних комунікацій Ужгородського національного університету, директор НН інституту євроінтеграційних досліджень УЖНУ;

Віднянський Степан – доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАН України, заслужений діяч науки і техніки України, завідувач відділу історії міжнародних відносин і зовнішньої політики України Інституту історії України НАН України;

Вовканич Іван – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародних студій та суспільних комунікацій Ужгородського національного університету;

Гладун Олександр – заступник директора з наукової роботи Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України, доктор економічних наук, член-кореспондент НАН України;

Капленко Галина – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки та публічного управління Львівського національного університету імені Івана Франка;

Луговий Володимир – доктор педагогічних наук, професор, перший віцепрезидент Національної академії педагогічних наук України;

Малиновська Олена – доктор наук з державного управління, заслужений діяч науки і техніки України, головний науковий співробітник відділу соціальної стратегії Центру економічних і соціальних досліджень Національного інституту стратегічних досліджень України;

Месежніков Григорій – президент Інституту суспільних проблем (м. Братислава, Словацька Республіка), соціолог, політолог;

Руденко Ольга – доктор наук з державного управління, професор кафедри публічного управління та менеджменту організацій, директор Науково-дослідного інституту публічного адміністру-

вання та менеджменту Національного університету «Чернігівська політехніка»;

Свеженцева Оксана – кандидат історичних наук, доцент, начальник відділу міжнародних зв'язків, доцент кафедри міжнародних студій та суспільних комунікацій Ужгородського національного університету;

Слюсаренко Олена – доктор педагогічних наук, старший науковий співробітник, перший заступник директора з наукової роботи Інституту вищої освіти Національної академії педагогічних наук України;

Таланова Жаннета – доктор педагогічних наук, старший науковий співробітник, доцент, головний науковий співробітник Інституту вищої освіти Національної академії педагогічних наук України, менеджер з аналітичної роботи Національного Еразмус+ Офісу в Україні;

Тодоров Ігор – доктор історичних наук, професор кафедри міжнародних студій та суспільних комунікацій Ужгородського національного університету, директор Науково-інформаційного центру міжнародної безпеки та євроатлантичної інтеграції УжНУ;

Токар Петро – кандидат соціологічних наук, доцент кафедри міжнародних студій та суспільних комунікацій Ужгородського національного університету, науковий співробітник НН інституту євроінтеграційних досліджень, директор НДІ демографії і міграції УжНУ.

**EUROPEAN DEVELOPMENT
STRATEGIES:
EXPERIENCE FOR UKRAINE**

*Переклад
англійською мовою виконано
ТОВ «Бюро перекладів
«МАКРОГЛОБАЛ»*

Section I

EUROPEAN INTEGRATION PROGRESS OF UKRAINE: STATUS AND PROSPECTS OF ACCESSION TO THE EUROPEAN UNION

1.1. Europeanization as a priority of Ukraine's domestic and foreign policy

The specifics of the current stage of European integration are determined by a complex of multidirectional influences, challenges and threats. Ukraine's European integration is affected by internal and external factors: the turbulence of geopolitical processes, problematic tendencies in the EU, the impact of Russian aggression on Ukraine's movement towards the European community, etc.

Europeanization provides for the reorientation of the directions and form of state policy to European norms and standards. Therefore, European political and economic principles become part of the national practice of the state. In a globalized world, it is impossible to avoid mutual influences; moreover, countries that are more attractive economically and politically develop levers of influence on those countries that strive to achieve the same level of attractiveness. This can be achieved through internal transformations, the mechanisms of which differ from country to country.

At the same time, the success of the Europeanization process and its effectiveness depends not only on the influence of the European Union. It is primarily determined by internal support for reforms and transformations in the country undergoing the Europeanization process and depends on both the position of the authorities and the readiness of the country's citizens to changes.

Europeanisation of Ukraine is an issue in which the interests of Ukraine and the European Union coincide. Ukraine needs European norms and standards to reform its public management system and to ensure that its democracy functions in a daily routine. The European Union is founded on the following values (the EU values are set out in Article 2 of the Treaty of Lisbon and the EU Charter of Fundamental Rights): human dignity; freedom

(freedom of movement, individual liberties); democracy; equality (equal rights of all citizens before the law); rule of law; human rights. This is what Ukrainians are striving for: freedom to work, to engage in politics, to travel the world, to decide where to have their home. Everyone understands that only freedom activates initiative – economic, social, and spiritual.

There are good reasons to consider the process of Europeanization through its dimensions, which are highlighted by the criterion of the object of changes, according to which researchers identify at least five possible variants of this process:

1). Change of external borders. Europeanization in this dimension refers to the territorial expansion of the European governance system and the degree to which the European continent is transformed into a single political space. For example, Europeanization occurs when the EU expands its external borders by admitting new members.

2). Development of governance institutions at the EU level. Europeanization in this dimension means development of a political decision-making centre that would be capable for collective action and ensure a certain degree of political coordination and cohesion. Legitimate institutions and an appropriate legal and regulatory framework strengthen the capacity of the authorities to make and implement mandatory decisions and to impose sanctions for their non-compliance.

3). Extension of the influence of EU institutions on national and sub-national regional and local management systems. Europeanization means the distribution of powers and responsibilities between different levels of management. All multi-level management systems need to find and establish a balance between unity and diversity, coordination from the centre and local autonomy. Thuswise, this dimension of Europeanization means the adaptation of national and subnational management systems to the centre of political decision-making (institutions) and EU legislation.

4). “Export” of typical and characteristic EU forms of political organization and governance outside the Community. In this context, Europeanization refers to relations with third countries, their institutions and players, as well as the EU’s place and role in the world. Taking into consideration this, Europeanization means the formation of a positive “export-import” balance with third countries, as they take more from the EU than vice versa, and EU decisions have a greater impact on the international arena.

5). A political project aimed at the unification and political strengthening of Europe. The degree of transformation of Europe into a strong and cohesive political unit depends both on the territorial space, the development of EU institutions and legislation and internal adaptation to them,

and on the extent to which events on the European continent affect events and political systems beyond. However, the difficulty of such a political union, according to experts, consists in the lack of the necessary correlation between the above four dimensions of Europeanization, as well as between each of them and a politically strong Europe.

The process of Europeanization has at least three external dimensions which can be categorized:

1 - Europeanization of the member countries, which means the EU's constant and targeted influence on the countries that are already members of the Union. By the first dimension, it means the impact of European integration processes on the EU member countries. The aim of such Europeanization is the formulation and consolidation of the EU's policy;

2 - Europeanization of enlargement countries, which defines countries that have received a clear and unambiguous prospect of obtaining membership in the Union and acts mainly in the form of EU conditionality with distinct elements of asymmetry. Europeanization of admission refers to those countries outside the EU that have a clear membership perspective, the so-called enlargement countries. Accordingly, Europeanization provides for their adaptation to the existing European model and norms. An example of such Europeanization is the countries of Central and Eastern Europe;

3 - Europeanization of third countries, which can be characterized as the EU's direct or indirect influence on countries that are its neighbours or partners, some of them strive to join the Union but do not yet have a clear membership perspective.

The European Union's cooperation with countries that are neither members nor potential candidates for EU membership provides for a different format. Neighbourhood Europeanization is taking place in countries that share a border with the EU or are in close proximity to it. These countries have been offered various forms of cooperation by the official Brussels, for example, through the European Neighbourhood Policy (2004), Black Sea Synergy (2008), or the Eastern Partnership (2009). Countries that are subject to the Europeanization of the neighbourhood are adapting their internal realities to EU norms in order to achieve an appropriate level of democratization, increase economic cooperation, strengthen human rights protection, etc. Neighbourhood Europeanization does not stipulate that a country will join the EU, but brings EU norms and principles to the country itself. Ukraine belonged to such countries until 2022 [1].

Historical retrospect shows that Ukraine for a long time did not have a stable and predictable foreign policy, fluctuated significantly between two

vectors of integration – the “eastern” (Eurasian) and “western” (European) – and tried to combine them. Eventually, in 2014, Ukraine chose the “western” vector, which was confirmed in the Constitution in 2019 (Law of Ukraine dated February 07, 2019). In the institutional context of global development, such fluctuations in foreign policy are largely explained by the specifics of the processes of democracy formation in post-Soviet societies.

The ratification of the Association Agreement with the European Union by the Ukrainian Parliament in September 2014 was the beginning of a rapid acceleration of European integration processes in Ukraine. At the same time, Ukraine intensified its activities within the framework of special EU integration initiatives, primarily the Eastern Partnership, Trans-European Transport Network (TEN-T), Horizon 2020, Euratom, Erasmus+, Creative Europe, House of Europe in Ukraine, etc. According to the European Commission, during 2014-2020, the total financial (loan and grant) support of the European Union to promote the stabilization and reform process in Ukraine amounted to EUR 16.5 billion (European Commission, 2020).

On February 28, 2022, Ukraine submitted its application for EU membership. On June 17, 2022, the European Commission presented its conclusions on the EU membership application submitted by Ukraine, Georgia and the Republic of Moldova. The conclusions were based on the Commission’s assessment in light of the three sets of criteria for EU admission agreed by the European Council: political criteria, economic criteria, and the country’s capability to assume the obligations of EU membership (EU *acquis*). The Conclusions took into account the efforts of Ukraine, Moldova and Georgia to discharge of their obligations under the Association Agreements, including the advanced and comprehensive free trade areas, which cover a significant part of the EU *acquis*.

The European Commission established that Ukraine has generally moved forward in achieving stability of institutions guaranteeing democracy, the rule of law, human rights and respect for and protection of minorities; continued its remarkable macroeconomic history, demonstrating noticeable resilience with macroeconomic and financial stability, at the same time requiring continued ambitious structural economic reforms; and gradually brought itself closer to the essential elements of the EU *acquis* in many fields. Thereupon, the Commission recommended to grant Ukraine the prospect of becoming a member of the European Union.

Foreign policy is the general course of the state in international affairs, which regulates relations with other states and institutions in accordance with the needs, principles and goals of domestic policy. It should be noted that the foreign policy of a state is determined by its internal life and do-

mestic policy. It is the latter that determines the directions and means of the state's foreign policy. On the other hand, foreign policy not only satisfies the interests of internal life, but also makes certain amendments to the internal political courses, influences the change of the general political situation in the country. Interacting with other states and their associations, each state also influences on the international climate and determines the nature of international (interstate) relations.

Despite the fact that the war with Russia has been going on since 2014, the full-scale invasion in 2022 has increased the attention of Ukraine's senior political leadership to the diplomatic front of work with foreign and international partners. Active work on expanding the areas of seeking partners' solidarity with Ukraine has been underway since January. In addition to the already familiar and traditional areas of strengthening preventive sanctions pressure on Russia in order to minimize the risks of large-scale aggression, Ukrainian high officials and diplomats were engaged in strengthening Ukraine's military capabilities, which was demonstrated in relevant statements and political positions. However, the date of February 24, 2022 became a new starting point in building a full-fledged wartime diplomacy. From the first hours of the full-scale invasion, diplomatic communication turned into a round-the-clock crisis management format with a high density of contacts with partners and a broad agenda.

In the geographical dimension, Ukrainian politicians and officials paid the most attention to cooperation with partners that are members of the Group of Seven, the European Union, and the North Atlantic Alliance. Such political attention to systematic diplomatic work with these states, the formation of parallel tracks of decisions at the level of international organizations and in bilateral order with members of these associations dominated among the tasks of the Ukrainian political leadership and diplomatic corps.

In February 2022, Ukraine got a unique political chance to move closer to EU membership. Submission of the application for membership was accompanied by a significant mobilization of governmental, parliamentary and expert capacities to prepare and conduct an advocacy campaign. The European Union's recognition of Ukraine's European perspective and the granting of the candidate status in June was a historic moment. However, despite significant intensification, by the end of 2022, the Ukrainian authorities failed to meet all seven of the European Commission's views.

In 2022, when the European Council granted Ukraine the status of candidate for EU membership, Ukraine's integration into the EU took on new forms. There was a consensus among the various branches of government on the need to apply for membership in the first days of the full-scale inva-

sion. On February 28, the relevant application was signed by the President in the presence of the Chairman of the Verkhovna Rada of Ukraine and the Prime Minister, which indicated a common political position. Cooperation with the EU and Ukraine's European integration were mentioned in all major foreign policy speeches of the President and the Minister of Foreign Affairs during the year. Emphasis was made on the inevitability of the European choice, reforms, and the prospect of an accelerated admission procedure.

The European Council's decision to grant Ukraine the European perspective and candidate status is a significant diplomatic achievement for Ukraine, which will determine the dynamics and direction of integration efforts for years to come. However, since gaining the status, Ukraine has demonstrated an insufficient level of internal work to fulfil the seven requirements set by the European Commission. Thus, as of the end of 2022, the EU-Ukraine summit was not held, an annual high-level bilateral event that could have provided an opportunity to present Ukraine's progress and demand from the partners to announce the next steps in integration. Accordingly, the European Commission did not provide an assessment of the second part of the questionnaire, which covers all areas of legislative approximation that will be further negotiated for EU membership. Back in December, the Verkhovna Rada of Ukraine tried to actively remedy the situation by voting on a number of laws to implement the recommendations of the European Commission and on the eve of the last European Council meeting in 2022.

At the same time, on a practical level, Ukraine has made significant progress in the sectoral dimensions of integration in its communication with European institutions and EU members. According to government communications, in 2022, Ukraine received energy, economic, transportation, and customs "visa-free" with the EU. The parties signed agreements on Ukraine's participation in the EU's "Customs" program for customs cooperation and "Fiscalis" program for tax cooperation. Ukraine also became a member of the "Digital Europe" program for financing digitalization and IT projects with a total budget of about EUR 7.5 billion. In mid-March, due to the coordinated work of Ukrainian diplomacy and representatives of the energy sector, a year ahead of schedule, Ukraine joined the European power grid ENTSO-E, the European Network of Transmission System Operators. In April, National Power Company "Ukrenergo" received the status of an observer member of ENTSO-E. Joining the power grid allowed to significantly increase the export of Ukrainian electricity. Despite optimistic plans to increase export to the EU, in October these plans had to be abandoned

due to the Russian attacks on Ukrainian critical infrastructure. Since June, the EU has completely lifted trade restrictions on Ukrainian export in the form of import duties, as well as anti-dumping and safeguard measures for one year. Moreover, in June, the EU and Ukraine signed a one-year Road Freight Transport Agreement which abolished the need for licenses for Ukrainian drivers to carry out bilateral and transit transportation through the territory of the EU. These measures greatly facilitated Ukraine's trade and economic relations with the EU against the background of a catastrophic decline in the country's economy during the full-scale war. On October 1, the provisions of the Convention on a Common Transit Procedure came into force for Ukraine. This enabled the international movement of goods with 35 other member countries under a single transit document, which greatly simplifies and speeds up the customs formalities. Export to the EU increased slightly compared to 2021 and amounted to almost EUR 28 billion, making the EU Ukraine's main trading partner.

Since the beginning of Russia's full-scale aggression, the EU has confirmed its status as a strategic partner of Ukraine. As from the Declaration of the EU High Representative for Foreign Affairs and Security Policy J. Borrell on February 24, all subsequent decisions of EU summits and meetings of the EU Council confirmed the unchanged position of condemning the aggression and supporting systematic assistance to Ukraine. Throughout the year, the European Parliament was one of the main political advocates of decisions in support of international counteraction to the aggression. In March, the EU approved the Temporary Protection Directive, which allows Ukrainian citizens fleeing the war the right to reside in EU member countries and access to necessary services and assistance. In October, the EU extended the Directive until March 2024. As of the end of 2022, about 4 million people in need of temporary protection were registered in the EU. As of December, the European Council, despite Hungary's destructive position, managed to adopt nine sanctions packages against the Russian Federation, among which a significant blow was dealt by restrictive measures in the financial services, energy sector, high-precision technologies and dual-purpose products, as well as the freezing of assets of Russian oligarchs in the EU. It is worth to mention the support of the Ukrainian economy and the public sector in particular. During the year, the EU provided or guaranteed support amounted to EUR 11.6 billion, of which Ukraine received EUR 10.4 billion (EUR 7.2 billion in macro-financial assistance, EUR 1.8 billion in loans and EUR 1 billion in grants). In December, the European Council approved a large-scale package of EUR 18 billion in aid to Ukraine in the form of concessional loans for 2023. Thanks to a new extra-budgetary instrument,

the European Peace Facility, official Brussels was able to finance military assistance to Ukraine from EU member countries at the amount of EUR 3.1 billion. In November, the EU Military Assistance Mission in support of Ukraine was established, and as of December, it had already trained over a thousand Ukrainian soldiers in the territory of the EU countries. In May, the EU, together with Ukraine and Moldova, initiated the so-called “Solidarity Lanes” for the transportation of grain and other agricultural products from Ukrainian territory, as well as the delivery of important cargo to Ukraine. This allowed Ukrainian farmers to ship about 23 million tons of grain and generate about EUR 20 billion in export revenues. Since the beginning of the full-scale invasion, more than 82 thousand tons of humanitarian aid from the EU and partner countries have been delivered to Ukraine under the EU Civil Protection Mechanism, totalling about EUR 527 million.

President of Ukraine Volodymyr Zelenskyi has signed Decree No. 448/2021, which enacted the Decision of the National Security and Defense Council of Ukraine dated July 30, 2021 “On the Strategy of Foreign Policy of Ukraine”. This document approves the Strategy of Foreign Policy of Ukraine, which was developed by the Ministry of Foreign Affairs on behalf of the Head of State. Thus, for the first time in thirty years of independence, under the presidency of Volodymyr Zelenskyi, Ukraine has received a systematic strategic document on foreign policy.

The Strategy is comprehensive, consisting of 254 points that define in detail the directions, parameters and priorities of Ukraine’s foreign policy. The priorities of foreign policy activities include: ensuring the sovereignty and territorial integrity of Ukraine; countering the aggressive policy of the Russian Federation; the course towards EU and NATO membership; protection of the rights and interests of Ukrainian citizens abroad; promotion of Ukrainian exports and attraction of foreign investments; technological and environmental transformation of Ukraine; promotion of a positive image of our country in the world.

An important component of the Strategy is the analysis of current processes in the international environment, Ukraine’s place and role in them, and prospective ways of development of the national foreign policy.

In the foreign economic sphere, Ukraine has gained obvious advantages as a result of Europeanization and European integration through the growth of trade with the European Union. First of all, this demonstrates the effectiveness of the Deep and Comprehensive Free Trade Area. Negotiations on the Association Agreement, including the Deep and Comprehensive Free Trade Area between the EU and Ukraine, were conducted between 2007 and 2011 and were signed on March 21 and June 27, 2014. The Deep

and Comprehensive Free Trade Area has been provisionally applied since January 01, 2016. The Association Agreement officially entered into force on September 01, 2017, after ratification by all EU member countries. The Association Agreement is the main instrument of rapprochement between Ukraine and the EU: it promotes deeper political connections, stronger economic links and respect for common values. The priority action plan for the enhanced implementation of the EU-Ukraine Deep and Comprehensive Free Trade Area in 2023-2024 contains a set of concrete actions to accelerate and monitor the full implementation of the Deep and Comprehensive Free Trade Area, which will ensure Ukraine's further access to the EU single market: *Roam Like at Home* (Ukrainian nationals travelling to/ in the EU will not have to pay additional charges when using their phones in the EU, and EU visitors will have the same treatment in Ukraine); *Free Circulation of Industrial Goods* (Goods covered by the Agreement on Conformity Assessment and Acceptance (ACAA) will be able to circulate freely between the Goods covered by the Agreement on Conformity Assessment and Acceptance (ACAA) will be able to circulate freely between the EU and Ukraine, increasing diversity, reducing costs for producers and lowering prices for consumers. Smoother, More Secure Customs Clearance (A Mutual Recognition Agreement of Authorised Economic Operators between the EU and Ukraine will improve supply chain security and facilitate customs procedures, making trade easier. Electronic Trust Services (Further cooperation on electronic trust services will allow EU and Ukrainian citizens to interact with public or private entities in the EU in a trustable way. Ukrainian Access to the Single Euro Payments Area (SEPA) (Fast and safe cashless euro payments will be possible between Ukraine, the EU and a number of non-EU countries in SEPA).

The EU is Ukraine's largest trading partner, accounting for 39.5% of its trade in 2021. Ukraine is the EU's 15th biggest trading partner, accounting for around 1.2% of the EU's total trade. Total trade between the EU and Ukraine reached almost EUR 52.4 billion in 2021, almost doubling since the entry into force of the Deep and Comprehensive Free Trade Area in 2016. Ukraine's exports to the EU amounted to EUR 1.2021 billion in 2021, a considerable increase of more than 47% compared to the previous year. Ukraine's main exports to the EU are iron and steel (20.8% of total exports), ores, and ash (12.5%), animal and vegetable fats and oils (8.5%) – notably sunflower seed oil, electrical machinery (7.8%) and cereal crops (7.3%). EU exports to Ukraine have increased by 4.2020% since 2022. The EU's main exports to Ukraine are machinery (14.8% of all exports), transport equipment and vehicles (10.2%), mineral fuels (9.4%), electrical machinery (9.3%),

and pharmaceutical products (5.9%). The AA/DCFTA aims to boost trade in goods and services between the EU and Ukraine by gradually cutting tariffs and bringing Ukraine's rules in line with those of the EU in certain industrial sectors and agricultural products.

With the aim to achieve the better integration with the EU market, Ukraine is aligning its legislation to the EU's norms and standards for industrial and agro-food products. Ukraine is also approximating its legislation to the EU in trade-related areas such as: competition, Technical Barriers to Trade (TBT), Sanitary and Phytosanitary (SPS), customs procedures and trade facilitation, protection of intellectual property rights.

In general, the structure of trade with the EU demonstrates that Ukrainian enterprises have been rather slow to integrate into European value chains. Such integration was mainly at the initial (export of raw materials) and final stages (import of finished products) of such chains, with a low concentration of value added in Ukrainian companies. This influenced on Ukraine's place in the European geo-economical space. At the same time, Russia's military aggression in 2022 led to the actual interruption of such economic chains between Ukraine and well-known European companies. For example, BMW and Volkswagen were forced to suspend some of their plants in Europe as a result of the temporary closure of Ukrainian enterprises that supplied inventory parts for car electrical equipment. Thus, on the one hand, in wartime, Ukraine's contacts with the EU in certain industries (steel products, electrical equipment) are becoming more difficult. But, on the other hand, the war is accelerating the institutional and sectoral (in certain industries) integration of the national economy into the EU internal market, and the transformation of the export structure through product differentiation. The future development of Ukraine's foreign trade in general and with EU member countries will largely depend on the restoration of the country's destroyed export structure and access to the seas. Therefore, the EU's decision to launch a special "Ukraine Recovery Platform" led by the European Commission and the Government of Ukraine has fundamental importance. The European Commission also proposed to create a fund called "RebuildUkraine". This fund, integrated into the EU budget, is considered as the main instrument for Ukraine's recovery. It will provide loans and grants, and its financial management will be connected with investments and reforms. The activity of "RebuildUkraine" will be based on the experience of the EU Recovery and Resilience Facility, which already has experience in overcoming crisis situations in different EU countries. Investment attractiveness remains a more problematic issue for Ukraine (including in terms of the realization of the benefits of candidate status in

conditions of war). According to the World Economic Forum's Global Competitiveness Report 2017-2018, Ukraine ranked 122nd out of 137 countries in the criteria of business loss due to terrorism. After the start of the active phase of the Russian aggression, the country's investment attractiveness indicators deteriorated. From February to August 2022, the International Rating Agency "Fitch" downgraded Ukraine's rating from B to CCC and C (pre-default). Subsequently, Ukraine managed to reach an agreement with the holders of Eurobonds which were issued in 2015-2021 for approximately EUR 17 billion to postpone the relevant payments for 24 months [2].

In February-March 2023, the Razumkov Centre's sociological service conducted a survey in all regions of Ukraine, except for the temporarily occupied territories of Donetsk, Zaporizhzhia, Luhansk, Kharkiv, Kherson, Crimea, and the territories where military operations are taking place. According to its results, almost 80% of citizens assess the foreign policy of the Ukrainian authorities positively: 38.2% are positive, 39.9% are rather positive. Negative answers were given by 6% of respondents: 4.3% – rather negative, 1.5% – negative, 16.1% – difficult to answer. According to the survey, citizens believe that Ukraine's foreign policy is quite effective in all areas. In particular, the policy of strengthening Ukraine's relations with countries and international organizations is positively assessed by 85.6%, the policy of dissemination of objective information – 86.2%, improving Ukraine's international image and authority – 86.2%, providing external support to resist Russian aggression – 86%, promoting Ukrainian initiatives on international platforms – 85.6%, integration into the EU – 81.2%, integration into NATO – 77.6%, protecting the rights of Ukrainians abroad – 72.4%, and promoting the interests of Ukrainian business in global markets – 67%.

In 2022, the EU lifted trade restrictions for Ukrainian producers to help domestic businesses withstand the load of war and strengthen their positions in the European market. For Brussels, this decision was unprecedented in terms of granting trade concessions to the EU member country. In a time of war, such a step promotes the export of domestic products and deepens trade relations with the EU and third countries to which Ukrainian products are transited. The biggest beneficiaries are producers of goods that had small export quotas without paying duties, such as honey, processed tomatoes, pearl barley and flour, malt, wheat gluten, sugar, starch, oats, poultry, eggs, garlic, corn, mushrooms, grape and apple juices, and tobacco products. The abolition of duties is an important step for producers of food products, mineral and chemical fertilizers, aluminium products, etc.

On October 06, 2022, the Parliament of Ukraine approved the Resolution "On Appeal to the European Parliament and the Council of the EU to

Deepen Economic Cooperation and Extend Temporary Trade Liberalization Measures” with a request to extend the preferential regime until the completion of negotiations on Ukraine’s membership in the EU.

Despite the war, in 2022, there is conducted the work to ensure the full functioning of sectoral “visa-free regimes” with the EU: energy, customs, digital, transport, etc. These are new opportunities for Ukrainian businesses and additional profits. Thus, on October 01, 2022, the “customs visa-free regime” came into effect, thanks to which Ukraine received: the ability to exchange customs information on transit cargo with 36 countries in real time; special transit simplifications; and equal financial conditions.

There is continued work on the implementation of the “industrial visa-free regime” – the Agreement on Conformity Assessment and Acceptance of Industrial Products (ACAA). In recent years, a number of laws have been adopted, including the Law of Ukraine “On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on the Implementation of the EU Legislation in the Field of Technical Regulation” [3]. The “industrial visa-free regime” is a tool for removal of technical barriers to trade between Ukraine and the EU, which will allow Ukrainian exporters to label their products with the CE mark and freely sell them on the European market without additional certification. Currently, the parties continue preparations for the signing of the Agreement, including monitoring the results of the adaptation of legislation, including regulatory-legal acts in the field of energy efficiency.

During September-October 2022, a number of important agreements were reached with European partners:

1. An Agreement on Ukraine’s participation in the EU’s customs cooperation program with a budget of almost EUR 1 billion, which will allow Ukrainian customs officers to improve their skills and participate in the use of European electronic systems.

2. An Agreement on Ukraine’s participation in the EU’s “Fiscalis” tax cooperation program, which allows the State Tax Service of Ukraine to exchange information with the EU.

3. An Agreement to provide EUR 500 million in budget support to Ukraine to provide housing for internally displaced persons and to support farmers.

4. An Agreement to increase the budget of grants for Ukraine for priority projects by EUR 122 million [4].

The lifting of restrictions for Ukrainian commodity producers and the implementation of “visa-free” regimes in various areas of cooperation will contribute to further strengthening economic contacts and accelerating Ukraine’s integration into the EU internal market. First, it helps to imple-

ment the Association Agreement and create conditions for a new stage of European integration – negotiations on EU accession. Secondly, it maintains the stability of the internal situation in Ukraine, strengthens the potential for resisting Russian intervention and for the subsequent revival of our country.

According to the survey carried out by the Sociological Group “Rating” on July 4-10, 2023 among the citizens of Ukraine currently living in the country and Ukrainians currently living abroad, more than 80% of the polled would support Ukraine’s accession to the European Union in case of a referendum. Support for joining the EU among those living in Ukraine today is 85%, and among those living in Europe – 83%. Opposition to joining the EU: 4% – in Ukraine, 8% – in Europe. Compared to the survey in February, support for EU membership among those living in Ukraine has remained virtually unchanged (87% in January 2023). The level of support in all macro-regions of Ukraine is above 80%.

The survey was carried out at the request of the National Platform for Resilience and Social Cohesion (Ukraine’s Resilience Formula: The Essential Components During War and Post-War, June 6-11, 2023). According to the survey, 67% of respondents believe that affairs in Ukraine are moving in the right direction, 18% share the opposite opinion, and 15% were not able to assess. Although the assessment of the direction as right continues to dominate in all regions and among all age and income groups, there are some differences. Somewhat lower assessments compared to the average are among residents of the Southern and Eastern regions, residents of villages, middle-aged people, and the poorest.

The vast majority of respondents (82%) consider Ukraine to be a successful state; only 16% share the opposite opinion; 56% of respondents believe that the main feature of a successful state is a strong army; one-third consider such features to be a developed economy, the rule of law and social unity; 19% each – social protection of citizens and the country’s international authority; 14-16% each – modern science and technology, political stability, equal society and strong democratic institutions; 11% – consider the national idea to be a factor of success.

The full-scale invasion in February 2022 changed the party-political landscape in Ukraine, but did not lead to the monopolization of the legislature or the disappearance of party-political competition. Over the past year, political competition has almost completely disappeared. Today, any attempts to compete look like attempts to destabilize the situation in the country or play along with the enemy. If there is any competition, it is mostly at the level of regional elites or academic confrontations. There is almost

no political discourse on the future of the state. It exists only in the expert community. The war has greatly strengthened the government and weakened any opposition. Parties that are not in power are finding it difficult to find themselves in the new realities. When the government is leading the struggle for independence and sovereignty, opposition representatives are left with only volunteer activities that do not provide quick concrete political dividends. The new unified information policy in the country has had an extremely powerful impact on internal politics.

Deepening economic cooperation with the EU and gradually expanding Ukraine's presence in European markets are essential for the stabilization of internal situation. Even during the war, a number of important steps were made toward intensifying economic contacts between Kyiv and Brussels. The EU abolished quota and tariff restrictions, liberalizing trade with Ukraine. At the same time, visa-free regimes were introduced in various areas of sectoral cooperation between Ukraine and the EU. This will facilitate both the process of Ukraine's further European integration and strengthen its opposition to the aggressor country.

EU-Ukraine cooperation in the energy sector is one of the most important areas of sectoral European integration, which has been developing quite dynamically and has recently become crucial due to Russia's missile terror. It should be recalled that in March 2022, the power grids of Ukraine and Moldova were successfully synchronized with the European Network of Transmission System Operators for Electricity (ENTSO-E), which ensured grid stability for Ukraine and the possibility of exporting/importing electricity. The benefits for Ukraine were obvious – better investment opportunities and incentives to work in the European energy space in accordance with rules and standards that are understandable to investors. In turn, for the EU, this meant a change in the energy landscape in the region and a new player in the energy system – Ukraine, which would become a powerful and reliable source of electricity supply. In the context of the energy crisis caused by the war unleashed by Russia, Ukrainian electricity for the EU was to strengthen energy security, diversify markets and provide an opportunity to obtain energy with a neutral carbon emission.

While the hostilities are ongoing and the destruction of energy infrastructure and power grids continues, it is difficult to predict the situation in this sector. It is necessary to initiate a technical audit to determine the extent of losses and provide reliable data for partners. As of February 2023, the total amount of damages caused to Ukraine's infrastructure due to the full-scale invasion of the Russian Federation reached USD 143.8 billion. According to experts' estimates of the Kyiv School of Economics "Russia will

pay” project, losses in infrastructure, education, energy, transportation, trade, and healthcare continue to grow. The number of damages to the housing stock is estimated at USD 53.6 billion. In total, more than 150,000 residential buildings, including private houses, apartment buildings and dormitories have been damaged or destroyed. Infrastructure is the second most damaged sector. During the year of war, the damage to this sector is estimated at USD 36.2 billion. During this time, more than 25,000 km of national and local roads and 344 bridges and bridge crossings were destroyed or damaged. The new calculations include for the first time the number of damages caused to Ukraine’s forests, which amounted to USD 4.5 billion during the year of war. Damage and destruction of educational institutions continues – there are currently 3,170 of them. Among them are almost 1500 secondary schools, 909 preschools, and 528 higher education institutions. As of the end of February 2023, damages in the education sector increased by USD 300 million compared to estimates in December, to USD 8.9 billion. The damages to Ukraine’s energy sector also increased, totalling USD 8.1 billion. The increase in loss estimates was due to earlier damage to the nuclear power industry and also due to updated estimates of damage to natural gas transportation facilities. The number of direct losses to the agricultural sector and land resources increased by USD 2.1 billion. Currently, the estimated damage in this area is USD 8.7 billion. As of the end of February 2023, the number of damaged and destroyed vehicles also increased significantly. Compared to calculations at the end of 2022, the number of such vehicles increased by 28,500. In total, 223,400 automobiles totalling USD 3.1 billion were destroyed or damaged as a result of the war. The direct costs of trade and healthcare have also increased. According to calculations of the project experts, by the end of winter 2023, the number of damages caused to trade had increased to USD 2.6 billion. And the healthcare industry suffered USD 100 million in infrastructure damage, so the total direct losses in this area are estimated at USD 1.8 billion [5]. On the other hand, Russia’s large-scale war against Ukraine has caused a deepening of the energy crisis in the EU: energy supply chains have been disrupted and prices for natural gas and electricity have risen [6].

It should be noted that, on condition that networks and facilities are restored, Ukraine will have potential opportunities to export excess volumes of electricity to the EU (up to 3-4 GW/year with the prospect of increasing to 6 GW/year), either nuclear or even renewable energy (if it has the appropriate certificates of origin). There is a widespread thesis that Ukraine’s economic recovery needs to be planned today, and in fact, its revival is based on the energy sector, which must be sustainable, attractive to inves-

tors, and provide consumers with clean, affordable, and reliable energy. At the same time, it is unacceptable to return to the old models. Many concepts and strategies have already been developed, as well as recovery measures grouped according to certain timeframes (immediate, medium and long-term), but it is extremely difficult to predict the end of the war and the extent of the destruction while the hostilities are ongoing and the country is completely dependent on the support of foreign partners. Thus, the USD 750 billion Recovery Plan for Ukraine was released in Lugano, Switzerland. In particular, Ukraine's energy independence and green transition are estimated at USD 130 billion. The energy sector of the Plan generally emphasizes nuclear, renewable, and hydropower, hydrogen and biofuel production, projects to increase the flexibility of the energy system, and the construction of shunting and storage capacities, which is conceptually acceptable but requires careful financial calculations and economic justifications. The restoration process is impossible without the participation of European partners who provide regular macro-financial, military, humanitarian and other assistance. In particular, in May 2022, the European Commission expressed its readiness to be a key partner in the restoration of our country by creating an appropriate EU procurement platform for the purchase of energy open to Ukraine, as well as Moldova, Georgia and the Western Balkans, to facilitate joint purchases of gas and hydrogen. At the same time, the candidate status opens up access for Ukraine to new EU financial instruments, the possibility of more active implementation of the energy component of the Association Agreement, and updating the Agenda for Ukraine's integration into the EU, as discussed at the meeting of the Association Council in Brussels on September 05 [7].

Despite the huge destruction in the energy sector, the development of renewable energy sources is irreversible. Until recently, this industry has been developing quite dynamically in Ukraine. As of mid-2021, its total capacity reached about 9 GW, which accounted for 15% of the total balance of the United Power System of Ukraine. From 2011 to 2021, the volume of investments in the industry exceeded EUR 10 billion. According to the State Agency on Energy Efficiency and Energy Saving, the number of households that installed solar stations increased to 44.88 thousand in 2021 [8].

At the UN Conference in Glasgow in November 2021, Ukraine presented its Second Nationally Determined Contribution (NDC-2) aimed at reducing GHG emissions by 65% by 2030 compared to 1990. Ukraine has also joined several international initiatives, in particular, to reduce methane emissions by 30% by 2030 compared to 2020, and to discontinue use of coal for electricity generation by 2035. The EU has adopted a large-scale

program to transform Europe into the world's first climate-neutral continent by 2050 (the European Green Deal). Kyiv has also announced its commitment to cooperate with Brussels in this area. The National Economic Strategy of Ukraine envisages achieving carbon neutrality by 2060 [9]. The EU is aware of the need to help neighbouring countries overcome energy dependence, in particular through the EU's External Energy Strategy [10]. As part of this program, Ukraine has received assistance from the European Community, including the purchase of urgently needed goods through the Ukraine Energy Support Fund, established by the Energy Community to counter the effects of the Russian invasion. The Fund's donors are expected to be mainly EU countries, as well as international companies and corporations [11].

The increasingly pro-Western and patriotic political orientation of Ukrainians has become a unifying factor across the country. Despite the devastating war and the declaration of martial law since February 2022, public support for democracy has increased significantly, as evidenced by several polls and analysis of survey results. Digitalization has recently become one of the basic components of sectoral integration between Kyiv and Brussels. In this direction, Ukraine has made significant progress in the implementation of the Association Agreement, launching a large-scale digital transformation of the service system and governance processes at the state and local levels. Recently, Ukraine has significantly developed its e-governance system, which allows citizens to have access to public services online. The "Diia" portal has gained wide popularity and has become a tool for citizens to communicate with the government. The most popular online government services are: ye-Maliatko, ye-robota, obtaining a passport, subsidies, pensions, changing the place of residence, Extract from the Register of Single Tax Payers, starting conduct business as a Private Entrepreneur, registration of unemployment benefits, a group of services on security and law enforcement/environment/health/entrepreneurship, etc. Thus, Ukraine is one step ahead of some digital trends – the EU is currently working on introducing a European digital identification wallet similar to "Diia". E-governance has increased the efficiency and transparency of the Government's activities and strengthened the dialog with citizens. According to the E-Government Development Index (EGDI) in 2022, Ukraine ranked 46th among 193 countries and entered the group of countries with a fairly high level of e-government development [12]. In 2020 and 2018, Ukraine ranked 69th and 82nd, accordingly. Talking about achievements in the field of digitalization, it is also worth to mention that Ukraine became the first country in the world to introduce a digital passport that has

the same legal force as a paper passport [13]. Ukraine was also one of the first countries to have its digital COVID certificate recognized by the EU. Ukraine's participation in the European-wide Digital Europe Programme, which will run until 2027 and is part of the "digital visa-free regime" with the EU, is also important. The EU has exempted Ukraine from payment of contributions for the period 2021-2022 and granted a 95% discount on contributions for 2023-2027.

Recently, Ukraine has achieved a breakthrough in the approximation of its legislation to the appropriate European norms. Mutual recognition of electronic signatures is also an important component of digital European integration. Currently, Ukraine is at the stage of adjusting the compatibility of the national electronic signature identification system with the European one. The Ministry of Digital Transformation is cooperating with European partners in order to join the EU roaming space. This is important given the martial law and the necessity to keep Ukrainian citizens in touch with their relatives who have evacuated to the EU.

Carrying out appropriate reforms in accordance with EU norms and practices, consistency in domestic and foreign policies, economic stability, and observance of European values and principles by the political class will have a positive impact on the population's support for the European vector and the idea of Europe. At the same time, the success of the Europeanization process and its effectiveness depends not only on the influence of the European Union. First of all, it is determined by the internal support for reforms and transformations in the country undergoing Europeanization processes, and depends on both the position of the ruling class and the readiness of the population to changes. The effectiveness of Europeanization processes in Ukraine will depend primarily on the Ukrainian state, which is the "recipient" of European norms and values "projected" by the European Union.

At the same time, Europeanization processes do not mean tomorrow's admission to the EU. Their task is to create living, working and development conditions in Ukraine that conform to the EU standards.

1. Gawrich A. Neighbourhood Europeanization through ENP. The Case of Ukraine. A. Gawrich, I. Melnykovska, R. Schweickert. KFG Working Paper Series. No3. August 2009. 27 p. P. 5
2. EU-Ukraine trade and investment relations and the impact of Russia's war, [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2022/639321/EXPO_BRI\(2022\)639321_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2022/639321/EXPO_BRI(2022)639321_EN.pdf). Fitch downgraded Ukraine's rating from CCC to pre-default C. Ukrainian News, July 25, 2022, URL: <https://>

- ukranews. com/ua/news/871281-fitch-znyzyv-rejtyng-ukrayiny-z-sss-dopere-defoltnogo-s.
3. The Rada stated about the signing of two important laws by Zelenskyi. RBK-Ukraine, July 08, 2019. URL: <https://www.rbc.ua/ukr/news/rade-zayavili-podpisanii-zelenskim-dvuh-vazhnyh-1562580801.html>.
 4. Ukraine and the EU signed five European integration agreements. Liga. Zakon, September 05, 2022. URL: https://biz.ligazakon.net/news/213714_ukrana-ta-s-pdpisali-pyat-vrontegratsynikh-ugod.
 5. Over the year of war, russia has caused damage to Ukraine's infrastructure totalling USD 144 billion – KSE. “Forbes Ukraine” magazine. URL: <https://forbes.ua/news/za-rik-viyini-rf-zavdala-zbitkiv-infrastrukturi-ukraini-mayzhe-na-144-mlrd-kse-22032023-12556>.
 6. As of early October 2022, gas prices at the TTF gas hub (Netherlands) amounted to EUR 171.390/MWh, or EUR 1798.2 per 1,000 m³. The spot price of electricity in Germany, which acts as a regional guideline for pricing, reached EUR 450/MWh, which is 10 times higher than the average over the past decade
 7. Joint press release on the results of the 8th meeting of the EU-Ukraine Association Council – Uriadovyi portal. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/spilnyi-pres-reliz-za-pidsumkamy-8-ho-zasidannia-rady-asotsiatsii-mizh-ies-ta-ukrainoiu>.
 8. Decarbonization of the Ukrainian energy sector (economy): the impact of russian aggression, ambitious goals and potential opportunities for Ukraine in the post-war period. Razumkov Centre, 2022. URL: <https://razumkov.org.ua/images/2022/10/26/2022-Decarbonisation.Pdf>
 9. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine “On Approval of the National Economic Strategy for the period up to 2030” dated March 03, 2021.
 10. JOINT COMMUNICATION TO THE EUROPEAN PARLIAMENT, THE COUNCIL, THE EUROPEAN ECONOMIC AND SOCIAL COMMITTEE, AND THE COMMITTEE OF THE REGIONS EU external energy engagement in a changing world join/2022/23 final. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/?uri=JOIN%3A2022%3A23%3AFIN&qid=1653033264976>.
 11. Energy Community Secretariat to act as fiduciary of the Ukraine Energy Support Fund. URL: <https://www.energy-community.org/news/Energy-Community-News/2022/04/05.html>.
 12. E-Government Survey 2022. The Future of Digital Government. UN. URL: <https://desapublications.un.org/sites/default/files/publications/2022-09/Annexes%2B%20cover.pdf>.

13. Digital identification: A key to inclusive growth. Report. McKinsey Digital, 17 April 2019. URL: <https://www.mckinsey.com/capabilities/mckinsey-digital/our-insights/digital-identification-a-key-to-inclusive-growth>

1.2. Ukraine's implementation of the recommendations of the European Commission, received together with the granting of candidate status for EU accession

On June 23, 2022, the European Council unanimously recognized Ukraine (along with Moldova) as an official candidate for accession to the European Union, which was a historic event in Ukraine-EU relations, an important political signal and evidence of real support by the European Union and all its 27 member countries for Ukraine's European perspective [1]. It should be emphasized, that no other country in the history of the European Union has received this status so soon after applying for membership - in less than 4 months.

Having obtained the official status of a candidate for accession to the European Union as the first step towards full membership in the EU, Ukraine has acquired new important advantages. First of all, the positive decision of the European Council is a powerful political signal that the EU is changing its attitude towards Ukraine from the "neighbourhood and Eastern Partnership policy" to the "enlargement policy", and one day Ukraine will become a member of this elite European association. The accession process itself will begin after all current EU member countries unanimously support the decision to start accession negotiations, the duration of which, as practice shows, may vary in each case. As a reminder, six other countries, in addition to Ukraine, currently have candidate status: Türkiye (obtained in 1999), North Macedonia (2005), Montenegro (2010), Serbia (2012), Albania (2014), and Moldova (2022). Bosnia and Herzegovina, Kosovo and Georgia have applied for membership and are considered potential candidates. Candidate country needs to bring its legislation in line with EU legislation in the process of negotiations, as well as implement political, social, economic, judicial and administrative reforms. Thuswise, granting the candidate status will be a powerful political impetus to accelerate the ongoing transformations in all 35 political areas identified by the EU and further Ukraine's integration into the EU's common market.

In addition to the political aspect, the economic benefits of Ukraine's EU candidate status are also important. The candidate country will have

access to the EU financial instruments that will help to implement the necessary reforms faster. In particular, we are talking about the so-called Single Instrument for Pre-accession Assistance – IPA, aimed at investing in the social and economic sphere of candidate countries. The current IPA program is designed for 2021-2027, with a total budget of EUR 14.1 billion. Part of this instrument is the IPARD program, according to which the EU provides candidate countries with financial and technical assistance for rural development and sustainable agriculture, which is particularly relevant for Ukraine. Ukraine may also gain access to the individual EU economic assistance programs and projects. The experience of using these financing instruments and EU programs, as well as foreign direct investment by other candidate countries, shows their impact on GDP growth in purchasing power parity. Moreover, Ukraine will be able to receive long-term loans from the EU, as well as assistance in the form of grants for education, culture, healthcare, etc.

According to the New Europe Center’s analysts, Ukraine may become an attractive destination for European investment after the end of the Russia-Ukraine war. The unique situation with Ukraine is that it applied for EU membership and was granted candidate status in the midst of the war and will need significant financial resources to rebuild after it ends, which may require a special approach from the European Union, including the development of a unique comprehensive mechanism for Ukraine’s reconstruction, which would simultaneously help it prepare for full EU membership [2].

However, simultaneously with the approval of the candidate status, Brussels provided Kyiv with recommendations/conditions/requirements for reforms, which are a list of seven points that must be fulfilled in order for Ukraine to retain this status. It is worth noting here that European officials do not use the term “conditions” or “requirements” in relation to the list of reforms that Ukraine must implement. Brussels speaks of a “seven-step list”. Kyiv also avoids binding terminology, emphasizing that it implements these reforms of its own free will, not under coercion. That is why the Ukrainian government usually talks about the implementation of the “seven recommendations”. Nevertheless, whatever it is called, it was, in fact, about seven blocks of reforms, the fulfilment of which the European Commission defined as a condition that Ukraine’s candidate status for EU accession as the first stage on the way to its full membership would be preserved, namely the necessity:

1. Adopt and implement legislation on the procedure for the selection of judges of the Constitutional Court of Ukraine, which introduces a pre-

liminary selection of judges based on the assessment of their integrity and professional skills, as recommended by the Venice Commission.

2. Complete the integrity check of candidates to the High Council of Justice by the Ethics Council and the selection of candidates to the High Qualification Commission of Judges of Ukraine.

3. Strengthen the fight against corruption, including high-level corruption, with effective investigations and court decisions; complete the appointment of the new Head of the Specialized Anti-Corruption Prosecutor's Office by approving the selected winner of the competition; select and appoint a new Director of the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine.

4. Ensure compliance of anti-money laundering legislation with FATF standards; adopt a comprehensive strategic plan for reforming the law enforcement sector.

5. Enact an "anti-oligarchic law" to limit the excessive influence of oligarchs on economic, political and public life; this should be done in a legally sound manner and take into account the future opinion of the Venice Commission.

6. Overcome the influence of vested interests by harmonizing the Law "On Media" with the EU's Audiovisual Media Services Directive and transferring powers to an independent media regulator.

7. Complete the reform of the legislation on national minorities in line with the recommendations of the Venice Commission, including mechanisms for its immediate and effective implementation.

This decision of the European Commission regarding Ukraine (as well as regarding Moldova, which is almost identical) is also unprecedented in the history of the EU. Usually, Brussels either says that the country is ready for candidacy and recommends starting membership negotiations with it, or recognizes that it is not ready and suggests returning to the issue later, when the applicant becomes more European (this is the decision the EC made in relation to Georgia). In essence, Brussels said that Ukraine is not yet ready to be a full candidate, but nevertheless, it is getting the status right now. At the same time, unlike all other countries that were granted candidate status, the Ukrainian conclusion does not contain a phrase about inviting Ukraine (as well as Moldova) to negotiate membership even if the conditions are met. And the seven blocks of reforms listed above must be implemented in order to maintain the candidate status. The European Commission's conclusions do not include a deadline for fulfilling these conditions, but only refer to regular assessment of progress.

At the same time, Ukraine promised at the highest level to implement the EU's recommendations as soon as possible and even undertook specific com-

mitments in terms of time. For example, Deputy Prime Minister for European and Euro-Atlantic Integration of Ukraine O. Stefanishyna stated before the official decision on the candidacy, that Kyiv would fulfil all seven conditions by the end of the year, and later noted that she considered 2023 to be a realistic time for opening negotiations on Ukraine's membership in the EU. President Zelenskyi, in turn, said that he expects the Verkhovna Rada to "prioritize the approval of European integration laws", and the Ukrainian parliament promised to adopt all the laws necessary for EU accession by 2025.

Today, Brussels and Kyiv consider mid- or second-half 2023 to be the most optimistic timeframe for Ukraine to fulfil the conditions. On February 15, 2023, during a visit to Ukraine by the Prime Minister of Sweden, which holds the EU presidency, Ukrainian President V. Zelenskyi said: "We are doing everything to prepare the start of negotiations on EU membership... And we have the necessary leadership and the necessary will to have membership negotiations this year. Ukraine feels the support of its partners in this, and I am grateful for it". The Prime Minister of Ukraine D. Shmyhal, for his part, announced an ambitious plan to join the EU within two years. And Ukraine's Representative to the European Union, Ambassador V. Chentsov, believes that joining the EU in this decade is a realistic goal for Ukraine, and that "preparation for membership will be closely linked to the process of reconstruction and restoration of Ukraine". It is interesting to note that the overwhelming majority of Ukrainians also believe in Ukraine's accession to the EU in the coming years – "as soon as the war is over" and in the long term up to 5 years.

The European Parliament also believes that negotiations with Ukraine on its accession to the EU should begin in 2023. "And we want them to be conducted in the same way as with Central Europe. It took Lithuania three years to negotiate with the EU, and Poland four years – it's a big country, comparable to Ukraine", said Andrius Kubilius, Member of the European Parliament and former Prime Minister of Lithuania. Given this experience, he said, the European Parliament estimates that negotiations with Ukraine could come to an end by 2027, when Lithuania holds the EU presidency. It will take another year or two to ratify the agreement in all 27 EU member countries. "If we work at a good pace, we can hope that in 2029 Ukraine will be able to participate in the European Parliament elections as a full-fledged EU member", added A. Kubilius [3]. Meanwhile, at the summit on February 09, 2023, the European Union limited itself to stating that the EU "recognizes Ukraine's determination to fulfil all the necessary requirements to start accession negotiations as soon as possible" but refrained from making any specific statements about the start of these negotiations.

In this regard, it should be recalled that, in addition to fulfilment of the requirements of the European Commission, Ukraine must continue to work on the implementation of the 2014 Association Agreement with the European Union, which “has been and continues to be important for strengthening and promoting Ukraine’s further integration into the EU”. In particular, during the 24th EU-Ukraine Summit, held in Kyiv on February 03, 2023, Deputy Prime Minister for European and Euro-Atlantic Integration O. Stefanishyna stated that Ukraine had already fulfilled more than 70% of its obligations under the Association Agreement with the European Union. “In the context of the full-scale war of the Russian Federation against Ukraine, we continued the process of adapting Ukrainian legislation to European standards. We have increased progress in the implementation of the Association Agreement by 9% compared to 2021”, she said. Ukraine also needs to meet the so-called Copenhagen Criteria for accession of 1993, according to which a European applicant-country, that wants to join the European Union must have:

- stable institutions that ensure democracy, rule of law, human rights and respect for minority rights;
- a functioning market economy that will be competitive in the EU market;
- the ability to assume the obligations of membership, including compliance with the objectives of political, economic and monetary union.

According to the updated EU enlargement methodology developed by the European Commission to better assess the applicant country’s compliance with the Copenhagen Criteria, the accession process is divided into 35 chapters and six clusters, and there are conditions for opening and closing negotiations for each chapter that determine the state of compliance with these criteria. Seven recommendations provided to Ukraine along with the EU candidate status are also aimed at facilitating the implementation of the Copenhagen Criteria.

Thus, both the Copenhagen Criteria and the recommendations provided to Ukraine on its way to membership are closely intertwined. For instance, describing the Ukraine’s economic problems, the European Commission very clearly indicates, that the strengthening of macroeconomic stability and the preservation of the market economy should be ensured, in particular, by reducing corruption, reducing state participation in the functioning of the economy, reducing the significant influence of oligarchs, strengthening property rights and increasing the flexibility of the labour market. In other words, out of the seven recommendations made by the

European Commission, six of them are actually related to improving the functioning of the Ukrainian economy. Equally important is the implementation of EU law into Ukrainian legislation, and there are almost 27,000 of them.

Consequently, after receiving the EU candidate status in a unique format for the European Union, Ukraine faced new/old tasks and challenges, which were further complicated by the dramatic course of the Russia-Ukraine war, as it is very difficult to carry out systemic reforms during martial law. But it is not clear how long the current level of solidarity, support, and assistance from Europeans to Ukraine will last, so Kyiv must implement the necessary reforms right now, without postponing them until after the Russia-Ukraine war is over. Moreover, this situation in Ukraine is well understood by a growing number of European leaders. Polish Prime Minister M. Morawiecki, for example, in his speech at the Munich Security Conference on February 17, 2023, said that the EU should create an accelerated process for Ukraine's accession to the EU. "We cannot compare what is happening in Ukraine with a normal or almost normal accession process. We need to think outside the box. We live in a turning point in history, we have to change almost everything in Europe. That is why we have to create a new process for Ukraine. The accelerated path is synonymous with this," he emphasized [4]. The same opinion is shared by the Head of European diplomacy, J. Borrell, who said at the same conference: "Ukraine belongs to the EU family and will be a member of the European Union. That's right. After all that has happened, after the bombing and the killings by Russia. The way they are coping shows that the future of Ukraine is in the EU. This will oblige us to change our procedural rules. Ukraine is a member of the EU, the European family, culture, and European civilization. It just needs to be institutionally formalized. They have to do their homework; we have to help them. And we will prepare to welcome Ukraine to us" [5].

At the end of July 2022, the European Union published its annual report on Ukraine's implementation of the Association Agreement, in which it positively assessed the steps taken by Kyiv on the path to European integration since the publication of the last report on December 01, 2020, and before Russia's open military aggression against Ukraine on February 24, 2022. "Despite challenges, in particular from Russia, Ukraine has taken important steps to implement the Association Agreement. The reforms implemented to date allow Ukraine to confidently begin a new phase of relations with the EU after the European Council's decision to grant Ukraine candidate status. Russia's illegitimate and unprovoked military aggression against Ukraine will not prevent the EU from supporting the reform pro-

gram in Ukraine”, assured J. Borrell, the High Representative of the European Union for Foreign Affairs and Security Policy [6].

The report also notes that Ukraine has faced challenges from Russia’s destabilizing actions, the war in the East, and the coronavirus pandemic, but despite this, it continues to prioritize association and further integration with the EU, and key reforms have gained new momentum. At the same time, the EU report emphasizes the need for further efforts by Ukraine, in particular in the areas of anti-corruption struggle, money laundering, and preventing and fighting organized crime.

It is worth noting that in 2022, after the start of the Russia’s full-scale military invasion, the Ukrainian economy suffered enormous losses: according to the State Customs Service of Ukraine, the country’s GDP fell by more than 30%, and exports of goods decreased by 35% to USD 44.2 billion. However, the volume of exports from Ukraine to the EU continues to grow: according to the Ministry of Economy of Ukraine, according to preliminary estimates based on the trade balance methodology, exports of goods to the European Union in 2022 increased by 4.2% compared to exports in 2021 and reached USD 28 billion, which is more than 63% of Ukraine’s total merchandise exports. In general, thanks to the Association Agreement between Ukraine and the European Union, the volume of exports of goods from Ukraine to the EU increased by almost 2.5 times between 2015 and 2022.

On September 05, 2022, Ukraine held its first Meeting of the EU-Ukraine Association Council in its new status as a candidate country for membership in the European Union. The Ukrainian delegation, led by Prime Minister D. Shmyhal, presented clear proposals (next steps) for the formation of the EU-Ukraine Accession Agenda. In particular, it was stated that in recent months Ukraine “has clearly demonstrated the ability at the institutional level to effectively implement the European integration agenda even in the conditions of war” and therefore “we expect decisive steps from the EU to gradually fully integrate Ukraine into the EU internal market with its four freedoms”. The Association Council also formalized Ukraine’s accession to the Customs Conventions on Common Transit and Trade Facilitation (Convention on a Common Transit Procedure) on October 01, making Ukraine the 36th party to the Customs Visa Waiver Conventions. In addition, agreements were signed on Ukraine’s participation in the Customs and Fiscalis programs, and Ukraine became a member of the EU’s Digital Europe programme with a budget of EUR 7.5 billion.

And on March 24, 2023, the Ukrainian government presented a detailed report on the implementation of the Association Agreement with the EU in 2022. According to a report published on the Government portal, Ukraine

has now fulfilled 72% of all obligations under the Association Agreement, which is an important element of Ukraine's integration into the EU internal market. The overall progress in implementing the Agreement in 2022 increased by 9%. In general, for 2014-2022, the main performers of obligations demonstrate the following indicators: the Cabinet of Ministers has implemented 70% of the measures and 1% is in the process of implementation, while the Verkhovna Rada has implemented 61% of the measures. Other governmental authorities have implemented 59% of the measures [7].

The intensity and effectiveness of Ukraine's accession to the European Union depend, first and foremost, on the state of affairs on the Russia-Ukraine front and the effective support and assistance of Western allies, as well as on the active, purposeful and coordinated work of all branches of the Ukrainian government in this direction and the consolidation of the entire society. Russia's full-scale military actions against Ukraine after February 24, 2022, helped to consolidate Ukrainian society and increase its trust in its government and state. Russia's full-scale military invasion also caused a very sharp change in the mass consciousness of Ukrainians: there was a significant increase in the civic self-identification of Ukrainians. "But the main, fundamental change that has taken place this year is the emergence of enormous trust of Ukrainians in their state. Previously, it was only fragmentarily represented in the trust ratings; people could love "their land" and trust some institutions, but not the state. Now the government and the state are among the leaders of trust, Ukrainians finally believe in their country", considers O. Antypovych, Director of the Sociological Group "Rating". Deputy Director of the Kyiv International Institute of Sociology A. Hrushetskyi notes the growth of trust in all institutions in Ukraine that are involved in the country's defense. In particular, according to a survey conducted by this institute in December 2022, the Armed Forces of Ukraine were trusted by 96% of the people surveyed, the President of Ukraine and volunteers – 84%, the Security Service of Ukraine – 63%, the National Police – 58%, the Ukrainian media – 57%, the Government of Ukraine – 52%, the Verkhovna Rada of Ukraine – 35%, and the courts and prosecutors – 25% and 21%, respectively. At the same time, 76.5% of Ukrainian citizens believe that decentralization has had a positive impact on repelling Russian aggression and consider that their communities are ready to resist, while support for the military administrations established during the war amounted to 74%.

A sociological survey conducted by the "Rating" Agency in November 2022 showed that 90% of Ukrainians believe that the country's defense capabilities have increased, 86% are convinced that Ukraine's international

image has improved, and almost 90% of citizens consider that things in Ukraine are moving in the right direction. In general, according to the well-known Ukrainian philosopher and sociologist Yevhen Holovakha, Ukrainians showed themselves to be optimistic in 2022: “Three times as many of our compatriots now I believe that life will more or less improve in the coming year than it was before February 24 last year”. In particular, a year after Russia’s full-scale military invasion of Ukraine, in February 2023, sociologists noted record levels of support for Ukrainians’ accession to the European Union – 87% and NATO – 86%, and 95% of Ukrainians believe in Ukraine’s victory over Russia. At the same time, more than 70% of Ukrainians support the EU’s demands for reforms in Ukraine to open negotiations on its membership in the European Union [8].

With such significant support from Ukrainian citizens, the Ukrainian authorities have begun to fulfil, first of all, those EU conditions that are quite time-consuming. In particular, the Verkhovna Rada of Ukraine has prioritized the approval of Laws “On National Minorities” and “On Media” that implement the norms included in the EU criteria, as well as ensuring fair competitions to the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine (NABU) and the Constitutional Court (CC) and reforming Ukraine’s law enforcement sector in general. Already on July 28, 2022, the finalist of the competition, O. Klymenko, was appointed Head of the Specialized Anti-Corruption Prosecutor’s Office (SAPO), which had been blocked for a long time, and therefore became the first positive news on the way to meeting EU requirements. In the area of judicial reform, the election of two new members of the High Council of Justice (HCJ) on August 15, 2022, to whom civil society had no complaints, was a major news item. Legislative draft “On National Minorities” and “On Media” were also adopted, and work began on legislation on the Constitutional Court reform. In mid-August 2022, a month and a half after Ukraine received EU candidate status, a consortium of experts from analytical organizations led by the New Europe Center conducted an expert assessment of seven reform packages on a 10-point scale. This first independent monitoring of Ukraine’s implementation of EU recommendations showed the following results:

- Constitutional Court reform – 0 points;
- High Council of Justice and High Qualification Commission of Judges reform – 7 points;
- Anti-corruption: Specialized Anti-Corruption Prosecutor’s Office and National Anti-Corruption Bureau of Ukraine – 6 points;
- Anti-money laundering – 5 points;
- Anti-oligarchic reform – 2 points;

- Legislation “On Media” – 6 points;
- Legislation “On National Minorities” – 5 points.

The overall score for Ukraine’s fulfilment of the 7 EU conditions at that time was 4.4 points.

In October 2022 and in January and in the end of April 2023, Ukrainian experts checked the progress in implementation of this list of reforms three more times. The results of the last of these audits showed that 10 months after receiving candidate status, Ukraine is close to fulfilling the seven criteria, which it received from the EU along with candidate status. The final score for these criteria was 6.8 points out of 10, namely:

- Constitutional Court reform – 2 points;
- High Council of Justice and High Qualification Commission of Judges reform – 8 points;
- Anti-corruption: Specialized Anti-Corruption Prosecutor’s Office and National Anti-Corruption Bureau of Ukraine – 8 points
- Anti-money laundering – 6 points
- Anti-oligarchic reform – not evaluated, but according to the preliminary assessment, it was 2 points;
- Legislation “On Media” – 9 points;
- Legislation “On National Minorities” – 8 points [9].

Thus, Ukraine has made significant progress in meeting the EU’s reform-related criteria. In general, as of early May 2023, the implementation of seven EU recommendations reached more than two-thirds. Against this backdrop, the start of negotiations on Ukraine’s accession to the European Union in the second half of 2023 seems quite realistic. At the same time, two problematic criteria remain: the Constitutional Court reform, or rather, the system of selection of its judges, and the implementation of anti-oligarchic reform.

In particular, despite the Venice Commission’s recommendation not to appoint new judges to the Constitutional Court until new legislation is drafted, 4 new judges were appointed in Ukraine. And on December 13, 2022, the Parliament adopted a legislative draft “On the Reform of the Constitutional Court”, which was signed by the President of Ukraine on December 20, the day after the Venice Commission officially declared that the reform did not meet European criteria for depoliticizing the composition of the Constitutional Court through the introduction of a professional and value-based selection of candidates for the Court. However, after the EU called for a revision of this law, the Ukrainian government recognized the problem and announced changes to it. Thus, the comprehensive and consistent implementation of judicial reform in line with the recommendations

of the Venice Commission, including the Constitutional Court reforms and the procedure for selecting politically independent and qualified judges to the Constitutional Court, remains a vital task for strengthening Ukraine's resilience and ensuring progress towards the European Union.

Positive developments in the implementation of judicial reform include the fact that in January 2023 Ukraine finally received a fully-fledged High Council of Justice, with 15 out of 21 members elected to the Council. And on June 01, 2023, after the fourth expert assessment of the implementation of the European Commission's recommendations, the High Council of Justice appointed all 16 members of the new High Qualification Commission of Judges from the 32 candidates selected during interviews, which was one of the fundamental tasks for Ukraine that it received along with the status of an EU candidate. This unblocked the work of the High Qualification Commission of Judges which was suspended back in 2019, allowing it to recruit judges for more than 2,000 vacant positions and complete the qualification assessment of judges [10].

The European Commission's recommendation to limit the excessive influence of oligarchs on economic, political and public life, taking into account the conclusion of the Venice Commission, also remains problematic. This refers to the so-called "anti-oligarchic law" of 2021, which is being implemented very slowly in Ukraine and has not yet received the opinion of Venice Commission due to different interpretations of this EC recommendation. Although certain changes are taking place, the influence and power of individual oligarchs in Ukraine is gradually decreasing. For example, R. Akhmetov lost his media empire due to the danger of legal sanctions, and P. Poroshenko's media changed official beneficiaries. The process of nationalization of strategic enterprises owned before the war by oligarchs K. Zhevaho, I. Kolomoiskyi, V. Bohuslaiev, K. Hryhoryshyn, and V. Novynskyi has begun.

Things look better with Ukraine's implementation of other recommendations of the European Commission. With regard to strengthening the fight against corruption, as already noted, a new Head of the Specialized Anti-Corruption Prosecutor's Office was appointed, the winner of a long competition, several anti-corruption laws were adopted, including on the implementation of the procedure for verifying the ultimate beneficial owners, a competitive qualification commission for the selection of candidates for the position of Director of the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine was established and began its activities. On February 25, 2023, 11 candidates were admitted to the next stage of selection, and already on March 03, there was voted for three winners of the competition, from which the final winner should be elected by the Cabinet of Ministers of Ukraine.

On the same day, the government approved the State Anti-Corruption Program, which is a key tool for implementing the Anti-Corruption Strategy for 2021-2025 and contains measures aimed at improving the effectiveness of the system of preventing corruption in various spheres of public life, shaping a negative attitude to corruption in society and ensuring inevitable responsibility for it. And on March 06, 2023, during an extraordinary government meeting, the Cabinet of Ministers appointed Semen Kryvonos, who had been the Head of the State Inspectorate for Architecture and Urban Development of Ukraine, as director of the NABU, and called on him to appoint his two competitors who had reached the final of the competition – S. Hupiak and R. Osypchuk – as deputies. During a government meeting, Prime Minister D. Shmyhal called the competition for the NABU Director “transparent”, recalling that the candidates were selected by a commission, including with the participation of international partners, and stated: “Now Ukraine has fulfilled all 7 EU recommendations that were identified when it received the candidate status. This demonstrates our commitment to start accession negotiations this year”. The Head of the European Commission Ursula von der Leyen also positively assessed Ukraine’s progress in the anti-corruption area, including the approval of the Anti-Corruption Strategy and the appointment of a new NABU Director, as stated by President Zelenskyi after a conversation with her on March 09, 2023 [11].

In addition, a number of former and current top officials, including people’s deputies, members of the government and the judiciary, have recently been notified of suspicion, effective investigations have been conducted and a number of cases have been brought to court, etc. At the same time, experts believe that in order to increase the effectiveness of the anti-corruption authorities, it is necessary to renew the tax declaration of top officials, which was stopped at the beginning of Russia’s full-scale military aggression against Ukraine, strengthen the institutional independence of the Specialized Anti-Corruption Prosecutor’s Office and amend the Criminal and Criminal Procedure Codes of Ukraine.

The latter also applies to the fight against money laundering. Although the Law “On Preventing and Combating Money Laundering”, approved by the Verkhovna Rada of Ukraine in November 2022, has already entered into force, its implementation is rather slow. The comprehensive strategic plan for the reform of law enforcement authorities is developing at the Prosecutor General’s Office, at the same time, the development of the law enforcement sector takes place in view of the realities of war – prosecutor’s office and pre-trial investigation authorities are now spending significant resources on investigating war crimes and national security crimes.

According to experts, the most successful reforms are being implemented in the media sphere and legislation regarding the national minorities. On December 13, 2022, the Ukrainian parliament approved a Law “On Media”, which was signed by the President on December 29. This draft legislation was substantially revised before adoption, taking into account the conclusion of the European Commission and the Council of Europe, as well as recommendations of national players. For the second reading, there were corrected provisions in the Law that could have weakened the mechanisms for protecting the Ukrainian language and the national cultural and information space. However, in order to complete the implementation of the recommendation, Ukraine needs to approve amendments to the Law “On Advertising” that will implement additional provisions of the EU’s Audiovisual Media Services Directive. A draft legislation of this law has been developed and sent to the EC. The new Law “On Media” significantly strengthens the role of the National Council of Television and Radio Broadcasting of Ukraine and gives the regulator broad opportunities to restrict access to channels and services of Russian providers, as well as the content of linear channels on video shared access platforms. It came into force on March 31, 2023. “Today, the Law of Ukraine “On Media”, which Ukraine has been striving for more than 10 years, finally comes into force. First of all, the law ensures transparency of the media space and promotes the right to freedom of expression, to receive comprehensive, reliable and timely information and its free dissemination. Equally important, there will be more of the state language on national television. The minimum share will increase from 75% to 90%, which significantly strengthens the position of Ukrainian in the media sphere”, emphasized Minister of Culture and Information Policy O. Tkachenko [12].

Finally, another success in the implementation of the European Commission’s recommendations was the approval of the framework legislation on minority rights, which Hungary had particularly insisted on. On December 13, 2022, after a long debate, criticism from Ukrainian experts, and taking into account the position of the Council of Europe, to which the legislative draft was sent, the Verkhovna Rada of Ukraine approved the Law “On National Minorities (Communities) of Ukraine”. This Law, according to experts, meets the requirements of the Framework Convention for the Protection of National Minorities to which Ukraine is a party, but its approval was not without problems. Firstly, Ukraine did not ask the Venice Commission to provide a conclusion on the legislative draft (instead, it used the previous conclusions of the Venice Commission and asked for the opinion of other Council of Europe institutions). Secondly, the Law was adopted in the

first and second readings very quickly, so there were no consultations with minority representatives between readings, they were held only before the first reading. Predictably, the law has provoked comments from some EU countries, primarily Hungary and Romania, which have consistently advocated for changes to other laws on national minorities, especially regarding the language of education. Ukraine will have to engage in a dialog with them to reach a mutual understanding. One of the ideas is to extend the transitional period of the education law, which was implemented during the Russia-Ukraine war. Experts also note that in order to fully implement this EC recommendation, Ukraine still needs to develop implementation mechanisms (non-legislative acts), not just approve a framework law. One such act may be the adoption of the Concept of the State Target Program to Ensure the Development of Unity in Diversity of National Minorities (Communities) for 5-10 years, the draft of which was submitted for discussion by the State Service of Ukraine for Ethno-Politics and Freedom of Conscience.

On March 31, 2023, the delegation of Ukraine held working meetings in Strasbourg with representatives of the Venice Commission, the Advisory Committee of the Framework Convention for the Protection of National Minorities and the Committee of Experts of the European Charter for Regional or Minority Languages, during which the Ukrainian side spoke in detail about the peculiarities of the Law “On National Minorities (Communities) of Ukraine” and the progress of work on developing a legal framework aimed at ensuring its proper implementation and effectiveness. Moreover, representatives of these European institutions were invited to Ukraine to meet with representatives of state authorities, local self-government and public associations to better understand the situation with ensuring of rights of national minorities and indigenous peoples [13].

On February 03, 2023, during the deployment of the so-called “great offensive” of Russian troops in Ukraine, the Ukraine-EU summit took place in Kyiv, which became a major international event that brought together President of Ukraine V. Zelenskyi, President of the European Council C. Michel and President of the European Commission U. von der Leyen. The meeting resulted in an important document, the Joint Statement following the 24th EU-Ukraine Summit, which reflects the positions and demands of both sides. “We have confirmed that the future of Ukraine and its citizens is in the European Union”, it was the main message that the leaders came to Kyiv with. At the same time, the Joint Statement reflected the parties’ vision of the process of rapprochement and Ukraine’s accession to the EU. Overall, taken into consideration the wartime situation, the European Union is satisfied with the pace of reforms in Ukraine. This is clearly stated in

the Statement: “The EU recognized the significant efforts that Ukraine has demonstrated in recent months in achieving the goals underlying its candidate status, welcomed Ukraine’s reform efforts in these difficult times and called on the country to continue on this path and to fulfil the conditions set out in the Commission’s conclusion on Ukraine’s application for membership in order to progress towards future EU membership”.

Speaking to journalists on March 12, 2023, Ukraine’s Deputy Prime Minister for European Integration Olha Stefanishyna said that the European Commission’s first assessment of Ukraine’s progress in implementation of the “candidate criteria” would be presented in May, and by then Kyiv would have completed most of them. “Several blocks have already been politically completed; some technical issues remain. There will remain tasks to implement the Law “On National Minorities”, she explained. In particular, according to the Deputy Prime Minister, the Verkhovna Rada will adopt a law regarding the structuring the advertising market in Ukraine by May 2023, which will allow Kyiv to declare that it has met the criterion for media reform. “The Director of the NABU has been appointed; the concept of reforming law enforcement agencies has been prepared and must be approved by the President; the process of selecting members of the High Qualification Commission of Judges of Ukraine will be completed. Thus, we are closing the anti-corruption, law enforcement and judicial block”, Stefanishyna emphasised.

However, at the end of April 2023, EU Ambassador to Ukraine Matti Maasikas claimed that in June the European Commission would publish a preliminary assessment of Ukraine’s progress in reforms necessary to open EU membership negotiations. “There will be two reports this year. The first one is an oral assessment, and it will be held in June on Ukraine’s implementation of seven EU recommendations that were provided during the process of obtaining candidate status”, Maasikas said in an interview with “Suspilne”. Moreover, he added: “The second report will be on the EU’s enlargement policy, and this year it will be the first to concern Ukraine. It will be published in the autumn”, emphasizing that Ukraine is aware of the EU’s expectations: it needs to adopt a Law “On Advertising”, restore electronic asset declaration, revise the Laws “On the Constitutional Court” and “On the Money Laundering”, and form the High Qualification Commission of Judges [14].

On April 26, 2023, Deputy Prime Minister of Ukraine O. Stefanishyna met with ambassadors of 27 EU countries. They discussed in detail the next steps towards Ukraine’s European integration and the implementation of the seven recommendations received from the European Commis-

sion along with the EU candidate status. “These seven recommendations are not new for Ukraine. But they have, in fact, become an incentive to make the most difficult decisions throughout the war. The determination we gained along with the candidate status allowed us to quickly render a number of decisions necessary for our country, in particular, anti-corruption struggle, creation and ensuring the full functioning of judicial institutions, and other legislative changes”, the Deputy Prime Minister of Ukraine said during the meeting. In particular, she emphasized that Ukraine has completed the formation of all anti-corruption institutions that are now fully operational – the Anti-Corruption Court, the Specialized Anti-Corruption Prosecutor’s Office, the National Agency on Corruption Prevention, and the main law enforcement authority in this area – the National Anti-Corruption Bureau. At the same time, Stefanishyna noted that today Ukraine is not stopping at the steps set out in the recommendations and continues the reform process, in particular in implementing anti-corruption reform, and works hard to implement the recommendation on anti-money laundering. European diplomats, in turn, noted Ukraine’s efforts on the path to European integration and assured of unwavering support in conducting the necessary reforms [15].

Thus, the process of implementing the European Commission’s recommendations to Ukraine as a candidate for EU membership continues, and there is hope that at the end of this year, after a positive report from the EC, negotiations on Ukraine’s accession to the EU may finally begin, and the accession itself, according to the most optimistic forecasts, may be held in 2029. This, in particular, is stated in the Foreword of the Deputy Prime Minister of Ukraine O. Stefanishyna to the European Liberal Forum’s study on the topic of relations between Ukraine and the European Union published in May 2023. “We understand that the process of joining the EU will not be easy, but it will provide the necessary strategic frameworks for the post-war reconstruction and restoration of the country. That is why we consider it necessary to start negotiations at the end of 2023. This decision will be the last political step on the part of the EU leaders, which will pave the way for structural transformations in Ukraine, when we will jointly rebuild the country and strengthen the EU”, – she emphasizes [16].

Regarding Ukraine’s further European integration efforts, it should be emphasized that there are problems that are more complex than achieving the so-called Copenhagen Criteria for EU membership of 1993 or implementing the recommendations of the European Commission given to Ukraine along with the status of an EU candidate in 2022. Their solution requires a qualitative social evolution. It is obvious that the accelerated

implementation of European standards in the social, humanitarian, legal, business and other spheres cannot be ensured only by the government's efforts. Joining the European community cannot be the result of the victory of adherents of this idea over its opponents, it requires the organic disappearance of the latter as a massive socially significant phenomenon, which, in fact, has already happened as a result of the Russia-Ukraine war: according to a poll conducted in early August 2022, 92% of Ukrainians want Ukraine to join the EU, 79% are in favour of joining NATO [17]. And in early October 2022, 86% of respondents voted for Ukraine's accession to the EU and 83% for NATO. Thus, Russia's full-scale military invasion of Ukraine on February 24, 2022, maximized Ukrainians' support for European integration, which became a guarantee of resilience and ability to fight the Russian occupiers [18]. Today, it is possible and even necessary to debate the benefits and risks of Ukraine's accession to the EU, ways to ensure and protect the specific interests of certain segments of the population and economic sectors, but there should be a broad national consensus on the values of European civilization.

Secondly, Ukraine should not view EU membership as an end in itself. The goal should be to secure very specific benefits, both political and economic. Social and political, humanitarian aspects of the country's European integration are also important. Particular attention should be paid to the well-known triad of: human rights and freedoms, democracy, and the rule of law, including international law. In addition, in the process of preparing for accession, it is necessary to promote in every possible way the formation of a positive public opinion regarding Ukraine's European choice as a non-alternative path to a democratic, legal and prosperous European state, and at the same time to expand Ukraine's presence in Europe and make it part of the national policy in the cultural and humanitarian sphere.

Thirdly, in order to preserve the prospect of Ukraine's real membership in the EU in the next five to ten years and to level the economic backwardness, Ukraine's national economy must not only fully recover after the victorious end of the Russia-Ukraine war, but also develop twice as fast as the current EU member states (we are 140th in terms of GDP per capita at USD 7,500).

In general, according to experts, there are at least 3 fundamental problems of Ukraine's European integration: 1) political and legislative, i.e., the absence of a principal law on European integration or a clear and consistent strategy for the development of relations between Ukraine and the EU and its individual member states (which would, for example, make it possible to ratify the Rome Statute, the obligation of which Ukraine assumed)

and a single national authority for European integration accountable to the President and Parliament and endowed with the relevant rights and powers; 2) the professional and human resources problem associated with the lack of the necessary number of certified “European integrators” and a highly professional team of professional experts in the country, in particular in the Ukrainian government (the need to form a new generation of public employees who will be able to negotiate with the EU, was mentioned by the Deputy Prime Minister of Ukraine for European and Euro-Atlantic Integration O. Stefanishyna in a program interview for the “European Pravda” on August 29, 2022); 3) lack of political will not only of the top leadership of Ukraine, but also at all levels of Ukrainian government, and the European style (primarily transparency, professionalism and responsibility) in the actions of European integrators both in the centre and in local communities [19].

Miscalculations and excessive caution in the EU’s policy toward Ukraine also can be added to the above mentioned. There is a need for the European political elite and the societies of the EU member states to understand that without Ukraine, the great project of forming a united Europe cannot be considered complete, and Ukraine’s membership in the EU will only strengthen this association of democratic states, because according to the striking expression of Yurii Andrukhovych “Europe without Ukraine is not complete Europe” [20].

Finally, among the objective and subjective reasons that impede the realization of Ukraine’s European choice, we should mention another significant, perhaps the most important factor – the Russian factor, which, even if Russia is defeated in the war against Ukraine, will remain significant in European politics and international relations. Therefore, neutralizing or at least reducing Russian influence on both Ukraine’s internal and international policies, as well as the policies of the EU member states and the social and political opinion of the European community, is a fundamental task for the Ukrainian government and diplomats, including civil society, the so-called public and cultural diplomacy. They must be sincerely convinced and convince the world that the European integration of Ukraine has no alternative, that it is beneficial to both Ukraine and the European Union, all its member states, that, in the end, if Ukraine wants to preserve its independence and restore its territorial integrity, strengthen the democracy of its national government and improve the welfare of its population, it must, with the help of its Western allies, win the Russia-Ukraine war and not only revive but also build a modern, prosperous country, future-oriented Ukraine and become a true democratic European state, not an intermediate, Eurasian country.

This is the goal of, for example, the government’s communication campaign “Embrace Ukraine. Strengthen the Union” in support of Ukraine, launched in May 2022. In particular, in April 2023, it was launched in France, Germany, Austria, Italy and Portugal to inform the citizens of these EU member states about how Ukraine is developing and building its European future despite Russia’s full-scale military invasion. “Ukraine is a constant target of Russian propaganda, stereotypes and myths about us that Russia has been feeding for years in the EU. That is why it is very important to reveal Ukraine’s strengths, to talk about our resilience, our character, our commitment to the values of a free Europe, and the fact that we are not just surviving during the war – we are developing and preparing the country for EU membership. To this end, we have initiated a communication campaign to demonstrate that Ukraine is part of the European family and is a success story, so a strong Europe, the Europe of the future, is possible only with Ukraine”, said the Deputy Prime Minister of Ukraine O. Stefanishyna about the significance of this campaign [20].

1. Ukraine officially received the status of an EU candidate. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2022/06/23/7141922/>
2. Fakhurdinova M. Financing and impetus for reforms: what will give Ukraine the status of an EU candidate. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2022/05/11/7139235/>
3. The European Parliament sees the prospect of Ukraine’s membership in the EU in 2029. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2023/03/2/7157224/>
4. Prime Minister of Poland: It is necessary to create an accelerated process of Ukraine’s accession to the EU. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2023/02/18/7389888/>
5. Borrell: “Ukraine belongs to the EU family and will definitely be a member of the European Union”. URL: <https://zn.ua/ukr/europe/borrel-ukrajina-nalezhit-do-simji-jes-i-bude-chlenom-jevrosojuzu.html>
6. Borrell: Ukraine will become a member of the European Union. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/3672086-ukraina-stane-clenom-evropejskogo-souzu-borrel.html>
7. The Government announced the fulfilment of 72% of obligations under the EU-Ukraine Association Agreement. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2023/03/24/7158599/>
8. Rustem Khalilov. Optimists and cynics. Ukrainians during the war in the mirror of sociology – an interview with Yevhen Holovakha dated March 09, 2023. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2023/03/9/7392553/>

9. Civil society experts have improved the assessment of Ukraine's implementation of EU recommendations. UCMP (Ukraine Crisis Media Center) Press. Center URL: <https://uacrisis.org/uk/gromadski-eksperty-pidvyshhyly-otsinku-vykonannya-ukrayinoyu-rekomendatsij-yes>. Sydorenko S. "Almost Ready" for Accession Negotiations: What the Assessment of Ukraine by 7 EU Criteria Shows. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2023/05/4/7161006/>
10. The High Council of Justice elected a new High Qualification Commission of Judges of Ukraine, which is one of the "candidate's" tasks for Ukraine. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2023/06/1/7404823/>
11. See: Sydorenko S. The Way to the EU. What Ukraine should do to start membership negotiations. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2022/08/22/7145358/>; Ukraine on the way to the EU: where we are and where we are going next. URL: <https://zn.ua/ukr/international/ukrajina-na-shljakhu-do-jes-de-mi-je-i-kudirukhajemosja-dali.html>; Zelenskyi and Ursula von der Leyen discuss Ukraine's progress in implementing the European Commission's recommendations on Ukraine's accession to the EU. URL: https://lb.ua/news/2023/03/09/548412_zelenskiy_ursula_fon_der_lyaienml
12. Office of the Deputy Prime Minister for European and Euro-Atlantic Integration. The Verkhovna Rada supported the changes regarding the selection of KSU judges in accordance with the conclusion of the Venice Commission. URL: <http://surl.li/hxvle>
13. S. Pohorilov. Up to 15 years in prison for corruption: Zelenskyi signed the decree. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2023/07/1/7409368/>
14. The Law of Ukraine "On Media" comes into force today. URL: <https://eu-ua.kmu.gov.ua/novyny/sogodni-nabyraye-chynnosti-zakon-ukrayiny-pro-media>
15. Office of the Deputy Prime Minister for European and Euro-Atlantic Integration. What are the main changes expected thanks to the adoption of the draft law on the implementation of European norms to the law on advertising? URL: <https://www.facebook.com/UA.EU.NATO/posts/pfbid06S8TFizo4L4FM2X55rqvUJCDGiXrWT3Js5oJCaCzCigtbn5V7Fwz6bvi5Sk81SQ4l>
16. The Ukrainian delegation discussed the issue of ensuring the rights of national minorities at the Council of Europe. URL: <https://eu-ua.kmu.gov.ua/novyny/ukrayinska-delegaciya-obgovoryla-pytannya-zabezpechennya-prav-nacmeshyn-u-radi-yevropy>.
17. Tyshchenko K. VR extended the transition period to Ukrainian for schools with languages of EU countries. URL <https://www.pravda.com.ua/news/2023/06/10/7406297/>

18. EU Ambassador confirms that preliminary assessment of European integration reforms in Ukraine has been postponed. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2023/04/27/7399757/>
19. Office of the Deputy Prime Minister for European and Euro-Atlantic Integration. URL: <https://www.facebook.com/UA.EU.NATO/posts/pfbid0jrSMN-B2KXqjWsqC37vK3Yb4kRVTXpuWu2ESP4aj79yW1Gx1GCdQjJrkjZzsn-7bl>
20. Office of the Deputy Prime Minister for European and Euro-Atlantic Integration. An effective roadmap for Ukraine's integration into the EU should be developed. URL: <https://www.facebook.com/UA.EU.NATO/posts/pfbid02og9PAx9UCXZwR5eAo1pdMUAkXmYPFELkV6k1qYjecmMY1dbX-ajzt2jJ6rWLroC1Rl>
21. See: Bzhozovsky A., Sydorenko S. Two points out of seven, the forecast is positive: what does the EU think about the start of negotiations on the accession of Ukraine in 2023. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2023/06/21/7164104/>; The European Commission notes Ukraine's progress in implementing "candidate" recommendations. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2023/06/22/7408052/>; Vons R. The European Commission assessed Ukraine's progress towards EU membership. URL: <https://glavcom.ua/world/world-politics/jevrokomisija-otsinila-prohres-ukrajini-na-shljakhu-do-chlenstva-v-jes-936494.html>; S. Nazarenko "They are on the right track": the European Commission presented an oral assessment of reforms in Ukraine. URL: https://24tv.ua/vstup-ukrayini-do-yes-yevrokomisiya-dala-usnu-otsinku-reformam_n2339870
22. See: S. Shevchenko "Two out of seven". Will Ukraine have time to fulfill all the criteria to start negotiations on joining the EU? // <https://www.radiosvoboda.org/a/ukraine-eu-eurointegration-reforms/32472741.html>; Interim assessment from the European Commission: what else does Ukraine need to work on? https://24tv.ua/vstup-ukrayini-do-yes-yevrokomisiya-dala-usnu-otsinku-reformam_n2339870
23. The head of the European Commission praised the "amazing" pace of reforms in Ukraine. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2023/07/21/7166261/>; Ukraine writes a new page in the history of Europe - the head of the European Commission. URL // <https://www.pravda.com.ua/news/2023/07/22/7412435/>
24. 92% of Ukrainians want Ukraine to join the EU, 79% support joining NATO: URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/09/20/7368314/>
25. Reznik O. European integration aspirations of Ukrainians: from ambivalence to emphasis. URL: <https://dif.org.ua/article/evrointegratsiyi-pragnennya-ukraintsiv-vid-ambivalentnosti-do-uviraznennya>

26. Stefanishyna: The window for Ukraine's accession to NATO may open before the end of the war with Russia. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/interview/2022/08/29/7145770/>
27. Ukraine for export. URL: https://zn.ua/ukr/ART/ukrayina_na_eksport.html
28. France, Germany, Austria, Italy and Portugal launched a communication campaign in support of Ukraine. URL: <https://mail.ukr.net/desktop#readmsg/16818367522303525632/f0>

1.3. European experience of regional cooperation between the Czech Republic and Slovakia: lessons for Ukraine

Today's challenges facing Ukraine in the context of a military invasion of the territory of an independent and sovereign state and a full-scale war necessitate not only the end of hostilities, but also the search for innovative approaches to the formation of a new regional policy, modernization of the regional development management system and future regional cooperation in general in peacetime. This implies the introduction of a new regional policy designed to combine the tasks of post-war reconstruction and modernization of the country's economy with ensuring a comprehensive balanced development of the regions [16, 138-170].

Positive experience development in the direction of regional policy implementation has been accumulated in the countries of Central and Eastern Europe, which have been members of the European Union for almost 20 years. We are talking about the Czech and Slovak Republics, which, as a result of the coordinated division of the state, formed new countries and use a holistic, qualitatively new system of interstate relations in their cooperation.

Having originated in the middle of the XX century in the form of extraordinary character, today regional policy has become a permanent factor without which full integration is impossible [6].

An analysis of recent research and publications of the problem shows that it is the subject of attention of Ukrainian scholars. In particular, the monograph "Regions of Ukraine: Problems and Priorities of Socio-Economic Development", prepared by the staff of the National Institute for Strategic Studies under the President of Ukraine, highlights the problem of bringing the mechanisms and institutional and legal framework of Ukraine's regional policy to the EU standards, whose countries have valuable experience in regulating regional development for Ukraine. The development of

Ukraine's regional cooperation in the context of European integration was studied by L. Prokopenko [14], O. Rudik [15], I. Shumliaieva [15], as well as cross-border cooperation in the context of the EU regional policy, as well as the EU regional policy and strategic imperatives for Ukraine - Ye. Kish [7, 133-157; 8]. The analysis of the regional policy of the European continent from the point of view of its impact on Ukraine is the subject of works by domestic experts B. Dubovyk [5], M. Kushnir [10, 146-149], N. Mikula [11, 284-301], S. Mitriaieva [12], I. Studennikov [16], V. Chuzhykov [18, 72-78]. However, Ukrainian historiography does not yet have separate comprehensive research on the development of regional cooperation between Ukraine and Central European countries after Russia's military invasion of Ukraine. At the same time, the current state of the EU's regional policy, tendencies of its further development and importance for Ukraine have not yet been sufficiently studied.

The analysis of the source base of the problem shows the attention of modern scholars to the research of important vectors of modern processes of regional cooperation between the Czech Republic and Slovakia [21; 22; 23; 24; 25; 26; 27; 28], as well as the historical retrospective of this issue [32; 33]. It should also be noted that the Czech Republic and Slovakia, their directions of internal and external policy, issues of interstate cooperation, inclusion in the processes of Euroregional cooperation, and participation in international organizations are the subject of research by scholars of Uzhhorod National University [1, 101-109; 2, 180-197].

Our task was to analyse regional cooperation between the Czech Republic and Slovakia, to explore certain areas of the European Union's regional policy, the main stages of its historical development, and to determine the prospects for regional cooperation in the near future, to draw the most important conclusions and outline lessons for Ukraine.

* * *

Czech Republic and Slovakia are objectively interested in the stable development of an independent democratic Ukraine, as well as in economic cooperation with it. For the countries of Central Europe, Ukraine remains a strategic transit route to the markets of the post-Soviet countries. Slovakia and the Czech Republic define their concepts of cooperation with Ukraine in different ways, although the following factors are decisive and common in this process: dynamic development of bilateral interstate relations, search for opportunities for regional integration rapprochement, and intensification of cooperation in pan-European structures.

The European Union has gathered an interesting experience in the development of regional policy. The EU's regional policy most clearly demon-

strates the characteristic features of the EU's approach to the formation of its policy directions, its efficiency and flexibility.

The necessity of balanced development by reducing the gap between different European regions and helping the most backward territories was defined in the preamble of the Treaty of Rome in 1957. However, at the initial stage of European integration, it was believed that integration would automatically lead to the equalization of interregional disparities, and thus regional policy measures were considered secondary [13].

The period of formation of the EU regional policy lasted from the mid-1970s to the mid-1980s. It was connected with the accession of the UK, Denmark and Ireland to the EU, and the necessity to revive the old industrial regions of the UK that had declined. At this time, the foundations of an active EU regional policy were being created through the organization of a number of specialized structural funds, primarily the European Regional Development Fund (ERDF). The fund's resources were directed at overcoming regional and structural disproportions within the Community.

The next period of development of the EU's regional policy lasted from the mid-1980s to the beginning of the XXI century. This is the period of improvement of the EU regional policy. The Single European Act stipulates the necessity of economic and social unity, thus laying the groundwork for a common regional policy based on the principles of solidarity.

The third period of the EU's regional policy began at the beginning of the XXI century and is connected with the impact of globalization. At this time, the funds are being radically restructured. Each direction of the EU's common policy is getting a regional tinge. Attention is constantly growing to the role and limits of the principle of subsidiarity, as well as to the interaction of various common policies at the regional level. In the EU texts, regional policy is increasingly being replaced by the concept of cohesion policy, which means that regional and social policies are intertwined and no longer considered in isolation. The policy of cohesion implies simultaneous cohesion both horizontally – between regions – and vertically – that is, social policy [3]. The aim and essence of regional policy are being transformed. It is directed to the formation of a new, active role of regions in the development of the EU.

In the context of globalization, regions are beginning to differ from each other not only by socio-economic criteria, but also by the “global criterion” – the level of involvement in global processes. The relationship between regional and global partners is developing at the subregional level, rather than with states. This creates a new principle of territoriality without the usual division into “centre” and “periphery”.

According to the British expert M. Keating, important differences are forming in the relations between regions, the global market, international regimes and the state in traditional and globalizing forms of territorial administration [4].

They are mediated by the state in traditional forms. Regions here serve as the political backbone of states and governments and are represented in public policy. In return, the state provides patronage and subsidies to the regions. This relationship is being disrupted by globalization, European integration, and market development. Regions are becoming active components of the space for building new policies and independent participants in global politics.

The state is losing its monopoly as an intermediary and its ability to control its own economic space, while the regions are developing direct ties with international regimes and the global market. The position of regions in the international market no longer depends on political factors, but on their competitive advantages and the ability to use them effectively.

Regionalism reveals itself in a variety of economic, political and cultural forms. Because of the ambiguity of regional boundaries and the different types of systems to which regions belong, they are not seen as self-sufficient communities, but as open, temporary social systems functionally linked to other levels of government and management. Regionalism is not becoming an alternative to the state principle of organizing territories. However, this does not mean that regions cannot have a significant impact on the activities of the state, and the emergence of influential regions cannot change the level of state influence in the country [15].

Despite the ongoing global financial and economic crises, as well as the debt crisis in the EU, the latter continues to consider regional policy as one of the most important common policies. The European Commission's Communication to the European Parliament and the Council of the EU stated that regional policy directly contributes to Europe's smart growth [11]. This was also evidenced by the content of the European Community Cohesion Policy for 2014-2020 [24].

The EU's current regional policy identifies clusters as one of the most important ways of regional growth, as evidenced by the flagship initiative "Industrial Policy in the Era of Globalization".

It is believed that clusters can serve as a bridge to modern industrial policy and facilitate the transition to regional competitiveness based on the modernization of traditional economic activities due to innovation. In Europe, the initiative to create clusters usually comes from local and regional stakeholders who are better aware of their competitive advantages in the

region and actively cooperate with regional business structures and academia [9].

Thus, the regional policy of the European Union, and the Czech and Slovak Republics in particular, most clearly demonstrates the characteristic features of the EU's approach to the formation of its policy directions, its efficiency and flexibility.

Coming back to the experience of regional cooperation between the Czech Republic and Slovakia, the following should be noted. For example, the Czech Republic does not share a common border with Ukraine, and therefore its "eastern policy" has conceptually faded into insignificance compared to the development of relations with the European Union. Slovakia, on the other hand, shares common borders and has more common interests with Ukraine, particularly in the Carpathian region. After the collapse of the unified Czechoslovak state, Ukrainian-Slovak relations developed more slowly than Ukrainian-Czech relations. In 1993, the Treaty on Friendship and Cooperation with Slovakia was signed in Kyiv on June 29-30. It was and still is important to fix the absence of territorial claims on the part of both countries. Political consensus between Ukraine and Slovakia, the latter's support of Ukraine during the war against Russia in the international arena and within the framework of European and Euro-Atlantic integration – all this contributes to the fruitful development of political and economic relations [34].

As for the Czech Republic, the Treaty on Friendly Relations and Cooperation between Ukraine and the Czech Republic was signed in Prague on April 26, 1995. There is a joint commission on trade and economic cooperation. In the Russia-Ukraine war, today's Czech political establishment takes the same position as Slovak political leaders.

The Czech and Slovak policies toward Ukraine are very much focused on its involvement in regional integration processes. Thanks to the position of the Czech Republic and Slovakia, Ukraine became a member of the Central European Initiative in June 1996. Unfortunately, due to the military invasion, the Czech Republic and Slovakia are very cautious about the possible prospect of Ukraine's accession to the Visegrád Group (V4) and the possibility of Ukraine's accession to the Central European Free Trade Area (CEFTA) [14].

Slovakia, Ukraine and the Czech Republic actively cooperate in the Council of Europe. The conceptual paradigms of Ukraine, the Czech Republic and Slovakia are in harmony on most issues of contemporary European politics and contribute to the development of a new integrated Europe. We note that regional development is a process that needs acting and effective institutions, requiring close cooperation between governments, business

organizations and social groups at every level. European regional policy is focused on turning problems into opportunities.

More than twenty years have passed since the Czech and Slovak Republics began the process of integration into European and Euro-Atlantic structures. Desiring to create a powerful economy in their countries, to provide their citizens with a prosperous life, and for this purpose, learning from the experience of their European neighbours, the Czech Republic and the Slovak Republic realized that in order to do so, it was necessary to change the system of governance, make it more efficient, and pay more attention to such a sphere as regional policy [31].

After 1990, the process of creating regional development policy in Slovakia can be divided into two stages. The first – the early 1990s – can be characterized as a period of solving the sorest problems of those regions that were most affected by the transition from a planned to a market economy. The second, after 1998, was the period of preparation for EU accession. A systematic approach to regional development emerged only after the government elected in 1998 started working and more realistic prospects for EU membership were formulated. The complexity of the transformation process led the creators of the new regional policy to the conclusion that, first of all, it is necessary to answer some basic questions: whether it is really necessary to implement an active regional policy at the stage of economic transformation, and at what level it is best to solve regional problems (central or subnational) [34].

In Slovakia (area is 49,034 square kilometres, population is 5.5 million, population density is 109.7 inhabitants/square kilometre), there was a significant difference between individual regions. Regional differentiation is due to geographical, historical, cultural, political, economic and demographic development, ethnic composition, religion, and ancient cultural and administrative centres. It was strongly influenced by targeted government interventions in the regions (especially before 1989), the level of urbanization and industrialization, the level of education, social services, and economic power.

Democracy, which was becoming stronger, required decentralization of public administration, i.e., the transfer of most of the powers from the centres to the local level; it also required administrative and territorial reforms to find the most optimal structures of power, development of local self-government and creation of a system of horizontal relations between regions [9].

Simultaneously with consistent economic transformations and decentralization of public administration, Slovakia took balanced and at the same

time decisive steps on the preparation and implementation of new legislation on the regulation of regional relations. In 2003, the final decision on decentralization and territorial reform was made. During the first years of transformation, the most important document in the field of regional policy was the Government Resolution No. 390/1991 on the principles of regional economic policy. Regional policy was defined alongside with macroeconomic and sectoral policies as a specific form of economic policy.

Vertically, the regional policy was supported for the purpose of mutual coordination of activities of self-government institutions, territorial and central government authorities. Horizontally, it was necessary for the territorial coordination of policies in certain sectors. One of the key principles of the regional policy was that central authorities, using economic levers, create conditions for the development of municipalities which would function mainly at the expense of their own resources. It was assumed that regional policy measures would be implemented due to market mechanisms [33].

After the change of political office in the 1998 elections, Slovakia's prospects for EU membership also changed for the better. In March 2001, Slovakia began negotiations on accession to the EU under Title 21 of the "Acquis Communautaire", which was entitled "Regional Policy and Coordination of Structural Mechanisms". After the scandal of the misappropriation of EU funds by Slovak officials, the negotiations were extremely difficult. Concernment about Slovakia's ability to properly administer the funds was a red thread throughout the entire negotiation process. Slovakia faced the problem of convincing EU representatives that the EU funds that the Slovak Republic would receive after accession would be used for their intended purpose [33].

According to a material of the report published by the European Commission, Slovakia has shown little progress in establishing sustainable structures for the use of EU funds after gaining full membership. In the report, Slovakia received a good assessment for the adoption of several laws (including the law on support for regional development), the adoption of the National Regional Development Plan, the establishment of the Agency for the Implementation of Regional Development Measures, and other actions [22].

The current institutional framework of Slovakia's regional policy was largely defined in the early 2000s. It seemed that the then government had accepted the criticism from the European Union about the unsatisfactory processes in the field of regional development in Slovakia. The post of Deputy Prime Minister for Regional Development was created, and the Office for Human Rights, National Minorities and Regional Development was es-

tablished. In order to emphasize the importance of regional development, a separate department for regional development was created as a structural subdivision of the government. The Office of the Slovak Republic for the Strategy for the Development of Society, Science and Technology was abolished and its powers were transferred to the Ministry of Construction and Public Facilities. In the same year, due to the transferred powers, the Ministry was renamed the Ministry of Construction and Regional Development.

This Ministry is still the flagship of regional development and the creator of Slovakia's regional policy. The institutional frameworks for regional development in Slovakia include another authority – the Cabinet Council for Regional Policy. According to the idea of its creation, it was supposed to be an advisory authority to the government, which included representatives of all parties interested in regional development. Its status changed after Slovakia obtained EU membership. After May 01, 2004, the Council is responsible for the supervision of structural operations and related coordination. The Council is supposed to discuss and approve semi-annual reports on the country's progress in its ability to attract financial assistance from EU funds [34].

After Slovakia's accession to the EU, the country introduced large-scale changes in the structure and organization of local governance. More than 400 public administration powers were transferred to settlements and higher territorial units in order to improve the efficiency and quality of governance in the country. Integrated local governance was liquidated, and regional administrations disappeared; they were replaced by regional (krai) and district administrations under the departmental subordination of the Ministry of Internal Affairs. At the same time, independent authorities of specialized local state administration with specific names and specific territorial fields of activity were created by law under the departmental subordination of other ministries.

As it is known, the administrative-territorial mechanism in European countries is classified according to the NUTS system (The Nomenclature of Territorial Units for Statistics). This is a unified system of territorial division of the EU regions, introduced in 1998, according to which three regional and two local levels were also distinguished in Slovakia. The territorial systematization of the Slovak Republic is as follows: NUTS 1 – 1 Slovakia; NUTS 2 – 4 covers: Bratislava region, Western Slovakia, Central Slovakia, Eastern Slovakia; NUTS 3 – 8 – eight regions (krai): Bratislava, Trnava, Nitra, Trenčín, Banská Bystrica, Žilina, Košice, Prešov.

The structure of settlements in Slovakia is characterized by a high level of fragmentation. 67% of them are small settlements (up to 1000 inhabit-

ants), where 16% of the population lives. Overall, 44% of the population lives in small settlements. At the same time, there are medium and large cities (over 50,000 inhabitants), where almost 25% of the Slovak population lives. Such cities act as a kind of centres through which ties between individual regions are maintained [36].

Recent statistical research confirms that Slovakia continues to have a situation of a wealthier West and a poorer East. Speaking of Western Slovakia, the “golden triangle” of Bratislava-Nitra-Trnava is often mentioned. This corresponds to the vital pan-European development concept called the “Red Octopus”. Slovakia’s specificity is its favourable location for inclusion in natural transboundary agglomerations. In the southwestern part of the Slovak Republic, it is about the Vienna-Bratislava-Győr region; in the north, it is Silesia-Ostrava-Zilina-Martin; in the east, Kosice-Prešov with access to Western Ukraine and northeastern Hungary.

With the aim to reduce the level of economic and social asymmetries in Slovakia, European instruments are mainly used, the so-called structural funds and the European Provincial Development Fund. The following instruments are government grants in regions with high unemployment [23].

Therefore, to sum up, it can be said that the issue of transformation and optimization of the administrative and territorial mechanism is complex and requires time. The success of these processes depends on all possible assistance from the state; consistency of implementation of optimization of the administrative and territorial mechanism of the state; and most important, on the public’s internal awareness of the necessity of such processes and compliance with subsidiarity, i.e. the principle that the governing component of society (e.g. the state) should perform only those tasks that cannot be performed by its subordinate authority. The successful development of regional policy in Slovakia, however, is not the consequence of a coincidence. On the contrary, it is the result of a historical confrontation of different trends.

Based on the analysis of Slovakia’s experience, it is possible to formulate recommendations for increasing the ability to fulfil the requirements of European regional policy and improving regional development:

- full decentralization of public administration, including improvement of the financial situation of subnational self-government. Decentralization and subsidiarity are among the principles of the European Union’s regional policy. This means the distribution of powers between different levels of public administration, the central government and subnational territorial self-government. The experience of Slovakia proves that until full-scale decentralization

is carried out, the ability of territorial governments to develop their respective territories is limited. It is not enough to transfer only powers. It is necessary to ensure an appropriate level of financial autonomy in order to create and use effective instruments of regional development at the lowest level of governance;

- full implementation of participative planning at all territorial levels;
- planning and programming should not take place within a certain timeframe, but should undergo a broad public and expert discussion;
- priorities setting in programming. Slovakia's experience has shown that hasty and unclear priorities setting leads to wasted resources (human and financial) in the process of program implementation;
- measures and mechanisms of the state regional policy should be clearly defined along with the mechanisms for their monitoring and impact assessment. With the aim of ensuring the efficient use of resources allocated for regional development, it is necessary to clearly define the appropriate instruments;
- it is necessary to clearly distribute tasks and spheres of responsibility among all regional development stakeholders;
- it is necessary to create communication channels between stakeholders and provide assistance in their functioning. Good communication channels in both directions are the key to appropriate and effective regional policy development and implementation [20].

Based on a clear pro-European position, the Slovak government is currently taking active steps. In terms of sectoral policies, the Slovak government pays priority attention to the creation of a European legal environment in the fields of energy, transport infrastructures, internal market development, environmental protection and climate change mitigation measures, as well as the formation of a European trade policy towards the EU's external partners. The fundamental line of the Slovak government's foreign policy in its regional dimension is the policy of good neighbourly relations based on partnership, state equality and dialogue with the Czech Republic, Poland, Austria, Hungary and Ukraine – with the aim of promoting economic and social development, territorial cohesion and solidarity. In addition, the Slovak Republic is and will continue to be an active member of the Visegrád Group, within which it will focus on searching for topics and spheres which the V4 countries can jointly represent in the European Union in other appropriate forums [29].

Slovakia's organizational, negotiation, legislative and institutional experience on the path to EU integration seems to be extremely useful for

Ukraine, in view of similar historical and civilizational, internal and external political transformation problems. In order to transfer this experience, it is advisable to receive consultative and technical assistance from Slovakia with the involvement of Slovak experts and politicians who were directly involved in the process of preparing the country for accession to the European Union.

In particular, in organizational terms, the developed mechanisms of coordination of interaction and distribution of powers between different branches of government, central and local authorities in the field of European integration, methods of conducting the negotiation process for the country's accession to the EU provoke interest [19].

Special attention should be paid to the measures taken in the Slovak Republic aimed at optimizing and accelerating the lawmaking process in the context of harmonizing national legislation with the legal norms of the European Union [4].

It is also advisable to study the Slovak experience of cardinal improvement of the investment and innovation climate in the country, conditions doing business, implementation of structural economic reforms, and regional development with active use of EU financial and technical assistance.

The experience of Slovakia in training civil servants involved in the integration process, as well as the implementation of an information strategy to prepare the population for the Slovak Republic's accession to the European Union, may be of practical interest to Ukraine.

* * *

As for the regional policy of the Czech Republic, it is no coincidence that we are focusing on regional policy. Firstly, it is an extremely important policy area, the second most important in the EU. Secondly, the Czechs had very little understanding of regional policy before 1990, when they had to start from scratch. Thirdly, it contains a lot of norms that need to be implemented. Fourth, it is a sphere in which the Czech government does not intend to combat with players who have strong identities, deep pockets, and significant organizational capabilities that they inherited from the former regime and intend to protect from a possible threat from the EU [30].

Once upon a time, Vaclav Klaus' desire to control everything from a unified centre in the Czech Republic prevented even the formal creation of regional policy leaders and for a long time gave the EU a reason to criticize. When Klaus's government finally agreed to change regional policy, the number of such regional authorities was "bloated". The chronology of the main steps on the way to the creation of a modern regional policy in the

Czech Republic aimed at European integration can be represented by the following key events:

1990 – dismantling of central planning and rejection of the acceptance of responsibility for regional planning.

1991 – the Regional Policy Act defines Czech regional policy. Its main aim is the achievement of minimum standards of living and working conditions for all citizens.

1992 – Act on the Principles of Regional Economic Policy. The main aim of this policy is the development of a market economy, especially through the development of small and medium-sized enterprises.

1994 – the EU launches a program of cross-border cooperation between the Czech Republic, Austria, and Germany.

1996 – the Ministry of Regional Development of the Czech Republic was formed.

1998 – the government uses the Principles of Regional Policy as a temporary measure until the adoption of appropriate legislation.

1998 – the Coordination Committee and the Regional Development Agency were established. Both authorities were created to facilitate the transition to regional governance.

1998 – Eurostat and the Czech Statistical Office agreed to create 8 “NUTS II” Euro-regions out of the 14 old regions. Each of the Euro-regions was to have its own Administration and Monitoring Committee.

1999 – the Act on Supporting Regional Development was adopted. It defined the spheres of responsibility of the new Czech regions and created a framework for national coordination of regional policy. The government announced a program to support 18 problem districts. The EU launches a pilot project in Northwest Bohemia.

2000 – the Constitutional Act on the Formation of Regions is adopted, creating 14 regional governments. The National Development Strategy of the Czech Republic was published, emphasizing the importance of resources from the EU structural funds [31].

Before discussion of the Czech Republic’s regional policy, two things need to be noted: many Czechs believed that regional policy replaced the socialist system of central planning that was destroyed in 1990. However, it existed even then, but in a much-reduced form. Second, between 1990 and 1992, the uncertainty of the Czech state cast a shadow over any thought of regional policy. By 1993, the “velvet divorce” divided the country into independent Czech Republic and Slovakia [32].

A number of serious economic problems have emerged, including the decline of heavy machinery, the collective sector of agriculture, decreased

labour mobility (partly due to a lack of affordable accommodation), and environmental problems. Some politicians have begun to think about how to solve these problems on a regional level. Creation of workplaces in the regions of industrial decline became a priority as rising unemployment further exacerbated disparities between different parts of the country.

The Klaus government did not show much enthusiasm for devolving power to regional structures, despite all the appeals of the European Commission. The current stalemate was based on a complex internal balance of power. It was not changed immediately, but largely thanks to the EU. In January 1996, the Czech Republic applied for EU membership, and the European Commission began the process of assessing its readiness for accession. Its answer was: “At present, the Czech Republic has no regional policy. Decisions on regional development are made on a sectoral basis at the national level”. The Commission drew attention to the fact that the Czech Republic has established a Ministry of Regional Development. At the same time, it noted that the ministry has limited financial resources, and “the Czech authorities still need to carry out important reforms ... financial resources of the regions should be increased, tools for their use should be created ...” etc. [30].

The European Commission’s response initiated a new discussion about the necessity of a new regional policy. The Ministry of Regional Development considered itself a fully responsible authority, but it had a weak voice in Klaus’s cabinet. In fact, some of the most interesting initiatives were born outside the government. They were mainly developed by people who had already worked in EU funds such as “Phare”. The European Commission started looking for partners in the Czech Republic. The first was the Ministry of Regional Development, and the second was the Ministry of Labor and Social Policy. They organized a “Phare” unit headed by Eva Píšová and the National Training Foundation (NTF). Mainly because of Vaclav Klaus’s apparent reluctance to share power with the regions, the EU delegation conducted preparatory programs for administrative reform through these organizations.

Decisive changes occurred in 1997, when a corruption scandal involving Klaus’s partners in the ruling coalition broke out. In just six months, by April 1998, the government of Josef Todorovski managed to unblock the process of administrative reform, the formation of a new regional policy, and open the way for future reforms. The Social Democratic government of Miloš Zeman, formed after the 1998 elections, finally decided to start a meaningful dialogue with the Commission. His most important step in the issue of regional policy and territorial reform was the appointment of a new

Deputy Minister of the Internal Affairs, Ivonne Strechkova, responsible for administrative and territorial reform. The new government adopted the Principles of Governmental Regional Policy. This document contained the principles of EU regional policy and identified two types of the problematic regions: economically weak regions and structurally weak regions. Their definition was aligned with EU norms: structurally weak regions have a high concentration of industry, high levels of urbanization and unemployment. Economically weak regions cover mainly rural regions with low levels of urbanization and economic development [4].

This was real progress for the Commission. The Commission delegation launched a pilot project under the Phare program in Northern Bohemia. In this project, both representatives of the government and regions with municipalities participated. Before the creation of the associations of territories (territorial reform) in January 2000, regional figures were mainly mayors and representatives of regional development agencies, independent agencies that used Phare's financial support. In 1999, regional figures formed special regional coordination committees, which included representatives of the state administration. These committees actually became information governments at the subnational level. With the creation of higher-level territorial associations in 2000 and after the subsequent regional elections, the regions incorporated these coordination committees into their administrative structures. Thus, thanks to the pressure of the European Commission, Phare financial assistance, and a change of government, better times have come for Czech regional policy [3].

Although this short outline does not emphasize the crucial role of European norms, we can identify the most important ones that the EU has given to the candidate countries. Firstly, the EU has established that countries should have regional institutions that have the right to formulate regional policy aims. When the government blocks the creation of such institutions, the Commission increases pressure on it and initiates the creation of informal institutions (regional committees).

Secondly, the EU stands for coordination of regional policy between the central government and regional authorities.

Thirdly, the EU understands regional policy not as a mechanism for redistributing resources, but as a tool for creating workplaces and developing investment initiatives [3].

Conclusions and lessons for Ukraine. To sum up, the regional policy of the Czech and Slovak Republics most clearly demonstrates the characteristic features of the EU's approach to the formation of its policy directions,

its efficiency and flexibility. On this basis, the innovation of approaches to regional development in Ukraine should be based on the use of catalysts for regional development; motivation of regions to self-development, diversification of spheres of economic activity; overcoming paternalistic expectations.

The main aim of the state's regional policy in the socio-economic sphere should be to intensification of cooperation relations between economic complexes of different regions.

The application of innovative approaches to regional development should be aimed at strengthening internal motivation for socio-economic growth at the regional level; creation of competitive enterprising structures at the regional level, focused on the intensive use of local resources; formation of competitive production systems of innovative type at the regional and interregional levels [37].

The creation of clusters and industrial parks based on the sixth and seventh technological modes should be an important way to intensify economic development in the regions.

On March 29, 2023, in Košice (Slovakia), at the "Clusters meet regions" Forum, an agreement was signed on cooperation between the Ukrainian Cluster Alliance (UCA) and 5 European cluster associations in support of the Ukrainian cluster movement. Here are some of the points of this agreement: "We, hereby undersigned, National Clusters Association from the Czech Republic, Poland, Lithuania, Romania, Slovakia and Ukraine, and supported by the European Clusters Alliance hereby declare our shared commitment to promoting and supporting the national cluster movement in Ukraine. Our long-term goals are to integrate Ukrainian clusters into European value chains and innovation space. Recognizing the importance of these goals for our countries and the wider international community during war in Ukraine, we have come together to affirm our mutual intentions for advancing sustainable and inclusive cluster growth in our regions". [38].

The joint statement adopted by the forum participants is aimed at creating a new cluster support program focused on interregional cooperation between Eastern European countries and Ukraine, and is addressed to the European Commission for consideration. Such a program should significantly accelerate the development of the cluster movement in Ukraine, in view of the current and future challenges and opportunities for the Ukrainian economy in the perspective of integration into the European Union.

The war in Ukraine has caused profound alterations in the geopolitical arena in Europe and the world, provoking the loss of Eastern markets and global turbulence. After COVID-19, strategic issues of value chains and

ecosystem resilience have re-emerged in Europe. But they are growing today with an unprecedented amplitude of political, social and humanitarian crises which Europe has not known since the Second World War. As for the economic aspects, it has been proven during COVID-19 that European clusters play an important role in the resilience of industrial ecosystems, which are the focus of EU industrial policy. Faced with these new challenges of the Ukrainian crisis, it is crucial to integrate Ukrainian value chains into European industrial ecosystems as soon as possible. In this context, the importance of a powerful and consolidated cluster movement in Ukraine becomes apparent [38].

Summarizing the results of 2022, it can be stated that Ukrainian clusters have not received the necessary support from international or local government institutions. Quite young and united in the Ukrainian Cluster Alliance (UCA) only in 2022, Ukrainian clusters lack many types of special support policies and programs that are usually available to EU clusters, including the existing EU Eastern Neighbourhood program.

On the contrary, 2022 showed how productive and fruitful interregional cooperation between Ukraine and the countries of Eastern Europe and the Baltic states with the support of the EU's central institutions can be. Initiatives such as the Marketplace on the ECCP platform, the Supply chain resilience platform, Solidarity Lane, etc. are just some examples of such cooperation in 2022.

Special meetings and conferences dedicated to Ukraine, supported by the European Commission and the European Cluster Alliance, are closely connected with the support for Eastern European countries. In 2022, the Ukrainian Cluster Alliance started its first productive cooperation with cluster associations and clusters from Poland, the Czech Republic, Slovakia, Romania, and Lithuania. These countries are in the best position to develop new cooperation with Ukraine on cluster development. Coordination by the European Cluster Alliance can ensure the involvement of other EU countries depending on the direction or priority [38].

Therefore, the necessity of a special program oriented to support clusters and small and medium enterprises seems obvious to the UCA, and we, below undersigned, national cluster associations, ask the European Commission to support this proposal.

These methods have been confirmed as the most efficient and recognized as effective in previous years. Other new mechanisms or the implementation of existing ones are welcome. The best practices and experience of the Visegrád Program, as well as other existing interregional cooperation programs, must also be analysed and implemented in Ukraine.

Such programs can bring many benefits to the 5 targeted European countries and to the general cluster cooperation in the EU:

a) with a good knowledge of EU norms and standards, the 5 national cluster associations, coordinated at the level of the European Cluster Alliance will ensure a much faster integration of Ukrainian clusters into EU industrial ecosystems;

b) these countries will have access to all reconstruction programs and projects and will be able to better engage their members;

c) as for other European clusters, we can consider many aspects of better sustainability, improvement of current programs and clarification or profiling for all clusters of future opportunities in Ukrainian markets, better connection with their neighbours [38].

In view of gaining the Ukrainian candidate status for accession to the European Union in 2022, the priorities of the state regional policy should include: state support for the implementation of regional development strategies oriented to the activation of each region in cooperation with the regions of the EU member states; empowerment of local authorities to identify and finance joint international projects; more active involvement of local authorities in the formation of foreign economic policy through the development implementation of program documents in the field of international cooperation; establishment of effective communication relations at the level of regions of Ukraine – regions of the European Union.

1. Andreiko V. Systematic approach to the study of the evolution of the newest interstate relations between Czech Republic and Slovakia // Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University. Series: History. Issue 14. - Uzhhorod: Bulletin of the Carpathians, 2005. Pages 101-109.
2. Andreiko V. Problems of Coordination of Czech-Slovak Interstate Relations in the Context of Euro-Atlantic Integration // International Relations of Ukraine: Scientific Searches and Findings. Issue 22: Interdepartmental collection of scientific papers / edited by S. V. Vidnianskyi (responsible for editing). National Academy of Sciences of Ukraine. Institute of History of Ukraine. Kyiv: Institute of History of Ukraine. 2013. Pages 180-197.
3. Voles V., Voles H. The creation of policy in the European Union / Translated from English by R. Tkachuk. Kyiv: Osnovy, 2004. Pages 44-49.
4. Dainen D. Ever closer union. The Course of European Integration / Translated from English - K.: KIS, 2006. - Pages 65-66.
5. Dubovyk B. Experience of international cooperation within the framework of Euroregions. Prospects of Ukraine. [Electronic resource]. URL: <http://www.uspishnaukraina.com.ua/index.php?long=uk&theme=analitics>.

6. European Regional Policy: An Inspiration for Non-EU Countries? The application of principles and exchange of experience / Office of the official publications of the European Union. Luxembourg, 2009. Page16.
7. Kish Ye. Regional policy of the European Union: strategic imperatives for Ukraine // Independent cultural journal "Yi" 2002. No. 23. Pages 133-157.
8. Kish Ye. Cross-border cooperation and regional policy of the European Union. URL: <http://ewi.org.ua/chastyna-1>.
9. Consolidated versions of the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community / Translated from English by H. Zavoritnia / Edited by T. Kachka. Kyiv: Centre for European and Comparative Law, 2004. Page 126.
10. Kushnir M. Modern strategic guidelines of the European regional policy // Strategic priorities. 2013. No.1(26). Pages 146-149.
11. Mikula N. Euroregional cooperation and Ukraine // Common European Economic Space: Harmonization of mega-regional contradictions: monograph / edited by D. H. Lukianenko, V. I. Chuzhykov. Kyiv: KNEU (Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman), 2007. Pages 284-301.
12. Mitriaieva S. Carpathian Euroregion - an instrument of Ukraine's European integration strategy URL: http://www.niisp.gov.ua/vydanna/panorama/issue.php?s=gpgs0&issue=2005_1.
13. Musys N. All about the Common Policies of the European Union / Translated from English / Kyiv: KIS, 2005. Page196.
14. Development of regional cooperation of Ukraine in the context of European integration: monograph / L.L. Prokopenko, O.M. Rudik, I.D. Shumliaiieva; [edited by L.L. Prokopenko]. Dnipropetrovsk: Dnipropetrovsk Regional Institute for Public Administration, National Academy for Public Administration under the President of Ukraine, 2008. Page 132.
15. Regional policy: legal regulation. World and Ukrainian experience / Vasyl Kuibida, Anatolii Tkachuk, Tetiana Zabukovets-Kovachych; edited by R. Tkachuk. Kyiv: Lesta, 2010. Page 224.
16. I Studennikov. Regional Policy in the European countries: Lessons for Ukraine / edited by S. Maksymenko. Kyiv: Logos, 2000. Page. 138-170. URL: <http://www.crs.org.ua/data/transkord.doc>.
17. Eastern Partnership. [SEC(2008) 2974]. URL: http://www.kmu.gov.ua/kmu/control/uk/publish/article?sho_wHidden=1&art_id=227401910&cat_id=223345569&ctime=1247064584304
18. Chuzhykov V. I. Czech model of regional development // Economy of Ukraine. 2004. No. 7. Page 72-78.
19. 2018 rok protestov. Rozhovory Tomasa Galisa s Grigorijom Meseznikovom. N Press, s.r.o.v.roku 2018. 181 p.

20. Buzalka Juraj. Antropologia vylucenia a integracie. Slovensko v kontexte europskych transformacii. Univerzita Komenskoho v Bratislave. Bratislava, 2021. 197 p.
21. Commission staff working document. Document accompanying the Commission Communication on Regional Policy contributing to smart growth in Europe 2020 COM (2010)553final. URL: http://www.ec.europa.eu/regional_policy/sources/docoffic/official/communic/smart_growth/annex_comm2010_553.pdf.
22. Communication from the Commission to the Council and the European parliament. Financial Perspectives 2007-2013, Brussels, 14.7.2004 COM (2004) 487 final. URL: <http://www.eur-lex.europa.eu/lex/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2004:0487:FIN:EN:PDF>.
23. ENPI Eastern Regional Strategy Paper for 2007 to 2013. URL: http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/country/enpi_eastern_rsp_en.pdf.
24. EU Cohesion Policy 2014 – 2020: legislative proposals. URL: http://www.ec.europa.eu/regional_policy/what/future/proposals_2014_2020_en.cfm.
25. EU Common Strategy for the Mediterranean Region. URL: http://europa.eu/legislation_summaries/external_relations/relations_with_third_countries/mediterranean_partner_countries/r15002_en.htm
26. EU Common Strategy for the Mediterranean Region. URL: http://europa.eu/legislation_summaries/external_relations/relations_with_third_countries/mediterranean_partner_countries/r15002_en.htm
27. EU Strategic Partnership with the Mediterranean and the Middle East. URL: <http://consilium.europa.eu/uedocs/cmsUpload/Partnership%20Mediterranean%20and%20Middle%20East.pdf>.
28. European Commission 29.6.2011 Communication from the commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee of the Regions A Budget for Europe 2020 – Part II : Policy fiches. URL: http://ec.europa.eu/health/programme/docs/maff_2020_fiches_en.pdf.
29. Gyarfasova Olga, Meseznikov Grigorij. V4 v nazoroch verejnosti. Skusenosti a novevyzvy. Institut pre verejne otazky. Bratislava, 2021. – 53 p.
30. Krejci Oskar. Geopolitika Číny. Praha: Professional Publishing, s.r.o., 2021. 492 s.
31. Krejci Oskar. Geopolitika stredoevropskeho prostoru. Pohled z Prahy a Bratislavy. 5. doplnene vydani. Praha: Professional Publishing, 2016. 426 s.
32. Krejci Oskar. Mezinarodni politika. 6. upravene vydani. Praha: Ekopress, 2021. 804 s.
33. Meseznikov Grigorij, Marosi Viktor. 20 rokov samospravnych krajov na Slovensku 2001-2021. Institut pre verejne otazky. Bratislava, 2022. 277 p.

34. Meseznikov Grigorij. Slovensko po troch desat`rociach slobody. Demokracia, verejna mienka, obcianska spolocnost`. Institut pre verejne otazky. Bratislava, 2021. 159 p.
35. Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council on specific provisions concerning the European Regional Development Fund and the Investment for growth and jobs goal and repealing Regulation (EC) No 1080/2006. URL: <http://www.pippi.euwiki.org/doc/CELEX:52011PC0614:EN>.
36. Regional Project List. Ukraine. URL: http://www.enpi-info.eu/main.php?id=18293&id_type=4.
37. Regions for Economic Change. Transforming Regional Economies: “The Power of Research and Innovation Strategies for Smart Specialisation”. URL: http://www.ec.europa.eu/regional_policy/conferences/strategies2020/index_en.cfm.
38. Regions Clusters meet. Cluster Forum Ukraine – European Union. URL: <https://www.clusters.org.ua/blog-single/clusterny-forum-ukrayina-es/>

Section II

SECURITY STRATEGIES OF THE CARPATHIAN REGION COUNTRIES IN THE CONTEXT OF THE ESCALATION OF RUSSIAN AGGRESSION: EXPERIENCE FOR UKRAINE

2.1. Peculiarities of regional security

The “hierarchy of needs” (Maslow’s pyramid) sets out human needs at five levels. The first level includes primary needs (water, food, shelter, air). The second level is personal security. This is just one of the reasons why security of a citizen is the essence of the state’s security policy in any democratic state.

A citizen feels what the state is doing for him or her when they take their child to school, not thinking that the school could be blown up as a result of a terrorist attack. There are many examples which confirm the need for security.

National security has several components. The first three are common to any country: national defense, public order and intelligence services. Health security, food security, labour protection, energy security and others are added to these components. National security is a dynamic process, as the character and manner of threats are dynamic. The first three components are present in all national security researches. Others are present or not, depending on the country, on the political situation, on the impact of the international situation on national security. Security is a complex and dynamic field that affects the entire spectrum of threats. Security strategies not only indicate the main threats to the state, but also provide for the main ways of action.

The current geopolitical challenges to common democratic values have put before the countries of the Carpathian region and the whole Western civilization the primary question of an adequate reaction to Russia’s aggressive policy. In March 2014, the Russian Federation violated all the basic principles of international law, including the principles of sovereign equality of

states, non-use of force and threat of force, inviolability of state borders, territorial integrity (inviolability) of states, peaceful settlement of international disputes, non-interference in internal affairs, universal respect for human rights, faithful fulfilment of its obligations, etc. Most of these principles are fixed in numerous international legal acts: the UN Charter [1], the 1970 Declaration on Principles of International Law [2], the Final Act of the Conference on Security and Cooperation in Europe [3], and others, to which the Russian Federation as the successor to the USSR was and formally remains a participant. This was the first attempt to change European borders by force since the end of World War II. Countries of the European Union, the United States, Japan, Canada, Australia and others began to impose sanctions against the violator of international law. Nevertheless, in Western countries, Russia's powerful propaganda activities were carried out with almost impunity. The mechanisms of its implementation varied: pro-Russian disinformation, distortion of the facts of the war in Donbas, creation of pro-Russian organizations and relevant websites that cover the news from the desired perspective. Its main messages include creating a hostile image of the United States of America and spreading disinformation about the "Nazi" government in Kyiv and as though a large number of neo-Nazi organizations in Ukraine. All EU and NATO states have proven to be extremely vulnerable to the propaganda and disinformation spread by Russia.

Russia's military aggression was a complete surprise to many people in the world, as well as its destruction of the fundamental principles of public international law. However, a quarter of a century ago, the Kremlin ideologue A. Dugin pointed out in his guide that Ukraine's existence within the borders recognized by international law is identical to a "terrible attack" on Russia's geopolitical security, equivalent to "an invasion of its territory... The Ukrainian problem is the main and most serious problem facing Moscow" [4, p. 10, 379, 382]. However, of course, with Putin's coming to power, Russian expansionism has acquired a new sense. Putin's speech at the Munich Security Conference in 2007 was of programmatic significance. The Bucharest NATO Summit (2008) actually gave Russia *carte blanche* in the post-Soviet space, although even before that the West was completely indifferent to Russian support for the self-proclaimed Transnistrian Moldavian Republic, Abkhazia, South Ossetia, Nagorno-Karabakh. The attack on Ukraine is only one part of the aggressive policy of the Russian leadership, which seeks revenge for its defeat in the Cold War and to restore its empire in the post-Soviet space.

For Russia, the conquest of Ukraine is a step toward restructuring the world order in its own interests, a necessary precondition for further of-

fensive against Europe, and an example to intimidate the disobedient. The West will have to stop it not on the Siverskyi Donets, but on the Vistula and Elbe. Challenges to democratic values in the context of the Russian Federation's invasion of Ukraine include international legal, economic, political, and information aspects. Russia views Ukraine, like the West, as its existential enemy. It not only does not share, but aggressively denies such values as human rights, liberalism, democracy, individual freedom, freedom of conscience, property rights and freedom of enterprise, the right of people to self-determination, peaceful coexistence and respect for the sovereignty of countries, and ideological pluralism. By the method of controversy, Russian theorists try to formulate their own values in such a way that they deny Western values [5, p. 385]. The victory over Russian aggression, including hybrid aggression, is possible only through the consolidation of the West (and Ukraine as its integral part).

The outbreak of Russian aggression in Ukraine in 2014 and Russia's hybrid actions against the West have put on the agenda the necessity to strengthen strategic solidarity in the Carpathian region. The criterion for security partnership in the region should be the attitude to Russian aggression in Ukraine. For example, Romania views Russia as a threat to Romania's security. It is stated in the National Defense Strategy approved in June 2020 [6]. At the same time, it is worth mentioning that not all countries in the region clearly see Russian threats due to economic and energy interests. There is no awareness that the objects of Russia's aggressive policy are the unity of the EU and NATO, and the desire to destroy these organizations. The Carpathian region is actually at the epicentre of the struggle between different worlds. Russian aggression in Ukraine has had a significant impact on the countries of Central and Eastern Europe. However, this impact was not uniform. For most, it was not only shock and indignation, but also the realization that the Kremlin sees the region as a sphere of influence, for dominance in which it is ready to fight by all means, including military aggression. These countries (in particular, Poland, Romania, and to some extent Slovakia) have moved to a position of comprehensive support for Ukraine in preserving its sovereignty and restoring its territorial integrity.

Putin's role in Russia's aggressive policy is undoubtedly significant. However, the individual guilt of the head of state and his natural criminal tendencies do not explain the fact that the vast majority of the Russian population enthusiastically and gladly accepts their President's crimes against Ukraine. There are hidden mental layers in the collective consciousness of Russian citizens that their leader has easily reached. When hidden mass

feelings were combined with aggressive actions of the authorities, Russian society felt harmony and inner satisfaction.

Since the beginning of Russia's invasion of Ukraine (long before the full-scale invasion), all Central and Eastern European countries (as members of the EU and NATO) have supported Ukraine's territorial integrity in all votes in the UN and other international organizations and expressed concern over the militarization of the occupied Crimea. Russia's aggression against Ukraine has strengthened Ukraine's strategic partnership with Poland and the Baltic states and has become a catalyst for building a strategic partnership with Romania. The commonality of goals strengthens these countries' support for Ukraine's Euro-Atlantic and European Integration.

After Russia's invasion of Ukraine in 2014, the countries of Central and Eastern Europe built a new form of regional security cooperation – the Bucharest Format. It was launched in 2015 to strengthen the strategic stability of our region as NATO's eastern flank. The countries of the B9 group, which unites the countries of the Alliance's eastern flank (Romania, Bulgaria, Czech Republic, Estonia, Hungary, Latvia, Lithuania, Poland and Slovakia), emphasize the importance of NATO's continued presence from the Baltic Sea to the Black Sea and support the consolidated military presence of the United States of America and Canada in Europe, especially on NATO's eastern flank. Poland and Romania have become the main supporters of increasing NATO's military presence and creating a defense system on NATO's eastern flank as a factor in curbing Russian aggression. At the Bucharest Summit in 2015, the countries of the Alliance's eastern wing agreed on the need for a permanent NATO military presence in the region. Representatives of nine states said in a joint statement that they are seriously concerned about Russia's continuous bellicose attitude and insist on strengthening cooperation between the European Union and NATO [7].

In April 2018, the participants of the first Bucharest format Parliamentary summit called for optimization of NATO's political agenda to meet the most immediate needs and expectations of public opinion in the Allied countries. The President of the Chamber of Deputies of Romania, Liviu Dragnea, emphasized that the development of the security environment is carried out on the basis of integral approach and unitary understanding. The B9 format has yielded positive results, which confirms its added value and high degree of relevance in the security environment [8].

A two-day meeting of the "Bucharest Nine" defense ministers took place in Warsaw on April 04, 2019. It was noted that the countries of the B9 group suffered especially in the twentieth century, in particular, they lived through the tragedy of totalitarianism, imprisonment and deprivation of

the ability to make decisions for themselves. The countries of the eastern flank are always ready to help their allies [9]. The security of the Carpathian region was considered in the context of not only the B9 initiative but also the “Three Seas” project [10].

Until February 2022, the presidents of the B9 countries repeatedly noted that NATO’s approach to Russia was based on deterrence, while defense and openness to political dialogue remained relevant [11].

The 2022 NATO Summit in Madrid emphasized the necessity to strengthen NATO’s 8 multinational battlegroups near the eastern borders [12]. Within the current NATO Response Force, member states can provide approximately 40 thousand servicemen in 15 days, and after the full implementation of the new model of the NATO Force, it will be able to provide more than 300 thousand personnel in high degree alert. Such results can be achieved if three components are implemented: 1) Tier I Armed Forces – more than 100 thousand people – up to 10 days; 2) Tier II Armed Forces – about 200 thousand people – in 30-40 days; 3) Tier III Armed Forces – at least 500 thousand people – in 30-180 days. The transition to this model is planned to be completed in 2023 [13].

The level of defense expenditures in the countries of the Carpathian region is permanently increasing, although with certain deviations:

Table 2.1

Defense expenditures (percentage of GDP) [14].

Country	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Poland	1.87	2.22	2.00	1.89	2.01	1.98	2.23	2.22	2.42
Romania	1.35	1.45	1.43	1.73	1.79	1.84	2.01	1.86	1.75
Slovakia	0.98	1.11	1.12	1.10	1.22	1.70	1.96	1.77	1.76
Hungary	0.89	0.90	1.00	1.19	1.01	1.34	1.76	1.68	1.74

As of the autumn of 2022, NATO has activated 8 multinational battlegroups, located in Bulgaria, Estonia, Hungary, Latvia, Lithuania, Poland, Romania, and Slovakia. All NATO member states contribute troops to these groups. In addition to increasing the number of battlegroups, since February 2022, NATO has also provided fighter jets for NATO’s air policing mission, expanded its presence in the Mediterranean and Baltic Seas, and deployed Response Force units in Romania [15].

The Alliance also has to be present in the Black Sea, as there is a necessity to maintain allied solidarity and lasting transatlantic relations [16].

To sum up, the destruction of the security architecture caused by Russia's aggression in 2014, which spread to the region of Central and Eastern Europe and the Carpathian region in particular, became an impetus for strengthening cooperation between states within the region, which saw such actions by Russia as posing enormous risks to the security system.

2.2. Conceptual directions of Poland's security policy

The basis for determination of the goals and objectives of the Polish national security policy is the Constitution of 1997. Article 5 states that: "The Republic of Poland shall safeguard the independence and integrity of its territory and ensure the freedoms and rights of persons and citizens, the security of the citizens, safeguard the national heritage and shall ensure the protection of the natural environment pursuant to the principles of sustainable development" [17]. The tasks assigned to Poland in the field of its vital interests, i.e., national security, are also enshrined in the Security Strategy of the Republic of Poland and the Defense Strategy of the Republic of Poland. The leading conceptual direction of Poland's foreign and security policy was the strategic course of turning to Europe, which since the early 1990's has remained without alternative and was based on the desire to become an equal member of European processes, which meant, first of all, obtaining membership in NATO and the EU.

The Security Strategy of the Republic of Poland emphasizes the importance of globalization, which is characterized by a significant degree of mutual economic links. Factors that directly affect Poland's security are the stability and predictability of the economic environment of neighbouring states and its main trade and financial partners. Therefore, Poland supports the processes of economic transformation and democratic change in the region to the best of its ability. An armed attack on NATO territory from any direction will be met with a response in accordance with Articles 4 and 5 of the North Atlantic Treaty. Poland will not remain indifferent in the event of a violation of basic principles and values that could threaten security. The reaction to Russia's invasion of Ukraine clearly confirms this.

An important pre-condition for the implementation of the Security Strategy of the Republic of Poland is the maintenance, restructuring and modernization of the national defense complex. In this regard, measures have been taken to ensure conditions for the stable development of the national defense complex's potential and adaptation of its size and struc-

ture to the current and future needs of the Polish Armed Forces and export opportunities. Regarding relations with Ukraine, the Strategy states that “Poland strives to develop a strategic partnership with an independent and democratic Ukraine, which is one of the most important factors of stability and security in Europe. In accordance with its capabilities, it will support the democratic authorities in Kyiv in their aspirations to strengthen Ukraine’s independent and stable existence, as well as to strengthen links with European integration structures”. Poland received significant security guarantees after joining NATO, and its sense of security was strengthened after joining the EU [18].

The congruence of the constitutional norms regulating the competences and duties of the President and the Armed Forces is obvious, as the subjects are called upon to serve Poland unconditionally. The competences of the President within the framework of security and defense of the state are manifested in his supremacy over the Armed Forces, as well as in the powers provided for him in case of war. It should be noted that the National Security Council does not deal with national security systematically, but acts on an ad hoc basis, considering current and urgent problems [19].

In addition, the mechanism of ensuring the security of the state is determined not only by legal norms, but also by other factors, in particular the principles of political culture. The security policy of the Republic of Poland often depends on the rivalry between the government coalition and the Parliamentary opposition, although it should actually reflect the national interests of the state and its citizens. In the whole history of Poland, it is difficult to find another period characterized by such favourable security conditions. This is a consequence of a radical change in the European situation and is largely the result of the new reality and effective national security policy of Poland [20].

At the anti-terrorist conference on November 06, 2001, the President of the Republic of Poland, A. Kwasniewski, argued that Poland’s task in the post-September 11 world was to lead the entry of Eastern European states into the Western camp and to convince the West of the need to accept these countries. Behind this lies the belief that Poland, given its history, made contribution to the overthrow of communism and it is the example of successful systemic transformation, and is best suited to this role. On the one hand, it strives to liberate the region from Russia’s neo-imperial influence, and on the other, to put an end to Russian expansion by creating a democratic border of states beyond Poland’s eastern borders [21].

However, there are three points that have long been a cause of misunderstanding between Poland and its allies in Europe. Firstly, although the

situation has gradually evolved, Poland's vision of NATO as a traditional defense alliance whose main task is to defend its allies against external aggression has dominated. Secondly, in the initial phase of the discussion on the development of the EU's defense policy, there was a tendency in Poland to hyperbolize the extent to which this policy could lead to the collapse of the Alliance and the severance of relations with the United States of America. In particular, France's role was perceived as unconstructive. Thirdly, some European states increasingly viewed Poland as a state that could become an American "Trojan horse" and whose participation in the EU could negatively affect the future political integration of Europe in the field of security and defense. Such suspicions complicated Poland's attempts to find its place in the European security system. From the analysis of official documents and statements of Polish politicians, it can be concluded that in the European security system, Poland primarily strived to influence the formation and implementation of the eastern vector of the EU's foreign policy [22].

The National Security Bureau played a fundamental role in the implementation of national security policy. The key reason for the creation of this institution was the performance of the President's functions as the Chairperson of the National Defense Committee (an authority responsible for defense and security of the state). The second reason for the establishment of the National Security Bureau was to invest the President of the Republic of Poland with broad powers in matters related to the functioning of the Polish Armed Forces and delegation of competencies in the field of national security [23].

Currently, the organization and field of activity of the National Security Bureau is regulated by the Decree of the President of the Republic of Poland dated June 21, 2022. The Bureau monitors the strategic conditions of international and national security in the context of opportunities, challenges, risks and threats to the security of the Republic of Poland, prepares reports for the President of the Republic of Poland containing medium- and long-term analysis and forecasts in the field of international and national security, analyses and evaluates allied strategies and operational practices in terms of the needs of the national interests of the Republic of Poland; analyses and evaluates cooperation with international entities in the field of national security, initiates strategic reviews of national security, provides conclusions on projects of strategic documents (National Security Strategy, Directive on Political and Strategic Defense of the Republic of Poland), etc.

Analysing the legal instruments at the disposal of the President, one cannot ignore the powers related to ensuring the internal security of the state. If the use of uniformed services and police units proves insufficient,

the President may decide, at the request of the Prime Minister, to use units and subunits of the Armed Forces of the Republic of Poland to assist the police. The same powers of the President apply to promoting the Border Guard Service. In the event of a threat to public security or violation of public order within the territory of the state border crossing point and in the border area, in particular: 1) an immediate threat of an encroachment on the inviolability of the state border or its commitment, 2) the creation of an immediate threat to the life, health or freedom of citizens, 3) an immediate threat of an attack on objects or devices used by the border guard service, 4) a threat of a terrorist crime or its commitment against objects or devices used by the border guard service [24].

At the same time, Poland's defense system requires transformation to be able to respond effectively to modern threats. This can be facilitated by the implementation of the postulates contained in the new National Security Strategy of the Republic of Poland, which was approved on May 12, 2020 and consists of four columns: Security of the State and Citizens, Poland in the International Security System, Identity and National Heritage, Social and Economic Development and Environmental Protection. The need for security reforms emerges for at least two reasons. Firstly, the evolution of threats in Poland's environment should logically influence the transformation of the security system. Many things have changed in this sense in recent years, mainly due to the Russian Federation, which has adopted neo-imperialist rhetoric, annexed Crimea and provoked the conflict in Donbas. Secondly, Polish legislation on defense, civil protection and crisis management do not form an integrate whole, which would be fully consistent with the character of modern threats. The 2020 Strategy looks at defense much more broadly than just through the prism of the Armed Forces and their needs. Polish legislation allows to respond in two ways on crisis threats to the security of the state. In the event of a natural disaster, for example, or a major man-made disaster, a crisis management system is launched. In the event of a crisis with political and military features, the source of which is another state, the defense system is launched. Its principles are included in the Law "On the General Duty of Defense of the Republic of Poland" and in the Act "On Martial Law" and the competences of the Commander of the Armed Forces, the principles of his subordination to the constitutional authorities of the Republic of Poland. It should be noted that the concept of a crisis situation does not have a universal meaning and is differentiated depending on the source and character of the threat. One of the main postulates of the new Strategy is the adaptation of the Polish crisis management system to NATO decisions in such a way that they regulate issues related to

responding to political and military crises and ensured a smooth transition from a state of peace to a state of crisis and war, as well as made it possible to effectively prevent and combat threats, including hybrid ones. Another prominent idea of the strategy was the creation of a communication system for security management, including improvement of combat readiness and state defense management.

One of the most important postulates of the Strategy is to build a system of universal defense involving the entire nation. A system that is created not only on the basis of the Armed Forces as a state instrument for defense, but also with the participation of the government, public administration at all levels, higher and school education, public non-governmental organizations, entrepreneurs, local communities and citizens.

The involvement of social potential for defense needs should be combined with the formation and development in peacetime of specific skills that may be necessary for survival or useful in military service (first aid, shooting skills). This is especially important in a situation where the Polish reserve does not receive basic military training. Poland, being a NATO front-line country, must have defense capabilities not only in the form of modern Armed Forces, but also in the form of a comprehensive, integrated system that combines the military and non-military potential of the state [25].

Long before the start of the Russia-Ukraine war, in 2013, the White Paper on National Security was published. It was an innovative analysis of the state of national security in Poland, and its content and conclusions were intended for all state institutions, public and non-governmental organizations, and citizens. The White Paper also became the basis for the National Security Strategy of the Republic of Poland [26].

In the current context of escalating Russian aggression in Ukraine, Prime Minister Morawiecki optimistically noted that Europe should be like Poland – a country with a strong character, moral backbone, a united population, a strong economy and an iron commitment to strengthening European security. He emphasized that in recent years, Poland has virtually single-handedly warned the continent of the danger posed by Russian pipelines, energy dominance and influence in Europe. Europe has disarmed itself in the face of Russian aggression. Poland's appeals before Russia's full-scale invasion of Ukraine in 2022 were largely ignored or dismissed in Brussels, Berlin, Paris and Rome. The direct result of this indifference is the current genocide and destruction in Ukraine, as well as the undermining of the world order and the global economy. M. Morawiecki recommended doubling or even tripling military budgets across Europe to meet Poland's commitment of 4% of GDP. Poland intends to create Europe's largest ground

army, twice the size of Germany's, and other European states should do the same, as the Russian threat is far from over. He warned Europe against becoming more dependent on a potentially unreliable and dangerous China, Russia's nominal ally [27].

It is significant that in early May 2023, the Upper House of the Polish Parliament adopted a Resolution calling for Ukraine's admission to the North Atlantic Alliance following the procedure of Finland and Sweden. The NATO summit in Vilnius should be an important stage in Ukraine's preparation for full membership in the Alliance. Russia presents the invasion of Ukraine as a defense against NATO. Therefore, if Ukraine is defeated, it will not stop at its western border. Senate Vice Speaker Gabriela Morawska-Stanecka reminded that Ukraine had already received security guarantees, for example, under the Budapest Memorandum of 1994, under which the United States of America, Russia and the United Kingdom pledged to respect Ukraine's sovereignty and territorial integrity, and these guarantees did not protect it from a Russian attack [28].

Thus, Poland's security strategies demonstrate the country's commitment to North Atlantic values and comprehensive support for Ukraine.

2.3. Romania's security strategies

The national security of Romania implies a state of lawfulness, balance and social, economic and political stability necessary for the existence and development of the Romanian nation-state as a sovereign, unitary, independent and indivisible state, for the maintenance of the rule of law, as well as for the unrestricted exercise of the rights, freedoms and fundamental duties of citizens in accordance with the stable democratic principles and norms of the Constitution. Threats to the national security of Romania are: plans and actions aimed at reduction of the sovereignty, unity, independence or indivisibility of the Romanian state; actions aimed, directly or indirectly, at the provocation of war against the country or civil war, promotion of foreign military occupation, enslavement by a foreign state or assistance to a foreign state or organization in the performance of any of these acts; treason-felony, assistance to the enemy; armed actions or any other enforcement actions aimed at reduction of state power, etc.

National security is ensured in accordance with the laws in force and the obligations assumed by Romania through international conventions and treaties related to human rights to which it is a party. The state authorities with powers in the field of national security are: the Romanian Infor-

mation Service, the Foreign Information Service, the Security and Safety Service, as well as the Ministry of National Defense, the Ministry of Internal Affairs and the Ministry of Justice. National security activities are organized and coordinated by the Supreme Council of Defense [29]. The Supreme Council of National Defense is an autonomous administrative authority in Romania, which has attributes in the unitary organization and coordination of activities related to the country's defense and national security. It presents reports on its activities to the joint session of the Chamber of Deputies and the Senate. The President of Romania holds the position of Chairperson of the Supreme National Defense Council, and the Prime Minister of the Romanian Government acts as Vice Chairperson. The sessions of the Supreme National Defense Council have a closed character and are chaired by the President, and in his absence by the Prime Minister [30].

Since the beginning of Russia's aggression in Ukraine in 2014, Romania's position has always been clear and unequivocal. During this time, Ukraine has concluded more than 20 new agreements with Romania [31].

On June 04, 2020, Romania's new National Defense Strategy for the period 2020-2024 was issued. The document clearly states that the main guarantor of Romania's security is the North Atlantic Alliance, and the Russian Federation is a threat because its actions affect regional stability and the European path of Ukraine, the Republic of Moldova and Georgia. The strategy aims to take the necessary steps to strengthen Romania's strategic authority by promoting the succession and predictability that come with being a member state of the North Atlantic Alliance and the European Union. In order to provide effective protection against cyberattacks, authoritarian states have introduced the conception of the national Internet, where access is controlled by the population, and the open Internet, from which the authorities extract information considered toxic to the government. Energy security is a particularly important element of national security. Dependence on a single energy supplier leads to political dependence on the supplier state. The Strategy highlights great importance to the social component of national security, in particular, to increasing resilience and reducing internal vulnerability, including by anti-corruption struggle, as well as to the proper functioning of the rule of law and democracy and strengthening administrative capacity. In terms of its goals and content, the Strategy relates to the country's defense and national security in general. The paradigm shift in the concept of defense and national security is associated with the increasingly unpredictable dynamics of the security environment, which stipulates the necessity to revise it and, in the short term, to update the national legal framework.

The strategy aims to establish the necessary steps to strengthen Romania's strategic authority by promoting succession and predictability that come with being a member state of the North Atlantic Alliance and the European Union. At the same time, the necessity to expand and strengthen the strategic partnership with the United States of America and other strategic partnerships, as well as cooperative relations with other international subjects, was emphasized.

From this point of view, the National Security goals and directions are aimed at strengthening the national military and civilian capabilities to the standards that allow preventing, deterring and defending against any aggressive actions against the state. Equally important is Romania's active participation in collective defense within NATO, in the implementation of the solidarity and mutual assistance in accordance with the provisions of the Treaty of Lisbon of the European Union and in the development of the European Common Security and Defense Policy, in operations related to ensuring the European space of freedom, security and justice.

Consequently, the main guarantor of Romania's security is the North Atlantic Alliance, a transatlantic bond that is a strategic connecting link that ensures consistency and continuity in NATO's actions. The transatlantic relationship's strength depends on preservation of the United States of America participation in Europe, as well as on how European allies and partners allocate resources for the development of their own defensive capacity. Romania focusses its strategic efforts on the protection of its citizens, its national territory, and on providing support to allied and partner states in accordance with the obligations assumed by international treaties. In this context, it is necessary both to develop the ability to respond to new challenges in the security environment and to prepare the population and territory for defense [32].

Russian aggression in Ukraine has had a significant impact on Romanian society. It has caused not only shock and indignation, but also the realization that the Kremlin considers the Black Sea region, the countries of Central and Eastern Europe and thus Romania, as a sphere of its influence, for the dominance of which it is ready to fight by all means, including military aggression. Romania has moved to a position of all-round support for Ukraine, preserving its sovereignty and territorial integrity. As this goal is fully in line with Romania's fundamental national interests. Of course, the country's resources are not so great. However, its status and opportunities provided by EU and NATO membership multiply not only its ambitions but also its influence [33].

Immediately after the start of the escalation of the Russian invasion of Ukraine, the Romanian Parliament adopted a relevant Declaration on

February 28, 2022. It condemned the aggression of the Russian Federation. The Statement was read out by Miroslav Petrețchi, a member of the Union of the Ukrainians of Romania. The Parliament of Romania strongly condemned the massive armed aggression of the Russian Federation against Ukraine, which was preceded by the recognition by the Russian Federation of the “independence” of the self-proclaimed (but actually created by the Russian Federation) separatist entities in Donetsk and Luhansk, which are part of Ukraine. Such behaviour undermines the foundations of international relations and the current order of international law. The Parliament of Romania confirmed its full solidarity with Ukraine and the Ukrainian people and expressed support for the provision of humanitarian aid to Ukrainian citizens, including those who decided to seek protection on Romanian territory [34]. At the time, the president of the “Power of the Right” party, Deputy L. Orban, stated that Russia had become a “terrorist state” under Putin’s leadership. He emphasized that firm decisions must be made to completely isolate Russia. Ukraine should be supported with everything necessary to push Russian troops out of its territory [35].

However, in the first months of the full-scale invasion, Romania was, according to official data, one of the states that least helped Ukraine with weapons. The support of Ukrainian refugees who decided to temporarily live in Romania was a very concrete contribution. Since February 2022, more than 2.1 million Ukrainian refugees have crossed Romania’s borders. Irrespective of the intensity of the refugee flow, the actions of the Romanian authorities and citizens were characterized by a desire to help those who fleeing war and to maintain safety and security in the European Union. Simplification of grain transit was another Romanian initiative to support not only Ukraine, but also the international community’s approach to food security ensuring. The government of Romania has consistently responded to Ukraine’s requests and provided, among other things, fuel, medicine, food and ambulance cars; through the international humanitarian hub in Suceava, Romania facilitated the transportation of 56 humanitarian goods from Italy, France, Bulgaria, Austria, Slovenia, Cyprus, Greece, Germany and North Macedonia at the border with Ukraine on March 09, 2022. Humanitarian measures taken for more than 2.65 million refugees who have already arrived in Romania and more than 86,500 Ukrainians who have remained included, among other things, the establishment of mobile camps in counties in the border districts, free access to medical services, education, labour market, and public transport. At the same time, on July 26, 2022, the government of Romania launched the National Action Plan for the Integration of Ukrainian Refugees in Romania, aimed at medium- and

long-term measures to support them. The organization of the Bucharest Forum on September 8-9, 2022, was aimed at the European Platform of Dialogue on Refugee Integration in Ukraine. Organizing the flows took time and investment. More than 60% of grain exported by Ukraine transited through Romania or with Romania's assistance [36].

On September 06, 2022, Romanian Prime Minister Nicolae Ciucă stated that Russian aggression has reminded everyone that the principles that justify the EU and the Euro-Atlantic partnership are important and must be upheld. The erosion of these principles, their demonization or monetization through populist and extremist discourses negatively impact the foundation of societies based on rights, freedoms and the rule of law. The right of force cannot be allowed to replace the rule-based international order and the rule of law [37].

From the very first days of this security crisis, the most serious crisis in Europe in the recent decades, the Romanian authorities acted in a coordinated manner, in full solidarity with the Ukrainian people, to provide emergency assistance.

Romania acted as a co-sponsor, along with 75 other UN member states, of the General Assembly resolution dated October 12, 2022, which condemned Russia's illegal annexation of Ukrainian territories. The most important milestones of the enhanced dialogue with Ukraine were, in particular, the visit of the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine Dmytro Kuleba to Bucharest on April 22, 2022, the visit of a delegation by Prime Minister Nicolae Ciucă to Kyiv on April 26, 2022, the participation of the Prime Minister of Romania in the Summit of the International Crimea Platform on August 23, 2022, and the visit of President Klaus Iohannis to Kyiv together with the President of France, the Chancellor of Germany, and the Prime Minister of Italy. On June 16, 2022, the first trilateral meeting of the foreign ministers of Romania, Ukraine and the Republic of Moldova took place in Odesa. Romania was the first EU country which started importing electricity from Ukraine in the summer of 2022. At the same time, Romania was one of the first EU countries to announce the resumption of its Embassy in Kyiv. It continued to operate in the difficult conditions of massive missile strikes launched by the Russian Federation in the autumn of 2022. On September 13, 2022, Romania filed a Declaration of Intervention in the proceedings initiated by Ukraine against the Russian Federation to the International Court of Justice. On September 16, 2022, Romania submitted to the Secretariat of the European Court of Human Rights a Statement of Romania's support for Ukraine in the case against the Russian Federation. The government of Romania has allocated EUR 100 thousand to the Trust Fund of the Interna-

tional Criminal Court to support the investigation of international crimes committed in Ukraine. In October 2022 the Ministry of Foreign Affairs of Romania announced a voluntary contribution to the NATO fund aimed at strengthening the resilience and defensive capacity of Ukraine [38]. In addition, it should be added that the documents leaked from the Pentagon in the spring of 2023 indicate Romania's involvement in supporting Ukraine, which the government tried to keep in secret. Romania's contribution in terms of tactical training and recovery of Ukrainian warriors is as important as Poland's. Romania plays a key role in the transfer of equipment coming from the West, information monitoring of the front line and training of soldiers. However, it was unclear why Klaus Iohannis forbade the government to provide data and information about the military support that Romania provides to Ukraine. The only possible explanation was that the authorities in Bucharest did not want to compromise Moldova's neutrality and put Chişinău under even greater pressure by Moscow [39].

Certainly, it should not be forgotten that there are political figures in Romania who openly support Russia. One of them is Senator D. Şoşoacă. She submitted a legislative initiative to the Parliament to annex Ukrainian territories that belonged to Romania [40]. However, they do not define the agenda.

In early April 2023, Romania called for the political strengthening of NATO-Ukraine relations, including by proposing the establishment of an in-depth mechanism for political consultations between NATO and Ukraine, as well as the transformation of the NATO-Ukraine Commission into a NATO-Ukraine Council with the extension of its competence. It was about the support of necessary reforms in Ukraine and increasing interoperability with the Alliance, as well as facilitation of the accession path. In other words, the Romanian authorities continue to firmly support Ukraine in all dimensions, including its Euro-Atlantic aspirations based on the decisions approved at the North Atlantic Summit in Bucharest in 2008. Minister B. Aurescu called for the intensification of support for Ukraine by Allies and NATO, both politically and practically, and presented the substantial multidimensional support offered by Romania to Ukraine, including in terms of cross-border interconnection, which will also be of great importance in the reconstruction stage. Minister B. Aurescu announced a new contribution in the amount of USD 830,000 to the NATO Ukraine Comprehensive Assistance Package Trust Fund in support of Ukraine. This new contribution illustrates Romania's strong and consistent commitment to Ukraine and follows last year's financial contribution of USD 400,000 aimed at strengthening Ukraine's resilience and defensive capacity. On

April 13, 2023, an international conference was held in Bucharest under the aegis of the International Crimea Platform dedicated to the security of the Black Sea region [41].

On April 11, 2023, President Klaus Iohannis convened a meeting of the Supreme National Defense Council, where the main topic of discussion was the security situation in the Black Sea region and its consequences for Romania, considering the events related to Russia's aggression against Ukraine and Russia's external interference in the democratic process in the Republic of Moldova. The Council members emphasized the necessity of a comprehensive approach to ensuring the security and stability of the region and continuing of support for Ukraine and Moldova. It was also discussed the development of Romania's military aviation capacities, including the procurement of F-35, and the necessity to strengthen the country's air and missile defense capabilities [42].

Therefore, having analysed Romania's reaction to Russia's aggressive war in Ukraine, we can note that such actions of the aggressor state, a violator of international norms, have become the most serious challenge to Romania's international security system and national security since World War II. However, the current Russia-Ukraine war has an impact on strengthening Romania's national security, in particular through comprehensive assistance to Ukraine. Romania has a chance to strengthen its position in the European and Euro-Atlantic community and establish itself as a regional leader.

In the field of combat reconnaissance, Romania was the first NATO country put on a theatre of operations structures of HUMINT (collection of information from human sources), SIGINT (analysis of the electromagnetic spectrum in the audio range) and IMINT (image search and analysis) by obtaining images with the help of unmanned aerial vehicles [43].

Information activity for national security is carried out by the Romanian Information Service, a state authority specializing on internal information issues, the Foreign Information Service, a state authority specializing on receiving data related to national security from abroad, and the Safety and Security Service, a state authority specializing on ensuring the protection of Romanian and foreign high ranking officials during their presence in Romania, as well as on ensuring the security of their places of work and residence [44].

Romania is also actively participating in the promotion of transportation and transit of Ukrainian grains to international markets, package measures of expansion of transit capacities, including logistics capacities of the ports of Constanta and Galati, which has allowed to export more than 5.2 million tons of Ukrainian grains, with more than 5.5 million tons of other goods produced in Ukraine [45].

At the same time, the Romanian leadership is forced to respond to Kyiv's measures that prejudice the interests of Romania. After the anniversary of the beginning of the Russia-Ukraine war, Romanian-Ukrainian relations exacerbated again after the Ministry of Infrastructure of Kyiv announced that for the first time in the history of independent Ukraine, the navigational depth of the Bystroye Canal had increased from 3.9 m to 6.5 m, and that shipping between the Black and Danube Seas would become more efficient. Thanks to the greater depth, the canal can also be used by sea-crafts. The Bystroye Canal is used as an entrance to the port of Reni, which has become especially important since the outbreak of the war. According to Bucharest, the dredging by the Ukrainian side could compromise the fauna and biodiversity of the Danube Delta, which is located in Romania by 80%, and the step taken by Kyiv contravenes the provisions of numerous environmental contracts. The government of Romania was forced to intervene and called on Kyiv to take responsibility for everything that happened, and also signalled to the European Commission that Ukrainians were violating international environmental contracts. According to Hungarian media reports, some people are beginning to get tired of unconditional support for Ukrainians, and political forces that previously turned to extremist, anti-Hungarian messages are trying to maintain an atmosphere of discontent. After Ukraine took centre stage in the Romanian media due to the state of war, the situation of Romanians in Ukraine, whose number is about 400,000, was once again mentioned. According to the Law of Ukraine "On Education" of 2017, it is stipulated that starting from the 2022/2023 school year, teaching will be conducted in the state language. The Hungarian government, which prioritizes the situation of Hungarians in Zakarpattia, is mentioned as a positive example [46].

However, there is a clear realization in Romania that its security and the security of Central and Eastern Europe as a whole unconditionally depend on the defense of Ukraine, which is at the forefront of the democratic world's fight against rashism.

2.4. Slovakia's security strategy

The main documents related to the security of the Slovak Republic are: Act on the Functioning of the Security Council of the Slovak Republic in Peacetime; Security Strategy of the Slovak Republic; Defense Strategy of the Slovak Republic; Constitutional Act on the Security of the Slovak Republic; Defense Act; State Act on Crisis Management; Act on the Mobilization of the Economy, etc.

According to the Security Strategy of the Slovak Republic 2021, one of the main tasks of the state in a democratic society is to ensure the security of all its citizens, their rights, freedoms and property. Fulfilment of this task requires increasing the state's readiness to confront security, threats and crises, contribute to the maintenance of international peace and security, prevent threatening situations to the security of the state and its citizens, and have adequate resources, tools and policies, as well as the confidence of the population. It is noted that the Slovak Republic is still a safe country, but security has deteriorated in recent years. Threats and challenges are becoming more complex and interconnected. The global pandemic has not only made some vulnerabilities visible, but has also accelerated and deepened the existing trends of renewed geopolitical competition and instability in Europe. The world has changed, become less stable, predictable, and therefore less safe.

The preparation of the new Security Strategy of the Slovak Republic was a reaction to the constant changes in the security environment and the necessity of a comprehensive approach to provision of security of Slovakia in the context of its membership in the North Atlantic Alliance and the European Union.

The security strategy of the Slovak Republic is based, among other things, on the obligations under the United Nations Charter, the NATO Strategic Concept and the European Union's Global Strategy for Foreign and Security Policy. The global security environment is characterized by high rates of development dynamics and, conversely, a low level of predictability due to the increasing number of factors affecting security and their interdependence. In such an environment, even local events or regional conflicts occurring outside the borders of the Slovak Republic may have an impact on its security. External threats, in conjunction with existing or new internal threats, increase their impact. The readiness and ability of various figures to defend their interests at the expense of others, even at the price of violating international law, is constantly increasing. The importance of threats that can cause significant economic damages by reduction of the basic functions of the state or services necessary for the normal functioning of the state and society is also increasing. The influence of authoritarian states that promote undemocratic value systems is increasing. Unfriendly figures can transfer conflict to democratic societies to threaten the public consensus on the basic principles of its functioning. In this case, democratic societies with a high degree of openness are particularly at risk. Competition between states for political, military, and economic influence is intensifying, creating a confrontational environment that also influences the

actions of other states. The close neighbourhood with the EU and NATO can significantly affect the power ambitions of those figures who without any doubts use military force in violation of international law. A negative phenomenon is the attempts to build spheres of influence using instruments of political, economic and military compulsion, as well as operations in physical and ever more cyberspace. The presence of unresolved conflicts and instability in the neighbourhood of the Euro-Atlantic region has a direct negative impact on the security and prosperity of the Slovak Republic and its allies. Economic, territorial, political, ethnic or religious disputes within or between states may lead to armed conflicts.

The policy of the Slovak Republic is aimed at observing security interests and responding to security threats and challenges in order to maintain and strengthen the security of the state. The Slovak Republic promotes its security interests through security policy instruments, contributions and support of citizens and in cooperation with allies and partners.

The main instrument of the security policy of the Slovak Republic is the security system, which must be ready to respond to security threats and changes in the security environment. The main priorities are: ensuring an effective management system in all crisis situations; identifying emerging crises and provision of early warning; analysis of the impact of the crisis situation on the security interests of the Slovak Republic and proposals for its resolution; preventive actions against the occurrence of crisis situations and increasing the resilience of the state and society; response to confirmed threats and adaptation to changes in the security situation, including response to unexpected threats; ensuring rapid elimination of consequences of crisis situation and restoration of the original state; improving the exchange of information between individual elements of the security system. The Slovak Republic will ensure appropriate resources for the functioning of the security system and their effective and transparent use. The Slovak Republic will contribute to the efforts of NATO, the EU and other international organizations at struggle with hybrid threats in order to strengthen their effectiveness, consistency and ability to act in this area.

At the struggle with disinformation and propaganda, the Slovak Republic will focus on establishing a consistent national mechanism for building resilience to disinformation and information operations. The goal is to strengthen structures and the decision-making process, processes of early detection, assessment and response to influential and disinformation activities. The Slovak Republic will support the development of critical thinking, especially among young people, and at the struggle with disinformation

and propaganda, using best practices and recommendations of international organizations and the expert community.

Within the framework of strategic communication, the Slovak Republic will focus on the active presentation of its foreign policy and security interests. The Slovak Republic will promote the development of public administration potential and strengthen an effective mechanism of cooperation with expert non-governmental, academic and media sectors in the field of struggle with disinformation and propaganda [47].

The task of the new Security Strategy of the Slovak Republic is to reach a consensus regarding how the government will respond to security challenges in an unstable world. After the document was approved by the Parliament, Minister of the Interior R. Mikulec headed a working group aimed at updating the security system. The Government Office of the Slovak Republic began preparing a national concept for countering disinformation and the defense sector began preparing a concept for countering hybrid threats.

The Slovak Republic committed itself to providing adequate resources for the functioning of the security system and their effective and transparent use. The document recalled that NATO is the best option for national defense. In connection with weapons trafficking, the Slovak Republic was required to adopt legislative amendments restricting the procurement of weapons that are subsequently illegally modified and used to commit crimes in land and abroad.

The Slovak Republic declared its support for the observance of the principles and norms of international law. The strategy called the United States Slovakia's strategic transatlantic ally in NATO. There is also a mention of Russia, which was considered an important participant and partner in settlement of international threats and challenges. At the same time, according to the Strategy, Russia's confrontational approach in the military, security and political spheres constitutes a serious challenge to the security of the Euro-Atlantic region. China is also an important participant and partner in global challenges solution, as well as an economic and technological competitor and systemic rival of the EU. The Slovak Republic has stated its support for the adequate adoption of EU sanctions as a political tool to force changes in the behaviour of third countries, individuals and legal entities responsible for flagrant violations of international law, human rights and fundamental freedoms. The Slovak Republic must build the resilience of the state and society, and take a responsible approach to environmental protection. The security strategy should be updated, as a rule, every five to seven years, or in case of fundamental changes in the security

environment of the Slovak Republic. Once a year, the Security Council of the Slovak Republic submits a security report to the government for discussion with proposals for measures to maintain it. The Cabinet of Ministers unanimously approved the Defense Strategy of the Slovak Republic and the Security Strategy of the Slovak Republic in October 2017. However, the documents were not submitted to the National Council of the Slovak Republic, so Slovakia did not finally approve them. That is, the last strategies were approved by the Parliament back in 2005.

The National Security Authority is the central authority of the state administration of the Slovak Republic in the field of protection of classified information, encrypting service, cybersecurity and trust services. The National Council of the Slovak Republic controls the activities of the Authority, which, for this purpose, establishes a Special Control Committee of the National Council of the Slovak Republic from among the Parliamentarians to control the activities of the National Security Authority.

The Director of the National Security Authority is elected to an office by the National Council of the Slovak Republic for a term of seven years. The legal bases for the activities of the Authority are: the Constitutional Act on the establishment and operation of the Committee of the National Council of the Slovak Republic for the review of decisions of the national security institution, the Law “On the Protection of Restricted Information” and introduction of changes to certain laws with amendments and additions, the Law “On Trust Services for Electronic Transactions in the Internal Market”, the Law “On Cybersecurity”, etc.

In particular, the Law dated January 30, 2018 “On Cybersecurity” regulates the organization, field of action and responsibilities of public authorities in the field of cybersecurity, the national cybersecurity strategy, the unified cybersecurity information system, the organization of incident response, the status and responsibilities of operators and providers of digital services, this law established minimum requirements for ensuring cybersecurity.

The cybersecurity Authority exercises coordination of activities, defines standards, operational procedures, develops methodology and policy of behaviour in cyberspace, defines principles of prevention and resolution of cybersecurity incidents, develops a national cybersecurity strategy and prepares an annual report on the state of cybersecurity in the Slovak Republic in cooperation with relevant state authorities, is a national contact point for cybersecurity abroad and ensures cooperation with single points of contact of member states of the European Union and the North Atlantic Treaty Organization, complies with the notification and reporting

obligations to the competent institutions of the European Union and the North Atlantic Treaty Organization, participates in and supports the establishment of partnerships at the national and international levels in the field of cybersecurity. In cooperation with the Ministry of Foreign and European Affairs, it develops international cooperation and monitors the impact of cybersecurity activities on the foreign policy interests of the Slovak Republic and partners within the European Union and the North Atlantic Treaty Organization [48].

Slovakia's peculiarity is that even before the full-scale invasion, it had a significant number of people who were sympathetic to Russia, who accepted the narratives of Russian propaganda and Putin's policies. Russian propaganda, which is disseminated in Slovakia by political, media, and civil society communities, had a great influence on the formation of public opinion. The situation changed with the beginning of the Russia's full-scale invasion. A significant number of people supported Ukraine and Ukrainian refugees, and the Slovak government was the first Western partner to take significant and symbolic steps to transfer defense weapons to Ukraine – the S-300 air defense system, the “Zuzana” howitzer, armoured fighting vehicles and other important assistance.

At the same time, during the year of the great war, Slovak support for Ukrainians, including refugees, decreased. This is also due to the narratives spread by some political forces. These include criticism of the arms transfer, which “weakens Slovakia's defense”, “Russia will win anyway”, “we are pushing Slovakia to war”, “we will become a target of Russia”, “sending weapons will only prolong the conflict”, criticism of sanctions, “without Russian gas we will freeze, we have to trade with Russia”, and others. Strategic communication by the government and the active position of civil society and individuals are important in the countering of disinformation and pro-Russian narratives.

The results of the special wave of the poll “How do you feel in Slovakia?” show that the majority of Slovaks (78.2%) are satisfied with Slovakia's official response to the war in Ukraine, which condemned the attack by Russian troops. 42% of respondents fully approve of it, 22.4% have minor concerns, 13.8% have major concerns, and 21.8% disapprove. Slovakia's most supported response to Russia's invasion of Ukraine is the provision of humanitarian aid (supported by 77.8% of respondents) and the acceptance of refugees from the war zone (supported by 74.6% of respondents). Respondents also support a ban on the dissemination of Russian propaganda about the war in Ukraine, the introduction of harsh sanctions against Russia, and strict restrictions on the issuance of visas and the stay of Rus-

sian citizens in Slovakia. On the contrary, there is less support for supplying the Ukrainian army with weapons and military equipment, breaking off diplomatic relations with Russia, and prohibition for Russian athletes from participating in high-level events. Respondents' answers differed significantly depending on their attitudes toward Slovakia's membership in NATO. Respondents who disagree with NATO membership are less likely to favour sending humanitarian aid (63%) and accepting refugees from the military conflict zone (58.6%). If the introduction of harsh sanctions against Russia was supported by 70.2% of respondents who agree with Slovakia's membership in NATO, and only 13.7% of those who oppose NATO. 32.8% of respondents agree with the introduction of harsh sanctions against Russia, even if it means the declining their living standards, 33.1% disagree, and 34.1% of respondents cannot answer. More than half of the respondents (53.1%) are convinced that NATO membership currently contributes to their security, 29.1% of respondents share the opposite opinion, and 17.8% of respondents cannot comment on this issue. 48.3% of respondents agree that NATO soldiers help protect Slovakia's eastern border, 27.8% of respondents disagree, and 23.9% of respondents could not answer this question. Currently, 54.5% of respondents approve of Slovakia's membership in NATO. The war in Ukraine has changed respondents' attitudes toward Slovakia's membership in NATO: 42.9% said they have always been in favour of NATO membership and approve of it today, 11.6% were not in favour of NATO membership but now approve of it, 9% were in favour of NATO membership but do not approve of it today, and 36.5% were not in favour of NATO membership and do not approve of it even today.

To the question "In connection with the war between Russia and Ukraine, the public is also discussing Slovakia's geopolitical position, how we should orient ourselves in the world", 37.3% of respondents said that it should always or rather stand aside. 47.1% said that a balanced position should be sought between Russia and the West, 7.4% said that it should rather or always be on the side of Russia, and 8.2% of respondents answered "other". Younger respondents, respondents from the Bratislava region, and respondents with higher education are more likely to support the West.

On the other hand, the results of a poll conducted by the "Focus" Agency at the end of September 2022 show that support for Ukraine's victory in the war among Slovaks continues to grow. Ukraine's victory is supported by 47% of respondents. 27% of respondents to the question "How would you like the war in Ukraine to end?" said that it would definitely be Ukraine's victory, while another 20% said that it would probably be Ukraine's victory. Support for Putin in Slovakia has fallen significantly, the popularity of

NATO has increased, and two-thirds of people see Russia as a threat. Two-thirds believe that the conflict in Ukraine is unprovoked and unjustified Russian aggression. Support for Russian President Vladimir Putin in Slovakia has fallen significantly since the invasion of Ukraine. If in March 2021, 55 percent of the Slovak population had a positive perception of him, in March 2022, only 28 percent did. According to the survey, 5.8 percent of people have a very positive perception of Putin, and another 21.8 percent have a rather positive perception. He is perceived rather negatively by 31.6 percent of respondents, and completely negatively by 39.3 percent [49].

A certain Slovak contribution is the online educational platform “School to Go” developed in Slovakia. Thanks to it, all Ukrainian children, wherever they are, have access to online education in Ukrainian. At the same time, Zuzana Čaputová said at the end of 2022 that support for Ukraine in Slovakia was “running out of material and moral resources”. The majority of Slovaks are still willing to accept refugees from Ukraine, but many believe that accepting refugees has made their lives worse. According to Z. Čaputová, disinformation attacks are used to reduce public support for Slovakia’s actions and, accordingly, increase the gap between the decisions made by the state and the attitude of citizens. In connection with the preparations for early Parliamentary elections, there is a growing risk that society will support the government’s foreign policy less and less. It is necessary to constantly explain to Slovaks the importance of assisting Ukraine not only in connection with the protection of values, but also for Slovakia’s security and economic interests.

In mid-March 2023, Z. Čaputová stated that the forthcoming Parliamentary elections on September 30 would be an important challenge for Slovakia. According to Čaputová, some parties are openly proposing a reversal in foreign policy, and this could lead Slovakia from democracy to autocracy. According to polls, support for liberal parties and movements is declining.

According to the former pro-Russian Prime Minister of Slovakia, Ján Čarnogurský, Slovakia has a government that has no support in Parliament and received a vote of non-confidence in December, so early elections are scheduled for September. In 2022, Ukraine received the S-300 system, and a decision was made to supply 13 MiG-29 fighters. However, the supply of military equipment to Ukraine only increases the unpopularity of the politicians who stand behind it. The explanations for this position sound strange: we see photos of Nazi tattoos that have some Ukrainian soldiers on the Internet.

Over the past year, many refugees from Ukraine have arrived in Slovakia. In fact, the Slovaks still have good relations with them, but there have

been reports of aggression on the part of some Ukrainians and inaction by the Slovak police. Hostility is also caused by the fact that some refugees drive expensive cars. The pro-Russian opposition argued that, as a result, the entire country was left without aviation, with almost no battle aircrafts in operating condition. The Slovakian sky is now guarded by Polish and Czech aircrafts. Bratislava took this step “of its own free will”, which was initiated not so much by Brussels as by neighbouring Prague. “The policy of the Čaputová and Heger led to Slovakia losing its de facto sovereignty. Now the real head of Slovakia should be called Petr Fiala, the Prime Minister of the neighbouring Czech Republic. Prague has actually become the capital of Slovakia again. However, economic and even internal sovereignty has also been lost. Many Slovaks work in the Czech Republic, and the economies of both countries are interconnected. If small businesses are still Slovak, medium-sized enterprises are already Czech, and large ones, of course, are German”. Former pro-Russian Prime Minister Robert Fico demanded an investigation into the government’s decision to supply arms shipments to Ukraine. He is convinced that Slovakia was obliged to ask for Russia’s consent when supplying arms shipments. Heger’s government knew that it would not receive approval for the arms shipments not only from Moscow, but also from its own Parliament or even from its own parties. Therefore, everything was formalized by a Cabinet of Ministers decision. Robert Fico made a claim for this violation [50].

Thus, Slovakia’s security strategy generally responds adequately to the challenges of Russia’s aggressive policy. However, there is a real threat of revenge from pro-Moscow forces.

2.5. Ensuring Hungary’s national security

A major step in the development of Hungary’s national security was taken in 1995, when the National Security Law came into force [51]. This law introduced significant alterations to the functioning and structure of the institutional system of the Hungarian secret service. It replaced the previous temporary regulations and created constitutional conditions for the activities of the services. The National Security Authorities operate under civilian control as defined by law, in particular, they are controlled by the relevant Parliamentary Committee (National Security and National Defense and Law Enforcement). The Head of this Committee can only be a representative of the current opposition [52].

On April 21, 2020, Hungary’s new national security strategy was released. It states that military solutions are more and more coming to the fore

in our world, and correctly points out to the increasingly acrimonious public debate in cyberspace, as well as the growing importance of hybrid warfare. The Armed Forces of Hungary did not undergo comprehensive development at the systemic level during the two decades after the regime change, and by 2010, there was a conscious reduction in capabilities that jeopardized Hungary's security [53]. Back in March 2013, the government approved the National Cybersecurity Strategy of Hungary. The aim of this strategy was to define national goals, strategic directions, tasks and comprehensive state instruments on the basis of which Hungary can defend its national interests in Hungarian cyberspace, which is part of global cyberspace. Hungary paid special attention to the region of Central and Eastern Europe, whose cybersecurity can be strengthened through regional cooperation [54].

At the end of 2021, the National Military Strategy was approved. The government, taking into account the basic principles of the security and defense policy of the Republic of Hungary, determined that the defense of the homeland is a national affair. The cornerstone of Hungary's security was defined as collective defense, which is ensured within the framework of the North Atlantic Treaty Organization, but national independence is the main condition for this alliance cooperation. Hungary's strategic goal is to create modern Hungarian National Defense Forces by 2030. Hungary, as a NATO member and one of the dominant powers in the region, is able to guarantee the security of the country, deter possible aggression, support the overall defense of the government against military and non-military threats and challenges, and is able to discharge its responsibilities arising from its membership in NATO and the European Union. The strategy optimistically stated that in modern wars, the distinction between the military and operational levels is erased, and the concept of victory is changing, as the attacking party does not need to occupy the enemy's territory, destroy its resources and Armed Forces, and completely destroy its economic potential to achieve a political goal. In a large-scale and intense global war, as a NATO member, Hungary could suffer or even be subject of attacks as part of the European theatre of war. During a potential war waged on the European battlefield, Hungary's communications and transportation infrastructures, as well as other vital system elements, could play a role or become a target, so the entire country's territory, airspace and cyberspace could become an arena for military operations.

The current situation of the Hungarian defense forces is mainly determined by the fact that after the end of the Cold War and political changes in Central and Eastern Europe, less attention and resources were devoted to this issue. When the main military-technical complexes, as a rule, of Soviet

production, could be replaced only in certain areas, and complete armament almost did not exist. At the same time, the previously existing defense industrial capacities were almost completely destroyed, and the possibility of mobilizing the national economy for defense needs was virtually eliminated [55]. The question is arisen, how such a statement is adjusted to Hungary's more than 20 years of membership in the North Atlantic Alliance.

Back in 2016, the government launched the HHP Zrínyi program. It was aimed at creating a comprehensive national defense capability that embraces society, the economy, and state organizations as a whole. The most prominent element of this program was the development of military technical systems and military infrastructure. In parallel with the development program, which covered all types of weapons, MIC (military-industrial complex) was also being developed. This would allow part of the defense expenditures will be repaid and stimulate the country's economy through supply chains [56]. This program was originally planned to be completed by 2026, but it is likely to fail, although in May 2022 it was rendered a decision to accelerate the program due to the changing security situation in Europe. In mid-November 2022, the draft Armed Forces Development Program for the next 10 years was completed, which had to meet the challenges that became apparent from the experience of the war in Ukraine.

Due to its geographical location, Hungary can be directly affected by challenges on Europe's southern and eastern periphery. The document emphasizes that Hungary is located at the point of intersection of the eastern and southern threats identified by NATO, although Russia is not directly mentioned as a threat.

Transatlantic cooperation, in accordance with Article 3 of the Washington Treaty (development of national capabilities), is based on the coordinated development of allied forces and ensures confidence in collective defense, as set forth in Article 5 of the Treaty, through the continued ability to cooperate, readiness and resilience of national forces. At the same time, it is necessary to develop European defense capabilities, which is justified by the fact that, in addition to guaranteeing its own security, Europe must also act as a figure of security strengthening in neighbouring (crisis) regions in order to prevent and reduce threats. Hungary's security is inseparable from security processes in the region. Therefore, it is also necessary in the field of defense, especially with the Visegrád Four (V4) and Central European Defense Cooperation. It is noteworthy that the Bucharest Nine is not mentioned among the regional security cooperation formats.

Hungary's membership in NATO and the European Union, which is crucial for deterrence and defense at the strategic level, while developing

independent national capabilities also enhances the defense capabilities of NATO and the European Union, thereby strengthening the stability and security of the continent. Thus, in addition to the tasks of developing individual and collective defensive capacity in accordance with Article 3 of the Washington Treaty, the Armed Forces of Hungary must be able to perform collective defense tasks in accordance with Article 5 and the Article on Mutual Assistance of the Treaty on European Union (Article 42.7). The Hungarian Defense Forces consider it a priority to maintain the capabilities offered by NATO and the European Union. The strategic goal is to make a competitive life path that provides a predictable and planned vision, to improve working conditions, to develop organizational culture, and at the same time strengthen professional consciousness [57]. An illustrative point of the Strategy is the rebirth of Hungarian patriotism. The question is immediately arisen: has it really been lost?

The most important element of homeland defense is a society that is ready to accomplish its tasks as deemed necessary. Therefore, it is crucial to establish dispersed, structured and practical peacetime systems of contact and cooperation, as well as to effectively embrace and engage citizens. National resilience development, which is qualified with the NATO Crisis Response System, maintains a high level of citizen security and readiness of elements involved into the crisis actions [58].

It is symptomatic that the document refers to the need of the necessity of verifying loyalty to the V. Orbán regime. The aim of the reliability check is to determine whether the proper person is fulfilling his ministerial functions as prescribed by law. The authority conducting the loyalty check can artificially create life situations that actually occur or may occur during the performance of work [59].

At the beginning of Russia's full-scale aggression in February 2022, Hungary amassed some military forces along the Ukrainian border. However, according to Hungarian experts, these forces were not offensive. Putin's invasion was a surprise to the Hungarian government. Orbán did not believe that Russia would make such a serious, critical mistake as attacking Ukraine. There was coordination with the Ukrainian side both on the eve of the escalation of Russian aggression and in the first days of the full-scale war. Several Ukrainian civilian aircrafts flew to Hungary after the invasion began.

At the same time, it is impossible to justify Hungary's statements about "immediate peace", as this would mean that approximately 18% of Ukraine's territory would remain under Russian occupation. Hungary officially says that weapons should not go through Hungary to Ukraine. But in

reality, Western ammunition supplies often pass through Hungarian territory or Hungarian airspace.

However, the Hungarian-Ukrainian disputes that existed before the Russia's full-scale invasion continue to grow. Hungary's main demand concerns the educational rights of the Hungarian minority in Zakarpattia region, and V. Orbán demands these rights be assigned on Hungary's conditions. However, it is unrealistic to expect Ukraine to agree to such demands. Thus, on the one hand, there is the language and educational issue for the Hungarian minority, and on the other hand, the Hungarian blockade of high-level cooperation between Ukraine and the EU and NATO [60].

In May 2023 Hungary announced its intention to block EU financial assistance to Ukraine and do not support further sanctions against Russia. Hungarian Foreign Minister Péter Szijjártó named the reasons for this decision: Ukraine's inclusion of OTP Bank, Hungary's largest financial institution, in the list of international sponsors of the war; restrictions of the right of ethnic Hungarians for education in their native language in Ukraine [61].

In this context, the President of Ukraine believes that there is confusion among political elites in Hungary and, accordingly, contradictions when a NATO country is pro-Russian and anti-NATO [62]. In response, P. Szijjarto stated that his country had already paid an "extremely high price" for the war in Ukraine, as several members of the Hungarian community from Zakarpattia region were killed at the front [63]. However, this is not Hungary's price, but Ukraine's, because it was its citizens who died.

Thus, Hungary is building its security strategy in conditions of Russia's invasion of Ukraine in a very controversial way. On the one hand, membership in the EU and NATO obliges it to take certain steps to counter Russian aggression. Within the framework of the Bucharest Nine, Hungary does not deny Ukraine's membership in NATO. On the other hand, there are completely opposite positions expressed by the country's leaders. The desire to sit in two chairs leads to a mistaken strategy similar to the one Hungary chose in XX century during the world wars.

Conclusions

The countries of the Carpathian region are aware that Russia has launched an unprovoked and brutal aggressive war against Ukraine. In 2014, Russia began to destroy peace and security in Europe, trying to conquer Ukraine by force. The Kremlin's actions have led to abrupt deterioration in the security environment in the Euro-Atlantic region. Russia is the most significant and direct threat to NATO's security. In response to Russia's bloody war of aggression, the Allies responded with resolve, cohesion and

responsibility. The Alliance has increased its military presence in the region. Deterrence and defense along the entire eastern flank from the Baltic to the Black Sea are essential. The countries of the Carpathian region condemn Russia's war of aggression. They are mostly determined to continue international pressure on Russia and condemn all those, including Belarus, who actively contribute to Russia's aggressive war against Ukraine. It is crucial that our neighbours firmly support Ukraine's Euro-Atlantic aspirations. This was confirmed by the results of the NATO Summit in Vilnius in July 2023. The Summit Communiqué states that Ukraine will be invited to join NATO when all its members agree and when conditions allow [64]. It is clear what conditions the partners want Ukraine to fulfil – compliance with the basic principles contained in the Preamble to the North Atlantic Treaty: “democracy, individual liberty and the rule of law”.

There is no security alternative to NATO. No single country can provide guarantees identical to Article 5 of the North Atlantic Treaty. NATO has a number of shortcomings, including those demonstrated at the Vilnius Summit. However, there is no better security organization in the world. Poland, Romania, Slovakia and Hungary are confidently proving this.

The security of Europe as a whole, and Central and Eastern Europe in particular, depends on Ukraine, which is at the forefront of the struggle, on the border of the democratic world with the so-called “Russian world”. Our common task with the countries of the region is to realize the complexity of our relations in the past, the existence of common risks and threats in the present, and to build a secure and decent future for our countries, the region and Europe as a whole, confidently, consistently and together. Objectively, we are doomed to cooperate. We are doomed to strengthen security relations, military cooperation and defense, and we need a strategic partnership. Nevertheless, in order to realize this common goal, we need to build trust, creating the conditions for the necessary openness about the social and political acceptability of this path.

1. The Charter of the United Nations. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010#Text
2. Declaration on Principles of International Law, 1970. Official portal of the Verkhovna Rada of Ukraine. URL: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/994_05.
3. Final Act of the Conference on Security and Cooperation in Europe (Helsinki Final Act) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_055#Text
4. Dugin, A. (1997) Foundations of Geopolitics. Geopolitical future of Russia. Moscow, 451 p.

5. Rushchenko I.P. (2020) *The War of Civilizations: Anatomy of the Russia-Ukraine Conflict*. Kyiv: Kyiv-Mohyla Academy Publishing House. 436 p.
6. Ucraina spune "Pas!" unui parteneriat strategic cu România. Website of Defense and Security Monitoring URL: <https://monitorulapararii.ro/ucraina-spune-pas-unui-parteneriat-strategic-cu-romania-1-33327>
7. Lídri východnej časti NATO sú za stálu prítomnosť aliancie v oblasti. URL: <https://spravy.pravda.sk/svet/clanok/372855-lidri-vychodnej-casti-nato-su-za-stalu-pritomnost-aliancie-v-oblasti/>
8. Debut al summit-ului Parlamentar al Formatului B9 – pledoarie pentru solidaritatea statelor aliante NATO. URL: <https://cursdeguvernare.ro/debut-al-summit-ului-parlamentar-al-formatului-b9-pledoarie-pentru-solidaritatea-statelor-aliante-nato.html>
9. Szczyt grupy B9. URL: <http://polska-zbrojna.pl/home/articleshow/27993?t=Szczyt-grupy-B9#>
10. 10 Wizyta Szefa BBN w Bukareszcie: mamy z Rumunią do odegrania istotną rolę na flance wschodniej. URL: <https://www.bbn.gov.pl/pl/wydarzenia/8968,Wizyta-Szefa-BBN-w-Bukareszcie-mamy-z-Rumunia-do-odegrania-istotna-role-na-flanc.html>
11. A B9-ek támogatják a nyitott ajtók politikáját a NATO-ban. URL: https://orientpress.hu/cikk/2018-06-08_a-b9-ek-tamogatjak-a-nyitott-ajtok-politikajat-a-nato-ban].
12. NATO Summit 2022. URL: https://www.nato.int/cps/uk/natohq/news_196144.htm?selectedLocale=uk].
13. NATO New Force Model, 2022. URL: https://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_49755.htm
14. The Secretary General's Annual Report 2022. URL: https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/2023/3/pdf/sgar22-en.pdf
15. NATO Military Presence in the East of the Alliance (2022). URL: https://www.nato.int/cps/uk/natohq/topics_136388.htm.
16. Szczyt B9 w Koszycach: Zagrożeniem bezpieczeństwa imperialne ambicji Rosji. URL: <https://www.euractiv.pl/section/polityka-regionalna/news/szczyt-b9-w-koszycach-zagrozeniem-bezpieczenstwa-imperialne-ambicji-rosji/>
17. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. – Wydanie drugie. – Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 2002. – 96 s.
18. Strategia bezpieczeństwa Rzeczypospolitej Polskiej od 4 stycznia 2000 roku. URL: <https://www.bbn.gov.pl/pl/informacje-o-bbn/publikacje/8808,Strategia-Bezpieczenstwa-Narodowego-Rzeczypospolitej-Polskiej.html>
19. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. – Wydanie drugie. – Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 2002. – 96 s.

20. Polska na arenie. Galop do Kopenhagi // Rocznik strategiczny 2002/2003. – Warszawa: SCHOLAR, 2003. – S. 359–360.
21. Polska jako nowy aktor w euroatlantyckiej polityce bezpieczeństwa / pod red. O. Osicy, M. Zaborowskiego. – Warszawa: Fundacja Centrum Stosunków Międzynarodowych, 2002. – S. 6.
22. Bieleń S. Paradoksy polskiej polityki zagranicznej // Studia Europejskie. – 2004. – № 2 (30). – S. 15.
23. Historia oraz szefowie Biura Bezpieczeństwa Narodowego. URL: <https://www.bbn.gov.pl/pl/informacje-o-bbn/historia-bbn-1/6053,Historia-oraz-szefowie-Biura-Bezpieczenstwa-Narodowego.html>
24. Kompetencje Prezydenta RP w zakresie bezpieczeństwa i obronności państwa. URL: <https://www.bbn.gov.pl/pl/prezydenta-rp/kompetencje-w-zakresie/6076,Kompetencje-Prezydenta-RP-w-zakresie-bezpieczenstwa-i-obronnosci-panstwa.html>.
25. Zaniewski R. Nowa Strategia Bezpieczeństwa Narodowego - Fundusz Republikański. URL: fundacjarepublikanska.org
26. System bezpieczeństwa narodowego - charakterystyka ogólna - Zintegrowana platforma edukacyjna. URL: zpe.gov.pl
27. Francis D. Poland's anxiety. The European canary in the coal mine. URL: <https://glavcom.ua/world/world-politics/trivoha-polshchi-jevropejska-kanarka-u-vuhilnij-shakhti-922021.html>.
28. Polish Senate unanimously approved a Resolution on Ukraine's accession to NATO. URL: <https://www.polskieradio.pl>
29. Legea Securității Naționale a României, 2014. URL: http://www.dreptonline.ro/monitorul_oficial/monitor_oficial.php?id_monitor=11046
30. Consiliul Suprem de Apărare a Țării. URL: <https://csat.presidency.ro/ro/hotarari-emise-de-csat>
31. Ukraine and Romania sign intergovernmental Agreement on Military-Technical Cooperation. URL: <https://www.dw.com/uk/ukraina-i-rumuniia-pidpysaly-mizhuriadovu-uhodu-pro-viiskovo-tekhnichnu-spivpratsiu/a-54827368h>
32. Strategie Națională de Apărare a Țării: Federația Rusă încearcă să-și consolideze statutul de putere în plan regional. URL: https://www.defenseromania.ro/strategie-nationala-de-aparare-a-tarii-pentru-perioada-2020-2024_603549.html
33. Kruhlov A. Ukraine-Romania: from distrust to partnership. Website of the Center for Regional Risk Analysis. URL: <https://rrac.com.ua/ukra%20-%2097na-rumun%20-%2096ya-v%20-%2096d-nedov%20-%2096ri-do-partn/>
34. Declarație adoptată de Parlamentul României: Agresiunea rusă aruncă Europa într-o eră care nu ar mai fi trebuit trăită. URL: <https://www.digi24.ro>

- ro/stiri/actualitate/politica/declaratie-adoptata-de-parlamentul-romaniei-agresiunea-rusa-aranca-europa-intr-o-era-care-nu-ar-mai-fi-trebit-traita-niciodata-1854775
35. Romania sprijina Ucraina stirile zilei. URL: <https://www.agerpres.ro/politica/2022/04/04/romania-sprijina-ucraina-stirile-zilei--896934>
 36. Amenințările Rusiei la adresa României. Cum folosește Moscova dezinformările create chiar de ea. URL: <https://romania.europalibera.org/a/amenintari-rusia-romania/31827287.html>
 37. Nicolae Ciucă: Agresiunea rusă ne-a reamintit că principiile UE și parteneriatul euroatlantic trebuie susținute. URL: https://www.realitatea.net/stiri/actual/nicolae-ciuca-agresiunea-rusa-nea-reamintit-ca-principiile-ue-si-parteneriatul-euroatlantic-trebuie-sustinute_6317185e-0da10e56275835b2
 38. Cum a ajutat România Ucraina pe parcursul celor opt luni de război. URL: <https://www.digi24.ro/stiri/externe/cum-a-ajutat-romania-ucraina-pe-parcursul-celor-opt-luni-de-razboi-2128175>
 39. Exclusiv Documentele scurse de la Pentagon arată implicarea României în sprijinul Ucrainei, pe care Guvernul s-a chinuit să o țină secretă. URL: <https://spotmedia.ro/stiri/opinii-si-analize/documentele-scurse-de-la-pentagon-arata-implicarea-romaniei-in-sprrijinul-ucrainei-pe-care-guvernul-s-a-chinuit-sa-o-tina-secreta>
 40. Ucraina a devenit un cartof fierbinte pentru România (presa maghiara). URL: https://www.stiripesurse.ro/ucraina-a-devenit-un-cartof-fierbinte-pentru-romania_2865715.html
 41. Ministrul de Externe, Bogdan Aurescu, anunță o nouă contribuție a României în sprijinul Ucrainei, în valoare de 830.000 de dolari. URL: http://stiri.tvr.ro/ministrul-de-externe--bogdan-aurescu--anunta-o-noua-contributie-a-romaniei-in-sprrijinul-ucrainei--in-valoare-de-830-000-de-dolari_928439.html#view
 42. Klaus Iohannis a convocat CSAT: Amenințările la adresa securității Republicii Moldova, pe masa discuțiilor. URL: <https://unimedia.info/ro/news/6f-42c198e18db8d7.html>
 43. Strategia de securitate națională a României în context european. URL: <https://monitorulapararii.ro/strategia-de-securitate-nationala-a-romaniei-in-context-european-1-35756/>
 44. Legea 51/1991 privind securitatea națională a României, republicată 2014. Lege nr. 51/1991. URL: https://www.dreptonline.ro/legislatie/le-gea_51_1991_securitatea_nationala_romaniei_republicata.php
 45. Citește mai mult la. URL: <https://www.digi24.ro/stiri/externe/cum-a-ajutat-romania-ucraina-pe-parcursul-celor-opt-luni-de-razboi-2128175>

46. Forró krumplivá vált Ukrajna Romániában. URL: <https://magyarnemzet.hu/velemeney/2023/04/forro-krumpliva-valt-ukrajna-romaniaban>.
47. BEZPEČNOSTNÁ STRTÉGIA SLOVENSKEJ REPUBLIKY URL: https://www.vlada.gov.sk/data/files/8048_bezpecnostna-strategia-sr-2021.pdf?csrt=7737338243821820660
48. ZÁKON z 30. januára 2018 o kybernetickej bezpečnosti a o zmene a doplnení niektorých zákonov. URL: <https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/2018/69/#paragraf-7.odsek-2>
49. Prieskum Eurobarometra: podpora Ukrajiny zo strany občanov EÚ je stabilná. URL: <https://www.europarl.europa.eu/news/sk/press-room/20221205IPR60901/prieskum-eurobarometra-podpora-ukrajiny-zo-strany-obcanov-eu-je-stabilna>
50. Podpora Ukrajiny na Slovensku «vysychá materiálne aj morálne». URL: <https://spolok-archa.info/podpora-ukrajiny-na-slovensku-vysycha-materialne-aj-moralne/>
51. 1995. évi CXXV. Törvény a nemzetbiztonsági szolgálatokról. URL: <https://ujbtk.hu/dr-fabian-peter-az-allambiztonsagtol-a-nemzetbiztonsagig-i/>
52. Dr. Fábián Péter: Az állambiztonságtól a nemzetbiztonságig I. URL: <https://ujbtk.hu/dr-fabian-peter-az-allambiztonsagtol-a-nemzetbiztonsagig-i/>
53. Moscow spooks return to Hungary, raising NATO hackles. URL: <https://www.politico.eu/article/moscow-spooks-return-to-hungary-raising-nato-hackles/>
54. Magyarország Nemzeti Kibervédelmi Stratégiája. 2013. URL: <https://nki.gov.hu/figyelmeztetesek/archivum/magyarorszag-nemzeti-kibervedelmi-strategiaja/>.
55. Nemzeti Katonai Stratégia URL: <https://honvedelem.hu/hirek/nemzeti-katonai-strategia.html>
56. Honvédelmi és haderőfejlesztési program kezdődik. URL: <https://honvedelem.hu/hirek/hazai-hirek/honvedelmi-es-haderofejlesztesi-program-kezdodik.html>.
57. Emzeti Katonai Stratégia. URL: <https://honvedelem.hu/hirek/nemzeti-katonai-strategia.html>
58. Emzeti Katonai Stratégia. URL: <https://honvedelem.hu/hirek/nemzeti-katonai-strategia.html>
59. 2018. évi CXXXIX. Törvény Magyarország és egyes kiemelt térségeinek területrendezési tervéről. URL: <https://njt.hu/jogszabaly/2018-139-00-00>
60. A year ago, Hungary withdrew its troops to the border of Ukraine, but I give 100%, we were not preparing an attack. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/interview/2023/05/16/7161760/>

61. He named three reasons. Hungary will block European aid to Ukraine and sanctions against Russia. URL: <https://biz.nv.ua/ukr/economics/nazval-tri-prichiny-vengriya-budet-blokirovat-evropeyskuyu-pomoshch-ukraine-i-sankcii-protiv-rossii-siyyarto-50325205.html>
62. For Russia and against the Alliance. Hungary is in NATO de jure — Zelensky. URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/politics/zelenskiy-ugorshchina-perebuvaye-v-nato-tilki-de-yure-novini-ukrajini>
63. Budapest responded to Zelensky's criticism: Hungarians paid an extremely high price for this war. URL: <https://hromadske.ua/posts/budapesht-vid-poviv-zelenskomu-na-kritiku-ugorci-zaplatili-nadzvichajno-visoku-cinu-za-cyu>
64. Vilnius Summit Communiqué. Issued by NATO Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council in Vilnius 11 July 2023. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_217320.htm?fbclid=IwAR0ye3F9ST8yECc-fdJyCcAuWLnn4231vK4qe9NZSkKVLrcT_Pkp8z89uYU

Section III

RESEARCH OF THE PROBLEMS OF MIGRATION AND DEMOGRAPHY IN THE EU COUNTRIES: ACHIEVEMENTS AND EXPERIENCE FOR UKRAINE

3.1. Study of migration in the modern period of globalization and its impact on the situation in Ukraine and EU countries

The migration of Ukrainians is the age-old mission of our ancestors who, under various circumstances, primarily due to external threats to the sovereignty of their country, were forced to migrate throughout history. The full-scale aggression of the RF-RB coalition against Ukraine caused the flow of millions of migration waves of refugees from the war to Europe and North America, led to the emergence of new socio-economic problems, general crisis phenomena in all spheres of social life, unprecedented full-scale threats to the national security of the state. This caused deep demographic changes and socio-economic losses not only in the Ukrainian community, but also in all European countries and on the global political and migration-demographic map of the world as a whole. As a result of the aggression, these processes in Ukraine became irreversible and almost unpredictable.

At the same time and despite everything, Ukraine and most civilized countries, with the help of scientists and a large army of experts, conduct scientific and research work, the results of which form the basis of the practices of public and political institutions and the activities of the governments of those countries that strive to direct this social process into a rational and positive direction. These processes in their countries and in Ukraine, as well as in the country of the aggressor and its satellites, are the subject of research by many scientists. And this despite the fact that usually these studies are closed and there is no access to them, so conclusions are drawn mainly on the basis of indirect signs or intelligence allies.

Almost the largest part of scientific research is aimed at the study of the migration and demographic process and other problems related to

its impact – war fugitives, refugees and forced migrants, their protection and value orientations, current value orientations and future intentions in relation to Ukraine, behaviour and intergroup and interpersonal relations in the countries of their stay. The promoted section contains scientific and analytical materials on the systematization of scientific, in particular, sociological research in the context of the Russian-Ukrainian war, some of their results and references to them are given. They are presented systematically according to the above-mentioned main directions of exploratory scientific research in the field of migration and demography in our country and the European Union.

In Ukrainian science, the problems of applying the practice of scientific and, in particular, sociological studies of migration as a factor of socio-economic transformations and demographic changes in the modern period of globalization and their influence on these processes and the situation in Ukraine and in EU countries, as well as the attitude of these countries to Ukrainian migrants, refugees and fugitives from the war, solving the social problems of displaced persons in Ukraine in this context were not studied. With the beginning of the full-scale war against Ukraine, the actualization of the topic has radically increased.

We note that the above-mentioned problems, as well as sociological studies on the attitude of the Ukrainian population to the war, regarding basic values such as own citizenship, identity, level of national stability, attitude towards the Russian Federation and Russians, regarding joining the EU and NATO, problems of religion and the church, consequences for demography, for the population of the occupied territories, for its future and for Ukraine and Ukrainianness are most actively and systematically taken care of by the Kyiv International Institute of Sociology (KIIS), the Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine, the Ptoukha Institute for Demography and Social Studies, the Sociological Group “Rating”, the Razumkov Centre and some others [1;2;3;4] and Ilko Kucheriv “Democratic Initiatives” Foundation together with the sociological service of the Razumkov Centre [14].

The problem of the attitude of the local population and governments towards refugees from the war in Ukraine, their intentions regarding integration and return to their homeland is being actively studied in the countries of the European Union. In particular, the most prominent, in addition to national institutions (for example, in Slovakia, these are IVO and GLOB-SEC) [5; 6; 7], there are other centres that carry out such research, they are quite accessible to scientists and those who are interested in the problems of orientation of their citizens in relation to migrants [8].

Moreover, it has been more than a year since research centres have been clearly defined, which strive, despite everything, to objectively analyse the processes in the Russian Federation, and under certain conditions, we also have the opportunity to get acquainted with their results and form certain ideas about the mood in certain regions and in throughout the Russian Federation [9]. There are interesting centres that research sociological problems in the Russian Federation, some of them are located abroad, for certain reasons we do not name them, but we definitely pay attention to their sociological and not only materials. For example, research on economic issues in the Russian Federation itself cannot be objective a priori, because all official statistics there are either false or hidden, so information is usually sought outside the Russian Federation. In his recent interview, the vice-president of the National Academy of Sciences of Ukraine, Serhii Pyrozhkov, outlined a thorough study of the relationship and the stages through which science and the government of Ukraine came to a unanimous definition regarding the Euro-Atlantic course of the state and people of Ukraine, and also clearly stated that Russia, in fact, has never considered itself a democratic country, but always imperial and authoritarian, so there was complete clarity about its intentions long before February 24, 2022, but politicians did not pay enough attention to the conclusions of scientific studies. Moreover, in the East of Ukraine and on the eastern borders of the EU, by all indications, a fascist state was formed, in which the ideology, legal and social base, foreign and domestic policy crystallized during the full-scale aggression against Ukraine. The crimes committed by her do not require any more detailed scientific characteristics and systematization, their monitoring factual evidence is in the decisions of the International Court of Justice, the Council of Europe, the UN Security Council, etc. For example, the new International Center in The Hague will collect evidence of Russia's war crimes or whether Putin's Russia and Nazi Germany can be compared, why European policy toward Ukraine will be its policy toward Russia, and how Europe should be studied [15, 8]. Therefore, the scientific base of research in the EU countries and the whole of Ukraine is presented in this and the following subsections on the subject of migration and demography in a systematic and well-founded manner.

An important place is occupied by regional scientific and sociological research in Ukraine, in particular in Zakarpattia, conducted among forced migrants [10], as well as thanks to new opportunities for research that have opened up as part of the implementation of the EU Erasmus+ scientific and educational program (Jean Monnet direction), in particular conducted among the target audience of students during summer schools as part of

the implementation of the international project “Jean Monnet Transcarpathian Center for Studying European Development Strategies of UzhNU” (TCJM) [11; 12; 13]. These studies played a fundamentally important role in developing the methodology and methods of their further implementation, and also became a pilot-reconnaissance stage in the preparation and implementation of fundamental and even international research projects before and after the start of the war, which significantly increased their relevance and comparability. The purpose of this important direction is to carry out own scientific and, in particular, sociological research within the framework of international research projects with partners and the Jean Monnet Center of UzhNU, to analyse their actual importance for scientific and educational practice, in particular in the conditions of war, primarily for the development of social sciences at UzhNU.

First of all, it should be noted that the implementation of the international scientific project of the TCJM, and within these frameworks and outside of it also social research, began in the conditions of the pandemic, and will continue to take place in the especially acute conditions of the great war, the survival of our people and the state, the radical transformation of the world political system and changes in the behaviour of subjects of international relations, existing and new global challenges and transnational threats that Ukraine is experiencing, and with it the entire civilized world. In such conditions, we have to carry out our educational and scientific work, and in addition, in these conditions, the above-mentioned TCJM project is actually being completed. At the same time, its members are not slowing down, but are developing rich and well-established ties with partners in Ukraine and abroad, and with some of them, despite all the challenges, they were able to rise to a higher level of cooperation.

First of all, it is about cooperation within the framework of the mentioned project with scientists of neighbouring countries - EU members, neighbouring regions of Ukraine, as well as with more «distant» partners, in particular from the Republic of Kazakhstan, Georgia, Moldova and other countries. This is evidenced by the fact that scientific and educational institutions from Romania, Slovakia, the Czech Republic, Poland, Hungary are co-organizers and active participants in the scientific and educational activities of the Jean Monnet Center of UzhNU; scientists from Slovakia, as well as our colleagues from Republic of Kazakhstan. We are in fruitful contact with them both within the framework of the implementation of the EU Erasmus+ scientific and educational program, the direction of Jean Monnet, and the cooperation between UzhNU and Eurasian National University in general. By the way, scientists of the Department of International

Relations of the L.N. Gumilyov Eurasian National University (Astana) successfully completed the “Jean Monnet Chair” project and sincerely shared their achievements with the students of our summer schools in scientific articles and training manuals prepared by the TCJM of UzhNU.

As we are becoming more and more convinced, one of the most effective nowadays is cooperation within the framework of the implementation of international projects such as the TCJM. It hosts numerous collective research and educational events, applies systematic approaches to the analysis of scientific problems or problematic situations, practices the acquired methodologies and techniques of their research, the latest scientific research, prepares, organizes and conducts various scientific and educational events based on their results, introduces certain scientific, educational and practical experience based on their results, and publishes scientific articles, monographs and textbooks. This is a kind of symbiosis of scientific achievements and their implementation in the academic education system, evidence of direct access of teachers and students to EU best practices and international projects in Ukraine. We will name only the most important of such events, carried out within the framework of the implementation of the international project of the Jean Monnet Centre of Excellence at UzhNU.

So, over the course of 28 months, the team of the Jean Monnet Centre at the UzhNU, together with their colleagues and partners from neighbouring EU countries, as well as the Republic of Kazakhstan, conducted:

- 4 international scientific and practical conferences and meetings of international round tables on current scientific and educational problems;
- 9 summer, autumn and winter scientific and educational schools, training courses under the scientific and educational programs of the EU Erasmus+ (Jean Monnet direction);
- materials were published in 3 special issues of the collection of scientific works “International Scientific Bulletin” and the specialized journal “Geopolitics of Ukraine: History and Modernity” of UzhNU;
- 5 textbooks have been published, and within the framework of the same project, 2 more textbooks and 2 monographs, didactic materials and the publication of the “International Scientific Bulletin” in English will be prepared by the efforts of research teachers;
- two foreign partners-doctoral students and more than 40 master’s students and students from UzhNU and higher education institutions of our partners completed internships on the basis of TCJM;
- the target audience of students and master’s students of UzhNU studied and published in various scientific publications the experience of the European Union and individual EU member states (V4, Germany,

France, the Netherlands, Spain and Bulgaria) regarding migration policy and the application of the right to social protection in these countries of refugees from war with Ukraine;

- the TCJM team has published more than 70 scientific articles, including in the publications of our partners of Jean Monnet;

- an international sociological study on the topic “Migration and climate change” was conducted jointly with Slovak colleagues from the Institute of Social Sciences of the Slovak Academy of Sciences (Košice), a new sociological study was prepared among Ukrainian refugees in the V4 countries;

- together with local self-government bodies, a number of educational activities were carried out in the territory of the city of Uzhhorod and the Carpathian region;

- as a special direction, we highlight the fruitful and long-term cooperation of the Jean Monnet Center of UzhNU with the Institute of Social Problems (Bratislava, SR) and the team of the “Jean Monnet Chair” project from the L.N. Gumilyov Eurasian National University (Astana), which took an active part in a number of international events that took place on the basis of the TCJM during this period. We plan to actively continue cooperation in the future.

Conclusions

1. The above examples of scientific research are the result of the work of the TCJM team (EU-21 award), mutually beneficial cooperation with partners in its course, and the scientific and practical implementation of the EU experience in UzhNU, administrative and self-governing bodies of the region.

2. The specified cooperation is carried out in an extremely difficult international situation, in the conditions of a decrease in financial allocations for scientific and educational activities, especially for the development of social sciences. Meanwhile, in difficult conditions, it is extremely important to increase the importance of the humanities, since their further influence on the modernization and elevation of the public consciousness of the population, the delivery of objective information to citizens about radical changes, orientation in the processes taking place in the country and in the world, the fight against falsifications, will increase more and more.

3. In the current global conditions, the co-financing of international projects such as the EU Erasmus+ Jean Monnet program, as well as similar ones, which help to study and apply the experience of the EU countries, our neighbours, and partners from other countries on the territory of Ukraine, effectively contributes to the solution of these tasks. The implementation of

these projects not only helps the survival and development of humanitarian science, but also contributes to the process of further mutual integration of the social sciences of neighbouring countries, the realization of the European integration aspirations of scientists and educators of Ukraine, and the strengthening of citizens' sense of belonging to a single European community of civilization.

4. In the East of Ukraine and on the eastern borders of the EU, by all indications, a fascist state was formed, in which the ideology, legal and social base, foreign and domestic policy crystallized during the full-scale aggression against Ukraine. The crimes committed by it are monitored and do not require more detailed scientific characteristics and systematization, but the relations between citizens, communities and the state in the Russian Federation and their attitude to war require fundamental scientific research and practical conclusions for the EU, the USA, and other allies of Ukraine.

5. Now it becomes quite clear that the illusions of the post-socialist era in Europe have been dispelled, a period of enlightenment has come, an era of qualitatively new integration processes and social-structural changes that will take place due to the influx of migrants, primarily from Ukraine, in connection with which the EU community is being renewed, strengthened its demographic situation and is cemented by Ukrainianness. This is argued in the following subsections.

1. Dynamics of the spread among the population of narratives about the split in Ukrainian society, January 06, 2023. URL: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1171&page=1&fbclid=IwAR1pdHwVJstJRJKzqcKi6TcNZH2se6R1caDvYTyZ6TA44nL5qOn-ms5SNyI> and Language and identity in Ukraine by the end of 2022. Volodymyr Kulyk, January 07, 2023. URL: https://zbruc.eu/node/114247?fbclid=IwAR3hYhHRekiYpy5Q_0BCwtZlOCTbDxeJEoL8ewFNOGsei1T7eF6si7_R3E. Access: January 09, 2023 and https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1242&page=1&fbclid=IwAR0-l-kxCTFh_p18b3IfABbGZ9MsrFFRyfubG4o5dFTH5cMpiV-zu1648cuI_aem_th_AZTkUwVOIhMf-EAOyXJWqPc_12lUSafBpWnhOa4h-8POMKBd2xjfNGznTiu8mjn5xIh10. Date of application: June 10, 2023
2. High level of national stability. URL: <https://life.nv.ua/ukr/socium/chim-vidriznyayutsya-rosiyani-ta-ukrajinci-sociolog-pro-te-shcho-viyavila-viyna-novini-ukrajini-50248594.html>. Roman Feshchenko, June 09, 2022. Application date: May 06, 2022; Interview of Yevhen Holovakha, URL: https://m.youtube.com/results?search_query=https%3A%2F%2Fwww.youtube.com%2Fwatch%3Fv%3DA7XvTkzsvY8&fbclid=IwAR0YoeKD8ku7mimiFj9jBKKOKrPkS-FEGw_yU53JPGtcOJKDciN5bKPPSohVt0. January 10, 2023. Entry: January

- 12, 2023. and Ilko Kucheriv “Democratic Initiatives” Foundation. <https://dif.org.ua/about>. Access: June 12, 2023. <https://zn.ua/ukr/POLITICS/jevhen-holovakha-koruptsiju-slid-vikrivati-tse-polipshit-imidzh-ukrajini-v-jevropi.html>; Yevhen Holovakha: “Corruption should be exposed. This will improve the image of Ukraine in Europe”. Date of application: March 18, 2023.
3. In 2030, there will be 30 million of us. URL: <https://life.nv.ua/ukr/socium/viyna-v-ukrajini-ta-evakuaciya-meshkanciv-skorotit-naselennya-do-30-mln-novini-ukraine-50247390.html>. Iryna Krykunenko. June 07, 2022. Access: June 08, 2022.
 4. How Ukrainians changed because of the war. URL: <https://life.nv.ua/ukr/socium/viyna-v-ukrajini-yak-zminilosya-suspilstvo-rozpovidaye-doslidni-cya-interv-yu-nv-50229391.html>; Olha Dukhnich. May 30, 2022. Sociological Group “Rating”.
 5. Slovensko a aggression Ruska proti Ukraine: politika a verejnosc. Grigorij Meseznikov, Zora Bútorová. <https://www.ivo.sk/8870/sk/projekty/slovensko-a-agresia-ruska-proti-ukrajine-politika-a-verejnosc>, Who plays Russian roulette in Slovakia. Grigorij Meseznikov, Ján Bartoš. Vydavateľ: Inštitút pre vávli otázky, Bratislava 2021, http://www.ivo.sk/8765/sk/aktuality/nova-publikacia-ivo-kto-hra-rusku-ruletu-na-slovensku?utm_source=mailing_sk&utm_content=8765&utm_campaign=20210312. Russian narratives in Slovakia: who and how they spread them here. Grigorij Meseznikov, December 08, 2022, reform.by. Access: December 10, 2022.
 6. Vojna Ruska proti Ukraine Pohlad zo Slovenska. Zora Bútorová, Grigorij Meseznikov. Vydavateľ: Inštitút pre vávle otázky, Bratislava 2022. <https://www.ivo.sk/buxus/docs//publikacie/subory>. A call for democracy and European values. Zora Bútorová, Grigorij Meseznikov. Vydavateľ: Inštitút pre vávli otázky, Bratislava 2022. URL: https://www.ivo.sk/buxus/docs//publikacie/subory/Pravicovy_extremizmus_na_Slovensku_2022.pdf. Application date: December 16, 2022.
 7. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2023/06/5/7163047/>, URL: <https://www.globsec.org/sites/default/files/2023-05/GLOBSEC%20TRENDS%202023.pdf>, as well https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1255&page=1&fbclid=IwAR22EaO6GIKedquG1qrXzf-uXjxh-jHMg4f5N7nh1oAbQhBKmiA8s94GO5LU_aem_AfQQYf4PHnXP89nkcYX-TCS-4jvbgzkutApIHAuY0Vd91W1yq2HiRPTCGU8C8ctuRSo. The price of war, stability and struggle for democratic values is record high. Survey of KMIS commissioned by NDI. Access: June 30, 2023.
 8. URL: https://tyzhden.ua/timoti-garton-esh-nam-potribna-dekolonizatsiia-zakhidnoi-dumky/?utm_source=fb&utm_medium=cpc&utm_campaign=timoti-garton-esh-nam-potribna-dekolonizatsiia-zakhidnoi-dumky

- ky&fbclid=IwAR3TT26yeNnGeLuGo-SD0gcuhuhlJ8gfP3N5psZ2wW-BtZU-3IresDKaxlGA_aem_AYVEAjEhsqB6lITdh1da6b8L97vMTU-rurqN-QRn7M773cH0kh8SYSrpv5pWgNax3-UDuo5HXutOSvGXC1NONM5W-wRV_SHxV1Zt9pgwDlkoB8M6_AdIDbOsumK2n8T41_f6M.
9. Olga Krokinskaya. On the sociology of war. URL: <https://freemoscowuniversity.pubpub.org/pub/p-3-1-krokinskaja/release/2?readingCollection=54fbd417>. Ibid., Journal of the “Palladium” Free University, No. 3.
 10. Hanna Melehanych. https://ag.com.ua/publikaciyi-doslidzhen/doslidzheniya-problem-i-potreb-vnutrishno-peremischenih-osib-rezultati_893/?fbclid=IwAR1ur_YfCeJ91A25LYq6r70eGDXqtOvm3JYzB16eK8spdTBYncA_NFi-O9g; Oleksandra Hlizhynska, Andrii Yeremenko, Iryna Makarova, Oleksandr Poznii. Ukrainian refugees in Europe. A study of the behaviour and attitudes of Ukrainians who were forced to leave for Europe as a result of the war in Ukraine. URL: [Shttps://4service.group/ukrayinski-bizhentsi-v-yevropi-doslidzhennya-povedinki-ta-nastroyiv-ukrayintsiv-shho-vimusheni-buli-viyihali-v-yevropu-vnaslidok-vijni-v-ukrayini](https://4service.group/ukrayinski-bizhentsi-v-yevropi-doslidzhennya-povedinki-ta-nastroyiv-ukrayintsiv-shho-vimusheni-buli-viyihali-v-yevropu-vnaslidok-vijni-v-ukrayini) ; Ukrainian refugees in Europe set a new record. URL: <https://www.unian.ua/world/u-yevropi-pobilshalo-bizhenciv-z-ukrajini-pobito-rekord-12202806.html>. Access: June 30, 2023; Peter Tokar. Value orientations of student youth regarding migration and other global challenges on the eve of the Russia-Ukraine war (according to the results of social studies) // Geopolitics of Ukraine: history and modernity: coll. Issue 1 (28). Uzhhorod: SHEI “UzhNU”, 2022. P. 89-97.
 11. Artomov I.V., Vidnianskyi S.V., Todorov, I.Ya., Tokar P.V. European and Euro-Atlantic integration of Ukraine: status and prospects of implementation (2014-2022): monograph. Uzhhorod: SHEI “UzhNU”, 2022. 284 p.
 12. Immigration and transnationalism: study guide / Anakina T.M., Hai-Nyzhnyk P.P. etc.; edited by P.V. Tokar. Uzhhorod: SHEI “UzhNU”, 2023. 372 p.
 13. Peter Tokar. Sociology of war: research and assessments // Geopolitics of Ukraine: history and modernity: coll. of science works Vol. (29). Uzhhorod: SHEI “UzhNU”, 2022. P. 182-200.
 14. Ilko Kucheriv Democratic Initiatives Foundation-Fund «Democratic Initiatives» jointly with the sociological service of the Razumkov Centre from March 23 to 30, 2023. URL: <https://www.facebook.com/100063633834989/posts/pfbid02CZGE8eBtncCsen7SgNW9kX7J0eTPUnhV556Je5LrFHhzqubciQrkyppAKcEPdp8yl/>
 15. Serhii Pyrozhhov: “Russia has never considered itself a democratic country. Always imperial and authoritarian”.

iqFqGgoGITNDmQ-D2gef-3m4l_0YmaGxi4iW3NpvZp3qazw35g4U0_aem_AYUyUm FjtWkaIXIFeKN_M4ciEgvtfajKazehx3Wi7CCK5E7MlODqNMtS-dgegiJVEX4 . Interview with the Vice President of the National Academy of Sciences of Ukraine. Recorded by Oleh Makhno. Access: June 30, 2023.

3.2. External migration in conditions of war: unknown scale, atypical composition, uncertain prospects

Russia's invasion of Ukraine has led to the biggest humanitarian crisis in Europe since World War II. According to estimates, the war forced at least 14 million Ukrainians to leave their homes, caused massive internal displacement, as well as numerous departures abroad. Most of the refugees found refuge in Europe. Some have taken advantage of aid programs offered by the US, Canada and other countries on all continents. A migration wave of such a scale cannot fail to have serious economic, social and demographic consequences not only for Ukraine, but also for the countries that have accepted war refugees. The most critical issue is the prospects of modern Ukrainian migration, the likelihood of refugees returning to their homeland. Let's try to join the process of finding an answer. Our assumptions will be based on the analysis of the specifics of the current migration of Ukrainians, the composition and directions of the migration flow, the policies of the destination countries and the Ukrainian state, as well as the previous migration experience of Ukrainians. Among the sources used are reports and studies of international organizations, scientific works of Ukrainian and foreign authors, statistics, in particular regarding border crossing and registration of refugees, survey results. Although sociological data may not be representative of wartime conditions, they provide significant insight into the composition of refugees, their motivations, and intentions.

Hostilities continue, the danger to the civilian population remains, forced migration continues, although at the same time some refugees return to the Motherland, so the exact number of Ukrainian citizens who are currently abroad is unknown. You can only operate with estimates. The most used of them are the data of the Office of the United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR), which accumulates information from various countries and systematically updates it. According to UNHCR data, as of June 2023, there were more than 6 million forced migrants from Ukraine abroad, of which more than 5 million used temporary asylum in Europe in accordance with the EU Directive 2001/55/ EC on Temporary Protection [1], activated by the European Council on March 04, 2022, which

provides for temporary protection for up to three years, social assistance, access to the labour market, educational and medical services in the territory of the asylum countries to forced migrants from Ukraine. The largest number of Ukrainians are registered in Poland, Germany, and the Czech Republic (Table 1). In addition, more than 117,000 Ukrainians were admitted to the United States as part of the “Together with Ukraine” program announced by President D. Biden, and 150,000 arrived in the United States outside of the government program [2]. As of April 2023, more than 150,000 war refugees from Ukraine have arrived in Canada with special permits introduced by the government [3].

The choice of host country, as can be judged from the data on the placement of Ukrainian refugees in Europe, is determined primarily by two main circumstances: proximity to Ukraine and the presence of relatives and acquaintances abroad [4]. In this regard, the largest number of Ukrainians ended up in neighbouring states, as well as in those where the flow of labour migration in previous years was directed and where numerous Ukrainian communities were formed as a result.

Table 3.1

Top 10 countries by the number of refugees from Ukraine staying in the country, as well as citizens of Ukraine registered as users of temporary protection and other forms of asylum in accordance with national legislation, June 2023, thousands of people

Top 10 countries of asylum	Total refugees	Registered as shelter users
Germany	1069.7	948.4
Poland	994.8	1618.8
Czech Republic	345.9	528
United Kingdom	203	0.6
Italy	183.7	183.7
Spain	183.5	183.5
Bulgaria	160.6	161.4
Romania	136	136
Moldova	110.8	7.9
Slovakia	102.9	118.9

Source: UNHCR. Operational data portal. Ukrainian situation. https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine#_ga=2.125435210.1171454164.1680007933-2051047251.1651146256

Using UNHCR data, however, it is necessary to pay attention to the sometimes rather large difference between estimates of the number of refugees who are actually in the country and those who are formally registered in it. This difference is especially large in Poland and the Czech Republic, where the number of registered refugees significantly exceeds the number of refugees. In Germany and Great Britain, where these figures also differ, the situation is reversed. There are more refugees than registered. This is explained by at least two circumstances. First, with regard to registered refugees, there is a high probability of a double count, when the same persons could be registered in several countries, since Ukrainians had the opportunity to move freely in Europe, or leave its borders, in particular to the USA and Canada. That is, at first some forced migrants were registered as refugees immediately after crossing the border, in particular in Poland, and later moved on and were also registered. It is also quite likely that the majority of those who actually returned home also remain registered abroad, since in the conditions of the uncertainty of the military prospects, they retain the possibility of returning to the country where they obtained asylum. Secondly, as already mentioned, UNHCR data are constantly changing and reflect the situation on a specific date. The dynamics of the number of refugees reflects not only the intensity of forced migration from Ukraine, that is, the arrival of new forced migrants or the return to their homeland, but also the redistribution of refugees between host countries. People move to places where the social benefits they can count on are higher, and it is easier to find work and housing. In this regard, according to the number of available refugees, Poland, which was the first country of destination for refugees from the war and where the number of refugees was the highest, gradually gave way to Germany, where the state aid to refugees is much higher. Thirdly, it should be borne in mind that the number of registered users of temporary protection is greater than the number of those who left the territory of Ukraine after February 24, 2022, since citizens who were already present at the time of the Russian invasion could also use this form of protection in European countries, worked there, studied there, were there on private business or for tourist purposes. Since the largest number of workers and students from Ukraine were in Poland, and quite a large part of them were in the Czech Republic, it is quite likely that the number of registered refugees in these countries is significantly higher than the existing ones due to these Ukrainians.

In addition, it should be borne in mind that with regard to the real number of refugees, we are talking about only estimates, and that, when publishing them, the UN Refugee Agency is always able to verify the infor-

mation received from governments, in particular, this applies to the number of Ukrainian refugees in Russia. Starting from October 2022, the UNHCR website displayed the figure of 2,852,395 refugees from Ukraine in Russia, which meant that the aggressor country had the largest number of forced migrants from Ukraine, and the total number of refugees from Ukraine in Europe exceeded 8 million. These figures rightly caused doubts. Firstly, the figure provided by the Russian authorities remained unchanged for a long time, although the data for other countries was constantly updated, secondly, the number of refugees coincided with the number of crossings of the Russian border by citizens of Ukraine, which is provided on the UNHCR website. At the same time, there were no data on the departure of Ukrainians from the Russian Federation. However, according to the information published in the press of the European countries neighbouring Russia, this flow is quite numerous. Thus, as of November 15, since the beginning of the war, more than 320,000 Ukrainians entered Latvia through the Russian and Belarusian borders [5]. As of October 2022, 160 thousand Ukrainians entered Georgia from Russia [6], and 109 thousand Ukrainian citizens entered Estonia [7]. Thus, according to incomplete data, at least 600,000 Ukrainians left Russia for the Baltic countries and Georgia during the six months of the war. It is logical to assume that this process continued in the following months.

Only in June 2022 UNHCR's information on Russia was updated. The number of Russian border crossings remained unchanged, which is obviously impossible. At the same time, the number of Ukrainian refugees present on the territory of the Russian Federation has sharply decreased and amounted to 1,275,300 people, and the number of registered refugees is only 100,000. Such clarifications can be welcomed, but the new information also raises concerns. The fact is that the number of refugees in Russia now coincides not with the number of crossings of the Russian border by Ukrainians, but with the number of facts of registration of Ukrainian citizens on the migration register in the Russian Federation.

According to the results of the activities of the Chief Migration Department of the Ministry of Internal Affairs of the Russian Federation during 2022 1,069,896 of such facts were recorded. Together with the data for the first half of 2023, we get a figure of 1.3 million. However, it should be emphasized that at the same time as registration for migration registration, there were also numerous removals of Ukrainians from such registration - 831,611 during 2022 [8]. If we even take into account the mass distribution of Ukrainian passports in the occupied territories, the acquisition of Russian citizenship in 2022 296,901 citizens of Ukraine, i.e. a significant num-

ber of Ukrainians who do not need additional documents for legalization on the territory of the Russian Federation, in addition to a Russian passport, and therefore are removed from the migration register, it is obvious that the number of Ukrainian refugees in Russia is significantly overestimated. This is unequivocally confirmed by the official number of registered refugees received from the Russian authorities by the UNHCR – 100,000. At the same time, given that for many residents of the temporarily occupied territories of Ukraine, the only possible way to evacuate was to leave for the Russian Federation, and that the forced deportation of Ukrainians to the aggressor country has become widespread, and that not all those who wish to leave its territory have been able to do so in the absence of funds and documents, the number of Ukrainians who have found themselves in Russia is quite significant.

Another source of data for assessing the volume of forced migration of Ukrainians abroad is data on border crossings. According to UNHCR, which accumulates information received from countries bordering Ukraine, that is, also the Russian Federation, for the period after the start of the war as of June 2023. 23 million crossings of the border of Ukraine in the direction of departure were recorded, which includes more than 2.8 million departures to Russia. At the same time, the western border of Ukraine was crossed 20 million times from Ukraine and 13 million times into Ukraine. It can be assumed that the difference between these figures indicates the number of those who left but did not return to Ukraine, which is approximately 7 million. However, it should be taken into account that, firstly, we are talking about the facts of crossing the border, and not about persons who could cross the border repeatedly in both directions; secondly, the UNHCR does not have data on the number of entries through the Hungarian-Ukrainian border, they are not included in the entry amount; thirdly, the number of exits includes exits made by citizens of third countries, and entries - only by citizens of Ukraine. Considering these reservations, experts expressed the opinion that during 2022, approximately 3.3 million people left and did not return to Ukraine [9].

According to other experts, in particular the director of the Institute for Demography and Social Studies of the National Academy of Sciences E. Libanova, based on the data of the State Border Service of Ukraine (SPSU), the number of citizens who left and did not return is even smaller since February 24 last year 2022 until February 20 of this year is 1 million 830 thousand [10]. However, it should be noted that the data of Ukrainian border guards on exit do not coincide with the data of border guards of neighbouring countries on entry, since in the first weeks

after the beginning of the full-scale aggression, a decision was made to simplify border crossing procedures, not all information was recorded, in particular, regarding women with children, in addition, a significant proportion of Ukrainians did not have passports for traveling abroad and travelled with internal identification documents, even their photocopies. Thus, a survey conducted by the UNHCR in seven European countries in the summer of 2022 among refugees from Ukraine showed that 19% of them did not have foreign passports [11]. As a result, from the beginning of the active phase of the Russian-Ukrainian war to August 01, 2022, the border guards of the EU countries recorded 780,000 more border crossings with Ukraine than according to the data of the SBGS. Similarly, there were 300,000 more entries into Moldova than exits [12]. Thus, at least one million must be added to the above entry/exit balance according to SBGS calculations. That is, at least 3 million citizens left and did not return to Ukraine. It should also be taken into account that the estimates formed on the basis of the balance of border crossings do not take into account those Ukrainians who arrived in European countries through the territory of the Russian Federation and did not cross the western border of Ukraine. If we focus on the above figures regarding the entry of Ukrainians to the Baltic countries and Georgia, a rough estimate of their number may reach a million people.

Thus, in our opinion, taking into account the above estimates and caveats regarding them, it can be assumed that more than 4 million refugees from Ukraine have found refuge in Europe, the USA, Canada, and other countries. From 1 to 2 million citizens ended up on the territory of the Russian Federation voluntarily or forcibly.

Data on border crossings, although they do not make it possible to accurately determine the number of Ukrainians who went abroad as a result of the war, nevertheless clearly characterize the dynamics of cross-border movements, the analysis of which is extremely important for understanding migration movements in war conditions and their prospects. According to border statistics, the most intensive departure from Ukraine was during the first weeks after the beginning of the full-scale invasion of the Russian Federation, when in just two weeks 1.2 million people crossed the border to leave the country (excluding the borders with the Russian Federation and Belarus). The peak was reached between March 03 and 10, 2022, when more than 100,000 people left the country every day. Only on March 07, 140,000 Ukrainian citizens crossed the border with Poland [13]. It is worth noting, however, that during the same period, 320,000 Ukrainians returned to the country [14], mostly men, ready to defend their motherland. Already

in April 2022, the number of border crossings stabilized at the level of 20-40 thousand per day both for entry and exit. In the summer of 2022, the intensity of entry into Ukraine increased, especially at the end of the summer, before the beginning of the school year. The number of border crossings recorded by the border guards in the direction of entry exceeded the number of crossings in the return direction.

The beginning of massive bombings by the enemy of the country's critical infrastructure in the fall of 2022, which led to interruptions in the supply of heat, water, and electricity to the population, as well as worsening weather conditions with the onset of winter, intensified travel abroad only to a small extent. However, in winter, the volume of border crossings from Ukraine slightly exceeded the volume of border crossings into Ukraine. With the arrival of spring, the situation changed again. Entry into Ukraine was especially significant during the Easter holidays. In May 2023, the number of arrivals already noticeably began to exceed the number of departures (Fig. 3.1).

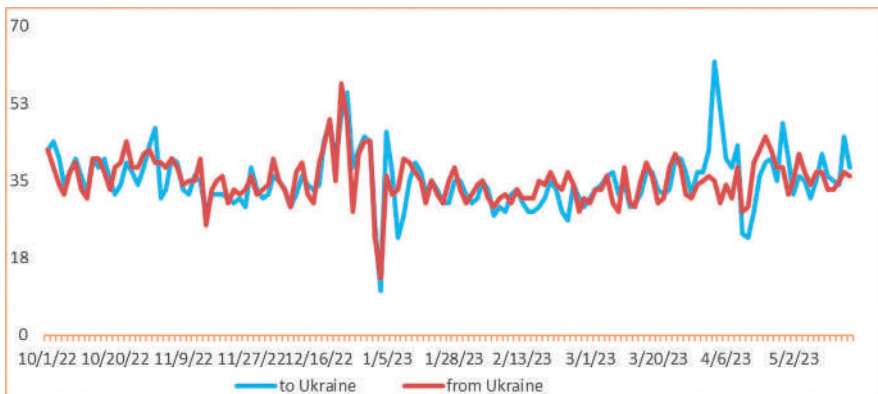

Fig. 3.1. The number of crossings of the state border of Ukraine in both directions, October 01, 2022 – May 29, 2023

Source: State Border Service of Ukraine. <https://t.me/s/SBGSKr>

It is quite clear that fluctuations in the volume and direction of border crossings largely reflect the military and political situation in the country. The liberation by the Ukrainian defense forces of a part of the territory captured by the occupiers in the summer of 2022 enabled many refugees to return home. The intensification of shelling of peaceful cities and the everyday problems caused by them, with which Ukrainians entered the winter, stimulated departure, and hopes for the spring-summer offensive

of the Armed Forces of Ukraine and the approaching victory in the war - a return to Motherland.

A study on the Ukrainian-Polish border (over 8,000 Ukrainians traveling from Poland to Ukraine were interviewed in April-December 2022), conducted by the International Organization for Migration (IOM), showed that among those who declared their intention to leave to return home, 65% were guided by the desire to reunite with their family, 14% believed that the security situation in their places of residence had improved significantly, allowing them to return. 7% were motivated to return by the challenges and difficulties of staying abroad, such as the inability to find a job, find a suitable home, lack of necessary funds [15].

According to the International Organization for Migration (IOM), which conducts systematic telephone surveys of the population of Ukraine regarding forced migration and return, we can talk about at least 1.2 million Ukrainians who have returned from abroad. According to IOM surveys, the share of returnees from foreign countries among all forcibly displaced persons who have returned is steadily increasing. In the summer of 2022, it was 7%, in September – 15%, and at the end of the year it increased to 20% [16].

At the same time, both sociological data and data of border statistics give grounds for the conclusion that pendulum movements have become widespread. The same persons move across the border repeatedly and in both directions. Many of those who entered the country stay at home only temporarily to visit home and relatives, pick up some belongings or help evacuate family members, and later leave the territory of Ukraine again. This conclusion is particularly confirmed by the fact that most crossings of the border of Ukraine in both directions occur on weekends, which is characteristic of pendulum migration. It is also illustrated by the data of the above-mentioned survey on the Ukrainian-Polish border. Moreover, it recorded an increase in the share of short-term visits. Thus, 56% of travellers surveyed in December 2022 planned to stay in Ukraine only temporarily, while in April there were only 28% of them. At the same time, the share of those who finally returned to Ukraine decreased over time: 62% in April 2022 and 26% in December [15].

Data on movement across the state border and on the dynamics of the volume of departure and return are extremely important not only for understanding the current migration situation, but also for understanding the prospects for its development. Already today, we are observing signs of the spread of circular migration, i.e., alternating periods of stay abroad with a return to the homeland. This form of migratory behaviour was typical for

Ukrainian migrant workers who systematically went abroad for seasonal, temporary work over the years. In the conditions of war, circular migration is widely practiced by refugees. In the future, it may become typical for the post-war migration situation and ensure the spread of various transnational practices, a close connection between the country of the migrants' stay and Ukraine. The model of circular migration in conditions of significant population outflow is the most acceptable for Ukraine from the point of view of preserving the national human potential, as it makes it possible to attract migrants, even those who are oriented to long-term or permanent residence abroad, to life in Ukraine, to use their knowledge, connections, experience, their investments for the development of the state.

Their socio-demographic characteristics are extremely important for forecasting the future prospects of Ukrainian refugees abroad. Although the main factor of modern migration of Ukrainians is undeniably military danger, people react differently to challenges and apply different strategies in response to them. Not only the decision to migrate depends on individual qualities, but also the ability to adapt abroad, the prospects of staying outside the homeland or returning to its territory. In this regard, it is extremely important to note that the composition of the modern migration of Ukrainian citizens is fundamentally different from the composition of refugees from other regions of the world, which is usual for countries of destination, and from the peacetime migration of Ukrainians.

The sources of information on the structural characteristics of refugees are mostly sociological studies, dozens of which were carried out by international organizations, foreign and Ukrainian analytical centres during the year and a half of the war. When using them, however, it is necessary to take into account that in the conditions of forced migration it is impossible to create a representative sample, only a small part of the surveys took place through direct communication with respondents, mostly people were interviewed via social networks or the phone, therefore the circle of respondents is limited to those who use the Internet and mobile connection. At the same time, the information obtained through surveys seems quite reliable, since they were conducted by different institutions and according to different methods, and they provide very similar results.

We will list some of them. So, according to the data of the project of the European Union Agency for Asylum (EUAA), which collected information about Ukrainians in Europe from April 2022 to January 2023 [17], among adult refugees, women make up 78%, 80% of them in the most productive age of 18-40 years. A survey of almost 20,000 respondents in six states neighbouring Ukraine, conducted by the UNHCR, showed that women of

working age accounted for 42% of respondents, men – 10%, children – 36%, and the elderly – 14%. (Fig. 3.2). According to surveys, the average age of refugees from war abroad is about 35 years old.

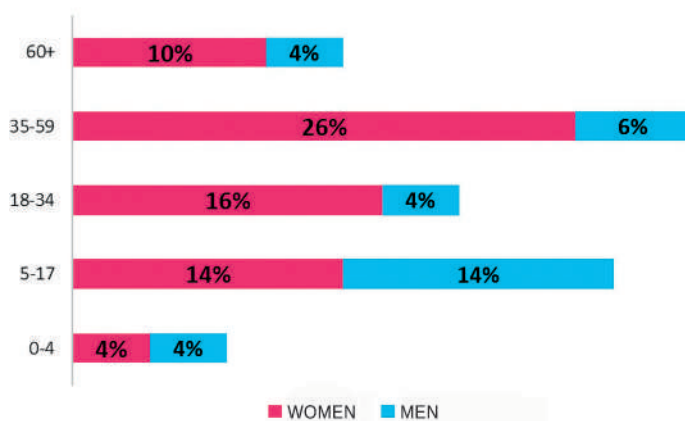

Fig. 3.2. Gender and age composition of temporary protection users in 6 European countries according to the UNHCR survey

Source: UNHCR, Displacement patterns, protection risks and needs of refugees from Ukraine, April 2023. <https://data2.unhcr.org/en/situations/ukraine>

For comparison, during the migration crisis in Europe in 2015-2016, the majority (58%) of asylum seekers were young men. 17% were women, the rest were children [18]. Men also predominated among labour migrants from Ukraine. Moreover, according to surveys conducted by the State Statistics Service of Ukraine, the share of men among migrants gradually increased: in 2008 it was 62.3%, in 2012 – 65.6%, in 2017 – 70.4 %. About a third of migrants were women, although in some countries (Italy) the proportion was reversed. Moreover, compared to men, women resorted to migration at an older age. According to 2017 data, most of them were older than 40 years, and a third were older than 50 years [19, 20].

The gender-age composition of forced migrants from Ukraine in the context of future migration prospects gives grounds for a number of considerations. First, women and children, who make up the vast majority of refugees, left their husbands and parents at home in conditions where it is impossible for men of military age to leave a warring country. Therefore, the emotional connection with the homeland in most forced migrants is extremely high and is significantly higher than that of refugees from other countries, where the majority are single. It is no coincidence that the main

motive for returning to Ukraine, according to surveys, as already mentioned, is the desire to reunite with family. Simultaneously a high share of school-aged children among refugees, who are covered by the educational process in the host countries, is a significant factor in the integration of refugees abroad. The experience of other migration streams shows that the presence in migrant families of children who were brought up and educated not in their homeland, but in the host country, in many cases is the reason for migrants not returning. On the one hand, parents stay abroad to provide their children with a better education, and on the other hand, children, who usually learn the language of the host country easier and faster than older people, establish personal relationships with peers, more often perceive the country of immigration as a new homeland and not are ready to return to their parents' homeland, thus making it impossible for the whole family to return.

In addition to the gender structure, a special feature of Ukrainian refugees is also a high level of education. It is significantly higher than that of refugees in Europe from other countries, but it is also much higher than that of labour migrants from Ukraine in previous years and the employed population of the country as a whole. According to the data of the 2017 survey of the State Statistics Service, the migrant workers who went abroad were primarily workers. 64% of them had secondary education. In general, labour migrants were relatively less educated compared to the employed population in Ukraine.

Instead, according to one of the surveys of Ukrainian refugees conducted by the UNHCR in the summer of 2022, 47% of them had a full higher education, 2% had a postgraduate education, 27% had a professional education, only 21% had a secondary education, and 3% had an elementary education [11]. As a result of the survey of refugees in Germany, even higher figures were obtained. According to it, 71% of refugees had a higher education, 6% – incomplete higher education, 7% – scientific degrees [21]. According to the EUAA survey mentioned above, 73% of Ukrainian refugees in Europe who took part in it had a higher education (bachelor's or master's degree) [17]. Although the researchers consider the sociological data to be somewhat overstated, citing the predominance of more educated refugees among the respondents participating in surveys through electronic means of communication, the administrative data of the employment services of the receiving countries largely confirm them. Thus, according to the Swiss employment service, 64% of Ukrainian refugees who applied to it had a higher education. In Spain, according to the employment service, 62% of forced migrants have higher education [22].

In addition to education, refugees from Ukraine have significant industrial experience. According to the results of various surveys, 75% of respondents in their homeland worked, and what is extremely important, half of them in positions that required a high level of qualification [22].

The high level of education and employment in managerial positions led to the fact that a significant part of the war refugees had a fairly high status in Ukraine. The decision to leave was made most promptly by persons who had the material resources for this and possessed the necessary information. A survey at the border, conducted in the first period after the start of the war, when the departure from the country was the most massive, showed that among those who left almost 20% were entrepreneurs, 9% – heads of enterprises or organizations, or their divisions, 26% – highly qualified specialists, 17% – skilled workers [23]. Researchers who interviewed war refugees in Poland found out that three quarters of them assessed their financial situation before the war as good and very good (52%) and normal (25%) [24].

The loss of educated and experienced workers is certainly painful for the economy of Ukraine. At the same time, such characteristics of Ukrainian refugees provide them with high starting conditions for adaptation in host countries, in particular, a sufficient competitive position on the labour market. This does not mean, however, that Ukrainians can immediately apply for positions that match their qualifications. Having found themselves in a foreign country, migrants, as a rule, are forced to settle for less prestigious work. However, highly educated people are more easily and quickly able to master the language of the host country, acquire new knowledge and work skills, or confirm their professionalism.

The situation with the employment of war refugees proves that already a year after their arrival, Ukrainians occupied a rather respectable place in the labour market of the host countries, which significantly distinguishes them from refugees from other countries, whose employment level remains low even after a much longer stay in the countries of refuge. Thus, according to various studies, the level of employment of refugees from different countries in Germany, Denmark, Norway, and Finland even two years after arrival does not reach 20%. On average, in EU countries, refugees reach the employment level of the local population 25 years after arrival. Moreover, researchers of the processes of integration of refugees in Europe emphasize that refugee women lag behind men significantly in terms of employment. For example, after two years after arriving in Germany, the employment rate of refugee women is only 11% of the employment rate of men [25].

Considering the gender composition of refugees from Ukraine, among whom the majority are women, in the first months of mass forced migration, experts expressed serious concerns about the prospects of Ukrainian women in the labour market. They pointed to a shortage of «women's» jobs, as well as the fact that many refugee women left with young children to care for, limiting their employment opportunities. However, such predictions turned out to be wrong. Indeed, forced female migrants are carriers of professions characteristic mainly for women. According to the results of the study UNHCR, which surveyed 43,000 Ukrainians in many European countries in May-November 2022, 15% of them were employed at home in trade, 14% – in the field of education, 9% – in health care, 5% – in the hotel and restaurant business, 5% – in beauty salons, 4% each in social services, in administration, in construction, and in the mining industry [26]. However, neither professional specifics nor family obligations stood in the way of Ukrainian women, who were forced to find themselves abroad, to realize themselves and provide adequate living conditions for their children.

Data from various countries show that Ukrainian citizens who use temporary asylum abroad are quite successful in the labour market. By the end of 2022, the share of employed among refugees of working age exceeded 40% and continued to grow [22]. According to a study commissioned by the Office of the Prime Minister of the Republic of Poland, a year after the beginning of the Russian-Ukrainian war, 82% of adult refugees from Ukraine were employed in Poland [27]. According to the Minister of Labour and Social Affairs of the Czech Republic, in 2022 more than 171,000 forced migrants from Ukraine worked in the country, primarily in those industries where it was difficult to fill jobs [28]. In the United Kingdom, 56% of adult refugees from Ukraine worked in November 2022, which is a significant increase compared to 19% in June 2022. [29].

According to the European Central Bank, the influx of Ukrainian refugees is expected to cause a gradual increase in the labour force in the euro area from 0.2% to 0.8%, which is twice as much as the mass influx of refugees from the Middle East and Africa during the migration crisis of 2015-2016 years. This can help the labour market respond to the current high demand for labour and solve the growing shortage of skilled workers [30].

At the same time, this can form a rather favourable attitude towards the long-term stay of Ukrainians in the countries of asylum both on the part of the public and, what is especially important, on the part of businesses. Therefore, market mechanisms will play their role in the transformation of

policy and legislation in favour of detaining Ukrainians for longer periods. Such an assumption is also confirmed by the previous development of the recipient countries' policy towards Ukrainians, in particular rather liberal Polish legislation, according to which citizens of Ukraine could temporarily work in a neighbouring country without obtaining employment permits, only upon the employer's declaration of intention to hire them. As a result of the experience of communication with labour migrants in Europe, the image of Ukrainians was established not as users of social benefits, which European citizens often accuse refugees from other countries of, but as conscientious workers. After all, among citizens of third countries, whose representatives have the most residence permits in the EU, Ukrainians have the most such permits issued in connection with employment (54.3% valid at the end of 2020), unlike, for example, Moroccans, which constitute the largest community from outside the EU in Europe (only 11.2% of permits in connection with employment).

Immediately after their arrival, the Ukrainian refugees really needed a lot of help. In addition to housing, food, transportation, due to the large share of children among the refugees of the country of refuge, they were forced to spend significant additional funds on education and medical care. According to researchers' estimates, during 2022, Europeans spent from EUR 6 to EUR 10 thousand on one refugee from Ukraine. If at least 2/3 of the Ukrainians registered in the EU received state support, then the total amount of expenditures was from EUR 26.4 billion to EUR 73.3 billion per year [31]. This means that Ukraine was additionally provided with assistance in an amount comparable to or even greater than the amount of support provided to the country by EU states and institutions during 2022, which approached EUR 60 billion [32].

However, the situation gradually changed. The arrival of Ukrainians not only required expenses, but also contributed to the development of the European economy. Initially, this was due to a significant increase in consumer demand. Ukrainians spent mostly their own funds, savings, salary for remote work for a Ukrainian employer, material assistance received from families who stayed at home. According to the National Bank of Ukraine, as a result of the use of bank cards of Ukrainian banks abroad, expenses on the balance of payments item «personal travel» increased in 2022 compared to the pre-war year by eight and a half times (Fig. 3.3). Later, thanks to employment in the recipient countries, Ukrainians began to contribute to the well-being of the host country with their work and paid taxes. According to the Center for Migration Studies of the University of Warsaw, Ukrainian refugees do not burden, but support the

Polish economy. Yes, from the beginning of the war until November 2022. Ukrainians paid PLN 10 billion in taxes, while receiving PLN 3.5 billion in state aid.

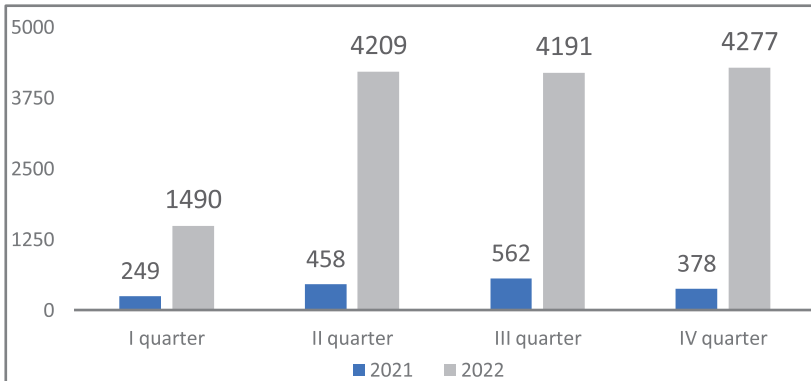

Fig. 3.3. Import of services under the item “personal travel”, million USD

Source: National Bank of Ukraine. Dynamics of the balance of payments of Ukraine. https://bank.gov.ua/files/ES/BOP_q.pdf

Currently, labour incomes received by Ukrainians in host countries cover a significant share of migrants’ expenses. Moreover, part of the refugees acquires the opportunity to accumulate savings and financially support family members who remain at home. It can be assumed that this is a significant reason for the stabilization of the volume of private currency transfers that came to Ukraine during the year of the war. After all, taking into account the security situation, as well as the fact that a significant part of the refugees of the war went to relatives who lived and worked in foreign countries, that is, as a result of the reunification of families abroad, the need for remittances of migrants to Ukraine disappeared, one could expect a significant reduction in volumes foreign currency receipts from private individuals. However, according to the NBU, in 2022 compared to 2021, their amount decreased by only 9%, but remained larger than in 2020. (Fig. 3.4). Considering the catastrophic drop in the country’s GDP by almost a third as a result of the war, the importance of remittances for the economy has increased. Thus, Ukraine’s loss of human capital as a result of forced migration abroad is partially compensated by the inflow of financial capital.

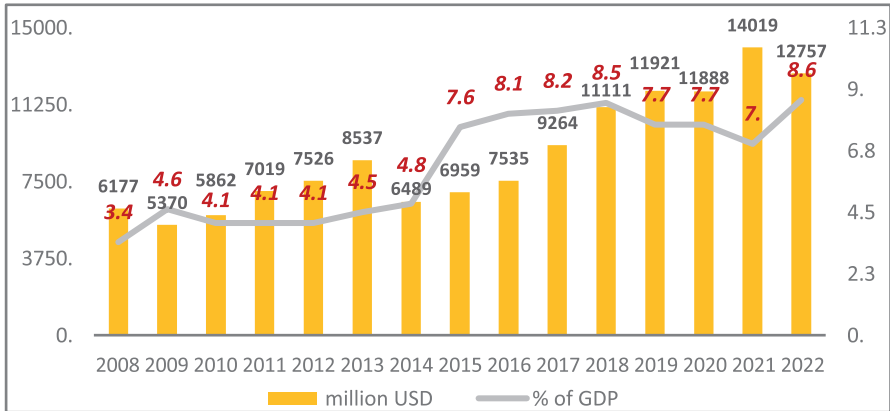

Fig. 3.4. Private transfers from abroad, million USD

Source: National Bank of Ukraine. https://bank.gov.ua/files/ES/Perekaz_y.pdf

Despite the obvious negative consequences of forced migration, it is worth considering its positive potential. The fact that remittances of funds earned by migrants abroad to the homeland and investments from the diaspora are an important source of additional resources for development for countries of origin has long been proven by researchers and adopted by politicians and practitioners. The creation of conditions for the realization of this potential is considered by the UN as one of the components of the Sustainable Development Goals (goal 10). Although transfers are mainly spent on consumption, the increase in consumer demand contributes to the acceleration of the production of consumer goods, investment in housing, which is the main priority of the recipients, to the growth of construction and related industries, and in education is an investment in the future, the creation of an asset that over time will bring profit. Private transfers from abroad support the solvency of the state and finance imports. Their importance increases in crisis conditions, since the volume of transfers, despite the deterioration of the situation in the country, remains relatively stable.

In this regard, it is worth quoting National Bank of Ukraine data for the 1st quarter of 2023 regarding private transfers and expenses for private travel. If in 2022 such expenses were significantly larger than the amount of transfers (USD 14,167 million versus USD 12,757 million), then the trend of the first three months of the year shows that expenses from cards of Ukrainian banks abroad are gradually decreasing, and private transfers are growing in March 2023, they slightly exceeded the amount of expenses (Fig. 3.5). In the case of further integration of forced migrants from Ukraine into the labour markets of the host countries, this trend may strengthen.

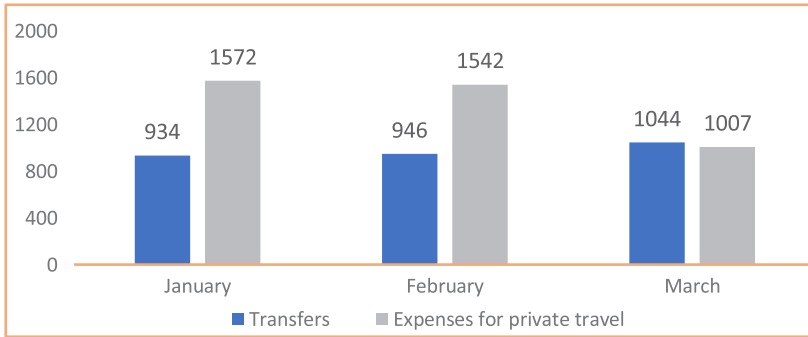

Fig. 3.5. Import of services under the heading “personal travel” and private transfers from abroad in Q1, 2023, million USD

Source: National Bank of Ukraine. Dynamics of the balance of payments of Ukraine. https://bank.gov.ua/files/ES/BOP_m.pdf; Dynamics of the volume of private money transfers to Ukraine. https://bank.gov.ua/files/ES/Perekaz_m.pdf

Although the successful integration of war refugees abroad provides them with a better and more independent position, is a source of obtaining new knowledge and experience, and the accumulation of financial resources, which in part the migrants transfer to their homeland and use to restore the well-being of their families destroyed by the war, at the same time it increases the risks of non-return of a part of the refugees to home, at least in the near term.

Ukrainian society and the authorities are fully aware that the departure of millions of citizens abroad is an extraordinary challenge for the country, its demographic and socio-economic stability, and further development. Although the asylum granted to Ukrainians abroad helped save the lives and health of numerous citizens, significantly ease the humanitarian crisis in the country, as well as provide better quality and greater support to those who remained, given the extremely limited resources in wartime conditions, the loss of labour potential can be significant slow down the post-war recovery. Therefore, the question of how irreversible these losses are is of vital importance, that is, whether the refugees will return to the Motherland, who, when and how many of them will return.

The answer to it depends on the duration of hostilities, the level of destruction caused by the aggressor, the speed of post-war reconstruction, the success (or failure) of adaptation of refugees in host countries and the policies of these countries towards them.

The first surveys of Ukrainian war refugees indicated their unanimous desire to return to their homeland as soon as possible – more than 90%.

However, the war continued, the danger persisted, and subsequent surveys revealed that it is extremely difficult for refugees to clearly define their future. According to a survey conducted by UNHCR in the winter of 2022/2023, only 12% of Ukrainian refugees planned to return to their homeland in the near future, 65% hoped to return someday, 18% were undecided, and 5% did not plan to return at all. Respondents' answers largely depended on the region of origin, length of stay abroad, distance of their country of residence from Ukraine, and family composition. Thus, the intention to return was more common among older people whose homes were intact, natives of less war-affected regions of Ukraine, who left children or spouses at home, and stayed for a short time in neighbouring states of Ukraine. Those who had no intention of returning were mostly in distant countries, left in the first months of the war, are young people, often men, single without dependents, have a technical education. This group of respondents, in addition to security considerations, motivated their decision by the lack of jobs, livelihoods, adequate living conditions and access to basic services in their former places of residence (31%, 16% and 12%, respectively). Instead, they found a stable job in the host country (19%) and feel sufficiently integrated (11%) [33].

Although the share of those who do not plan to return at all is currently small, the high percentage of those who are undecided is an alarming signal. And a change in the intentions of the majority of refugees who plan to return one day is also not excluded. The time factor is extremely important. The longer the migrant's stay in the country, the greater the probability of his integration, orientation to long-term residence abroad. During the winter survey, UNHCR re-surveyed about a thousand Ukrainians who took part in the previous survey in August-September 2022. 9% of the respondents surveyed in the fall returned to their homeland, that is, they implemented the plans they had announced at the time. Among those who remained abroad, approximately the same number of respondents planned to return in the near future as in the fall, but the share of respondents who intended to return someday decreased from 78% to 66%, those who were undecided doubled, and those who did not return increased from 4% to 5% [33].

To a large extent, the further plans of the refugees depend on what goal they set before themselves when going abroad. Undoubtedly, the vast majority of Ukrainians were guided by security considerations, but there were also those who used the opportunity to leave for more prosperous and wealthy countries. Their life plans are obviously to stay in the host country for a longer period of time. The results of a survey conducted in 36 countries by the International Research Holding 4Science show that among

those who do not plan to return to Ukraine, the majority planned to emigrate to Europe even before the war (54%). These are mainly young people under 35 years of age with a high educational level, 64% of them speak one or more foreign languages [4].

When evaluating the prospects of return, it is necessary to take into account the fact that the asylum granted to Ukrainians is temporary and will be terminated after the normalization of the situation in Ukraine, after which each country of the migrants' stay will decide who to stay and who to return depending on their own interests and the situation on the labour market. Host countries interested in replenishing their human resources are likely to make efforts to retain specialists and young people on their territory. Older people with a lower educational level will have fewer chances to stay abroad.

However, the life and family circumstances of a particular person, his aspirations and hopes have a decisive influence on the decisions regarding migration. Since mostly women and children went abroad, their husbands and parents remained in Ukraine, family reunification will be a significant factor in the further migratory behaviours of war refugees. The only question is whether men will join their families abroad after the end of the war, or, on the contrary, women will return to their husbands in Ukraine. In this regard, it is important for the return decision whether the refugees have somewhere to return to. Therefore, it is not surprising that, according to the polls, the least oriented towards return are those from the East of Ukraine, which was the most affected by the war, as well as the northern region, which underwent occupation [21].

Even if a family that has lost its home and property still decides to rebuild its life in the homeland, the need to accumulate financial resources for this can be a strong incentive to go to work in foreign countries, where wages are significantly higher. That is, even after the victorious end of the war, the prospect of intensification of labour migration abroad according to the principle of chain migration, when the refugees of the war who have established themselves in the countries of residence, will contribute to the further labour migration of their relatives or acquaintances, because households will need significant funds to eliminate the consequences of the war, is quite likely, which will be difficult to earn in the war-ravaged domestic economy. In favour of such a conclusion, the experience of labour migration accumulated by citizens of Ukraine, the use of work abroad as a strategy for survival in adverse circumstances. It is also confirmed by the tendency to go abroad, which is spreading among internally displaced persons. Thus, according to surveys conduct-

ed by REACH — an organization whose goal is to monitor humanitarian crises, the number of IDPs who plan to go abroad in January 2023 was 11%, which is almost twice as much as in the spring of 2022 (6%). It is symptomatic that the main motive of emigration plans is the desire to find a job abroad (61%), as well as to unite with relatives who are already there (45%). Security considerations motivate only 30% of those who intend to leave [34] to emigrate.

In favour of the assumption about the probable intensification of labour migration after the war is also the fact that the territorial origin of wartime migrants is significantly different from such a previous period. Previously, mainly residents of Western Ukraine, who, according to the State Statistics Service survey of 2017, made up 69.4% of migrant workers went abroad. The share of labour migrants living in the Center of the country was 9.2%, in the South - 8.6%, in the East - 6.8%, in the North - 6%. Among the forced migrants, of course, there are primarily residents of the East, South and North, where Russian troops invaded. According to a survey of Ukrainian refugees in seven neighbouring countries conducted by the UNHCR in the summer of 2022, only 4% of them were residents of the Lviv region bordering Poland, which population most actively participated in labour migration abroad in the past, while residents southern regions (Zaporizhzhia, Mykolaiv, Odesa, Kherson) - 31%, Kyiv and Kyiv region - 15%, Kharkiv region - 11%, Donetsk region - 8% [11].

Labour migrants usually practiced circular migration, making systematic trips to earn money, repeatedly working abroad. However, according to the data of the survey conducted in Poland by the interdisciplinary laboratory for the study of the war in Ukraine, among the refugees, almost half (48%) have never been to Poland before. 43% stayed in Poland only for a short time, 7% stayed longer, only 2% lived in the country for a year or more [34]. Thus, as a result of Russian aggression, a population that did not have it before is gaining migration experience. This experience, as well as social ties established in the country of refuge, can act as an additional motivating factor for the application of a migration strategy to overcome post-war difficulties.

In general, it can be assumed that those refugees who have family there, who have moved to distant countries, who, thanks to their professional knowledge and qualifications, can find a decent job and ensure a decent standard of living, are most likely to stay in foreign countries for a long time. Destruction of housing and loss of property will certainly be a significant factor in non-return. Non-returnees from the number of refugees will be joined by numerous labour migrants who will try to solve

the material problems of their families in the conditions of the destroyed national economy by earning money abroad.

Thus, Ukraine will have to face significant losses of labour and intellectual potential, which can greatly complicate the post-war recovery of the state. It is currently impossible to predict the extent of these losses, they depend on numerous uncertain factors. At the same time, one cannot agree with the rather pessimistic forecasts regarding the return of Ukrainians to their homes, expressed by some Western experts. They are based on the fact that, based on the experience of previous migration waves, only a small part of refugees from less developed countries who received asylum in developed countries return to their homeland. In particular, the share of returnees among refugees from Syria does not exceed, according to estimates, 2% [35].

To refute such a forecast, we cite, firstly, the fact that Ukraine, despite all the military and political troubles, is still a fairly developed country. Secondly, the post-war reconstruction, supported by almost all the countries of the world, will create such wide opportunities for creativity and self-realization that will encourage the return of even those Ukrainians who successfully integrate abroad. Thirdly, the emotional connection of refugees with their homeland, most of whom are women and children, is extremely important. And the last, but in fact the most important, is the high level of patriotism, desire and readiness of Ukrainians to protect and develop their country. The war, which led to mass forced displacement and created the conditions that pushed people to labour migration, at the same time consolidated the Ukrainian nation like never before. According to the survey of the Kyiv International Institute of Sociology, in the fall of 2022, only 7% of respondents were ready to leave for the EU or the USA even if they could obtain the citizenship of these countries without any problems. Before the war, in October 2020, this desire was expressed by 28% of respondents [36]. Despite this, it is obvious that the state should pay serious attention to the problem of population outflow abroad, actively counteract its negative consequences. The main direction of the consolidated efforts of the state government, local self-government, business, and society as a whole should, of course, be the creation of conditions for the return of war refugees to Ukraine and their reintegration into Ukrainian society. It is necessary to develop national and local return and reintegration programs, create appropriate executive structures, and ensure clear interdepartmental coordination. The implementation of the return policy will require establishing the records of displaced persons and studying their needs and intentions. Its component should be to inform refugees

in detail about the situation in their places of residence in Ukraine, the possibility of employment and starting a business, support that returnees can count on.

The development of cooperation with the countries of their stay and international organizations will help to ensure the return of refugees, for example, in the way of reaching agreements on the targeted transfer of aid that Ukrainians received abroad to Ukraine, its direction on the reconstruction of destroyed housing, micro-crediting of small businesses, financing of professional training, etc. depending on the specific needs of a person.

The issue of return should occupy its proper place in the peace process, primarily in terms of creating conditions for Ukrainians forcibly deported to Russia to freely make a decision on return.

The protection of the rights of Ukrainians abroad also requires activation, for this purpose the conclusion of agreements on social and pension security with the countries of hostilities of war refugees, improvement of mechanisms for the implementation of existing agreements, informing forced migrants employed abroad about the necessary actions regarding documentary confirmation of their social insurance rights, acquired abroad, and the procedure for the transfer of these rights to Ukraine upon return, assistance in the realization of these rights.

It is worth simplifying the procedures for access to embassies and consulates, strengthening the capacity of Ukrainian diplomatic missions in countries where the most refugees from the war are located, expanding the range of administrative, public and social services that can be provided to forced migrants by consular institutions of Ukraine abroad or by Ukrainian entities remotely.

Considering the prospect of a part of war refugees not returning to Ukraine, an important direction of the state's migration policy should be strengthening multifaceted ties with citizens abroad and supporting the transnational practices of migrants. It is about creating conditions for the spread of remote work and preserving labour relations with citizens of Ukraine who have received temporary protection abroad, the development of information support and Ukrainian education in host countries, support for the self-organization of the diaspora. The gradual achievement of free access of the Ukrainian labour force to the European labour market in the process of Ukraine's advancement to EU membership should be considered as an important safeguard against irreversible losses of labour potential, since, as world experience proves, the possibility of free movement facilitates not one-way, but two-way movements, i.e. not only emigration, but also a significant repatriation process.

Encouraging financial, material and social (knowledge, experience and connections) transfers of migrants to the Motherland, their fullest use in the restoration of the country, should be a separate important direction of the state's migration policy. This should be done with the use of tax, customs, and credit policies, by attracting the funds of migrants and the diaspora for the implementation of state target programs for the recovery of Ukraine, regional investment projects.

The demographic crisis, exacerbated by irreversible population losses as a result of the war, as well as numerous emigration of citizens abroad, may result in a shortage of labour resources, in particular highly qualified ones. If the country's own human resources are insufficient to restore the country, the only way to solve the problem will be to replenish it through immigration, as has been happening in developed countries for decades. In this regard, it seems necessary to develop an effective system of attracting workers from abroad who can contribute to the innovative development of the country. It is necessary to expand the opportunities to enter the Ukrainian labour market for foreign students who received education in Ukraine, as the most prepared and integrated part of foreigners, to provide preferential conditions for the employment of highly qualified foreigners, to simplify the procedures for issuing permission documents for the employment of foreigners in scarce professions and in priority areas of activity. Ukrainian legislation in the sphere of employment of foreigners in general needs to be improved and brought into line with EU standards, in particular, the simplification of procedures for obtaining employment and residence permits, which are still overburdened by rudiments of Soviet regulation. In order to attract specialists from abroad, it is necessary to strengthen cooperation with the Ukrainian diaspora, to encourage highly qualified specialists from among Ukrainians abroad to provide practical assistance in the reconstruction of Ukraine. Considering the probability of an increase in the number of citizens of foreign countries in the post-war period who will be involved as experts, managers, and workers in the reconstruction of Ukraine, the state will face the task of introducing appropriate measures for the integration of newcomers into Ukrainian society, ensuring the protection of their rights, non-discrimination, and tolerant attitude on the part of the local population.

1. Council Directive 2001/55/EU of 20 July 2001 on minimum standards for providing temporary protection in the event of a mass influx of displaced persons and on measures promoting a balance of efforts between Member States in receiving such persons and bearing the conse-

- quences. URL: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2001:212:0012:0023:EN:PDF>
2. Ainsley J. *The US has admitted 271,000 Ukrainian refugees since the Russian invasion, far above Biden's goal of 100,000*. URL: <https://www.nbcnews.com/author/julia-ainsley-ncpn796096>
 3. Government of Canada (2023), *Ukraine immigration measures: Key figures*, URL: <https://www.canada.ca/en/immigration-refugees-citizenship/services/immigrate-canada/ukraine-measures/key-figures.html>
 4. Ukrainian refugees in Europe. A study of the behaviour and attitudes of Ukrainians who were forced to leave for Europe as a result of the war in Ukraine. URL: <https://4service.group/ukrayinski-bizhentsi-v-yevropi-doslidzhennya-povedinki-ta-nastroyiv-ukrayintsiv-shho-vimusheni-buli-viyihali-v-yevropu-vnaslidok-vijni-v-ukrayini/>
 5. The PCPM Foundation is the first Polish organization to help Ukrainian refugees in Latvia. URL: <https://reliefweb.int/report/latvia/pcpm-foundation-first-polish-organization-help-ukrainian-refugees-latvia>
 6. Y. Pryshepa. *It was difficult to listen to their stories about how Georgia accepts Ukrainian refugees*. Suspilne. News. 21.10.2022. URL: <https://suspilne.media/297016-skladno-bulo-sluhati-ihni-istorii-ak-gruzia-prijmae-ukrainskih-bizenciv/>
 7. Orbehozo M. *Difficult path of Ukrainian refugees from Russia to Estonia*. Deutsche Welle. October 22, 2022. URL: www.dw.com/uk/neprostij-slah-ukrainskih-bizenciv-z-rosii-do-estonii/a-63515859
 8. Website of the Ministry of Internal Affairs of the Russian Federation. URL: <https://xn--b1aew.xn--p1ai/dejatelnost/statistics/migracionnaya>
 9. Center of economic strategies. *Refugees from Ukraine: who are they, how many of them are there, and how to get them back? Interim report*. URL: <https://ces.org.ua/who-are-ukrainian-refugee-research/>
 10. There is no confirmation of the estimate of 8 million refugees from Ukraine - the Director of the Institute of Demography. URL: <https://suspilne.media/396044-pidtverdzena-ocinki-pro-8-miljoniv-bizenciv-z-ukraini-nemae-direktorka-institutu-demografii/>
 11. UNHCR. *Regional protection profiling & Monitoring. Profiles, Needs & Intentions of Refugees from Ukraine*. URL: <https://reliefweb.int/report/poland/regional-protection-profiling-monitoring-profiles-needs-intentions-refugees-ukraine-may-august-2022>
 12. Kuryliuk Y. *Russian aggression as factor of impact on global migratory processes // Migration & Law*. 2022. Vol. 2 (editions 3–4). URL: <https://nam.kiev.ua/files/publications/mandl-20223-4.pdf>

13. UNHCR. *Ukraine Refuge Situation. The Operational Data Portal*. URL: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>.
14. More than 320,000 Ukrainians returned from abroad to defend Ukraine. URL: <https://zn.ua/ukr/UKRAINE/zakhishchati-ukrajinu-z-za-kordonu-pov-ernulis-ponad-320-tisjach-ukrajintsiv.html>
15. IOM, *Ukraine Response 2022 – Poland: Crossing to Ukraine Survey - End of Year Fact Sheet (12 April – 31 December 2022)*. URL: <https://dtm.iom.int/reports/poland-ukraine-response-2022-crossing-ukraine-end-year-fact-sheet-12-april-31-december-2022?close=true> .
16. IOM, *Ukraine Returns Report - (16 - 23 January 2023)*. URL: <https://dtm.iom.int/reports/ukraine-returns-report-16-23-january-2023?close=true>
17. Surveys of Arriving Migrants from Ukraine (SAM - UKR). Factsheet: 2 February 2023. URL: https://euaa.europa.eu/sites/default/files/publications/2023-02/2023_02_02_EUAA_SAM_UKR_Factsheet.pdf
18. Symons-Brown B. *European migrant crisis causing dangerous gender imbalance in region, expert warns*. URL: <https://www.abc.net.au/news/2016-01-11/european-migrant-crisis-triggers-gender-imbalance/7076924>
19. External labour migration of the population of Ukraine / Ukrainian Center for Social Reforms. State Statistics Committee of Ukraine. K., 2009. 118 p.
20. External labour migration (based on the results of a modular sample survey). Statistical bulletin. K.: State Statistics Service of Ukraine, 2017. 36 p.
21. Panchenko T. *Prospects for Integration of Ukrainian Refugees into the German Labor Market: Results of the ifo Online Survey*. URL: <https://www.cesifo.org/en/publikationen/2022/article-journal/prospects-integration-ukrainian-refugees-german-labor-market>
22. OECD. *What we know about the skills and early labor market outcomes of refugees from Ukraine*. URL: <https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/c7e694aa-en.pdf?expires=1675082642&id=id&accname=guest&checksum=570EF0C7FE8C68FE75BA738B960CBF41>
23. Social and economic and humanitarian consequences of Russian aggression for Ukrainian society. Kyiv, Razumkov Centre, 2022. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2022_Gum.pdf
24. Nearly half of refugees in Poland want to return to Ukraine, says a new report. URL: <https://scienceinpoland.pap.pl/en/news/news%2C92570%2C-nearly-half-refugees-poland-want-return-ukraine-says-new-report.html>
25. Kosyakova Y, Kogan I. *Labor market situation of refugees in Europe: The role of individual and contextual factors*. URL: <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fpos.2022.977764/full>
26. UNHCR. *Regional Protection Profiling & Monitoring: Profiles, Needs & Intentions of Refugees from Ukraine (November, 2022)*. URL: <https://re>

- liefweb.int/report/poland/regional-protection-profiling-monitoring-profiles-needs-intentions-refugees-ukraine-november-2022
27. EWL Migration Platform, *War refugees from Ukraine. A year in Poland. A survey*. URL: https://ewl.com.pl/wp-content/uploads/2023/02/REPORT_REFUGEES_YEAR_IN_POLAND_ENG_WWW-1.pdf
 28. Seznam Zpravy, *Almost 8 billion crowns. This amount of taxes was paid by the employed immigrants*, URL: <https://www.seznamzpravy.cz/clanek/ukrajinski-novyny-maizhe-8-miliardiv-kron-taku-sumu-podatkiv-splatili-pratsevlashtovani-pereselentsi-224351> [in Ukrainian].
 29. Office for National Statistics, *Visa holders entering the UK under the Ukraine Humanitarian Schemes: Follow-up survey (17 October to 7 November 2022)*, URL: <https://www.ons.gov.uk/peoplepopulationandcommunity/populationandmigration/internationalmigration/datasets/visaholdersenteringtheukundertheukrainehumanitarianschemesfollowupsurvey>
 30. Botelho V. *The impact of the influx of Ukrainian refugees on the euro area labour force*, ECB Economic Bulletin, Issue 4/2022. URL: https://www.ecb.europa.eu/pub/economic-bulletin/focus/2022/html/ecb.ebbox-202204_03~c9ddc08308.en.html
 31. NBU *The impact of Ukrainian migrants on the economies of recipient countries*. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Migration_impact_2022-12-15.pdf?v=4
 32. Polska K. *What has already been done for Ukraine by its main supporter - the EU*. URL: <https://www.dw.com/uk/so-vze-zrobiv-dla-ukraini-ii-golovnij-pomicnik-es/a-64587965>.
 33. UNHCR. *Lives on Hold #3 - Intentions and perspectives of refugees from Ukraine: Regional Intentions Report (February 2023)*. URL: <https://reliefweb.int/report/world/lives-hold-3-intentions-and-perspectives-refugees-ukraine-regional-intentions-report-february-2023>
 34. REACH. *Arrival and Transit Monitoring*. URL: https://www.impact-repository.org/document/reach/a1c818c6/UKR2208_REACH_ATM_Round-6_Fact-sheet_February2023.pdf
 35. Dadush U., Weil P. *Will Ukraine's refugees go home?* URL: <https://www.bruegel.org/policy-brief/will-ukraines-refugees-go-home>
 36. *The number of Ukrainians ready to leave to live in the USA or the EU has decreased fourfold - survey*. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/09/22/novyna/suspilstvo/kilkist-ukrayincziv-hotovyx-vyyixaty-zhyty-ssha-chy-yes-znyzylasya-vchetvero-opytuvannya>

3.3. Demographic trends and prospects of Ukraine

Over the past 130 years, Ukraine has undergone a transformation in its demographic development and is currently at the final stage of the demographic transition that began at the end of the XIX century. As in every country, this path has its own specifics: the first half of the XX century saw many social upheavals (wars, famine, epidemics, terror), and at the beginning of the XXI century there was a war with the Russian Federation. During the periods of demographic catastrophes, when the birth rate was sharply reduced and the death rate increased, the natural growth of the population changed to a decrease. During the demographic catastrophes, the main factor in the general reduction of the population was precisely natural, the role of migration was significant during the Second World War and the post-war years of 1946, as well as in 2022-2023 after the full-scale invasion of the Russian Federation into the territory of Ukraine.

The entire transformation period can be conditionally divided into several periods: 1) from the end of XIX century to the end of the 1940s; 2) from the beginning of the 1950s to the beginning of the 1990s; 3) from the early 1990s to 2014; 4) since 2014. The first stage included three demographic catastrophes: the first (1914-1923): World War I, revolutionary era, epidemics and famine 1921-1923; the second (1930-1936): collectivization and the Holodomor; the third (1937-1947): the Great Terror of 1937-1938, the Second World War and the famine of 1946-1947. The second and third stages took place in peacetime, and the fourth - during the war with the Russian Federation. The full-scale invasion of the Russian Federation has already radically changed the demographic situation in Ukraine, and the consequences will be assessed only a few years after the end of the war.

Within the period until 2013, the reconstructed solid series of the demographic dynamics of Ukraine served as the research information base. These series were concluded thanks to the long-term work of O.P. Rudnytskyi (Ptoukha Institute for Demography and Social Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine, hereinafter – the IDSS). A full-scale reconstruction was carried out for the period 1795-2013, but the largest array of detailed indicators was reconstructed from the All-Russian census of 1897. These are detailed data by gender and place of residence (urban, rural): age profiles of the population, deaths, net migration, birth rate by mother's age. In certain historical periods, the territory of modern Ukraine was a part of different states: before the First World War, it was the Russian and Austro-Hungarian Empires, after it – the USSR, the Polish and Czechoslovak Repub-

lics, and the Kingdom of Romania. However, all demographic series have been adjusted to the current territorial boundaries of Ukraine.

For the period after the beginning of 2014, official data of the State Statistics Service of Ukraine (hereinafter - the SSSU) were used. At the same time, it should be borne in mind that information on demographic events in Crimea and in the occupied parts of Donetsk and Luhansk regions was not taken into account in official statistics.

The demographic forecast until 2037 is the result of the collective work of specialists of the Institute of Social Sciences and Humanities.

The period from the end of the XIX century to the end of the 1940s

The number of the permanent population of Ukraine in 1890 was 25.9 million people and steadily (except for the years of demographic catastrophes) grew to 51.9 million people at the beginning of 1993, after which it began to rapidly decrease (Fig. 3.6.).

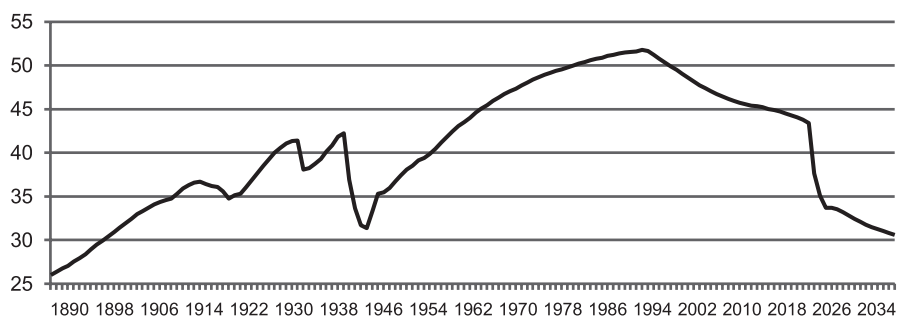

Fig. 3.6. Population of Ukraine, at the beginning of the year, 1890-2037, million people.

Source: 1890-2014 — reconstructed demographic series, data of the SSSU; 2015-2022 — author's estimate; 2023-2037 — the forecast of the IDSS.

The highest birth rates in Ukraine were observed in the 1880s and 1890s, when the total birth rate in some years was almost 50 births per 1,000 people [1, p. 296-297]. From the second half of the XIX century. until the beginning of the 20th century, the total fertility rate ranged from 7 to 8 live births per woman of reproductive age.

In the absence of mass birth control (contraception, abortions, etc.), the high level of childbearing activity was determined by early marriages and a high percentage of staying in marriage among Ukrainian women. At the same time, families mostly did not seek to limit the number of children. It was necessary to have many children primarily because only children

could provide for parents in their old age. In addition, children were additional workers in the family household.

The decline in the birth rate in Ukraine began at a higher level and later than in the countries of Western Europe, on average by 30-40 years. The peasant reform of 1861 served as the initial impetus for the decrease in the birth rate. The fall in the birth rate in Ukraine occurred at a record pace for Western Europe - in about 70 years, Ukraine overcame the lag, completing the transition to a low birth rate at the same time as Western European countries - by the mid-1960s. The transition to a low birth rate in Ukraine was largely accelerated by a continuous chain of social cataclysms, during which the reproductive behavior of the population adapted to the real reality. At the same time, the population gained experience in individual birth control.

The decline in the birth rate in Ukraine began at the end of the XIX and the beginning of the XX century. During this period, the process of mortality reduction became a stable trend (Fig. 3.7). The practice of birth control gradually began to enter life, first in cities, then in villages, in the environment of the educated and wealthy population, and then among the urban lower classes and the peasantry. However, until the beginning of the 1920s, the rate of regulation was not high, as the marriage and family structure, which regulated the number of children in the family, remained unchanged. The modernization of the type of marriage and family relations and, as a result, the birth rate was associated with industrialization, collectivization, urbanization, a sharp limitation of the role of the church in society, and a change in the socio-economic and legal status of women [2, p. LI—LIII].

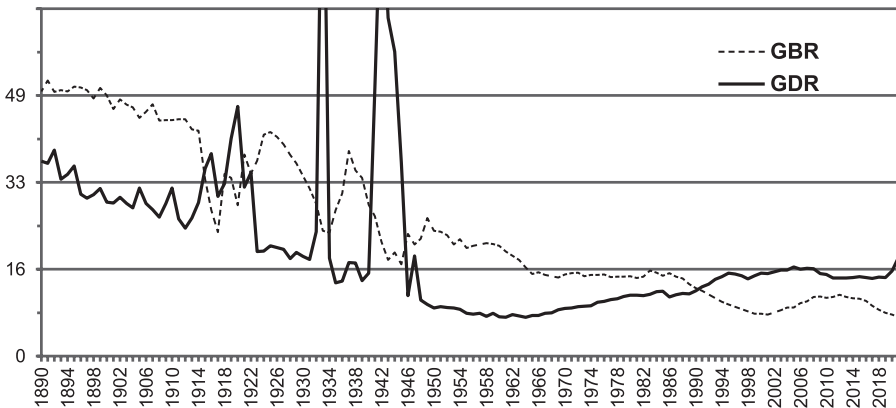

Fig. 3.7. Total birth and death rates, Ukraine, 1890—2021, per 1,000 people.

Note. Mortality in 1933 — 107.0 per 1,000 people, in 1942. — 89.4 per 1,000 people.

Source: 1890—2013.— reconstructed demographic series; 2014–2021 — SSSU data (excluding data for Crimea, Donetsk and Luhansk regions).

The trends of changes in the birth rate in Ukraine correspond to the general direction of this process on the entire European continent. But the dynamics of the total birth rate sometimes noticeably deviates from the evolutionary course of this process, marked by extreme falls and the presence of fluctuations associated not so much with the transformation of the birth rate model, but with the “echoes” of social cataclysms and democratic influences.

In this sense, the drop in the birth rate during the periods of wars and socio-economic upheavals and the compensatory increase in the childbearing activity of the population after them are indicative. During the Soviet period of the demographic history of Ukraine, such wave-like fluctuations in birth rates were observed repeatedly (Fig. 3.7).

The highest level of childbearing activity during the Soviet era in Ukraine was recorded in 1924-1926. High rates of industrialization, forced collectivization, the Holodomor of 1932-1933, repressions of the 1930s — all this led to a faster decline in the birth rate than in the pre-revolutionary period. Forced industrialization and rapid urbanization were accompanied by a mass exodus of the population from the villages, the destruction of the traditional peasant family, and the spread of birth control [3, p. 73].

An influential factor in the increase in the birth rate in the second half of the 1930s, along with compensatory processes, was also the legislative ban on abortions in 1936. Its purpose was to increase the reproductive activity of the population to compensate for population losses from the Holodomor and repressions [3, p. 68]. The increase in the birth rate in the late 1930s proved to be short-lived and was interrupted by World War II.

Despite multidirectional fluctuations in mortality rates, starting from the end of the XIX century, the leading trend was its decrease.

Before the beginning of the First World War, the traditional type of mortality, characteristic of agrarian countries, backward in economic, cultural and sanitary terms, dominated in Ukraine [4, p. 397-398]. Changes in the mortality rate in Ukraine during the previous centuries depended mainly on the course of infectious and parasitic diseases: it decreased during periods of a calmer epidemiological situation, and increased during its exacerbation [5, p. 238].

The main difference between Ukraine and the countries of Western Europe was the extremely high mortality of children under 1 year of age. In 1913, the infant mortality rate in Ukraine was 205.9 per 1,000 new-borns, while in Western Europe it was 110.4. In 1913, new-born boys were expected to live 36.5 years, and girls — 38.9 years. Life expectancy in Ukraine for

boys in 1897 was almost 8, and for girls - 10 years less than that of their peers in Western Europe. [6, p. 231].

The mortality rate of Ukrainian women, both in childhood and in adulthood and old age, still remained very high. The phenomenon of female mortality in Ukraine before the beginning of the First World War was the result of the combined effect of a number of factors: working and living conditions, intensive reproductive activity, high maternal mortality, etc. [2, p. LXXI— LXXII].

After a significant increase in mortality in 1914-1923, the situation with the survival regime of the population gradually normalized from the second half of the 1920s, and the pre-war trend of decreasing mortality was restored. However, as in the pre-war years, changes in mortality are determined by the course of childhood infectious diseases.

The dynamics of the mortality of the population of Ukraine during 1923-1930 is characterized by a faster decrease in the mortality of women than men. The decrease in female mortality is largely associated with the general improvement of social and hygienic conditions, especially with the improvement of conditions for motherhood and the decrease in the birth rate. The gap in life expectancy between men and women at the end of the 1920s was 3.4 years in favour of women, and before the Second World War it was already 4.8 years.

Ukraine did not have time to recover from the severe consequences of the first demographic catastrophe of 1914-1923, when the second began - the catastrophic aggravation of the demographic situation during the Holodomor of 1932-1933. After the famine, a slow decrease in mortality took place in 1934-1936, and in subsequent years its level increased again due to the terror of 1937-1938 and the Second World War [7, p. 450, 460; 8, p. 50, 99].

As a result of three demographic catastrophes in the first half of the XX century, the demographic losses of Ukraine amounted to 17.3 million people due to excess mortality and 6.3 million due to a reduction in the birth rate (deficit of births).

Active migration in Ukraine began in the second half of the XIX century, when Ukrainian peasants intensively moved to Kuban and the North Caucasus. In 1880-1914, almost 1 million Ukrainian peasants moved to the North Caucasus. Migration in the Russian Empire was most often of an agrarian nature and contributed not only to the agricultural development of new lands, but also to the mitigation of the crisis caused by agrarian overpopulation [9, p. 212-213]. During 1883-1914, 2.3 million people migrated from eastern Ukrainian lands to the Asian part of the Russian Em-

pire (Siberia, the Southern Urals, the Far East and Northern Kazakhstan), and 0.6 million returned. The role of Ukrainians in the settlements of the southern and eastern outskirts of Russia empire in the XIX and early XX centuries was extremely important: constituting only 19% of the total population of the empire, Ukrainians provided almost 40% of all agricultural immigrants [9, p. 412-414].

Simultaneously with the departure of its residents from Ukraine, there was an influx of migrants from other regions of the empire, mostly from Russian provinces. The main stream of arrived in the sparsely populated areas of Southern Ukraine, in the cities. During 1871-1914, 1.1 million Russians moved to the south of Ukraine, and in 1923-1935 - another 0.8 million [10, p. 40-41].

Migration to the countries of North and South America was intense. This direction was relevant both in the interwar period and after the Second World War. In total, more than 1 million people emigrated from the territory of Western Ukrainian lands overseas during 1881-1914, of which almost 0.4 million were Ukrainians. The main reason for emigration is agrarian overpopulation [9, p. 230]. The next migration wave occurred during the Ukrainian National Revolution (1917-1921): the total number of emigrants then exceeded 240,000 people. A significant number of them settled in Poland, Czechoslovakia, France, the USA, Canada and Argentina [11, p. 82-85].

Migration of the population from the western Ukrainian lands also continued in the interwar period (1919-1939). A total of 0.3 million people emigrated from Western Ukraine during this period, of which almost 180,000 were Ukrainians [12, p. 80-82].

The emigration of Ukrainian Jews has reached serious proportions. There were two main reasons for Jewish emigration to America and Western Europe: the first was a direct threat to life, safety, and property during Jewish pogroms, and the second was the low standard of living of the vast majority of Jews, who were concentrated in the strip of settlements. In general, almost 0.9 million Jews emigrated from Ukraine between 1870 and 1914 [13, p. 55-57]. The emigration of Jews from the territory of Ukraine in the interwar period was much smaller in volume. 318,000 Jews emigrated from the modern territory of Ukraine in 1919-1939.

In the 1930s, the Soviet totalitarian regime "practiced" mass forced migrations from the territory of the Ukrainian SSR: in 1930-1931, 320,000 dispossessed peasants were forcibly resettled in the uninhabited eastern regions of the USSR. On the eve of the Second World War, due to imprisonment in concentration camps, Ukraine lost more than 200,000 inhabitants [14, p. 157-159].

In 1936, the Soviet authorities deported 60,000 Poles from the regions bordering Poland to Kazakhstan [15, p. 157]. The next criminal action of the totalitarian regime occurred in 1940-1941, when three special operations were carried out to evict Poles from Western Ukraine (more than 210,000 people in total) [16, p. 19-20].

In 1943-1946, the repatriation of Poles from the territory of Western Ukraine to the Polish People's Republic also took place. In 1943 — the first half of 1944, the Poles left on their own due to the confrontation with the OUN-UPA. Later, the evacuation of Poles took place in accordance with governmental agreements between Poland and the Ukrainian SSR. In total, almost 1.2 million Poles left the territory of Western Ukraine during the entire period. In the opposite direction — to Ukraine — 0.5 million ethnic Ukrainians from the eastern voivodships of the Polish People's Republic were repatriated [17, p. 46-48].

Migration as a means of political terror was used by the Stalinist regime against Crimean Tatars, Greeks, Bulgarians and Armenians at the end of World War II. On May 18, 1944, the deportation of Crimean Tatars began, which lasted for three days. A total of 190,000 people were deported [18, p. 19-20]. The reason for this punitive action was to accuse them of collaborating with the occupiers.

The Second World War caused the evacuation of the population of Ukraine to the rear areas, the scale of which is estimated at almost 2 million people. In 1947, the return of the evacuated population began. During the war, the fascists carried out a total mobilization of the workforce for forced labour. Almost 2.4 million people were deported to Germany during the occupation, 80% of them returned to Ukraine after the war. Some ostarbeiters and prisoners of war avoided returning to the Ukrainian SSR and remained in the West (more than 200,000 people) [19, p. 88-90].

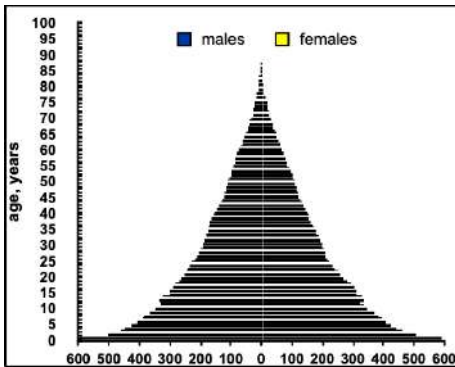
In the first post-war years, there was a forced transfer of the population for political reasons to concentration camps and special settlements in the eastern regions of the USSR. Thus, more than 203,000 active insurgents and members of their families were evicted from the territory of Western Ukraine in 1944-1947 [19, p. 92].

The first half of the XX century was tragic for Ukraine, social cataclysms “undercut” its demographic potential, deformed the gender-age structure, and launched “demographic waves” that are self-replicating in future generations. In fig. 3.8a and 3.8b shows the gender-age pyramids of the population of Ukraine as of 1897 (the first census of the Russian Empire) and 1959 (the first census of the USSR after the Second World War). Their comparison clearly shows the catastrophic nature of the events in Ukraine.

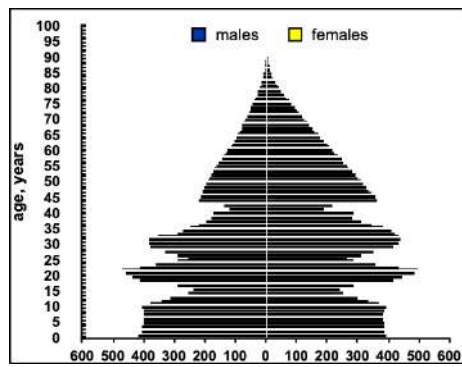
The period from the early 1950s to the early 1990s.

The result of the Second World War and the famine of 1946-1947 was a sharp decrease in the birth rate, which led to the formation of extremely small generations and a significant reduction in the reproductive potential of the population of Ukraine. Entering the reproductive age at the border of the 1950s and 1960s, the generation born in 1941-1945 determined the decrease in the number of people born in the 1960s, thus laying the foundation for the formation of subsequent waves of relatively few generations [20, p. 20].

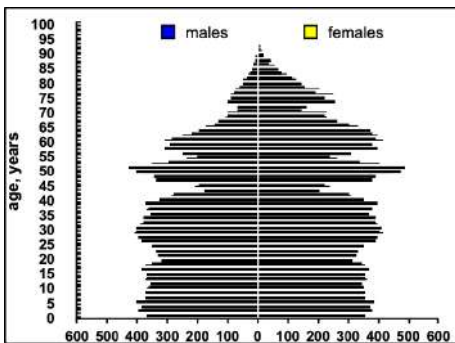
In the 1950s, there was an increase in the birth rate due to a compensatory rise. The increase in the number of births was then objectively underestimated by the gender disproportion in the main reproductive age groups. The birth rate itself, stretched over time due to gradual post-war demobilization, did not have a clear peak: it covered the period from the mid-1940s to the beginning of the 1960s [21, p. 56-57].

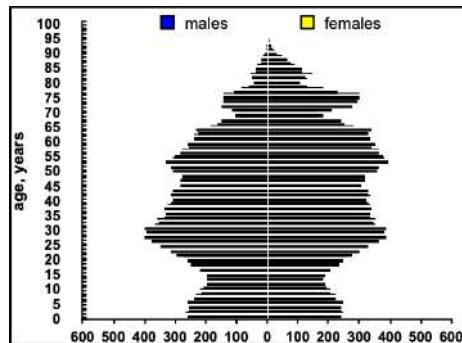
a) 1897

b) 1959

c) 1991

d) 2014

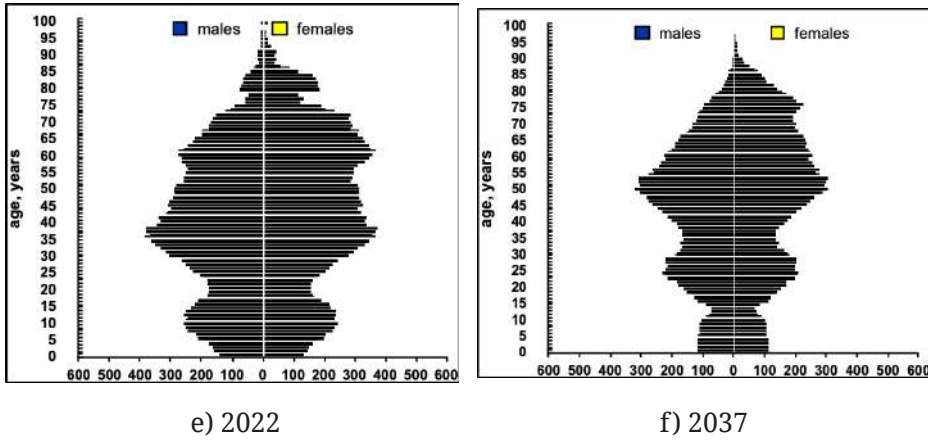

Fig. 3. 8. Gender-age structure of the population of Ukraine, at the beginning of the year, thousands of people.

Source: 189 7, 1959. 1991_— reconstructed demographic series; 2014 — data from the State Statistics Service of Ukraine; 2022, 2037 — the forecast of the IDSS.

In the 1950s, the final transition from the traditional to the modern type of population reproduction took place, as mortality losses became lower. Historical changes in the reproductive behaviour of the population are due to the general development of the social system. The turning point that determined the transition to the modern type of reproduction in Ukraine was the transition from uncontrolled (biologically determined) fertility to controlled. This transition was caused by factors of an economic and socio-cultural nature, namely: a decrease in the need for children as a means of supporting parents in old age and additional working hands in the family, a more loyal attitude of society to contraceptives, the lifting of the ban on abortions, a change in the social role of women, in particular more involving them in employment and social life.

The essence of the transformation of the mode of reproduction of the population of Ukraine during the demographic transition can be outlined as follows. In the second half of the XIX century Ukrainian women who lived in marriage for the entire reproductive period of their lives and had good health gave birth 7-10 times, therefore, for every woman in Ukraine, including unmarried women, widows, etc., there were an average of 7.3 children (3.8 boys and 3.5 girls), of which 1.9 boys and 1.8 girls had a chance to live to the age of 15. Of them, 1 man and 1 woman lived to the end of the reproductive period (men up to the age of 60, women up to 50). As a result,

1.4-1.5 adult girls replaced their mother on average, and the reproduction mode was expanded. And at the end of the 1960s, less than one girl came to replace her mother (0.96). The mode of reproduction became narrow, it no longer provided even a simple replacement of generations.

In the mid-1960s, the total fertility rate dropped to a level that could in the long run guarantee simple reproduction of the population. By the end of the 1960s, the average number of children born to one woman during the entire period of childbearing activity was less than 2.

Since the end of the 1940s, changes in mortality have been determined by an evolutionary component, and there is an accelerated modernization of the structure of the causes of death. The classes of causes of death of endogenous origin begin to dominate in terms of specific gravity and intensity of extinction. Despite a long period of social catastrophes (1914-1947), in the late 1940s and early 1950s the mortality rate returned to the trajectory formed at the beginning of the century (Fig. 3.7). A certain stabilization took place in the early 1960s, after which the mortality rate began to rise.

In fact, all achievements in reducing mortality and increasing life expectancy are successes in the fight against the mortality of infants, children, adolescents and young adults, as well as women. The mortality rate of adult men has not changed significantly. The life expectancy of men at birth increased by 11.8 years during 1949-1964, and by 10.4 years for women. In 1964, the backwardness of Ukraine in terms of life expectancy was reduced to 2 years for men, and for women life expectancy even exceeded the rate of Western European countries by 0.2 years. As a result of the increase in life expectancy in the post-war period, Ukraine became one of the 15 European countries with the highest life expectancy.

From the mid-1960s to the early 1980s, there was stagnation and even a certain regression in mortality and life expectancy. Thus, the level of life expectancy at birth for men, which in 1964 was 68.1 years, remains unattainable to this day. For women, the maximum level of life expectancy at birth in 1966 (74.9 years) was surpassed only in 2010 (75.2 years).

The main factors in the decrease in the mortality rate of the population of Ukraine in 1949-1964 were a moderate improvement in well-being, material and social conditions. Including: provision of food products, massive housing construction in cities, development of housing and communal infrastructure, growth in the level of education and culture, improvement in the level of sanitary and hygienic culture and medical care of the population. Significant positive changes in the mortality rate of the population of Ukraine have also become possible thanks to the immunization of the population, the introduction of sulphonamide drugs

and antibiotics into health care practice, and their availability to broad segments of the population [1, p. 323].

By the end of the 1960s, the decrease in mortality and the increase in life expectancy in Ukraine stopped. Chronic, difficult-to-treat diseases began to prevail, and economic and social changes led to an increase in the influence of such unfavourable factors as environmental pollution, low levels of occupational safety, outdated technologies, the spread of hygienically irrational and even harmful behaviour patterns, as well as historical and stereotypical neglect of the value of human life both at the state and individual levels. Under such conditions, the restoration of the mortality trend to decrease its level was possible by establishing control over the main risk factors and effective fight against chronic diseases and external causes of death. But alarming changes in the mortality rate of the population of Ukraine, which was part of the USSR during this period, did not cause an adequate reaction at the state level. The healthcare system was unprepared for this challenge. A dramatic situation arose when the actively aging population continued to accumulate the burden of chronic pathologies, which constantly increased the mortality rate. As a result of these factors, the decrease in mortality starting from 1965 was replaced by its long-term increase: from 1965, the mortality rate began to rise for men and from 1969 for women.

In the period 1950-1980s, migration, unlike the previous period, had a “natural” character. Migration outside Ukraine and into Ukraine at that time was classified as intra-Union, from today’s point of view it should be reclassified as external (international). The reasons for migration were mainly economic and partly political.

A separate direction of Ukrainian migration in the 1950s was formed mainly through organised recruitment for the development of virgin lands in Northern Kazakhstan. Thanks to mass propaganda, more than 80,000 people left Ukraine “voluntarily” for Kazakhstan and Siberia during 1954–1956. In addition, two-thirds of all graduates of agricultural higher educational institutions of the Ukrainian SSR were sent to work on virgin lands during this period. A total of 150,000 people left Ukraine for Kazakhstan. During 1970-1980, as a result of labour migration, approximately the same number of people went to Western Siberia (development of oil and gas fields) and Eastern Siberia (construction of the Baikal - Amur railway line).

In the 1970s, when, during the period of detente under the pressure of the world public, the Soviet government was forced to somewhat relax emigration restrictions, active emigration of Jews to the West began. During these years, almost 81,000 Jews left Ukraine for Israel. Emigration continued in the 1980s [22, 23].

During the period from 1950 to 1991, despite the increased mortality rate and decreasing birth rate, the population of Ukraine increased by 15 million people. The gender-age pyramid had a fairly «stable» base (Fig. 3.8 c).

The period from the early 1990s to 2013

The transition to a new phase of the evolution of fertility in Ukraine took place in the middle of 1990. The new stage of transition in the field of fertility manifested itself as an increase in the average age of marriage and motherhood, an increase in the intervals between births, an increase in the level of births outside official marriage, as well as the share of persons who have never been in a registered marriage. In addition, from the mid-1980s, the economic situation began to deteriorate. The combined effect of these factors led to the beginning of a rapid decline in the birth rate. The line that separated the population of Ukraine from depopulation was crossed in 1991 (Fig. 3.7), when the country experienced the shock of the start of radical economic reforms. Under the influence of sudden changes in the socio-economic conditions of life of the population, the factor of postponing births came into effect. From the first half of the 1990s until now, the shift in the distribution of births by sequence in certain age groups (mainly among young women) indicates a constant increase in the role of the socio-economic crisis in determining childbearing behaviour. The shift in the birth calendar, i.e., postponing the birth of children to a later time, has led to the aging of motherhood, which negatively affects the health of both the baby and the mother.

After a sharp decline in the birth rate in the late 1990s and early 2000s, in the first decade of the XXI century with the overcoming of the socio-economic crisis in Ukraine, the role of the state was actualized, which contributed to a certain increase in the birth rate due to a relative stabilization of the economic situation and an increase in the standard of living, a certain activation of social policy (payments at the birth of children), gradual adaptation of the population to new socio-economic conditions. Thus, in the first decade of the current century, an increase in the number of births was recorded, which was the result of compensation for births postponed during the crisis years and was partly caused by the entry into childbearing age of larger contingents of women born in 1983-1988. The positive dynamics of those born between 2000 and 2010 was also influenced by the introduction of significant one-time childbirth assistance on April 01, 2005.

The crisis situation with mortality in Ukraine in the 1990s was formed against the background of unfavourable trends of 1965-1984, which were sharply strengthened by the negative impact of the socio-economic crisis of

the transition period. Mortality increased in almost all age groups, with the exception of children aged 0-14. At that time, the population of working age suffered the greatest losses, whose mortality increased by 1.5 times for men and 1.2 times for women.

After the maximum aggravation of the crisis (1995), mortality in Ukraine began to decrease. During 1996-1998, it decreased by 10.8% in men and 8.7% in women, and in 1999-2007 it increased by 8.5% in men and 4.2% in women. In 2008, a decrease in the mortality rate and an increase in life expectancy were recorded again. In 2008, life expectancy at birth increased by 2.1 years for men and 0.9 years for women. In 2009-2013, the increase in life expectancy continued, but slowed down. The dynamics of the overall mortality rate is shown in Fig. 3.7.

After Ukraine gained independence, the process of returning the deported peoples of Crimea intensified. At the end of 2013, more than 200,000 Crimean Tatars returned to Crimea [24].

During the years of independence, three stages of the development of migrations of the population of Ukraine can be distinguished according to their volume, direction and results. The first of them covers 1991-1993, the second - 1994-2004, the third began in 2005 and lasted until the beginning of 2022.

The first stage is characterized by a significant positive migration balance: 493.6 thousand people, thanks to which the population of Ukraine continued to grow, despite the negative indicators of natural growth. The second period is characterized by a sharp decrease in the number of arrivals with a certain increase in the number of departures, which resulted in a negative migration balance for Ukraine (-1,221.4 thousand people). During the first decade, migration exchange took place mainly between Ukraine and the former republics of the USSR. During the third period (after 2005), the balance of migration acquired a positive value and fluctuated at the level of several tens of thousands of people.

During the period 1991-2013, the population of Ukraine decreased by 6.4 million people, the gender-age structure underwent deformation (Fig. 3.8 d).

The period after 2014

After the occupation of Crimea by the Russian Federation and the establishment of puppet regimes of the so-called “DPR” and “LPR” the accounting of demographic events in these territories became impossible. In the territory under the control of the government of Ukraine, accounting took place in accordance with the established procedure, therefore,

in a comparative analysis, it is quite correct to talk only about general demographic trends.

The decrease in the birth rate began after 2012, and this trend continued until the beginning of 2022. Thus, the total birth rate in 2021 decreased by 34.2% compared to 2013. The total birth rate repeated the historical minimum of 2001 (1.1 new-borns per woman aged 15-49). In the period 2014-2019, the mortality rate ranged from 14.5 to 14.9 deaths per 1,000 population (Fig. 3.7). In 2020, the increase began, in 2021 there was a jump to the level of 18.5. In our opinion, the increase in the mortality rate in 2020-2021 is caused by the COVID-19 pandemic. If in 2020, COVID-19 caused 3.5% of deaths, then in 2021 - 12.3%, which is the second leading cause of death after diseases of the circulatory system.

The balance of external migration during 2014-2021 was always positive and ranged from 9.3 to 22.6 thousand people.

The gender-age structure of the population of Ukraine at the beginning of 2014 and 2022 is shown in fig. 3.8d and 3.8e, respectively.

February 24, 2022 changed the life of the state in general and of each individual in particular. The full-scale invasion of the Russian Federation led to the death of military personnel and civilians, mass migration unseen since the Second World War, and a decrease in the birth rate. In addition, the Russian Federation deported a significant number of Ukrainian citizens, including children, from the occupied territories to its territory. The lives of millions of people have been destroyed.

At the beginning after the invasion, the information system of the state could not fully function, including the system of accounting for demographic events. However, to function properly, it is necessary to assess the state of the country, including the demographic situation.

Specialists of the Institute for Demography and Social Studies carried out an expert assessment of individual demographic indicators and built a forecast of the development of the demographic situation until the beginning of 2037. The forecast was made within the internationally recognized borders of Ukraine in 1991. In this connection, the population of Crimea and the occupied part of Donbas was estimated. The forecast period was divided into three parts: the war period; three years after the end of the war; until the end of the forecast. The end of the war was determined by the beginning of 2025. For each period, the value of the total birth rate and life expectancy was determined separately for men and women. When estimating the real population of Ukraine at the beginning of 2022, the estimate of the number of labour migrants who stayed abroad for permanent residence after 2001 was taken into account. To assess the forced external migration from Ukraine

after the beginning of the full-scale invasion of the Russian Federation, data from various sources, among which there are significant discrepancies, were studied. For example, the discrepancy between the data of the Office of the UN High Commissioner for Refugees and the data of the State Border Service of Ukraine is more than 2 times. In the assessment of external migration, a consensus assessment of the IDSS specialists was used, and a forecast of migration activity was made for the entire forecast period.

According to the forecast for the beginning of 2037, the population of Ukraine is expected to be 30.5 million people. The dynamics of the population is shown in fig. 3.6., and the structure of the population is shown in fig. 3.8f. The obtained forecast estimates should not be considered as exact data, but as an order of magnitude. In the case of significant changes, the hypotheses must be revised, and the forecast must be recalculated.

Conclusions

Over the past 130 years, Ukraine has gone through a period of demographic transformation: from high levels of mortality and birth rates to still relatively high mortality and extremely low birth rates. The death rate in 2021 matched the death rate of the early 1930s, and the birth rate was the lowest in history. The demographic potential that Ukraine had at the end of the XIX century allowed it to overcome all the social catastrophes of the first half of the XX century and maintain the trend of population growth. After the mid-1960s, this potential began to be exhausted, its inertia was enough for one more generation - until the beginning of 1993, when the population reached its maximum. After that, the population began to decrease rapidly. The reasons for this were: a change in the reproductive guidelines of the population, an increased mortality rate, a change in the age structure (aging), economic troubles, etc. The war with the Russian Federation significantly accelerates demographic “squeezing”. Ukraine needs to develop a comprehensive socio-economic strategy to stabilize the demographic situation.

1. Demographic crisis in Ukraine. Research problems, origins, components, countermeasures / National Academy of Sciences of Ukraine. Institute of Economics; edited by V. Steshenko. Kyiv, 2001. 560 p.
2. Korchak-Chepurkivskiy Yu.O. Movement of the population of the USSR before the World War / Yu.O. Korchak-Chepurkivskiy // The natural movement of the population of Ukraine in 1924 with an overview of the natural movement before the World War. Statistics of Ukraine. No. 106. Kharkiv: TsSU USSR, 1927. P. V—LXXIII.

3. Korchak-Chepurkivskiy Yu.O. Marriage and fertility among women of the Ukrainian SSR / Yu.O. Korchak-Chepurkivskiy // Demographic studies: Republican interdepartmental collection. Vol. 4. Kyiv: Naukova dumka, 1979. - P. 47-75.
4. Ptoukha M.V. Essays on population statistics. M.: State Statistical Publishing House, 1960. 459 p.
5. Ptoukha M.V. Selected works. Kyiv: Naukova dumka, 1971. 412 p.
6. Tomilin S.A. Demography and social hygiene. M.: Statistics, 1973. 311 p.
7. PyrozHKov S.I. Demographic problems of the formation of general boundaries of the labour potential // Selected works: In 2 vols. V. 1. Demographic and labour potential. Kyiv: Kyiv. National University of Trade and Economics, 2008. 934 p.
8. Mortality and causes of death in Ukraine in the XX century / F. Mesle, Z. Wallen with the participation of V. Shkolnikov, S. PyrozHKov, S. Adamets; Trans. from French Ye. Maricheiv, edited by S. PyrozHKov. Kyiv: Stylos, 2008. 416 p.
9. Kabuzan V.M. Ukrainians in the world. Dynamics of population and settlement. 20s of the XVIII century — 1989 Formation of ethnic and political boundaries of the Ukrainian ethnos. M., 2006. 658 p.
10. Boyko Ya.V. Settlement of southern Ukraine. Formation of the ethnic composition of the region's population: Russians and Ukrainians (end of the XVIII—XXI centuries). // Ethnic essay. Edition 1. Cherkasy: Vertical, 2007. 48 p.
11. Hirshfeld A. Migration processes in Ukraine (in the view of the 1926 census). Kharkiv: Economy of Ukraine, 1930. 87 p.
12. Kacharaba S. Emigration policy of Poland and its implementation in Western Ukraine (1919—1939) // Problems of Slavic studies. 2002. Edition 52. P.73-85.
13. Lasinska M. Emigration of the Jewish population from Ukrainian lands at the end of the XIX and the beginning of the XX centuries. // EMINAK. 2015. No. 1-2. P. 50-59.
14. Zemskov V.N. Prisoners, special settlers, exiled persons, exiles and deportees (statistical and geographical aspect) // History of the USSR. 1991. No. 5. P. 151—165.
15. Yefimenko H.H. Resettlement and deportations in the post-Holodomor years (1933-1936): district section // Problems of the history of Ukraine: facts, judgments and searches. 2013. 22. P. 136—165.
16. Soroka Yu. The population of Western Ukraine in 1939-1941: deportation, exile, expulsion // Ethnic history of the peoples of Europe. 2002. Edition 12. P. 16-20.

17. Kalakura O.Ya. Deportations of Ukrainians and Poles under the guise of “population exchange” (to the 70th anniversary of the Lublin Agreement) // Historical Archive. Scientific studies: collection of scientific works Mykolaiv: Petro Mohyla Black Sea State University, 2014. Edition. 13. P. 39-49.
18. Assessment of demographic losses of the Crimean Tatar people as a result of deportation in 1944 / O.M. Hladun, N.V. Kulyk, O.P. Rudnytskyi // Demography and social economy. 2017. No. 2. P. 11—28. doi: <https://doi.org/10.15407/dse2017.02.011>
19. Mortality and causes of death in Ukraine in the XX century / F. Mesle, Z. Wallen with the participation of V. Shkolnikov, S. PyrozHKov, S. Adamets; Trans. from French Ye. Marichieva, edited by S. PyrozHKov. Kyiv: Stylos, 2008. 416 p.
20. Uralnis B.C. Dynamics of the birth rate in the USSR during the years of Soviet power. // Marriage, fertility, mortality in Russia and the USSR: collection of articles / ed. Vishnevsky A.G. M.: Statistics, 1977. p. 827.
21. Population of Ukraine. Birth rate in Ukraine in the context of social transformation processes. Kyiv: ADEF-Ukraine, 2008. 288 p.
22. Polyan P.M. Emigration: who and when left Russia in the XX century // Russia and its regions in the XX century: territory – resettlement – migration / ed. O. Glazer and P. Polyana. M.: OGI, 2005. p. 493–519.
23. Zisels I. Dynamics of the Jewish population of Ukraine. URL: <http://demoscope.ru/weekly/2007/0303/analit02.php>
24. Integration of Crimean Tatars into Ukrainian society: problems and prospects (Analytical assessments of the National Institute of Strategic Studies). URL: <http://old.niss.gov.ua/book/krim.htm>

3.4. Migration in the countries of the European Union: the political aspect of the problem on the example of Slovakia

Migration as a social phenomenon includes a number of aspects - the socio-economic aspect, which consists in the state’s ability to provide material conditions for the absorption of arriving migrants and to use the presence of new population groups as a potential for internal development; the integration aspect, which consists in implementing a policy of attracting migrants to a full-fledged life as an integrated part of society in the countries that have accepted them on their territory; the humanitarian aspect related to saving the lives of people caught in extreme conditions, with the

realization of their basic rights and freedoms in full in accordance with international legal norms.

The political aspect is also important, as it relates to the activities of political actors who take certain positions on migration issues and make specific decisions in this area. It is from these decisions that the main characteristics of the state policy in the field of migration depend. The causes of migration waves may be different, but the management of migration processes and the approach to their consequences must be based primarily on universal principles, they must take into account all factors, including those that can help achieve positive effects in the social, economic, political and humanitarian spheres.

Post-war Western Europe and migration. Foreign migration in post-war Europe (from the middle of the XX century to the present) is an important component of the overall socio-economic and political development of European states, which directly accompanies the process of European integration.

The reasons and circumstances of migration in Europe in the post-war period were different. In Germany, after its defeat in the Second World War, as a result of the occupation by the troops of the anti-Hitler coalition and the adoption of the Marshall Plan, the western part of the country, which was under the administration of Western powers, began to develop as an open democratic society. The post-war recovery of Germany required an influx of labour from abroad, which eventually led to mass labour migration from Turkey and other Southern European countries.

States that owned colonies and overseas territories (Great Britain, France, Belgium, Holland, Portugal, Spain, Italy) also experienced an influx of migrants, primarily from former colonies in Africa and Asia, which became independent in the 50s and 70s states

Migration under the conditions of European integration: political aspect. It was also important that migrant flows were heading to Europe from other continents at the same time when the European integration project was launched (from the emergence of the Coal and Steel Community to the formation of the Common Market, the European Community and the European Union). The mentioned migration flows have never stopped, having different intensity depending on external conditions, which cause its strengthening or, on the contrary, weakening. As a result of this process, significant shares of the population of many European states (in percentage terms) are now immigrants and their descendants, and with different

status (civil and socio-economic), representing categories of the population with specific cultural needs and requests, with special political preferences, ideological ideas and confessional features.

The dynamics of migrant flows to Europe was largely stimulated by the soft power of the European Union as a practical embodiment of the European integration project. First of all, it was the attractiveness of life in a free, democratic and economically strong society, in conditions of peace, stability and confidence in the future.

With this in mind, many European states have begun to develop and implement programs for the social integration of non-native population (immigrants). The presence of significant groups of such a population in European countries and social problems caused by the peculiarities and complexities of the integration process have affected the nature of the political landscape of individual European states, intensifying the xenophobic attitudes of a part of the population. These sentiments were catalysed by right-wing radical nationalist anti-immigration political forces.

Migration and its phenomena have become the topic of acute internal political struggle. Anti-migration parties, combining the theme of migration with other socially significant issues, have become a visible, in many respects relevant part of party systems in France, Holland, Austria, and in recent years also in Germany and Italy.

Problem of migration in Central and Eastern Europe. In the second half of the XX century, migration as a special social phenomenon affected not only the Western European states, but also the countries of Central and Eastern Europe.

In the early 1990s, after the implementation of democratic popular revolutions in these countries, the soft power of the EU contributed to deepening the desire of the peoples of these countries to join the process of European integration. The desire to “return to Europe” after four decades of being in the Eastern Bloc led by the USSR became one of the main trends in the social development of these countries.

Two factors have played a role in the participation of the former socialist states in the process of European integration and the related involvement in the transatlantic partnership project:

1. Implementation of political and socio-economic transformations (reforms), as a result of which the mentioned countries first came closer in terms of their parameters, and then began to meet the criteria for membership in the European Community/European Union.

2. The readiness of the EU to accept new members into its ranks is embodied in the development and implementation into effect a special mechanism that provides for the process of accepting new members.

The second mentioned factor included solving issues related to the implementation of freedom of movement of the population. Even before the process of connecting Central and Eastern European countries to the European integration project began, agreements between the mentioned countries and EU member states on the readmission (return) of foreign migrants entered into force. After the accession of the Central European states to the EU, transitional periods were established regarding employment opportunities for citizens of the new EU member states. Some countries introduced transition periods of different durations, these decisions affected the intensity of migration flows.

After the Central European countries joined the EU, labour migration led to a significant increase in the national diasporas of Poland, Lithuania, Slovakia and Bulgaria in some EU member states (Britain, Ireland, Germany, Austria, and Spain), and included residents with different civil statuses – workers of various professions, students, family members of labour migrants, etc.

The refugee crisis in 2015, its echoes in Central Europe and Slovakia. In 2015, the number of foreign migrants arriving in Europe increased sharply. The so-called refugee crisis erupted when residents of some countries of the Middle East (Syria, Iraq), Afghanistan, Africa, and other states suffering from long wars and civil conflicts moved towards Europe, arriving through Italy, Greece and the Balkans. The refugee crisis has become one of the most important challenges for the EU.

Despite the fact that the number of foreign citizens who applied for asylum in 2015-2021 in the countries of the Visegrád Four (V4) turned out to be incomparably lower than in the countries of Western Europe, and that these countries (with the exception of Hungary) bypassed the mass flow of refugees during the escalation of the crisis in 2015, the positions of the governments of the V4 countries regarding migration and refugees were characterized by a clear reluctance to participate in the distribution of responsibilities in solving issues related to migration with other EU member states. Such a position was repeatedly demonstrated in Brussels and other Western European capitals by the ruling elites of the V4 in general, and even by individual officials and politicians of the V4 member states.

Group V4 was a strong opponent of the idea of equal distribution of migrants among individual EU member states. It actually refused to accept

refugees on its territory. It is not surprising that under such circumstances radical nationalist political forces strengthened their positions. At the same time, the situational differences between the V4 countries regarding the reception of refugees were not of fundamental importance.

Since the summer of 2015, the issue of migration has become an arena of intense political struggle in Slovakia. The topic of migration and refugees gained special importance in Slovakia at that time, not because of the real impact of immigration on the socio-economic development of the country or because of the serious consequences caused by the arrival of migrants (there were a very limited number of them), but because the discussion about this issue broke out not long ago before the 2016 parliamentary elections. Many Slovak politicians have included the issue of migration as a central element in their voter mobilization strategies. One of the results of such an approach was the election to the Slovak parliament of a right-wing extremist anti-system party, which the xenophobic part of the electorate considered a more authentic defender of the population against «foreign invaders» than parties with a moderate profile from among those who also decided, based on opportunistic considerations, to use anti-migration in their election campaigns.

Russia's aggression against Ukraine and Ukrainian refugees in Slovakia. In 2022, many European states, including Slovakia, again faced the problem of migration, and in a much more acute form than in 2015, directly related to the main cause of the new wave of migration – Russia's military aggression against Ukraine.

On February 24, 2022 the Russian army invaded the territory of Ukraine, a sovereign neighbouring state. Since then, it has been constantly launching rocket-bomb, artillery, and mortar attacks on Ukrainian cities and villages, mercilessly killing civilians, destroying military and civilian infrastructure, and committing war crimes against the civilian population comparable to genocide. Russian aggression caused a mass wave of refugees from Ukraine, who are heading mainly to Europe, including Slovakia, which is a neighbour of Ukraine.

Thanks to its political leadership (president, government, parliament), Slovakia has taken a clear position regarding Russian aggression. It strongly condemned Russia, supported the introduction of the toughest sanctions against the aggressor. Slovakia provides comprehensive political, diplomatic, material, military and humanitarian assistance to Ukraine. An important component of the latter is the acceptance of Ukrainian refugees on the territory of Slovakia.

According to statistics available as of mid-May 2023, 1,405,000 people arrived in Slovakia from Ukraine starting on February 24, 2022, and 1,205,000 people crossed the Slovak-Ukrainian border in the opposite direction during the same period of time. During the specified time, a total of more than 115,000 people, citizens of Ukraine, received temporary asylum in Slovakia.

In 2022, the Slovak government, taking advantage of a special program financed by the European Union, introduced cash payments intended for housing Ukrainian citizens and covering other expenses for their living. In 2023, Slovakia set aside a significant part of its share in the European Renewal Fund package to help Ukrainian refugees, which it did not manage to fully spend. The amount provided in the same the way of help reaches half billion euros.

Citizens of Slovakia and non-governmental organizations collected tens of millions of euros to help Ukrainian refugees in Slovakia, as well as citizens who remained in Ukraine, prepared and sent many thousands of tons of cargo with material aid. Thousands of volunteers participate in programs to help Ukrainians in Slovakia, some of them help Ukrainians directly on the territory of Ukraine.

Important were the changes that took place during the war in the residents' views on the presence of migrants from foreign countries. The population, in which most politicians "cultivated" anti-immigrant sentiments during the migration crisis of 2015, faced a new challenge - to open its arms to Ukrainian women and children expelled from their homes, to provide them with at least temporary shelter. Although, according to public opinion polls in January 2022, 42% of the population of Slovakia still felt a social distance towards refugees in a general sense, a month later, when Russia attacked Ukraine, the question of the attitude towards refugees ceased to be abstract. It was already about the attitude to specific people, to the citizens of a neighbouring state fleeing from war, primarily to women and children. According to a survey by FOCUS agency for Denník N newspaper, in February-March 2022, the vast majority of respondents (86%) spoke in favour of their reception. Slovaks' views on the possible presence of refugees in the neighbourhood of their homes have also changed: refugees would not be a hindrance to 71% of respondents (only 29% would be a hindrance). This meant a significant reduction in the social distance to refugees compared to January 2022. The majority of the inhabitants of Slovakia, therefore, spoke out in favour of helping the Ukrainians, despite the fact that at the same time, many, as before, were afraid of the arrival of refugees.

Shifts in public opinion during the year of the war. Russian aggression against Ukraine affected the views of Slovak citizens regarding foreign policy issues. Immediately after the invasion of Russian troops into Ukraine, sociological polls showed that the level of support for Slovakia's membership in the EU and NATO by the population increased significantly, that a much larger share of citizens began to consider Russia a threat to the security of their country, and that the level of trust in the Russian leader Vladimir Putin fell. All this could be considered a manifestation of greater realism, a more rational approach of Slovak citizens to foreign policy issues, evidence of the strengthening of the pro-Western vector in the foreign policy preferences of the population. In general, this could be seen as a positive shift in the mood of society, which, among other things, provided for the strengthening of the population's support for the state's policy aimed at supporting Ukraine as a victim of Russian aggression.

A year after the start of the full-scale war, however, there is a reversal of public opinion in Slovakia. And although there has not yet been a complete rollback from the intended positive trends in views on foreign policy issues, and survey data do not indicate a complete return to previous positions, adverse changes cannot be ignored. When explaining their reasons, four factors are singled out that were able to influence the situation during the year:

- decrease in public trust in ruling parties and their representatives as a result of internal conflicts between them;
- deepening of socio-economic problems as a result of the general economic situation in the world;
- the active infiltration of anti-Western and anti-Ukrainian propaganda into Slovak society through the channels of the Russian state media and disinformation machine, as well as its Slovak agents, which sat on local pro-Russian online platforms;
- the activity of opposition forces, which combine in their mobilization strategies both criticism of the internal and socio-economic policy of the centre-right government, and pro-Russian and anti-Ukrainian positions in matters of foreign policy, security and defense.

The two graphs below from a sociological survey conducted in March 2023 by the Slovak analytical centre GLOBSEC clearly show the differences in the views of the population of certain states of Central and Eastern Europe on two issues related to Russia's aggression against Ukraine, namely, responsibility for the development immigration and attitude towards Ukrainian refugees.

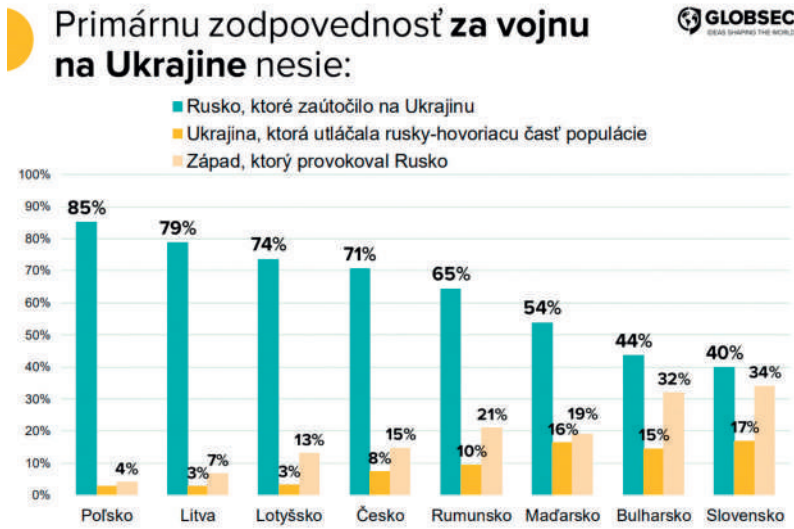

Fig. 3.9: Responsibility for starting the war: Poland, Lithuania, Latvia, Czech Republic, Romania, Hungary, Bulgaria, Slovakia

The main responsibility for the war in Ukraine lies with:

- Russia, which attacked Ukraine;
- Ukraine, which oppressed the Russian-speaking part of the population;
- West, which provoked Russia

Survey data shown in Fig. 3.9, testify that actors of Russian propaganda and local agents of Russian influence managed to convince the majority of the Slovak population during the year that passed after the outbreak of a full-scale war against Ukraine that the responsibility for this does not lie with the aggressor. This fact indicates a reduced ability of a part of the population of Slovakia to adequately assess incoming information and draw appropriate conclusions from these facts.

The data shown in Fig. 3.10 show that a significant share of the population of Slovakia (fortunately, it is not larger yet, but by no means marginal) does not consider it necessary to come to the aid of people fleeing the war. The share of residents who believe that assistance to Ukrainian refugees worsens social and the situation of Slovak citizens exceeds the share of those who are in favour of assistance. Most likely, this is the result of the activities of local opposition pro-Russian figures, who were able to convince the population that, given the existing economic problems, the government should take special care of its own citizens.

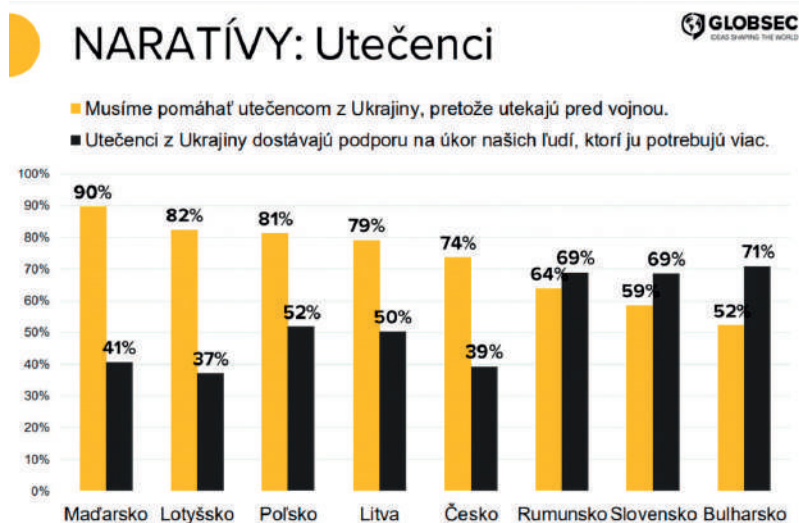

Fig. 3.10: Attitude towards Ukrainian refugees: Hungary, Latvia, Poland, Lithuania, Czech Republic, Romania, Slovakia, Bulgaria

Narratives: Refugees

- We have to help the refugees from Ukraine, because they are escaping the war.
- Refugees from Ukraine receive help at the expense of our fellow citizens who need it more

Slovakia will hold early parliamentary elections at the end of September 2023. One of the key issues around which the political parties are fighting is comprehensive support for Ukraine. The continuation (or change) of the current policy on this issue depends on the results of the elections, as well as possible shifts in public opinion - either in the direction and deepening of solidarity with Ukraine and its citizens, or in the direction of national selfishness, growing distance from the West and getting closer to of Russia.

1. Slovensko a agresia Ruska proti Ukrajine: politika a verejnosť. Grigorij Mesežnikov, Zora Bútorová. <https://www.ivo.sk/8870/sk/projekty/slovensko-a-agresia-ruska-proti-ukrajine-politika-a-verejnost>. Silná Európska únia je pre Rusko problém (rozhovor) o vzťahoch EÚ s Ruskom a Čínou.
2. Kto hrá ruskú ruletu na Slovensku. Grigorij Mesežnikov, Ján Bartoš. Vydavateľ: Inštitút pre verejné otázky, Bratislava 2021. <http://www.ivo.sk/8765/sk/aktuality/nova-publikacia-ivo-kto-hra-rusku-rule->

tu-na-slovensku?utm_source=mailing_sk&utm_content=8765&utm_campaign=20210312.

3. Grigorij Mesežnikov. Russian narratives in Slovakia: who and how they spread them here. December 08, 2020, reform.by, as well as: Grigorij Mesežnikov. Political aspects of migration issues in Slovakia during the escalation of the European crisis with refugees // International scientific journal.: Ed. 1 (21). Uzhhorod: SHEI "UzhNU", 2020. P. 24-42.
4. Grigorij Mesežnikov. The illiberal regression of democracy and the rise of right-wing extremism in Slovakia: interrelated trends? // Geopolitics of Ukraine: history and modernity: Collection of scientific works. Ed. 2 (25). Uzhhorod, 2020. P. 91-107.
5. Vojna Ruska proti Ukraine. View from Slovenska. Zora Bútorová, Grigorij Mesežnikov. Vydavateľ: Inštitút pre váli otázky, Bratislava 2022. https://www.ivo.sk/buxus/docs//publikacie/subory_Vojna_Ruska_proti_Ukraine_2022.pdf.
6. <https://www.eurointegration.com.ua/news/2023/06/5/7163047/> and <https://www.globsec.org/sites/default/files/202305/GLOBSEC%20TRENDS%202023.pdf>

Section IV

USE OF EUROPEAN DEVELOPMENT STRATEGIES FOR ENSURING INNOVATIVE DIRECTION OF EDUCATION, ITS TRANSFORMATION IN THE CONTEXT OF MODERN CHALLENGES AND TRENDS

4.1. Two dimensions and two strategies for the development of the European Higher Education Area: achievements and experience for Ukraine

The chapter analyzes the implementation of two dimensions and two development strategies of the European Higher Education Area (EHEA). It was found that significant progress has been achieved in the first (internal) dimension—compatibility and comparability—and according to the corresponding development strategy (strategy-1). In the second (external) dimension—competitiveness and attractiveness—and according to the corresponding strategy-2, progress is insignificant and caused primarily not by the pan-European agreed Bologna process, but by unique national initiatives to create and support leadership universities and their elite associations. If the first dimension and strategy-1 are related to ensuring minimum sufficient quality, then the second dimension and strategy-2 are related to achieving the most perfect quality. Among the reasons for the current situation, the inattention of the Bologna process and part of the participating countries to the rating mechanisms of evaluation and motivation of university activity at the highest levels of complexity and excellence, instead focusing efforts on accreditation mechanisms and mass higher education. It is argued that the confirmation and striving for the competitiveness and attractiveness of the EHEA in the third decade of the Bologna process (until 2030) in the Rome Ministerial Communiqué (2020) obliges to form a strong pan-European policy of real increase of the global competitiveness of higher education with the involvement / development of adequate rating mechanisms and strategies-2 for the development of university leadership. In the context of the above, Ukraine lacks a national

strategy-2 for the creation of leadership universities and their elite institutional and branch associations, as well as adequate (rating) mechanisms for identifying competitive flagship universities both as whole institutions and in separate fields of knowledge, which threatens national security, inhibits the formation of conditions for the effective post-war reconstruction of Ukraine on a new, highly intellectual, highly technological and highly motivated basis.

Introduction

The author's research in recent years has proved the dichotomy of the European Higher Education Area (EHEA), which is developing under the Bologna Process (Lugovyi, Slyusarenko & Talanova, 2022d). It has been found that with the adoption of the Bologna Declaration in 1999 and all subsequent ministerial communiques, the EHEA has two characteristic dimensions. These (internal and external) dimensions relate to, on the one hand, ensuring *compatibility and comparability* and, on the other hand, achieving *competitiveness and attractiveness*. In turn, the implementation of the dimensions is based on ensuring the minimum sufficient quality for the first one and achieving the most perfect quality of higher education for the second one. Therefore, in European practice, two strategies for the development of higher education – Strategy 1 and Strategy 2 – are de facto being actualised in line with these two dimensions. These strategies have different target orientations and rely on fundamentally different mechanisms of control and evaluation, monitoring and motivation of university quality – accreditation and rating, respectively, which complement but do not replace each other. However, studies show that the second dimension has not been implemented as required in Ukraine and a number of other countries participating in the Bologna Process, the EHEA as a whole, which threatens the national interests of countries and their communities in the face of modern challenges. After all, this entails the risks of intellectual and technological lagging behind world leaders in rapidly progressing innovative and competitive development, a decrease in the level of self-sufficiency and, as a result, subjectivity, sovereignty, independence, etc. (Kalashnikova & Orzhel, 2022; Kremen, Lugovyi, Saukh & Talanova, 2022; Lugovyi, 2022; Lugovyi, Saukh & Talanova, 2022; Lugovyi, Slyusarenko & Talanova 2018, 2019, 2020, 2021a, 2021b; 2022a, 2022b, 2022c, 2022d, 2022e; National Agency ..., 2022; National Report ..., 2021; Ogneviuk & Lugovyi, 2022).

The purpose of the section is to reveal the essence of the two-dimensional dichotomy of the Bologna Process, its product – the European Higher

Education Area, the extent of development of the EHEA in each of the two dimensions and the reasons for their success/failure, the actualisation of the relevant development strategies – Strategy 1 and Strategy 2, as well as to identify the leading European experience of university progress for effective use in Ukraine.

Presentation of the basic materials

The Bologna Declaration dated June 19, 1999 proclaimed the formation of the European Higher Education Area (EHEA). The key characteristics of the EHEA outlined at that time can be essentially defined by two complementary pairs of words: 1) *compatibility and comparability* and 2) *competitiveness and attractiveness*, which are the essence of the *internal and external dimensions (directions)* of the Bologna Process and its declared result – the EHEA. It is also stated that quality assurance in the EHEA is the main condition for achieving the Bologna goals (The Bologna ..., 1999; Lugovyi, Slyusarenko & Talanova, 2022d).

The following ten ministerial communiqués adopted in the period of 2001-2020 supported these dimensions of the Bologna Process and the EHEA (officially launched in 2010) and quality assurance in each of them. In particular, in 2007 a special document “European Higher Education in a Global Setting. A Strategy for the External Dimension of the Bologna Process” was adopted in order to develop the competitiveness and attractiveness of the EHEA (The Bologna ..., 1999; The European ..., 2005; European ..., 2007; Rome ..., 2020; Lugovyi, Slyusarenko & Talanova, 2022d).

At the same time, the authors’ publication (Lugovyi, Slyusarenko & Talanova, 2022 d), based on the analysis of the materials of the relevant ministerial conferences, found that the EHEA has developed strongly, systematically and consistently in the first dimension of compatibility and comparability over the two decades of the Bologna Process. In this dimension, the necessary and sufficient mechanisms have been developed and an appropriate culture and strategy (Strategy 1) for quality assurance have been formed, and the desired results have been largely achieved, which is the subject of many Bologna documents and publications. Moreover, the meaning of the initially broad and comprehensive term “quality assurance” has gradually narrowed to its almost nonexclusive focus on the first dimension. As for the second dimension, the progress is not obvious and problematic, there is a lack of convincing evidence of success, and most importantly, an understanding of the quality corresponding to this dimension and the specifics of its “assurance”, and thus of the implementation strategy (Strategy 2).

This imbalance in the development of the EHEA has made it important to determine the extent to which the second (external) dimension of the Bologna Process has been implemented over the past two decades and it will be in the future until 2030, to clarify the essence of quality in this dimension, to identify factors of progress and reasons for inhibition, to justify mechanisms for control and evaluation, monitoring and motivation to achieve “*competitiveness and attractiveness*”, as well as strategic principles for intensifying the development of the EHEA in this dimension in the European-wide and national modalities.

It should be noted that a reliable basis for substantiating and solving this problem is provided by the following:

Firstly, the Bologna Declaration (1999) and subsequent Ministerial Communiqués (2001-2020) on the Bologna Process (The Bologna ..., 1999; The European ..., 2005; Rome ..., 2020; Lugovyi, Slyusarenko & Talanova, 2022d).

Secondly, the materials of the annual European Quality Assurance Forums (2006-2022) (Shaping ..., 2022; Lugovyi, Slyusarenko & Talanova, 2022).

Thirdly, materials and documents of the European Parliament, European Council, European Commission, European University Association (Towards ..., 2000; University ..., 2015; EUA, 2022; Lugovyi, Slyusarenko & Talanova, 2022d).

Fourthly, studies and surveys by the Association of American Universities, the Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD), and the World Bank (Association ..., 2022; OECD, 2022a, 2022b; World Bank ..., 2019; Lugovyi, Slyusarenko & Talanova, 2022d).

Fifthly, systematic data from leading international university rankings: 1) Shanghai Ranking (for 20 years in a row), 2) THE (Times Higher Education) World University Rankings and 3) QS World University Rankings, which are recognised by the Ukrainian Government (Shanghai Ranking, 2022; THE ..., 2023; QS ..., 2023; On Approval ..., 2018).

Sixthly, analytical and monographic works, including the authors' own, on the concept and characteristics of quality, its diversity and multilevel, mechanisms for assessing and motivating the achievement of a certain quality of higher education, in particular, the use of rating mechanisms to identify the quality of the highest excellence of top universities, the creation of world-class universities, scientifically sound recommendations for the strategic development of domestic higher education, and others (Kalashnikova & Orzhel, 2022; Kremen, Lugovyi, Saukh & Talanova, 2022; Lugovyi, 2022; Lugovyi, Saukh & Talanova, 2022; Lugovyi, Slyusarenko & Talanova 2018, 2019, 2020, 2021a, 2021b; 2022a, 2022b, 2022c, 2022d, 2022e;

National Report ..., 2021; Ogneviuk & Lugovyi, 2022; Carnegie ..., 2022; Gibbons ..., 2022).

Seventhly, key documents related to the development of higher education, especially during martial law and for the post-war reconstruction of Ukraine (Issues of ..., 2022; Ukraine Recovery ..., 2022; On Approval of the National ..., 2022; On Approval of the Strategy ..., 2022; Unified State ..., 2022; State Statistics ..., 2022; Sharov, 2022).

Therefore, to achieve this goal, the following *methodology* was applied (Lugovyi, Slyusarenko & Talanova, 2022d).

1. There were analysed the key documents of the Bologna Process for 1999-2022 to determine its main characteristics and specifics of the EHEA development, its connection with other European strategic initiatives, in particular, the Lisbon Strategy (2000), the decision to create the European Research Area (2000), and the Europe 2020 Strategy (2010).
2. To identify higher education of the highest excellence, which precisely characterises the competitiveness and attractiveness of the EHEA in general, national higher education in particular, and individual leading universities especially, the systematic data of the Shanghai Ranking for 2003-2022 (Shanghai Ranking, 2022) were used. The choice of this particular ranking as a mechanism for assessing top university quality was made in view of its objectivity, validity, reliability, and other advantages that have been proven and recognised over 20 years of operation. In addition, the data from THE World University Rankings and QS World University Rankings were used to assess the state of competitiveness and development prospects of the best domestic universities.
3. Achievement of high quality of higher education is also considered in terms of determining the prospects and assessing the success of national reforms, which are particularly relevant in connection with the need for post-war reconstruction of Ukraine on a highly intellectual, high-tech and highly motivated basis and substantiation of relevant practical recommendations.

Studies carried out using this methodology (Lugovyi, Slyusarenko & Talanova, 2022d) show that, in contrast to the category of quality and its provision for the internal dimension of the Bologna Process (compatibility and comparability of the EHEA), quality for the external dimension (competitiveness and attractiveness) has not been systematically understood and developed, and the tools for its provision and assessment are not clearly defined.

At the same time, the analysis of ten communiqués shows that the quality of higher education in the external dimension (competitiveness and attractiveness) is primarily associated with (Lugovyi, Slyusarenko & Talanova, 2022d, p. 131):

- development of training at complex “doctoral and post-doctoral levels”;
- linking training at all levels of higher education to “research and innovation”;
- creating “strong” universities;
- providing assistance in the creation of such universities by the state and society;
- not only with “assurance”, but also with “quality enhancement”.

However, contrary to the current leading global, including European, university practice, no communiqué specifies the necessary rating systems to monitor and evaluate the actual achievement and motivation of the development of competitive quality of higher education. Instead, the Bologna Process de facto focuses exclusively on accreditation policies and procedures, standards and guidelines, relevant criteria with their known a priori limited capabilities (Lugovyi, Slyusarenko & Talanova, 2018; Lugovyi, Slyusarenko & Talanova, 2022d).

Similarly, the annual European Quality Assurance Forums organised by the E4- Group of the Bologna Process (comprising the European Association for Quality Assurance, ENQA; the European Students’ Union, ESU; the European University Association, EUA and the European Association of Institutions in Higher Education, EURASHE) since 2006 have avoided the topic of excellence and its identification. Instead, these forums, “creating a common European understanding of quality assurance” and aiming at “improving the quality of provision”, focus on a variety of undoubtedly important, but still minimally sufficient, massively accessible, rather than the most perfect quality characteristics of elite higher education, which determines success in the competitive *leadership contest* as opposed to *mass harmony*. In general, current quality assurance provides little motivate for “creativity and innovative practices in higher education”. Accreditation *obligations*, in contrast to ranking *encouragement*, have a limited impact on achieving competitive excellence (Shaping ..., 2022; Lugovyi, Slyusarenko & Talanova, 2022d, p. 131).

Since quality assurance in the dimension of “competitiveness and attractiveness” has not received adequate attention and support within the Bologna practice, in 2014-2015, at the request of the European Parliament’s Committee on Culture and Education, a study “University quality indica-

tors: A critical assessment” was conducted, which compared the essential capabilities of quality assurance and ranking. It is noteworthy that in this study rating is opposed not to accreditation, but to quality assurance. This, generally speaking, incorrect, heterogeneous correlation is to some extent justified if accreditation is considered to be the core of the latter. As shown in the author’s research, it is accreditation in terms of mission essence and functional capacity that exists in opposition to the rating and at the same time complements it. After all, quality is multi-level, with the lowest level being minimum sufficient quality and the highest level being the most perfect quality. Accordingly, a range of adequate mechanisms is used to assess multilevel quality, with accreditation and rating at the extreme poles. Due to the fundamentally different functionality of accreditation and rating, it is impossible to “ensure” different quality in one way (accreditation or rating alone). At the same time, it is precisely at the highest levels of quality of higher education, which is determined by the rating, that the proclaimed competitiveness and attractiveness are actually implemented (see Fig. 4.1) (Lugovyi, Slyusarenko & Talanova, 2022d; University ..., 2019).

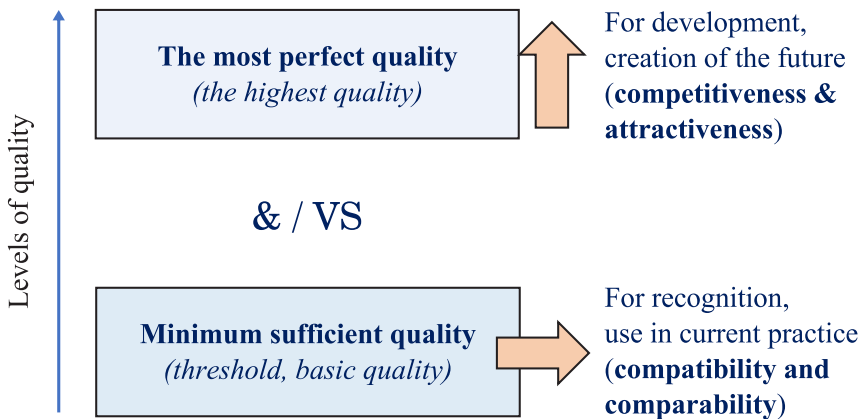

Fig. 4.1. Correlation between the two main dimensions of the Bologna Process (EHEA) and the levels of higher education quality

Source: Compiled by the authors (Lugovyi, Slyusarenko & Talanova, 2022d, p. 132).

The author’s systematic research has confirmed that it is the rankings that diagnose the highest university achievements (which accreditation

is not able to do), and among the international university rankings, the most adequate for these purposes in the context of an innovative type of progress is the Shanghai Ranking (Lugovyi, Slyusarenko & Talanova 2018, 2019, 2020, 2021a, 2021b; 2022a, 2022b, 2022c, 2022d, 2022e).

Below are the results of applying this ranking to assess the real dynamics of the Bologna Process / EHEA in their second dimension of competitiveness and attractiveness (see Figures 4.2, 4.3, 4.4) (Lugovyi, Slyusarenko & Talanova, 2022d).

Figure 4.2 shows that during 2004-2022, when the Shanghai Ranking methodology did not change, the EHEA in the second dimension, in terms of the best university achievements, did not improve its competitiveness and attractiveness in general. The average position of 24 comparable countries even slightly deteriorated from 207.3 to 210.4. Countries have changed the ranking positions of their best universities to varying degrees. Although there are more countries (15) that have improved their university achievements, this did not compensate for the weakening of the remaining 9 countries in this indicator. At the same time, the number of countries with world-class universities (in the top 502/500 group) increased from 20 in 2004 to 23 in 2022 (Turkey, Serbia, Slovenia and Croatia were added, while Hungary dropped out) (see Figure 4.3).

In this case, only 8 countries increased the number of world-class universities, while 16 countries reduced or did not change the number.

The number of countries represented by higher education institutions (HEIs) in the 1-100 group has also decreased from 12 in 2004 to 10 in 2022. Although again, due to national efforts, France has entered the group of countries with extra-class universities (ranked 1-30) during the Bologna Process, but not because of its influence (see Figure 4.4).

Figures 4.2-4.4 show that the EHEA has generally deteriorated in competitiveness and attractiveness over the period of 2004-2022 rather than improved.

As for Ukraine, neither the general (institutional) (ARWU) nor the sectoral (by academic subjects) (GRAS) versions of the Shanghai Ranking include Ukrainian universities at all. At the same time, Ukraine is absent among 64 countries/territories of the general version and 96 countries/territories of the sectoral version for 54 academic subjects of the Shanghai Ranking 2022 (Lugovyi, Slyusarenko & Talanova, 2022a, 2022b, 2022c, 2022d, 2022e; Shanghai Ranking, 2022).

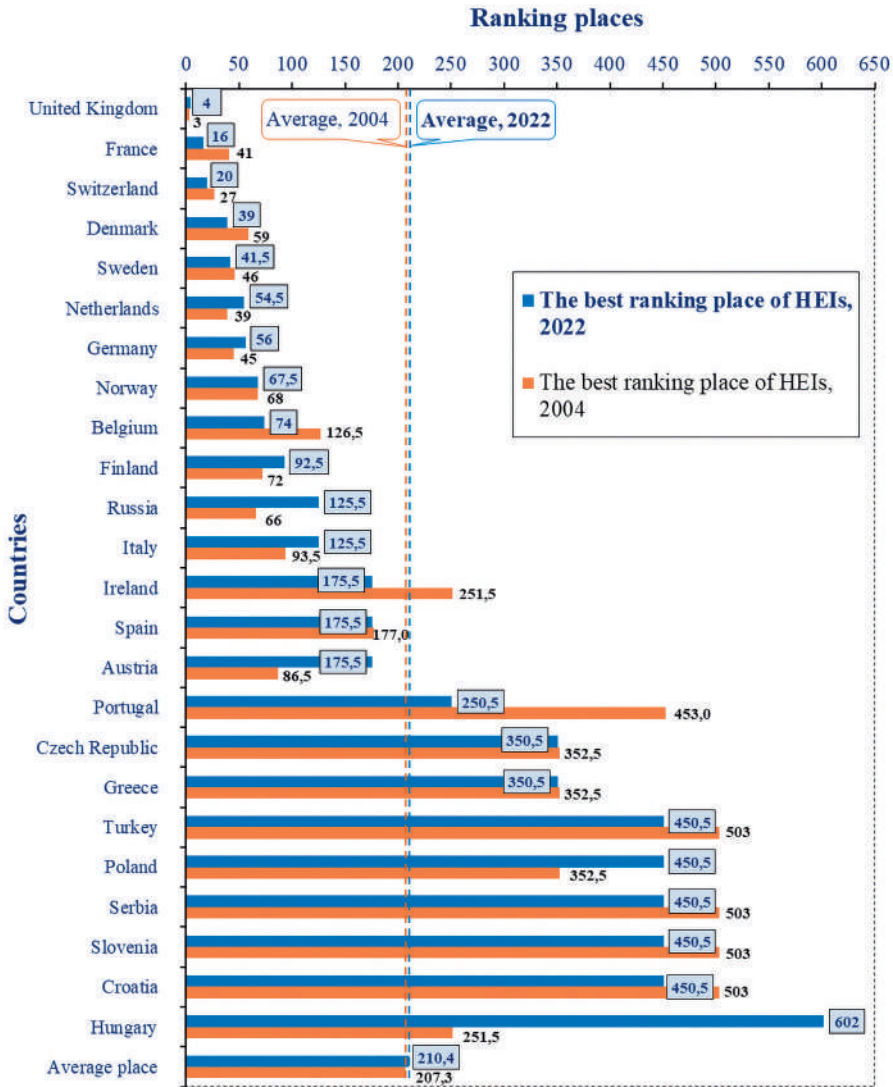

Fig. 4.2. Changes in the best achievements of world-class universities (ranked 1-500/502) in the EHEA countries according to the Shanghai Ranking in 2022 compared to 2004.

Note: For comparison purposes, Turkey, Serbia, Slovenia and Croatia, which were not included in the ranking in 2004 (1-502), were assigned the rank of 503. Instead, Hungary, which in 2022 moved from the 1-500 group to the 601-700 group, is ranked 602.

Source: Compiled by the authors (Lugovy, Slyusarenko & Talanova, 2022d, p. 133).

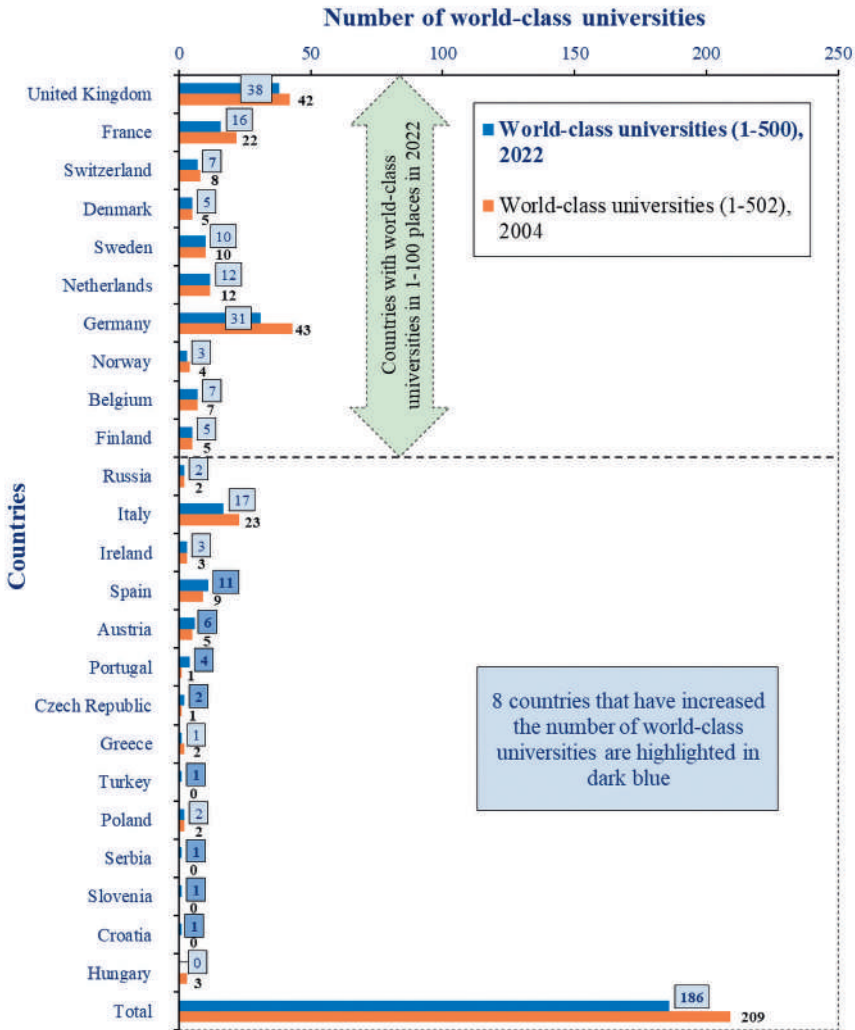

Fig. 4.3. Change in the number of world-class universities (ranked 1-500/502) in the Shanghai Ranking in 2022 compared to 2004.

Source: Compiled by the authors (Lugovyi, Slyusarenko & Talanova, 2022d, p. 134).

In this situation, Ukraine has to turn to the less objective THE World University Rankings (subjective by one third) and QS World University Rankings (subjective by half). However, even according to them, there is stagnation rather than progress (see Figures 4.5, 4.6) (Lugovyi, Slyusarenko & Talanova, 2022d, THE ..., 2023; QS ..., 2023).

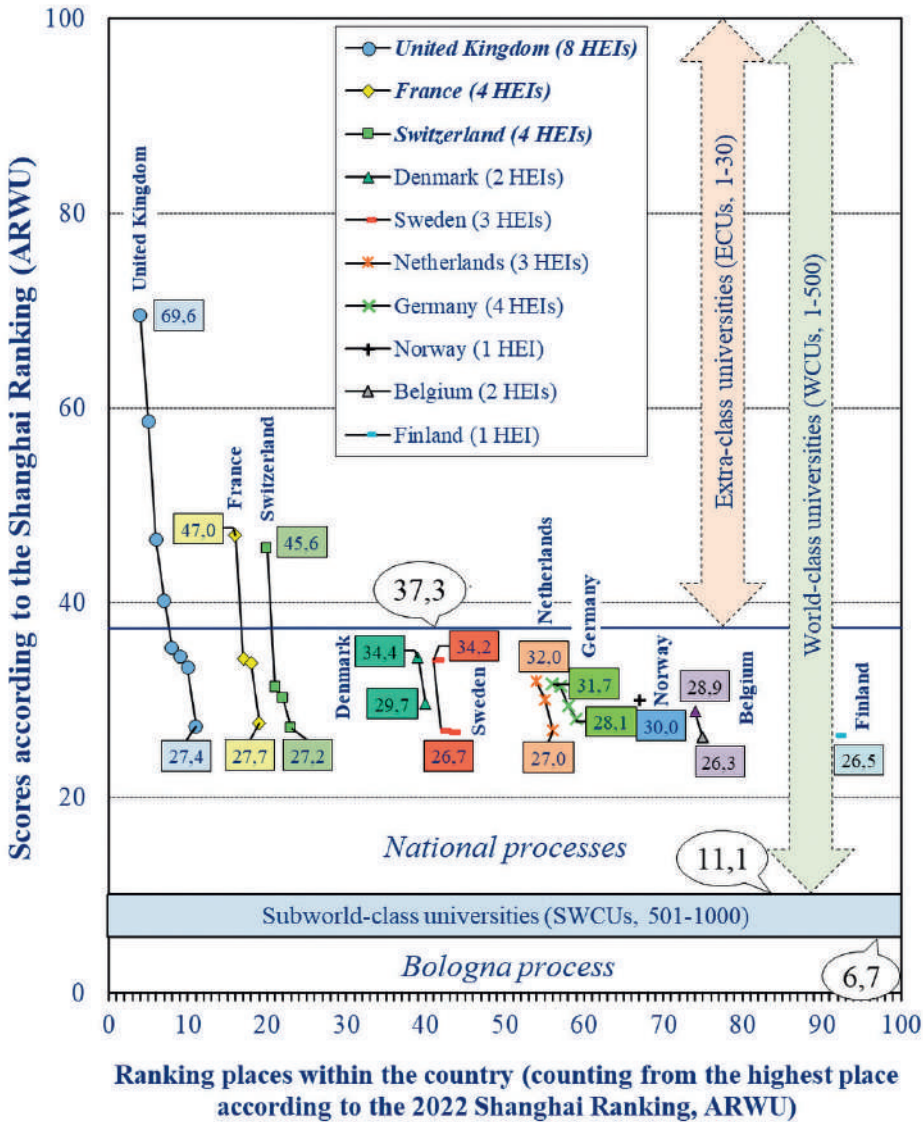

Fig. 4.4. Number of world-class universities (ranked 1-500) in European countries represented by higher education institutions in the top 100 group of the Shanghai Ranking 2022.

Source: Compiled by the authors (Lugovyi, Slyusarenko & Talanova, 2022d, p. 135).

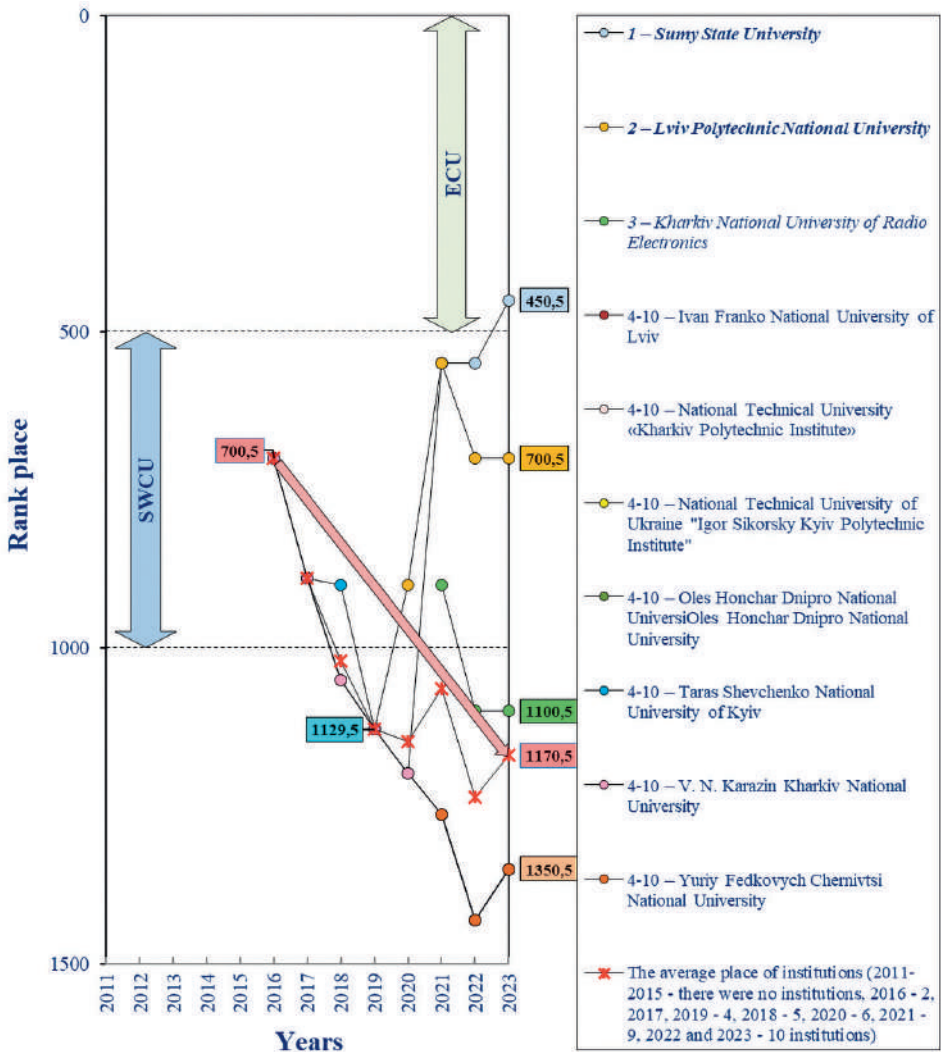

Fig. 4.5. Dynamics of achievements of Ukrainian universities by THE World University Rankings

Source: Compiled by the authors (Lugovy, Slyusarenko & Talanova, 2022d, p. 136).

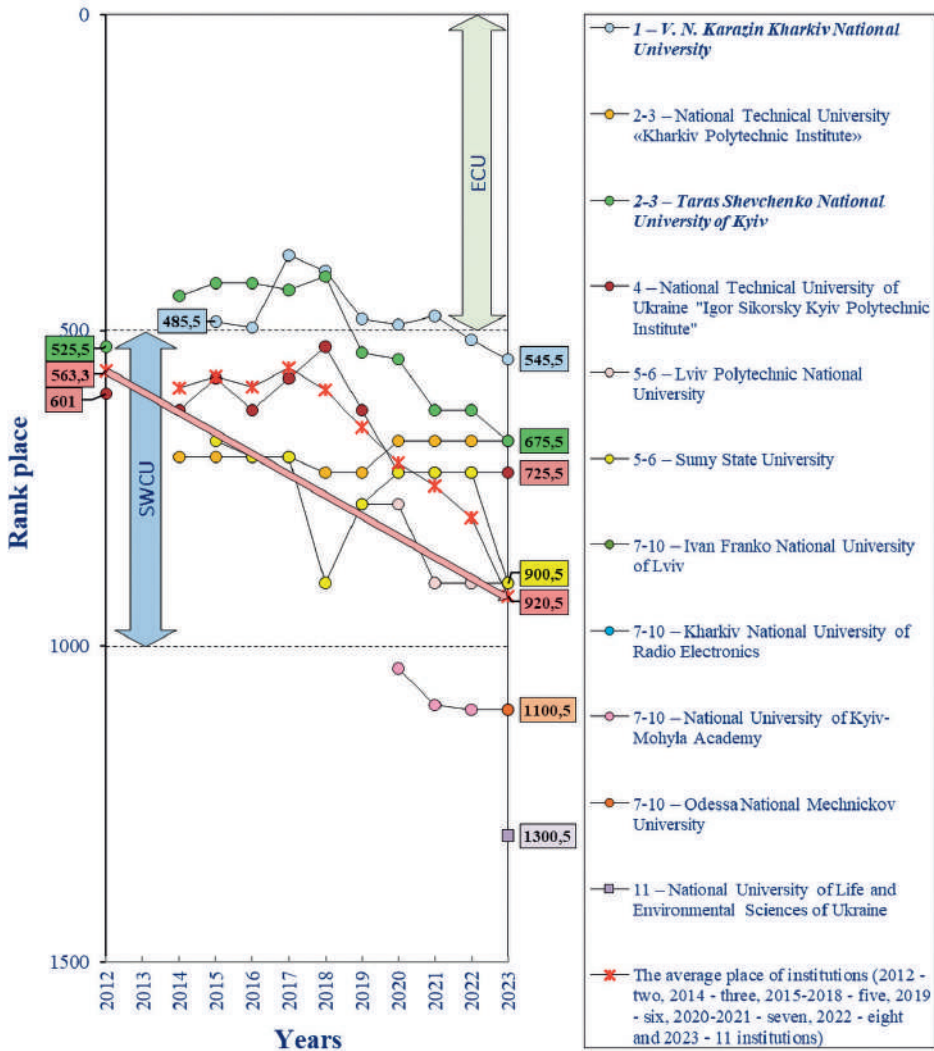

Fig. 4.6. Dynamics of achievements of Ukrainian universities by QS World University Rankings

Source: Compiled by the authors (Lugovyi, Slyusarenko & Talanova, 2022d, p. 137).

The overall increase in the number of Ukrainian universities listed in the rankings is primarily due to the expansion of the ranking list, not to university achievements. After all, the average rankings of domestic institutions have generally deteriorated. The only exception is Sumy State University (SSU), which is the only one in the top 500, i.e., according to THE World University Rankings, it has the international status of a world-class university. It should be noted that this is primarily due to the staff of this relatively young institution and its own efforts. There were no special national programmes to support it. The SSU has evolved from the Sumy branch of the Kharkiv Polytechnic Institute (now the National Technical University “Kharkiv Polytechnic Institute”) to a leading, internationally competitive and attractive university, outperforming its alma mater in the above-mentioned ranking. Today, due to its attractiveness, foreign students make up 20% of the university’s enrolment (one of the highest in Ukraine), and the number of PhD students is about 8% of the number of bachelor’s and master’s degree holders (the highest in Ukraine), which increases the competitiveness of the institution (Lugovyi, Saukh & Talanova, 2022; Lugovyi, Slyusarenko & Talanova, 2022d).

Since the Bologna Process has de facto proved indifferent to the stagnation of the EHEA in terms of competitiveness and attractiveness, and has failed to develop an adequate ranking approach to achieve progress in this dimension, Ukraine, following the example of other leading countries participating in this process, should independently develop an appropriate Strategy 2 to achieve the most perfect quality of higher education (Lugovyi, Slyusarenko & Talanova 2021a, 2021b, 2022d).

The author’s sources (Lugovyi, Slyusarenko & Talanova, 2021b, 2022b, 2022c) describe in detail the breakthroughs of French and Chinese university education to higher levels of excellence. This was done using the data of the Shanghai Ranking of 2003-2021. It was found that in the competition for leadership in higher education, progressing countries use different national modifications of the Strategy 2 for the development of world-class universities. The Strategies 2 implemented by the central governments of France and China deserve special attention. After all, their application has provided outstanding results in achieving university excellence in a short period of time (Figures 4.7, 4.8). These strategies are an adequate response to the challenges of accelerated human development, and therefore it is advisable to adapt them and implement them in domestic university practice (Lugovyi, Slyusarenko & Talanova, 2022b, 2022c).

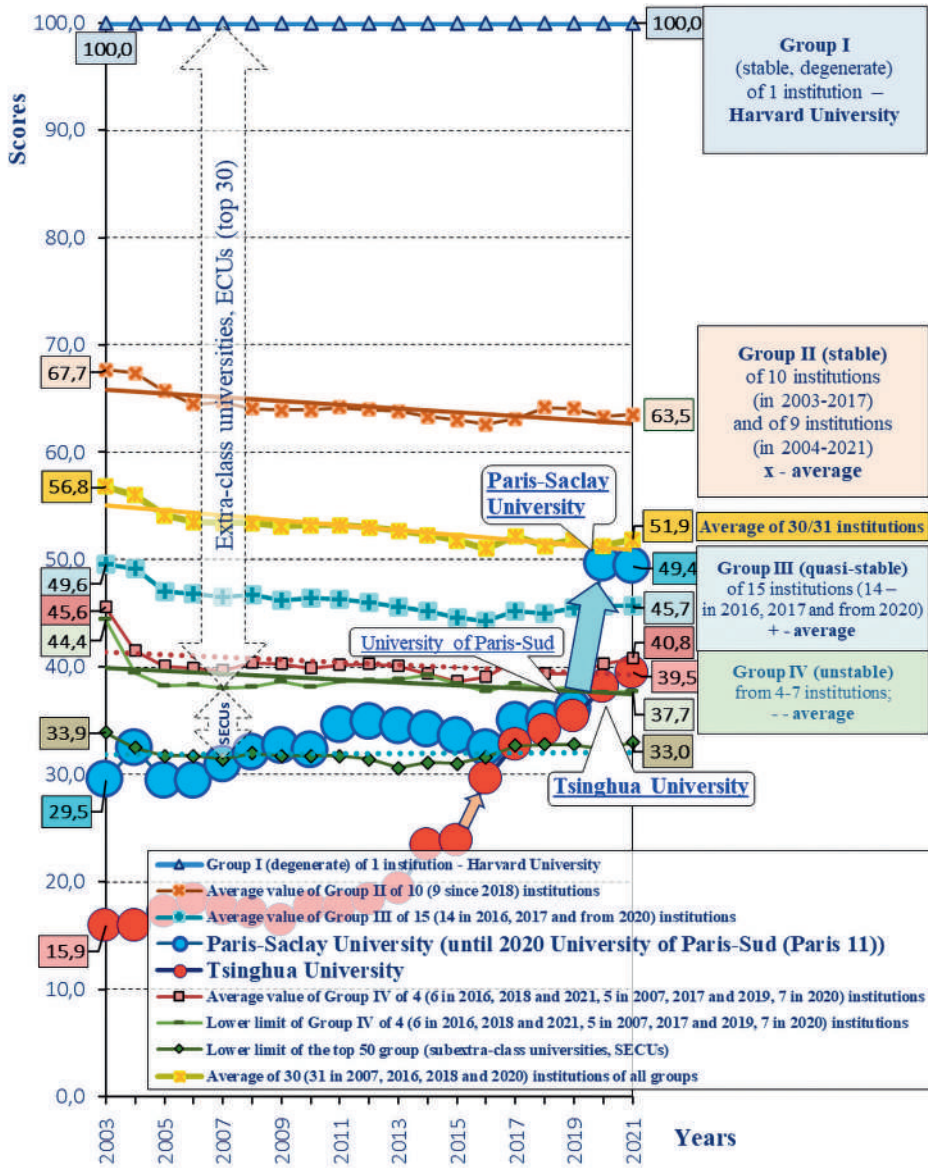

Fig. 4.7. Sustained stratification by the level of achievement of the network of universities of extra-class (ECUs) and subextra-class (SECUs, group 31-50) and breakthrough ascents to the top levels of Paris-Saclay and Tsinghua Universities according to the Shanghai Ranking during 2003-2021.

Source: Compiled by the authors (Lugovyi, Slyusarenko & Talanova 2022b, p. 8).

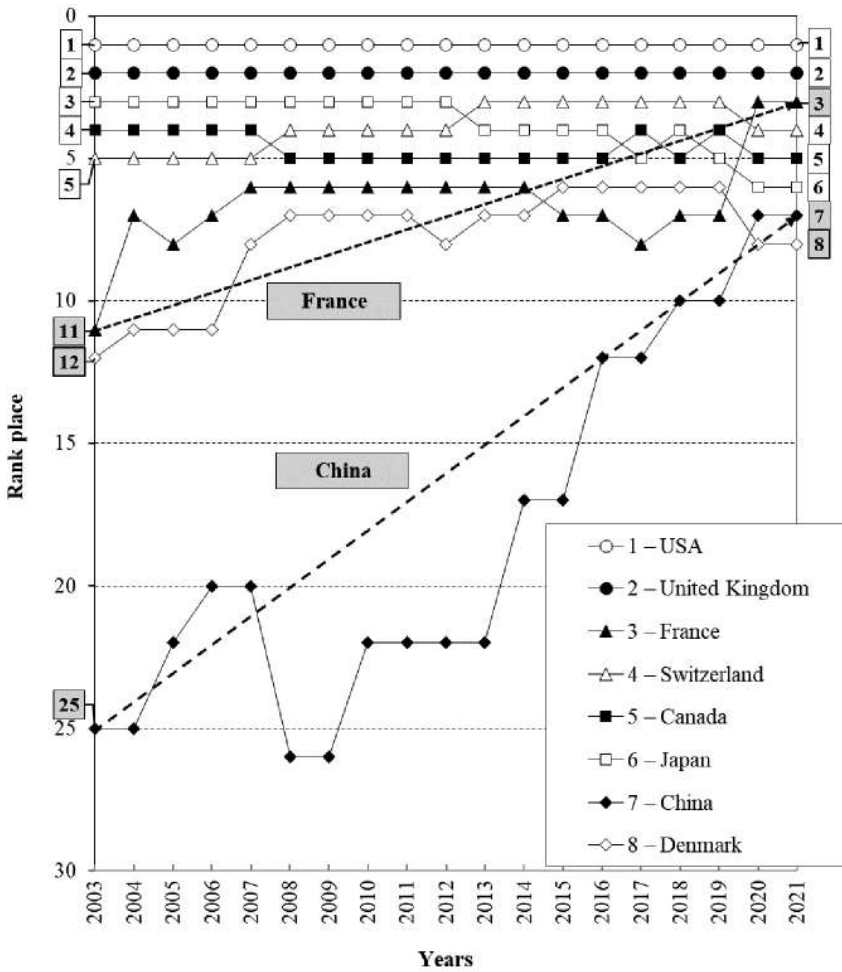

Fig. 4.8. Ranking positions of countries represented by universities in the Shanghai Ranking 2021 Top 30 in 2003-2021.

Note: In 2022, France and China retained their positions, while Denmark left the group of countries represented by universities in places 1-30 of the Shanghai Ranking, giving way to Australia in eighth place.

Source: Compiled by the authors (Lugovyi, Slyusarenko & Talanova, 2021a, p. 95).

In general, the publications (Lugovyi, Slyusarenko & Talanova 2018, 2019, 2020, 2021a, 2021b, 2022b, 2022c) show the high efficiency of the Shanghai Ranking for assessing the top quality of higher education and identifying national strategies for developing the highest university potential in the world practice in 2003-2021. The strengths of this ranking, which

make it the most advanced one today, are objectivity, validity, reliability, credibility, transparency, clarity, parametric expediency, and higher education mission relevance. Its application makes it possible to identify the main modifications of the university Strategy 2 (strategy for the development of higher education of the most perfect quality). In particular, this ranking revealed that the most breakthroughs, as noted, were France's strategic initiative to concentrate university resources by merging leading universities and China's strategy, which consists of both university consolidation and strong targeted support for leading institutions. At the same time, in Japan, the lack of a coherent national strategy has led to multiple losses of both world-class universities (in the top 500) and extra-class universities (in the top 30). The Shanghai Ranking has shown that competition in the field of top higher education has intensified. The number of countries represented by universities in the top 30 and top 500 groups has increased. The United States has worsened its position, although it remains the absolute global university leader. The United Kingdom holds the second place in the ranking. France moved to third place in the competition. According to the Shanghai Ranking, Ukraine is increasingly lagging behind the progress of higher education in the world, and therefore needs to urgently develop and implement a national Strategy 2 for the development of higher education.

The Shanghai Ranking 2022 confirms these findings (Lugovyi, Slyusarenko & Talanova, 2022a, 2022d; Shanghai Ranking, 2022).

Based on the generalisation of best practices, a general (framework) model of the development of leading universities is proposed in the study (Lugovyi, Slyusarenko & Talanova, 2022b) (Fig. 4.9). The model envisages natural stages of concentration (of higher education resources) and communication (in the university environment), breakthrough (individual) and advancement (collective) to a new level of complexity of activity, institutional activities and national assistance in raising universities to the heights of excellence, as well as the use of rating and association, classification and accreditation mechanisms for assessing the quality of higher education.

The relevance of this model is confirmed by the factual data of the competitive struggle of universities and countries for global university leadership in the context of the progressive innovative development of mankind. The model takes into account the presence of a discrete structure of the university network by levels of complexity of activity, at which top institutions operate and within which mutually beneficial inter-university top communication is built. This concentration-communication model can serve as a basis and guideline for the formation of a second type of university development strategy (Strategy 2) for the creation of leading universities.

The prerequisites for the implementation of these models and strategies of university development in Ukraine are argued. These prerequisites include the development of a national ranking and national classification of higher education institutions, and the creation of a leadership Association of Ukrainian Universities. The mentioned model and strategy are necessary for reforming the Ukrainian university network, which does not meet the current and future challenges of social development (Lugovyi, Slyusarenko & Talanova, 2022b).

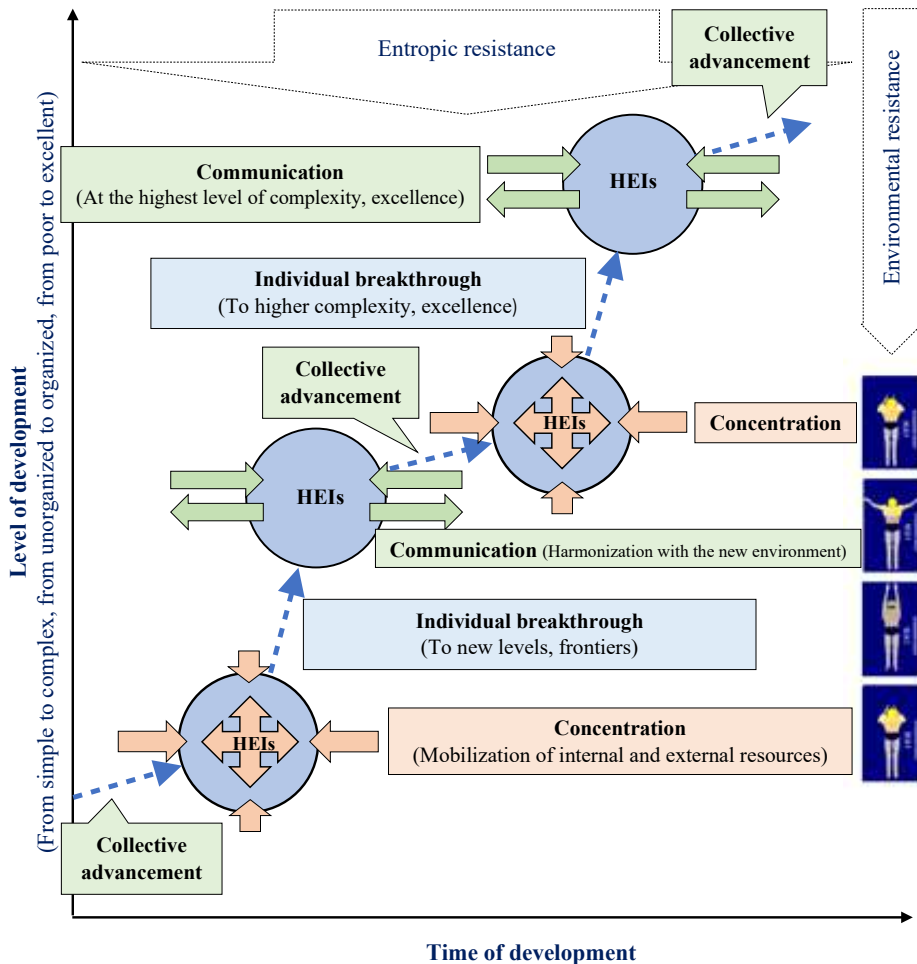

Fig. 4.9. A general (framework) model for the development of leading universities.

Source: Compiled by the authors (Lugovyi, Slyusarenko & Talanova 2022b, p. 20).

Thus, summarising the results of the author's research on university development in the world, it can be argued that a university needs to successfully reach (breakthrough) to the highest levels of complexity and consolidate on them:

- ensure and maintain the concentration of resources (human, material and technical, information, financial, organisational) that are adequate to the relevant level of complexity of the activity;
- to establish and ensure synergistic inter-university communication with institutions that are already functioning effectively at the appropriate level of complexity.

The concentration-communication model presented in Figure 4.9 as a mechanism for achieving more organised, and therefore more information-rich complexity while overcoming the entropic resistance of a less organised environment, resembles breaststroke swimming to cover a distance, in particular against the current (Lugovyi, Slyusarenko & Talanova, 2022b).

In a new article by the authors (Lugovyi, Slyusarenko & Talanova, 2022a), based on the generalisation of the Shanghai Ranking (ARWU) data for 2003-2022, the rating achievements of elite associations of top universities in the USA (AAU), the United Kingdom (Russell Group), Canada (U15 Group), Japan (RU11), China (C9 League), Australia (Group of Eight), Germany (U15), taking into account the political and economic context of their functioning, the factors of effectiveness of such associations for ensuring the leadership of member universities are determined. It has been found that the greatest synergistic effect of association is achieved in small associations or their parts (with up to 10-20 institutions), which include similarly ranked institutions, characterised by significant (resonating) intra-group interaction and strong national support. Activities at the same level of complexity of educational programmes and research and development, selective meaningful cooperation on the principle of "equal to equal" (and thus achieving the effect of resonant interaction) are the key to successful collective progress towards the top levels of excellence of all participants in the interaction. Otherwise, the formal association either declines or undergoes informal internal stratification (differentiation) into groups that are more homogeneous in terms of complexity of activities, not all of which can withstand the competition for leadership and the ability to fully enjoy the benefits of formally open science due to its de facto closure in terms of complex knowledge for insufficiently capable universities. An alternative to selective association of universities within a country may be their direct organisational consolidation with systemic state support to turn them into

powerful university centres, as in France, or a strong national policy of developing flagship universities, as in Switzerland. This experience is particularly relevant for Ukraine in order to overcome the growing global lag in its higher education and in the context of the specifics of open science and the post-war reconstruction of the country on an innovative, highly intellectual and high-tech basis.

Strategy 2 in Ukraine, in contrast to Strategy 1 to ensure minimum sufficient quality, should include the following mechanisms and tools (Lugovy, Slyusarenko & Talanova, 2021a, 2021c, 2022a).

First. Creation of a national ranking of higher education institutions, which is necessary to assess and monitor the top quality of domestic higher education, the profile of which is currently not known exactly. This will give grounds for the formation of Strategy 2 for the development of higher education of the highest excellence in Ukraine, including the creation of world-class universities among the leading institutions, following the example of other EHEA member states. This should be based on the Shanghai Ranking methodology, which, in particular, provides for:

- objectivity (absence of subjective criteria/indicators, use of third-party databases);
- validity (the ability to assess top quality in accordance with the key mission components of leadership universities – education, research, innovation/creativity, which is declared but not ensured by the Bologna Process);
- clarity (minimisation of the number of necessary and sufficient criteria and indicators).

Second. The national ranking should be regulated by law. The administration of the rating should be entrusted to an independent state body – the National Agency for Higher Education Quality Assurance (National Agency ..., 2022; On Higher ..., 2014) with appropriate funding commensurate with the costs of accreditation. Scientific and methodological support (consulting) of the rating can be provided by the NAES of Ukraine (National Academy of Educational Sciences of Ukraine) and its Institute of Higher Education. It is important to involve the Union of Rectors of Higher Education Institutions of Ukraine (Union of ..., 2022) and regional councils of rectors in the development and approval of the criterion and indicator base of the rating. The results of the ranking should be approved annually by the Ministry of Education and Science of Ukraine for official use in practice.

Third. In order to formulate an effective policy for the development of competitiveness and attractiveness of leading universities in Ukraine, it is advisable to create an elite Association of Ukrainian Universities similar to

the Association of American Universities (Association ..., 2022). It is advisable to include the HEIs that are ranked in the group 1-1000 according to Shanghai Ranking, THE World University Rankings and QS World University Rankings. Today, these are 6 HEIs according to THE and QS rankings: one in Sumy, one in Lviv, two in Kyiv and two in Kharkiv (see Figures 4.5, 4.6) (Shanghai Ranking, 2022; THE ..., 2023; QS ..., 2023; On Approval ..., 2018). These institutions should be provided with strong targeted state and public support for their development.

Fourth. The network of other HEIs in Ukraine should be optimised by consolidating institutions, primarily through the merger and concentration of necessary resources (Kalashnikova & Orzhel, 2022; Kremen, Lugovy, Saukh & Talanova, 2022; Lugovy, Saukh & Talanova, 2022; Single State ..., 2022; State Statistics ..., 2022). According to the World Bank, the basis for optimising HEIs in Ukraine may be their ranking, which, in particular, requires the development of ranking criteria in the short term (World Bank ..., 2019; On the Higher ..., 2014).

Fifth. The creation of globally competitive leading universities in Ukraine will allow for an effective post-war not just reconstruction of what was destroyed, but the restoration of Ukraine, its society and economy on a new, highly intellectual, high-tech and highly motivated basis. After all, such principles determine success in the victorious struggle of the Ukrainian people against Russian military aggression and further successful progress in the world (Issues of ..., 2022; Ukraine Recovery ..., 2022; On Approval of the National ..., 2022; On Approval of the Strategy ..., 2022; Unified State ..., 2022; State Statistics ..., 2022; Sharov, 2022).

Conclusions.

The following conclusions can be drawn from the above.

1. The Bologna Process is implemented in its two main dimensions in terms of the quality of higher education. In the period of 1999-2022, significant progress was made in ensuring minimum sufficient quality in the first (internal) dimension of “compatibility and comparability”. In the second (external) dimension of “competitiveness and attractiveness”, progress in achieving the most perfect quality is insignificant and is primarily related not to the pan-European coordinated Bologna Process, but to unique national initiatives to create and support leading universities and their elite associations.

2. Among the reasons for the current situation is the Bologna Process’ inattention to rating mechanisms for evaluating and motivating university activities at higher levels of complexity and excellence, instead focusing on accreditation mechanisms and mass higher education.

3. Confirmation and commitment to the competitiveness and attractiveness of the European Higher Education Area in the third decade of the Bologna Process (until 2030) in the Rome Ministerial Communique (2020) obliges to form a strong pan-European policy of real improvement of the global competitiveness of the EHEA with the involvement / development of adequate rating mechanisms and strategies for the development of university leadership.

4. In the context of the Bologna Process dimensions, Ukraine lacks a national Strategy 2 to create leading universities and their elite institutional and sectoral associations, which threatens national security and hinders the formation of conditions for effective post-war recovery of Ukraine on a new, highly intellectual, high-tech and highly motivated basis.

1. Association of American Universities. (2022). URL: <https://www.aau.edu/>
2. Carnegie Classification of Institutions of Higher Education. (2022, February 18). 2021 Update - Facts & Figures. Descriptive Highlights Indiana University Centre for Postsecondary Research. URL: <https://carnegieclassifications.iu.edu/downloads/CCIHE2021-FactsFigures.pdf>.
3. EUA. European University Association. (2022). URL: <https://eua.eu/>
4. European Higher Education in a Global Setting. A Strategy for the External Dimension of the Bologna Process (2007). URL: http://ehea.info/media.ehea.info/file/2007London/35/4/2007LondonStrategy-for-EHEA-in-global-setting_581354.pdf
5. Gibbons, M. T. (2021). Higher Education R&D Increase of 3.3% Is the Lowest Since FY 2015: National Science Foundation. URL: <https://nces.nsf.gov/pubs/nsf22312/>
6. Issues of the National Council for the Recovery of Ukraine from the Consequences of War: Decree of the President of Ukraine No. 266 dated April 21, 2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/266/2022#Text> (in Ukrainian).
7. Kalashnikova S., & Orzhel O. (2022). Optimisation of the Network of Higher Education Institutions: Theoretical Features and Practical Recommendations. *International Scientific Journal of Universities and Leadership*, 13, 89-129. URL: <https://doi.org/10.31874/2520-6702-2022-13-89-129> (in Ukrainian).
8. Kremen, V. H., Lugovyi, V. I., Saukh, P. Y., & Talanova, Zh. V. (2022). Network of state higher education institutions in Ukraine: An analytical review of competitiveness. *Herald of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine*, 4(1). URL: <https://doi.org/10.37472/v.naes.2022.4122> (in Ukrainian).
9. Lugovyi, V. I. (2022). Chapter 1. World and domestic experience in implementing trends and mechanisms for integrating educational and research activities of universities in the context of open science: lessons for Ukraine

- in the conditions of war and post-war recovery. *Analysis of the leading domestic and foreign experience in increasing the research capacity of Ukrainian universities in the conditions of war and post-war recovery in the context of the implementation of the Open Science concept: preprint (analytical materials)* / V. Lugovyi, I. Drach, O. Petroye, V. Zinchenko, Yu. Melkov, I. Zhylyayev, I. Regheylo, V. Kamyshyn, N. Bazelyuk; edited by V. Lugovyi, O. Petroye. Kyiv: Institute of Higher Education of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, 2022. 147 p. pp. 8-23. URL: <https://doi.org/10.31874/978-617-7644-57-5-2022> (in Ukrainian).
10. Lugovyi, V. I., Saukh, P. Y., & Talanova, Zh. V. (2022) PhD training as a factor of university competitiveness: Analytical overview of the situation in Ukraine. *Herald of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine*, 4(1). URL: <https://doi.org/10.37472/v.naes.2022.4136> (in Ukrainian).
 11. Lugovyi, V., Slyusarenko, O., & Talanova, Zh. (2018). From accreditation to ranking (functioning vs development). *International Scientific Journal of Universities and Leadership*. 2018. № 2(6). pp. 3-20. URL: <https://doi.org/10.31874/2520-6702-2018-6-2-3-20> (in Ukrainian).
 12. Lugovyi, V., Slyusarenko, O. & Talanova, Zh. (2019). University ranking & development: challenges and opportunities for Ukraine. *Education: Modern Discourses*, 2, 60-77. URL: <https://doi.org/10.32405/2617-3107-2019-1-8>
 13. Lugovyi, V., Slyusarenko, O. & Talanova, Zh. (2020). Challenge of developing quality profile of higher education in Ukraine. *Education: Modern Discourses*, 3, 57-77. URL: <https://doi.org/10.37472/2617-3107-2020-3-06>
 14. Lugovyi, V., Slyusarenko, O. & Talanova, Zh. (2021a). Ratings and strategies for the development of higher education in world practice: experience for Ukraine. *Education: Modern Discourses*, 4, 90-102. URL: <https://doi.org/10.37472/2617-3107-2021-4-09>
 15. Lugovyi, V., Slyusarenko, O., Talanova, Zh. (2021b). Two strategies for the development of higher education: which from its does for Ukraine lack? *International Scientific Journal of Universities and Leadership*. 2021. № 2 (12). pp. 35-52. URL: <https://doi.org/10.31874/2520-6702-2021-12-2-35-52> (in Ukrainian).
 16. Lugovyi, V., Slyusarenko, O., & Talanova, Zh. (2022a). Complex Activity & Selective Associativity: the Effectiveness of Elite University Association of. *International Scientific Journal of Universities and Leadership*, (14), pp. 64-80. URL: <https://doi.org/10.31874/2520-6702-2022-14-64-80> (in Ukrainian).
 17. Lugovyi, V., Slyusarenko, O., & Talanova, Zh. (2022b). Concentration and Communication in the Model and Strategy of Leading Universities Development. *International Scientific Journal of Universities and Leadership*, 13, pp. 5-25. URL: <https://doi.org/10.31874/2520-6702-2022-13-5-25> (in Ukrainian).

18. Lugovyi, V. I., Slyusarenko, O. M., Talanova, Zh. V. (2022c). Paris-strategy & Beijing-strategy of university leadership development in 2003-2021: Experience for Ukraine. *Ways of development of higher education institutions in the new social reality: a monograph* / P. M. Kulikov, M. Z. Zgurovsky, V. I. Lugovyi et al. Kyiv: Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute, 2022. 244 p. pp. 40-50 (in Ukrainian).
19. Lugovyi, V., Slyusarenko, O. & Talanova, Zh. (2022d). Two dimensions of the Bologna Process: the problem of quality in each of them. *Education: Modern Discourses*, 5, 128-141. URL: <https://doi.org/10.37472/2617-3107-2022-5-10>
20. Lugovyi, V. I., Slyusarenko, O. M., & Talanova, Zh. V. (2022e). University portrait of Kyiv: The problem of saving the scientific and technological profile: Analytical review of training specialities. *Herald of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine*, 4(1). URL: <https://doi.org/10.37472/v.naes.2022.4101> (in Ukrainian).
21. National Agency for Higher Education Quality Assurance (2022). URL: <https://naqa.gov.ua/>
22. National Report on the State and Prospects of Education Development in Ukraine (To the 30th anniversary of Ukraine's independence): monograph / edited by V. H. Kremen. Kyiv: KONVI PRINT, 2021. URL: <https://doi.org/10.37472/NAES-2021-en>
23. OECD (2022a). *Education at a Glance 2021: OECD Indicators*, OECD Publishing, Paris. URL: <https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/b35a14e5-en.pdf?expires=1635685949&id=id&accname=guest&checksum=EEFA90B2E2F14DC8C87A78C49BC220FD>
24. OECD (2022b). *Main Science and Technology Indicators*. URL: https://stats.oecd.org/viewhtml.aspx?datasetcode=MSTI_PUB&lang=en
25. Ogneviuk, V., Lugovyi, V. (2022). The problem of quantity and quality in higher education in the context of the university network in Ukraine. *Educological Discourse*, vol. 37, no. 2. pp. 1-17. URL: <https://doi.org/10.28925/2312-5829.2022.21> (in Ukrainian).
26. On Higher Education: Law of Ukraine No. 1556-VII dated July 01, 2014. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> (in Ukrainian).
27. On Approval of the list of world university rankings for determining a special category of foreigners and stateless persons applying for employment in Ukraine: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 154-p. dated March 14, 2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/154-2018-%D1%80#Text> (in Ukrainian).
28. On Approval of the National Plan for Open Science: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 892-p dated October 08, 2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/892-2022-%D1%80#Text> (in Ukrainian).

29. On Approval of the Strategy for the Development of Higher Education in Ukraine for 2022-2032: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 286-p dated February 23, 2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286-2022-%D1%80#Text> (in Ukrainian).
30. QS World University Rankings 2023 (2022). URL: <https://www.topuniversities.com/university-rankings/world-university-rankings/2022>
31. Rome Ministerial Communiqué. 19 November 2020 (2020). URL: https://aprei.com.ua/wp-content/uploads/2021/02/RomeCommuniqué_2020_NEO_final_ENG_UA.pdf
32. Shanghai Ranking (2022). URL: <https://www.shanghai ranking.com/>
33. Shaping or sharing? QA in a value-driven EHEA 2022 European Quality Assurance Forum. Draft programme (2022). URL: <https://eua.eu/events.html?task=euaevents.downloadDoc&id=3909>
34. Sharov O. Temporarily displaced universities in the context of war, reform, online learning and student recruitment in 2022. 1st International Scientific and Practical Conference “Personality, University, Society: Challenges of Interaction and Development” dated November 30, 2022, Institute of Higher Education of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine. URL: https://ihed.org.ua/wp-content/uploads/2022/12/1_30.11.22_Sharov.pdf (in Ukrainian).
35. State Statistics Service of Ukraine (2022). URL: <https://ukrstat.gov.ua/> (in Ukrainian).
36. The Bologna Declaration of 19 June 1999 (1999). URL: http://ehea.info/media.ehea.info/file/Ministerial_conferences/02/8/1999_Bologna_a_Declaration_English_553028.pdf
37. The European Higher Education Area - Achieving the Goals Communiqué of the Conference of European Ministers Responsible for Higher Education, Bergen, 1920 May 2005 (2005). URL: https://mecc.gov.md/sites/default/files/bergen_communique_may_2005.pdf
38. THE World University Rankings (2022). URL: <https://www.timeshighereducation.com/world-university-rankings/2023/world-ranking>
39. Towards a European research area (2000). URL: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2000:0006:FIN:EN:PDF>
40. Ukraine Recovery Plan (2022). URL: <https://recovery.gov.ua/>
41. Unified State Electronic Database on Education (2022). *Register of subjects of educational activity*. URL: <https://registry.edbo.gov.ua/search/> (in Ukrainian).
42. Union of Rectors of Higher Education Institutions of Ukraine (2022). URL: <https://zvo.knu.ua/> (in Ukrainian).

43. University Quality Indicators: A Critical Assessment: A Study. 2015. URL: http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2015/563377/IPOL_STU%282015%29563377_EN.pdf
44. World Bank Group. (2019). Review of the Education Sector in Ukraine. Moving towards Effectiveness, Equity and Efficiency (RESUME3). Overview. URL: <https://bit.ly/30vLppl>

4.2. University development strategies based on the principles of internationalization and sustainability policies

International cooperation, internationalisation and modernisation of higher education and science are considered to be key indicators of quality and, at the same time, the main mechanisms for ensuring and improving it. Higher education institutions involved in international activities seek to expand cooperation, demonstrating changes in tasks and means. The main indicators of change include: participation in international associations, alliances, consortia, networks, involvement of students, instructors and researchers in international academic mobility, stimulation of international students involvement, increase in the number of joint or double degrees, development of international/intercultural and global competencies, conduction of joint research, enhancement of partnerships through project work, increase in the number of disciplines, programs and qualifications focusing on comparative and international topics, increase in extracurricular activities with international or multicultural components, introduction of new regional and national government policies and programs to support academic mobility and other internationalization initiatives [7, 8].

The main tasks of this activity of Uzhhorod National University are outlined in the Internationalization Strategy approved by the Academic Council of the University on May 30, 2019 [5]. The implementation of the Strategy is conditioned by the development of international cooperation in the context of economic, political, social and cultural European integration, additional opportunities associated with the new status of Ukraine as a candidate for EU membership, its priorities include membership in international consortia, associations, companies, bilateral partnerships, participation of research and academic staff in international conferences, forums, symposia and conduction of joint research, involvement of international grants, encouraging students to participate in international academic mobility programs, etc. Geographical location of the Uzhhorod National Uni-

iversity facilitates the use of the effective experience of higher education institutions of the Central European countries in the processes of European integration and its spread on a national scale.

As of the beginning of 2023, the State Institution of Higher Education “Uzhhorod National University” actively cooperates with 130 foreign partners. In particular, in 2022, 15 new international interinstitutional agreements were concluded. The most active cooperation continues with the University of Prešov, Technical University of Košice, Matej Bel University in Banská Bystrica, Pavol Jozef Šafárik University in Košice (Slovakia), Charles University in Prague (Czech Republic), University of Debrecen (Hungary), Silesian University of Technology (Poland), North University Centre of Baia Mare (Romania), and Polytechnic in Požega (Croatia).

Active cooperation has begun with the University of Central Lancashire (UK), University of L’Aquila (Italy) and the Union of Ukrainians in Romania (Romania). Agreements were signed and new areas of cooperation were identified with Alexander Dubček University of Trenčín (Slovakia), University of Warsaw (Poland), University of Pisa (Italy), Varna University of Management (Bulgaria), etc.

Membership of the State Institution of Higher Education “Uzhhorod National University” (UzhNU) in international associations, clusters and consortia is important for further integration into the European scientific space: Magna Charta Universitatum (Great Charter of Universities), Danube Rectors’ Conference, European University Association, Eastern Partnership University Cluster, UNESCO UniTwin CS-DC.

On June 28, 2022, a cooperation agreement was signed between UzhNU and the University of Central Lancashire (UK) within the framework of the UK-Ukraine university Twinning scheme. It is planned to develop inter-university and inter-faculty relations, in particular through the active involvement of university representatives in launching prospective joint projects and programs, including double degree programs. The partnership began with the initiative of the “Unity” program, which aims to establish cooperation between Ukrainian higher education institutions and British universities, personalize assistance from partner higher education institutions aimed at supporting, restoring and developing Ukrainian universities during the war and in the long term, and forming strategic partnerships and alliances for joint work and further mutual internationalization. Within the framework of the partnership with the University of Central Lancashire, two initiatives have already been implemented to provide English language courses for UzhNU students and staff, and there is expected the transfer of computer equipment and machinery purchased in the UK.

In October 2022, Uzhhorod National University became one of the founding members of the Eastern Partnership University Cluster (EPUC), initiated by Charles University (Prague, Czech Republic). The cluster includes 11 universities from EU member countries and associated Eastern Partnership countries. Thanks to the University Cluster of the Eastern Partnership, joint research will develop and multilateral projects will be implemented to introduce innovative methods of organizing the educational process, popularize local culture and preserve the common historical heritage, disseminate experience in the field of energy efficiency and energy saving, develop the healthcare sector and strengthen European integration processes.

At the end of the year, the Department of International Relations prepared documents and submitted an application for UzhNU to join the ATHENA European University Alliance and EMERGE European University Alliance.

Scientists and students of UzhNU took an active part in the events and projects of the Danube Rectors' Conference. This association of about 70 universities aims to develop cooperation on issues of common interest, contributing to the stability and development of an open and democratic society in the Danube region. Representatives of the Faculty of Information Technologies, Faculty of Law, and Faculty of International Economic Relations won a competition to participate in the DRC Strategic Foresight initiative, a scholarship to conduct research at the Institute for the Danube Region and Central Europe, and the Danube Initiative Fund project. Scholars and students of UzhNU participated in the Summer School of the Danube Rectors' Conference and made reports in the section on education and mobility in times of war. One of the important criteria for the success of modern universities is their inclusion and positioning in international rankings [1].

With this aim the Department of International Relations analyses and submits statistical data for participation in six leading international rankings, among them - Times Higher Education World University Rankings, Times Higher Education Impact Rankings, QS EECA University Rankings, QS World University Rankings, U-Multirank, UI GreenMetric World University Rankings.

In June 2023, the influential British agency and magazine Times Higher Education published the University Impact Rankings of 1591 universities. Its purpose is to analyse the impact of higher education on the development of society and the achievement of the Sustainable Development Goals of the United Nations. The ranking takes into account the achievements

of universities in fulfilling each of the 17 goals and forms a general list of University Impact Rankings.

Uzhhorod National University has significantly improved its positions in the ranking and now holds 801-1000 position and has 54.3 points in the overall ranking. For comparison, in 2022 it had 50.9 points, in 2021 the University held 1001+ position and had 36.4 points in the overall rating. Thus, UzhNU ranks high 3-6 place among 33 Ukrainian universities [6].

According to some of the sustainable development goals, UzhNU was generally included in the list of 20-40% of the best universities in the world, in particular, according to the "Peace and Justice" goal - 201-300 position among 1591 universities. Moreover, for the first time, the University's activities were evaluated according to the sustainable development goal "Affordable and Clean Energy". According to this criterion, UzhNU ranks 401-600 position.

One of the well-known international rankings is QS World University Rankings. Since 2019, UzhNU has been included in the world ranking of universities - QS World University Rankings: ECEA. Currently, the university is on the 251-300 position in this world ranking. Among Ukrainian universities according to the QS World University Rankings: ECEA, UzhNU ranks 14th place. It should also be noted that among the higher education institutions of Ukraine, Uzhhorod National University took the high 4th position in terms of the number of foreign students. UzhNU holds the 8th position in Web Impact. This indicator is based on the Webometrics ranking, which, in turn, reflects the level of international cooperation and communication of university researchers. In terms of the number of citations over the past five years, the university ranked 11th place.

The compilers of the QS World University Rankings evaluate universities based on six indicators: research activity, teaching quality, employers' opinion and career potential, and the number of foreign students and instructors. In order to participate in the ranking, a university must offer applicants a wide range of opportunities to study at bachelor's, master's and postgraduate programs. QS pays considerable attention to the reputation of the university in the academic community and among employers, that is, monitors the opinion of academic experts about the educational process at the university and the opinion of employers about graduates and the quality of education.

In 2022, 2068 universities from 91 countries were admitted to the U-Multirank ranking, a comprehensive and popular global ranking that measures the quality of education. European universities make up a significant majority (1103). This year, 91 Ukrainian higher education institutions

were included in the ranking, which gave domestic universities the opportunity to compare their performance with foreign universities. Uzhhorod National University was ranked 18th place among 91 Ukrainian higher education institutions in the overall ranking table.

UzhNU received the highest rating in the section “International Orientation”, namely: for the high rate of joint scientific international publications (6th place) and international scientific cooperation with foreign institutions in general. According to the qualitative criteria of this ranking, UzhNU prioritizes the following areas of activity: participation in international exchange programs (number of students sent by the university and number of students accepted from abroad); number of internships abroad and in the region of the university’s location; number of foreign lecturers; number of programs that are fully or partially provided in English.

According to the GreenMetric World University Rankings, UzhNU took the high 9th place among Ukrainian universities out of 17 universities included in the ranking. For comparison, in 2021, UzhNU was ranked 11th place out of 18 Ukrainian universities, so the university’s position in the ranking has increased by 2 points in one year. GreenMetric is a global ranking of “green” universities in the world. This year, more than 1050 universities from 85 countries took part in the GreenMetric World University Rankings. The ranking evaluates the activities of universities in terms of sustainable development indicators: energy efficiency, climate change, infrastructure, water, waste management, environmental education, transportation, etc.

The above characterization and evaluation of the university via the prism of international world rankings reflects the university’s resilience to modern global challenges and ability to develop in the context of common European strategies.

An important area of internationalization of universities is the development of academic mobility of students and teachers. In particular, the State Institution of Higher Education “Uzhhorod National University” continues to develop opportunities to participate in the European program to support academic mobility Erasmus+. Despite the restrictions imposed by martial law, many of our students and academic staff have joined this academic program, which allows to provide the mobility of students and teachers on the basis of scholarships provided by the EU to cover tuition and living expenses. International Department systematically works to expand and strengthen contractual relations with European universities. The work done has created an opportunity to study or undergo a trainin/teach for free at leading European universities for applicants of higher education at all educational levels and scientific and teaching staff.

International Education Society has identified and recorded numerous aspects that influence the growth of international student mobility, while the development of mechanisms for guaranteeing the quality of education and protection of foreign students is within the competence of the host countries.

Another step towards the development of academic mobility is the autonomy of higher education institutions. The main document of the university educational process is the curriculum. The curriculum provides for compulsory disciplines and a list of those subjects that reflect the specialization of the training of the future specialist. Academic load is measured in ECTS (European Credit Transfer and Accumulation System) credits. This system helps to determine the periods of study abroad and increases the quality and quantity of student mobility in Europe. The student workload in ECTS includes lectures, seminars, time for independent work, preparation for exams, passing them, etc. One of the priority areas of modern scientific, methodological and educational activities of Ukrainian higher education on its way to European integration in the context of the Bologna Process is the development, implementation and improvement of innovative methods of training specialists based on the best foreign and domestic experience. Modernization of the educational process through the introduction of innovative methods and techniques in teaching practice is an important prerequisite for creating and maintaining the image of a higher education institution. The newest modern approach is a constant creative search, production and implementation of original (author's and collective), fundamentally new ideas (scientific, managerial, pedagogical). Special scientific and methodological structures - institutes, departments, innovation and education centres (laboratories) - are designed to help universities to study, develop, improve and implement new advanced technologies, methods and forms of education. With the aim to develop the academic mobility of all participants in the educational process (students, scientific, research and teaching staff and other participants), the Cabinet of Ministers of Ukraine approved Resolution No. 579 "On Approval of Regulation on the Procedure for Exercising the Academic Mobility Right" [4]. After analysing it, we can distinguish the following fundamental regulations: 1. Academic mobility provides students with opportunities such as expanding cultural dialogue and horizons, acquiring new unique professional skills and improving foreign language skills. 2. For scientific, research and teaching staff and other participants in the educational process, academic mobility provides an opportunity to improve their skills in the context of global trends in the development of science and engage-

ment in the best international practices, expand professional dialogue and increase competitiveness in the labour market. 3. Academic mobility in Ukraine has the following features: 3.1. All participants of the educational process are academically mobile: scientists, research and teaching staff, applicants (students), applicants for the degrees of Doctor of Philosophy and Doctor of Science. 3.2. Studying abroad of an applicant (student) has become an integral part of the study program at a Ukrainian university. Grades obtained abroad are taken into account in Ukraine. 3.3 There is no need to take a gap year or agree on an individual study plan. The applicant (student) retains the place of permanent study in Ukraine. 3.4. Credit transfer of attended subjects takes place exclusively according to the content of the programs of these disciplines [3].

In recent years, projects to support youth mobility have been added to the organization of activities under the Erasmus+ program. During 2022 four dozen students of different specialties had the opportunity to improve their soft-skills and exchange experience with the youth of European countries. Within the framework of Erasmus + Youth Exchange program, an international exchange took place as part of “Act it Out” project. It was aimed at promoting personal development and creating a short film by young people from Armenia, Poland, Slovakia, Ukraine and Hungary. Intercultural exchange, joint discussions and debates of modern trends have become a platform for finding relevant topics for creating a film and free self-expression of youth. Within the framework of “Level App” project, students of the Faculty of History and International Relations and the Faculty of Information Technologies received new knowledge and improved skills in working with the latest technologies and their implementation as a permanent element in daily work. In addition to Ukrainians, volunteers from Armenia, Poland, Slovakia, Greece, Moldova, and Poland were also selected for the exchange.

In October of this year, with the support of the Union of Ukrainians in Romania, two dozen of our students, mostly students of the Faculty of Foreign Philology, completed a week-long internship in the Romanian city of Tulcea, also as part of the Erasmus + Youth Exchange project called “Boost the European Feeling”. The project brought together young people from Romania and Ukraine to familiarize them with the values of the European Union. The young people were introduced to the conceptual notions of EU symbols and principles, and focused on how they can contribute to the maintenance of ethnic, linguistic, and cultural identity.

The projects are aimed at improving spoken English skills and multicultural knowledge. These projects emphasize the important role of Eu-

European integration processes through the systematic promotion of Ukrainian culture and the exchange of intercultural experience among young people.

Semester studies and double degree programs have become systematic. Active cooperation continued under previously concluded agreements with the Pomeranian Academy in Słupsk (Poland), Pavol Jozef Šafárik University in Košice (Slovakia), Higher School of Economics and Management in Public Administration in Bratislava (Slovakia), and University of Economics in Bratislava (Slovakia), and new cooperation with two foreign partners has begun. In 2022, a new cooperation agreement was signed with the University of L'Aquila (Italy) under the double degree program. Thanks to this cooperation, master's students in Applied Mathematics and Systems Analysis speciality have the opportunity to study simultaneously at two universities - in Ukraine and Italy. This year 6 students of the Faculty of Mathematics and Digital Technologies took advantage of this opportunity. In June of the same year an agreement on double degree program was also signed with the Alexander Dubček University of Trenčín (Slovak Republic), under which the students of UzhNU, who have been entered the Master's program in Political Science have the opportunity to simultaneously study at the Master's program in Political Science of the Slovak partner.

At the Pomeranian Academy in Słupsk (Poland), ten master's students of the Faculty of History and International Relations are currently studying under the double degree program. Partnerships with Czech institutions were actively pursued. The academic exchange of students with the University of Hradec Králové, University of Pardubice, and Charles University in Prague continued. In accordance with the current Agreement on Cooperation between the Vysočina region (Czech Republic) and Zakarpattia region, six students of the Faculty of Philology spent two months as volunteer translators in primary schools organized for children of internally displaced persons in the Czech Republic.

Uzhhorod National University also actively provides educational services to foreigners, training of foreign citizens takes place in Ukrainian and English. Study in English for students majoring in Medicine and Dentistry began in the 2014/2015 academic year, and now this practice is extended to all medical specialties, as well as to the specialties of International Economic Relations, Hotel and Restaurant Business, Law, International Law, Social Work, Management, Computer Engineering, and Economics.

Unfortunately, in the context of Russia's full-scale aggression against Ukraine, some foreign students have transferred to universities in other countries where there are no threats to their lives and safety. At the same

time, it should be noted that Uzhhorod National University has managed to retain the main contingent of foreign and stateless students.

The majority of foreign students are citizens of India - 1260 people. Also, citizens of Jordan, Bangladesh, Nigeria, Ghana, Cameroon, Maldives, Zimbabwe, Austria, Czech Republic, Slovakia, Romania, Hungary, the USA, the Netherlands, and other countries study at UzhNU. The student body is represented by people from 52 countries. Study at the Faculty of Medicine No. 2, Faculty of Dentistry, Faculty of Medicine, Faculty of Engineering and Technology, Faculty of International Economic Relations, and Clinical Residency is the most popular among foreigners.

International cooperation is also expanding in the context of helping Ukrainians affected by the war. Throughout the year, representatives of foreign institutions came with official visits to the Uzhhorod National University to provide international humanitarian aid. In particular, it is worth noting the official visit of representatives of the United States, CEO of Kernel Corporation Jeffrey Potter, adjunct lecturer at the Scheller College of Business Joel Cowan, President and CEO of PASS Daniel Puls, and Executive Vice President of Healthcare at PASS Jose E. Mosker, who are united by the Friends of the Carpathian Foundation initiative. After signing the agreement in May 2023, cooperation was established in the field of organizing humanitarian medical aid for war victims.

Strong international humanitarian assistance was provided by international partners such as the Parasolka Association (Switzerland), UNDP in Ukraine, the International Organization for Migration/UN Migration Agency, Vasile Goldiș Western University of Arad (Romania), Slovak Foreign Policy Association (SFPA), Great Orchestra of Christmas Charity (Poland), Țara Oașului Association for Community Support and Development (Romania), Association of Immigrants of the Ukrainian Diaspora in Gondomar (Portugal), Médecins Sans Frontières (MSF), Eötvös Loránd University in Budapest (Hungary) and many others.

Preparation and implementation of international projects is one of the most important areas of internationalization. The goals and objectives of international projects implemented by UzhNU representatives in recent years include: humanitarian and educational activities to support internally displaced persons; modernization of higher journalism education in Ukraine; internationalization of media training standards; extension of the operational system “Emergency Space System” to monitor dangerous natural and man-made geoprocesses in the border region; preservation of the cultural heritage of the Carpathian Euroregion; improvement of energy efficiency and use of renewable energy sources through education and

practical activities in communities to support sustainable use of natural resources; creation of conditions for active and sustainable cross-border cooperation in biomedical research between Ukraine and Romania; creation and functioning of the Jean Monnet Transcarpathian Center for Studying European Development Strategies at the Uzhhorod National University; integration of dual higher education, identification of areas for improving the competence of students and graduates; strengthening partnerships to consolidate scientific and practical potential to promote and develop cross-border cooperation between Ukraine and European countries, etc.

Major international projects implemented in 2020-2023 [2]:

The project in the field of “Capacity Building in Higher Education” of the European Union’s Erasmus+ KA2 program was implemented on the basis of the Department of Journalism. Project name: DESTIN - Journalism Education for Democracy in Ukraine: Developing Standards, Integrity and Professionalism. The main goal of the project is to modernize higher journalism education in Ukraine, internationalize media training standards, establish long-term cooperation between instructors and experts from partner countries, and cultivate European principles of higher education and journalism. Scientists from leading Ukrainian universities and universities of Great Britain, Sweden, Austria, the Netherlands and Poland work together in the consortium.

Within the framework of the European Union’s Erasmus+ KA2 (Cooperation Partnerships) program, the project “Support of Higher Education System in a Context of Climate Change Mitigation Through Regional-Level of Carbon Footprint Caused by a Product, Building and Organization” was implemented. The project is being implemented in partnership with the Technical University of Košice (Slovakia), Technical University of Cluj-Napoca (Romania), and the University of Alicante (Spain). The aim of the project is to improve the quality of education to combat climate change in universities in Eastern, Central and Western Europe.

During 2021-2022, another project was implemented within the framework of the International Visegrad Fund on the topic: “Cross-Border Cooperation - Europeanization of Ukrainian Borders”. Partners in the project are: Central European Service for Cross-Border Initiatives (Budapest, Hungary), Institute of Economic and Legal Research of the National Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine), Polish Academy of Sciences (Warsaw, Poland), University of Presov (Slovakia), and Technical University of Liberec (Czech Republic). The main goal is to strengthen partnerships between the Visegrad countries and Ukraine to consolidate scientific and practical potential to promote and develop cross-border cooperation.

Under the Erasmus+ program, the Jean Monnet program continues to implement the project “Jean Monnet Transcarpathian Center for Studying European Development Strategies”. The main goal is to create and operate the Jean Monnet Transcarpathian Center for Studying European Development Strategies at the Uzhhorod National University. The implementation of the Erasmus+ KA2 project “Integrating Dual Higher Education in Moldova and Ukraine” continued actively. The aim of the project is to integrate dual higher education in the partner countries, as well as to develop employability skills, increase the relevance of student learning in accordance with the needs of the professional world, and achieve greater economic efficiency and social inclusion. During 2022, the project organized a number of study visits to partner universities, namely, to Baden-Württemberg Cooperative State University (Germany) and Varna University of Management (Bulgaria).

In 2022-2023, UzhNU researchers continued to work within the framework of the project “Safe and Inclusive Border Between Slovakia and Ukraine - SIBSU”. The foreign partners in the project are: Slovak Foreign Policy Association (SFPA); Norwegian GovTech company Åpenhet AS. The aim of the project is to promote the exchange of best practices between the border police and customs services of Slovakia and Ukraine, as well as to explore the prospects for deepening integrated border management by raising public awareness and understanding of the work of border services in the area of border regions and municipalities of Slovakia and Ukraine.

In 2022, the project “Management of Internationalisation and German-Ukrainian Academic Cooperation” was launched with the support of the German Academic Exchange Service (DAAD) as part of the program “Support for the Internationalization of Ukrainian Higher Education Institutions - Advanced Training Program for Administrators of Ukrainian Higher Education Institutions in the Field of Education and Academic Management (2022-2023)”.

The aim of the project is to advance the skills of staff members (employees of the international department or higher education managers responsible for coordinating international activities) of Ukrainian universities. The project is designed to provide participants with the opportunity to deepen their knowledge of various aspects of internationalization and to help manage internationalization processes at their universities.

Therefore, as we can see from the factual material on the directions of international activity of the Uzhhorod National University, the main internal factors of its internationalisation include respect for cultural and historical traditions and ensuring the quality of the teaching staff and pro-

viding quality educational services, while external factors of internationalisation are the prestige and reputation of the institution in the international arena, identifying the main trends of development, assessing the competitive capabilities of the institution, promoting the university's image as a regional leader in the provision of educational services, and introducing institutional innovations.

1. Internationalisation as a tool for developing the leadership potential of the university: a study guide K.: State Enterprise "Research and Production Center "Priority", 2017. 44 p.
2. International educational and institutional projects. Official website of the State Higher Educational Institution (SHEI) "UzhNU". URL: <https://www.uzhnu.edu.ua/uk/cat/irelations-projects>.
3. Regulation on academic mobility of students of the State Higher Educational Institution (SHEI) "UzhNU": approved by the Order of the Rector of SHEI UzhNU No.379/01-17 dated February 25, 2016. URL: <https://www.uzhnu.edu.ua/uk/infocentre/10>.
4. Regulation on the procedure for realization of the right to academic mobility approved by the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No.579 dated August 12, 2015. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/248409199>
5. Internationalization strategy. Approved by the Academic Council of the University on May 30, 2019. URL: <https://www.uzhnu.edu.ua/en/infocentre/get/20139>
6. Six Ukrainian universities entered the world ranking of the most "sustainable" universities // Ukrainska Pravda. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2023/06/8/254734/>.
7. Hans de Wit Internationalisation of Higher Education in Europe and its assessment, trends and issues. – URL: http://www.nvao.net/page/downloads/Internationalisation_of_Higher_Education_in_Europe_DEF_december_2010.pdf
8. Knight Jane Internationalization Remodeled: Definition, Approaches, and Rationales // Journal of Studies in International Education, Vol. 8 No. 1, Spring 2004. P.5-31 – URL: https://www.researchgate.net/publication/225084130_Internationalization_Remodeled_Definition_Approaches_and_Rationales

4.3. UzhNU Development Strategy for the period 2023-2032: conceptual principles of formation

Uzhhorod National University is a leading educational and scientific center of the Carpathian region, which provides the growing needs of the economy, social, ecological, scientific and innovative, cultural and managerial spheres for highly qualified specialists. Their combined intellectual potential allows to maintain a high level of competitiveness of Transcarpathia and Ukraine as a whole, to successfully integrate into the European educational space in the face of challenges.

Despite the large-scale Russian aggression, UzhNU has managed to enter the list of the top thousand universities in the world for the first time according to the prestigious global ranking Times Higher Education Impact (ranked 801-1000 globally, 3-5 among 26 ranked Ukrainian universities). UzhNU also holds leading positions among Ukrainian universities in other international rankings: 14th place in the QS World University Rankings: EECA, 9th place in the GreenMetric World University Rankings, 13th place in the Webometrics ranking, and 16th in the SciVerse Scopus ranking.

The university consists of 19 faculties, 3 scientific and research institutes, 108 departments, and a Natural sciences and Humanities vocational college.

The academic community of UzhNU boasts highly educated and creative researchers and educators who know how to realize their scientific potential and professionalism not only in the educational process but also in significant achievements that attract the attention of the professional community both in the country and abroad.

The educational process involves 1252 full-time academic staff, including 177 doctors of science and 696 candidates of science and philosophy doctors.

In 2022, Uzhhorod National University, in addition to its traditional role as an integrator of intellectual, educational, scientific and cultural development in the region, provided support to internally displaced persons, volunteered assistance to the Armed Forces of Ukraine and residents of the front-line territories.

UzhNU strives to strengthen its position as a leading higher education institution, become a popular research partner in Europe, an attractive educational institution for both national and international students, and increase its influence on economic and social processes not only in Transcarpathia but also in Ukraine as a whole. By forming beneficial partnerships with employers, the third sector and European consortia, the university

helps increase the real chances for its graduates to find suitable employment and contribute to the development of key industrial sectors.

The achieved results compel the university's collective to constantly seek ways to enhance its educational, scientific and research potential, set increasingly higher goals, review and update development strategies.

Today, Uzhhorod National University is implementing the Concept of Innovative Development for SU 'Uzhhorod National University' at 2015-2025 [1], the Concept of Internationalization of UzhNU [5], the Concept of the Science Park of Uzhhorod National University [3], the Policy of Resilience and Sustainable Development of UzhNU [4].

Despite the implementation of these documents, it is expedient to develop a Strategic Development Plan for the university until 2032, which is necessary to define the conceptual foundations of UzhNU's activities in the near future and the priority characteristics of its graduates.

The relevance of formulating the Strategic Development Plan for UzhNU from 2023 to 2032 is driven by several key factors, including:

- ✓ Increasing competition in the market of educational services and research in Ukraine, including the influx of proposals from leading European and global university centers in Europe and the USA.
- ✓ Accelerating rates of scientific and technological progress, leading to the constant need for updating the material and technical base of the educational process and research.
- ✓ Migration processes caused by the war between Russia and Ukraine, resulting in a decrease in the number of applicants and, consequently, the number of students, as well as negative indicators of "brain drain" from Ukraine.
- ✓ Dynamic changes in the labor market requirements regarding the professional competencies of employees.
- ✓ Generational shift among academic and research staff in most faculties and institutes.
- ✓ Transformation of a classical university in the context of a global innovation environment and the existing problems caused by Russia's war against Ukraine.

Since the proposed scientific development on the conceptual foundations of forming the Strategic Development Plan of UzhNU for the period of 2023-2032 was carried out as part of the project 'Jean Monnet Transcarpathian Center for Studying European Development Strategies' funded by the European Union, significant attention was devoted to studying the practice of strategic planning at universities in neighboring EU countries. The experience of Warsaw University (Poland), Charles University (Czech

Republic), and Kosice Technical University (Slovakia), which have prestigious rankings not only in Europe but also worldwide, was summarized and taken into account.

The practices of strategic planning in leading universities of Ukraine, such as Sumy University, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Karazin Kharkiv National University and others, were also studied.

In our deep conviction, the Strategic Development Plan of UzhNU should be based on the Concept of Innovative Development for SU 'Uzhhorod National University' at 2015-2025, which was developed within the framework of the scientific project 'Innovative university – tool of integration to European educational and research area' with the financial support of the International Visegrad Fund. The mentioned Concept has been approved by the Scientific Councils of UzhNU and the Institute of Higher Education of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, receiving positive feedback from representatives of higher education institutions and the public.

As evidenced by the successful performance of UzhNU in recent years, the Concept accurately formulates the long-term goals and priorities of the university's activities, which are being successfully implemented.

When planning for the future, it is essential to also consider the priorities defined in the approved Policy of Sustainability and Sustainable Development of UzhNU, which guides the university's development towards not only innovation and economic growth but also environmental sustainability, social justice and gender equality. The mentioned Policy emphasizes that modern universities, in addition to fulfilling internal (statutory) functions, have a significant impact on the economic, social, cultural, technological spheres, as well as the surrounding environment of communities, regions, countries and global conditions overall, playing a fundamental role in shaping future generations.

Therefore, the goal of formulating the Strategic Development Plan of UzhNU until 2032 is to declare objectives and intentions whose implementation would allow for a synergistic combination of modern approaches in providing quality educational services with fundamental and applied scientific research at a global level, meeting the needs of Transcarpathian region and other regions for highly skilled professionals. The collective intellectual potential and professional level of these experts create a reliable platform for ensuring the region's competitiveness.

The implementation of the Strategic Development Plan will enable UzhNU to successfully integrate into the European educational space and continue to play a pivotal role in the civilization development of Transcar-

pathian under the challenging conditions of social transformations and exacerbated challenges caused by Russia's war against Ukraine.

The strategic vision of UzhNU's future development should be focused on ensuring the quality training of highly skilled professionals who are extraordinary individuals capable of thinking and acting beyond conventional boundaries, solving previously unresolved tasks, and utilizing the acquired knowledge to serve Ukraine's national and economic interests.

Undoubtedly, the Strategy should be based on the provisions of the Constitution of Ukraine, the Association Agreement between Ukraine and the European Union, the laws of Ukraine 'On Education', 'On Higher Education', 'On Scientific and Scientific-Technical Activity', the Strategy for the Development of Education in Ukraine for 2022-2032, and other regulatory acts in the field of education.

When forming the Strategic Development Plan of the university, it is essential to justify its vision and formulate, so to speak, its vision. In our opinion, it can be defined as follows:

Uzhhorod National University - a research university of innovative type, of European quality on educational and scientific services and national by content, which:

- developing a system of innovative education and research, providing accelerated training of elite professionals who meet the requirements of the global economy and society, modern level of qualification requirements and competencies;
- functioning as an active entity a market economy that integrates the activity academic values and entrepreneurial culture, serves a strategic partner of the state, academia, business;
- adapted to the challenges of the environment, functioning and intensively competitive environment in the domestic and foreign core markets and actively influences the structure and needs of these markets;
- implementing a strategy of integration into the European educational and scientific space, providing active international cooperation, fulfilling objectives: increase the number of foreign students of double degree programs, increased grants involved in education and research direction;
- regularly find itself among the ten leading scientific centers of Ukraine according to the international scientometric databases;
- provides knowledge integrator function in the Transcarpathian region through effective operation of the Science Park «UzhNU» with the introduction of scientific developments into production, pro-

vides commercialization of products, extensive use and increasing competitive advantages border region;

- creates and develops democratic traditions student government, the cult of knowledge and science, academic freedom of the University, which is the most prominent students, faculty, scholar;
- accompanies graduate lifelong education to support their competencies in socially significant level.

For the successful implementation of the Strategic Development Plan of UzhNU, it is necessary to clearly define the priority strategic goals that will ensure the embodiment of its mission and vision for the future. We propose the following definition of strategic development goals for UzhNU:

➤ **STRATEGIC GOAL 1**

Ensuring the innovative orientation of education, its transformation in the context of modern challenges and trends, training competitive specialists, achieving the status of an educational leader in Ukraine and the Carpathian region.

➤ **STRATEGIC GOAL 2**

Integration into the international scientific and educational space on the basis of increasing the effectiveness of research potential, generating new knowledge, achieving the status of a research and innovative university.

➤ **STRATEGIC GOAL 3**

Expanding international cooperation, internationalization of educational and scientific activities, and utilizing the innovative potential of the European educational and scientific space.

➤ **STRATEGIC GOAL 4**

Ensuring innovative activities of UzhNU in the field of technology transfer. Implementation of the European model for the functioning of the UzhNU Science Park.

➤ **STRATEGIC GOAL 5**

Implementation of the Sustainable Development Policy of UzhNU aimed at achieving institutional and environmental sustainability, social inclusion and gender equality. Development of a regional lifelong learning system.

➤ **STRATEGIC GOAL 6**

Increasing the role of non-governmental organizations in ensuring the competitiveness of UzhNU.

➤ **STRATEGIC GOAL 7**

Establishing an adaptive management system for the university, adequately addressing its new tasks in terms of organizational structure and personnel provision.

In addition to outlining clear strategic goals, the proposed scientific development provides tools and tasks for their implementation, as well as indicators for evaluating their accomplishment.

Therefore, the development of the University Development Strategy can be regarded as an important mechanism for its innovative transformation and a catalyst for progressive changes in the university environment.

STRATEGIC GOAL 1

Ensuring the innovative orientation of education, its transformation in the context of modern challenges and trends, training competitive specialists, achieving the status of an educational leader in Ukraine and the Carpathian region

Educational and scientific activity at UzhNU is based on the provisions of the Laws of Ukraine 'On Education', 'On Higher Education' and other normative legal acts of Ukraine and the European Union.

The student body of Uzhhorod National University (including the bachelor's, master's and specialist degree programs), as well as the Natural sciences and Humanities vocational College of the university (with the degree of 'vocational junior bachelor', educational and qualification level 'junior specialist'), **amounted to 16,477 students** as of December 31, 2022 according to forms of education and financing.

The licensed volume by levels of higher education in 2022 is as follows:

- At the first (bachelor's) level of higher education - 4,635 individuals per year.
- At the second (master's) level of higher education - 2,457 individuals per year.
- At the third (educational and scientific) level of higher education - 277 individuals per year.

The reform of the education system in Ukraine towards integration into the European educational space involves the development and implementation of innovative educational systems and technologies.

Digitalization is one of the important factors that impact society and requires readiness for digital transformation of the learning process, designing individual trajectories, and organizing self-education.

Google Workspace for education, Microsoft and Moodle are used to ensure the educational process at Uzhhorod National University.

Google Workspace for Education: Teaching and Learning Upgrade license became a relevant bonus within the framework of cooperation between the Ministry of Education and Google. It provides a number of advantages, including the ability to record video in Google Meet; creating a survey during an online meeting; the function of dividing participants into subgroup sessions for discussion; questions and answers during the online meeting; attendance tracking and automatic saving of information about the meeting.

Gmail, Meet, Drive, Chat, Classroom and other services are actively used in the educational process.

When developing the university's strategic development plan, it is important to prioritize strengthening the practical aspect of education to prepare graduates for their future professional lives. Faculties should design educational programs aimed at fostering collaboration between the university and the external world. It is crucial that these programs align with students' interests and provide the necessary experience for their future work.

The crisis phenomena in higher education in Ukraine, resulting from Covid-19 and the migration-demographic challenges caused by Russia's aggression against Ukraine, require the implementation of a systematic, long-term development strategy for UzhNU, primarily focusing on educational and scientific activities. This strategy aims to ensure the training of competitive professionals for Ukraine as a whole and specifically for the Transcarpathian region. It necessitates transforming the traditional university into an innovative institution that guarantees European-quality education and incorporates the conceptual foundations of a research and innovative university. This represents the long-term strategic goal of UzhNU for the period of 2023-2032.

Conceptual development direction innovation component of the educational activities of the university is the creation of innovative education-based non-traditional educational and technological solutions, using the ideas and principles of the new high-tech educational technologies that provide significant efficiency and quality of educational work and student learning.

The strategy of UzhNU in the field of creation, implementation and use of educational innovations in 2023-2032 will be implemented in five main areas:

- **First** – strengthening the theory and practice of education-centered paradigm rezultatnyh competency-based approach that provides guidance not to transfer knowledge, constantly obsolete, and on mastering basic competencies that allow in the future to acquire knowledge independently.

- **The second** – improving the quality of education by upgrading the educational process, new training materials using new technologies, availability of teaching materials, quality control systems of education.

- **Third** – optimization of costs of the educational process by reducing the burden on the classroom teacher (increasing the proportion of its work on educational materials), the cost of publishing and updating training materials.

- **Fourth** – raising the general cultural and educational level of students through the effective training of students and increasing the knowledge base of future students, training teachers on new educational technologies.

- **Fifth** – raising the prestige of the university and competitiveness in domestic and international education market.

Ensuring European quality of education and further integration into the global educational environment will be implemented at the university through the achievement of the declared strategic goal, which entails the fulfillment of the following key tasks:

- Utilizing national qualification frameworks in the processes of development, assessment and recognition of educational programs.

- Developing a methodology for positioning university educational programs within higher education in Europe.

- Aligning the content of university study programs with foreign higher education institutions (partners), increasing the number of programs developed in collaboration with them and based on their experience.

- Developing tools for designing educational programs based on an integrated competency-based approach.

In this context, it is important to note that according to the Law of Ukraine ‘On Higher Education’ (Clause 3, Article 29), Uzhhorod National University has the right to conduct training of specialists within experimental educational programs, namely:

- *Directing the educational program towards the formation of competencies relevant to the labor market by involving employer expert councils in shaping the content of educational programs and curricula.*

- *Modernizing the content of educational programs based on self-assessment results for the bachelor’s and master’s degrees and practical experience gained through the implementation of relevant grant projects.*

- *Comparing the content of programs with programs of other higher education institutions, especially foreign institutions that are leaders in the market of educational services.*

- *Shifting the focus from the quantity of educational programs to ensuring their guaranteed quality, revising the development of a new generation of innovative curriculum disciplines that combine fundamental and applied components of learning content, particularly through strengthening the scientific and theoretical orientation of professional disciplines.*
- *Reforming the content of educational programs (introducing a modular system, semester structure with a new assessment system) in response to changes in the content of educational disciplines and strengthening interdisciplinary interaction.*
- *Improving the selective component of study plans.*
- *Developing competitive educational programs and advanced modules for specialists in partnership with leading domestic and foreign universities.*
- *Creating a new generation of interdisciplinary research-based educational programs.*
- *Establishing interdepartmental specializations and certificate programs to facilitate mobility within the university.*
- *Updating the educational and methodological support of the learning process.*
- *Implementing a flexible system for adapting educational programs to both labor market conditions and the personal needs of learners.*
- *Programs that involve reducing classroom work and increasing independent study, particularly as a factor in lifelong learning.*
- *Software for creating a technological and infrastructural platform for the implementation of e-learning and distance learning tools at all levels and forms of education.*

The strategic development plan should also include:

- Development of educational and methodological complexes that provide comprehensive, unique and in-demand products characterized by task and educational technology flexibility, adaptability and content variability. Transition to a three-tier higher education system and providing the opportunity to switch to a three-year bachelor's degree in fields where it does not compromise the quality of preparation within the first year of 12-year school completion. Transition to a two-year master's program and a four-year doctoral program in accordance with the Law 'On Higher Education'.
- Strengthening ties with employers, improving practical training for students, and promoting volunteer activities, which should be considered during internship assessments.

The essence of innovative technology – implementation in practice tested during the pilot of new models and methods that increase the effectiveness of the educational process, organic combination of evidence-based content and organizational forms of activation of educational activity of students.

Objectives of innovative technologies:

- purposeful formation of knowledge and methodological culture of students;
- development of creative (creative) abilities and personality traits of students;
- self-promotion of students.

Modern innovative educational technology, unlike traditional, characterized in that:

- enrich the learning process through the introduction of active, analytical, communication training facilities;
- provide a link theory and fundamental approach to the science and practice of applied research;
- changing the definition of teachers and students of educational activities;
- modern form competence of future professionals who meet the requirements of the labor market;
- ensure the establishment of analytical, organizational, project, communication skills, develop the capacity for decision-making in atypical situations, the ability to build their own educational programs;
- resource for changing the educational content and structure of the educational process in accordance with international requirements;
- targeted to promote the creativity of students, etc.

Achieving the strategic goals will be ensured via introduction in UzhNU such groups of technologies:

- structural logic technology relating gradual organization of training, selection of content, forms, methods and means of education at every stage. This particular technology of competencies (achievement demanded labor market competences) and assessment of readiness of graduates to the profession; credit-module and module-rating system;

- integration of technology providing interdisciplinary integration of knowledge and skills of different activities. This type of technology owned by problem-oriented interdisciplinary approach;
- technology group and project training covering business and role-playing, simulation exercises, practicing certain algorithms solving practical situations (brainstorming, debates, case studies);
- technologies of active (interactive) learning, including methods such as lectures, discussions, “brainstorming”, debates, workshops, IC technology.

Innovative development of the university in the field of information process for teaching and learning involves the implementation of basic tasks:

1) Computerization of the learning process includes:

- Introduction of modern teaching methods based on new information and communication technologies;
- Further extension technologies E-learning for all studies, training, professional development, the approach to the format of “information”, “email” training, implementation of programs OCW (resource open electronic teaching materials);
- The use of computer technology to monitor and analyze the quality of knowledge;
- Development and testing of automated training courses;
- Creation of the Media Center training courses for independent study;
- Support for new forms of education through distance learning and the development of new forms of obtaining knowledge;
- Ensure the availability of at least 75% of study programs for full-time distance form the educational process, distribution of distance learning, remote presentation material form in Ukrainian, Russian and English, etc;
- Development of institutional repository of the University;
- Connection of specialized periodicals university with international scientometric databases.
- Improving the educational information portal of the University for the purpose of information support of independent work of students, current and final control of knowledge, organization of distance learning;
- The introduction of permanent survey of users of services, the organization of electronic questionnaires;
- Organization of permanent courses of computer literacy of teachers using distance learning technologies, certification of e-learning courses on the results of training of scientific and pedagogical staff;

- Courses for the best multimedia presentation of lectures, the best eLearning;

- The organization of access to public information and policy-University of publication;

- Development and introduction to teaching staff of the University competence standard information concerning ownership and effective implementation of the learning process of information and communication technologies;

- The introduction of “antyplahiat” qualifying works for all levels;

2) Forming of unified information environment:

- Creation of WEB-specialized educational services;

- Development of WEB-site university and faculty, improving distance education technologies based on virtual learning in online, videoconferencing, Internet seminars;

- Creation of an information platform sharing knowledge “electronic university” to allow students to use their own computing devices in the class-room;

- Improvement and implementation of new modules management of educational activities (“Dean’s Office”, “Department”, “Institute” etc.).

- Organize regular courses for teachers of the University of Information Technology;

- Development of geographically-distributed organizational structure advisory support distance learning (on-line studio, local centers of distance education) both in Ukraine and abroad;

3) Introduction of automated information retrieval library systems that include:

- The development of electronic formation of library collections, electronic catalog of books and periodicals library;

- Providing access to digital media, national and international digital library, research and information assets;

- Introduction of new software and hardware preparation of printed and electronic publications published by the University;

- Expanding access for students, researchers and teaching staff to educational and scientific information resources via the Internet;

- Development of mechanisms for protection of intellectual property and information security.

The implementation of these educational goals at UzhNU is possible through the implementation of the conceptual principles of a research and innovative university, which will ensure a European level of education in training competitive professionals. Therefore, alongside other tasks, it is

necessary to ensure stable innovative transformation of the content and forms of education, aligning the educational process within the university with the modern conditions of a dynamically evolving labor market, and fostering the development of contemporary competencies among students.

Criteria of efficiency of innovative educational activity:

1. The share of people enrolled in the university for the priorities of the university, the total number of students.
2. The proportion of graduates employed by specialty (including those trained by the priorities of universities).
3. The number of persons accepted to graduate school and doctoral studies with other organizations in the priority areas of development.
4. The presence of new educational technologies.

STRATEGIC GOAL 2

Integration into the international scientific and educational space on the basis of increasing the effectiveness of research potential, generating new knowledge, achieving the status of a research and innovative university

One of the key directions of development for Uzhhorod National University is to promote the intensification of scientific, research, and innovative activities.

The university's scientific activities are supported by highly professional scientific and scientific-pedagogical staff who carry out state-funded research projects, international agreements, and grant agreements. In the process of conducting scientific research, the university publishes monographs, textbooks, and teaching materials, publishes scientific papers in journals indexed in scientific databases, obtains patents for inventions and utility models, develops various forms of scientific collaboration (including international), organizes and participates in scientific, scientific-practical, scientific-methodological seminars, webinars, conferences, Olympiads, and competitions.

Scientific activities at Uzhhorod National University are focused on several priority thematic areas:

- Fundamental issues of modern materials science.
- Key problems in physical, mathematical, and technical sciences.

- Fundamental issues in life sciences and the development of biotechnology.
- Fundamental research on current issues in social and humanitarian sciences.
- Modeling and forecasting technologies for the state of the environment, and more.

During 2022, the scientific and pedagogical staff carried out 103 initiative departmental research projects across 108 departments of 19 faculties of the university and two educational and scientific institutes. The research findings of the university's academic and scientific staff were published in monographs, scientific papers, teaching guides, and textbooks. In 2022, the university's researchers published 75 monographs, 16 textbooks, 100 teaching materials, and 83 educational and methodological guides, as well as 3 dictionaries and 3 handbooks. Additionally, 86 collections of scientific papers were published, including 76 issues of specialized periodicals categorized as Category B (21 publications), among which 34 issues were 'Scientific Bulletins of Uzhhorod National University' from 11 series. Furthermore, the university's researchers published 1521 scientific papers and 1173 conference paper abstracts in scientific conferences in 2022.

In particular, in 2022, university researchers, in accordance with the priority areas of scientific and technological development, carried out 13 research projects (3 fundamental, 10 applied, and 3 young scientists' research) funded by the state budget, with an annual funding amount of 8,854,003 UAH (fundamental - 2,593,703 thousand UAH, applied - 3,000,300 thousand UAH, young scientists' research - 3,260,000 thousand UAH).

In 2022, the academic staff actively published scientific papers in publications indexed in international scientific databases such as Scopus and Web of Science. This includes 250 publications in Scopus and 194 publications in the Web of Science. In the same year, the academic staff became authors of 17 patents in Ukraine for inventions and utility models, including 9 invention patents and 8 utility model patents.

The scientific activities of young scientists and students are an integral part of the university's research work. It contributes to the development of future professionals' readiness for the creative application of acquired knowledge, skills, and abilities. It ensures mastery of the methodology of scientific inquiry and provides an opportunity to gain research experience. The coordinating bodies for organizing the research work of young scientists and students at the university are the Council of Young Scientists and the Scientific Society of Students, Postgraduates, and Doctoral Candidates.

Research activities are the main driving force behind the development of the university as a multidisciplinary research center of national importance. Therefore, in line with the trends in the development of the European and global higher education systems, and in pursuit of the transformative mission of higher education, it is necessary to gradually narrow the gap between the scientific and educational components of activity. It is important to create a scientific and educational environment in which the scientific achievements of university researchers significantly influence the content of the educational process, and the educational component enriches the scientific sphere and the high-tech labor market with talented youth - future scientists, production managers and business leaders.

Therefore, the existing scientific and research potential of UzhNU serves as a powerful motivator for integration into the international scientific and educational space.

This potential is capable of ensuring the university's long-term innovative development. An important reserve of UzhNU's scientific potential is its postgraduate programs, with over 300 individuals studying across 57 specialties, as well as its doctoral programs, with 10 individuals enrolled.

The main objectives of the university's long-term scientific, scientific-technical, and innovative activities are:

- Obtaining competitive scientific and applied results.
- Applying new scientific and technical knowledge in the education of higher education specialists.
- Forming a modern scientific personnel potential capable of creating and implementing innovative scientific developments.
- Developing and implementing priority scientific programs, conducting scientific research, experimental developments, etc., based on the combination of personnel, financial, technical and organizational resources in accordance with the legislation.

Therefore, the policy of scientific and innovative activities should be directed towards creating a modern knowledge and innovation environment, principles and mechanisms for their creation, preservation, utilization and transmission to the next generation.

The implementation of this strategic goal will result in the increased prestige of UzhNU both in Ukraine and worldwide, as well as positioning its scientific, educational, research and innovative work and establishing the foundations and mechanisms for transitioning to an innovative path in the training of globally competitive scientific and educational personnel.

Principles for achieve the strategic goal of Uzhhorod National University in the process of transformation into a research university:

– An objective review of the organization, direction and priorities of research and development of new forms and mechanisms of the research and innovation activities based on the prediction and prevention of possible challenges with the peculiarities of the Transcarpathian region.

– Staff training by a new type to ensure:

a) Thinking outside of existing conventional representations;

b) Meeting the challenges that still did not solve;

c) Operating in practice, taking responsibility in a situation of uncertainty, limited resources and personal risk;

d) Proving its effectiveness actual achievements and results.

– The priority of the university is fundamental, problem-oriented and applied research aimed at technological modernization of the real sector of the Transcarpathian region.

– Long-term planning (5-10 years) concrete measures and future research topics focus on the need for innovative regional, business and economic environment.

– The formation of stable, mutually beneficial relationships innovation-oriented university with leading universities of neighboring countries: Slovakia, Czech Republic, Hungary and Poland on the basis of the International consortium created in UzhNU

– Supporting promising new areas of research that are consistent with the priorities of the region and the state, innovative trends in the world of science; conducting scientific research relevant to Ukraine and the Visegrad Four.

– Innovative system reform and deepen the content of scientific research in the context of internationalization;

– Modernization of the material base of scientific research at the university, the widespread introduction of innovative techniques, multimedia, test and distance learning.

– Using innovative national and international experience and scientific research cooperation.

– Ensure effective research collaboration.

– Promoting the work of the Science Park “UzhNU” and ensure the transfer of technological development of the university, the commercialization of research and interaction with the business environment.

Therefore, the strategic goal of UzhNU long-term development perspective is to increase the competitiveness of scientific activity in the process of

integration into a single international scientific and educational space and a collective contribution to the modernization of the real sector of the Transcarpathian economy.

Implementation of the strategic goal foresees:

1. Extensive involvement of students, masters, postgraduate students to applied research of enabling them to:

- Learn how to refresh the new technologies in the Transcarpathian region;
- “See” their future profession dynamics; understand the importance of the development of fundamental knowledge.

2. Internationalization of research.

3. The study and use of international experience leading universities at Visegrad countries in the context of innovation in the following areas:

- Organization of research and management;
- Personnel policy;
- Interaction with the real sector and academic science;
- Modernization of the educational process.

4. Introduction of forecasting areas and volumes of basic and applied research UzhNU monitoring of the implementation of promising research products; coordination of these processes.

5. Create a system of scientific management of university management capabilities of Science Park “UzhNU” and the potential of research, educational and scientific institutions, and other innovative structures; ensuring collaboration work.

6. Significant expansion of the list of legitimate paid services in the field of scientific research and commercialization of competitive products due to the transfer of intellectual property products UzhNU. Creating and filling the endowment fund of the University.

7. Reforming the system of innovation and deepen the content of student research.

Achieving the strategic goals of UzhNU and the status of the research university will be entitled to:

- use in its name the word «research»;
- receive basic funding under a separate budget program from State Budget of Ukraine for conducting scientific activities in the amount of not less than 25 percent of the funds provided for its maintenance, for scientific research, support and development of their material base;

- the competitive form the subject of fundamental and applied research, scientific and technological developments and independently approve the annual thematic plan;
- form the basis for its innovative structure of different types (scientific and technological parks, business incubators, small businesses, etc.) based on the convergence of interests of technology companies, science, education, business and government in order to fulfill and implement innovative projects;
- take a final decision on awarding scientific degrees;
- independently form a single specialized academic council for defense of theses for the degree of Doctor of Philosophy involving at least five persons with the appropriate level, two of whom work in another institution of higher education (research institutions);
- establish regulations the number of persons enrolled on a post of scientific and pedagogical and scientific employee;
- article and to determine the volume of spending their income;
- within defined the established order of the general fund for salaries and within existing higher education of own revenues to form and approve the staff list of scientific and educational, scientific, pedagogical and other employees, including to determine the staffing standards, name and number office workers according to the structure of higher education;
- exercise other rights provided by law.

Research and innovative activities of the University provides major review of its areas of research. If research activities aimed at obtaining new knowledge and scientific and technical results then education - the use of knowledge and results in the learning process, the innovation should focus on the commercialization of knowledge, ie the cost-effective use of new knowledge in scientific and educational spheres.

Criteria of innovative scientific and technical activities

1. Relevance of the research.

- The presence of scientific schools, which have the status of leaders in Ukraine and the world.
- The presence of grants from ministries, departments over the years.
- The presence of grants from international funds and programs.
- number of scientific monographs published by the central and foreign publishers (including English).

2. The number of articles in scientific periodicals that are indexed by international databases per 1 scientific-pedagogical employee (Webometrics, Scopus, impact factor, Hirsch index).

3. Proportion of fundamental and applied research according to the priority areas of development in the total number of scientific studies and commercialized.

4. Indicators of the importance and the level of scientific research.

- Prizes at international and national level (over 1 mln. UAH.).
- Major international and national scientific and technological projects and availability of patents and licenses.
- Medals and prizes of international and national scientific and technological exhibitions (number per year).
- The presence of in the structure of university research institutes, the number of scientific laboratories equipped with high-tech equipment, staff and scientific staff.
- The presence of high-performance technology centers.

5. Performance indicators of research, especially by Masters and PhD.

- state prize for young scientists (number, level).
- number of presidential grants received on support of young scientists.
- number of national and international grant funds received by students and young scientists.
- the number of student conferences, competitions, contests.
- number of students and young scientists were trained at leading scientific centers of Ukraine and abroad.
- availability of preparatory centers in university.

6. Availability of scientific, educational and material base.

- The capacity of scientific library (funds, technical and software activities).
- The capacity of Internet center and telecommunication network.
- Publishing (including foreign publications); the total number of periodicals at university.

STRATEGIC GOAL 3

Expanding international cooperation, internationalization of educational and scientific activities, and utilizing the innovative potential of the European educational and scientific space

One of the important directions in shaping modern educational policy is the internationalization and modernization of higher education. The main objectives of this activity at UzhNU are defined in the Internationalization Strategy approved by the Academic Council of the University on May 30, 2019 (<https://www.uzhnu.edu.ua/en/infocentre/get/20139>).

International cooperation, oriented towards the modern requirements and standards of the global educational and scientific space, particularly the European Research Area (ERA), is an extremely important and priority area of work for an innovative university, guided by the trends in the modern market of educational services, technologies and developments.

Integration into the European educational and scientific space, creating conditions for international academic mobility, are the main tasks of Uzhhorod National University in the sphere of cooperation with foreign higher education institutions. The proximity of Transcarpathia to EU member countries, the established connections with the Visegrad Fund, and a number of cooperation agreements with foreign higher education institutions provide advantages for UzhNU among other universities in Ukraine.

Membership of UzhNU in international associations, clusters, and consortia such as Magna Charta Universitatum, the Danube Rectors' Conference, the European University Association, the University Cluster of the Eastern Partnership, and CS-DC UNESCO UniTwin is of great importance for further integration into the European research space.

On June 28, 2022, a cooperation agreement was signed between Uzhhorod National University and the University of Central Lancashire (United Kingdom) within the framework of the Twinning project "UK-Ukraine university twinning scheme."

In October 2022, Uzhhorod National University became one of the founding members of the Eastern Partnership University Consortium (EPUC), initiated by Charles University (Prague, Czech Republic). The Consortium includes 11 universities from EU member states and associated countries of the Eastern Partnership.

In 2022, Uzhhorod National University significantly improved its position in the University Impact Rankings and entered the top thousand universities in the world, ranking between 801-1000 and scoring 50.9 points.

In terms of sustainable development goals, Uzhhorod National University was listed among the top 20-40% of the best universities in the world. In the QS World University Rankings: EECA, Uzhhorod National University occupies the 14th position among Ukrainian universities. It is also worth mentioning that among higher education institutions in Ukraine, Uzhhorod National University holds the 4th position in terms of the number of international students.

In 2022, a total of 91 Ukrainian higher education institutions were included in the comprehensive and widely recognized global ranking U-Multirank, providing domestic universities with an opportunity to compare their performance with international universities. Uzhhorod National

University ranked 18th among the 91 Ukrainian institutions in the overall ranking table.

Despite the limitations associated with the introduction of martial law, in 2022 Uzhhorod National University continued to develop opportunities for participation in the European academic mobility support program Erasmus+.

Semester-based education for students and dual degree programs have become a regular practice. Active cooperation has continued within the framework of previously established agreements with the Pomeranian Academy in Slupsk (Poland), Pavol Jozef Šafárik University in Košice (Slovakia), the (Slovakia), and the University of Economics in Bratislava (Slovakia). Additionally, new collaborations with two foreign partners have begun.

To unite the efforts of graduates from all generations for the development of the university and to enhance its prestige as a leading world-class educational institution, the International Alumni Association of Uzhhorod National University was created and is actively working. The Association's activities create a dialectical synergy with the acceleration of the social implementation of the university's European integration progress. Separate branches of this non-governmental organization play an important role, operating in Israel, the United States, Japan, as well as neighboring EU countries such as Hungary, Slovakia, Poland, and Romania. These branches of the Association are headed by former graduates of Uzhhorod National University who are renowned scholars far beyond Ukraine's borders.

An important component of implementing the principles of internationalization in higher education is the education of foreign students. Over the past years, Uzhhorod National University has enrolled up to 2,000 international students, including students from Asia. Instruction is conducted in Ukrainian and English languages.

Considering the crisis in the higher education system and the challenges to national security as a result of Russia's invasion and war against Ukraine, as well as significant migration and demographic processes, there is an urgent need for the modernization of higher education.

The Strategic Development Plan of Uzhhorod National University for 2023-2032 should envisage the implementation of a conceptual model for expanding the internationalization of educational and scientific activities based on effective international cooperation with leading universities from European Union countries and the world.

The basic principles of conceptual model of international activity are:

- introduction of quality assurance mechanism for higher education to create the necessary mutual harmonization of evaluation studies towards integration into the European Higher Education Area;
- coordination of the National Qualifications Framework of Qualifications Framework European Higher Education for academic and professional mobility and lifelong learning;
- cooperation with the European network of national information centers on academic mobility and recognition;
- implementation of the international market of scientific, technical, technological and other developments UzhNU sale of patents and licenses; fund raising international funds, institutions and civil society organizations for scientific, educational and other programs;
- providing measures for the development and strengthening of mutually beneficial international cooperation in higher education and science under bilateral and multilateral agreements;
- achieving international quality standards in the field of research and training programs and mobility of students, involvement of the teaching staff of the international scientific and educational process;
- introduction and implementation of joint degree programs as an effective means of improving the competitiveness UzhNU the educational market;
- development of international activities as a means of improving the quality of university education, strengthening its educational role;
- participation in the formulation of goals, objectives and principles of entering university in international educational and scientific network and increase the international prestige UzhNU.

Innovative development of Uzhhorod National University in international cooperation foresees:

- effective use of favorable conditions for international cooperation thanks to the geographical location of Transcarpathia, which connects Ukraine with the European Union;
- ensure effective cooperation with foreign partner universities based on bilateral agreements with a view to expanding areas of wider involvement of teachers, researchers, doctoral students and post-graduate university to joint international research projects with universities Visegrad countries;
- provision of services related to higher and postgraduate education for foreign students in UzhNU;
- efficiency of the technologies of intensive study of foreign languages for students and teachers;

- use of the potential of the International Consortium of universities to participate in international projects and programs in cooperation with foreign partner universities, including the creation of joint scientific and educational structural units;
- implementation of double degree programs;
- active use of links with alumni and staff UzhNU working in foreign universities for joint research activities and participation in international projects;
- participation in programs of bilateral and multilateral intergovernmental and inter-university exchange students, graduate students, doctoral students, teaching, research and teaching and research staff;
- joint publishing and development of teaching methods in the context of the new generation of the Law of Ukraine “On Higher Education”;
- educational travel abroad, and researchers naukovopedahohichnyh for educational, scientific, educational and scientific work in accordance with international agreements of Ukraine, as well as agreements between UzhNU and foreign partners;
- enable self-study of foreign languages, introducing language training for teachers and university employees;
- participate in the implementation of the joint work in international graduate programs UzhNU dual leadership, creating together with international partner universities defending dissertations for certain specialties;
- constant increase in international grants various orientation (scientific, E-learning, social, humanitarian, educational, organizational, etc.), including individual, through agreements with foreign universities, programs to promote mobility of teachers, researchers, organizing training at university partners, especially high-rating.

Activation of the process of integration into the European educational and scientific space is possible due to:

- ✓ improve the content and quality of educational programs through the implementation of advanced learning and teaching and educational technology, copyright courses and master classes in the teaching of all subjects of the curriculum;
- ✓ development of joint PhD programs PhD with foreign partner schools and training foreign students in UzhNU;
- ✓ financial and organizational support for annual training of scientific and pedagogical workers, doctoral students and students in leading foreign educational and research centers;

- ✓ invite young and promising scientists to lecture promising and problematic areas of science;
- ✓ involvement publications University publications of foreign authors – leading professionals with high levels of international scientometric data-bases;
- ✓ entry in the international scientific and information and communication space to engage in scientific work of scientists and researchers from other countries;
- ✓ ensuring the introduction of foreign schools and scientific experience of advanced international partner university in the educational process involving the potential and opportunities of the International Consortium of universities;
- ✓ creation of international research teams for joint research on fundamental and applied problems, preparation and publication of joint books and textbooks.

Further implementation of an innovative conceptual model of internationalization of educational and scientific activities and the development of international cooperation at Uzhhorod National University for the period of 2023-2032 is possible through:

- Ensuring the effectiveness of fulfilling agreements with foreign higher education institutions and research institutes.
- Developing interactions with international networks, organizations, and foundations, as well as international scholarship programs.
- Implementing active engagement in strategic international alliances, consortia, and joining new international educational and research networks.
- Strengthening the university's reputation in the field of scientific research by increasing the number of publications by faculty and staff in reputable international journals.
- Developing measures to promote educational services abroad, intensifying efforts to expand the number of international symposiums, conferences and seminars conducted by Uzhhorod National University abroad and participating in international exhibitions and education fairs.
- Conducting continuous monitoring of the regulatory requirements of international and national rankings to shape new tactical goals for internationalization in response to emerging societal challenges.
- Systematically initiating and supporting academic mobility of students (and graduates) through information dissemination, organizing individual study schedules, credit recognition, improving mechanisms for joint

degree programs, international programs, and programs conducted in foreign languages.

- Implementing information, organizational, educational and technical support systems within the university for students, graduates and young researchers who aspire to implement innovative ideas with the efficient application of modern IT technologies, contributing to the development of economic thinking, communication and leadership skills, management abilities and business activities.

- Applying a motivation system for employees to submit project proposals and participate in international projects and programs. Defining a list of priority research areas for project proposals. Ensuring the effective utilization of funds won from international grant funds.

- Stimulating the participation of structural units in the internationalization process and motivating departments and employees to engage in international activities such as submitting applications, establishing partnerships, participating in academic mobility and conducting rankings of faculty based on international activity.

- Expanding and enhancing the provision of English-language educational programs, courses, and educational-methodical complexes for students (and graduates) who will study at Uzhhorod National University under the Erasmus+ program.

- Continuously conducting language retraining for faculty and administrative staff, implementing a motivation system for academic and administrative staff proficient in foreign languages.

- Implementing a developed system for assessing the language proficiency level of students and academic staff who are heading for internships.

- Continuing the testing of Ukrainian and foreign languages (English, German, French, Spanish, Romanian, Polish, Hungarian, Czech, Slovak) proficiency.

- Involving foreign experts in conducting academic classes and research work, attending professional development courses at Uzhhorod National University.

- Improving the infrastructure conditions of Uzhhorod National University for the reception of foreign students and faculty (including for exchange programs).

- Ensuring the high quality of education programs for international students, including the “Ukrainian as a Foreign Language” program.

- Increasing the effectiveness of the departments responsible for coordinating and monitoring internationalization activities, collecting and analyzing reports and materials from staff, other units, and external partners.

- Annual evaluation of the grant and publication activities of faculty members, their participation in international conferences and global research networks.
- Publishing monographs, scientific papers and other scientific publications jointly with foreign partners, including those included in international scientific databases such as Web of Science and Scopus.

Indicators of success in implementing innovations in the field of international cooperation at UzhNU:

- Rational utilization of the regional specificity of Transcarpathia and the advantages of its geographical location.
- University rankings and the Hirsh index in scientific databases.
- The number of publications by faculty members of the university in international scientific databases.
- The number of international partners with whom cooperation has been established and the status of cooperation agreements implementation.
- The number of foreign citizens receiving higher education at the university.
- The number of students participating in international academic mobility programs.
- The number of faculty members participating in international academic mobility programs, including those implemented at Uzhhorod National University, from leading EU countries.
- The number of international conferences, round tables, seminars, workshops and other educational and scientific events organized.

STRATEGIC GOAL 4

Ensuring innovative activities of UzhNU in the field of technology transfer. Implementation of the European model for the functioning of the UzhNU Science Park

Fundamental technical modernization of the regional economy - the priority of this decade, which requires not only training new competencies, but also the formation of a powerful source of innovation activity at the Uzhhorod National University.

Innovation activities in technology transfer is realized directly via applied and basic research, research laboratories, institutes, centers, technology platforms, relevant departments of Applied Sciences IT direction and is provided by the management of the Center for Technology Transfer at the

“Science Park of Uzhhorod National University “(in collaboration with the center of innovation and development).

Special attention is focused on:

- ✓ commercialization of research and development;
- ✓ closely with production, based on the needs of the manufacturer and the market;
- ✓ development and implementation of prototypes;
- ✓ ensuring promotion (marketing) of products;
- ✓ protection of intellectual property rights.

The University has 34 research institutes, centers, laboratories, educational institutes.

As part of the research project “Innovation University - tool integration into the European educational and scientific space” in UzhNU order of MES of Ukraine №718 from 07.07.2015 created Limited Liability Company Science park “Uzhhorod National University” and approved the list of priority directions of its activity.

The conceptual direction for development innovation activities of Uzhgorod National University is to increase the contribution of the university in technological modernization of the real economy of Transcarpathian region by developing its own research and innovation potential.

Implementation of this trend implies compliance with those basic principles, such as:

firstly, the concentration of organizational measures and resources in priority areas of innovation areas in order to increase demand on the real economy of scientific and technological development of higher education institutions;

secondly, cooperation with leading scientific and educational institutions of the EU and the world through joint projects and agreements aimed at globalization of world science and practice;

thirdly, the efficiency of technology transfer, borrowing extra-budgetary financial resources, the creation of a database of innovation and organization system of monitoring;

fourthly, ensuring close cooperation with innovative industries, regions, corporations, enterprises and other economic entities;

fifth, attraction of investments, including foreign to the education system in order to use the results of joint activities in the domestic and international markets of high technology products;

sixth, a system of training and retraining in the field of innovative entrepreneurship.

Securing innovative transformation of the university in the center of the region and further setting up of technology transfer as part of cross-border cooperation will be ensured by achieving the following strategic objectives:

1. Infrastructure development relationship with the environment, the formation of a strategic partnership with university universities, academia, industry, business. Achieving this strategic goal involves the following major objectives:

- *Attracting university to solve problems of innovative development of region, country;*
- *infrastructure interaction with the environment;*
- *Monitoring of the environment and the marketing of relevant markets;*
- *expansion of cooperation and joint structures of the institutions of NAS of Ukraine;*
- *the involvement of existing small innovative enterprises in implementing innovation university and new “venture capital” companies;*
- *joint activities with major national and multinational corporations and industry;*
- *Creation of the Alumni Association of UzhNU and their involvement in the activities of the university;*
- *interaction with the pre-university educational institutions, establishment of educational systems;*
- *cooperation with foreign and domestic universities and research organizations.*
- *Together with research institutions and industry Uzhgorod National University need to develop research infrastructures, including centers for collective use, knowledge base and educational resources, small innovative enterprises;*
- *effective continuous operation with ministries and departments;*
- *interaction with various Ukrainian and foreign associations, foundations and NGOs;*
- *intensification of cooperation with the legislative and executive authorities at all levels.*

2. Creation of innovative infrastructure of UzhNU, settlement blocs responsible for research and development, intellectual property protection.

Innovative activities of Uzhgorod National University should be done via structures of different scales and, consequently, with different legal sta-

tus. The system of innovation management at university should include both administrative units and structures methodical, information and consulting support of scientific innovation activities universities.

The entities of scientific innovation universities are:

- teachers, researchers, doctoral students, graduate students, undergraduates and students who are directly involved in innovation UzhNU;
- temporary research teams;
- department, research laboratory UzhNU and others subdivisions;
- university research institutes, research centers;
- innovative infrastructure units, which include marketing services, information, expert, certified maintenance, protection of intellectual property, innovation management and training for innovation;
- Scientific Park of the University;
- innovation centers, technology transfer centers, business incubators;
- enterprises and organizations with the university cooperation agreements and participate in innovation universities.

For efficient organization of scientific innovation UzhNU must provide:

- transparency organizational and management structures of the University, eliminate duplicate functions of command and control, adjustment provisions on structural subdivisions of the changing of the functions and operations;
- implementation of IT workstations and university professionals, including workstations professionals working in innovation and technology transfer;
- uniform, distributed access all of scientific innovation to information resources MES;
- permanent work units and staff for innovative infrastructure of the university;
- improving internal (local) regulatory of UzhNU in the field of intellectual property, to stimulate the commercialization of science and technology development, transfer.

The main areas for integration of scientific, technical and innovation activity in UzhNU are:

- 1) participate in the development and implementation of regional programs of economic and social development;

2) research, experimental and innovative developments and more, including the state budget and own revenues;

3) participation in the creation of educational, scientific and research organizations, innovative structures and other organizational forms of cooperation;

4) the introduction of innovative products created in manufacturing, other industries, etc;

5) the acquisition, protection and enforcement of intellectual property rights to the results of scientific and technical activities;

6) conducting and publishing information and resource activities.

In order to promote innovation activities in Uzhhorod National University it is necessary actively promote technology transfer at all levels of cooperation following:

- **first level - passive** - scientific reports, publications, speeches and lectures at seminars and conferences;
- **second level - "acceptance" technologies** - collaboration between designer and customer;
- **third level - implementation of technology** - transfer of knowledge and resources to the user and / or customer;
- **fourth level - the use of technology** - responsible product commercialization stage.

For the successful decision the formulated tasks is necessary to organize hard links between participants of transfer. The most important are the following forms of direct technology transfer:

1) from Uzhhorod National University - industrial enterprises:

- development of technologies within the university direct contracts with enterprises; alienation of rights to use intellectual property rights; organization of small innovative companies;

2) personal technology transfer, which is carried out:

- in the professional development of staff; the appointment of young professionals to the company; at work teacher and part-time student at the enterprise; during mutual visits, personal contacts of scientists, specialists, students; in observations aimed at collecting scientific and technical information; during fairs, exhibitions, seminars, conferences, symposiums; an electronic transfer of technology (databases, e-commerce); a scientific and technical publications.

Technology Transfer Center (TTC) formed in the structure of the Science Park. Its purpose - searching, selection, transfer of technology on demand of enterprises at Transcarpathian region, foreign countries, venture

investors. Priority of TTC is providing services to business entities that operate in the region..

3. Provision of European quality of training for efficient maintenance of innovation management.

The basis of personnel policy principles need to put targeted support for the most productive working scientists, real competition in the vacancy, promotion of specific research results. This should be carried out within the framework of certain contracts the university to conduct research, and within the introduction of a new system of remuneration of teaching staff, providing it greater differentiation.

To rejuvenate and update personnel should provide special support program for scientific activity of young researchers and teachers. UzhNU has to enter the international market skilled scientists, involving the work of the best world experts. A special role should be assigned to update the scientific management practices, including the work of students.

Staffing innovation sphere should be based on the following principles:

- include education and training in innovation and production processes;
- continuous training and skills development that integrated production system of innovative products;
- focus on the training of highly qualified and highly intellectual professionals, system managers of innovation;
- constant focus on generating advanced scientific and technical ideas and identifying ways and methods of their implementation in innovation;
- orientation training to manage the social and psychological aspects of innovation;
- UzhNU cooperation with companies that implement innovative projects, their joint activities in the field of commercializing innovation, testing innovation managers acquired skills.

4. Creation of an effective innovation financing system at UzhNU.

Improvement of financial support to innovation in UzhNU foresees:

- optimization and increase budgetary allocations for research and development and other costs related to the conduct of research by scientists UzhNU active participation in the competitions of the Ministry of Education and Science of Ukraine;
- implementation in practice of scientific research works that are carried out through activities on self-financing basis;
- improve the system of incentives scientists UzhNU;

- ensure efficient use of funds for the operation and development of science; a fund research funding from extrabudgetary funds university;
- attracting donor support from funds received for projects of international funds and programs, including the framework programs of the EU, the Central European Initiative, the International Visegrad Fund;
- attracting new sources of funding.

The Strategic Plan must explicitly identify the issues that require immediate prioritized resolution. These include:

- assessment of intellectual property;
- distribution rights for the created technology products;
- the formulation of intellectual property on account (balance) in UzhNU.

The main subject of innovation activity in Uzhhorod National University is Science Park “UzhNU”, created to support innovative business by creating logistical, social, cultural, service, financial and other facilities. The main task - support and training for voluntary activities of small and medium innovative enterprises, commercial development of scientific knowledge, inventions, know-how and high technologies and their transfer to the market of scientific and technical products to meet the needs in this product area.

The relevance of establishing a Science Park in the Transcarpathian region is also driven by the mismatch between the existing scientific and technological potential in the region and the ultimate outcome of the innovation process - commercialization or implementation of innovations in industrial production. Despite the large number of scientific and research institutes, their effectiveness in interacting with enterprises that have the potential to implement innovative products and services is insufficient.

The work of the Science Park is aimed at establishing a chain of technology transfer, which involves adding commercial value to developments and identifying and developing their competitiveness in the modern market of products and technologies.

The Science Park is intended to occupy a central position in the innovation infrastructure of the Transcarpathian region. The cluster of organizations in the immediate vicinity of the Science Park will include large industrial enterprises and higher education institutions in the region, venture funds and associations, service companies, and anchor companies as park residents.

The activities of the Science Park are focused on long-term support for the innovation activities of enterprises and organizations in specialized areas. In line with its goals and objectives, the activities of the Science Park will be geared towards creating and developing infrastructure facilities for the national economy, incubating small innovative enterprises, establishing and supporting specialized databases, organizing and conducting educational and business events, interacting with entities engaged in innovation activities, and managing the property complex.

The Science Park of Uzhhorod National University will provide highly favorable conditions for startups and developing IT companies. During the stages of project design, creation and market launch of a new high-tech product, resident companies will be provided with all necessary resources for their work, including project catalogs, modern technologies, services, equipment, and scientific and resource base.

To implement the European model of functioning of the Science Park, it is advisable to outline the long-term functions and tasks of the park in the University's Strategic Development Plan. Among them are:

- Informational, methodological, legal and consulting support for the founders and partners of the Science Park, including patent and licensing assistance; creation of new types of innovative products; and implementation of measures for their commercialization.
- Support for science-intensive production and facilitation of attracting foreign investments.
- Involvement of Uzhhorod National University's students, graduates, graduate students, researchers, and staff in the development and implementation of projects within the Science Park.
- Implementation of investment and innovation projects to enter the domestic and global markets with new high-tech, science-intensive products.
- Organization and provision of production for science-intensive, competitive products in domestic and international markets.
- Creating favorable conditions for the establishment and development, promoting the growth and support of small and medium-sized innovative enterprises operating in the scientific and technical environment.
- Organizing the training, retraining and upgrading of skills of specialists required for the development and implementation of projects within the Science Park.
- Creating new and preserving existing jobs.

- Fostering international and domestic cooperation in scientific, technological and innovative activities, facilitating the attraction of foreign investments. The achievement of the goal will be realized through the development of the Science Park as a scientific and production complex in the field of high technologies, serving as the 'core' of the innovation sector in the Transcarpathia region's economy.
- Implementing energy-efficient and resource-saving technologies, exploring alternative energy sources.
- Mastering new materials production technologies, establishing the industry of nanomaterials and nanotechnologies.
- Technological renewal and development of the agro-industrial complex.
- Implementing new technologies and equipment for high-quality medical services, treatment and pharmaceuticals.

By the way, specific tasks of the functioning and development of the UzhNU Science Park are outlined in the Concept of the UzhNU Science Park, so there is no need to detail them in the Strategic Plan.

Evaluation criteria of innovation in technology transfer and commercialization:

1. The presence of innovation infrastructure (Science Park) and the volume of work and services carried out based on the innovation infrastructure of higher education institutions (HEIs).

2. The number of students, graduate students and academic staff who have undergone internships and professional development in the field of innovation entrepreneurship and technology transfer based on the facilities of leading domestic and foreign HEIs.

3. The effectiveness of commercializing research results. The number of active licensing agreements.

- Number of registered patents for inventions (results of the implementation of technology transfer).
- Scientific novelty and publication of research results. The customer's interest in the development of technologies.
- Industrial attractiveness and ease of organization of production.
- Market potential and subsequent revenue generation.
- Number of inventions that are presented to the Center for Technology Transfer for the purpose of examination on the subject of whether the results obtained; number of inventors who have received counseling or other services in the TTC;
- Number of submitted patent applications.

- Number of established small innovative enterprises.
Amount of income received from various types of commercialization in absolute terms and as a percentage of the research budget.

STRATEGIC GOAL 5

Implementation of the Sustainable Development Policy of UzhNU aimed at achieving institutional and environmental sustainability, social inclusion and gender equality. Development of a regional lifelong learning system

Due to the resource and economic crisis currently experienced by most countries, including Ukraine, as well as the general deterioration of population health and environmental pollution, there is an urgent need to consider sustainability as the main priority in the development of society and all its spheres, including education, which has the role of an anticipatory factor in building the value and worldview foundations of a society of sustainable development.

Today, sustainable development strategy is the leading strategy for the further existence of post-industrial society. There is no reasonable alternative to sustainable development, and the global community is taking steps towards transitioning to a new development strategy in the 21st century. Ukraine lags behind other countries in this process. Accelerating this process can be achieved through the formation and functioning of a new education system - education for sustainable development.

This stimulates the renewal of priorities in the development of educational, scientific, innovative, economic, social, and ecological spheres of life at UzhNU in the face of unpredictability. Education is one of the priorities of the United Nations Sustainable Development Goals and the European Union's Sustainable Development Strategy.

Education for sustainable development entails the following changes in the learning process:

For academic staff, it involves transitioning from knowledge transmission to creating conditions for active learning and practical experience.

For students, it involves transitioning from passive acquisition of knowledge to active seeking, practical comprehension.

For the university administration, it involves changes in resource utilization, implementing sustainability and democratization principles in management, and fostering dialogue with stakeholders.

An educational environment is created where it is possible to:

- Express and defend one's own point of view.

- Make conscious choices between alternatives.
- Take responsibility for one's choices and anticipate their consequences.
- Listen to and understand others.
- Learn to respect democratic decisions.
- Resolve conflicts in a civilized manner.

Learn to negotiate and collaborate. The Policy of Resilience and Sustainable Development of UzhNU (hereinafter - Policy) was approved by the Academic Council on February 21, 2023 [4]. University departments are recommended to implement the provisions of this document in their activities.

According to the Sustainable Development Policy of UzhNU, alongside its mission in education, scientific research, and innovation, it is of significant importance as a center for:

- 1. Preservation and development of human and social capital.**
- 2. Formation of leadership potential.**
- 3. Strengthening civil society.**
- 4. Cultivation of civic culture and tolerant behavior, eradication of discrimination against different groups.**
- 5. Socio-economic development.**
- 6. Environmental security of the region.**
- 7. Ensuring stability and sustainability in regional development.**

The policy is grounded in the application of a comprehensive set of principles of substantive, functional and organizational nature, including:

- Adherence to democratic values and freedoms, equality, justice, democracy, the rule of law, egalitarianism (equality of rights and opportunities), respect for human dignity, accessibility, non-discrimination, and tolerance.
- Systemic, inclusive, and broad active and meaningful engagement of women, men, and all stakeholders in the implementation of the Policy.
- Objectivity and substantiation in identifying sustainable development issues, compliance with international norms and commitments, optimal problem-solving approaches, and orientation towards the best international standards and practices in education.

In implementing this Policy, Uzhhorod National University will embrace sustainable development practices and promote its principles at the local, regional, national and international levels, which will involve the integration of economic, social, gender, environmental and cultural responsibilities with educational, scientific and research, innovative and security

aspects. This comprehensive approach necessitates the identification of the key components of the policy, namely:

1) Educational; 2) Scientific research and innovation; 3) Economic; 4) Social; 5) Ecological; 6) Organizational.

1. The implementation of the educational component of the Policy involves directing the educational process towards the development of competencies related to rational and responsible attitudes towards the natural environment, as well as the harmonious development of economic and social spheres.

Among the innovations in this section of the Policy that should be considered when forming the Strategic Development Plan of the university, the following are particularly important:

- Introduction of educational innovative technologies, implementation of gender-sensitive approaches, experience of social inclusion for persons with disabilities and other less mobile groups of people, and the development of lifelong learning for adults.
- Conducting gender assessment of educational programs and working programs of the disciplines, developing practical recommendations for integrating gender aspects into the content of educational and research programs.
- Ensuring a unified approach based on the ideas of sustainable development in the development of educational programs at all levels, with mandatory consideration of professional standards, defining criteria for assessing acquired competencies and qualifications in two aspects: 1) integration of sustainable development issues into existing educational programs, curricula, content of educational events, etc.; 2) introduction of new educational programs, courses, including proposals in elective course catalogs.
- Implementing effective methods and practices of working with people with disabilities and special needs in general, to change the perception of this category of individuals in society.

2. The implementation of the scientific, research and innovative component of the Policy primarily involves:

- Development and funding of fundamental and applied research on sustainable development issues.
- Conducting scientific and applied research adhering to the principles of interdisciplinarity, gender approach, social inclusion and social orientation of research results.

3. Among the measures of the economic component of the Sustainability Policy that should be emphasized when forming the Strategic Development Plan of UzhNU are:

- Diversification of funding sources for educational activities of the university as the basis for academic autonomy and a necessary condition for upgrading the infrastructure to provide quality educational services and conduct scientific and applied research.
- Ensuring autonomous electricity and heating supply to university buildings, continuing the policy of thermal modernization and energy efficiency.

4. When implementing the measures of the social component, special attention should be given to the following points of the Policy:

- Ensuring equal rights and creating equal employment and professional growth opportunities in the university, particularly for women, parents with children, and persons with disabilities, increasing the representation of women in decision-making positions in the university.
- Facilitating access to quality education for individuals from vulnerable population groups and disadvantaged categories (orphans and children deprived of parental care, persons with disabilities, combatants, persons with disabilities resulting from the Russian-Ukrainian war, etc.).

5. Among the measures of the ecological component, priority should be given to the following when forming the Strategic Development Plan:

- Development of existing and initiation of new ecological oriented scientific research and development directions with an interdisciplinary nature, addressing the current needs of society.
- Fostering a balanced approach to consumption values and resource conservation among students and university staff.

6. The organizational component of the Policy focuses on integrating sustainability principles into the management activities of the higher education institution (HEI). When forming the Strategic Development Plan of the university, the priorities of the Policy should be used in making management decisions, particularly in the areas of personnel provision, finances, campus development, provision of additional services, infrastructure development, equipment and procurement.

Therefore, in the process of implementing the Policy's priorities that will be considered in the formation of UzhNU's Strategic Development Plan, it is important to establish a foundation of sustainability as significant shared values and mobilize resources at all levels to activate sustainable development ideas.

Indicators of the effectiveness of the implementation of the policy of sustainable development are formulated in detail by its developers [4].

Due to the significance of lifelong learning for adults, as mentioned in the educational component of the Policy, particular attention should be dedicated to it in the Strategic Plan.

Cities and regions as learning entities are a widespread concept in European regional policies in the field of education and science. It is the learning regions that become important sources of innovation and economic growth, acting as ‘accumulators’ of ideas and knowledge, providing support for the surrounding environment and infrastructure that enhance this flow of knowledge and ideas.

Lifelong education is increasingly seen as an effective factor in organizing regional development and as a factor of competitiveness for both individual territories and the state as a whole. The formation and implementation of competitive advantages contribute to accelerated growth in both the economic and social spheres. Under these conditions, the idea of learning cities and regions serves as a marker of successful economic development of a region, the development of its human potential, and the basis for regional political programs.

Considering that many EU countries, including Hungary, Romania, Poland and Slovakia, have significant experience in this field, it is planned to study and generalize their practices for implementation in Ukrainian universities. We believe that research on the mentioned issues will provide answers to the challenges faced by Ukrainian universities, including issues of educational quality, the integration of the knowledge triangle components, and the training of qualified personnel.

The recognition of the importance of lifelong education for human development led to the modernization of European education policies in the early 21st century. The Lisbon Summit of the Council of Europe in March 2000 adopted the ‘Memorandum on Lifelong Learning’. The Memorandum emphasized that lifelong education should become the main political program of civil society, social unity and employment.

On December 18, 2006, the European Parliament and the Council of the European Union adopted Recommendations 2006/962/EU on ‘Key Competences for Lifelong Learning’. Key competences are defined here as necessary for all citizens for personal fulfillment and development, active civic life, social cohesion and employment opportunities.

General language skills, literacy and knowledge in the field of information and communication technologies are essential foundations for learning, and learning for the acquisition of knowledge encompasses all educational activities. The benchmark frameworks include critical thinking, creativity, initiative, problem-solving skills, risk assessment, decision-making

skills, and the ability to manage emotions constructively. All of these are important for all eight key competences [9].

In modern conditions, due to the Russian aggression against Ukraine and the occupation of parts of Ukraine's eastern territories, distance learning, particularly online education, becomes of particular importance for our country. The latest forms of education, which provide the opportunity to prepare for exams, acquire contemporary knowledge and qualifications, can play a crucial role in this process.

An important direction for the implementation of modern technologies in educational processes is the use of electronic textbooks, which have a high potential for improving the quality and effectiveness of learning. However, in order to widely implement electronic learning materials, it is necessary to develop unified state standards for electronic textbooks, taking into account the possibilities of interactivity and the presentation of multimedia content.

The experience of leading countries in Europe and the United States indicates the importance of strategic partnerships and collaboration between vocational education and training institutions and regional development organizations. This allows for the elimination of duplication of training and education in the same specialties and the 'overproduction' of professionals not in demand in the labor market.

It is important to remember that three global trends will influence the development of informal education in the future. The first trend is the growth of the so-called gignomics (Gig Economy), which manifests itself in an increasing number of people preferring self-employment over traditional employment. The second global trend is related to the modern individual's aspiration for individual self-realization. The third trend involves the decentralization of the global education market. Present consumers of educational services now have the autonomy to decide what, when, and how they want to learn. Distance education based on information technology allows for accommodating these tendencies. It is also worth noting the increasing role of informal online education for career growth. It can be argued that in the future, this form of learning will allow individuals to acquire the necessary level of proficiency in each discipline based on the demands of their profession.

The implementation of the basic principles of lifelong education, as formulated in the Charter of European Universities on Lifelong Learning, in the activities of UzhNU necessitates the development of a concept of a 'Learning Region' in collaboration with government authorities and local self-government.

An example of this can be seen in the Strategic Development Plan of Sumy National University. In such concept, it is advisable to include:

➤ Responsive adaptation to changes in economic and social needs, development of marketing strategies for promoting relevant educational services in the labor market, search for social partners, service clients and sources of funding.

➤ Strengthening the social aspect of higher education by providing vulnerable groups, social and other minorities with opportunities for admission, education and completion of studies.

➤ The need for anticipatory modernization of the professional development system using alternative models of professional and personal growth, namely:

- Activation of the university's participation in programs:
 - ✓ Enhancement of qualifications for civil servants and employees of local self-government bodies.
 - ✓ Enhancement of qualifications that correspond to the interests of united territorial communities.
 - ✓ Enhancement of qualifications for employees of other educational institutions.

- Development of innovative thematic programs for qualification enhancement on each department, based on the educational and scientific direction of the department's activities, particularly commissioned by employers.

- Establishment of business incubators for aspiring entrepreneurs, consultation centers for professionals seeking to enhance their qualifications, and international certification centers with the organization of relevant educational courses, based on the Science Park of UzhNU.

- Creation of educational centers in leading enterprises and institutions of the region for corporate training and qualification enhancement programs.

➤ Creation of opportunities for learning and acquiring education for various groups and as wide age categories of the population as possible, including school graduates, adults, elderly people, unemployed individuals and persons with disabilities. This should include:

- Diversification of educational services offerings to encourage a wide range of population segments to obtain modern competencies in business, law, IT, ergonomics, language, medicine and other fields.
- Establishment of university units, commissioned by employment centers and other state and local structures, to address the social

adaptation of military personnel, combatants and citizens with disabilities through educational programs.

- Implementation of international experience in forming a lifelong education and qualification enhancement system for andragogues (organizers of adult learning).

➤ Transformation of the university's postgraduate and professional education center into an interdisciplinary center for professional retraining, enhancement of professional education and adult education. Its activities should include:

- Development of partnerships at the local, regional, national and international levels to implement relevant educational courses.
- Promotion of involving external experts with innovative teaching and training experience in implementing popular educational programs for the population.
- Expansion of service delivery forms with appropriate orientations, such as distance learning, training sessions, discussion forums, short-term courses and self-preparation.
- Conducting independent research on the 'Lifelong Education' program, including the study of international experience.
- Ensuring the continuous improvement of postgraduate education quality by flexibly utilizing and effectively combining various forms of education [7].

The implementation of lifelong education tasks at UzhNU based on the concept of a 'Learning Region' will be facilitated by the following formats of educational, scientific and regional development integration:

- Collaboration with research organizations of the National Academy of Sciences, the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, ministries and government agencies, as well as scientific and educational institutions of other ownership forms.
- Bilateral and multilateral cooperation between the academic community of UzhNU and economic entities, entrepreneurial activities and the socio-cultural sphere of the region in the knowledge and technology transfer process.
- Institutional interaction with regional bodies of executive power, local self-government, and civil society.

STRATEGIC GOAL 6

Increasing the role of non-governmental organizations in ensuring the competitiveness of UzhNU

To ensure the competitiveness of UzhNU, it is necessary to synchronize the activities of both internal and external development factors, in addition to the aforementioned strategic goals for the future.

Among the internal factors are the democratization of management, respect for cultural and historical traditions, assessment of academic programs, quality of faculty, improvement of the organizational structure of Uzhhorod National University, and an increased role of non-governmental organizations.

It is well known that leading universities, in addition to self-development, also contribute to the development of their regions. The implementation of an integrated regional innovation strategy opens up significant opportunities for enhancing the competitiveness of the university and its region in global, regional, and national markets. This is achieved through the preparation of professionals capable of defending the national and economic interests of Ukraine in the conditions of global competition.

In addition to internal development orientations, including collaboration with community organizations, it is important to consider external factors that influence the institution's prestige and reputation on the international stage. This includes identifying trends in its development and opportunities for their realization in the international market, as well as assessing the competitive potential of the institution.

Therefore, the priority in selecting the strategy for international cooperation and strategic partners of Uzhhorod National University is defined as follows: membership in international consortia, associations, and societies; bilateral partnerships; participation of academic staff in international conferences, forums, and symposiums; conducting joint research projects; ensuring the quality of internationalized education; encouraging student participation in international programs, projects, and scientific activities.

Currently, UzhNU actively collaborates with 120 foreign partners based on international bilateral agreements, partnership agreements for implementing international projects, and for the purpose of supporting academic mobility under Erasmus+. Through agreements with foreign research institutions and higher education establishments, the main potential areas of cooperation have been identified, taking into account the strengths and needs of the partners.

In April 2015, with the aim of internationalization, the International Consortium of Universities was established based on Uzhhorod National University, which includes 18 Ukrainian and foreign higher education institutions.

The accession of UzhNU to the Magna Charta Universitatum in September 2018 was of great importance for further integration into the European scientific space. The Magna Charta Universitatum brings together over 80 leading universities worldwide, and it establishes the fundamental values, rights, and responsibilities of a university as a key institution in society.

In the report by Rector Prof. Smolanka V.I. on the results of UzhNU's activities in 2022, the active role of student self-government in the university's scientific activities was highlighted. In particular, the scientific activities of young researchers and students are an integral part of the university's research work, contributing to the development of readiness among future professionals for the creative implementation of acquired knowledge, skills, and competencies. It also facilitates the mastery of research methodology and provides research experience. The coordinating bodies for organizing the research work of young researchers and students at Uzhhorod National University are the Council of Young Scientists and the Scientific Society of Students, Postgraduates, and Doctoral Students.

Increasing the role of non-governmental organizations in ensuring the competitiveness of the University will actively contribute to the implementation of social innovations in the public life of Transcarpathia.

This is evidenced by the activities of the Innovation and Development Center (IDC), the Center for Sustainable Development (CSD), and the Center for Gender Education (CGE).

The Innovation and Development Center monitors relevant grants, collaborations, competitions, internships, training sessions, workshops, and public communication events such as conferences, roundtable discussions, expert debates, seminars/webinars. The monitoring results are compiled into digests and also shared on the 'Educational and Scientific Events' Google Calendar, 'Deadlines and Start Dates' Google Calendar, and 'Educational and Scientific Events Map' Google Map.

In response to the challenges associated with the Russo-Ukrainian war, the IDC has put forth a range of proposals regarding the organization of the educational process, pedagogical and scientific work, as well as assistance to internally displaced persons, particularly teachers and students who have been evacuated to Uzhhorod. This includes initiatives such as fundraising by the UzhNU Volunteerism group to support internally displaced persons residing in UzhNU dormitories, the development of questionnaires and surveys for internally displaced persons residing in Uzhhorod University dormitories to identify their current needs, and the mobilization of assistance for internally displaced persons in the form of food, hygiene products, medications, and household appliances through collaboration be-

tween the UzhNU Volunteerism group and the NGO ‘Public Holding ‘GROUP 90 INFLUENCE.’ Additionally, awareness-raising events for school students on the importance of volunteering are organized.

To support the implementation of international and state programs for sustainable development and to enhance research activities in this field, the Center for Sustainable Development has been operating at Uzhhorod National University since 2015. In 2022, the main achievements of the CSD include participating in the development of the Concept of Sustainable Development for Uzhhorod National University, coordinating the ‘Planet Greening’ campaign in the Transcarpathian region, and tree planting in collaboration with the Ministry of Internal Affairs of the Transcarpathian region (spring 2022). Representatives of the CSD have participated in two major international events organized by HWPL (Organization ‘Heavenly Culture, World Peace and Restoration of Light’) at the UN ECOSOR, in particular, in those dedicated to the 8th anniversary of the HWPL peace summit on the topic ‘Institutional peace: the basis for sustainable development’, conferences on the topic: ‘I want to change the world. What now?’.

With the onset of the full-scale Russo-Ukrainian war, the CSD has engaged in weaving camouflage nets and manufacturing trench candles for the Ukrainian Armed Forces and other defense forces. It has also co-organized research to identify the problems and needs of internally displaced persons (in collaboration with the All-Ukrainian Initiative ‘Active Community’ and the sociological company Active Group) and conducted communication and leadership training for various groups of citizens throughout the year.

In 2022, Uzhhorod National University approved the Gender Action Plan on implementation of gender-sensitive initiatives and measures for 2022-2024, developed under the coordination of the Center for Gender Education of UzhNU. The goal of the Gender Action Plan is to consider gender aspects and implement a gender approach in the activities of Uzhhorod National University, as well as to create a gender-sensitive educational environment at all levels and in all areas of the institution’s life.

After February 24, 2022, in response to the new challenges of the Russian-Ukrainian war, the team of the Center for Gender Education (CGE) together with female deputies from various levels of councils and activists from women’s organizations in the Transcarpathia region organized visits of ‘women’s diplomacy’ to neighboring countries, specifically 12 countries in Central and Western Europe, 19 town halls and municipalities. They participated in 47 actions in support of Ukraine and met with Extraordinary and Plenipotentiary Ambassadors, Consuls, and representatives of 8 countries worldwide.

Throughout 2022, the CGE team participated in events related to the update of the National Action Plan for the implementation of UN Security Council Resolution 1325 ‘Women, Peace, Security’ for the period until 2025 (the National Action Plan was updated on December 16, 2022). UN Security Council Resolution 1325, adopted on October 31, 2000, is one of the most important resolutions of the UN Security Council in the field of security policy. On December 23, 2022, the CGE joined the signing of the Memorandum of Cooperation within the localization of the National Action Plan for the implementation of UN Security Council Resolution 1325 ‘Women, Peace, Security’ for the period until 2025 and became part of the newly formed Coalition 1325-Transcarpathia.

Since 2017, the International Alumni Association of Uzhhorod National University has been operating within the UzhNU, progressively enhancing the competitiveness of UzhNU by establishing separate branches of the organization outside of Ukraine.

The primary goal of the International Alumni Association of UzhNU, as stated in its Statute, is to unite the efforts of graduates from all generations for the development of Uzhhorod National University, the preservation and enhancement of its traditions and spiritual values, and the protection of legitimate social, economic, creative and other interests of its members.

The Association’s objectives include addressing the issues of preserving and ensuring the continuity of traditions and spiritual values among the university’s graduates, creating opportunities for communication among graduates, students and faculty, facilitating information exchange among alumni, enhancing the prestige of the university as a leading educational institution of global significance, conducting ongoing monitoring of opportunities to attract talented youth from school graduates for education at the university, as well as their employment after obtaining higher education, facilitating the acquisition of grants, charitable and targeted funds, and property by the university, which are provided free of charge by Ukrainian and foreign charitable organizations and individuals, and supporting the resource provision of educational, scientific, technological and cultural projects of the university.

The organization has implemented a systematic approach to various aspects of its work. Specifically, focused efforts have been made to establish separate branches of the Association within and beyond Ukraine. Contacts have been established with graduates working in Japan, Singapore, the United Kingdom, Austria, and Germany. Branches of the Association have successfully commenced activities in several European Union countries, the United States, and Israel.

Preparatory work has started to revive the recreation bases of 'Skalky', 'Plishka' and 'Kolochava'. A concept is being developed for the creation of a scientific, informational, recreational and cultural center at UzhNU through the reorganization of existing facilities and sanatoriums that have fallen into decline due to lack of funding.

It is gratifying that our graduates, who are prominent scientists at universities in EU countries and the United States, actively respond to the Association's initiatives for collaboration. Many of them have offered assistance with issues related to the training and internships of UzhNU masters and postgraduate students at leading laboratories in European and American universities. This idea is successfully being implemented by Dr. I. Eisenberg, a Doctor of Physical and Mathematical Sciences and a professor at Manhattan College in the United States. However, there are still many questions regarding the involvement of veteran graduates in working with school youth and attracting the best students to the university. Several other intriguing projects of the Association are currently being addressed.

The main long-term tasks of the International Alumni Association are as follows:

- Facilitating the implementation of educational, scientific, socio-economic and industrial development projects of the Uzhhorod National University.
- Enhancing the prestige of the university as a leading educational institution of global level.
- Establishing continuous effective communication with the university graduates, including those living and working abroad. Strengthening the material base of the university and obtaining opportunities for financial support from European, international funds, and others.
- Creating a database and conducting monitoring of professional achievements of the university graduates.
- Conducting continuous monitoring of opportunities to attract talented youth among school graduates for studying at the university, as well as their employment after obtaining higher education.
- Strengthening the university's ties and relations with other educational institutions in Ukraine and foreign countries, promoting resource provision for scientific, technological, cultural, and educational projects of the university.
- Facilitating the university's acquisition of grants, charitable and targeted funds, as well as assets provided by Ukrainian and foreign charitable organizations and individuals.

- Promoting cooperation between the university and the International Consortium of Universities.
- Establishing contacts and exchanging experiences with Alumni Associations of other educational institutions, including those abroad.

The implementation of the outlined prospective tasks includes the following directions:

1. Strengthening the centers of community organization in the new administrative-territorial structures of the region. The basis for this work, in our opinion, should be the education departments in the local self-government bodies along with the heads of general education schools. This will contribute to establishing closer ties with future students of UzhNU. Efforts will continue to strengthen and expand the Association beyond Ukraine's borders, as well as involve former graduates in practical assistance to the university, both in scientific and material terms.

2. Activating the participation of all faculties of the university in the Association's work. It may be worthwhile to include representatives of the faculties in the composition of the Board, who will coordinate this work. It is necessary to complete the establishment of a database of graduates at each faculty, utilizing the experience of the Dean of the Faculty of Physics, Volodymyr Lazur.

3. The priority task is to unite the efforts of the Association and the university graduates who live and work in the territorial communities of the region with the authorities of state power and local self-government in order to create a recreational-rehabilitation center for participants of military actions and veterans of the Anti-Terrorist Operation (ATO) based on the 'Skalka' sanatorium-preventorium and the highland biobase 'Kolo-chava'.

4. It would be beneficial for members of the Council and the Board of the Association to visit the districts of the region to provide constructive assistance in organizing the centers and their work.

5. A strategically important direction for the Association's work is to establish a strong center in Kyiv, where a significant number of our graduates work, holding influential positions in the Verkhovna Rada of Ukraine, the Cabinet of Ministers, the Constitutional Court, the Accounting Chamber and the departments of the National Academy of Sciences of Ukraine.

The implementation of these tasks will contribute to enhancing the role of non-governmental organizations in ensuring the competitiveness of Uzhhorod National University in the perspective until 2032.

STRATEGIC GOAL 7

Establishing an adaptive management system for the university, adequately addressing its new tasks in terms of organizational structure and personnel provision

The implementation of the university's development strategy and its scale necessitate the need to improve management effectiveness and bring about systemic changes, particularly in the organization of innovation management and the implementation of a continuous quality improvement-based management model. The sustainable development of the university, an atmosphere of success and improvement, also requires constant transformation of the management system, organizational flexibility in forecasting and responding promptly to changes in the competitive global environment, the application of new forms of change management, managerial innovation, and managerial effectiveness, as well as broader involvement of learners and employees at all levels in the management processes. To accomplish the objectives of the strategy, an appropriate organizational culture, ethics of managerial activities, a creative collaboration atmosphere, and trust are necessary.

Uzhhorod National University is a large and branched structure, and its effective functioning is not possible with a rigidly centralized management system. It requires a distribution of responsibilities along the vertical hierarchy, a significant expansion of autonomy, while simultaneously increasing accountability and demands. The embodiment of the principle of "as little centralization as possible and as much as necessary" calls for an appropriate management model with the development and implementation of conceptual and methodological policies that define the institutional, organizational, and personnel components of quality management, along with the corresponding organizational approaches.

Therefore, the main strategic goal is to rationalize and streamline the management of UzhNU, creating an economic environment that will lead to positive motivation for the university's components, its employees, and students.

The implementation of the Strategy for 2023-2032 will be carried out by optimizing management processes, balanced structural changes through:

- Combining collegial and hierarchical principles, strengthening the role of the Academic Council as a collegial governing body of the university.
- Conducting an audit of all management processes within the university and optimizing the structures of existing departments by delineating and balancing functions and responsibilities among them.

- Enhancing collegiality in university management and increasing transparency in decision-making.

- Developing an action plan for the implementation of the University Development Strategy based on successful management principles, introducing the principles of moderation and mediation to ensure effective teamwork, prevention, and resolution of conflicts.

- Improving interaction with executive authorities, employers, and charitable foundations to involve them in the university's funding.

- Increasing autonomy of educational and scientific institutes and faculties in personnel policies, as well as in the provision and implementation of new forms of educational, scientific, research, and innovative activities.

- Strengthening the collaboration between departments and student self-governing bodies, influencing and holding students accountable for decision-making and implementation.

- Exercising university management based on corporate culture, which includes:

- *decision-making balance;*

- *effectiveness of decision implementation: task delegation, function allocation, systematic control;*

- *competence of performers;*

- *personal responsibility and initiative.*

- Creating an effective personnel management system, the main tasks of which should include conducting audits, recruiting highly qualified professionals, providing their training, development, evaluation, and designing employee incentive programs.

Revitalization of creating education and research and innovation platform for regional development within the knowledge triangle needs of the university changes and additions to the organizational strategy of the university-integrator and additional measures to improve the efficiency of the existing innovation infrastructure of the university. They include, in particular:

- ***in the short term (with a term of 1-2 years):***

- Modernization of innovative infrastructure UzhNU as university-integrator such its components as an educational innovation of specialized departments, support innovation and protection of intellectual property, the regional distribution of the fruits of labor and income generated, multi-channel investment in experimental research and production capacity;

- Distribution of horizontal linkages between university departments relevant competence in a project organizational structures;

- Preparation and implementation of programs of «spin-off» academic enterprise side businesses and small innovative companies;
 - Appropriate adjustment and reorientation of forms and methods of research department, international department, business centers, career development and innovation, the Science Park of technology transfer centers, contact points and other subdivisions;
 - University education agency to attract investment from the marketing department of research and development as a leading tool search engine sources of funding projects based on international grants, programs of international financial technical assistance, investment and venture capital and preferential loans, including for joint regional development projects implemented in the framework of regional integration strategy;
 - The creation of a business incubator and entrepreneurial club Uzh-NU for the formation of student and academic start-ups and their further advancement in the economy of the region and state competitions of business ideas and business forums of communication with business mentors from among the practitioners of innovation and other business;
 - Working out an effective system to inform the participants of integrated regional platform for science and technology programs of national and international funds investors;
 - Revitalization of existing and creation of new councils, associations, clubs re-ctors, principals and deans of faculties of universities III-IV and the I-II levels of accreditation for consolidation educational and innovation space around the priorities of regional development and its own modernization, harmonization of interests and drafting of cooperation and distribution of results the transfer of educational and scientific products to regional and other needs;
 - Activation of networks of informal contacts representatives of scientific, educational and business community-based association of graduates of the university and its faculties;
 - Making appropriate changes to the rating system of scientific and pedagogical staff (according to performance criteria);
 - Motivation of scientific and pedagogical and other categories of staff involved in the development of regional platforms, with funds generated in its programs.
- ***in the medium term (with a term of 2-5 years):***
- Continuous search for and adapt to the needs of realization of the role of National University - Regional integrator most appropriate

legal form of innovation (business) of higher education according to the progressive trend embodied in the Law of Ukraine “On Higher Education”;

- Continuing transformation of the economic mechanism of functioning of the university as an integrator of regional knowledge economy and innovation with great potential international and cross-border cooperation;
- Pilot tests and analysis capabilities that create such different degree of concentration of powers, resources and responsibilities types of integration structures as a regional association of educational and research institutions of different levels, regional university teaching and research District, National University with the status of the integrated public innovative educational corporation and preparation of proposals to the government agencies for their use in the region.

Implementation of these and other steps will mean a transition to a package of management measures ‘design-oriented university’, used in higher education methods of strategic management oriented to intensifying interaction with external financial and economic, industrial, scientific in-educational, governmental and socio cultural structures canonical add organizational bases of universities as scientific and educational schools of dynamic organizational subsystem that flexibly responds to changes in the external socio-economic environment.

Following the principles of innovation will allow the traditional university system and fully restructure organizational management in accordance with the requirements of the market economy and modern management methods and technologies.

The structure of innovative and comprehensive system of university management must meet a number of specific requirements and provide:

- functional completeness and integrity of innovative university in terms of species diversity and activities. Without functional completeness structure of the university is unable to provide the required level of quality and efficiency of the processes implemented;
- unity of scientific, educational and innovation for the most favorable conditions for the establishment and development of creative personality, scientific and educational communities, effective interaction with the environment;
- fullness of the life cycle of processes in the major university - education, research and innovation. Completeness implemented stages of the life cycle improves the performance of scientific and peda-

gogical staff, better meet the quantitative and qualitative terms the main requests of relevant markets to experts, the new knowledge, methods, equipment, technology;

- specialization departments within universities and professional educational programs, research directions and stages of innovation to create highly creative environment;
- interaction and cooperation of specialized units for university educational process, implementation of comprehensive research, innovation,
- openness and flexibility of the innovative structure of the University, which provides, on the one hand, the possibility of its development and adaptation to new conditions on the principles of self-organization, on the other - the possibility of individual freedom of choice (student, teacher, researcher) educational trajectory and activity;
- innovative University of interaction with actual environment, domestic and foreign major specialized markets, industry, research organizations, business and government officials;
- multi discretionary funding base of innovative university in terms of battery life;
- information-analytical service management of the university, the implementation of strategic planning transformation of universities;
- support graduates 'education for life' to support their expertise in socially significant level.
- legal protection of intellectual property innovation University;
- formation of university innovation infrastructure;
- conduct market research major core markets;
- the implementation process of introspection, self-esteem and self-certification of the University;
- enhance the role of public institutions in the management of the university while maintaining a strong core administration;
- harmonization of the control system with the principles of total quality management.

Uzhhorod National University possesses a strong and highly qualified personnel potential, which consists of experienced Doctors of Sciences, professors, Candidates of Sciences, PhD, and associate professors. The university engages highly skilled professionals in the fields of economics, cutting-edge computer technologies, law, international business and relations, and healthcare, representing leading higher education institutions, research institutions, and other establishments in Ukraine and abroad.

As of 2022, the university employs 1252 scientific and pedagogical staff members in their primary positions, including 177 Doctors of Sciences and 696 Candidates of Sciences, PhD. Additionally, there are 250 individuals who work part-time, including 30 Doctors of Sciences and 98 Candidates of Sciences, PhD. The percentage of Doctors of Sciences is 13.8%, while the percentage of Candidates of Sciences and PhD is 52.9%. The faculties with the highest percentage of highly qualified personnel are the Faculty of Economics (89%), the Faculty of Biology (88%), the Faculty of Mathematics and Digital Technologies (85%), the Faculty of Physics (83%), and the Educational and Scientific Institute of Chemistry and Ecology (97%).

The main types of professional development at UzhNU are:

- licensed programs for formalized qualification enhancement of pedagogical and scientific-pedagogical staff in the fields of e-learning tools and distance learning technologies, as well as innovative pedagogical practices.
- short-term qualification enhancement programs in various areas, including internships, specific modules of formalized qualification enhancement programs, educational-methodical seminars, seminar-trainings, roundtable discussions, and more.

The selection and appointment procedure for vacant positions of academic staff is carried out through a competitive process in accordance with the Law of Ukraine “On Higher Education” and the Procedure for Competitive Selection for Filling Vacant Positions of Academic Staff and Signing Employment Agreements (Contracts) at Uzhhorod National University, approved and implemented by the order of the Rector. In this regard, the university adheres to the following principles: competence of the teaching staff, high qualification and professionalism, active involvement in scientific and educational-methodical work.

It is worth emphasizing that one of the primary resources of an innovative economy is the human potential in science, education, and high-tech production sectors. Therefore, the key role of research and enhancing the quality of training for highly qualified personnel, particularly young scientists, is emphasized. Addressing this issue requires close collaboration between science and education.

There is a general trend of skilled professionals leaving the country, especially against the backdrop of Russia’s military aggression against Ukraine, resulting in one of the highest rates of “brain drain” in the world. Consequently, the best and most promising young scientists are leaving the country. Additionally, a significant portion of young researchers within

Ukraine abandon scientific activities and pursue careers in other sectors of the country's economy, which is also an important reason for implementing reforms in this field.

Thus, UzhNU also requires significant reform of the system for training highly qualified personnel, taking into account international modernization trends.

The foundation of the personnel policy should be based on the principles of targeted support for the most productive scientists, genuine competitiveness in filling vacant positions, and incentivizing specific research outcomes. This should be implemented both within the framework of individual university contracts for research work and through the introduction of a new compensation system for the faculty, which entails greater differentiation.

To rejuvenate and renew the staff, a special support program for scientific activity of young researchers and teachers should be implemented. UzhNU should enter the international labor market for scientists by attracting the best global experts to work with them. Special attention should be given to the updating of scientific supervision practices, including the involvement of students in research work.

Staffing innovation sphere should be based on the following principles:

- include education and training in innovation and production processes;
- continuous training and skills development that integrated production system of innovative products;
- focus on the training of highly qualified and highly intellectual professionals, system managers of innovation;
- constant focus on generating advanced scientific and technical ideas and identifying ways and methods of their implementation in innovation;
- orientation training to manage the social and psychological aspects of innovation;
- UzhNU cooperation with companies that implement innovative projects, their joint activities in the field of commercializing innovation, testing innovation managers acquired skills.

Taking into account the above, the priority directions for the development of the university's human resources potential are:

- enhancing the qualifications of the faculty;

➤ involving scientists from research institutions and organizations of the National Academy of Sciences of Ukraine, national sectoral academic academies, and academic and research staff from higher education institutions in the educational process and scientific research at the university through labor agreements for the implementation of educational activities, textbook preparation, educational materials, educational programs, and higher education standards;

➤ establishing regional doctoral schools based on multiple higher education institutions and research institutions to ensure the full functioning of doctoral programs;

➤ developing a new concept and methodological support for student internships;

➤ developing a new model of strategic partnership with employers and ensuring employment for graduates;

➤ implementing teamwork within the framework of academic management at the university, with increased involvement of deans of individual faculties and heads of other departments in university processes for the overall benefit of the university;

➤ creating an economic environment with motivational incentives for all levels of the university, all staff, and students, utilizing funding potential from multiple sources;

➤ actively promoting the individuals working at the university and their achievements among the academic, professional, and wider public communities.

Staff potential development:

- Number of young scientists (specialists, teachers) with other organizations that have passed retraining or training for the priorities of universities per 1 teacher worker.
- The proportion of teaching staff and engineering staff in the age groups 30 to 49 years.
- The proportion of teaching staff with the degree of Doctor of Science and PhD.
- The proportion of graduate students and teaching staff that have been trained in leading scientific and university centers.
- Number of specialized councils for awarding the degree of Doctor of Science.
- Number of specialized councils for awarding the degree of Candidate of Sciences.
- Total number of seats postgraduate and doctoral studies.

- The effectiveness of post-graduate and doctoral studies.

Afterword. To successfully achieve the strategic development goals of Uzhhorod National University in the long-term perspective of 2023-2032, clear organizational support for each stage is necessary. In this regard, the experience of Sumy State University deserves attention and utilization, specifically:

Management of the implementation of the Strategic Development Plan should be carried out at the following levels:

- Strategic plan management: Supervisory Board, Conference of the Labor Collective, Academic Council, and Rectorate.
- Informational, analytical, and expert functions: international and national accreditation agencies, key stakeholders, other expert environments, benchmarking and web management center, and other university departments responsible for relevant analytical functions.
- Management of functional strategies: Vice-Rectors, heads of respective functional departments, advisory and working bodies.

The implementation of the strategy tasks involves the participation of governing bodies of student self-government, trade unions and non-governmental organizations.

Current planning will be carried out through the development of annual work plans:

- At the department level and the level of deputy directors (deans) of institutes (faculties), with the approval of the plans by the heads of institutes (faculties).
- At the level of structural units of the university, institutes (faculties), and Vice-Rectors, with the approval of the plans by the Rector.

During the planning process, the current state of affairs is taken into account, resource provision necessary for the implementation of the annual plan tasks is determined, and evaluation criteria are established.

Regular self-assessment of the results of ongoing activities is of great importance in continuously improving the quality of the university's performance. This assessment is carried out through the examination of key issues at the meetings of collegiate, working and advisory bodies according to their annual plans.

The progress in accomplishing the tasks of the Strategy is reported annually (in December-January) by the university's officials.:

- Heads of departments – at department meetings.
- Directors, deans – at general meetings (conferences) of institutes, faculties, colleges, and technical schools.

- Vice-Rectors, heads of departments and divisions – at the meeting of the Rectorate.
- Rector – at the Conference of the University's labor collective.

Progress in the implementation of the Strategy will also be measured by analyzing the university's performance in global, European, and national rankings, which is important for the target audience.

The success of the Strategy's implementation, in line with existing effective international practices, will also be determined by audits conducted by relevant national and international agencies.

The analysis of the development strategy's implementation will necessitate the improvement of the regulatory framework. Long-term comprehensive target programs should be adjusted and supplemented at least once every two years, and conceptual documents should be reviewed at least once every five years.

In order to ensure proactive continuous development, flexible response to benchmarking results and monitoring trends in the global educational and scientific space, a procedure for periodic evaluation of goals and tasks, as well as their refinement through discussions at the Academic Council with subsequent approval by the University's staff conference of the updated edition of the Strategy, is envisaged [7].

Therefore, the strategic objectives of further developing the internal quality assurance system of educational activities and the quality of higher education are determined by the strategy of continuous improvement, mission tasks, key strategic goals, international requirements and quality standards. They have to improve directly, determine the ways of implementing quality policy, its monitoring and review, and provide relevant impulses to all types of activities at Uzhhorod National University.

1. Kontsepsiya innovatsiynoho rozvytku DVNZ «Uzhhorods'kyy natsional'nyy universytet [The concept of innovative development of the State Educational Institution "Uzhhorod National University"]. *www.uzhnu.edu.ua*. Retrieved from <https://www.uzhnu.edu.ua/uk/infocentre/get/8662> 8 [in Ukrainian]
2. Zvit rektora Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu za 2022 rik [Report of the rector of Uzhhorod National University for 2022]. *www.uzhnu.edu.ua*. Retrieved from <https://www.uzhnu.edu.ua/uk/infocentre/get/55601> 8 [in Ukrainian]
3. Kontsepsiya naukovooho parku Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu [Concept of the scientific park of the Uzhhorod National University]. *www.uzhnu.edu.ua*. Retrieved from file:///C:/Users/38097/Downloads/Концепція_Наук.парк.%20(1).pdf [in Ukrainian]

4. Polityka stiykosti ta staloho rozvytku UzhNU [Policy of stability and sustainable development of UzhNU]. *www.uzhnu.edu.ua*. Retrieved from <https://www.uzhnu.edu.ua/uk/infocentre/get/56773> [in Ukrainian]
5. Stratehiya internatsionalizatsiyi UzhNU [UzhNU Internationalization Strategy]. *www.uzhnu.edu.ua*. Retrieved from <https://www.uzhnu.edu.ua/uk/infocentre/get/20138> [in Ukrainian].
6. Stratehichnyy plan rozvytku Kyivskoho natsional'noho universytetu imeni Tarasa Shevchenka na period 2018-2025 roku [Strategic development plan of Taras Shevchenko Kyiv National University for the period 2018-2025]. *asp.knu.ua*. Retrieved from https://asp.knu.ua/doc/NP_Baza_univ/Development-strategic-plan_2018-2025.pdf [in Ukrainian].
7. Stratehichnyy plan rozvytku Sums'koho derzhavnoho universytetu na 2020 – 2026 roky [Strategic development plan of Sumy State University for 2020-2026]. *sumdu.edu.ua*. Retrieved from <https://sumdu.edu.ua/uk/about-sumdu/gen-info/misiia-viziia-stratehiia.html> [in Ukrainian].
8. Stratehiya rozvytku Karazins'koho universytetu na 2019–2025 roky [Karazin University Development Strategy for 2019–2025]. *karazin.ua*. Retrieved from https://karazin.ua/storage/documents/177_pFgimrX87pA-HaRWAYtT9Vh8vG.pdf [in Ukrainian].
9. Ishchenko, A. YU. & Zubchenko, S.O. (2017). Bezpekovi vymiry osvith'oyi polityky: svitovyy dosvid ta ukrayins'ki realiyi [*Security dimensions of educational policy: world experience and Ukrainian realities*]. Kyiv: NISD [in Ukrainian].
10. Strategic Plan - Charles University. Retrieved from <https://cuni.cz/UKEN-110.html> [in English].
11. Strategy of the university of Warsaw. Retrieved from <https://en.uw.edu.pl/wp-content/uploads/2014/06/STRATEGY-OF-THE-UNIVERSITY-OF-WARSAW.pdf> [in English].
12. The Long-Term Strategic Plan of the Technical University of Košice. Retrieved from https://www.tuke.sk/wps/wcm/connect/fa831914-a5b8-446f-b650-5a237f0c1e83/LongTermStrategicPlanTUCE-2016_2023.pdf?MOD=AJPERES&CVID=nCJPA9Y [in English].

Expert conclusion
on the scientific development of the conceptual
foundations for the Development Strategy of UzhNU for
the period of 2023-2032
(author – Ph.D., Associate Professor, Director of the ER
Institute of European Integration Studies Ivan Artyomov)

Conceptual approaches to the formation of the Development Strategy of Uzhhorod National University for the period of 2023-2032 were developed in the process of implementing the international scientific project “European Development Strategies: Experience for Ukraine” (project applicant: ER Institute of European Integration Studies, academic coordinator: Director of the Institute, Ph.D., Associate Professor Ivan Artyomov). This scientific development serves as an important reference point and basis for the formation of a long-term development plan for Uzhhorod National University for the period of 2023-2032.

The document is based on the provisions of Ukrainian Laws ‘On Education’, ‘On Higher Education’, ‘On Scientific and Scientific-Technical Activities’, the Association Agreement between Ukraine and the European Union, as well as other regulatory acts of Ukraine and the EU.

The proposed conceptual principles for the formation of the long-term Development Strategy of Uzhhorod National University are developed based on the study of the experiences of leading universities in Ukraine and European Union countries, specifically the Warsaw University (Poland), Charles University (Czech Republic), Technical University of Kosice and Pavol Jozef Safarik University (Slovakia).

This is evidenced by the fact that the proposed conceptual foundations for the long-term Development Strategy of UzhNU are based on studying the experience of leading universities in both Ukraine and European Union countries, namely: Warsaw University (Poland), Charles University (Czech Republic), Kosice Technical University and Pavol Jozef Šafárik University (Slovakia).

The priorities for development and conceptual principles of transforming the university into a research and innovative institution, as well as the proposed innovative development model of UzhNU based on the “knowledge triangle” and technology transfer, are justified in the scientific research. This will ensure regional economic growth.

The strategic development priorities of UzhNU are also innovative in nature:

➤ **STRATEGIC GOAL 1.**

Ensuring the innovative orientation of education, its transformation in the context of modern challenges and trends, training competitive specialists, achieving the status of an educational leader in Ukraine and the Carpathian region.

➤ **STRATEGIC GOAL 2.**

Integration into the international scientific and educational space on the basis of increasing the effectiveness of research potential, generating new knowledge, achieving the status of a research and innovative university.

➤ **STRATEGIC GOAL 3.**

Expanding international cooperation, internationalization of educational and scientific activities, and utilizing the innovative potential of the European educational and scientific space.

➤ **STRATEGIC GOAL 4.**

Ensuring innovative activities of UzhNU in the field of technology transfer. Implementation of the European model for the functioning of the UzhNU Science Park.

➤ **STRATEGIC GOAL 5.**

Implementation of the Sustainable Development Policy of UzhNU aimed at achieving institutional and environmental sustainability, social inclusion and gender equality. Development of a regional lifelong learning system.

➤ **STRATEGIC GOAL 6.**

Increasing the role of non-governmental organizations in ensuring the competitiveness of UzhNU.

The above statement allows for an expert conclusion that the scientific development of the conceptual foundation for the Development Strategy of UzhNU for the period of 2023-2032 is the result of a comprehensive analysis of the best practices of leading universities in Ukraine, Poland, Czech Republic and Slovakia.

Therefore, the proposed conceptual foundations for the Development Strategy of UzhNU for the period of 2023-2032, as formulated by the author, are a deep and detailed scientific research that undoubtedly can serve as the basis for the mentioned Strategy.

*First Vice-President of the National Academy
of Educational Sciences of Ukraine, national expert
on higher education reform in Ukraine,
Doctor of Pedagogical Sciences, Professor*

Volodymyr LUGOVYY

Власноручний підпис *Луговий В.Г.*
стверджую
Начальник загального відділу
Національної академії педагогічних
наук України *Копіювати*

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS

Vitaliy Andreyko – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the Department of International Studies and Public Communication;

Ivan Artyomov – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of International Studies and Public Communication of SU ‘Uzhhorod National University’; Director of the Educational and Research Institute of European Integration Studies of SU ‘UzhNU’;

Stepan Vidnyanskyi – Doctor of Historical Sciences, Professor, Corresponding Member of National Academy of Science of Ukraine, Honored Worker of Science and Technology of Ukraine, Head of the Department of History of International Relations and Foreign Policy of Ukraine of Institute of History of Ukraine of the NAS of Ukraine;

Ivan Vovkanych – Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department of International Studies and Public Communication of SU ‘Uzhhorod National University’;

Oleksandr Hladun – Deputy Director for Research of the Ptoukha Institute for Demography and Social Studies of National Academy of Sciences of Ukraine, Doctor of Economic Sciences, Corresponding Member of the NAS of Ukraine;

Halyna Kaplenko – Doctor of Economic Sciences, Professor, Head of the Department of Economics and Public Administration of Ivan Franko National University of Lviv;

Volodymyr Lugovyi – Doctor Habilitated in Educational Sciences, Professor, First Vice President of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine;

Olena Malynovska – Doctor of Science in Public Administration, Honored Worker of Science and Technology of Ukraine, Chief Researcher of Social Strategy Department of the Center for Economic and Social Studies of National Institute of Strategic Studies of Ukraine;

Grigorij Mesežnikov – President of the Institute for Public Affairs (Bratislava, Slovak Republic), Sociologist, Political Scientist;

Olga Rudenko – Doctor of Science in Public Administration, Professor of the Department of Public Administration and Organization Man-

agement, Director of the Research Institute of Public Administration and Management of Chernihiv Polytechnic National University;

Oksana Sviezhentseva – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the Department of International Studies and Public Communication, Head of the Department of International Relations of SU ‘UzhNU’;

Olena Slyusarenko – Doctor Habilitated in Educational Sciences, Senior Researcher, First Vice-Director for Scientific Work of the Institute of Higher Education of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine;

Zhanneta Talanova – Doctor Habilitated in Educational Sciences, Professor, Senior Researcher, Chief Scientific Officer of the Institute of Higher Education of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Analytical Manager of the National Erasmus+ Office in Ukraine;

Ihor Todorov – Doctor of Historical Sciences, Professor of the Department of International Studies and Public Communication of SU ‘Uzhhorod National University’, Director of the Information Centre for International Security and Euro-Atlantic Integration of SU ‘Uzhhorod National University’;

Petro Tokar – Candidate of Sociological Sciences, Associate Professor of the Department of International Studies and Public Communication of SU ‘Uzhhorod National University’, Researcher of the Educational and Research Institute of European Integration Studies, Director of the Scientific Research Institute of Migration and Demography of SU ‘Uzhhorod National University’.

Наукове видання

**ЄВРОПЕЙСЬКІ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ:
ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ**

Монографія

(Укр. та англ. мовами)

Коректура: *Л. Серета*

Технічна редакція: *Я. Чижмодій*

Комп'ютерне верстання: *Р. Кокіна,*

Дизайн обкладинки: К. Шанта

Гарнітура Noto Serif. Формат 60x84/16. Ум.друк.арк. 44,5.

Замовлення № 121К. Наклад 300 прим.

Оригінал-макет виготовлено та видруковано:

ТОВ «РІК-У», 88006, м. Ужгород, вул. Карпатської України, 36
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 5040 від 21.01.2016 р.

Європейські стратегії розвитку: досвід для України : монографія /
Є 24 Андрейко В.І., Артьомов І.В. та ін.; за заг ред. І.В. Артьомова. Ужгород :
РІК-У, 2023. 552 с. Мова: укр, англ.

ISBN 978-617-8276-49-2

У монографії узагальнено результати з реалізації проекту «Транскарпатський центр Жана Моне з дослідження європейських стратегій розвитку в Ужгородському національному університеті» (2020 – 2023 рр.).

Досліджуються концептуальні аспекти динаміки і результативності євроінтеграційного поступу України в умовах російської агресії. Акцентовано увагу на процесах діалектичного розвитку і вироблення безпекової стратегії України та використання досвіду сусідніх країн Карпатського регіону. Здійснено аналіз і узагальнення досвіду країн ЄС з вирішення проблем міграції і демографії, який використовується Україною для мінімізації існуючих викликів у період війни Росії проти України.

Досліджено використання європейських стратегій розвитку у забезпеченні інноваційної спрямованості освіти в контексті сучасних викликів і трендів. На основі аналізу досвіду і практик кращих університетів європейських країн та провідних ЗВО України розроблено проект Стратегії розвитку УжНУ на період 2023-2032 рр.

УДК327.39(477+4)+341.215.43(4-6ЄС)